

Széchenyi Ágnes

Schöpflin Aladár irodalmi és társadalmi közegei

Akadémiai doktori értekezés

Budapest, 2021

Bevezető

A fölfedezéstől a kánonig

Ki volt Schöpflin Aladár? Egy emlékezés szerint a korban úgy nevezték, „a *Nyugat* Gyulai Pálja”.¹ Igen, az igazán nagy formátumú kritikus sohasem csak regisztrálója, hanem alakítója is az irodalomnak. De nevezhetjük az irodalmi *long durée* képviselőjének is.² Nem azért, mert ötven (!) évet töltött a Franklin-Társulat kötelékében, 1898 és 1909 között a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségében, aztán irodalmi lektorként a kiadó államosításáig, 1948-ig, s nem is azért, mert 1908-tól, a *Nyugat* megindulásától 1944-ig, a *Magyar Csillag* megszűntéig jelen volt a szerkesztőségben, majdnem végig a folyóirat címlapján. Bár ez a fajta állhatatosság, kitartás, hűség is páratlan, de nem ezért. Hanem azért, mert olyasmire volt képes, amire csak kevesek. A magyar irodalom történetét olyan összefüggő, nagy folyamatnak, áramlatnak látta, amelynek nincs kezdete és nincs vége. Az újat nem kizárólag a megszakítottság jegyében értelmezi, mindig előzményeivel együtt látja, noha olykor éles cezúrát is mutat. Természetesen képes volt strukturálni a nagy egészet, s ezt – ennyiben is jogos a francia *Annales*-iskola szemléletének és terminológiájának kölcsönzése – a szociologikus irodalomszemlélet jegyében teszi. Történelem, társadalom és irodalom számára összefüggő fogalmak. Schöpflin is tagolja az irodalmat, jól látja a különbségeket, nagyon is érti a nemzedékváltást, de mentalitás, az ízlés állandósága mögött rejlő motívumokat is. Tudja, érti, és el is magyarázza, hogyan lesz valami vagy valaki konzervatívvá, hogyan éli túl egy ízlés, irodalomértés önmagát, ám megértő türelem és értékkeresés vezet ebben is. Ahogyan látja és magyarázza, hogyan újul meg az irodalom időről időre. Számára a korszakok mindegyike értékteremtő korszak, s egy-egy időszak, alkotásmód önismétlővé válásakor ugyanolyan nyitottan várja a következő, s ismét csak csúcsra jutni képes irodalmi termést.

Szemben áll ebben két elődjével, köztük tanárával is és saját korszaka nagy befolyással rendelkező irodalomtudósával, Horváth Jánossal, akivel ennek ellenére, a leveleik tanúsága szerint kölcsönösen tisztelték egymást. Elsőként az öreg Toldy Ferencben látja meg, hogy „felül jóindulatú, de kicsit megmerevedett maradiságot” képviselt, „a harmincas évek

¹ Farkas Zoltán: Emlékeimből. *Új Forrás*, 2008/3.

² A Ferdinand Braudeltől kölcsönvett fogalom ilyen alkalmazása értelmezésre szorul. Itt metaforaként használom, noha az *eseménytörténet* és a *strukturális történelem* értelmezhető fogalmak lesznek itt is, amikor Schöpflin Aladár irodalomszemléletét érintjük.

ízlését, avatag romantikáját, Biedemayeres [sic] finomkodását siratták vissza”.³ Aztán Gyulai jelöl ki egy bevehetetlen magaslatot, a Petőfi és Arany kijelölte csúcsot, s azt is észreveszi Schöpflin, hogy ezt Gyulai éppen Toldyékkel szemben tette, „megállapítva, mennyire elfogult Toldynak az a nézete, hogy a magyar költészet aranykora 1830-ig tart, s azóta csak epigonok vannak”.⁴ Az Arannyal a csúcsra jutó fejlődés után Horváth János is hanyatlást látott, s amikor a 20. századi nemzedékekhez nyúlt, csak poétikája példatárába tudta felvenni őket, kizárólag a vers szempontjából nézte újdonságaikat, a műalkotásban kifejeződő világszemlélet, közérzet, kritikai attitűd megértésétől távol lecövekelt.⁵ Vele – és sokakkal szemben – Schöpflin szemléletében a múlt-paradigma és a jövő-paradigma mindig egyformán van jelen. A múlttól hatalmas vonatkozási rendszer állt rendelkezésére, amelynek feldolgozása igen gazdaggá terebélyesedett a 19. század végére. Az eztán bekövetkezett szükségszerű váltás ideológusa éppen olyan hitelesen tudott lenni, mint a múlt kapuőre. A szükségszerű váltást magyarázó írással, *A város* című esszével lépett a Nyugat szerzőinek körébe. Emblematikus írás. Saját életének változása, személyes várakozása – a Pozsonyból Pestre kerülés mély motivációja, hatásértelmezése – éppúgy benne van, mint a modern irodalom kialakulásának bemutatása. Szinte epigrammatikus tömörséggel összegzi mondanivalóját: „Mi nem vagyunk a fejlődés láncának megszakítói. Új szeméi vagyunk ennek a láncnak, amely nem szakadhat el soha.”⁶

A jelenség megragadására kínálkozna Bourdieu konfliktuselvű megközelítése, ez igaz is lehet a konzervatív kritika és a *Nyugat* viszonylatára. De nagyon *nem* jellemző Schöpflin Aladár személyére, egyéniségére. Az 1910-es években két konzervatív (*Vasárnapi Ujság*, Franklin-társulat) és két modern orgánum (*Nyugat*, *Huszedik Század*) megbecsült szerzője, anélkül, hogy világnézeti, esztétikai poligámiával vádolná bárki. Ellentmondás az ellentmondáson belül, hogy az élete delén ekkor messze túllévő, önmagát sokszorosán túlélte *Vasárnapi Ujság* kiadója, a Heckenast Gusztáv cégéből alakult Franklin mint *vállalat*, mint *anyagi hasznót termelő gépezet*, éppen hogy modern volt.⁷ Újrdefiniálandó a konzervatív vs. modern fogalma, legalábbis alapos elemzésre és jelzésre szorul, hogy a konzervatív tartalom és az azt előállító korszerű intézmény milyen ellentmondásban, diszfunkcionalitásban lehetnek. A Franklin adta ki és a *Vasárnapi Ujság* népszerűsítette az akadémiai támogatással

³ Schöpflin Aladár: A fiatal Gyulai. In: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. A Nyugat folyóirat kiadósa, Budapest, 1917. 19.

⁴ Uo. 24.

⁵ Ld. a Schöpflin Aladár és a konzervatívok, köztük a Horváth Jánossal való kapcsolatával foglalkozó fejezetet.

⁶ Schöpflin Aladár: A város. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

⁷ A Heckenast-féle cég történetéről ld. Lipták Dorottya (szerk.): *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1879)*. Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, Budapest–Eger, 2012. 43–100.

megjelenő *Budapesti Szemlét*, a kor fő irodalmi-esztétikai törekvéseinek kodifikált értéktárát.⁸ Minden évben kitüntetett helye volt a *Vasárnapi Ujság*ban a májusi „akadémiai nagyhét”-nek, az új tagok megválasztása, a díjak odaítélése, az ebből az alkalomból elhangzó előadások bőven kaptak teret. A vállalati érdek mellett az akadémiai ízlés tehát hasonlóan sugallta a lap olvasói számára az egyre inkább megmerevedő értékrendet. Ahogy Hatvany Lajos fogalmazott: „a *Vasárnapi Ujság* körül Arany kihűlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek: Gyulai Pál, Lévay, Szász, az öregek, – Vargha Gyula, Arany László, Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, a fiatalok, majd végül, mint legfiatalabb, Kozma Andor és Szabolcska Mihály vonult föl. [...] Schöpflin igen jól jellemzi a *fiak generációját*, melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek”.⁹ S mégis, ebben a tartalmi és intézményi széthangzásban egyszer csak megjelenik a recenzens asztalán Ady első kötete, és elhódítja a konzervatív orgánus világtól a kritikust, feléleszti Schöpflin Aladárban a diszharmónia kimondásának jogát. A hetilapba belesimuló ifjú megtalálja egyéni útját.¹⁰ Az egyéni út a *Nyugat*ba torkollik, a 20. századi irodalmi modernség végre csatát nyerő, hosszú időre pólust képző, utóbb nemzedékeket és korszakokat magáénak mondható folyóiratába.

Társadalomtörténeti érdeklődése és szemléletmódja viszi közel a *Huszdik Század* köréhez, miután ott Jászi Oszkár veszi át az irányítást. Részt vesz vitáikban, rendszeresen ír oda is könyvszemléket. Ekkorra *négyszólamú* a munkássága: a *Vasárnapi Ujság* rendszeres (névtelen) szemleírója, a Franklin-Társulat lektora, a *Nyugat* munkatársa és a *Huszdik Század* közreműködője. Két konzervatív és két modern intézmény-orgánus megbecsült szerzője. Ez maga a nagy művészeti, esztétikai és tudományos változás maga. Egy képzőművészeti hasonlattal: Rilke híres Cézanne leveleinek egyik ihletett darabjában írja – *A nő piros fotelben* című képről –, hogy „[o]lyan ez, mintha minden hely tudna az összes többiről”.¹¹ A színek „egymás közötti érintkezése” azzal a tanulsággal is szolgál, hogy Cézanne képein belül nincs, de képei között sincs tárgyi vagy tematikus hierarchia, hanem materiális egylényegűség van.¹² Az irodalom ilyen *egylényegű* tárgy Schöpflin számára, s

⁸ Az épület 1945-ben bombatalálatot kapott, s vele a Franklin Társulat irategyüttesének döntő része is megsemmisült.

⁹ Hatvany Lajos: Schöpflin Aladár [1917]. Kötetben: Hatvany Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. Második kötet, Budapest, Szépirodalmi, 1960. 230.

¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1903/50. [december 13.] 835–836. Névtelen, utóbb elismert írás Ady Endre Még egyszer című kötetéről.

¹¹ Kurzíválás az eredetiben. Rainer Maria Rilke: Levelek Cézanne-ról. Fordította Weiss János. *Nagyvilág*, LVI. évf. 2011/július–augusztus, 619.

¹² A hasonlatra inspirációt Radnóti Sándor: Cézanne időrétegei című írása adott, mely az *Élet és Irodalom* 2013. február 1-i száma *Feuilleton* rovatában jelent meg.

hogy az lehet, azt a történelemmel való összefüggés elemzése is megmutatja számára. Irodalom és valóság kölcsönösen érthetővé teszi egymást, anélkül, hogy az irodalmon az élet utánczását kérné számon. Schöpflin az minden irány és oldal igazságát mérlegelni és elismerni kész kritikus.

Kísérletképpen iktassuk ide a jóval utóbb született történeti-szociológiai elméletet, Pierre Bourdieu-nek a társadalmi cselekvésről való tézisé, ahogy azt bevezette művészet- és tudásszociológiai diskurzusba.¹³ Az irodalmi mező egyik attribútuma, hogy „a szerzők, az iskolák, a folyóiratok csak az őket elválasztó különbségekben és azok által léteznek”, s a mező dinamikáját a szimbolikus harc biztosítja. A küzdelem értelme, tétje, pozíciójuknak az adott struktúra megőrzése vagy megváltoztatása. A kritikus, aki befolyással akar lenni az irodalomra – ezt például Schöpflin *A magyar irodalomtörténete a XX. században* című munkájával kapcsolatban expressis verbis, mint látni fogjuk, ki is mondja – érveket szolgáltat a struktúra belső viszonyainak kialakításához. Bourdieu több mezőről beszél, az autonóm irodalmi mezőről és a hivatalosságéról, amely biztosítja az egyénnek „a polgári felszentelést (vagyis akadémiai tagságot) hozó utat”.¹⁴ Ebben, a pozíció-osztó, az érvényesülést biztosító vagy azt megvonó konzervatívokkal való a küzdelemben is kiemelkedő szerepet játszott Schöpflin.

Hivatkozhatunk az – igaz, a maga korában meglehetősen visszhangtalan – Mannheim-i nemzedék elméletre (1923), az egyént is magában foglaló csoport akár öntudatlan kollektív akarataira, amire a *Nyugat* is reflektált.¹⁵ Hányszor használja Schöpflin is a saját nemzedék fogalmát, saját magát is ekként helyezve bele indulásakor a szellemi életbe: „Az irodalmi életben meglehetősen magamban állok, két generáció közé ékelve, amelyek merev ellentétben állnak egymással szemben, az egyikhez sem tartozom egészen, az egyikben sem találok háttérrel, nem is tudok egyiknek sem pártembere lenni, s ez az egyedülvalóság, igaz hogy megkönnyíti ítéletem elfogulatlanságát, de néha nyomasztó is.”¹⁶ „Halvány minden teória, de zöld az élet aranyfája” – válaszolhatjuk Goethével a Faustból az általánosságban igaz, de a konkrét esetet feltárni, magába ölelni aligha képes elméletre, mert itt a pályakép keretében a teljes kritikus működés elemzését kívánjuk adni. Schöpflin pályája kevésbé alkalmas az elméletekre, mert ő maga szelíd, alkalmazkodó, kiegyensúlyozott személyiség volt, aki – mint látni fogjuk – rengeteg vitát vállalt, de ilyenkor is távol maradt a másik felet negligáló

¹³ Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág, 2002.

¹⁴ Pierre Bourdieu: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiájához*. Budapest, Láthatatlan Kollégium – Osiris, 2003. 181–182.

¹⁵ Fülep Lajos: A tudomány szociológiája. *Nyugat*, 1932/2.

¹⁶ Schöpflin Aladár levele Pintér Jenőnek, 1913. III. 3. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 124.

támadástól, ledorongolástól, sőt, részéről kizárta igazságtalan, hatalmi elemek használatát, miközben persze minduntalan tapasztalta a folyamatos kísérleteket, hogy irodalmi kérdéseket politikai – sokszor még a politikában is jogosulatlan – metódusok és eszközök szerint intéznek a hatalmat képviselők vagy a hatalomhoz közel álló szerkesztők. Ám a *Vasárnapi Ujság* és a *Nyugat* helykeresése, kánonalakítása egy lépéssel távolabb állva természetesen már leírható az ilyen elméleti szerkezetekkel. (S van alkotó is – mint például Németh László –, akinek konfrontációra beállított alkata, s az ebből született sértett és sértő *Ember és szerep* című korai memoárja kiválóan alkalmas a mechanizmus leírására, bármennyire is ellenségesen olvasná az esszéista Németh László a tudomány nyelvén saját bonyolult komplexusait.¹⁷⁾

Hogyan áll a helyzet Schöpflin Aladár saját műveinek hierarchiájával? S ki és mi volt ő valójában? Kritikus, bár néhányan mondják irodalomtörténésznek is. Az lett volna valóban? *A magyar irodalom története a XX. században* című munkája (1937), a folyóirat harmincadik évfordulójára készült. A könyv a folyóirat legendájának elmélyítésére szolgál, legszebb, legkidolgozottabb része nem a 20. századi alkotók és művek értékelése, hanem az a folyamatrajz, ahogyan lefesti, levezeti a 19. századból a 20. századba való átmenetet. Ahogy megmutatja, miért volt még törvényszerű a *Nyugatot* megelőző kudarcok sora, amelyek szereplői már a folyóirat szerkesztői és szerzői voltak, s a munkatársakat is meglepő módon miként tudott meggyökeresedni az alcímében – a *Figyelő* új folyama – az újabb félbemaradottság lehetőségére is készülő *Nyugat*. Ez az egyik fő mű, címében a legnagyobb igényű, igaz ugyanakkor fáradtabb munka, melybe beleillesztette saját korábbi szövegeit is. Monográfiái – *Adyja* (1934, 1945²) és *Mikszáthja* (1941) – máig a szakirodalom alapművei. Nem a filológiai körültekintés hitelesíti, hanem – Ady esetében – a kortárs-barát sallangtalan, jó emlékezetű tanúságtétele, a megbízhatónak maradt szemtanú legendaosztatása. Mikszáth esetében kedvenc íróját fogalmazza újra, láthatóan nem veszi elő a szövegeket, azok mély nyomot hagytak benne, az asztalhoz ül, és már csak a lényegre kell leírnia. Ahogy Illés Endre fogalmaz: nem kis anekdotákban ragadja meg az író, de a megvesztegető hangú, rendetlen, lomhán szétömlő *életműben* tapogatja ki jellemét és alkatát.¹⁸ Aztán írt – majdnem a fordított sorrendben idézzük fel pályáját – két kötetnyi portrét elődökről és kortársakról *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok* (1917, 1919²), illetve *Írók, könyvek, emlékek* (1924) címmel. Szerény címek, nincs bennük semmi hangzatosság, nagyképűség. A címek is orientálnak,

¹⁷ Ld. pl. Gyáni Gábor közelítését: Miről vallanak Németh László önéletírásai? In: *Az elveszített múlt*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010. 134–150.

¹⁸ Illés Endre: Egy szikár öregúr. Schöpflin Aladár. In: *Kréta*rajzok. Budapest, Magvető, 1970. 42.

hogy közelebb jussunk ahhoz, milyen karakter, személyiség volt. De hogy el ne feledjük – szépirodalom is volt. Öt felnőtteknek szóló regényt írt (*Mossóczy Pál szép nyara* [1921], *A pirosruhás nő* [1921], *Kitli János szerencséje* [1924], *Balatoni tragédia* [1927], *Vihar az akváriumban* [1939]⁹ és egyet gyerekeknek (*Ördögfiókák* [1922, 1926²]). Az első kettő kivételével – ezeknek színházi bemutatója is volt, méghozzá nagy nevekkel és sikerrel – feledhetőek. De kimondhatjuk-e ezt az ő szellemében, aki mindenben az értéket és a megírás indokoltságát kereste, s meg is találta? Neki fontosak voltak ezek a regények, hátrébb sorolta értük az Ady- és Mikszáth-monográfiát is.

Kérdőpontok élet és mű „életszerű kapcsolatáról”

1919-ben – hónap és nap hiányzik a keltezésből – Schöpflin Aladár levelet írt Hatvany Lajosnak. A levelet a *Vasárnapi Ujság* levélpapírján küldte el, aláíróként nem Schöpflin szerepel, hanem „az Elnökség”, azaz a Vörösmarty Akadémia vezetősége.¹⁹ A levél – tartalma mutatja – valójában *körlevél* volt, s ekként feltehetően sokakat szólított fel arra, hogy „Ady életrajza érdekében sürgősen kérjük, hogy friss és gyors emlékezésben írja össze azokat az objektív és szubjektív emlékeit, melyek [...] az élő Adyhoz fűzték.” Majd „kérdőpontokat” fogalmaz meg a levél, hogy segítse az emlékezőket, mi minden lehet érdekes a „*jövendő életrajz*” [kiemelés: Sz. Á.] szempontjából.²⁰ A teljes szempontrendszerből csak néhányat idézünk, azokat, amelyek jól mutatják, Schöpflin szerint hol lehetnek az életrajzba tartozó adatok gyűjtőkörének határai.

A levél címzettjeit arra kérték, írjanak Ady gyermek- és ifjúkoráról, általában véve is életéről, egyes művei készültéről, élet és mű „életszerű kapcsolatáról”, pénzügyeiről, politikai érdeklődése határaitól, politikusokkal való kapcsolatáról, milyen volt a társadalmi érintkezésben, hogyan viszonyult „idegenekhez, barátokhoz, alkalmazottakhoz”, „magas és alacsony állásúakhoz”, félt-e az emberektől, milyen volt testi kultúrája, cinikus volt-e, mik voltak bűnei, ő maga mit tartott a bűnről, erényről, mi determinálta erkölcsi lényét.²¹ A

¹⁹ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Balogh Tamás. Pannónia könyvek. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004. 202–204. A levél keltezése pontosítható, Hatvany már a *Nyugat* februári számában jelzi, az akadémia megbízta őt az Ady-emlékek gyűjtésével. *Nyugat*, Ady-emlékszám, XII. évf. 4–5. sz. [1919. febr. 16 – márc. 1.] 320.

²⁰ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 202.

²¹ Ha év múltán Schöpflin kel ki a *Nyugatban* az inkább terjedelmében, mint minőségében növekvő Ady-irodalom, az Ady körül burjánzó ponyvairodalom, az Ady géniusztát és emlékét sértő, ügyét kompromittáló visszaélések ellen. Schöpflin Aladár: Az Ady-üzlet. *Nyugat*, 1925/2. Az Ady emlékek felelevenítését kérő levél azért is

felsorolás egy nagyon lényegi kérdésre irányítja figyelmünket. Ady diszharmonikus személyiségét nem tagadják a kérdések, s finoman, de utalnak az ellenszenves, visszatetsző, civil emberek számára nehezen elfogadható, érthető tulajdonságaira is. Természetesen tudjuk, Ady már életében kultikus személy volt, és a kultusz (meg az ellenkultusz) mindent, az életrajzi, a poétikai, a politikai vonatkozásokat is más fénytörésben mutatja.²² Az irodalomtörténet szereplőinek többsége nem kultikus személy, még akkor sem, ha a szerző a kánonban igen előkelő helyen áll. De ezzel együtt is rámutathatunk egy jóval korábbi, 19. századi ellentmondásra: az irodalmi klasszikussá avatás nem nélkülözte az erkölcsi mozzanatot. Toldy Ferenc Kazinczy-könyve vagy Gyulai Pál Katonáról és Vörösmartyról írt kimerítő értekezései a megfogalmazás retorizáltóságával is emelkedett hőssé avatták az elsősorban mégiscsak az irodalmi teljesítményükkel kimagasló szerzőket. És ott volt az életrajzi mozzanatok közötti válogatás, a narrációból kihagyott megszegényítő vagy zavarba hozó életrajzi motívumok elhallgatása.²³ Ez utóbbival nem élt Schöpflin, de néhányszor valóban túlzásba is esett, elvétette a mértéket, amikor

A városiassággal együtt járó összearzárság, szerkesztőségi és kávéházi együttlétek megsokszorozták az információkat, a másiktól való tudást, újfajta nyilvánosságot teremtettek.²⁴ A modernség szinte véglegesen a városhoz kapcsolódik, a sajátos új identitás egyre nagyobb jelentőségű teréhez. A város a modernség kézenfekvő referenciális helye. Eltűnik a vidéki élet intimitása, „a nagyvárosi élet és a nagyvárosi ember lelki struktúrája” nagy erővel nyomul a magyar irodalomba.²⁵ Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi *leveleztek*, egymást ritkán látták, s emlékezzünk rá, micsoda konsternációt jelentett, amikor Berzsenyi 1810-ben megjelent Pesten. Kazinczy azt várta, fiatal tanítványai (Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Vitkovics Mihály) beszámolnak róla, milyen nagyszerű ember az ő poéta-barátja, Berzsenyi Dániel. A kiábrándulással végződő utazás egy időben kibontakozó levélregény, a résztvevők levélben érintkeztek Kazinczyval. A történetmondás a linearitáson alapult, kevés résztvevővel, ritkás megszólalással. Általában véve sem véletlenül az *episztola* volt az a

érdekes számunkra, mert 1934-ben Schöpflin is ír majd egy Ady-könyvet, ami szintén telis-tele van az Ady-közelség mértéktartó, diszkrét megfigyeléseivel.

²² Az Ady-kultusz joggal hasonlítható a Petőfi-kultuszhoz, amelyet Margócsy István határtalannak nevezett. In: Takáts József (szerk.): *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2003. 135. Az éppen az Ady-kultusz nyomán előtörő 1928-as vitát pedig izgalmasan és tanulságosan elemezte Veres András: *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény*. Balassi, Budapest, 2012.

²³ Szilágyi Márton: Irodalomtörténet és társadalomtörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest, 2003. 562–563. De nemcsak a 19. századra volt jellemző ez a válogatás, Ady életényei, József Attila betegsége és kezelése során írott szövegei is sokáig egyáltalán nem vagy csonkultán jelentek meg az irodalomtörténetben, s korántsem csak az iskolai tankönyvekben.

²⁴ Olyan technikai lehetőségre, akkoriban új esélyre is gondolunk, hogy a kávéházak világítása minden napszakban alkalmas volt az olvasásra.

²⁵ Schöpflin Aladár: Gárdonyi Géza. [Nekrológ] *Nyugat*, 1922/21. sz.

kommunikációtörténeti jelentőségű műfaj, amely kialakította az egymáshoz való szólás fentebb stíljét, a magánközlendőket a közérdeklődés szintjére emelte.²⁶ Elkülönítette a „fennjáró”-t és a „pongyolá”-t.²⁷ A kiegyezés után létrejövő főváros, a kultúra metropolisza személyes találkozók szinte követhetetlen sokaságát hozza és az egyidejűséget. Az egymáshoz fordulás természetesebb és spontánabb lesz, az észleletek többé nem maradnak titokban, a források száma elvileg a végtelenhez közelít. Írói hagyatékok kerülnek egy-egy kézbe vagy (utóbb köz)gyűjteménybe. A 19. és a 20. század fordulóján az irodalomtörténeti (akadémiai) folyóiratok nagymennyiségű adatot közölnek, többnyire reflektálatlanul.²⁸ De a mai filológiai példaszerű kötetek névmutatói is zavarba ejtően gazdag keresztreferenciákat, kapcsolatokat, említéseket, adathalmazt kínálnak fel. A szövegek, amelyekre ezek az adatok vonatkoznak, már nagyon is reflektáltak.²⁹ Az írás könnyebbé is válik, nehezebbé is, mert az emberi kapcsolatok a lineáris levelezéseken túlhaladnak, közös térben, szóban alakulnak, a szóbeliség összes közvetlen indulati töltetével és a terjedés torzításaival. A történettudomány lényegében ezt a fajta átrendeződést a térbeliség paradigmájának nevezi.³⁰

Jól tudjuk, a magyar irodalom legjava újságíróként kereste kenyerét. Schöpflin erősebben, szorosabban kötődött a sajtóhoz, vállalati (Franklin-társulat) alkalmazott volt, szerkesztő, kiadói lektor, arculat-meghatározó szerepben – öt évtizeden át. A *Nyugat* „második” pillanatától – mert nem volt alapító a szó klasszikus értelmében – 1908-tól jelen volt a *Magyar Csillag* megszűntéig, 1944 tavaszáig. Ez is három és fél évtized. Ez a fajta állhatatosság, hűség és lojalitás is páratlan, akkor is, ha egzisztenciális kényszer is állt mögötte.

S itt vetődik fel a kérdés: honnan is jön Schöpflin Aladár. Schöpflin első generációs értelmiségi volt, korán elhalt apja – csakúgy mint apja és nagyapja – gazdatiszt volt a felvidéki Manigán.³¹ A pozsonyi evangélikus líceumon és teológián át vezetett az út a fővárosba, az iskolai sikerek nyomán már önerőből a budapesti tudományegyetemre. Erősen

²⁶ Labádi Gergely: *A magyar episztola a felvilágosodás korában*. L'Harmattan, Budapest, 2008. Labádi az 1770 és 1820 közötti évtizedeket tekinti az episztola legjelentősebb korszakának.

²⁷ Berzsenyi Dániel: Észrevételek Kölcsey Recenziójára. *Berzsenyi Dániel összes művei*. Szépirodalmi, Budapest, 1978. 213.

²⁸ Kiemelkedik ezek közül is az az id. Szinnyei Józsefnek ajánlott kötet, amely Petőfi életének, a tőle és róla életében megjelent az egykorú lapokban megjelent: Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842 – 1849*. Petőfi Társaság, [Budapest], 1911.

²⁹ Csak a példa kedvéért: ilyen Szabó Lőrinc *Vallomások. Naplók, beszélgetések, levelek* c. kötete (Osiris, 2008), s általában is az egész alaposan kommentált Szabó Lőrinc szövegkiadás.

³⁰ Marshall Berman: *All that is solid melts into air: the experience of modernity*. Simon & Schuster Inc., New York, 1982. Berman könyvének egyik nagy fejezete *Baudelaire: Modernism in the Streets* címet viseli (131–171), s a későbbi fejezetekben is kulcsszereplők a városi tér elemei: a makadám burkolat, a prospekt, a geometria, a köztéri szobor, a világítás, a város lakóinak összeolvadása, újfajta együttélése.

³¹ A korabeli, általam látott dokumentumok a *dvorský*, *kasznár* és *ispány* kifejezéseket használják az apa, Schöpflin Gyula neve mellett.

korlátozó, normatív nevelési rendszerek (család, egyházi liceum és evangélikus teológia) hatását kellett legyőznie Schöpflin Aladárnak ahhoz, hogy az irodalmi modernség képviselőjévé válhasson.

A társadalomtörténeti alapozású biográfiai keret a kritikusai és (részben) írói életmű szövegeinek értékeléséhez is szempontokat ad. A közelmúltban két munka is megjelent Schöpflin Aladáról. Rákai Orsolya *Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége* alcímmel írt szorosán egymáshoz kötődő tanulmányorozatot a kritikusról, körüljárva a modernséget mint történeti képződményt és (Schöpflinnel egykorú) szinkron jelenséget, a megelőző korszak azon jelenségeit, amelyek a *Nyugat* modernség koncepciójához (vagy koncepcióihoz) vezettek, és hogyan szakad a fogalom mentén ketté az irodalom. Központi kérdése tehát a társadalmi modernség, és az ezzel együtt járó, ebből következő irodalmi modernség viszonya.³² A felvetés relevanciája magától értetődő, a könyv érdemi kérdést állít a középpontba. Ugyanezt teszi – másfajta szempontból – Rózsafalvi Zsuzsanna, aki egy Schöpflinre igen jellemző, gyakorta alkalmazott műfajt, a *portrét* és *alakvariánsait* állítja a középpontba.³³ Ez is lényeglátó szempont. Schöpflin Aladár – pályája kezdetétől, a pozsonyi *Nyugatmagyarországi Híradóba* írt cikkektől fogva, a *Vasárnapi Ujságnál* begyakorolt, kötelező, mai szóval „egyflekkkes” kritikáig és azon túl – a *kisformák mestere* volt és nagyobb formáit – Ady és Mikszáth könyvét, irodalomtörténetét is – ezekből illesztette össze, kevésbé jóindulatúan fogalmazva kisebb szövegeit vizezte föl. A tömören karakterizáló, megvesztegethetetlenül ítélő, józan, racionális szemléletű Schöpflin egyszerre volt pozitivistá indíttatású metódus alapján szemlélő és esztétikai érzékenységgel megáldott, sőt szisztematikus látásmódra is képes kritikus.

Végezetül idézzük ide a Schöpflin által fölfedezett Komlós Aladárt. 1910-ben Schöpflin a *Vasárnapi Ujságban* szemlélte egy *Bontakozó szárnyak* című kollektív kötetet. A kötethez Bodor Aladár írt előszót, a fiatal költők költőtanára. Az induló, nagy álmokat dédelgető ifjak kötete Losoncon jelent meg. Schöpflin Aladár egyiküknek jósol jövőt, s ez – az akkor még verselő – tizennyolc esztendő Komlós Aladár.³⁴ Nos, ez a Komlós Aladár fogja elsőként a magyar tudományban kijelölni Schöpflin Aladár helyét a nagyszerű *Gyulaitól a marxista kritikáig* című munkájában.³⁵ Az egyéniség zászlója alatt című, a *liberalizmus* szellemében működő kritikusok fejezetében kap helyet Schöpflin Aladár. A fejezet és

³² Rákai Orsolya: *A teljes zenekar. Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*. Editio princeps Kiadó, Budapest, 2013. 7.

³³ Rózsafalvi Zsuzsanna: *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*. Ráció, Budapest, 2013.

³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910. 676–677.

³⁵ Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede*. Irodalomtörténet Könyvtár, 18. Budapest, Akadémiai, 1966.

alfejezet-beosztás önmagában mintha lefokozná. Az első alfejezetben – „Csinálj amit akarsz, ha meg tudod csinálni” – csak ketten vannak: Ignotus és Osvát. A másodikban szerepel Schöpflin, Kosztolányi, Laczkó Géza, Fenyő és Kárpáti Aurél, míg a harmadikban elsősorban nyugatos írók, akik maguk is írtak kritikákat: Ady, Babits, Móricz, Hatvany, Karinthy, valamint Halasi Andor és Dóczy Jenő. Komlós értékelő fejezete pontos: pályaképet rajzol és jellemez, és bizonyos pontokon korrigálja Schöpflin tévedéseit, elsősorban is József Attila értékeinek fel nem ismerését.³⁶ Külön hangsúlyt kap Schöpflin-értékelésében, hogy ő maga a „megtestesült folytonosság”, és szövegszerűen idézi azokat a helyeket Schöpflin könyveiből, ahol egyenesen felajánlja a békét konzervatívoknak.³⁷ (Ld. a Horváth Jánoshoz fűződő viszony elemzésében.)

Módszertani megfontolásunk lényege, hogy *a filológiát mint az interpretáció technikáját* helyezzük előtérbe. Meggondolásunk azon belátáson alapszik, hogy ugyan a nagyszerű Komlós Aladár megalkotott egy Schöpflin-képet, amikor kiválogatva közreadta az ő tudományos megítélése szerinti legfontosabb Schöpflin-írásokat.³⁸ (Ahogyan ez a szerkesztői-kiadói gyakorlat más esetekben is rendszeresen és jól működik.) De ezzel évtizedre lekerült napiendről a Schöpflinnel való foglalkozás. Említi Komlós Schöpflin *Vasárnapi Ujság*-beli nagyszabású működését, de ezek az írások évtizedekig nem mutatták meg együtt igazi dimenziójukat.³⁹ Fülöp László *Schöpflin Aladár pályaképe* című munkájára 1993-ig kellett várni.⁴⁰ Ez a remek munka alaposan ismerteti és már értékeli is az életművet. De még mindig elmaradt a filológiai feltárás, a kontextusba helyezés. Ennek a kontextusnak a megszövése teszünk most kísérletet. Támaszkodunk Takáts Józsefnek egy polemikus indíttatású írására, amelynek intenciójával mélységesen egyetértünk. „[A]z irodalmi szövegek hatalomakarása, vitaszituációhoz tartozása, mezőhöz kötöttsége, konvenciózussága, interpretatív jellege, beszélésének társas jelentései, fogalmainak lexikonba illesztése és forгатókönyvszerű mivolta, bár különböző módon, rámutat az elsődleges kontextus [...] tanulmányozásának értelmére az irodalomtörténeti gyakorlatban.”⁴¹

³⁶ Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*, 144.

³⁷ Schöpflin Aladár: *Magyar írók*, 224. és uő. Kettészakadt magyar irodalom. *Nyugat*, 1927. 605–610.

³⁸ *Schöpflin Aladár válogatott tanulmányok*. Vál. és szerk.: Komlós Aladár. Budapest, Szépirodalmi, 1967.

³⁹ *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*. Feldolgozta és közreadja Széchenyi Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018.

⁴⁰ Fülöp László: *Schöpflin Aladár pályaképe*. *Studia Litteraria*, Tomus XXXI. Debrecen, KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, 1993

⁴¹ Takáts József: *Nyolc év az elsődleges kontextus mellett*. In uő.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Budapest: Kijárat, 2007. 78–91, 88.

Az 1990-es évektől nálunk is tömegesen hozzáférhetővé lett új irodalomelméleti iskolák magyarországi térhódítása egy időre – úgy látszik – hátrébb tolta a Schöpflinnel és a neki kortárs kritikusokkal való foglalkozást. A tudománytörténeti fordulat zárt iskolákat alakított ki, bennfentes beszédmódokkal. Az irodalmi kánon átalakulása is – hol indokoltan, hol meg sem indokolt módon – velejárója a fordulatnak.⁴² Számunkra a célravezető és rokonszenves módszer egyfajta módszertani relativizmus vagy inkább módszertani polifónia. Ahogyan Peter Burke írta *Az olasz reneszánsz* című munkája bevezetésében, nehezen tartható, hogy a kutató egy diszciplína képviselőjeként azonosítsa magát. Burke szavaival: „ma már mindannyian művelődéstörténészek vagyunk”.⁴³ Schöpflin Aladár életművének kánonképző szerepe többirányú megközelítést kíván: a hagyományos történeti módszer mellett ki kell egészülnön társadalomtörténeti, szociológiai, irodalomszociológiai, mentalitástörténeti vizsgálódással, a kánonok kialakulásának és a kánonra való rákérdezések bemutatásával. (Ilyen például Vörösmarty Mihály újrafelfedezése elsősorban Schöpflin, majd nyomában Babits révén; illetve a *Nyugat* értékrendjének állandósítása *A magyar irodalom története a XX. században* c. kötetben.) Nem kerülhetjük meg a sajtótörténeti módszertanának – reményeink szerinti – finomítását, elsősorban a *Vasárnapi Ujság* egy igen hosszú korszakának (1898–1921) összetett analizisében. Kapóra jön a már hivatkozott Pierre Bourdieu *mező-elmélete*, amennyiben Schöpflin Aladár az, aki bevezeti az irodalomba a nemzedéki elvet, és nemzedékek illetve egymás mellett élő társadalmi rétegek változásából következően írja le az irodalmi viszonyokat az irodalmi modernség orgánumának, a *Nyugatnak* megjelenésével. Válaszolnunk kell arra a kérdésre, mi a modernség és mi a konzervatív irodalomértés alapja, összemérhetők-e ezek a narratívák. Megvizsgálandó, hogy a *Nyugatot* minek tekintik annak szerkesztői és a kortársak. Kezdetnek vagy csúcspontnak, betetőzésnek vagy kezdetnek. Milyen vitákban méretik meg magukat a 20. század első felének írói és hivatalviselői. Külön vizsgálandó az asszimiláció értelmezése, illetve annak bemutatása, hogy milyen szerzők és álláspontok tagadják ennek lehetőségét, érvényességét. Milyen retorikai konstrukciókat hoznak létre az irodalomtörténészek, amikor írásba foglalják fejlődési sémájukat, milyen kategóriákkal dolgoznak, a törvénykeresés tudományos módszere milyen viszonyt alakít ki a szépirodalmi formával és eszközökkel (metaforikus nyelvhasználat).⁴⁴

⁴² Pl. Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Irodalomtörténeti füzetek, 130. Budapest, Argumentum, 1995.

⁴³ Burke, Peter: *Az olasz reneszánsz*. Budapest, Osiris, 1999. 13.

⁴⁴ Utalunk itt Clifford Geertz vizsgálódásaira, arra, hogy milyen szóképekre és hasonlatokra épülnek társadalomtudományi elméletek. Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég, 1994.

Eredet, pályakezdés

Ez a fejezet arról szól, honnan indult Schöpflin Aladár, akiről az a kép rögzült, hogy kezdetektől fogva a *Nyugat* értékeinek magától értetődő kolportálója, a nyugatosok pályakövető kritikusa, a nyugatos modernség egyik reprezentatív képviselője. A kép, ami itt elénk fog tárulni, azt mutatja, milyen konzervatív nevelődésben és szocializációban volt része. Ez a munka azt a látszólagos elletmondást rögzíti csak, hogy a családi és iskolai alapok mennyire nem jelzik a későbbi pályafordulatot. Fordulatot? Hatvany Lajos – akivel a *Nyugat* körében ismerkedtek meg – éppen azokat a vonásokat emeli ki arcképében, vagy talán pontosabb, azokra érez rá, amelyek az általa sem ismert indulásához kötik. Hatvany „[h]alk és nyugodt mondatok”-kal jellemzi Schöpflint, „melyek erősen és logikusan, szoros, okos, olajos egymásutánban, szakadás nélkül, zökkenő nélkül, nesztelenül kapcsolódnak egymásba. Határozott beszéd, bár nem nyomatékos; átlátszó, bár éppen nem fényes, sőt ellenkezőleg, inkább szürkésen világló. Sehol egy szenvedélyes kiáltás, sehol egy paradox, sehol egy rikító színfolt, sehol egy hibbanás.”⁴⁵ A fordulatot – mert fordulat volt – az Adyval való találkozás jelentette. A konzervativizmusra beállított Schöpflin egyszer csak szembetalálta magát Adyval a *Vasárnapi Ujságnál*. A recenzálásra beküldött könyvek között volt Ady kötete, a *Még egyszer* (1903), és három év múlva az *Uj versek*.⁴⁶ „Schöpflin belső életéből és [...] a külső beleélésből, a kettőnek ellentétéből született meg a paradoxon, a fából vaskarika, az akadémikus újíto, a hideg forrongó, a szenvtelen úttörő, a harag nélküli támadó, a legönmegettartóztatóbb, nyugodt és szemérmes bíráló, ki a legidegesebb exhibicionizmus költészetét magyarázza.”⁴⁷

Ki volt valójában Schöpflin Aladár, hogyan, milyen lépéseken át alakult ki formátumos személyisége, irodalomszemlélete? A család eredetét a legtöbben elzász-lotharingiainak tudták, maga Schöpflin Aladár is ezt mondta, s a nyomában fia, Schöpflin Gyula ugyancsak. Szellemi önéletrajzában Schöpflin Gyula azt rögzítette, hogy a Schöpflin-ős „a 18. század végén elindult Elzászból, hogy kertépítő legyen magyar grófnál a Felvidéken”, hogy „franciás kerteket” alkosson „az akkori divat szerint”.⁴⁸ Schöpflin Gyulát

⁴⁵ Hatvany Lajos: Schöpflin Aladár. *Pesti Napló*, 1917. július 26. 1–3. In: Hatvany Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. Második kötet. Budapest, Szépirodalmi, 1960. 226.

⁴⁶ Mindkettőről írt Schöpflin Aladár, igaz a *Vasárnapi Ujság* konvencióinak megfelelően névtelenül, de később felfedve, elvállalva a szerzőséget. *Vasárnapi Ujság*, 1903/50. 835–836; *Vasárnapi Ujság*, 1906/10. 160.

⁴⁷ Hatvany: *Irodalmi tanulmányok*, 231.

⁴⁸ Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*. Budapest, Magvető – Pontus, 1991. 25.

könyvének megjelenése után megkereste egy felvidéki újságíró-művelődéstörténész, Fukári Valéria, akinek kutatásait Schöpflin Gyula sok információival segítette.⁴⁹ Ma már megbízhatóan ismerjük a család eredetét, s talán többet is tudunk, mint annak idején maga Schöpflin Aladár vagy leszármazottai.

Forrásaink változatosak: anyakönyvek, leckekönyvek, iskolai évkönyvek, teológiai önképzőkori folyóiratok, irodalmi művek, saját visszaemlékezések, Schöpflin saját tanulmányaiból kinyerhető személyességet mutató kommentárok, irodalomtörténeti és történeti elemzések, kéziratárak és levéltárak anyagai, helytörténeti források, népszámlálási adatok, fényképek. Az eredetre vonatkozó anyagokat Pozsonyban tanulmányoztuk. A dokumentumok sokfélesége és sokasága ellenére is mondhatjuk, hogy „[a] dokumentumok önmagukban nem alkotnak hagyományt, mert a hagyomány közvetítést (agency) igényel, s a dokumentumok nem szólítják meg egymást”.⁵⁰ Munkánkban elbeszélő, *narratív* formában tárjuk föl a személyiség kialakulásának történeti kontextusát, az olvasót is bevonva a történetformálásba. Schöpflin Aladár felnőtté válásának állomásait keressük, a fellelhető források alapján az emberi viselkedés valószerű újjáteremtésére törekszem, a felsőbb iskolás fiatalember elfogadó és kitörni akaró mozdulatait akarjuk megmutatni a korlátozó normatív rendszereken (családon, egyházi iskolákon, egyetemen, újságszerkesztőségeken) belül, vizsgálva ennek határait.

Badentől Nyitra-vármegyéig

„Egyszer Schöpflinénél beszélgetés közben a nemesi adományozó-levelekről volt szó. Irén [Schöpflin Aladár felesége, Maderspach Irén – Sz. Á.] megmutatta családjának szépen színezett címerrel ékes dokumentumát.⁵¹ Schöpflin ironikus mosollyal nézte a kutyabőr, utána könyvtárukhoz lépett, kiemelte a *Dichtung und Wahrheit*-ot, föllapozta, elének tette és

⁴⁹ Fukári Valéria (1934–2012), a Károly Egyetemen szerzett szlovák-magyar szakos diplomát. Az Új Szó és több más lap, kiadó munkatársa volt, de miután 1968-ban aláírta a bevonulás elleni tiltakozást, elvesztette állását. Munkái közül itt csak azt a dolgozatunkban később nem hivatkozott kötetet emeljük ki, amely távolról a tárgyhoz tartozik: *Felső-magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik, 16–19. század*. Pozsony, Kalligram, 2008. Tanulmányt írt a pozsonyi evangélikus liceum 19/20. századfordulós világáról.

⁵⁰ Taruskin, Richard: *Text and Act: Essays on Music and Performance*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1995. 20. Idézi: Szegedy-Maszák Mihály: *Az értelmezés történetisége*. Thienemann-előadások 1. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, é. n. [2006], 10.

⁵¹ A katiburgi Maderspach-család rokonságáról Schöpflin Aladár házasságánál ejtünk még szót, itt csak jelezzük, hogy a feleség közeli oldalági felmenője volt Maderspach Károlyné született Buchwald Franciska (1804–1880) a szabadságharc támogatója, nála töltötte utolsó előtti magyarországi estéjét az emigrációba induló Kossuth Lajos. Maderspach Károlynét Haynau parancsára Ruszkabánya főterén megvesszőzték, miután ruháit letépték róla. A férj a megalázás hírére öngyilkos lett.

azt mondta: – Ez az én nemességem! – Miután elolvastuk a hajdani Schöpflin professzorról írt lapokat, csodálkozva állapítottuk meg, hogy tökéletesen ráillenek Schöpflin Aladára is.”⁵² Bohuniczky Szeffi idézte fel így emlékeit Schöpflin „nemességéről”. Schöpflin Aladár már Magyarországon, a Pozsonytól ÉK-re fekvő Nyitra vármegyében született, felmenői azonban a 18. század közepén a badeni-elzászi vidékről⁵³ érkeztek a Habsburg Birodalom keleti felébe, Észak-Nyugat Magyarországra.

A fennmaradt anyakönyvi adatok szerint a Schöpflinek Baden nagyhercegségből származnak, valószínűsíthetően ugyanabból a Schöpflin-ágból, mint amelybe J. W. von Goethe tanára, Johann Daniel Schöpflin is tartozik. A *Költészet és valóság* megörökítette a protestáns francia szónokot, a nagyírú történészt, a mannheimi *Akademie der Wissenschaften* alapítóját és első elnökét,⁵⁴ akinek nevét Strasbourgban ma iskola és közterület (rakpart) is viseli. Goethe egy olyan tulajdonságát emeli ki „az államjog magasabb szféráiban mozgó” Johann Daniel Schöpflinnek, amely bizvást elmondható Schöpflin Aladáról is: „Azokhoz a szerencsés emberekhez tartozott, akik képesek rá, hogy jelent s múltat egyesítsenek, a történeti tudást az eleven étellel összekapcsolják.”⁵⁵ Goethe megfigyelései azt is rögzítik, hogy a francia-német szellemiség akkori rivalizálásában J. D. Schöpflin még a franciákat képviselte, a professzor Goethehez életkorban közelebb álló tanítványai már inkább a „színnémet törekvéseket”. A távoli eredet, a felső-magyarországi születés, a német-magyar kettős anyanyelv, felvidéki mindennapi „tót” nyelvhasználat és a Goethe visszaemlékezésével való megismerkedés – amelyben ugyan a nemzetek közti féltékeny versengésről is szó van – összességében a sokféleség természetes jogát sugározta.

Schöpflin Aladár ükapja ugyanabban a német-francia határon fekvő Rastattban született és nevelkedett, ahol a történetíró Johann Daniel Schöpflin [Schoepflin] is.⁵⁶ A közbeeső nemzedékek sorsát elsősorban Fukári Valéria, szlovákiai művelődéstörténész, illetve részletekben az ugyancsak pozsonyi illetőségű Németh István tárták a nyilvánosság

⁵² Bohuniczky Szeffi: Schöpflin Aladár és baráti körünk, *Irodalomtörténet*, L. évf., 1962/1, 106.

⁵³ A Badeni Nagyhercegség és Elzász-Lotaringia határos államok voltak.

⁵⁴ Samuel Heinsius: *Fortgesetzte neue genealogisch-historische Nachrichten*, 35. Teil, Leipzig 1765, 765.

⁵⁵ Goethe, Johann Wolfgang, *Életemből, Költészet és valóság*, Budapest, Európa, 1982. 428, 426. Johann Daniel Schoepflin (1694–1771) munkásságára nézve ld. Goethe, Johann Wolfgang, *Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit*, Sämtliche Werke nach Epochen seines Schafens Münchner Ausgabe, Hrg. von Karl Richter in Zusammenarbeit mit Herbert G. Göpfert, Norbert Miller und Gerhard Sauder, Band 16, München, Carl Hauser Verlag, 1002.

⁵⁶ Voss, Jürgen: *Universität, Geschichtswissenschaft und Diplomatie im Zeitalter der Aufklärung: Johann Daniel Schöpflin (1694–1771)*. Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Mannheim. Bd. 4. Fink, München, 1979. 26. Rastatt mára gyakorlatilag összeépült Badennel, alig 20 km-re vannak egymástól.

elé.⁵⁷ Tudomásunk van róla, hogy Schöpflin Aladár ükapja, Johann Georg Schöpflin 1759-ben már Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc kopcsányi birtokán⁵⁸ működött, ekkor jegyzik be ugyanis az anyakönyvek fiának – Schöpflin Aladár dédapjának – születését. Badenből települt a család az Osztrák Birodalom keleti felébe, a Nyitra-Pozsony-vidékre mégpedig a kertépítő J. G. Schöpflin révén. Ideérkezésének motívumai ismeretlenek. Kopcsány döntően katolikus település volt, lakóinak mindössze 15%-a volt evangélikus, mely felekezethez a Schöpflinek is tartoztak. A település 1736-tól egészen a Monarchia összeomlásáig a Habsburg-család birtokában volt. Majolika- és porcelángyár, posztógyár adta a helyiek megélhetését, híres volt a birtok ménese is. Az első magyarországi Schöpflin nevezetes *kacsafogót* épített itt, s neve mellé az „anatarus regii” [királyi kacsarécetenyésztő - Sz. Á.] bejegyzést rögzítik a holicsi anyakönyvbe 1759-ben, amikor az első magyarországi születésű Schöpflinről, ifjabb Johann Georg Schöpflinről, az irodalomkritikus dédapjáról és családjáról feljegyzés készül.⁵⁹ Feltételezzük, hogy a mesterséges tó megépítéséhez szükséges szaktudást is az ideteleplő J. G. Schöpflin hozta magával. A holicsi evangélikus egyház levéltárában egy II. József idejéből származó feljegyzés J. G. Schöpflint „őfelsége bizalmas embereként” említi.⁶⁰ A vallási kisebbséghez tartozó család szorosan kötődött a kopcsányi-holicsi-szakolcai szlovák ágostai hitvallású evangélikus gyülekezet akkoriban élénk egyházi és kulturális törekvéseihez. Az uradalmi alkalmazottak leszármazottai a helyi evangélikus cívis-nemesek művelődési hagyományait követték. A Schöpflin- és Gregus(s)⁶¹ fiúgyermek (Schöpflin Aladár anyai rokonsága) több nemzedéke tanult a pozsonyi evangélikus líceumban.

Schöpflin Aladár 1872. október 4-én született Manigán. Maniga a Nagyszombat – Galgóc – Lipótvár háromszögben fekszik, az egykori Nyitra és Pozsony vármegyék határán. A település mai neve Malženice. A 18. és 19. század fordulóján ezerlelkes településnek a 17.

⁵⁷ Németh István: Schöpflin Aladár. *Élet és Tudomány*, XXXVIII. évf. 31. sz., 1982. július 3. 978–980. Fukári Valéria: Képes riport a 18. századból. Schöpflin Aladár ősei nyomában, *Nap*, 1995. I. 11. 2. szám, VII. évf. 298., Fukári Valéria: Schöpflin Aladár magyarországi apai ősei, családtörténete. *Fórum*. Társadalomtudományi Szemle [Somorja], XIV. évf. 2012/1. 71–92.

⁵⁸ Martin Lauček, a 18. sz. végén élt szakolcai lelkész és író, amiért az evangélikusok anyakönyveinek – szemben a katolikusokéival – közjogi érvényessége nem volt, maga, az egyháza és a jövő számára latin nyelven egy saját anyakönyvet vezetett, amelybe nemcsak az általánosan szükséges rovatokat vette fel, de szinte krónikaszerű feljegyzéseket is vezetett híveiről. Innen, egy testvér révén kapunk adatot a közös korábbi felmenőkről. Fukári (2012) 73–74.

⁵⁹ Korabinsky, Johann Matthias, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*. Preßburg, zu finden im Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786. 236. A kifejezés helyesen: anatarus regius.

⁶⁰ Az egyházi irodalom szájhagyományra alapozva örökíti meg, hogy II. József „bizalmas uradalmi embere, az evangélikus Schöpfling” [sic] révén ajándékozta a már rég nem működő katolikus templom oltárát és szószékét a holicsi evangélikus egyház új templomának. Fukári (2012), 81–82.

⁶¹ A nevet a korabeli anyakönyvek hol egy, hol két s-sel írták. A továbbiakban úgy írjuk a nevet, ahogyan *Greguss* Ágost.

században jelentékenyebb szerepe volt, mezővárosi rangot is kapott. Schöpflin Aladár apja, Schöpflin Gyula, a felvilágosult Zichy Pál gróf gazdatisztje⁶² volt, édesanyja Greguss Hermina.⁶³ „A falu tót lakosságú volt, nem is igen tudott ott magyarul más, mint mi, a katolikus pap, a tanító, meg a kocsisunk, aki a katonaságnál tanult meg magyarul, úgy ahogy” – írja gyerekkorára visszaemlékezve Schöpflin Aladár. A falura sem igen emlékezett, mert „védett gyerek” volt, azaz „nem volt szabad egyedül járnia, személyi szabadságom az udvarra és a nagy gyümölcsöskertre volt korlátozva”.⁶⁴ Egy másik emlékezés még pontosabb képet ad a manigai gyerekkorról: „Szép nagy falu volt szülőhelyem, csupa cserépfödelű házakkal, jómódú nép lakta, csupa szlovákok.” Első pajtásai „almaképu gyerekek” voltak, „akkikkel a mezőkön hancúroztunk, sokszor földhöz vágtak birkózás közben, mert bizony vékonypénzű legényke voltam, s a társadalmi vagy osztálykülönbségekről akkor még nem volt fogalmunk, se nekik, se nekem. [...] A ház, amelyben laktunk, emeletes épület volt, az emelet a grófok számára volt berendezve, ha egy évben egyszer-kétszer odajöttek vadászni. A földszinten volt a mi szép nagy lakásunk.”⁶⁵ 1880-ban, Schöpflin Gyula elveszítette több gazdaságot igazgató

⁶² A gazdatiszt megjelölés mellett olykor a *dvorský*, azaz *kasznár* foglalkozást tüntetik fel az egykori dokumentumok. A kasznár gazdatiszt volt, a magtár kezelője, más szóval gazdasági intéző, helyenként ispán. Forrás: Pallas Nagylexikon. Az 1869-es népszámlálási íven – Nyitra vármegye Levéltára – Sch. Gyula neve mellett az *ispány* szerepel. Mindkét szülő írt és olvasott. A 29-es számú házban laktak, házuknak négy szobája, két kamrája, két konyhája, pincéje, két fészere, egy istállója és egy csűrje volt.

⁶³ Schöpflin Gyula 1833-ban született Apponyban (Male Oponice), felesége Gregus(s) Hermina 1851-ben született Bucsán(y) faluban. Jelentős volt tehát kettejük korkülönbsége. A feleség apja, Greguss Mihály, gróf Zay Károly, császári és királyi kamarás, evang. egyházi főfelügyelő alkalmazásában állt, aki egyik korai szabadelvű hirdetője volt a zsidók honpolgári jogosultságának. Schöpflin Gyula szülőhelye, Appony az Apponyi család könyvtáráról, két kastélyáról híres. Az apai család már Apponyban is a módosabbak közé tartozott. Az anyai ágon a keresztszülők is felemelkedő ágon voltak, lelkész volt az ős. Mindkét települést szlovák anyanyelvű lakosság lakta és lakja ma is. A szülők 1867-ben kötöttek házasságot. A házasságból született gyermekek: Ida Irma (1870–?), Aladár (1872–1950), Aranka Ilona (1874–?), Julius Jiří (1875–†1876), Géza (1876–1960), Dezső (1878–1933 [nagybecskereki postahivatalnok; öngyilkos lett ld. *Schöpflin Aladár levelei*, 133]). Az anyakönyvi másolat száma: 2011/-XN18.2., hitelesítette Mgr. Schullerová. Itt köszönöm meg Pavol Salamon (Budapest, BFL) és Veronika Novakova (Vágsellye) készséges segítségét. Az anyakönyvek részben online is hozzáférhetők. Apponyban nincs evangélikus anyakönyv, az ágostai hitvallású Schöpflinekre vonatkozó adatokat a katolikus anyakönyvben találjuk. Ugyanitt látni, hogy más Schöpflinek is laktak Apponyban. Ugyancsak találunk Schöpflineket Verbón. Az oda elszármazó Schöpflin Róbert nem sokkal Schöpflin Aladár előtt járt a pozsonyi evangélikus liceumba. 1866-ban egy orvos D. Schöpflin Carolus is élt Verbón, aki Schöpflin Aladár nagybátyja volt. Az 1869-es népszámláláskor már nem szerepelnek a listán. https://www.familysearch.org/search/image/show#uri=https%3A//api.familysearch.org/records/collection/15544_43/waypoints Schöpflin Aladár születési anyakönyvi kivonatának 30-as évek beli másolata megtalálható Schöpflin Aladár hagyatékában. OSZK Kézirattára, Fond 436. 1. doboz. Schöpflin Aladár keresztszülei Greguss Gusztáv kertész és felesége, Riesz Vilma, az anyai ághoz tartozó rokonok voltak. Az eredeti anyakönyvi kivonat a felsőszélei ág. h. ev. egyház születési anyakönyvéből való, II-ik kötet, 110. lapszám. Maniga (Malženice) ma a nagyszombati járásban található, egykoron a Bécs–Pozsony–Lengyelország kereskedelmi összekötő út állomása volt, és Nyitra vm. galgóci járásához tartozott. A 18. sz. végén (Vályi András, Magyar Országának Leírása, Budán a⁷ Királyi Universitásnak Betűivel) is tót település volt, a 19. sz. közepén (Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik*, Pest, 1851) is. A leírások szerint adottságai átlagosak, a terület a Baththyányak birtoka.

⁶⁴ Schöpflin Aladár: *Ahol gyermek voltam – Pozsony*. Nyomdai levonat, a szerző birtokában.

⁶⁵ Schöpflin Aladár: Nyitrai emlék. In: *Nyitrai írók könyve*. Nitra, Risnyovszky János könyvnyomdája, 1935. 24–5.

tisztartói állását, a család beköltözött a közeli nagyvárosba, az 1848-ig a főváros szerepét betöltő Pozsonyba. Az apa postai kézbesítői lett, rövidesen meghalt. „A manigai bőség után Pozsonyban hirtelen megjelent a nyomor. De micsoda nyomor. Ennél csak a szegénységünk gőgje volt nagyobb.”⁶⁶ Az apa halálával felerősödik az anyai ág, a Greguss-család hatása, hagyománya. A visszaemlékezők szerint Greguss Hermina – a szintén felvidéki eredetű és ágostai hitvallású – esztéta, akadémikus Greguss Ágost unokahúga volt. Az evangélikus líceumhoz anyai ágon is kötődtek a Schöpflin fiúk: az 1830-as években a pozsonyi tanintézetben tanított Greguss Mihály, Greguss Ágost édesapja. Az iskola története úgy emlékszik meg a tanárról, mint aki elsőként tanított magyar nyelven bölcsészetet. Abban az időben pedig, amikor Schöpflin Aladár és öccse, Schöpflin Géza az iskolát látogatták, a költészettant és az esztétikát már Greguss Ágost tankönyve alapján tanították.⁶⁷ A visszaemlékezések szerint Schöpflin Aladár büszke volt apai családjának múltjára és teljesítményére, az életkörülmények megváltozása nyomán azonban kora ifjúságától már az anya dominálta fejlődését, életszemléletét. „Aladár szellemét és szlávos érzelmességét anyai örökségnek tartotta. Ebből fakadt diákos álmodozása is, ezeket hiába rejtette el, beszélgetés közben, mint mélybe zümmögő dallam, kibuggyant belőle, és enyhítője lett világos, reális életszemléletének” – írja róla Bohuniczky Szefi.⁶⁸ A „reális életszemléletet” elsősorban a nincstelenség formálta. Az anya szégyellte szegénységüket, és nem is nyugodott bele életük kereteinek megváltozásába, mindenáron elő akarta teremteni a fiúgyermek tanulmányának anyagi hátterét. „Anyámnak az lett a legfontosabb, hogy jómódban élő rokonaink meg ne tudjanak semmit, mert gazdag előtt a szegény hiába ártatlan, mindig bűnösnek látszik. A pozsonyiak fölfogása akkoriban ilyen volt. Édesanyámban annyira fejlődött a gőg, hogy többet nem is láttuk mosolyogni. [...] Pozsonyban a lakásunk tele lett kosztos diákkal, Ida húgom [valójában nővére – Sz. Á.] varrt, anyám a kaszárnya lakóira foltozott [...] egyetlen céljuk, hogy a fiúk tanuljanak és úriemberek legyenek. Azt hiszem, Pozsonyban mi voltunk a leggondozottabb gyerekek.”⁶⁹ Egyfajta gátlás, az élete végéig a visszahúzódó mértéktartásban, s ugyanakkor öntudatban kifejeződő kisebbségi érzés itt rögzült Schöpflin Aladárban, mint ezt két különböző időpontban született emlékezése mutatja. Az iskolában a *stiglic* gúnynevet kapta, mégpedig azokról a gazdag rokonoktól „örökölt”, de

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Éppen azért meglepő, hogy a Greguss-rokonságot Schöpflin Aladár tudomásunk szerint írásban soha nem említette, ezt a visszaemlékező barátok információi rögzítik. Greguss Mihály latin esztétikája a közelmúltban magyarul is megjelent: *Az esztétika kézikönyve – Compendium Aestheticae* [1826]. Fordította Polgár Anikó. Budapest, Kalligram, 2000. *** Greguss Ágost: *Magyar költészettan*. Budapest, 1880.

⁶⁸ Bohuniczky (1962), 106.

⁶⁹ Kézirat, Sz. Á. birtokában.

mindig fakó, használt zsakettekről, amelyeket édesanyja ráalakított, és amelyekben végigjárta iskoláit, hiába volt az eredendően ünnepi viselet.⁷⁰ „Ezért lett fontos a jeles bizonyítvány: tekintélyt kellett szerezni a kizöldelt zsakettoknak.”⁷¹ Egy másik, a hetvenedik születésnap alkalmával írt – gépiratos – visszaemlékezés-vázlat is a nincstelenség döntő élményét jelzi: „Ha [...] keresem, mi volt életem folyásában az, ami a legnagyobb hatással volt erre az életre, akkor azt kell mondanom, a szegénység. Nem a nyomor, mert a szó szoros értelmében vett igazi nyomort nem ismertem meg. Mindig volt rendes szállásom, tűrhető ruhám, a cipőmnek talpa, éhezni sem éheztem soha. De mindig szegény ember módjára éltem, csak anyim volt, amennyiből meg tudtam élni. Életem első szakát kilenc éves koromig szerény jómódban, egyszerű falusi bőségben töltöttem, de aztán szüleim elszegényedtek, és így kerültünk Pozsonyba [...] Ez a tisztességes szegénység aztán végig kísért életemen, és többé-kevésbé ez alakította jellemem is. Ettől került belém az a fogyatékos érzés, amely aztán nem hagyott el és megbénította fejlődésemet. Ettől lettem fiatal koromban félénk, félszeg, az emberek között nehezen tájékozódó, az élet gyakorlati dolgaiban járatlan, önmagammal elégedetlen. Ezért fordult mindig rokonszenvem a szegények, az elnyomottak, meghajszoltak felé. Nem maradt el tőlem ez a hű kísérem máig sem, amikor már teljes önérzettel állhatok meg az emberek, bárki előtt.”⁷²

Iskolák Pozsonyban

Schöpflin Aladár – és Géza öccse – a népiskola után a pozsonyi evangélikus líceumba került tanulni.

Pozsony hatalmas múltú város volt, 11 király és 6 királyné lakta egykoron. 1880-ban hozzávetőlegesen 48 ezer főnyi lakót mondhatott magáénak.⁷³ Bár patinája megvolt, szerepe ekkoriban átmenetileg leértékelődött, s csak a századvégi kapitalista „gründolási” hullámban kezdett újból igazán fejlődni. Ez azonban éppen arra az időre esik már, amikor Schöpflin Aladár 1894-ben végleg elhagyta Pozsonyt. De azért említsük meg azt, ami Schöpflin ott létekor volt a városban. 1877-ben (!) Puskás Tivadar fivére kötötte be az első telefont a Grassalkovich-kastély lakói számára, majd rövidesen – jellemzően – néhány iparos kezdett élni

⁷⁰ Stiglic: verébalkatú, tarka énekes madár.

⁷¹ Kézirat, uo.

⁷² Kézirat, uo.

⁷³ Eleonóra Babejová: *Fin-de Siècle Pressburg. Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914*. East European Monographs No. DCXVII., N.Y., Boulder, 2003. 35.

a technikai lehetőséggel.⁷⁴ Pozsonyban jó néhány – a Mária Terézia-időkben épített – barokk stílusú városi palota is állt, az 1760-ban épített Grassalkovich-épület mellett a Balassa-, az Esterházy, a Csáky- és a Zichy-családok jóvoltából. 1884/86-ban megépült az új Fellner és Helmer-féle színházépület, mely magyarul írta homlokzatára: „Városi színház”,⁷⁵ és amelyet a teológus hallgató-újságíró Schöpflin Aladár gyakorta látogatott. 1890-ben 460 méter hosszú állandó vashidat avatott a városban Ferenc József. A városban mai értelemben vett felsőoktatás volt már a 15. században, azonban tanárai egy idő után elhagyták az egyetemet, működése megszűnt, s csak II. József idején indult újra mint királyi jogakadémia, az evangélikus líceum keretében pedig bölcsészeti, jogi és teológiai képzés működött.

Írók sora kötődött a városhoz, Tinódi Lantos Sebestyéntől Csokonain, Kisfaludyn, Kölcseyen, Jókain, Reviczky Gyulán át egészen a Schöpflinnél néhány évvel fiatalabb Gyóni Gézáig. A tudósok sora is impozáns, Kempelen Farkas, Bél Mátyás, Pray György, Rónay Jácint, Rómer Flóris, Schedius Lajos, a Ponori Thewrewk család kötődtek ide vagy indultak innen. Megemlítjük még Ortway Tivadart – Schöpflin iskolai évei alatt a jogakadémia tanáraként és a katolikus orsolyiták tanítóképzőjének igazgatója volt –, aki a város tereinek és építészetének történetét is megírta.⁷⁶ Liszt Ferenc első nyilvános hangversenyének is Pozsony volt a helyszíne. Dohnányi Ernő és Bartók Béla részben itt alapozták meg későbbi pályájukat.⁷⁷

Meglepő Schöpflin visszaemlékezése a város múltjára vonatkozóan: „A városban mindenütt történelmi kövek között jártunk, de erről nem sok határozottat tudtunk. Az akkori középiskolai tanításra jellemző, hogy tanárainknak sohasem jutott eszükbe – pedig mind lelkes hazafiak voltak – ennek a történelmi levegőjű városnak történelmi emlékeiről beszélni. [...] Csak homályosan sejtettük, hogy Pozsony utcáin a magyar történelemben járunk.”⁷⁸ A mindössze alig ezer főt számláló Manigáról érkező Schöpflin-család számára *léptékváltást* jelentett, hogy beköltöztek az egykori fővárosba. „Pozsony egy más világ volt, tele csodákkal és bonyodalmakkal” – emlékszik Schöpflin Aladár, s hozzáteszi, pozsonyinak tartja magát, a város „szellemi szülővárosa”.⁷⁹ A vidékről a városba kerülés – noha a család ezt akkor

⁷⁴ Ján Vyhnánek szócikke a pozsonyi telefonhálózatról. Ortway adatbázis. A Pozsonyi Kifli Polgári Társulás internetes adatbázisa.

⁷⁵ Eleonóra Babejová: *Fin-de Siècle Pressburg*, 80, 373–374.

⁷⁶ *Pozsony város utcái és terei. A város története utca és térnevekben.* Eredeti kutatások alapján írta Ortway Tivadar. Pozsony, Wigand F. K. könyvnyomdája, 1905. Ortway Tivadar unokaöccse, O. Rudolf fizikus volt, Neumann János tanára.

⁷⁷ Aixinger László: *Pozsony*, Bevezette Jankovics Marcell, Magyar kisebbségi könyvek, II. sor., Budapest, Révai, 1938.

⁷⁸ *Ahol gyermek voltam*, 3.

⁷⁹ Uo.

kényszerként élte meg – a társadalmi modernizáció egy lépcsőjét is jelentette. Az apa betegsége és halála véglegessé tette a *városi létet*, a fiai elé nevelődési-művelődési igényeket állító, birtok nélküli özvegyasszony falusi környezetben nem is tudta volna eltartani a családját. „Roppant szégyelltem falusi voltomat, érzékeny és képzelődő gyerek voltam, azt hittem, mindenki lenéz és kinevet. Ostobának és ügyetlennek éreztem magam a városi gyerekek közt, nem tudtam velük igazán összebarátkozni.” A szülői szigor továbbra is fogta, „szabott időre kellett hazajárnunk” – emlékszik Schöpflin, szemben azokkal a magyar parasztfiúkkal, akik majd hazamennek gazdálkodni, és akik öreg nénikéknél lakva meglehetősen szabadságot élveztek, „bandáztak”.⁸⁰ Magyaroknak lenni azonban előkelőnek számított.

A család legalább kétnyelvű volt, németül és magyarul beszélt, sőt, mint Schöpflin Aladár visszaemlékszik rá, gyerekkorában ő maga is jól beszélte a „népi szlovák nyelvet”, később nem rejtette el, hogy veszteség volt a nyelv elfelejtése: „sajnálom, hogy el hagytam veszni a szlovák nyelvismeretemet, bár a nyelv struktúrája ma is bennem van...”⁸¹

Bár az 1868-as nemzetiségi egyenjogúsítási törvény a nemzetiségek számára széles körű anyanyelvhasználatot ígért, ez nem feltétlenül valósult meg a gyakorlatban. Az egységes nemzetállamot teremteni akaró magyar nacionalista politikában ez volt a (nyelvi) terjeszkedés ideje. Pozsony a német, magyar és szlovák kultúra találkozási pontján feküdt, a városban keveredett a német, a magyar és a szlovák szó. „A magyar középosztály – emlékszik vissza iskolaéveire Schöpflin – túlnyomórészt tisztviselőkből állt, ezek voltak az úri nép a német polgárok, mesteremberek, szatócsok, szőlőművesek szemében. Akkor, a 80-as években indult nagy lendülettel az asszimiláció. [...] fülemben van egy fiatal lány szava, aki a Mihály utcán ezt mondta mamájának: – Aber Mama, sprechen wir ungarisch, es ist doch eleganter.”⁸² Mint Schöpflin Aladár szavai is utalnak rá, a város hármas tagolódást, hierarchiát mutatott: az úri réteget a magyarság, a polgárit a németek képviselték, a termelő foglalkozásokat elsősorban a szlovákok. Vagy ahogyan akkoriban mondták, a város reggel szlovák volt (ekkor jöttek a piaci árusok), délben magyar (ez volt a hivatalnokok ebédideje), este pedig német (mert ez volt a kultúra nyelve).⁸³ Schöpflin Aladár csak egy késői visszaemlékezésében tesz említést róla, hogy a város tulajdonképpen négy komponensű, négy nyelvű volt, számottevő zsidó népesség is élt a városban.⁸⁴ Így emlékezik jelenlétükről: „Sokat lődörögtünk a városban, nézegettük az öreg házakat, valami félelemérzéssel jártunk a ghejtóban, melynek két végén

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Sándor Dezső: A Híradónál kezdte meg karrierjét Schöpflin Aladár. *Híradó*, [Pozsony], 1930. november 28. 7.

⁸² Schöpflin Aladár: Asszimiláció és irodalom. *Nyugat*, 1939/5. oldalszám.

⁸³ Mészáros András, a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszéke professzorának szíves közlése. Itt köszönöm meg pozsonyi kutatásaim során nyújtott segítségét és tanácsait.

⁸⁴ Schöpflin Aladár: *Ahol gyermek voltam*, 2.

még akkor ott volt két nagy vaskarika – ezekhez erősítették hajdan a láncokat, melyekkel a gheztót elzárták. Akkor még élénken éltek a tisaeszlári híres per emlékei, s mi furcsa érzésekkel jártuk az ószeresek boltjait, néztük az elénk asztalokon kirakott tömérdek ócska holmit, a körülöttük zsvajgó népet, a nagyszakállú, kaftános öregeket, lompos, rikácsoló vagy érthetetlen nyelven hadaró asszonyokat és gyerekeket. Olyan volt ez, mint valami exotikus, idegen világ, izgalmas és egy kis halk félelmet keltő.”⁸⁵ A korabeli helyi sajtó azonban a zsidóságról szólva kiemeli, hogy a pozsonyi zsidóság nem asszimilálódik eléggé, a bécsi sajtót pártolja, a hazait nem ismeri.⁸⁶

A hármas illetve négyes együttélés magyarázata a reformáció és az ellenreformáció hatásában keresendő, s abban, hogy a város a magyarországi zsidóság nyugati-keleti modernizációs törésvonalán helyezkedett el. A 18. század első felében – akkor, amikor a Schöpflin felmenők erre a vidékre érkeztek – Pozsony 4862 adóköteles polgárából 4110 volt német, 488 magyar és 164 szlovák anyanyelvű. 1890-ben – ekkor Schöpflin Aladár még a város teológiájának hallgatója – a lakosság 59,9%-a volt német, 19,6%-a magyar, 16,6%-a szlovák. Az összlakosság 8,9%-a tartozott a zsidó felekezethez.⁸⁷ 1890-től a németek száma évtizedenként hozzávetőlegesen tíz-tíz százalékkal csökkent, azaz magyarosodásuk nagy ütemben folyt, a magyaroké ennek megfelelően ugyanilyen ütemben nőtt.⁸⁸ De mégis: Pozsony magyarosodóban lévő *német* város volt. A pozsonyi zsidóságról a mai történész fontosnak tartja kiemelni – s ez némiképp ellentmond Schöpflin Aladár korábban idézett tapasztalatának –, hogy míg a kelet-szlovákiai zsidóság jiddist beszélő ortodox volt, addig a pozsonyiak elsősorban németet beszéltek.⁸⁹

Voltak persze, akik nagyon is számon tartották a nyelvi-nemzetiségi eredetet. Schöpflin Aladár iskola- és évfolyamtársa volt a német eredetű Limbacher Rezső. Fia, ifjabb Limbacher Rezső, már magyarosított névvel, Peéry Rezsőként volt a nyugati magyar irodalmi emigráció megbecsült alakja 1956 után. Életrajzi visszaemlékezésében édesapjáról írja a következőket: „Egy ízben magához hívatta az akkoriban már magyar tannyelvű evangélikus líceum félelmes tekintetű német igazgatója, Michaelis [M. Vilmos], s négyszemközt beszélgetésben zord modorban figyelmeztette apámat, hogy német származású és anyanyelvű [...] és viselkedjék ennek megfelelően. Ez a szerencsétlenül bizalmaskodó, a faji szolidaritás

⁸⁵ Schöpflin Aladár: *Ahol gyermek voltam*, 3.

⁸⁶ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1893. szeptember 14.

⁸⁷ Az Aixinger László közölte statisztika 12%-os zsidó lakosságról tud.

⁸⁸ Szarka László: Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között. *Fejezetek Pozsony történelméből magyar és szlovák szemmel*. Szerkesztette Czoh Gábor, Kocsis Aranka, Tóth Árpád, Kalligram, Pozsony, 2005. 405.

⁸⁹ Eleonóra Babejová: *Fin-de Siècle Pressburg*, 51–52.

kötelékei felől érdeklődő, erőszakos, zord és idegen beavatkozás, persze, éppen ellentétes irányban hatott: [...] tudatosabbá tette magatartását, amely a kétnyelvű ember ironikus távlatából, mindennemű fanatizmustól iszonyodva, türelmesen szemlélte az emberek hovatartozásának kérdését.”⁹⁰

Az 1607-ben megnyílt pozsonyi evangélikus líceum, Schöpflin Aladár iskolája, sajátos hagyományt képviselt.⁹¹ Az első rektorok Strasbourgból, tehát éppen a Schöpflinek vidékéről kerültek ide, s az ottani mintaiskolák modelljét hozták magukkal. A protestáns iskolák működésének alapelveiből ki kell emelni, hogy nem voltak minden iskolára nézvést kötelező tantervek, azokat az egyes tanintézetek rektorai dolgozták ki, s az egyház hagyta jóvá. A 18. század tízes éveiben a líceum igazgatója Bél Mátyás lett, aki a többnyelvű közösségben a „hungarus-öntudatú” mentalitást képviselte. Ezt a sajátosan rendies tudatot Európában ismeretlen, s egyedülálló kultúrtörténeti jelenségnek szokás mondani. Azt jelentette, hogy az állampolgári hovatartozás olyan erős *államtudatot* sugallt, amelyben a csoporttudat kialakulásában a nyelvek alárendelt szerepet játszottak a közös állami összetartozáshoz képest.⁹² Felső-Magyarországról – Eperjestről – Kazinczy is feljegyezte a *Pályám emlékezetében*, hogy milyen magától értetődő, bár differenciált is a nyelvi tarkaság. A száz évvel Schöpflin előtti időben Eperjest „nevezetessé teszi [...] hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei és a papság s a tanítók és tanulók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul is, a polgárság németül, és tótul minden...”⁹³ S bármennyit változott a nyelv szerepe, bármennyire domináns nemzettudat-képző elemmé vált is, a hungarus-tudat kisugárzása tapasztalható volt egészen a 20. század közepéig.

A protestáns tantervekben a 18. század végétől már kötelező nyelvvé emelték a magyart, s törekedtek rá, hogy a közép- és felsőiskolákban (2–6. osztályban, a mai értelemben vett középiskolában, illetve kétéves főtanodában) a latin helyét a magyar vegye át, ugyanakkor, mikor az elemi ismereteket még németül tanították. Két évvel a magyar államnyelv bevezetése előtt. 1842-től szűnt meg végleg a latin nyelvű képzés, és indult el párhuzamosan a német, a szlovák és a magyar oktatás. A szlovák ág levált, a biblikus cseh nyelvet használta, a németek pedig erősen tendáltak a magyarok felé.⁹⁴ Az 1842-es év fontos

⁹⁰ Peéry Rezső: *Requiem egy országrészért*, Auróra kiskönyvek 7, München, Molnár Ny., 1975. 13.

⁹¹ Schöpflin Aladár iskoláit illetően az elsődleges tájékozódáshoz felhasználtam Fukári Valéria ismeretterjesztő munkáját: Fukári Valéria, *Egy régi alma mater, A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923)*, Pozsony, Kalligram, 2003.

⁹² Bíró Ferenc: Nyelv, „tudományok”, nemzet, *Holmi*, 2005/május; Heiszler Vilmos: Soknyelvű ország multikulturális központja, Németek és szlovákok a reformkori Pest-Budán, *Budapesti Negyed*, 4 (1992/4).

⁹³ Kazinczy Ferenc: *Költemények. Pályám emlékezete*. Kazinczy Ferenc munkái. Élő könyvek, magyar klasszikusok. Budapest, Athenaeum, é. n. [1928] 163–164.

⁹⁴ Mészáros András szíves közlése.

állomás volt az evangélikus tanügy történetében, ebben az évben jelent meg nyomtatásban az ún. zay-ugróci tanterv, aminek nyomán a felső-magyarországi protestáns iskolák magyar nyelvi tanszékeket állítottak fel, és a tantervekbe belekerült a magyar és az európai irodalom története is. (Ismeretes, hogy Greguss Mihály már időközönként ezelőtt is magyarul adta elő az általa tanított bölcsészeti tárgyakat.⁹⁵) A pozsonyi liceum azonban már ezt megelőzően közadakozásból létrehozta saját magyar nyelvi tanszékét, 1845-től pedig a felsőbb osztályokban minden tantárgyat magyarul tanítottak.⁹⁶ Schöpflin Aladár liceumba kerülése előtt iktatták a tanrendbe Toldy Ferenc kétkötetes munkáját, *A magyar nemzeti irodalom történetét* (1852). Schöpflin Aladár tanára – Albert József – a pesti egyetemen Greguss Ágost, Toldy Ferenc előadásait hallgatta, és Kármán Mór pedagógiai elveit hirdette. Közvetítésével vált ismertté Beöthy Zsolt felfogása is Schöpflin Aladár számára. Irodalomszemléletét ekként tehát a Toldy-féle nemzeti klasszicizmus és a Beöthy-féle pozitívizmus alakították, ha kevésbé tudatosan is még.⁹⁷

Schöpflin Aladár iskolaévei alatt, 1886-ban jelent meg az evangélikus középiskolák egységes, autonóm tanterve, az ún. Böhm-tanterv.⁹⁸ Ez a gimnáziumi oktatás legfőbb célját nem pusztán az „általános műveltség” megszerzésében határozza meg. A feladat „az értelmi erőnek oly mérvű kifejtése, hogy a tanuló önálló ítéletre szert tegyen, mely őt elsősorban az egyetemi tanulmányokra, azután pedig bármely tudományos foglalkozásra képesíti. [...] A gimnáziumi oktatás fő célja [...] nem befejezett rendszeres ismeret nyújtása egy tárgyban sem, hanem a tudományos lelkület megteremtése. Ezen lelkületnek pedig a tudományok alaptörvényeinek pontos és lehetőleg minden oldalú ismerete s az idealizmus iránti lelkes szeretet és ragaszkodás képezik alkotó mozzanatait. [...] képesíteni kell a tanulókat arra, hogy egyrészt az igazi és hamis ideál közt különbséget tehessen, másrészt az eszközöket ismerje, melyekkel e célokat megvalósíthassa. [...] Amennyiben mindezeket embertársainkkal való szövetkezésünk útján kell elérnünk, annyiban szükséges a fő közlekedési eszköznek, az anyanyelvnek és más modern nyelveknek pontos kezelése.”⁹⁹

Az idézet három lényeges eleme az önálló *ítélőerő*, az *idealizmus* és a *nyelvek* (anyanyelv és modern nyelvek) megszerzése, ismerete, birtoklása, használata. Leckekönyve

⁹⁵ Mészáros András: A magyar nyelv és irodalom oktatása a Pozsonyi Királyi Akadémián és a Pozsonyi Evangélikus Liceumban a XIX. században. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* [Somorja], 2004/2. 9., Fehér Katalin: Egy reformkori egyházi lap történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 2004. 390.

⁹⁶ Mészáros András: A magyar nyelv és irodalom oktatása, 10.

⁹⁷ Uo. 15.

⁹⁸ Böhm Károly (1846–1911), filozófus, akadémikus. 1870-től a pozsonyi evangélikus liceum tanára volt, majd a budapesti evangélikus gimnázium tanára és igazgatója lett. 1881-ben ő alapította a *Magyar Philosophiai Szemlét*.

⁹⁹ Szelényi Ödön: *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig: különös tekintettel a középiskolákra*, Pozsony, Wigand, 1917. 149–150.

szerint Schöpflin Aladárt az 1890. június 16-án nyert érettségi bizonyítvány¹⁰⁰ alapján iktatták a „theológiai akadémia” anyakönyvébe mint nyilvános rendes hallgatót, a végzés időpontja ugyanezen dokumentum szerint 1894. szeptember 7.¹⁰¹ Neves tanárok tanították. Az akadémia igazgatója Schneller István volt, aki Halléban és Berlinben hallgatott teológiát.¹⁰² Schneller vallás- és neveléstörténetet, német nyelvet tanított Schöpflin Aladárnak. Nevesebb tanárai között volt Pukánszky Béla (héber nyelv, zsoltármagyarázat, neveléstörténet, ótestamentumi exegesis, bölcsészettörténet), Masznyik Endre (egyházi dogmatika), Csecsetka [Čečetka] Sámuel (ókori és középkori egyháztörténet), Vasskó Gyula (apostolok cselekedetei), Stropm László (újszövetségi hermeneutika), Trsztyenszky Ferenc (homiletika). Két szemeszteren át hallgatott „bibliai tót nyelvet” is, azaz tudott régies-egyházias szlovákul is (a már tőle említett „népi szlovák” mellett). Beszédes azonban tanárainak neve. A líceumi értesítők és akadémiai évkönyvek¹⁰³ tudósítanak a líceum növendékeinek nemzetiségi hovatartozásáról is. Az 1882/83-as tanévben az I–VIII. osztályok tanulói között 188 volt a magyar, 110 a német, 34 a szlovák, 7 a román, 2 pedig szerb nemzetiségű.¹⁰⁴ Egyértelmű volt tehát – szemben a város lakosságánál tapasztalt arányokkal – a *magyar dominancia*.

Nem az egyetlen középiskola volt az evangélikus líceum, rajta kívül volt még kettő: a királyi katolikus főgimnázium és a reáliskola. A „realisták” többnyire németajkú polgárfiúk voltak, sajátos jegyük a többiek szemében az volt, hogy nem tanultak latint, s ezért a másik két iskola növendékei le is nézték őket. „Olyan nagyon mi sem tanultunk – írja a középiskolára visszatekintő Schöpflin –, de a latin-tanulást valami megkülönböztető, úri dolognak éreztük. Talán a régi rendi világból maradt meg ez az érzés, akkorból, mikor a latin-tudás a nemes ember megkülönböztető jele volt...”¹⁰⁵

¹⁰⁰ Érettségi bizonyítvány 207/1890. OSZK, Schöpflin Aladár és [ifj.] Schöpflin Gyula [1910–2004] hagyatéka. Fond 436.

¹⁰¹ Theológiai Akadémiai leckekönyv. OSZK, Fond 436.

¹⁰² Schneller István (1847–1939), eperjesi teológia tanár volt, onnan került Pozsonyba 1877-ben. 1895-ig állt az akadémia élén, majd a kolozsvári egyetemen a neveléstudomány tanára lett. Kolozsvár elcsatolása után Budapestre költözött. 1913-ban az MTA levelező tagjává választották.

¹⁰³ *A pozsonyi ágostai hitvallású evang. Lyceum értesítői ill. A magyarhoni ág. hitv. ev. keresztyén egyház egyetemes Theológiai Akadémiájának évkönyvei az egyes tanévekre.*

¹⁰⁴ Fukári Valéria, *Egy régi alma mater, A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923)*, 37. A szlovák diákok alacsony száma miatt az 1870-es évektől szlovák önképzőkör nem is működött már, de az iskolai ünnepélyeken egészen a századfordulóig szlovákul is hangzottak el versek, beszédek. Fukári további adatai (uo. 35–36.) tájékoztatnak a növendékek társadalmi státuszáról is, a családfenntartó szülő foglalkozása alapján. Ugyancsak az 1882/83-as tanévre vonatkozó adatok szerint a 359-es összlétszámból 174 diák édesapja volt értelmiségi foglalkozású, 70-é önálló östermelő, 86-é iparos és kereskedő, 17-é magántisztviselő, 12-é pedig „személyes szolgálatot tevő”. Schöpflin Aladárt nem tudjuk besorolni a megadott kategóriákba. A diákság felekezeti hovatartozását is rögzítik az évkönyvek, ezek szerint a hivatkozott tanévben 204 evangélikus, 55 helvét, 48 katolikus, 9 görögkeleti és 25 „mózesvallású” gimnazista tanult az intézményben.

¹⁰⁵ Schöpflin Aladár: *Ahol gyermek voltam*, 3.

Schöpflin Aladár tíz évesen került a líceumba, s ott nyolc évet töltött el, majd lépett elő teológus-hallgatóvá. A líceumi tanulók tarka társaságáról számol be egy késői emlékezésében, mely jól jelzi, hogy nemcsak regionális hatóköre volt a tanintézetnek. „A pozsonyi líceista az iskolában megismerhette az összes magyarországi embertípusokat, dunántúli magyarokat, alföldieket, bácskai és tolnai németeket, felvidéki tótokat. Erdélyből is volt mindig egypár fiú, egy régi ösztöndíj-alapítvány odavonzott néhány görögkeleti szerb és román gyereket is, minduntalan akadt köztük máramarosi ruszin fiú is. Két osztálytársam, testvérek, Mexicóban született – erre mindfelett büszkék voltunk.”¹⁰⁶

„Faluról jött, gyáva, új kis diák”-ként emlékszik magára, akibe egész környezete egész kicsi kora óta sugározta a tekintélytiszteletet, s akit éppen az iskola ingatott meg ebben. Jelentékeny publikációs eredményei vannak a pozsonyi líceum és a teológia tanárainak, munkásságukban mégis van valami, ami szomorúságra, sajnálatra méltó. Schöpflin 1910-ben a *Nyugat*-ban idézte fel egyik középiskolai tanára, Kámory Sámuel tragédiáját. Kámory nagy ambícióval tért haza a német egyeteméről, s ahelyett, hogy beváltotta volna terveit, nevetséges, grafomán megátalkodottsággal fogott nagyarányú nyelvtudományi munkákba. Lefordította a Bibliát és a Koránt, 9000 íves (!) latin-arab szótárt szerkesztett.¹⁰⁷ Ballagi Mór azonban megbírálta munkásságát, és bár ezzel a tudományos nyilvánosság számára nevetségessé vált, a tanár igyekezete nem lett kevesebb. Kámory a gyerekek szemében is komikus volt, nem tudott fegyelmet tartani, órái rendre botrányba fulladtak. Közismert volt, hogy az órákról kimenekült az őt kigúnyoló, fegyelmezetlen fiúk gyülekezetéből. Egy ilyen alkalommal látta meg őt az első osztályos Schöpflin, s elcsodálkozott: „hát lehet a diáknak óra alatt, a tanár előtt így rendetlenkedni! A tekintély fogalma, melyet egész környezetem belém szuggerált egész kicsi korom óta, elkezdett inogni, és vele az egész kép, melyet buta kis gyerekeszemmel egész világomról: az iskoláról alkottam. A tanár, aki addig sérthetetlen, megközelíthetetlen szentség volt előttem, egyszerre alázuhant szememben, s feltámadt vele szemben a kétség, a kritika, a bizalmatlanság.”¹⁰⁸ A személyes történetben van általánosítás is, a történet „érdekes annyiban, hogy nem állt egyedül a régi magyar világban. Két-három emberöltő előtt bőven teremtek a magyar protestáns iskolák körül a fajtájából való alakok. Nem mind olyan hóbortosak, mint ő, de sokban hozzá hasonlók. Külföldről hazajött öreg diákok, akik teletömték fejüket mindenféle félig megemésztett tudással, aztán szellemi

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Kámoryról tárgyilagosabban: Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1982. Korán fordítása kiadatlan, az elképzelhetetlen terjedelmű szótárról a szakirodalom nem tud. Itt köszönöm meg a Szőrényi Lászlótól kapott támpontokat, adatokat.

¹⁰⁸ Schöpflin Aladár: Egy magyar tudós a régi világból. *Nyugat*, 1910. 1632.

dispepsiában élték le életüket. Amit alkottak, levegőbe való kapkodása olyan embereknek, akik egy pillanatra megfürödtek egy nagy kultúrában, aztán idehaza elvesztettek vele minden kontaktust s bogaras délibáb-kergetők lettek [...] Nem szabad csupán csak a nevetségeset látni bennük, hanem meg kell látni a meghatót is: a tehetetlen küzdelmet az eszközök fogyatékoságai ellen, a roppant szellemi erőfeszítéseket, amelyekben életük elégett, a tudomány szertelen szeretetét, amely őket eltöltötte. Tudományos múltunk tele van az ily módon elvérzettek holttesteivel” – zárja írását Schöpflin.¹⁰⁹

Ez az 1880/90-es évekről szóló 1910-es szöveg rávilágít a századfordulót megelőző szellemi pangásra még egy olyan elit közegeben is, mint a pozsonyi líceum és teológiai akadémia. Arra, amit tanulmányai egész sorában és végül 1937-es irodalomtörténetében is felidéz Schöpflin. Ez utóbbiban Osvát Ernőre hivatkozva említi Szinnyei „nagy irodalmi hullajegyzékét”, a sok félbe maradt tehetség bibliográfiai lajstromát.

Schöpflin Aladár első saját komoly irodalmi élménye a gyorsíróverseny¹¹⁰ jutalmául kapott Petőfi kötet volt, otthon ugyanis nemigen volt könyv.¹¹¹ Van erre nézvést is vallomásunk Schöpflintől. Egy körkérdésre válaszolva idézi fel korai lehetőségeit, hozzáférést az irodalomhoz. „Legelső olvasmányom 7-8 éves koromban *Jósika* Csehek Magyarországon című regénye volt, majd a Vasárnapi Ujság néhány régi évfolyama és Tóth Kálmán élclapjának, a Bolond Miskának néhány kötete – azok a könyvek, melyek falusi házunkban megvoltak.”¹¹² Ezeket az olvasmányokat túl korainak és zavaros benyomást tevőknek mondja. Aztán jött a jutalomkötet, Petőfi: „Ez az olvasás döntötte el a kis fiú sorsát. Ekkor nyílt meg előtte egy új világ: a költészet, ekkor vette észre először, hogy a vers nem csupán olvasókönyvi tanulnivaló, hanem valami szép dolog, amitől könnybe lábad az ember szeme, piros vagy sápadt lesz az arca, ami fojtogatja a torkát, vagy rózsaszirmokat peregtet szép lassan, lágyan a szívére. Eddig is olvasott egy csomó verset, könyv nélkül tudta a Regét a csodaszarvasról, a Füstbe ment terv-et, a Hadnagy uram-ot, de csak úgy olvasta, mint a Találmányok könyvé-t, s úgy tanulta, mint a latin grammatikát. Nem csengett a fülébe a nyelv dallama, a gondolatok ritmusa nem játszott fejletlen kis lelkével, és kevésvérű szíve nem

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ A gyorsírás is tantárgy volt, A pozsonyi születésű Dohnányi Ernő (1877) édesapja, a katolikus gimnázium polihisztor, mert zenét is szerző fizika-matematika tanára is adott ki gyorsírás tankönyvet 1873-ban Budapesten. Kumlik Emil: *Dohnányi Frigyes (1843–1909): egy magyar gyorsíró élete és munkássága*. Budapest, Gyorsírási Ügyek M. Kir. Kormánybiztossága, 1937.

¹¹¹ A műveltséghez való hozzáférés esélye tekintetében tehát élesen különbözött a közismert nyugatos példák, hogy csak egyet említsünk, a felső középosztályból származó Kosztolányi lehetőségeitől. Ld. pl. Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 20–21.

¹¹² Schöpflin Aladár önmagáról. Köhalmi Béla: *Könyvek könyve: 87 magyar író, tudós, művészeti, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól*. Budapest, Lantos, 1918.

dobbant a vers ütemére. Ezen a napon először.”¹¹³ Ekkortól egy ideig Petőfi módjára nézte a környezetét, gondolkodott a világról, egy volt vele. Aztán megjöttek az újabb költők Arany, Shakespeare, Goethe, Heine, Byron, „de mind csak látogatásokat tettek, [...] egy sem olvadt bele egészen, mint Petőfi”. Aztán észrevette az istenített költő hibáit, „megjött a nagy, vívódó harc”, a „lihegő birkózás” vele, az „első” költővel. A líceum következő, IV. osztályos tananyagát *egyetlen* könyv képezte, Lehr Albertnek az akadémia nagydíjával kitüntetett nagy Toldi-kommentárja, a *Toldi: költői elbeszélés*.¹¹⁴ A Petőfi-élményre tehát intenzív Arany János-élmény következett. Schöpflin ugyan nem írja le sehol, hogy Arany elementáris hatással lett volna rá, de mély nyomot hagytak benne Arany életrajzi körülményei, a vidéki mozdulatlan állandóság, az ambíciók érvényre jutásának nehézségei. Érdeemes idézni a *Nyugat* Arany-émlékszámában megjelent írásból, mert a 19. század elejének megidézésével utal a 19. század végének változásra váró közérzetére is. Nagyszalontáról, az alföldi városról szól Schöpflin, de talán saját élményéről, felvidéki kisvilágának mentalitásáról is, amelyből ő tragédiával-szerencsével, a Pozsonyba kerüléssel kiszabadult. „Ugyanazok az egyszerű gondolatok foglalkoztatják [az ott lakókat], ugyanazokkal a szavakkal fejezik ki, alig lehet dolog, amiben véleményeltérés támad közöttük, hacsak nem valami anyagi érdek-összeütközés, szomszédi perpatvar. Életmódjuk, foglalkozásuk, érdeklődésük szűk köre ugyanaz, ami apáiké, dédapáiké volt, – a törökök kiverése óta itt nem változott semmi az emberek belsejében, nem támadt új gondolat, a világnak a reformációkor kialakult szemlélete változatlan érvényben maradt. Szinte fölösleges volt itt az embereknek a gondolkodás, hiszen mindent, amin az embernek gondolkodni kell, készen kaptak az ősök örökségéből. [...] Az emberek jól érezték magukat ebben a kényelmesen egyforma életben, amely minden igényüket kielégíti, s amelyben minden nemzedék híven megismétli, amit az előttevalók csináltak, mindenki azt érzi az élet egyedülvaló lehetőségének, ami itt folyik, senkinek eszébe sem jut mást, többet, jobbat, változatosabbat kívánni. [...] Az egymással való érintkezés is ősi módon megállapított formák között folyik: hajszálnyira pontosan meg van állapítva a hang, melyen az egymáshoz valók egymással s a tőlük különbözőkkel beszélnek, a módos gazdának a hangján, a szóhasználatán, a mozdulatain meg lehet ismerni, magához hasonlóval beszél-e vagy zsellérrel, avagy béressel, mesteremberrel-e vagy úrral. Uniformisra van berendezve az

¹¹³ Schöpflin Aladár: Előszó egy talán megírandó Petőfi-tanulmányhoz. *Nyugat*, 1909/6. Ld. még Schöpflin Aladár: A fiatalság költője. In uő. Írók, könyvek, emlékek. A Franklin Társulat kiadása, Budapest, é.n. [1922 után, 1925²].

¹¹⁴ *Arany János: Toldi – költői elbeszélés*. Iskolák számára nyelvi jegyzetekkel ellátta Lehr Albert. Jeles írók iskolai tára, 11. Budapest, Franklin, 1880. A könyvnek 1922-ben jelent meg 14. kiadása, ekkor már Schöpflin, az irodalmi vezető közreműködésével. A Franklin volt a korszak legnagyobb tankönyvkiadója, ld. Révay József – Schöpflin Aladár: Egy könyvkiadó regénye, Franklin Társulat, Budapest, 1938, 55. és 76.

életmód is: mindenki gazdálkodásból él, tehát ugyanabban az időpontban mindenki nagyon ugyanazt a dolgot végzi, mindenkinek ugyanaz az érdeke, ugyanazok az örömei, ugyanazok az életigényei, különbség csak abban van, hogy az egyik jobban ki tudja elégíteni ez igényeket, a másik kevésbé.”¹¹⁵ Ezek már a fővárosban élő középkorú ember szavai.

A liceista alig érezte ezeket a visszahúzó, bénító körülményeket. Schöpflin Aladár, majd Géza öccse is kiváló tanulók voltak, az évkönyvek tanúsága szerint. A líceumi években Schöpflin Aladár osztályfőnökének, az iskola későbbi rektorának, Markusovszky Sámuelnek volt könyvtári segédőre.¹¹⁶ A könyvekkel való szoros fizikai kapcsolat jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Mindkét fiú ösztöndíjas volt, segélyekben részesültek és több pályadíjat is nyertek.¹¹⁷ Schöpflin Aladár egyik liceista munkájának címe: *Arany János Toldijában talált szóképek* (láttuk, az elbeszélő költeménnyel egész évet foglalkozott az iskola). Egy másiké ez: *Murány megvétele Gyöngyössy-, Arany-, Petőfi s Tompánál*. Írt díjazott dolgozatot *Vörösmarty lyrai költeményei tárgy és műfajok szerint csoportosítva, vonatkoztatással a költő egyéni élményeire és a kor viszonyaira* címmel is. Ez utóbbi dolgozat – noha a szövegét nem ismerjük – sejteti a későbbi tudatos tanulmányíró és kritikus legjellemzőbb vonását, a *szociologikus irodalomszemlélet* alkalmazását. Az 1887/88-as tanévben írott Toldi-dolgozatért 25 Forint jutalmat kapott, a *Murány megvétele*ért – hetedosztályosként – 50 Ft-ot. Az értesítőben a neve mellett „pd.” azaz pályadíjas jelzés szerepel. 1889-ben a líceum jótevőinek emlékére rendezett szokásos évi ünnepségre ódát írt és adott elő Schöpflin Aladár, s ő tartotta a végzősök nevében a megnyitó beszédet is. Ekkorról van első adatunk arra nézve, hogy az iskolai pályázatokon túlmenően is írt. Ugyancsak nyolcadikos növendékként mint főjegyző Schöpflin vezette az irodalmi önképzőkört, amelynek 149 tagja volt, a tanévben 25 ülést tartott, ezeken 69 tag szerepelt önálló munkákkal, bírálatokkal és szavalatokkal. A körnek jelentékeny saját könyvtára is volt, 2520 kötetel.

De mielőtt a középiskola idealizálásának látszatába esnénk, idézzünk egy Móricz Zsigmondról írott tanulmányából, amelybe saját élményét is beleszővi. A vidéki protestáns

¹¹⁵ Schöpflin Aladár: *A fiatal Arany. Nyugat*, 1917/5. 425.

¹¹⁶ Markusovszky Sámuel (1851–1913), történész. Megírta a pozsonyi evangélikus líceum történetét (1896, Wigand K.), Bél Mátyásról – akinek kéziratait a teológián őrizték – monográfiát írt.

¹¹⁷ A Schöpflin Aladárra vonatkozó adatok: 1886-ban Gero-féle [sic] jutalomdíjban részesült Schöpflin Aladár (*A pozsonyi ágostai hitvallású evang. Lyceum Értesítője az 1885/86-diki tanévről*, Pozsony, Wigand, 1886), a következő évben a pozsonyi tisztviselő egyesület segélyező osztálya részesítette 30 ft. támogatásban (az 1886/87-diki tanév értesítője), 6. osztályban Káldy-féle pályadíjat, 25 ft-ot kapott „Az Arany János Toldi-jában talált szóképek” c. dolgozatért, s az említett segélyező osztálytól 40 ft-ot. 7. osztályban (1888/89-es tanév) messze több támogatást és jutalmat kapott, mint amennyi a kötelezően befizetendő pénz (iratkozási díj, tandíj és az értesítő ára, összesen 32.50 ft) volt. Ezzel állt szemben 40 ft az osztrák-magyar tisztviselői egylettől, a Jurenák-féle jutalom, 10 ft és a Káldy Miklós-féle 50 ft-os pályadíj. Érettségizőként komoly megbecsülésben és támogatásban volt része: 38 ft-ot kapott Teleky-Róth Johanna-ösztöndíjként, egyedül részesült 100 ft-os Fekete János-féle ösztöndíjban, és mellé nyert még egy 50 ft-os jutalmat is Vörösmarty-dolgozatáért.

középiskolák élete, mondja Schöpflin, tipikusan egyforma. „Töltöttem én is zajos estéket olyan füsttől, kályhagőzttől vastag levegőjű diákszobában, mint a Móricz Zsigmond diákjai, [...] állottam én is vacogó fogakkal, csukladozó térddel, konok, sápadt félelemmel a vallató tanár előtt, láttam, s a magam bőrén tapasztaltam én is a rosszindulatnak, a gyermeklélekről fogalommal sem bíró korlátoltságnak [...] kiáltó példáit.”¹¹⁸ Csakhogy ebből mégsem a rossz maradt meg számára, benne „nem ébred Móricz Zsigmond haragja, nem lázad semmi indulat: inkább komikus színben látom a visszaemlékezésen keresztül mindezt, és végeredményben megmozdul bennem az a szeretet és gyöngédség, amellyel gondolatom bevon mindent, ami szomorú és kínlódo gyermek- és fiataikoromhoz tartozik.”¹¹⁹

Az evangélikus teológia évei következtek. Az akadémiai értesítő fontos adatokat közöl a hallgatóság összetételéről. A négy évfolyam 36 hallgatója közül 19-en beszéltek mindhárom nyelven (magyarul, németül és tótul [sic!]), magyarul és németül 6-an, magyarul és tótul 8-an, s 1-1 olyan hallgató volt, aki a magyar és német mellett svédül illetve franciául is tudott.¹²⁰ Schöpflin Aladár a Teleky-Róth Johanna-féle és a Graeven-féle ösztöndíjakban részesült, első évesként két ünnepi szereplése volt: Luther emlékére írt és szavalt ünnepi ódát a reformáció napján, és a március 15-i megemlékezésen ugyancsak egy saját ünnepi versezettel volt jelen. A következő tanévben az előző évi segítségek mellett Zay-ösztöndíjat is megítéltek számára. Ez utóbbi feltétele a vagyontalanság, a jó erkölcs és a szorgalom volt.

Az évkönyvek szerint mint teológus hallgató, Schöpflin Aladár rendszeresen dolgozott a *Gondolat* című evangélikus havi folyóiratba.¹²¹ Még a középiskolában Kvačala János tanította németre Schöpflint, teológus hallgatóként pedig Kvačalának Bisterfeld János Henrikről [Johann Heinrich Bisterfeld –Sz. Á.] írt alapvető tanulmányát is ismertette a lapban. (Ekkor is hallgatta Kvačalát mint vendégtanárt, aki a 17. századi pedagógiai megújulásról adott elő a teológián.) Ugyancsak tudható a leckekönyvből és az évkönyvekből, hogy Schneller István filozófiai szemináriumán Morus Tamás utópiájának és Platon *Államának* értelmezésével és elemzésével is eltöltöttek egy teljes szemesztert. Ebből fakad a Schöpflin Aladár bővülő érdeklődési körét is mutató másik izgalmas *Gondolat*-publikáció, melyet Edward Bellamy *Visszatekintve, 2000-1887* címmel megjelent utópikus államregényéről írt.¹²²

¹¹⁸ Schöpflin Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1919, 87.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ *A magyar honi ág. hitv. ev. egyetemes egyház Theologiai Akadémiájának Értesítője 1890–1891*. 30.

¹²¹ *Gondolat*: 1875-ben indult 1895-ig működött „theologiai s philosophiai folyóirat”, szerkesztője Korbuly Géza volt, kiadója az Ág. hitv. Ev. Theol. Magyar Kör.

¹²² Schöpflin Aladár: A jövő század eszménye egy szociálphilosophiai regényben. *Gondolat*, 1892/november XII. évf. 4. szám. 70–75. Edward Bellamy (1850–1898), amerikai író, szocialista gondolkodó, politikus. A szocializmust propagáló regénye – *Looking Backward, 2000–1887*. [Boston:] Houghton, Mifflin and Company,

A regényt közvetítőnyelven, német kiadásban olvasta. Írása bevezetőjében Schöpflin „a *sociális kérdés*”-ről értekezik, melyet „a tőke és munka közti napról napra növekvő ellentét szült”, s tárgyszerűen megállapítja, hogy ipari állapotaink fejletlensége miatt nem vagyunk érintettek az ellentét következményeiben. „A socialismus [...] hydrafeje” nálunk azért jelenik meg, mert „egyes bujtogatók csábító fordulatot ígérő lázításokat” végeznek. A nálunk tapasztalható zavargások sem olyan jelentékenyek. Hozzáfűzi – az iskola intencióinak is megfelelően –, hogy a munkások eszközei nem helyeselhetők. Ugyanebben az évben (fordítások mellett) egy erősen jelképesnek értelmezhető saját verssel is jelentkezett. A vers az elhivatottságról szól, arról a felnőtséget megelőlegező vágyról, hogy ő is legyen valaki. „Itt állok a parton,/ Előttem az élet vad folyama zúg el.../ Most a parton állok,/ De bejutok én is az árba idővel”.¹²³ A személyes emlék még egy versen átüt, a családi imakönyvbe felírt holtak érzelmes-meghatott felidézésekor.¹²⁴ Egyéb alkalmi költeményei – többnyire illendő vallási *ódák* – penzumok, stílusimitációk, iskolás utánzások.

1892 júniusában Schöpflin Aladár megbukott a lelkészi alapvizsgán, azt csak szeptemberben sikerült elégségesre abszolválnia. Távolodott a teológiától: „... minél inkább közeledtem a végéhez, annál jobban húzódoztam attól, hogy pap legyek. A negyedik évet még becsülettel leszolgáltam [...] és beiratkoztam a pesti egyetemre filozopternek. A múzsa persze itt sem hagyott békén, s a *Vasárnapi Ujság* hébe-hóba közölte is egy-egy versemet”.¹²⁵ A bukással elvesztette ösztöndíját, s hogy a főiskola négy évét befejezhesse, bevételre volt szüksége a családnak, különösen két ifjabb testvére, az iskolai lépcsőkön őt mindenben követő hat esztendővel fiatalabb öccse, Géza és Ida húga miatt. Az nem fért volna bele a családi mintába, igényességbe, hogy félbehagyja az iskolát, s így maga teremtette elő az ahhoz szükséges anyagiakat. Kereső foglalkozás után nézett, s minthogy „híre” volt a helyi értelmiségi körökben, talált is: újságíró lett. Ám azzal, hogy leszerepelt mint lehetséges jövőendő lelkész, nem veszett el iskolai tekintélye. A *reformáció ünnepére* című korábbi díjnyertes ódáját nemcsak Pozsonyban, de Eperjesen és Sopronban is rendszeresen előadták az október 31-i ünnepségeken.¹²⁶ Továbbá azt is elárulják a folyóiratszámok, hogy 1894 márciusában egy társával Schöpflin Aladár képviselte a pozsonyi teológus hallgatókat az

1888 –, melyet szerzője „irodalmi fantáziá”-nak, a „szociális boldogság tündérmeséjé”-nek nevezett, a korban igen híres volt, angolul egymillió példányban kelt el.

¹²³ *Gondolat*, 1890–1891. XII. évfolyam, 148–149.

¹²⁴ *Gondolat*, 1891–1892. XIII. évfolyam, 219–222.

¹²⁵ Elszakíthatatlan kötelekek fűznek a rádióhoz – vallja Schöpflin Aladár. [Interjú Schöpflin 75. születésnapja alkalmából] *Magyar Rádió*, 1947/39. sz. 5.

¹²⁶ *Gondolat*, 1892–1893. XIV. évfolyam, 87–88.

Országos Diákkongresszus alakuló ülésén Kolozsvárott.¹²⁷ Ez volt első nagyobb ismert utazása.

A fiatal újságíró

Schöpflin Aladár a Pozsonyban megjelenő kormánypárti *Nyugatmagyarországi Híradó*¹²⁸ *belmunkatársa* lett. Ezzel a városban való mozgása is kibővült. Családjával a líceum és a teológia közvetlen közelében laktak, az Apáca-pálya utca egy földszintes házában,¹²⁹ a napi kötelező teendők, az iskolák látogatása szűk százméteres sugarú körnél nem kívánt többet. Visszaemlékezésében írja, hogy „a városba bemenni kalandszámba ment”. A *Híradó*hoz kerülése egyet jelentett a történelmi belváros, az egykor fallal körülvett középkori Pozsony történelmi épületeinek megismerésével, ettől fogva naponta járt át a Szent Mihály kapun, a Lőrinc kapu utcai szerkesztőségbe menet. 1922-ben megjelent, *Mossóczy Pál szép nyara* című regényében, a vidéki korrepetálásra utazó teológushallgató élményében Schöpflin Aladár topográfiai pontossággal leírja a teológia és lakóhelye világát és annak erkölcsét. A keskeny Apáca-pálya utca egyik ablakában folyton folyvást ott „inspekciózott” két „hervadásnak indult fiatalság”, akinek „állandó figyelmének tárgya [...] az utca erkölcsének ellenőrzése volt”.¹³⁰ Ugyanitt azt is olvashatjuk, hogy a teológiai akadémia egyik (sőt egyetlen, mert közelben lakó) hallgatója a szünidőben is bejárt az épületbe, ahol a pedellus kikészítette számára az előző napi lapokat, a *Pesti Hírlapot* és a *Budapesti Hírlapot*. A fiatal *úr* figyelmét Mikszáth Kálmán országgyűlési tudósításai, Kaas Ivor vezércikkei és Herczeg Ferenc tárcái kötötték le. Mossóczy–Schöpflin tehát elevenen érdeklődött a sajtó iránt. Nem volt tehát érdeklődési előzmény nélkül a *Nyugatmagyarországi Híradó*hoz kerülése.

A lapot alapító Vutkovich Sándor a katolikus főgimnázium, majd a Pozsonyi Királyi Akadémia tanára volt, városszerte tisztelt közéleti személyiség.¹³¹ Schöpflin Aladár számára

¹²⁷ *Gondolat*, 1893–1894. XV. évfolyam, 207.

¹²⁸ A *Nyugatmagyarországi Híradó*t Vutkovich Sándor akadémiai jogtanár és dr. Pávai Vajna Gábor sebész-szülész főorvos alapították „a magyarság és a magyar állameszme megszilárdítására, nagy anyagi áldozattal”. Laptulajdonosként is ők vannak feltüntetve az impresszumban.

¹²⁹ Schöpflin egy írásában említi lakóhelyüket, pontos házszámmal: Pozsony, 1930 november. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 25. 8.

¹³⁰ Schöpflin Aladár: *Mossóczy Pál szép nyara*. Budapest, Franklin, 1922. 4–5.

¹³¹ Megemlítjük, hogy Vutkovich *Magyar írók névtára* címmel bibliográfiai gyűjteményt jelentetett meg (1876), foglalkozott a drámaíró Goethével (1870), Petőfi Sándor életével (1883), Jósika Miklóssal (1883), foglalkoztatták a magyartalanságok, a nyelvi kifejezőmódok stb.

minden bizonnyal az addig látott legformátumosabb ember. 1874-ben ő alapította a Toldy-kört, melynek elnökeként is tekintélyt szerzett. Szükséges elidőznünk a Toldy-körnél még akkor is, ha Schöpflin Aladárt mindössze egy ízben említik mint pályadíjast. Az *Új magyar irodalmi lexikon* a Toldy-kört a „konzervatív” jelzővel írja le.¹³² Konzervativizmusa tény, ám ennél jóval többet érdemel. Létrehozásában nagy szerepet játszott az ott élő magyar értelmiség, a „színmagyar hazafiak” idegenség érzete: „E városnak mi, és e város nekünk – [...] idegen volt soká, igen soká! Az ébresztő – ki merem mondani, mert láttam a csodát – a Toldy-kör vala.”¹³³ Ezt az elragadtatott visszaemlékezést Masznyik Endre, Schöpflin Aladár tanára írta. A kört változatos módokon nevezték: mondták „a nemzeti ügy társadalmi letéteményesének”, „a magyar nemzeti műveltség, a magyar nyelv, irodalom, művészet és társas élet szentséges oltárának”¹³⁴ és Pozsony „kétségtelenül legnagyobb erkölcsi szövetkezetének”.¹³⁵ A kör jellemzésekor minden alkalommal kiemelték a város fekvését, Pozsonyt „Porta Hungaricá”-nak nevezve, s hogy a város „nyugat felől a magyar dicsőség első hirdetője”.¹³⁶ (Ma már Pozsony része Dévény, Ady Endre óta a magyar költészet szimbolikus helye, a modernség felé nyitott nyugati kapu, várának tetején egykor büszke millenniumi emlékmű magasodott.) De itt nem álltak meg a Toldy-kör pártfogói, hirdették, hogy „a magyar nemzetnek e földön öröklött joga van”, noha „a mi szellemi tőkénket következetesen és teljesen ignorálják mindég és mindenütt”.¹³⁷ A visszaemlékezések jól érzékeltetik, hogy Schöpflin milyen erős nacionalista magyar közérület idején kezdte pályáját. Nálunk a nacionalizmus második, („többedik”) fellobbanása a kiegyezés utáni időszakra esik, amikor Magyarország foggal-körömmel ragaszkodott a *dualista* berendezkedéshez, annak minden lehetséges távlatos bővítési gondolatának elvetésével. A *Nyugatmagyarországi Híradó* a Monarchia elkötelezett híve, Ferenc József koronázási évfordulóját különszámmal, vezércikkekkel köszönti, és részletesen hirdeti *A magyar nemzet lojalitása költészetében* című gyűjteményt. Két évvel később azonban ennél külön hirdással, melléklettel búcsúztatja Kossuth Lajost.¹³⁸

¹³² ÚMIL, 3. kötet, 2009. A T. L. monogram mögött a felvidéki Turczel Lajos áll.

¹³³ Masznyik Endre: A „pozsonyi Toldy-kör” hivatásáról. Különlenyomat a *Nyugatmagyarországi Híradó* 253. számából. Pozsony, Wigand F. K. könyvnyomdája, 1905. 4., 5.

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ Kumlik Emil (szerk.): *A „pozsonyi Toldy-kör” harmincéves története*. A *Nyugatmagyarországi Híradó* kiadása, Pozsony, 1904.

¹³⁶ Masznyik Endre: A „pozsonyi Toldy-kör” hivatásáról 4. és 11.

¹³⁷ Uo. 9. és 10.

¹³⁸ Schöpflin Aladár ott léte alatt búcsúztatták még Klapka Györgyöt, a vágvölgyi születésű Baross Gábort és a koltói grófot, Teleki Sándort.

Kossuthnál meg kell állnunk: az evangélikus *Gondolat* az 1894. májusi számában Schöpflin egy hosszú írást tett közzé, *Kossuth Lajos a magyar nép érzelmvilágában* címmel.¹³⁹ (A teológián rendezett emlékünnepeken felolvasott eszmefuttatás érdemes volna a kultusz kutatás figyelmére is.)

A Toldy-kör körül bőven találunk példát harcos definíciókra (pl. a kör „a magyarság főhadiszállása”), de mérsékeltebb fogalmazásra is (a Toldy-kör „az *asszimiláció* helye a jóindulatú *idegenajkú* elemek” számára, célja „a magyar nyelvnek Pozsonyban, hazánk nyugati felvidékének e központjában való céltudatos, erélyes, lankadást nem engedő törekvéssel, de egyszersmind tapintattal, szeretettel, és az ez idő szerint még németajkú lakosok jogos érzékenységének kímélése mellett való terjesztése”).¹⁴⁰ A Toldy-kör külön nyelvtanfolyam-szervező bizottságot működtetett, Masznyik Endrénél külön feltünteti a lexikon, hogy 22 tanfolyam szervezője volt. Az imént nemzeti robotosként és a nemzeti gondolat élharcosaként¹⁴¹ feltüntetett Vutkovich Sándor ugyanakkor *liberális* újságot vitt, az iménti magasztos, patetikus vagy elszánt hang a lapból szinte teljesen hiányzik. A látszat szerint „két” Vutkovich működött, az erős érzelmi közelítést a kifejezetten magyar közösségen belüli események számára tartotta fenn. Rendszeres szerzője volt a lapnak a néhány évvel Schöpflin előtt szintén az evangélikusoknál végzett Schulpe György, a legliberálisabb gondolkodású szerző ezekben az években. Schulpe kezdeményezésére készült el 700 korszerű munkáslakás Pozsonyban, saját jövedelmét is felhasználta ezek létrehozására. Ha Schöpflin szociális érzékenységének összetevőit keressük, tekintettel kell lennünk a humanista szociálpolitikus és jóléti intézményeiről híres magyar nemesi származású Schulpe György működésére is.

Az 1888-ban alapított (és 1918-ban megszűnt illetve az utódállamban majd *Híradó* címmel folytatódó) hetilapból a 90-es évek elején lett négyoldalas napilap. Schöpflin a *Nyugatmagyarországi Híradó* fiataljaként két évet töltött a szerkesztőségben. Odakerülésének történetét nem ismerjük, de feltehetően jó iskolai szereplései hívták fel rá a lap figyelmét. S talán az sem volt mellékes, hogy a lap társtulajdonosa, Pávai-Vajna Gábor egyben a líceum és az evangélikus teológia orvosa is volt. Megbecsült, sokat foglalkoztatott közreműködő lett

¹³⁹ Schöpflin Aladár: Kossuth Lajos a magyar nép érzelmvilágában. *Gondolat*, XV. évf. 1894/május, 10. szám, 246–252.

¹⁴⁰ A „pozsonyi Toldy-kör” harmincéves története, 324, 315.

¹⁴¹ Vutkovich „az intranzigens magyar szellem, az imádatos hon- és fajszeretet inkarnációja, a nemzeti műveltség felkent apostola” – írja róla Masznyik Endre, 5. Az írás hőfokát az is magyarázza, hogy az idézett visszaemlékezések egybeestek Vutkovich halálával.

Schöpflin, annál is inkább, mert a főszerkesztő mellett ő volt az egyetlen *belmunkatárs*.¹⁴² Névvel és különféle monogramokkal, bizonyossággal közel ötven írást kötünk hozzá, s emlékezése szerint jó sok aláírás nélküli alkalmi cikke is megjelent. Műfajilag is változatos a kép: vezércikk, tárcsa, színikritika, könyvismertetés. Írt alkalmi megemlékezést, szépirodalmat (népies balladát, ami kifejezetten jó imitáló készségről tanúskodik, szemben az iskolai lapban közzétett lapos írásokkal),¹⁴³ évfordulós megemlékezést (Jókai ötvenéves írói jubileuma).¹⁴⁴ Lapja közölte azt a Schöpflin ódát is, amelyet a fiatal újságíró írt Jókai köszöntésére, amikor a helyi Toldy-kör nagyszabású ünneplésre várta az író. Az író az ünnepségre mégsem érkezett meg Pozsonyba, de Schöpflin Aladár eljuttatta hozzá a verset, amit Jókai tegező formában írott levélben köszönt meg.¹⁴⁵ Egy ilyen *fejedelmi gesztus* óriási hajtóerőt, lökést adhatott a huszonegy esztendő, a jövőjét kereső még teológus, de már újságíró és Pestre tartó ifjúnak.

Schöpflin Aladár működése a *Nyugatmagyarországi Híradónál* érzékeny időszakra esett. Ez volt a magyar nyelvhasználat nem is erőszakmentes kiterjesztésének ideje.¹⁴⁶ Az 1868. évi *liberális*, a nemzetiségi jogvédelem alapján álló nemzeti törvényt lényegében aláásták az 1879-ben szentesített új iskolatörvénnyel, amely elindította a nemzetiségi iskolajogok korlátozását.¹⁴⁷ A törvénycikk keletkezését közvetlen megelőzően súlyos hibákat követett el a hivatalos magyar nemzetiségi politika. Csak a felvidéki területre és a szlovákokra vonatkozókat említjük: 1874/75-ben bezáratták a szlovák gimnáziumokat, 1875-ben beszüntették a túrócszentmártoni *Matica slovenská* működését. A szlovák nemzetiségi mozgalmakat pánszlávizmussal gyanúsították meg, és a rémhírek nyomán keletkezett visszahatást már nem lehetett megállítani. Az 1893-ban hozott iskolai törvényben – ez éppen Schöpflin újságírói működésének kezdete –, már államellenes iránynak tekintik, ha nyomtatványban, képes ábrázolásban, élőlőszóval vagy írásban az államnyelv ellen beszélnek az iskolákban.¹⁴⁸

¹⁴² Sándor Dezső: A Híradónál kezdte meg karrierjét Schöpflin Aladár [interjú]. *Híradó* [Pozsony], 1930. november 26. 7. Ugyanez a beszélgetés, ugyanezen a napon megjelent a *Prágai Magyar Hírlapban* is.

¹⁴³ Schöpflin Aladár: Piros pántlikáért... *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1893. április 2. 1.

¹⁴⁴ Schöpflin Aladár: Zarándoklás Jókaihoz. *Nyugatmagyarországi Híradó*. 1894. jan. 6. 1–2.

¹⁴⁵ Jókai ünnep Pozsonyban. 1894. június 5. 1–2. A szöveg tartalmazza Schöpflin köszöntő ódáját is. A Schöpflin-levelezést közreadó kötet – *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Balogh Tamás. Pro Pannonia. Pécs, 2004 – szerint Jókai tévedett, Schöpflin Aladár nem írt hozzá verset, a valóság azonban az, hogy írt, a verset megtaláltuk.

¹⁴⁶ A történeti szakirodalom az 1879 és 1901 közötti időszakot „a válság” idejeként írja le. Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918*. Documenta Danubiana 1. Budapest, Gergely R. R.-T. kiadása, 1946.

¹⁴⁷ Kemény G. Gábor idézi Mocsáry Lajos kritikus nyilatkozatát és jóslásait a készülő törvényjavaslatról, 125–127.

¹⁴⁸ Vö. Frank Tibor: Az Eötvös-család a magyar tudomány szolgálatában. In: Gángó Gábor, szerk.: *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013. 65. 65. jegyzet.

A *Nyugatmagyarországi Híradó* – mint fentebb a Toldy-körről mondottakból már láthattuk – erősen a *magyarosítás* pártján állott. Ekkor válik a német nyelvű magyar városból igazi magyar várossá Pozsony. Bár még a századfordulón is kétmillió német ajkú polgár élt Magyarországon, a németeknek nem volt saját nemzeti mozgalmuk.¹⁴⁹ A pozsonyi németeknek döntően kettős – *hungarus* – identitásuk volt, nemzetiségüket tekintve németnek mondták magukat, azzal a kiegészítéssel, hogy politikailag és kulturálisan magyarok.¹⁵⁰

Schöpflin első írása a napilapban a kívánatos magyar nyelvű cégtáblákról szólt. Azzal érvel Schöpflin, hogy meg kell mutatni a világnak, Pozsony Magyarországon van, hogy a név önmagában nem is feltétlen képvisel nyelvet, és mindenki számára kiolvasható, érthető. Foglalkoztata a *város* és a *városiasság* és a létesítendő harmadik magyarországi egyetem sorsa. A *város mint téma* rendkívüli szerepet játszott Schöpflin gondolkodásában, erről szóló írással debütált 1908-ban a *Nyugatban*. Az egyetem ügye egyfajta erős vetélkedést jelentett Szegeddel, „a második város helyére velünk concurráló aspiráns”-sal.¹⁵¹ Schöpflin Aladár erős öntudattal képviselte a pozsonyi egyetem ügyét, felkészültsége, tárgyismerete elsőrangú. Ottléte alatt ezen a témán felül, a polgári házasság ügye és a pozsonyi magyar színház ügye volt hangsúlyos a lapban. Ez utóbbiban Schöpflin már mint színikritikus is érdekelt, első írása egy német és németül is játszott bohózatról született, s azt követően rendszeresen tudósított az előadásokról.¹⁵² A közvetlen politikai téma, állásfoglalás elmarad, további immáron fővárosi pályáján, ám a színház színikritikusként – színpadi szerzőként és a négykötetes színházi lexikon főszerkesztőjeként – kedves marad számára. Schöpflin Aladárnak is volt visszatekintő mondanivalója újságírói pályakezdéséről.¹⁵³ Itt azt említi – humorral –, hogy húsz éves öntudatával utasította rendre a klerikálisokat, „s kioktattam őket a »magasabb politika« elveire. Meg kell mondanom, hogy ilyen cikkem egyikének-másikának volt bizonyos visszhangja, s főleg persze a liberális érzelmű olvasóknak tetszettek nagyon”.¹⁵⁴ Mint teológus hallgatónak, feltehetően bátorság is kellett ebben a tónusban hozzászólni az egyházi törvény előkészületeihez, elő-vitáihoz. Feltesszük, ebben a két évben a teológia csak annyiban érdekelte már, hogy eredményesen, diplomával zárja le tanulmányait, s ebbe belefért egy kis

¹⁴⁹ Eleonóra Babejová: *Fin-de Siècle Pressburg*, 50.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1893. február 25. 1-2. Szeged méretét tekintve nagyobb volt Pozsonynál, az 1890-es népszámlálási adatok szerint lakóinak száma 85 ezer (*Népszámlálási statisztika*, 1890. 1. 12.), de jelentősége csekélyebb volt. Az 1879-es árvíz teljesen elpusztította, utána azonban nagy tempóban fejlődött. Szerepe a trianoni döntés után növekedett ismét.

¹⁵² A pozsonyi magyar színjátszás történetéről ld.: Tóth László: Magyar játékszíni hagyományok Pozsonyban. <http://www.agenturapacisposonium.sk/documents/tothlaszlo.pdf>. Letöltve 2014. január 6-án.

¹⁵³ Sándor Dezső, uo.

¹⁵⁴ Uo.

bosszantás is, amit közvetetten az evangélikusoknak is címzett. Mindenesetre lapjával együtt hirdette Schöpflin is, hogy a házasság szerződés, s mint ilyen, felbontható.

Itt, a *Nyugatmagyarországi Híradónál* kezdte el Schöpflin Aladár annak a kritikafajtának begyakorlását is, amelyet aztán évtizedeken át művelt a *Vasárnapi Ujságnál*. Ez a 2-4000 karakteres, egy-két „flekkes” írás Schöpflin védjegye lett a *Vasárnapi Ujságnál*, ott már évente 100-150 darabot írt, névtelenül, összesen több mint kétezer (!) apró bírálatot. Némely írása már Pozsonyban biztos kritikusi szakértelmet, illetékességet árul el. A műfaj a korban ismert volt, számos lap élt vele. Schöpflin elődje a lapnál ebben a munkakörben Gaál Mózes volt, a későbbi tankerületi főigazgató és népszerű ifjúsági író.¹⁵⁵

Az utolsó névvel jelzett Schöpflin-írás a *Nyugatmagyarországi Híradó*ban az említett pozsonyi Jókai-ünnepet köszöntő vezércikk, benne saját, Jókaihoz írott ódája. Ez a pillanat már az indulásé volt, a teológiai záróvizsga diplomájával és Jókai buzdító szavával a budapesti tudományegyetem felé. S ide is kívánczik még egy apró megjegyzés. Miután Schöpflin Aladár fizetést kapott a napilapnál, kötelességének érezte, hogy a teológia lapjának „pénztárához” rendszeresen küldjön 2–2 forintot. Nagyobb keresetűek sem adományoztak ennél többet.

A vidéki és pozsonyi élmények Schöpflin szépirodalmi műveiben

Néhány közvetett, a szó szoros értelmében *regényes* adatunk még van Schöpflin Aladár pozsonyi éveit illetően. Első két regénye – *A pirosruhás nő* (1921), *Mossóczy Pál szép nyara* (1922) – Pozsonyban és környékén játszódik. Az első regény szereplői érett felnőttek, a tehetségben való kételkedés, a kitörni akarás és a kisvárosi bezártság, a konvenciók jelentette rabság a regény (egyik) témája. *A pirosruhás nő* művészregény. A férfi főszereplő, a festő talán igazi nagy tehetség, de mindenképpen több mint rajztanár. A regény tétje, van-e bátorsága, ereje a festőnek visszajutni a fővárosba, hogy a művészeti életben kipróbálja magát. A *Sturm und Drang* zseni-szemléletéből is eredeztethetően már birtokolja a művészt magasabb rendűnek tekintő ábrázolást, de a szabadságért és a művészi közegben való helytállásért való küzdelemnél nem jut tovább a regény. Goethe *Wilhelm Meister*ének kisvárosi-dzsentri szintre lefokozott küzdelmét látjuk, a tét a szabad lélek kiművelése és a

¹⁵⁵ Gaál Mózes (1863–1936), a pozsonyi főgimnázium tanára, utóbb a budapesti tisztviselőtelei gimnázium alapítója, *Az én újságom* szerkesztője. Babits Mihályt ő hozta maga mellé az iskolába.

polgári társadalom világa közötti összhang létrehozása. De felidézhetjük a Schöpflint feltételezhetően ihlető művek közül Gottfried Keller *Zöld Henrikjének* történetét. (Két változata van Keller regényének. Az elsőben a művészi sors és a gyakorlati élet élesen, drámaian szembekerül. A második változatban azonban hőstét olyan érett belátáshoz vezet az író, hogy az alkotónak készülő hős lemond művészi törekvéseiről, és felszabadultan vállalja a tartalmas, tevékeny civil világba való beilleszkedést.)¹⁵⁶

Schöpflin Aladár szimbólumai jól jelzik a kimaradás, a bezárkózás érzését, megfigyelései élesek. Míg a regény kisvárosi (pozsonyi) kávéházának neve *Pannónia*, a fővárosi folyóirat neve *Európa*. Nincs itt olyan erős szimbolika, mint Babits évekkel későbbi regényében, a *Halálfiában* – Schöpflin regénye kisebb igényű –, amelynek címét egyik kortárs kritikusa az Adyától ismert „magyar haláltó” képével társítja.¹⁵⁷ S egy másik kritikus is „funerári” hangot emleget a *Halálfiái* címmel kapcsolatban.¹⁵⁸ A Schöpflin-regény címe azt a nőt „nevezi meg”, aki kiemelheti és elrepítheti a rajztanárt a visszahúzó közegből. A könyv festészeti leírásai a Szinyei Merse Pál képviselte *plein air* festészetet idézik, ami szintén a bezártság ellentéte.¹⁵⁹ A megidézett Pozsonyt jellemző mondatokból szemelgetünk: „öntudatlanul arra gondoltak, mivel lehetne a fiú örömét elrontani”; a kávéház lakói „félemberek, belül pudvásak”; szívesen hurcolják körbe „anekdota alakjában valaki mondatát a városon”.¹⁶⁰ (Nem tudunk nem gondolni Kosztolányi két évvel később közreadott *Pacsirtájának* jellemzéseire, azokra a sárszegi emberekre, akikkel „szabadsága” alatt a Vajkay-házaspár találkozik.) Schöpflin regényében a gyávák megideologizálják a kisvárosban maradást: „manapság Pesten csak a zsidó érvényesül”; a művészt a szabadkőművessel társítják, s a festő anyja a művészlét felemlegetésekor a züllött, nyomorgó bohémot látja maga előtt, a társadalmi degradáltságot, a léha szélhámosságot, a didergést emlegeti, meg hogy az ilyenek eladják az ágyneműt a zsidónak, modellekkel és egyéb grizettekkel hancúroznak.¹⁶¹ A

¹⁵⁶ A regényt elemezte: Kenyeres Zoltán: Schöpflin Aladár: A pirosruhás nő. In uő: *Korok – pályák – művek*. <https://mek.oszk.hu/08300/08357/08357.htm#13>. Letöltve 2015.08.20.

¹⁵⁷ D[óczy] J[enő]: Babits Mihály: Halálfiái. *Magyarság*, 1927. július 3. Megjegyezzük, hogy a társadalmi regénynek készült *Halálfiában* a *Nyugatnak* megfelelő folyóirat – *Viharmadár* – jóval erősebb címet kap, s jóval erősebb üzenet is van rábízva.

¹⁵⁸ Ignatus: Jegyzet Babits regényéhez. *Nyugat*, 1927/17. 312–316; Uő: [Cím nélküli válasz Tóth Aladár Új magyar szellem és a Halálfiái c. írására], *Nyugat*, 1927/20, 550–551.

¹⁵⁹ Kenyeres Zoltán: Schöpflin Aladár: A pirosruhás nő. In uő: *Korok, pályák, művek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 2004. 283–292. Kenyeres a festő mesterét Szinyei Merse Pállal azonosítja. Schiller Erzsébet: A kortárs képzőművészet megjelenési módjai a korai *Nyugatban*. In: Angyalosi Gergely – E. Csorba Csilla et al. (szerk.): *Nyugat népe. tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009. 263–270. Schiller Erzsébet megnevezi azokat a nagybányaiakhoz illetve a Nyolcához fűződő képeket, amelyekkel kapcsolatba hozható Schöpflin regénye (Vaszary János: *Séta a parkban*; Ferenczy Károly: *Festő és modell az erdőben*; Czigány Dezső: *Fehérruhás lány*; Nagy Oszkár: *Napsütésben a domboldalon*).

¹⁶⁰ Schöpflin Aladár: *A pirosruhás nő*. Budapest, Franklin Társulat kiadása, 1921. 52, 56,

¹⁶¹ Uo. 57, 127, 131. Az idézetek sora szinte vég nélkül folytatható lenne.

nő társadalmi szerepe a családra korlátozódik, noha „füledt lelkükben sistergett a tehetetlen bujaság. Felizgatódtak egymás trágár szavaitól”, írja Schöpflin a kívülről kiegyensúlyozottnak látszó városi asszonyokról. Nagy ellentétek jelzésére figyelmeztet, de persze már érett fejjel, a 20-as évek elejéről, és a fővárosból. Közel hasonló, a vidék életébe műveltséget, új kultúrát és életet hozni akaró, de pletykák hálójába kerülő, közönnyel küzdő, s ugyanakkor sokat tévedő nő sorsát írta meg Sinclair Lewis 1920-ban *Fő utca* című regényében, mely 1930-ban Schöpflin Aladár fordításában jelent meg.¹⁶²

A másik, életrajzi szempontból idézendő szépirodalmi munka, a *Mossóczy Pál szép nyara* című, 1922-ben megjelent regény világa mögött – miután másutt megírta, hogy maga is házitanítóskodott – saját tapasztalatot látunk.¹⁶³ A főszereplő itt egy ártatlan, a lányokkal még csak gondolatban ismerkedő tizenkilenc éves teológushallgató. Schöpflin a Monarchia öröknek hitt békéjéig, saját ifjú koráig hátrált, a regény a 19. század utolsó évtizedének elején játszódik. A Pozsonytól nem távoli, egyébként létező Bresztoványban játszódik a történet, egy bárói birtokon.¹⁶⁴ A haszontalan bárófiút pótvizsgára felkészítő, első évet végzett teológus ifjú, „a konviktusi kosztón szép soványra hízott” Mossóczy felkelti a báróné figyelmét. Vakációs ízű napsütésben játszódik a regény, a szexualitás fűszere hatja át. A társadalmi hierarchia általános törvényével egybehangzik, ami történik, de a két szereplő távolsága nem áthidalhatatlan, az alázatos arcú kis instruktor tudása érték, amit a báróék megvásárolnak. A teológus fiú kicsit szájtáti, a családján túl való élettel keveset találkozott. Pozsony erősen figyelmeztet a fiatalembert, az ablakok és függönyök mögött – mint említettük – öregedő nők „csekély megszakításokkal [...] inspekcióznak”.¹⁶⁵ Nem is ismert más társadalmi szituációt, nem is gyakorolt más viselkedésformát, mint a társaival való *pajtáskodást* és a nevelőkkel és a felnőttekkel szembeni *alázatosságot*. Ami fontos és kiemelendő a regény szemléletéből, hogy az életképszerűen ábrázolt felszín mögött *eltitkolandó* dolgok vannak, és most az ifjúval is megtörténnek. A bárónő révén megismeri a testi szerelmet, de meg is futamodik. Hány ilyen beavatási szertartáson mehettek át az elzártan élő, szerény és vallásos pályára szánt fiúk. A fiú önérzetéből annyi lázadásra futotta csak, hogy bejelenti, egy nappal hamarabb utazik haza, s

¹⁶² A könyv hatalmas siker volt az Egyesült Államokban, fél év alatt 180 ezer példányban fogyott el, néhány év alatt kétféle millióra nőtt az eladott kötetek száma. A Franklin kiadásában magyarul megjelenő kötet is hamarosan 20 ezer példányt mondhatott magáénak.

¹⁶³ Ilyen utalás például, hogy a bárói birtokra vonaton utazó instruktor fiú idegenkedik a gőzmozdonytól, holott *egyszer* már utazott vonaton, akkor, amikor „a kis tót faluból fölköltöztek a városba”. Eddig még *csak* otthon volt, nem evett mást, mint az otthoni vagy a konviktusi kosztot, az utazás tehát „nagy, izgató szenzációt” jelentett. Az azonosítást megengedi továbbá az is, hogy 1930-ban, amikor magáról írt novellát Schöpflin Aladár, Mossóczy Pálnak nevezte magát. Ld. 94. l.

¹⁶⁴ Bresztovány ugyan létező, közeli felvidéki település, de valódi birtokosait nem Bresztoványiaknak hívták, egy lengyel grófi család tulajdonában volt a kastélya.

¹⁶⁵ Schöpflin Aladár: *Mossóczy Pál szép nyara*. Budapest, Franklin Társulat, 1922. 5.

hogy amikor feltették a kocsira „virtust csinált belőle, hogy nem nézett vissza”.¹⁶⁶ A regényben Schöpflin egyforma hangsúlyt tesz az új, felkavaró szerelmi tapasztalatra és a társadalmi élményre. Schöpflin-Mossóczy okosan vonja le a következtetését az utolsó közös vacsoránál: „ők hárman most itthon voltak, az ő saját kasztjuk tónusában, a maguk különleges témái közt. Mossóczy teljesen fölöslegesnek érezte magát, ha akart volna se tudott volna a beszélgetésbe beleelegyedni. A báróék egy kerítésen belül voltak, amelyen ő kívül állott és szabad volt rajta bekukucskálni...”¹⁶⁷

Nagy ugrás volt ilyen közel hozni egymáshoz a három évtized múltán megszülető regények visszatekintő élményeit, de nem fölösleges. Schöpflin Aladár első írása a *Nyugatban* 1908-ban *A város* címmel jelent meg. Nem volt véletlen a témaválasztása, a modern irodalom megalapozása a társadalomfejlődés felől, mert maga nagyon is tudatosította magában a megjárt utat a tót kisfaluból, a hajdan nagyjelentőségű, de kisvárossá lefokozódott Pozsonyon át az éppen akkor kiépülő új metropoliszig, Budapestig. Végigélte, hogyan lehet egyre izgalmasabb kérdések közelébe jutni, egyre nagyobb és személytelenebb tudást és tapasztalatot szerezni, megszabadulni a minden lépésre ügyelő és a konvenciók determinizmusát képviselő személyektől. Ez az út, ennek egyes állomásai, vagy éppen a zsákutcák, végig témái maradtak a regényíró Schöpflin Aladárnak. S ahogy majd Pesten kritikussá lesz, látja ennek az élménynek rengeteg variációját a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségébe beküldött tucat-verseskötetek oldalain, s felismeri a kitörésnek tehetséges, sőt zseniális variációit Ady Endrének és Kaffka Margitnak, Babits Mihálynak és Kosztolányi Dezsőnek az elszakadás élményéhez más-más modalitással közelítő könyveiben.

A Budapesti Tudományegyetemen

A Pozsonyt teológus diplomával elhagyó huszonnégy éves Schöpflin Aladár 1894 őszére érkezik a fővárosba, egyedül. Albérletet az Üllői úton talál. Beiratkozik a Budapesti Tudományegyetem, akkor még az Egyetem téren működő, bölcsészettudományi karára,

¹⁶⁶ Mossóczy Pál *szép nyara*, 138–139.

¹⁶⁷ Uo. 132–133.

miként ezt az egyetemi almanachok is dokumentálják.¹⁶⁸ Birtokoljuk Schöpflin Aladár 1894 szeptemberében kiállított egyetemi leckekönyvét.

Az első oldal aláírói Fodor József (orvosprofesszor) rektor és Beöthy Zsolt – immár ötödízben – a bölcsészkar dékánja.¹⁶⁹ (Már a pozsonyi líceumban is a Beöthy-féle könyvekből tanítottak az ötödik osztálytól kezdve, mint ezt az egykorú értesítők közlik.) A nyilvános rendes tanárok között Beöthy Zsolt mellett Gyulai Pál és Négyesy László tartották a főtárgyakat. Gyulai a főrendiház tagja is volt, a „m. t. Akadémia igazgató és rendes tagja és osztálytitkára”, s egyben a Kisfaludy Társaság elnöke. Kedvenc tanára volt Gyulai, akiről azt is megírja, hogy „nem volt valami jó előadó”, de szerette a vitát, amelyre a szemináriumi teremben, az, érdeklődőbb fiúk körében volt lehetőség.¹⁷⁰ Beöthy szintén akadémikus volt, s egyben a tanárképző intézet igazgatója, az országos tanárvizsgáló bizottság elnöke és – mint már utaltunk rá – számos tankönyv szerzője. A korabeli tanrendek ugyan hiányosak, de fel tudjuk sorolni, mit hallgattak az egyetemisták. A tanszékvezető Gyulai a honfoglalás mondáiról és azok irodalmi feldolgozásairól tartott előadást. Ugyancsak órát hirdetett a magyar népdalról és népballadáról, ehhez a tárgyhoz szeminárium is tartozott. Beöthy a magyar nemzet szellemi életéről, a műköltészetéről és a népköltészetéről tartott előadást, illetve „magyar stílygyakorlatok” és „lírai költemények fejtegetése” című tárgyakkal szerepel a tanrendben. Zrínyi Szigeti veszedelméről szóló kurzus mellé a leckekönyvben már az első félévben megjegyzi Gyulai, hogy Schöpflin „jelesen dolgozott”. „A magyar irodalom történetének IV. hulláma” címmel Bodnár Zsigmond előadását is hallgatta Schöpflin Aladár.¹⁷¹ Az ekkor még alig harminc éves Négyesynél „A lyrai költészet, költemények elemzése alapján” című stúdiumot hallgatta – azaz a híres stílygyakorlatok, az önképzőkörben tíz esztendő múlva kiteljesedő pedagógiai program kimunkálásául szolgáló órákat.¹⁷² Négyesy 1893-ban, éppen Schöpflin odakerülése előtt kezdte formabontó szemináriumát, amely utóbb a nyugatos lírikusokra, fordítókra volt reveláló hatással. Schillerről és kortársairól Heinrich Gusztáv adott elő. Az esztétikát és az irodalomtörténet elméletét Beöthy Zsolt tanította, s ugyancsak ő adta elő Arany János epikáját is, egy felsőbb

¹⁶⁸ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCXCIV–XCV. tanévre.* Budapest, nyomtatott a M. kir. Egyetemi Könyvnyomdában, 1895. (Megjegyezzük, hogy Schöpflin Aladár után az 1896/97-es tanévtől kezdve öccse, Schöpflin Géza is beiratkozott az egyetemre. Egy évfolyammal följebb járt Osvát Ernőnél.)

¹⁶⁹ 1917-ben pedig az egyetem rektorává lépett elő Beöthy, akit a *Vasárnapi Ujság*ban egykori tanítványa, Schöpflin Aladár köszöntött is ebből az alkalomból.

¹⁷⁰ Schöpflin Aladár: Emlékeimből. Gyulai Pál az egyetemen. *Művelődés*, 1946. 150.

¹⁷¹ Bodnár Zsigmond (1839–1907), filozófus, irodalomtörténész. 1874-ig paptanár, a rendből való kilépése után egyetemi magántanár. Középiskolai tankönyvek szerzője is.

¹⁷² *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem tanrende az MDCCCXCV–XCVI. tanévre.*

évben a magyar nemzet szellemi életét, ahogyan a – mai kifejezéssel – kortárs irodalmat is. A hallgatók heti 12-15 órát hallgattak, beleértve ebbe a nyelvészeti kurzusokat is. A finn nyelvet Szinnyei József tanította, az összehasonlító nyelvtant és mondattant, szómagyarázatot és szóképzést Simonyi Zsigmond.

Ekkoriban az egyetemen kétféle hang volt hallható. Egyrészt Beöthy „érzelmes pátosza”, illetve a „többiek oktató katedratónusa”.¹⁷³ Elmondása (és a leckekönyv) szerint Schöpflin bejárt Heinrich Gusztáv óráira is, ezek azonban nem voltak számára kötelezőek.¹⁷⁴ A német eredetű és anyanyelvű Heinrich a német–magyar irodalmi kapcsolatok feltárója, a magyar kulturális külpropaganda egyik első képviselője volt,¹⁷⁵ egyben a komparatiztika módszerének Riedl Szende melletti meghonosítója is.¹⁷⁶ Heinrich – aki sajtó alá rendezte Schöpflin Aladár anyai unokanagybátyjának, Greguss Ágostnak írásait – hangja közvetlen volt, nadrágzsebében tartott kézzel, fesztelenül beszélt.¹⁷⁷ A tekintélyelvű pozsonyi iskolából érkező hallgató számára szembetűnő volt ez a könnyedség. S hozzáteszi, azért mondták Heinrichről, hogy cinikus, mert „nem tartotta magára kötelezőnek az akadémiai közélet konvencionális hazugságait, a szokásos ünnepélyes pózokat, a ma már sztereotíppé merevült akadémiai frazeológiát”.¹⁷⁸

Noha csak közvetett, a visszaemlékezésekből kikerekedő képünk van Schöpflin egyetemi éveire vonatkozóan, fontos elidőzni ezeknél az éveknél.¹⁷⁹ Irodalomtörténetében Szerb Antal is hangsúlyozza, hogy „az irodalomszemlélet igazi szerve [...] a Toldy óta korformáló erővé emelt egyetemi katedra” volt.¹⁸⁰ Bármely szintű „iskola” a kánon terjesztője. A 19. és a 20. század fordulóján érvényben volt a Toldy – Gyulai – Beöthy irodalomeszmény. Megszilárdította az értelmezői eljárások szempontjait és a „klasszikus” értékeket. A klasszikus értékeket illetően nem merült fel kétely az új nemzedékben. Annál

¹⁷³ Schöpflin Aladár: Heinrich Gusztáv. *Nyugat*, 1922/22. Kötetben: *Írók, könyvek, emlékek*. Kultúra és Tudomány-sorozat. A Franklin Társulat kiadása, Budapest, 1922. 111. *** 1937-es irodalomtörténetében Schöpflin már erős kritikával említi Beöthy Zsolt munkásságát, szerepét többk között Gyulai hanyatlásával „a Tisza-kor hivatalos kritikusa” pozícióban értékeli, s kiemeli az iskolai oktatás révén tett elnyúló és negatív hatását. Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története*, 54–55.

¹⁷⁴ Schöpflin Aladár: *Írók, könyvek, emlékek*, uo.

¹⁷⁵ Ld. az *Ungarische Revue* és az *Ungarische Rundschau* általa szerkesztett évfolyamait.

¹⁷⁶ Gondolunk itt az egyetemes irodalomtörténetére és az ebben megalapozott, kései par excellence összehasonlító munkáira, *A Don-Juan-mondára* (1917) *A bolygó zsidó mondájára* (1920).

¹⁷⁷ Schöpflin Aladár: *Írók, könyvek, emlékek*, 111.

¹⁷⁸ Uo. 113.

¹⁷⁹ Ld. pl. Koztolánczy Tibor kitekintését Osvát egyetemi tanulmányaira, akkori kapcsolataira. *A fiatal Osvát Ernő*. Budapest, Ráció Kiadó, 2009. 22–31.

¹⁸⁰ Szerb Antal a teljes gondolatban kiemeli, hogy „felfogásban és életformában” milyen távol álltak az egyetemi tanárok a *Nyugat*-mozgalomtól. *Magyar irodalomtörténet*. Második, átdolgozott kiadás, II. kötet. Révai kiadás, é. n. [1935], 500.

több viszont a kánon továbbírásával kapcsolatban. Ebben az időszakban lépett Schöpflin Aladár a magyar kritika aktorai közé.

„Támponjtjai egy majdani összefoglalásnak” – a *Vasárnapi Ujság* kritikusa

1894-ben iratkozott be Schöpflin Aladár a budapesti tudományegyetemre. Leckekönyve az 1901/02-es tanévvel zárul, tanulmányait – ennek oka az anyagiakban keresendő – elhúzta vagy elhúzni kényszerült, s mint erről megemlékezett, 1898-tól a *Vasárnapi Ujság* kötelékében dolgozott. „Már a vége felé jártam az egyetemi tanulmányoknak, amikor egy családi vacsorán¹⁸¹ összeismerkedtem Nagy Miklóssal, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjével. Ettől kezdve sűrűbben írogattam a lapnak, s mire megszereztem a tanári oklevelet, már afféle barátság-forma fejlődött ki köztünk [...] Folyton húztam-halasztottam, hogy állás után nézzek, pedig a gondok erősen szorítottak [...] Otthon nagy meglepetés várt rám: Nagy Miklós üzent, hogy szegődjem el hozzá segédszerkesztőnek, havi 80 Ft-ért.”¹⁸² Az önvallomás mellett másik tanúságtevőnk és forrásunk Komlós Aladár lehet.¹⁸³ Szerinte Schöpflin 1901-ben teszi első lépéseit a recenzió terén a *Vasárnapi Ujságnál*. Addig Vargha Gyula¹⁸⁴ mellett inaskodott, Varghának – a verseskönyvekről írt – recenzióit korrigálja egészen 1901. május 1-ig, „mikor főnöke a statisztikai hivatal igazgatójává neveztetvén ki, átveszi a rovat vezetését, s azt lassanként mindenféle könyvek bírálatával egészíti ki.”¹⁸⁵ A „recenzióit korrigálja” kifejezés azt sugallja, hogy Schöpflin betanul, elsajátítja a követendő példát, írásmintát. Vargha Gyula egyetemi

¹⁸¹ Az utalás megerősíti, hogy Schöpflin édesanyja, Gregus(s) Hermin valóban rokona volt a „nagy” Greguss-családnak. Unokatestvére volt Greguss Imre (1856–1910) festő, aki 1879-ben mint a *Vasárnapi Ujság* munkatársa rajzokat készített a szegedi árvízről a hetilap számára. A szabadságharcról és a kurucvilágról készített életképeit a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Greguss Imréről ld. nekrológiát. *Művészet*, 1910/8. 9. évf. 330–338. Greguss Imre öccse, György is festő volt, tőle a *Művészetben* Schöpflin Aladár [S. A. monogrammal] búcsúzott (1913/10. 12. évf. 393–398). Itt lelhetjük személyes indíttatását Schöpflin Aladár első (és legnagyobb sikerű) regényének, az 1921-es *A pirosruhás nőnek* is.

¹⁸² „Elszakíthatatlan kötelékek fűznek a rádióhoz – vallja Schöpflin Aladár” In: *Magyar Rádió*, 1947/39. 5. (A fizetés értékére nézve tudnunk kell, hogy 1892-ben vezették be a forint helyett az aranyalapú koronát, a korona paritása 1 osztrák forint = 2 magyar korona volt. Schöpflin kezdő keresete, azaz a 160 korona a munkásarisztokráciához tartozó nyomdászok keresetével volt azonos, ennek vásárlóértéke hozzávetőlegesen egy szobakonyhas lakás bérlését és egy személy eltartását tette lehetővé.) A *Vasárnapi Ujság* később sem kínált fényes megélhetést. Schöpflin Gyula emlékszik vissza gyerekkorára, az 1920-as évekre. A hetilaptól és a Franklin társulattól kapott rendszeres havi fizetés „épphogy a betevő kenyérre volt elegendő – a vajraivalót külön meg kellett keresni” [...] Amióta az eszemet tudtam, a pénz otthon mindig is középponti beszéd tárgy volt, s nem volt hamis álszemérem, »ne a gyerekek előtt«. Anyám gyakran aggódva számolgatta pénzét, s a visszatérő refrén, »még kéne 500 korona a lakbérhez«, ma is kísért a múltból. Ötszáz korona mindig került valahogy, de milyen áron! Apám, bár tudatosan vállalta a szegénységi fogadalmat, ami írónak mintegy kötelező volt.” Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó – visszaemlékezés*. Budapest, Magvető–Pontus, 1991. 17.

¹⁸³ Komlós Aladár személyes jó viszonyban volt Schöpflin Aladárral. 1910-ben Schöpflin már írt Komlós és társai (Begyáts László, Darvas János) közös verskötetéről. *Vasárnapi Ujság*, 1910/32. 676–677.

¹⁸⁴ Vargha Gyula (1853–1929), közgazdasági író, statisztikus, költő, műfordító.

¹⁸⁵ Komlós Aladár: Schöpflin Aladár. In uő.: *Vereckétől Dévényig*. Budapest, Szépirodalmi, 1972. 232.

joghallgató korától főállásban a hivatal munkatársa (gyakornok, fogalmazó, miniszteri osztálytanácsos, aligazgató), számos jelentékeny szakmunka, utóbb gazdaságtörténeti forrás szerzője volt, s egyértelműen a statisztika tudományának művelése képezte életének egzisztenciális alapját. Emellett publikálta a hetilapban dalait és ódáit, valamint „német és francia költőktől való hűség és formatökély által kiváló fordításait”.¹⁸⁶ A konzervatív és népnemzeti Vargha Gyula jelentőségére Szegedy-Maszák Mihály hívta fel a figyelmet 1881-es *Dalok* című kötete kapcsán, mellyel például a fiatal Kosztolányi is találkozott családi könyvtárukban. Vargha a századfordulón a *Parnasse* költészetét fordította, s Kosztolányi birtokolta Varghának az 1903-ban kiadott José Maria de Heredia-, Leconte de Lisle- és Sully-Prudhomme-fordításait is.¹⁸⁷ Mindezt azért említjük, mert így a Vargha Gyula mellett dolgozó Schöpflinnek is ismernie kellett ezeket a verseket, számára is megvilágító erejűnek kellett lennie Vargha nyitottságának.¹⁸⁸ Arról is tudhatott, hogy odakerülése előtt nem sokkal a hetilapban Vargha Gyula – igaz névtelenül, de a kritikák kizárólagosan tőle származtak – bírálta Ignotus verseinek nyelvi érthetlenségeit.¹⁸⁹ Vargha nem teszi hozzá, hogy a zsidóság lenne a nyelvi különbözős magyarázata, származási szempontot nem említ. A magyar író konzervatív definícióját fogalmazta meg: „mint igazi magyar költő, forrjon erősebben össze érzésben, gondolatban nemzetével, s a gondviseléstől nyert tehetségével küzdjön ki magának díszes helyet költőink sorában”.¹⁹⁰ (A Vargha Gyula körülrajzolta író-ideál mint elvárás megmaradt, s bő egy évtizeddel később majd Ady felléptével és a *Nyugat* elindulásával még erőteljesebben, önérzetesebben fogalmazódik meg Horváth Jánosnál. Az *Ady és a legújabb magyar líra* című vitairatában így ír: „Új lírikusaink különösen három ponton mondtak *nemet* a mi addigi általános *igen*ünkre. Erős, de sohasem támadó, sohasem fitogtatott nemzeti érzés és fajszeretet; tisztos, férfias szemérem; s világos, közérthető beszéd: azt hittük, ez a három végérvényesen megmarad, vagy legalább nyíltan meg nem támadtatik a magyar irodalomban [...] S most egyszerre új irány indul, mely tagadásba veszi mind a hármát, s gögös

¹⁸⁶ Vargha Gyula, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Igazgatója. *Vasárnapi Ujság*, 1901/18. 285–286. A lap címlapján kezdődő névtelenül megjelent portré pontos képet ad a hivatal fejlődéséről, s azokról a nagy apparátust mozgató munkákról (1895. évi mezőgazdasági statisztika, 1890-es és 1900-as népszámlálás), amelyekben Vargha Gyula részt vett.

¹⁸⁷ Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 21. Kosztolányi a *Nyugatban* írta meg, hogy a kötet jegyajándék volt szülei között. *Nyugat*, 1922/13–14. 936.

¹⁸⁸ Schöpflin Aladár: Vargha Gyula [nekrológ]. *Nyugat*, 1929/10. 704–705.

¹⁸⁹ Ignotus nem neheztelt ezért az ítéletért. Megértéssel ír róla, amikor Schöpflin Vargha-portróját olvassa: „Vargha nagy kortársak árnyékában tartózkodásra s engedelmességre rendeltetett...” – írja. Ignotus: Schöpflin. Magyar írók, irodalmi arcképek és tollrajzok. Kiadja a *Nyugat* folyóirat. *Nyugat*, 1917/10. 900–903.

¹⁹⁰ [Vargha Gyula]: Ignotus. Verseik. *Vasárnapi Ujság*, 1895/1. 12–13.

nemzetköziséggel, satnya érzékiséggel és nagyképű homállyal lep meg.”¹⁹¹ Innen továbblépve tárgyalja Horváth János a *Nyugat* „magyartalanságait”.¹⁹²

Az *Irodalom és művészet* című rovat – amelyet tehát átvett és „lassanként mindenféle könyvek bírálatával egészít ki”,¹⁹³ a *Vasárnapi Ujság* utolsó oldalain kapott helyet, kis betűfokozattal szedték, s utána már csak a közintézetek és egyletek programjai, a társasági hírek (bálok, eljegyzések, évfordulók, halálozások) és a szerkesztői üzenetek szerepeltek. Kritikatörténeti jelentősége az 1880-as évek elején igen korlátozott volt, elsősorban azért, mert csak híreket, értesítést hozott megjelenő könyvekről, érvelő értékelés ritkán és rendszertelenül jelent meg benne. Ebből a keretből indult Schöpflin Aladár, hogy „Gyulai óta először az első magyar író legyen, aki az irodalmi kritikát főhivatásának tekinti, és hosszú munkásságának középpontjába állítja”.¹⁹⁴

Mit képviselt a hetilap? A *Vasárnapi Ujság* 1854-es indulásakor újszerű, a kornak megfelelő igényeket kielégítő orgánus volt.¹⁹⁵ A „nemzet összességéhez” szóló, az ízlésbeli közmegegyezésre törekvő, az egyhangú közízlés-alakító eszme képviselője – írja róla az „akadémiai” sajtótörténet.¹⁹⁶ A művelődés értékeinek *széttérítése* céljából készülő hetilap-néplap döntően *vidékre* készült, aminthogy az egész ország vidékies volt. Pest-Buda nemzetiségi összetétele a hetilap indulásának évében erős német dominanciát mutatott, még akkor is, ha a korabeli „statisztikák” még nem teljesen megbízhatóak, Pesten a német és a magyar elem egyensúlyát, Budán a magyar nemzetiség erős kisebbségi helyzetét jelzik.¹⁹⁷ A *Vasárnapi Ujság* mellett ekkor indult a német nyelvű *Pester Lloyd*, az elsősorban a gazdaságot informáló-kiszolgáló és német nyelvűsége okán az európai térben sem idegenül álló napilap. A hetilap indulása megelőzte a Magyar Tudományos Akadémia első nagygyűlését (1858), a Kisfaludy Társaság újraindulását (1860). Ezeknek az intézményeknek az emlékünnepelei tiltakozások voltak az önkényuralom ellen. Utóbb az irodalmi Deák-párt nevet kapta az ezekben a társaságokban érvényesült csoporthegemonia. A közönség még csak ismerkedett a polgári művelődési igényekkel és lehetőségekkel. Kemény Zsigmond még okkal írta *Élet és irodalom* című cikksorozatában, hogy közönségünk „pártolása mecénási, s

¹⁹¹ Horváth János: Ady és a legújabb magyar líra [1910]. In *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V. Osiris Klasszikusok*. Budapest, Osiris, 2009. 275.

¹⁹² Horváth János: A *Nyugat* magyartalanságairól [1911]. Uo. 904–918.

¹⁹³ Komlós Aladár: *Vereckétől Dévényig*, 233.

¹⁹⁴ Uo. 232.

¹⁹⁵ Galambos Ferenc: A *Vasárnapi Ujság* repertórium. <http://mek.oszk.hu/12900/12941/#> *** Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Budapest, Osiris, 2018.

¹⁹⁶ Kosáry Domokos–Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 448. A fejezetet Miklóssy János írta.

¹⁹⁷ Vörös Károly (szerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest, Akadémiai, 1978. 239. (Budapest története IV.)

nem ügybaráti. Adni akar, de nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelül ezen eredményhez jutnánk: a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy jeles számú vásárló mellett kevés az olvasó.”¹⁹⁸ Egyéni „adakozásokra” utal Kemény Zsigmond, ugyanakkor, amikor ezek mögött már modern üzleti kiadóvállalatok működnek.

A fővárosi lét számottevő változásra utal. A 19. század második felében indul el a társadalmi migráció, 1880-ban minden negyedik, 1910-ben pedig minden harmadik ember másutt él, mint ahol született.¹⁹⁹ A modernizáció egyre számosabb áldásai együttesen csak a fővárosban érvényesültek.²⁰⁰

A század második felében a legnagyobb példányszámmal és ismertséggel a jól bejárattott, országos terjesztésű *Vasárnapi Ujság* jelentkezett a művelődés területén, tíz-tizenkétezeres heti megjelenéssel, évente 1000 oldal fölötti összterjedelemmel, másfél ezer képpel.²⁰¹ A *Vasárnapi Ujság* liberális konzervatív lap volt, első két évtizedében liberalizmusa, a századvégre a konzervativizmusa volt hangsúlyosabb. Schöpflin jellemzése szerint: „[a] magyar művelődés nagy korszaka után, mely meggyökeresítette, s a nemzet szellemi életében vezetővé tette a modern kultúra eszméit, s mely körülbelül a hetvenes években teljesítette be végképp a feladatát, a következő nemzedék új feladat előtt állott: szét kellett osztania az új művelődést a nemzet széles rétegeiben. A nagy kezdők és termékenyítők után a terjesztők ideje érkezett el. A tudományban, az irodalmi és művészeti eszmékben ez hasonlóképpen ment végbe, mint az állami élet mindenféle ágazataiban. Ahogy az állami és helyi közigazgatás, a gazdasági élet modern követelményeinek tudatát át kellett ömlesztetni minden szervezetbe s annak minden tagjába, épp így bele kellett vinni a tudományos eszméket a nemzet különböző kultúrrétegeibe. S e feladat megteremtette a maga művelőit is – soha annyi ismeretterjesztő könyv nem jelent meg Magyarországon, mint ebben az időben, soha a tudomány nem ismerte el annyira azt a hivatását, hogy ne csak termelője, hanem terjesztője is legyen az ismereteknek.”²⁰²(A laptípus – a közművelődési vagy családi lap –

¹⁹⁸ Kemény Zsigmond: Szellemi tér. [1853] In: Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom*. Szerk.: Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi, 1971. 90.

¹⁹⁹ Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 2003. 427. (Osiris tankönyvek)

²⁰⁰ Uo. 430.

²⁰¹ Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, L'Harmattan, 2002. 123. Itt olvassuk, hogy *A Hét* alig tudta eladni a maga 4000 példányát, az ekkor árnyalatnyival konzervatívabb *Új Időket* kezdettől 10.500 példányban nyomták ki, s 1910-re a hetilap megduplázta induló példányszámát, és nyereséges üzleti vállalkozássá nőtte ki magát. Lipták Dorottya nem ad meg forrást a példányszámokra vonatkozóan.

²⁰² Schöpflin Aladár: Alexander Bernát halálára. *Nyugat*, 1927/21. 635.

közismert európai képződmény volt. Mintája kettős is lehetett, a térben és kultúrában mindenképpen közelebbi német *Die Gartenlaube* (1853),²⁰³ illetve az angol *Household Words*, Charles Dickens 1850-ben indított hetilapja.²⁰⁴)

Amikor Schöpflin a *Vasárnapi Ujság* kötelékébe lépett, a hetilap túl volt fénykorán, kevéssé állt társtalantul, mint korábban. A századfordulótól új lap megteremtésével kísérletező Osvát Ernő is jól érzékelte a korszakban rejlő ellentmondást, régi és üzletien új ellentétét, a vélemény-sajtó végét, a modernség hozta ambivalenciát. „A hírlapod, a heti képeslapod önként gyámolítja a kritikátlanságodat. A múlt megbízható könyvtárosai integetnek; a ma jelenségeinek eleven intelligenciájú árusa karon fog és boltjába vezet. [...] Milyen kár, hogy többen vannak, mint amennyire hallgatnál és sokkal többen, mint amennyinek igaza lehet.”²⁰⁵ Nyilvánvaló, hogy a *Vasárnapi Ujság*ot Osvát hova sorolta be: a standardot adó egyértelműség és a kiszámíthatóság oldalára, szerkesztőit a múlt könyvtárosainak tekintette. Vagy ahogyan Hatvany Lajos jellemezte a századvég lapját: „a *Vasárnapi Ujság* körül Arany kihúlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek: Gyulai Pál, Lévy, Szász, az öregek – Vargha Gyula, Arany László, Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, a fiatalok, majd végül, mint legfiatalabb, Kozma Andor és Szabolcska Mihály vonult föl. [...] Schöpflin igen jól jellemzi a *fiak generációját*, melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek”.²⁰⁶

Komoly ellentmondás jellemezte a hetilapot: anyagában, irodalmi ízlésében a régi világot képviselte, de mint vállalat, a legmodernebbek közé tartozott. Érvényes rá, hogy a töke mozgékonyabb, gyorsabban keres és talál működési területet a kultúrán belül is, s igaz az is, hogy ehhez képest a közvetítendő anyag lassabban változik, s hogy semmiképpen nincs még annyi új, ami hetente meg tudna tölteni egy 18 oldalas lapot. S főként nincs még nagyobb tömegben az újra nyitott olvasó. A gazdasági keret és a szellemi tartalom nem volt

²⁰³ A német lap és a *Vasárnapi Ujság* összehasonlítását jól szolgálja a következő annotált repertórium: Estermann, Alfred: *Inhaltsanalytische Bibliographien deutscher Kulturzeitschriften des 19. Jahrhunderts* – IBDK. Band 3: Die Gartenlaube 1854–1880 [–1944]. Teil 1. De Gruyter, 1995.

²⁰⁴ A *Household Word* – a címlap szerint – nem Dickens szerkesztésében, hanem vezényletével jelent meg. Programjáról és anyagi háttéréről ld. S. Nelson, Harland: *Charles Dickens*. Boston, Twayne Publishers, 1981. 57–58. Dickens szavai a programról: „We aspire to live in the Household affections, and to be numbered among the Household thoughts, of our readers. We hope to be the comrade and friend of many thousands of people, of both sexes, and of all ages and conditions, on whose faces we may never look. We seek to bring to innumerable homes, from the stirring world around us, the knowledge of many social wonders, good and evil, that are not calculated to render any of us less ardently persevering in ourselves, less faithful in the progress of mankind, less thankful for the privilege of living in this summer-dawn of time.” Fitzgerald, Percy Hetherington: *Memories of Charles Dickens, with an account of "Household words" and "All the year round" and of the contributors thereto*. Bristol, England, J. W. Arrowsmith, 1913.120–121. Az angol hetilap címlapján nem volt kép, a németén annál inkább; indulásakor mindkét lap – miként a *Vasárnapi Ujság* is – kéthasábos szedésű volt.

²⁰⁵ *Osvát Ernő összes írásai*. Sajtó alá rendezte Osvát Kálmán. Budapest, Nyugat Kiadó, 1945. 92.

²⁰⁶ Hatvany Lajos: Schöpflin Aladár [1917]. Kötetben: Hatvany Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. 2. kötet, Budapest, Szépirodalmi, 1960. 230.

szinkronban. A technika is többet tudott, mint amivel a kulturális keretet korszerűen ki tudták tölteni.

A tervszerű tudomány-népszerűsítő tematikával működő lapok közül az akadémiai támogatással megjelenő *Budapesti Szemle* tudományos lap volt, a kor uralkodó irodalmi-esztétikai törekvéseinek tárháza,²⁰⁷ és a *Vasárnapi Ujság* ismertette is a Franklin Társulat kiadásában megjelenő *Szemle* aktuális számait. Minden évben kitüntetett helye volt a hetilapban a májusi „akadémiai nagyhétnek”, az új tagok megválasztása, a díjak odaítélése, az ebből az alkalomból elhangzó előadások igen bőven kaptak teret a hetilapban.

1898-ban, Schöpflin odakerülésekor a hetilap a 45. évfolyamában járt. Főszerkesztője az 1840-ben született Nagy Miklós volt, Jókai szerkesztőtársa a nagyszabású *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című sorozat magyar vonatkozású köteteinek munkálataiban. 1905-ig állt a lap élén, utóda, a természettudós Hoitsy Pál is mindössze tíz évvel volt fiatalabb nála. Hoitsy működésének időszakára esik Schöpflin saját irodalomkritikusi helyének önálló kifermálása. Farkas Zoltán – aki 1911-ben a *Vasárnapi Ujságnál* kezdte művészetkritikusi pályáját – örökölte meg, milyen volt Hoitsy Pál, akivel Schöpflin is, ő is nehéz ütközeteket vívott. Hoitsy „irodalmi és művészeti tekintetben fölötte korlátolt ember volt. Ízlése teljesen a múltban gyökerezett [...] valami kálvinista puritanizmus volt benne, nagyúri allűrökkel keveredve. Eredetileg politikus volt, erős magyar érzésű. Irodalmilag, legalábbis a nagyvilág tekintetében, műveletlen volt, magyar szempontból Gyulaiék felfogásának fáklyavivője.”²⁰⁸

Hoitsy hatalmi pozícióban volt, ám helyzetét gyengítette, hogy a Franklin vezérigazgatója, a matematikus Kőnig Gyula átértézte az irodalom megújításának szükségét, és Schöpflin mögött állt.²⁰⁹ Hoitsynak így „csínján kellett bánnia” a számára túlságosan radikális Schöpflinnel. Kőnig egyik fia, György a később megvakult irodalmár is bent ült a szerkesztőségben, s ő is a „modernség”, de legalábbis az újdonság híve volt.

²⁰⁷ *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*, 411.

²⁰⁸ Farkas Zoltán: Emlékeimből – I. *Új Forrás*, 2008/3. 96–97. Hoitsy képzőművészeti avultságát is megvilágítja Farkas. Ezek szerint a hetilap főszerkesztője „elfogult benzúrista volt, utálta a romantikus realizmusra következő új magyar festőket”. „Fogcsikorgatva türte el” Rippl-Rónai méltánylását és festményeinek reprodukálását a hetilapban.

²⁰⁹ Erre utal Schöpflin egy Babits-hoz írott levele (1912. december 18.), mely szerint Babits tanulmányainak kiadását megbeszélte Kőnig Gyulával, aki „nagy szimpatióval fogadta az ügyet, úgyhogy elvben már elintéztnek is tekinthető”. Ez arra utal, hogy Kőnig szava jelenthette az igent. Babitsnak ekkor mégsem jelent meg tanulmánykötete, csak 1917-ben. Schöpflin Aladár levele Babits Mihálynak, Budapest, 1912. XII. 8. Ld. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 119.

„Abszolút érvényűnek hitt közvélemény”

A 'modern' szó maga már azelőtt létezett a magyar nyelvben, hogy a 19. század végén jelentkező, mai értelemben használt irodalmi modernség megjelent volna.²¹⁰ A szó elterjedésében szerepet játszott a tapasztalat, amit a Schöpflin előtt járó egykorúak szereztek anno a kiegyezés *előtti* és *utáni* világról. Számukra a két világ különbsége nem egyszerűen a régi és az új ellentétén alapult. Pontosabban szólva: nem a már ismert régi jelentkező újabb változatban, kisebb-nagyobb, ám a lényegét nem érintő különbségekkel.

A modernség három értelemben is megjelenik: a gazdaság, a társadalom és az esztétikai értékek változásaiban. Schöpflin munkásságának lényege a társadalmi modernségnek irodalmi változásokkal való összefüggésében való vizsgálata.²¹¹

Az új világ másképpen volt más, mint a régi – olyannyira, hogy az ellentét megragadásához alkalmasnak mutatkozott a lexikai újdonság, az alakítható, rugalmas „modern” szó. Hatvany „némiképp tipikusként” írja le a maga útját a modern felé. „»Új utakra való térés csak sülyedést vonhat maga után«, mondta Gyulai [...] Szilárd ragaszkodást ajánlt a hagyományokhoz, melyeket kitűnő esztétikusok s még kitűnőbb költők állapítottak meg. Naivul arra vágytam, hogy Gyulai Pál szellemében e szent hagyományok őrzője legyek mindenha. S ha belőlem szóban ki is tört imitt-amott igazi rebellis valóm [...] úgy véltem, el kell magam fojtani. Mai íróról, pláne a mai magyar irodalomról nem tudtam semmit, illetve csak rosszat tudtam. »Haszontalan írás, haszontalan ember« mondta erről vagy amarról az öregúr... »hol van az az élet, amelyet leír? Én nem ismerem.« Én se ismertem. Nem tudtam még az öregúrnak azt felelni: »Itt az utcán, mi előttünk, mindannyiunk előtt.«”²¹² Ezért is határozta el Hatvany, hogy német író lesz. Ibsenről Gyulai csak annyit mondott neki, hogy

²¹⁰ A *Pallas Nagy Lexikona*, melynek kötetei 1893 és 1897 között jelentek meg, nagyjából egyidejű az irodalmi modernség kialakulásával. A lexikon szócikkeiben a „modern” és származékai gyakran (1111-szer, illetve 206-szor) fordulnak elő, de ehhez a jelentőséghez képest magának a szónak a meghatározása igencsak tömör, mindössze három szóból áll: „újkori, időszerű, divatos”. A „modern” robbanásszerű elterjedése során sokszor olyan szövegkörnyezetben jelent meg, melyben pusztán leíró értelemben az „újfajta”, a „mai”, vagy a „jelenlegi” talán találóbb lett volna – igaz, ezek a szavak nélkülözték a „modern” hangulatát és tagadhatatlan presztízstöbbletét. (*Pallas*: „modern vasúti fékezés”, „modern berendezésű raktárpincék”, „modern sörléfőző”, „modern virágágyások”, „modern fürdőtechnika”, „modern női frizurák”, „modern vendéglő”.) Ezt valahogy úgy lehet megragadni, hogy a szó nemcsak arra utalt, hogy az illető dolog leíró értelemben újfajta, mai, jelenlegi, hanem arra is, hogy egyúttal felül is múlja a régit: izgalmas, kellemes, hasznos vagy érdekes. A szó nagyon gyakran, mint a fenti példákban is, a tárgyi világ egy-egy pozitívan értékelhető, a régit felülmúló fejleményére utaló kontextusban fordult elő. Bezeczky Gábor kéziratosa, az MTA BTK ITI-ben tartott vitához írt tanulmánya alapján.

²¹¹ Az összefüggés hangsúlyozását Zoltványi Irén élesen bírálta Schöpflint egyenesen a „történelmi materializmus szempontjából” ítélkezőnek tartja. Zoltványi Irén: *Erotika és irodalom*. Budapest, Szent István Társulat, 1924. 142. *** Zoltványi Irén Lajos (1859–1938), irodalomtörténész, apát, a pannonhalmi főiskola igazgatója.

²¹² Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje*, 48–49.

„kellemetlen író”, de amikor Hatvany megnézte Berlinben futó darabját, az ellenkezőjét érezte: „felizgatott, megkapott, megrázott”.²¹³

A „másik” kör, az „új” irodalom képviselői ezekben az években még csak próbálták az együttállás feltételeit megteremteni. Említenünk kell *A Hét* és az *Új Idők* párhuzamos létezését. *A Hét* – közhely már – a magyar „városi” irodalom autentikus fóruma volt, „A Hét törte meg először a »népies-nemzeti« irány diktatúráját” és szólaltatta meg a város és egy őszintébb friss realizmus hangjait, írja Komlós Aladár.²¹⁴ *A Hét* említése a *Nyugathoz* kerülő egyik legkiforrottabb személyiség, Ignotus miatt is fontos, aki 1891-től kezdve Kiss József mellett érett kritikussá, s lett a hetilap egyik legjelentősebb munkatársa. Ignotus Kiss József mellett fogadta meg a szabadság kivívását „hogyan az eljövendő ifjú írók olyanok lehessenek, amilyenek”.²¹⁵ Az első volt, aki türelmetlenül szállt szembe Szabolcska Mihály ürügyén a népies költészet túlbecsülésével. „Nemzetünk ellen való vétek, a népiesség magában helyes elvének túlhajtásával, a kozmopolitizmus lesújtó mennykövét szórni arra, ami voltaképpen csak általános emberi, és fitymálni mindent, ami csak azért idegen, mert mi restek voltunk nálunk is meghonosítani, a magyar írókat arra szorítani, hogy nem is atillában, de borjúsájas ingujjban és rojtos gatyában járjon.”²¹⁶ (Az olvasó képe is ilyennek mutatkozik a *Vasárnapi Ujság* fejlécén.) Vadul beleköt Ignotus Arany Jánosba is, mondván: „[a]z ő Nagy Lajos egy derék vidéki táblabíró, s az ő Toldija nem egy udvarnál élő főúr, hanem egy meglehetősen antipatikus szolgálégy.”²¹⁷ Schöpflin megértőbb volt a Szabolcska-jelenséggel szemben. 1910-ben a megtapasztalt realitás megengedő hangján, a kiadóban is látott példányszámok alapján írta, hogy „Szabolcska költészete a mai magyarság egy jelentős rétegének a világfelfogását, érzésmódját, ízlését fejezi ki, s épp ezért éppúgy megvan a maga jogosultsága, mint a másik végletnek, a heves nyugtalanságnak, amely a mihozzánk is feltartóztatlanul beözönlő európai szellemi és társadalmi áramlatok hatása alatt a bomladozó régiók helyett új nyomokat keres. Ebben a két végletben, amely heves súrlódások közt él egymás mellett, nemzetünk mai történelmi állapota tükröződik, az átalakulás a mezőgazdasági rendről az ipari rendre, a szűkebb körű, de egységesebb és koncentráltabb kulturális állapotról a szélesebb, erősebb lendületű, de szétszórtabb és nyugtalanabb kultúr-

²¹³ Uo. 50.

²¹⁴ Komlós Aladár: *Magyar–zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. I–II. Múlt és Jövő Könyvek Budapest, 1997. II. k. 196. Komlós Aladár észrevételéhez tegyük hozzá Kosztolányi Tibor megvilágító tanulmányát, amely a modernnek tételezett *A Hét* egysíkú harci terminológiában megfogalmazott küzdelmét bontja elemeire: „egy phalanx”? In: Jankovics József (főszerk.): „Nem súlyod az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. 767–786.

²¹⁵ Komlós Aladár: *Magyar–zsidó szellemtörténet*, II. k. 235.

²¹⁶ *A Hét*, 1894/8.

²¹⁷ Idézi: Komlós Aladár: *Magyar–zsidó szellemtörténet*, II. k. 236.

állapotra, a falusi életről a nagyvárosi életre.”²¹⁸ Két alkat, két vérmérséklet, két világlátás és két orgánus olvasóközönsége is szembesül a korai *A Hét*-ben és már a *Nyugat*-idején született *Vasárnapi Ujság*-beli írásban. Talán eredményesebben tudjuk megfogni a modernség mibenlétét és sokarcúságát, ha a „modern tradíció” felől nézzük.²¹⁹

A Hét mellett a 20. század első néhány évében sivár, szegényes volt az újra fogékony irodalmi lapok kínálata. Osvát Ernő – nemzedékének és az irodalmi modernség ügyének „Keresztelő Jánosa”²²⁰ – 1902–03-ban vergődött a *Magyar Génius* szerkesztésével.²²¹ A lapot hol a Lipót körúti Club kávéházban, hol pedig szemben, a Lipót körút és a Falk Miksa utca sarkán egy névtelen kávésnál szerkesztették. Intézményi háttér nem volt mögötte. Anyagi tőkét ún. „katonai árlejtések”,²²² azaz fizetett katonai árverések közleményei adták.²²³ 1903-ban Bródy Sándor fogott új lap, a *Jövendő* szerkesztésébe Ambrus Zoltánnal és Gárdonyi Gézával. A folyóiratnak következetes programja nem volt, konzervatív, liberális és radikális irányok keveredtek benne. Némi összhangot, egységes tónust a városiasság szemléletmódja és érzésvilága kölcsönzött a *Jövendő*-nek, melyben Ady Endre is megjelent.²²⁴ 1905-ben indult meg Osvát új lapja, a *Figyelő*, szellemében és munkatársi gárdájában a *Nyugat* közvetlen

²¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1910/46. 956.

²¹⁹ Forrásunk lehet pl. a Richard Ellmann és Charles Feidelson, Jr. szerkesztette antológia, a *The Modern Tradition – Backgrounds of Modern Literature* (New York, Oxford University Press, 1965) csoportosított kategorizálása. (R. Ellmann mint Yeats és Joyce monográfiája ismert elsősorban.) Ennek ismertetése nem feladatunk, de tanulságos, ahogyan körüljárja és időrendben tartalmi-logikai csoportokat, fogalomköröket rajzol ki, s a művészet különböző ágaira is tekintettel van, ellenben a földrajzi távolságokat nem tekinti mérvadónak. Az első legfontosabb, a modern tradícióhoz sorolt fogalma a *szimbolizmus*, s olyan alcsoportok szerepelnek az izmus értelmezésében, mint a ’lázas a természet ellen’ (Oscar Wilde, Rainer Maria Rilke, Pablo Picasso és André Malraux szövegeivel, vagy ezután ’a képzelet és a természet interakciója’ (a példaszövegek itt Immanuel Kant, Samuel Taylor Coleridge, ismét Rilke, majd Hans Arp). A kötet fogalmi körei közül néhány, még mindig a szimbolizmus fejezetén belül maradván: a művészet autonómiája; a fikció purifikációja; az alogikus struktúra; a művész moralitása; az élet művészete; a művész és a társadalom. A következő átfogó kategóriák a szimbolizmus után a *realizmus*, a *természet*, a *művelődéstörténet*, a *tudattalan*, a *mítosz*, az *öntudatosság*, a *létezés* és végül a *hit*. Retrospektíve ezek a fogalmak alkalmasak lehetnek a magyar modernség árnyalatainak meghatározására, szétbontására is. (Csak jelezzük, hogy a kötetéről annak megjelenésekor Paul de Man írt kritikát a *The New York Review of Books* 1965. augusztus 26-i számában.)

²²⁰ Ady Endre levele Hatvány Lajosnak, Párizs, 1911. február eleje. *Ady Endre levelei*, 2. köt. Szerk. Belia György. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 130.

²²¹ A *Magyar Génius* már 1892-től működött, alapítója Hevesi József és Karczag Vilmos voltak, 1899-től Basch Árpád vette át a lapot, majd tőle 1902-ben Osvát Ernő (és Michailovits István, Kovács Jenő, majd Osvát mellett Gellért Oszkár és főmunkatársként Cholnoky Viktor). Galambos Ferenc: *A Magyar Géniusz írói és írásai, 1892–1903*. [Gépirat, 1956]

²²² árlejtés (rég): az 1862-es Czuczor–Fogarasi szótár szerint: „[a]z árverés azon neme, midőn bizonyos munkát, vállalatot, szolgálatot, szóval kötelezettséget annak engednek által, aki azt a kikialtott díjon alul legolcsóbban teljesíteni ígérkezik”.

²²³ 1902. június elejétől 1903. február elejéig szerkesztette Osvát a folyóiratot. Munkatársa volt egyetemi barátja, Elek Artúr, valamint Cholnoky Viktor, Fenyő Miksa, Gellért Oszkár, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Szini Gyula és Ady Endre. Gellért Oszkár: *A Magyar Géniusz*. In uő: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 17.

²²⁴ Megjelent a folyóiratban az egészen másfelé tartó Lukács György is. Kókay György – Oltványi Ambrus – Vargha Kálmán (szerk.): *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye*. Budapest, Gondolat, 1977. 363.

elődje.²²⁵ A társadalomtudományos modernséget, a szociológiát meghonosító folyóirat volt a Gratz Gusztáv és Somló Bódog indította *Huszádik Század* (1900), amely utóbb, 1912/13-tól Schöpflinnek is publikációs fórumot adott. (1904-ben jelent meg a *Világosság*, a „szabadgondolkodók lapja”, társadalomtudományi profillal. Ennek a – Szabó Ervint is foglalkoztató – lapnak a léte is jelzi, hogy még nem tette meg forulatát a *Huszádik Század*. A *Világosság* egy szűk évfolyamig élt.) *A Munka Szemléje* kifejezetten szocialista orgánium volt, 1905 és 1908 között jelent meg. A későbbi nyugatosok szép számmal szerepeltek itt, Osvát Ernő is publikált benne, s mellette még Ignókus, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Kőhalmi Béla és Szini Gyula, akik – Vészi Józsefet is ideértve – még szerkesztőbizottsági tagok is voltak.²²⁶ Hatókörét megbecsülni tudjuk csak: igen kis közönséghez ért el, de benne szintén egymásra találhattak a később tartós csoportosulást létrehozó felsorolt írók. A palettán a modernség szórványos és keverten megjelenő szellemét az említett új lapok mellett stabilan *A Hét*, és az ekkor még inkább ide, és nem a konzervativizmushoz számító *Új Idők* képviselték.²²⁷ Továbbá a Vészi József szerkesztésében 1896-tól kezdve megjelenő *Budapesti Napló*, ahol a későbbi nyugatosok egy része már együtt dolgozott, elsősorban a politikai újságírás jegyében (legfőbb politikai célját a szabad választójog kivívásában megtalálva), de sok tárcával és – noha akkorra ez már kiment a divatból – a tárca helyén közölt verssel. Legtöbbször Ady-verssel. (Mindezen folyóirat-kísérletek mögött publicitást adtak az anyagi haszonra törő, a különféle olvasói körök politikai elvárásait kiszolgáló napilapok, de ezeket nem tudjuk a modern irodalmi csoportképzés eszközeinek tekinteni, a kritika meghonosodása kapcsán azonban szót ejtünk majd még róluk.) Az egyedüli „komoly folyóirat” – ez Schöpflin Aladár kifejezése – a *Budapesti Szemle*, „az akadémia konzervatív szellemét sugározta”, tanárok olvasták csak, és a Kisfaludy Társaság felolvasó üléseinek látogatói.²²⁸

Schöpflin Aladár sem használta ekkoriban a 'modern' fogalmát, minthogy nem is igen létezett. Az észlelés új kísérletei elszigetelt, s inkább elbukó, mint érvényre jutó próbálkozások voltak.

A *Nyugat* 25. évfordulóján emlegette fel Schöpflin, ő maga milyen tétova volt a század legelső éveiben. Vallomása az imént citált Hatványéhoz hasonlít. Hosszabban idézzük,

²²⁵ Az induló *Nyugat* – tanulva a kudarcokból és a maga közvetlen előzményét is hangsúlyozva – „a Figyelő új folyamaként” merte magát bejelenteni a címlapján.

²²⁶ Fabó Irma: *A Munka Szemléje*. *Magyar Könyvszemle*, 1965/1. 14–28.

²²⁷ Ezen az állásponton van Kunz Egon is, a *Szerda* monográfusa. „Ha kitapintjuk a századforduló irodalmi testének könyökhajlatát, két hatalmas, jól megkonstruált ért találunk, mely az irodalom vérét összefogva továbbviszi a XX. század testébe.” A jegyzetekben jelzi, tudatosan mellőzi a *Vasárnapi Ujságot*, mert semmiképpen nem volt hatással a század eleji folyóirat-alapításokra. Kunz Egon: *A Szerda. Egy folyóirat különös története*. Budapest, 1948. 5.

²²⁸ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 77.

mert vallomása szimptomatikus. „A huszadik század első évei. Az irodalomnak egy szigete, egy szerkesztőség, amelyben csupa kedves öreg urak ülnek, s amelyre mindenki úgy nézett, mint a változhatatlan konzervativizmus erődítményére. Az öreg urak között egy fiatalember, már harminc körül járó, ül az íróasztalnál, szorgalmasan dolgozik, egyik nap egy elhalt külföldi nagyság életrajzát írja külföldi újságok nyomán, másik nap természettudományi cikket dolgoz át egy amerikai folyóiratból, harmadik nap a szerkesztőségbe beérkezett verseket bírálja illő szigorral. Közben irodalomról ábrándozik, esszé-írásról, komoly kritikai munkáról, az irodalmi életbe való bekapcsolódásról, melyet félénk, húzódozó természete addig elzárt előle. Kísérletei nem sikerülnek, próbálkozásai visszautasításra találnak, neve ismeretlen, mert mindig névtelenül vagy álnéven ír, a levegőt sűrűnek, nyomasztónak érzi, minden lépésénél beleütközik valamibe, ami arra figyelmezteti, hogy az irodalmi életben nincs meg a szabadság, az írónak százfelé kell megalkudni, szabadabb, bátrabb szava, ha összesúrlódik egy abszolút érvényűnek hitt közvéleménnyel, nem tud publicitáshoz jutni. Mindenütt, amerre néz, irodalmi közönyt lát, a kritikai gondolkozástól való félelmet, a bátorság hiányát. Már-már rezignált, azon gondolkodik, hogy vagy örökre meg kell maradni kryptogram [titkosírású szöveg – Sz. Á.] helyzetében, az irodalmi hivatalnok alárendelt szerepében, vagy más pályát nézni magának. Önbizalma, amely mindig ingadozó volt, már-már a minimumra süllyed, lemaradásában a saját gyengeségének bizonyítékát kezdi látni.

Ez a fiatalember voltam én a huszadik század első éveiben.

A fiatalember szenvedélyesen figyelte, ahogy figyelhette, az irodalom gyöngye mozgolódásait. Személyes érintkezés hiányában nem tudott azokról a beszélgetésekről, vitákról, tervezgetésekről, melyek kávéházi asztalok körül, reménykedő fiatalemberek közt folytak, csak a nyomtatott betű közvetítésével jutott hozzá az az érzés, hogy valami készül. Itt-ott, csekély publicitású orgánumban hallott hangokat, látott gesztusokat, amelyek, ha még félénken, kialakulatlanul is, de mintha mást akartak volna mondani, mint amit eddig mondani szokás volt. Eleinte a sokszor csalódott ember szkepszisével nézte ezeket a próbálkozásokat, ahogy a hangok bátorodni kezdtek, az új nevek néha már nagyobb publicitású helyeken is fel-feltűntek. Egy kávéházban a kezébe került egy valamikor nagy garral indult, de hamar levitézlett hetilap, a Magyar Génius egy száma – ez 1902 júniusában volt –, azt látta benne, hogy a lap szerkesztését egy Osvát Ernő nevű fiatalember vette át, akiről már hallott valakitől, mint a fiatalság szerkesztőjelöltjéről. Ettől fogva figyelemmel kísérte ezt a csekély anyagi eszközeit már formájával is eláruló lapocskát, de találkozott benne néhány névvel, amiket megjegyzett magának. Ezek közül ma Fenyő Miksa, Kaffka Margit, Szini Gyula, Gellért Oszkár nevére emlékszik; az utóbbi később mint szerkesztő-társ

került a lapra, Osvát mellé. A mondott fiatalember akkor még nem érezte meg, hogy ez a szerény kis lap az első kísérlet egy később nagy jelentőségre jutott irodalmi mozgalom integrálódására. (Később tudta meg Fenyőtől, hogy a *Magyar Génius* volt a *Nyugat* nagyanja.) Nemsokára abba a szerkesztőségbe, amelyben élt, kissé szabadabb levegő jutott, a fiatalemberre bízták az Irodalom [és művészet – Sz. Á.] rovatot, kezdett nekibátorodni, a szeme elé kerülő fiatalemberek írásait kritikailag rostálgatni, a régi beérkezettek írásairól az akkor szokásos jóbaráti magasztalások helyett értékelő szempontok szerint írni. A *Figyelőt*, amely Osvát szerkesztése alatt 1905-ben indult, már tudatosan számon tartotta, viszontlátta benne a *Magyar Génius*zból ismert neveket, s felharsant előtte Ady Endre neve.²²⁹ A hagyománytól az újig eltalálni nehezebb feladat volt, mint gondolnánk. Nem érezhette Schöpflin, hogy rajta bármi múlna, kortársi szerveződések híján volt. Segítő szerepben sem látunk körülötte senkit. Ne felejtjük el, önálló kritikáinak megkezdésekor harmincéves volt, a *Nyugat* indulásakor pedig már harminchat.²³⁰

Az önálló kritikusi pozíció kiformálódásának nagy pillanata tehát az Ady-versekkel való találkozása. A fordulat folyamatba ágyazódott, melyet jól végigkövethetünk a *Vasárnapi Ujság* írásaiban is. Ady 1903-as *Még egyszer* című kötetéről ír már, amikor elé kerülnek Petrovics László szegedi tanár versei: „Nem éppen ritka eset az olyan verseskönyv – rendszerint egy-egy az irodalmi élettől távol álló szerzőtől –, melynek írója még mindig a múlt század húszas és harmincas éveiben dívott költészet hatása alatt áll, annak érzés- és eszmevilágában él, annak formáit és stíljét használja, mintha az azóta beállott óriási irodalmi fejlődés nem is léteznék rá nézve.”²³¹ Vagy ugyanekkor Rudnyánszky Gyuláról írja, hogy „aki emlékszik Rudnyánszky régebbi verseire, rá fog ismerni ez új kötetben is: semmiben sem változott, sőt nem is fejlődött azóta.”²³² Majd egy évtized múltán a század közepén született Rudnyánszky nekrológiájában: „Mint egész nemzedéke, nem foglal el önálló helyet a magyar élet fejlődésében. Nem hajt új szárazakat, és nem érlel új magvakat, csak sejteti, hogy új csírák kerültek a magyar földre, melyek benne még nem hajtottak ki, de már kezdenek mozgolódni.

²²⁹ [Schöpflin Aladár:] Az indulás. *Nyugat*, 1932/2. 74–76.

²³⁰ Társadalomtörténeti szempontból érdekes röviden összehasonlítani Schöpflin Aladár és Császár Elemér pályáját. Császár két évvel volt fiatalabb Schöpflinnél. Beöthy közeli tanítványaként, tanára nézeteit, világnézetét készen elfogadva simult bele a rendszerbe. Felsőkereskedelmi iskolák és gimnáziumi olvasókönyvek társszerkesztőjeként 1907-től kezdődően preformálta a fiatal olvasóközönseget, egyetemi előadásainak lejegyzett változataival a 30-as évek közepéig befolyásolta az egyetemi oktatás irodalomfelfogását. 1908-ban egyetemi magántanár a budapesti tudományegyetemen, 1909-ban akadémiai levelező tag, 1922-től rendes tag. Közége a konzervatív akadémizmus. Semmi jelét nem látjuk pályáján az önálló útkeresésnek, a modern irodalom adaptációjának. 1926-ban szerkesztésében jelent meg *A XX. század magyar irodalma kritikákban* című antológiája, benne az *Akadémiai Értesítő*ben, a *Budapesti Szemlé*ben és a *Napkelet*ben megjelent kritikákkal.

²³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1904/8. 126–127.

²³² *Vasárnapi Ujság*, 1904/14. 223.

Csak jelzi, nem csinálja az új időket.”²³³ Hollósi Sándor kapcsán azt rögzíti: „Petőfi szellemének hatása még mindig erős”.²³⁴ A közel kilencvenéves, pályáját a Bajza-iskola hatása alatt kezdő Medgyes Lajosról megállapítja: kötete „a múlt század közepében nálunk dívott irodalmi törekvések értékes és tartalmas emléke”.²³⁵ Szabolcska Mihály elismerő szavakat kap. A szerző „egyszerű szavú melegszívű, igaz magyar ember [...] [a] kötet – [Csendes dalok – Sz. Á.] – egészében s egyes darabjaiban egyaránt dísze és nyeresége mai költészetünknek.”²³⁶ S végül egy idézet, melyben Gyulait, az „összekötőt” méltatja ekként: „irodalmunkban szokatlanul egyenletes költői munkássága mintegy kapcsot létesít a múlt s a jelen irodalmi nemzedéke és irodalmi ízlése közt”.²³⁷

A kapcsolat éppen ekkor ment át egy erős szakításon.

Palágyi Lajost Reviczkyvel együtt értékeli, hozzá hasonlítja Schöpflin. „Az a nemzedék [...] a pesszimizmust énekelte, s mintegy visszahatásképp Arany Jánossal szemben, vagy jobban mondva védekezésül az ő ellenállhatatlan hatása ellen, az európai szempontot hangsúlyozta erősen az előbbi nemzedékekben uralkodó nemzeti szempont túlsúlyával szemben. Palágyi közben még más hatások alá is került; sokat tanult Vajda Jánostól, kinek élete alkonyán kevés számú bizalmasai közé tartozott, aztán irodalmunk múltjának tanulmányozásába mélyedt. Komor, szinte nyomasztó pesszimizmusa ezenközben meglágyult, szeme a saját lelki tépelődéseitől mindinkább a közdolgok felé fordult, s agya filozófiai eszmékkel termékenyedett meg.” S folytatja, mintegy keresve is a „modern” definícióját, és konstatálva a nemzeti, a hazafiság átértékelődését: „Szinte mesterségesen elzárkózik az úgynevezett modern áramlatoktól, ezeknek szeszélyes, forrongó, folyton új meg új eszméket és formákat kereső hullámvásásától, fő törekvése az eszmének és a költői formának az a kristályos, szabályos és pontosan körvonalazott kifejtése, amit sokan klasszicitásnak szeretnek nevezni. Ebben a törekvésében sokat feláldoz tehetségének egykori közvetlenségéből. Néha sikerül neki egy-egy gondolatot a maga tiszta művészi formájában elének állítani, néha azonban bizonyos akadémiasságot érzünk verseiben, s hangját kelleténél inkább didaktikusnak találjuk. Új kötetében van egy sereg hazafias költemény, de nem a már százszor is megunt s hitelét veszített frázis-költészet módjára, hanem a maga egyéni felfogása szerint éneklő hazaszeretetét, melynek alapgondolata az, hogy a magyarnak véren megszerzett

²³³ Schöpflin Aladár: Rudnyánszky Gyula. *Nyugat*, 1913/24. 909–913.

²³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1904/15. 243.

²³⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1904/26. 443.

²³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1904/48. 822.

²³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1904/52. 906.

és megtartott hazáját, nemzeti létét a jövő számára a művelődés eszközeivel kell biztosítani. A régi hős-ideál helyébe a mai változott viszonyok közt a kultúr-ideálnak kell lépni.”²³⁸

A változások sűrűsödési éve egyértelműen 1907 – még mindig a *Nyugat* megindulása előtt vagyunk. Kosztolányi *Négy fal között* című kötetéről írva konstatálja, hogy „[k]ét-három év óta egy tüzes fiatal csapat rohant bele irodalmi életünkbe, öntudatosan ellentétbe állva az eddigi irányokkal, új stílus, új formák és új gondolatok jelszavát írva zászlajára. Kis csoport, de mert nagy zajjal, zárt sorokban lépett fel, nagy mozgalmat támasztott: az egészen fiatalok lelkesedve siettek zászlaja alá, az öregebbek vagy gyanakvó tartózkodással, vagy még gyakrabban nyílt ellenszenvvel néztek rájuk. Céljukat azonban elérték: sikerült magukat észrevéttetniük, ami nem kis dolog nálunk, ahol sokszor a legkomolyabb jelenségek mellett is teljes közönnyel halad el nemcsak a közönség, hanem az irodalom is. A figyelmet meg is érdemlik, mert ha ma még sokszor kissé zöld, vadóc íze van is annak, amit csinálnak, lehetetlen el nem ismerni, hogy van köztük néhány kiváló tehetség, hogy magas színvonalra törekszenek, van kultúrájuk, s egyikük-másikuk máris jelentékeny új szépségeit hozta felszínre a magyar költői nyelvnek.”²³⁹ Csoportról beszél Schöpflin, de nem határozza meg annak tagjait, sem a csoportkohézió mibenlétét. A környező kritikákból következtethetünk rá, hogy Ady és Kosztolányi mellett Kaffka Margitra, Molnár Ferencre, Krúdy Gyulára, Heltai Jenőre, Oláh Gáborra gondolt elsősorban. Olyan sok szempontból különböző társaságot tett meg csoportnak, amit semmilyen utólagos értékelés nem számíthat már egybe, legfeljebb a tágan értelmezett nemzedéki, kortársi elv. A(z irodalmi) modernség ekkor egy arcukat látszott mutatni. A szemlélő-értékelő még nem látott különbségeket. A mélyben – utólag az egykorú levelezésekből tudjuk – megosztó ellentétek is működtek.

Ady Endre – a szemnyitó

1903 decemberében ez a kortárs szellemi folyamatokat lagymatagon se követő, az elmúlt 19. század felé mindig szívesen és gyakorta visszaforduló, az érdekes és kevésbé érdekes notabilitások képeivel és méltatásával ékesített oldalakkal jelentkező *Vasárnapi Ujság* „hátsó” rovatában, a recenziók között Ady Endre *Még egyszer* című kötetéről olvashatunk. A névtelenül megjelent kis írás szerzője Schöpflin Aladár. A könyvismertető két „kicsike

²³⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1906/29. 476.

²³⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/25. 508.

formájú” füzetéről szól, csak a második, 900 karakternyi rész szól Adyról. Véletlenül kerültek Schöpflin elé a kötetké a „nagy halmazból”. Szegedy Miklós versei között alig talál olyat, amelyet ha elolvasunk „nem vesztegettük az időt hiába”.²⁴⁰ Amikor azonban a még ismeretlen Ady Endre kötetére tért rá, áttüzesedett, izgatottá lett a hang: „Az ő világa nem csendes, mosolygós ábrándvilág, lelke mintha örökös lidércnyomás alatt állna. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszás képzetekkel tölti el agyát, megbénítja akaraterejét, sivár öngúnyba fojtja lelkesedését, az ideálok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küszködő, kínosan forrongó ifjú ideges belső küzdelme ez, melyet a saját egyéni világnézet kialakulásáért folytat. Az a jelentékeny intelligencia, melyről a versek sok helye tanúskodik, tehetségének számos fellobbanása, azt a reményt keltik, hogy a szerző győztesen fog kikerülni a belső harcból, s el fog érkezni számára is a harmonikus művészi alkotás ideje.”²⁴¹ Majd mutatványul – ahogyan a rovatban szokás – egy verset közöl, *A halottak* címűt.

Schöpflin feltűnően élénk hangja határozottan kiválik a hetilap tónusából. Abban persze melléfogott, hogy Ady munkásságától a szelídülést, a harmóniát várta. A költő belső harcát említi, annak forrását még nem tudja meghatározni. Azt sem jelzi az írás, hogy milyen küzdelmek árán kolportálta Ady költészetét a hetilapban. A „névtelen” szemlélő öt esztendővel idősebb csak, mint a költő, de egymás életkoráról ekkor még nincs tudomásuk. Nem nagy különbség ez önmagában, csak hogy pozíciójuk élesen különböző: Nagyvárad liberális újságírója és a konzervatív közegben a vidékiesség közérzetével küzdő kritikus.

Schöpflin lelkesedése az *Új versek* olvastán még határozottabb, a kritikus időközbeni átformálódását is mutatja. Nyitott az újra, de érzi és érzékelteti az Ady keltette, rá is vonatkozó zavart. „Ez a lelki élet, ahogy a versekből élénk tükröződik, nyugtalanító, különösségével hol vonzó, hol meg elidegenítő hatású. Nagyon kifejtett önérzet szól a versekből, a költő nem kopogtat ajtónkon, bebocsáttatást kérve, hanem öklével döngeti, nekibuzdulással, merész taglejtésekkel, dacos dühvel. Gögös elszántsággal, a tragikai hős koszorúját érezve fején provokálja az olvasót, haragosan támadva megszokott felfogásai, hagyományai, előítéletei ellen. Nem megnyerni akarja, hanem kényszeríteni, hogy nézzen az ő szemével, érezzen az ő lelkével. Van ebben a nekigyürkőzésben kétségtelen zseniális vonás, de van egy kis póz és affektálás is.”²⁴² A zsenialitást, valamint a pózt és az affektálást együtt, egy mondatban, s ráadásul nyilvánosan elsőként rögzítette Schöpflin a magyar irodalom

²⁴⁰ Szegedy Miklós költő, később – jellemző módon – a Szabolcska Mihály szerkesztette *Háborus versek* könyve. *Magyar költők 1914–15-ben* című kötetben tűnik fel. 1917-ben a *Nyugat* [Boros Géza Gyula] azt írta politikai tanulmányairól, hogy konzervativizmusa „jórészt veszélyes és haszontalan”. *Nyugat*, 1917/19.

²⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1903/50. 835–836.

²⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1906/10. 160.

történetében. Nem tudhatott róla, hogy kritikájával szinte azonos pillanatban Kosztolányi egy levélben azt írja Babitsnak, hogy: „[a] modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek: Ady Endrét, s nem mások, kedves barátom, mint azon szintén modern szellemű fiatalemberek, kik arra aspirálnak, hogy rossz, modoros és affektáltan zűrzavaros verseiket a B[udapesti] N[apló] tárcarovatában közöljék.”²⁴³ A zsenialitást Kosztolányi nem említi, sőt, megbélyegző hangsúllyal szerepel a modern is. Schöpflin nem rejti el, hogy olykor maga is értetlen az új hanggal szemben. „A közönséges ember értetlenül, megdöbbenve halad el ez előtt a szenvedély előtt, s idegenkedve nézi még az is, akiben az érzések szélesebb körére van fogékonyság. Annyival inkább van ez így, mert nemcsak a költőt nem érti meg mindig, vagyis azt a lelkiállapotot, mely verseit sugalmazta, hanem magukat a verseket sem.”²⁴⁴ S ami a versek jellegét illeti, kiemeli bennük a francia (Baudelaire és Verlaine) hatást. (A kívülről jövő hatások kritikai számbavételét később Elek Artúr Poe-könyvében is üdvözli, a közel száz évvel korábbi, „az irodalmi ízlés hullámvázában” felszínre vetődő amerikai szerzőben a zsenialitás és a patológikus vonások keveredését rögzíti, és a „modernség egyik legsajátlagosabb irányaként” a dekadencia hangsúlyát érzékeli.²⁴⁵)

A következő évben jön Ady új kötete, a *Vér és arany*. Itt is azonosítja Adyt a modernséggel Schöpflin: „a modern költő is olyan rejtett zugait fődözi fel az életnek, olyan titkos árnyalatait érzi meg a lélek hullámvázának, amelyek pontos, klasszikai formulázására, legalább ma, amikor az alkotásnak e módja még forrong, nem kristályosodott klasszikussá – az emberi beszéd nem elég kifejező. Hogy megértse az ilyen költeményt, az olvasónak be kell bocsátania lelkébe, ott tovább csíráztatni, a maga lelkéből is adni hozzá annyit, amennyi kell arra, hogy tartalmát teljesen kifejtse. Akkor aztán ez a költemény nem lesz többé pusztán, a lelkektől idegen olvasmány, hanem lelki élmény, belső életnek egy eseménye.”²⁴⁶ Más hangot használ itt Schöpflin, mint azt megszoktuk: egyes szám első személybe fordítja a szót. Hangsúlyt tesz a továbbiakban a nép-nemzeti iskolára jellemző mimetikus költészet feladására, s helyesli az újfajta beszédmódot: „A világ, melyben él, az ő lelkében fogant, nem tükörképe a környezetnek vagy a többi emberek szemlélete módjának, hanem egy költő viharos lelki életének saját, eredeti terméke, mint ahogy a gyöngy saját, eredeti terméke a kagylónak. S a nyelv, amelyen beszél, egészen a magáé, se nem ismétlése kijegecesedett kifejezésformáknak, se nem tudatosan mesterkedő kerülése a konvencióknak; egészen új és

²⁴³ Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak. Szabadka, 1906. február 19. In: Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Osiris klasszikusok. Budapest, Osiris, 1996. 95.

²⁴⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1906/10. 160.

²⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1910/7. 151.

²⁴⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1907/52. 1067–1068.

mégis ritka erős magyar bélyeg van rajta.”²⁴⁷ S alig egy év múltán már tényként jelzi, megjelentek az Ady-utánzók. Ezt kitüntetetten az egyik magához közel állónak érzett, és részben általa is pályára segített Oláh Gábornak írja ekkori leveleiben. „Óvakodjék Ady Endrétől; újabb versein néha erősen érzik az ő hatása. Ez a különös ember, akiért életem legerősebb harcait vívtam és vívom, s aki – nem tagadom – az én kritikai felfogásomra is jelentős hatással volt – valósággal fascinálja a mai fiatal költőket, szabadulni alig tud egy is, pár év alatt iskolát csinált a lírában, olyan iskolát, amelynek irodalomtörténeti fontosságáról meg vagyok győződve.”²⁴⁸ Alig egy hónap múltán erősebb haragvást érzünk az Oláhnak címzett levélben: „Bosszant és bánt engem az a ragály, amely ma úgyszólván az egész fiatalságot elfogta. Mintha egy hang volna csak a világon, az Adyé. S ez a lárma megrontja az Ady verseinek élvezetét, és megnehezíti a talentumos többieknek a kibontakozását is.” Oláh Gábor versei mögött is Ady sziluettjét látja. Schöpflin általában nem szerette, ha erősen felismerhetőnek látott valakit egy másik költő háttérében. Még Byront sem Arany János némely versében. Hangsúlyozza a saját egyéniség kibontásának fontosságát, s egy finom jelzést ad irodalom-felfogásáról is: „a tartalmat én a formákon keresztül láthatom csak, s ha a forma egyes részei kölcsönöztek, a gondolat eredeti színe is elfátyolosodik”.²⁴⁹

A modernség definitív mibenlétére ismét nem kapunk választ Schöpflintől, a *nyugtalanságot* nevezi meg komponenséül, Kosztolányitól is csak annyit, hogy a gyülekezőhelyük a *Budapesti Napló* (nem mellesleg az a lap, ahol Kosztolányi is működött, megjelent).²⁵⁰ A líra és azon belül is Ady felé mutattak a vektorok, Ady említése sokaknál a modernség jelképe. S Ady lett a konzervatív oldal első kiszemeltje is, nem függetlenül a leghétköznapibb értelemben vett értelmezési kihívástól. A „hermeneutikai” probléma hangsúlyára utal az iménti Schöpflin-idézet is, nincs más a korabeli irodalomban, aki ilyen megértési dilemma elé állította volna őt.²⁵¹ A prózát tekintve nem ennyire radikális a helyzet,

²⁴⁷ Uo.

²⁴⁸ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1908. okt. 24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 39.

²⁴⁹ Uo. 50.

²⁵⁰ Kosztolányi és Babits ekkori szenvedélyes levelezésében sok utalás forog a modern értelmezése körül. Ilyenek pl. „Végtelen újságkór [...] Sohanemlátottság volt a jelszavunk; s a közönségtől nem tapsot, hanem hasraesést vártunk!” [1905. február 18.]; „Ezek az emberek, kik körülöttem élnek s cigarettaszó mellett tárgyalják a moderneket, a mai egyetemi ifjúság [...] kezdettől fogva ellenszenves volt előttem. Nagyon újságíró. Nagyon tudatlan.” [1905. augusztus 16.] Juhász Gyulának szemrehányóan ír, mert a költőtárs versben rajongott Ady kegyeiért (*Ady Endre köszöntése*): „Ady Endre a modern magyarok istene” [1906. február 4-e után]. S ekkoriban próbálja Kosztolányi irodalmi iskolához sorolni Babitsot, ekképp: „Modern? – Sokkal klasszikusabb: klasszikus? – sokkal erőteljesebb, színesebb, újabb, igenis Ön [...] egyéniség.” Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, 75, 89, 93, 103. Kosztolányinál az ’újság’ többször szerepel az ’újdonság’ értelemben.

²⁵¹ Utalunk a közismert Ignótus-mondatra, amit Adynak *A fekete zongora* című verséről írt, s amely az ismert állítást követően a befogadó asszociatív és érzelmi hozzájárulása mellett érvel: „Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.” *Nyugat*, 1908/3. 139–146.

a revelációt Schöpflin számára Kaffka Margit és Móricz Zsigmond jelenti, de a prózában az ő megjelenésüket ilyen, a befogadót megértési nehézség elé állító fordulatnak nem tekinti.

Ady, Kaffka és Móricz említésénél Schöpflin kritikusi gyakorlatának, irodalomhoz való viszonyulásának egyik feltűnő vonására, a rendszerességére hívhatjuk fel a figyelmet. Schöpflin ún. *pályakövető* kritikus volt. Ady *minden* (!) kötetéről írt a *Vasárnapi Ujságban*. Schöpflin és Ady papíron tetten érhető kapcsolatának végső összefoglalása az 1934-es Ady-monográfia, melybe egykori kritikáiból is átvett apró részleteket.²⁵² A kései utókor pedig Móriczról szóló írásaiból állított össze egy kötetet.²⁵³ (Arra is felkérték Kaffka Margit halála után, hogy monográfiát írjon róla, ez azonban nem született meg.) De itt nem kellene megállnia a sornak, szerkeszthetnénk igen számottevő terjedelmű, egy-egy lehetséges monográfia tételmondatait tartalmazó összeállítást az imént említett Kaffkáról, Molnár Ferencről, Heltai Jenőről, Oláh Gáborról, Biró Lajosról, Krúdy Gyuláról, Kóbor Tamásról, Lovik Károlyról írottakból. (Schöpflinnek a *Vasárnapi Ujságban* megjelent írásaiból összeállított kötetünk ezt a tételt is jól alátámasztja, noha Schöpflinnek is csak *egyik* publikációs fórumából ad példákat.²⁵⁴)

A kritikusi munka rendszerességének, főhivatásul választásának egy másik jelentős, ha nem jelentősebb következménye is van. A sokféle elé kerülő vagy általa választott könyv elolvasásának szinte ösztönös tanulsága volt számára, hogy egyfajta világlátás, irodalomértelmezés, társadalmi szemlélet, esztétikai gyakorlat sem zárja ki a másikat. A népnemzeti iskolán nevelkedett írók munkái inkább járnak egyfajta srófra, mint az újonnan jelentkezőké, kiszámíthatóan hoznak egy összefüggő tartalmi és poétikai készletet. Az „új” értelmében modern írók, a „huszadik századiak”²⁵⁵ sokfélesége számára evidenciává lett. Értéket úgy keresett bennük, hogy az egyes szerzők vállalásaikhoz képest mennyire tudtak érthetően, elhithetően, kifejezően írni, s élményt szerezni az olvasónak. Schöpflin kritikusi találkozása az irodalommal egyfajta indukciós modellként írható le, mely az irodalom élményként való átélésén alapszik, a művekkel való sorozatos, s ezért egyre intenzívebb találkozásokon. S ebben semmiféle preskripció, előzetes elvárás nem vezeti.

De hogyan gondolkodott Schöpflin a kritikáról?

²⁵² Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. [Budapest], Nyugat [1934].

²⁵³ *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról*. Válogatta és az előszót írta Réz Pál. Budapest, Szépirodalmi 1979.

²⁵⁴ *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*. Feldolgozta és közreadja Széchenyi Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018.

²⁵⁵ Nádasdy Ádám: A „modern” és a belőle képzett fogalmak és jelentések használatörténete. *Replika* (30) 1998/június, 33–40. A tanulmány „huszadik századi”-ként határozza meg az 1870 és 1970 közötti „újító stílusokra, ízlésre, művészeti irányzatokra jellemző [...] abszolút tartalomértékelő” modern kategóriát.

A kritika – ahogyan Schöpflin látta és gyakorolta

A kritikai gondolkodás számbavételére – általában véve is – beláthatatlan méretű (példa)anyag, áll rendelkezésünkre. A kritikusi gondolkodás tipizálása is komoly nehézséget okoz. Megkönnyíti a feladatot, ha a műbíráló-jellegű írásokból egy-egy jelentékeny kritikus életművét emeljük ki, s annak fontos írásait rendezzük össze. Az így kinyert kronologikus-tematikussal megbirkózni már egyszerűbb, könnyebb látni a sajátosságokat.²⁵⁶

Arra kérdezzük tehát rá, milyen követhető elv, szemléletmód jelenik meg az írásokban, s ennek alapján hol jelölhetjük ki Schöpflin helyét a 20. századi magyar kritika történetében. Schöpflin *gyakorló* kritikus volt, Komlós Aladár utóbb elmarasztalta, amiért – noha számtalanszor írt a kritika kérdéséről – „szabatos teóriát mindvégig nem [...] sikerül alkotnia a kritikáról”,²⁵⁷ ám így is, mégis, összefüggő kritikusi arckép formálódik ki írásaiból. Érdekeségüket az egyes írások tartalma mellett az évtizedekre terjedő összefüggőség adja. Hiába „egyflekes” csak az írás (vagy mint az első Adyról szóló említésnél láttuk, még rövidebb), Schöpflin az első kritikus – jegyzi meg Komlós Aladár –, aki „minden valamire való könyvről” írt.²⁵⁸ Ezt emelte ki Horváth János is, amikor a kis írásokban a jövő irodalomtörténetét látta meg.²⁵⁹

Igen korán találunk Schöpflin írásaiban apró, a tárgytól elszakítva is érdekes megjegyzéseket, amelyek szerint foglalkoztatta a kritika mibenléte, kereste a magyarázatai érvényességének fedezetét. Már a *Nyugat* rendszeres munkatársa, amikor például Hatvanyinak a könyvekhez való viszonyáról (*Én és a könyvek*) írva, de még mindig a *Vasárnapi Ujságban* körüljárja az egyik kritikai attitűdöt, az impresszionista kritikát: „Neki a könyv éppúgy személyes ügy, az élet egy fontos alkotó eleme, mint akár a szerelem, a család s minden más nagy dolga az életnek, s ha könyvről szól, az éppoly líra, mintha szerelmese szép szeméiről szólna. Épp ezért fontosságot tulajdonít annak is, hogy megállapítsa, öntudatosá tegye a könyvekhez, illetőleg, pontosan szólva, a költészethez való viszonyát, mert ez egyik módja

²⁵⁶ A kritikátörténet-írással kapcsolatos elvi és módszertani megfontolásokat ld. Dávidházi Péter: Kritika és kritikátörténet. *Irodalomtörténet* 1985/4. 775–810. Jellemzően a Nyugat-csoportra vonatkozóan: Angyalosi Gergely: Kritikai törekvések a Nyugat vonzáskörében. Előzetes töprengések egy kritikátörténeti munka nehézségeiről. In uő: *A költő hét bordája*. Debrecen, 1996. 233–248.

²⁵⁷ Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede*. Irodalomtörténeti Könyvtár, 18. Budapest, Akadémiai, 1966. 139. Irodalomtörténeti Könyvtár, 18.

²⁵⁸ Uo. 137.

²⁵⁹ Horváth János: A Greguss-jutalom. *Irodalomtörténet*, 1913. 184–188. Kötetben: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 210–215.

annak, hogy öntudatosá tegye önmaga előtt önmagát, mert az út végén, amelyen az ember élete valamely integráns elemének keresésére indul, mindig az *én*-t találja meg. Ezért keresi Hatvany is a kritika értékének és jogosultságának indokolását, igyekszik meglátni azokat a különböző módokat, ahogy a különböző költői alkotások az ember emlékezetébe, lelkébe, életébe behatolnak, s azokat a különböző hatásokat, melyeket ugyanazon költői mű az ember élete más-más korszakában, más-más hangulatok közben tesz. Efféle kérdéseket vet fel s igyekszik megoldani Hatvany, elsősorban *pro foro interno* [maga számára – Sz. Á.], mert a forma, melyen magát kifejezi, a közvetlen, fesztelen, hangos magánbeszéd. Ahogy a célt, a megállapítandó igazságot keresi, olvasójára nézve a keresés lesz a fődolog, ez érdekli, mert ebben fejlődik a szemé elé az író egyénisége, s ez vonzza vagy eltaszítja, aszerint, amint ezt az egyéniséget rokonszenvesnek találja, vagy nem.”²⁶⁰ Az elsőprő szubjektivitás, az impresszionizmus felfedezés Schöpflin számára, egy olyan metódusé, amit maga, személyiségének szemérmessége okán, nem gyakorol. (A könyvről a *Nyugat*ban Ignotus ír, még határozottabb hangsúlyt téve Hatvany impresszionizmusára.²⁶¹)

1910-ben Lukács György második kötetéről (*A lélek és a formák*) írva Schöpflin kiemeli, hogy abban Lukács többek között az „élethez forduló” kritika eszményét fogalmazza meg, az nem más, mint „elméleti fejtegetés az irodalmi kritikának, mint önálló művészetnek természetéről”.²⁶² (Ekkor még nem látja Schöpflin tisztán, hogy a Lukács-kör – Lukács mellett Balázs Béla, Fülep Lajos és a Vasárnapi Kör néhány tagja – lesz az egyik csoportosulási pontja az irodalomról való gondolkodás normákat, értékeket elváró válfajának.)

1913-ban a Franklinnál megjelent Gyulai-kritikagyűjtemény kapcsán írja Schöpflin, hogy „[n]em lehet jellemzőbb példát mutatni ennél a könyvnél arra, hogy a kritika önálló életű műfaj, nincs kötve ahhoz a könyvhöz, amelyről íratott, sem ahhoz az időponthoz, amelyben keletkezett”. S azt is hozzáteszi, hogy pályája során a könyveknek legnagyobb része, melyeket Gyulai kritikájára méltatott, teljesen feledésbe merült már, a legkevésbé sem érdekel már minket, és mégis érdeklődéssel olvassuk a kritikákat.²⁶³ (Ugyanez a tétel érvényes Schöpflin kritikáira is.)

Schöpflinnek ismernie kellett Lukács György nevezetes, *Az utak elváltak* című tanulmányát. Ebben a *Nyugat*-beli írásban Lukács a „Nyolcak” képeinek kapcsán polemizál

²⁶⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1910/9. 191–192.

²⁶¹ *Nyugat*, 1910/8. 528–531.

²⁶² *Vasárnapi Ujság*, 1910/17. 363–364.

²⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1913/7. 135.

Ignotusszal „a magyar impresszionizmus egyik legfinomabb elméjű kritikusával”.²⁶⁴ Lukács szerint az impresszionisták nem érthetik meg teljességében az új művészi fordulatot, mert nem mennek a lényeg után, s ennek a gondolatnak szigorodása, keményedése mentén Lukács lesz annak a magyar művészetet is – különösen 1948/49 után – elnyomórító irányzatnak képviselője, amely szerint önmagában a művész eredendő célkitűzése is bírálható és bírálendő. Az impresszionista kritika hivatalos el nem fogadottságára nézve említjük meg, hogy 1923-ban akadémiai székfoglalójában Császár Elemér kijelenti, „az impresszionista kritikától meg kell tagadni a tudományos jelentőséget”.²⁶⁵

Schöpflin a normatív, illetve az impresszionista „végletes” irányzatokhoz mérten „harmadik” kritikai utat választ, az irodalom immanens szemléletére irányuló törekvések alkalmazását, s ugyanakkor a mű élményétől való elrugaszkodást – megalapozva azzal a kapcsolatrendszerrel, amely összefűzi a műveket a „társadalom mindenkori lelkiállapotával.”²⁶⁶ Hozzá tehetjük, hogy Schöpflin a politikai mozzanatok esetleges kritikai szerepeltetésétől sem vizolygott ab ovo. Alszeghy Zsolt *Magyar lírikusokról* szóló – igen vegyes válogatású –, a forradalmak utáni konszolidáció alatt megjelenő könyve kapcsán írja, hogy Alszeghy „mikor még ma is aktuális írókról és irodalmi kérdésekről szól, [igyekszik] az objektivitás körén belül maradni, ami nagyjából annyit jelent, hogy az irodalmi dolgokat irodalmi szempontból tárgyalja, nem kever ítéleteibe idegen, különösen politikai szempontokat. Ez ugyan negatív érdem, de a mai viszonyok között mégis érdem.” Kifogásolja – több ízben másoknál is, Alszeghynél is –, hogy a „kritikus egyénisége” kevésbé mutatkozik meg. S hangsúlyosan hiányolja az írói szándékokra való figyelem mellett „a megvalósítás – tehát a fődolog – kritikai értékelését”.²⁶⁷ Bármennyire is alapvető ismertetőjegye Schöpflin kritikáinak az írók viszonyulásának elemzése koruk érzéseihöz, vagy a társadalmi jellemzők figyelembevétele, a művészi színvonal nélkül a szöveg nem éri el az irodalom szintjét.

„Támpontjai egy majdani összefoglalásnak”

²⁶⁴ *Nyugat*, 1910/3. 190–193.

²⁶⁵ Császár Elemér: *Az irodalmi kritika*. Budapest, Pallas-kiadás, 1923. 85.

²⁶⁶ Schöpflin Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1919², 4–6.

²⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1921/18. 216.

1913 összességében is fontos évszám Schöpflin életében: *évtizedes* kritikusi rutinnal rendelkezett *saját* lapjánál, fél évtizedes működéssel a *Nyugat*nál és friss jelenléttel a *Huszdik Század*nál.²⁶⁸ Állandó gyakorló kritikus és szemlész volt, széles kortársi olvasottsággal, általánosításra is alkalmas mennyiségű tapasztalattal. Sőt már más is felfigyelt munkássága. Az első alkalommal 1913-ban kiosztott Greguss-jutalom szempontjai tudatosan kizárták a napi- és hetilapok hasábjain megjelenő kritikákat, és így értelemszerűen Schöpflin Aladár munkásságát is.²⁶⁹ Egy Pintér Jenőnek szóló levélben köszönte meg Schöpflin, hogy az Irodalomtörténeti Társaság lapja, az *Irodalomtörténet* „rg.” jelű munkatársa ennek ellenére méltatta munkásságát a Greguss-díj odaítélésének vitája során.²⁷⁰ Schöpflin Aladár nem tudta, hogy az „rg” jelzés mögött Horváth János bújt meg, akinek nevét pedig akkor már ismerte, mégpedig Ady barátjaként tartotta számon.²⁷¹ Horváth János valóban szóvá tette, hogy a bíráló bizottság szűkre vonta szemléje körét, számos kimaradó munkára hívta fel a figyelmet, köztük több „nyugatosra” is, Schöpflinre, Babitsra, Adyra és Hatvany Lajosra. A Schöpflinre vonatkozó mondatokat idézzük Horváthtól: „megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó és sokszor rosszhiszemű ipari, üzleti hírlapi kritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábjain már évek óta finom érzékkel, művelt ízléssel, tisztességgel, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkekésői támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak.”²⁷² Mai szemmel olvasva az elismerés szavait, finom lenézést is érzékelhetünk a méltatásban, a gyakorító képzős *bírálgat* és a kicsinyítő képzős *cikkekésék* mintha a tudós távolságtartását jeleznék. A Pintér Jenőnek írt Schöpflin-levél saját önképe szempontjából emelendő ki: „A szerénység erény ugyan, de nem jelenti azt, hogy az ember tudatában ne lehessen saját munkája céljának, és ne higgyen értékes és hasznos voltában. Meg vagyok győződve, hogy a cikkíró helyesen állította be és értékelte azt a tízévi munkásságot, melyet a *V. U. Irodalmi rovatában* kifejtettem, s amellyel, ha a sokféle külső körülmények bénító hatásával küszködve, még a kritikus legelemibb szükségletéért, a szólásszabadságát is folyamatos

²⁶⁸ 1913-ban a *Könyvtári Szemle* mellékletében is közzétett informáló-tájékoztató kis írásokat. 1913/január 13–15, február 39, március 53–55, április 77–75, május 94.

²⁶⁹ A díj odaítélésének argumentációs vitája körül egész kis polémia szerveződött. rg. [Horváth János]: A Greguss-jutalom. *Irodalomtörténet*, 1913. 184–188. Horváth a bírálóbizottság működéséről ad meg háttér-információkat. A *Nyugat* is hozzászólt az odaítéléshez. Fenyő Miksa szintén egészen apró részleteket tár föl, különösen Horváth János további vitacikkét is érintve. *Nyugat*, 1913/13. 41–45.

²⁷⁰ Schöpflin Aladár Pintér Jenőnek, Budapest 1913 III/2. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 122–123.

²⁷¹ Horváth János feltűnően sok, huszonhárom álnevet, illetve betűjegyet használt. Ezek feloldása Korompay H. János szövegközlő magyarázataiban olvasható: 1023–1024. Schöpflin ezt írja Adynak 1911. II. [1]9-én: „A barátod, Horváth János nagy cikket írt a *Magyar Nyelv* című folyóiratba a *Nyugat* nyelvéről.” *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 96.

²⁷² Uo. 213.

harcot folytatva, a lényegért, sajnos, kelleténél többször engedményekre kényszerülve a formában – mégiscsak egyedül, egész irodalmunkban társtalanul állva igyekeztem nyilvántartani és irodalmi szempontok szerint mérlegelni irodalmunk jelenségeit, az irodalom szeretetével hallgattatva el kételyeimet munkám hatása iránt. Hogy evvel szolgálatot tehettem, ebben látom elaprózódott és sokféle rajtam kívül álló oknál fogva koncentrálni nem tudó életem értelmét [...] Az irodalmi életben meglehetősen magamban állok, két generáció közé ékelve, amelyek merev ellentétben állnak egymással szemben, az egyikhez sem tartozom egészen, az egyikben sem találok hátvédet, nem is tudok egyiknek sem pártembere lenni, s ez az egyedülvalóság, igaz, hogy megkönnyíti ítéletem elfogulatlanságát, de néha nyomasztó is.”²⁷³ Nem kevésbé érdekes a folytatás: „Az Önök elismerése a magányosságnak ezt az érzését enyhíti bennem, annyival is inkább, mert egy olyan körből ered, amely az irodalmi kritikának – amellet hogy kiváló művelőit adja – a mi viszonyaink között egyedüli publikuma is.” Az idézet azt is aláhúzza, hogy a kritikának nem volt komoly polgári közönsége, csak az akadémiai tudományosság – és tegyük hozzá, az oktatás – képviselői meg az érdekeltek, az írók olvasták a bírálatokat. Uralkodó kánon is egy volt csak, ezek az intézmények és képviselői jelölték ki. A modern irodalomnak még meg kellett teremtenie saját – egyelőre csak informális – kánonját.

1913 elején a *Nyugatban* tett közzé Schöpflin egy esszét *A magyar kritika* címmel. Saját – az iménti leveléből már ismert – tapasztalatai itt általánosabb összefüggésben kapnak nyilvánosságot: „a magyar kritika kifejlődésének ma még igen nagy, egyelőre csaknem elháríthatatlan nehézségei vannak. Az érdeklődő közönség csekély száma mellett ott van irodalmi életünk kicsinyessége, amely annyi sokféle és az irodalmi szempontra egyáltalán nem is tartozó tekintetek figyelembevételével terheli a kritikust, hogy a munkája becsületes elvégzéséhez szükséges függetlensége egészen odavész, s amely folyton feszélyező korlátja még a legbátrabb és legélénkebb irodalmi lelkiismeretű kritikusként is.”²⁷⁴ Idézetünk az írás zárzata, de nem kevésbé érdekes az első bekezdés érvelése: „Az igazi irodalmi kritika szükségletét a nagyon fejlett irodalmi élet szokta megteremteni, mint ahogy a fejlett gazdasági élet teremti meg és fejleszti ki a *termelő* és a *fogyasztó* közötti közvetítő gazdasági szervek szükségét. Sok jó író és nagyon sok intelligens olvasó, gazdag *termelés*, mely szükségessé teszi a *termékek* érték szerinti *osztályozását*, s a *fogyasztók* különböző rétegei közti szétosztását, élénk kereslet, mely öntudatosan érzi, hogy mire van szüksége, s öntudatosan akarja élvezni a produkció nyújtotta lehetőségeket – mind a kettő megkívánja, hogy mielőtt a

²⁷³ Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 122–123.

²⁷⁴ Schöpflin Aladár: *A magyar kritika*. *Nyugat*, 1913/3. 192–196.

termék a fogyasztóhoz jut, elláttassék a megfelelő értékjelzésekkel, s megadassanak azok a szempontok, amelyek szerint élvezni lehet.”²⁷⁵ A kiemelések nincsenek benne az eredeti szövegben, azokat mi kurziváltuk. Aki írja, nem egyszerűen kritikusa a *Vasárnapi Ujságnak*, hanem a kiadóvállalat, a Franklin Társulat könyvkiadói részlegének vezetője, irodalmi lektora.²⁷⁶ Vállalati, üzemszervezési szempontokra figyelő, az irodalmat – részben – árunak is tekintő szemponttal érvel, de az ízléspluralizmusra gondol. Az olvasótábor rétegekre különülését, a vidéki és városi közönség érdeklődésének ezt az ekkorra nyilvánvaló evidenciáját²⁷⁷ is fontosnak tartja rögzíteni, különösen azért, mert helyzetértékelése szerint „az irodalom kritikai feldolgozása [...] mondhatni teljesen a sajtóra hárult”.²⁷⁸ Gyulai hírlap-ellenességéhez kerül közel Schöpflin, amikor azt írja, hogy „a szépirodalmi produkciót csaknem teljesen abszorbeálta a mindjobban terjeszkedő hírlap, a kritika jobb hely híján a lapok rovataiba és legjobb esetben tárcájába menekült. Olyan helyre, amelyre nem való, mert a kritika a dolgok természete szerint hamupipőkéje a sajtónak. A hírlapnak csak az a fontos, ami a közönség nagy tömegeit érdekli, s az olyan lanyha és csekély irodalmi érdeklődésű társadalomban, mint a mienk, a sajtóbeli könyvkritika a hírlap természeténél fogva a legkevésbé gondozott rovattá száll alá”.²⁷⁹ Felveti a kritikák „együgyűségeit” és a kritikának álcázott „kiadói mindent dicsérő reklám-közlemények” magas számát is. (Hirdetésjellegű, figyelemfelhívó közleményeket a *Vasárnapi Ujság* is adott közre, számos Franklin önreklámmal találkozunk a rovatban, sőt Schöpflin is írt ilyeneket olykor.)

Kortársként Schöpflin nem hangsúlyozza a nyilvánosság politikai okokra – nagyon erősen az 1868-as népoktatási törvényre – is visszavezethető, és egyben a technikai fejlődésnek köszönhető bővülési folyamata során az irodalom mediális környezetének teljes megváltozását. Gyulai kárhóztatta ezt a folyamatot, nem tudta, nem akarta ezt követni, elfogadni.²⁸⁰ Ugyancsak Gyulai tanítványa volt Vészi József, aki konstataálta a szükségszerű,

²⁷⁵ Uo. 192. Schöpflin tanulmányának a *termelő és fogyasztó* aspektust kiemelő argumentációjával foglalkozik Szajbély Mihály: Az irodalmi kritika helyzete a 19. században. *Alföld*, 65. évf. 2014/3. 29–37.

²⁷⁶ 1911-ben Schöpflin visszautasítja Hatvány felkérését, hogy „kötött helyzete miatt” a *Nyugat* „tankönyv-razziájában” részt vegyen. „Számomra, aki a legnagyobb tankönyvkiadó cégnek, a Franklin Társulatnak tisztviselője vagyok, olyan erkölcsi inkompatibilitás, amelyen sehogy sem tehetem magam túl, akár a Franklin, akár más cég kiadásában megjelent tankönyvek bírálatáról volna szó.” *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 100–101.

²⁷⁷ Schöpflin *A város* című esszéjével debütál a *Nyugatban* 1908-ban, amelyben óriási hangsúlyt tesz a belső meghasonlottság érzésére, a vidéki lakosság városba költözésének lelki lenyomatára. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

²⁷⁸ Schöpflin Aladár: A magyar kritika. *Nyugat*, 1913/3. 192–196.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ Az új irányokat kereső folyóiratról írja például: „A HÉT megsemmisítő ítélete egyébiránt nem annyira ítélet, mint közhely, melyet egyik hírlapíró a másiktól kölcsönöz, s hogy eredetinek lássák, legalább egy kissé eltorzítani törekszik... Némely hírlapíró nemegyszer emlegeti büszkén, hogy a sajtó hatalom. Valóban az, de csak akkor, ha eszméi vannak, s komolyan az igazságra törekszik. E nélkül épp nem hatalom, hanem csak papírmázoló gép.” -i [Gyulai Pál]: A m. t. akadémia s egy pár hírlapíró. *Budapesti Szemle*, 1893. 198. sz. 478.

az általa véleményesajjtónak nevezett korábbi sajtótípus és a hírszolgáltató üzleti vállalkozás közötti különbséget.²⁸¹ Ennek ellenére Vészi sem ezt gyakorolta, veszteséges is volt a *Budapesti Napló*. Tehetségük alapján megelőlegezett bizalommal volt Vészi néhány későbbi nyugatos, huszadik százados (Ady, Kosztolányi, Biró Lajos, Szini Gyula, Lyka Károly, Jászi Oszkár) iránt, saját, politikai irányt szabó vezércikkei mellett kifejezetten rájuk alapította a lapot. A lap történetét felidéző Lyka Károly úgy emlékezett, éppen a „korai újságkapitalizmus” kiélesedett konfliktusa révén jött létre a *Budapesti Napló*, s az alapítás nagyrészt azon a tévhiten alapult, hogy „a lap tartalmát az ő írói köztársaságuk határozza meg”. Vészinek például „jó szeme volt a tehetségek felismerésében; annál kevésbé a lap gazdasági ügyei dolgában”.²⁸² Ehhez az a „balhit” is szolgált, hogy a politikai lapokban a kultúrának, a könyvnek jelentős szerepe van. Ady verseinek persze volt is.

A Schöpflin-esszé középső része egyfajta hanyatlástörténet, kiemeli a Kazinczy-, Kölcsey-, Bajza- és Gyulai-vonal egyediségét, mint akikkel nem állt szemben egyetlen hasonló tehetségű kritikus sem. Egy másik – ugyancsak 1913-as – esszéjében azt írja, hogy „a magyar irodalom legutóbbi emberöltője, a kiegyezés után való korszak [...] történelem nélkül való, mert egyáltalán feldolgozatlan, teljesen hiányzik mellőle az irodalmi emlékezetben tartás két tényezője: a kortársaknak a kritikában nyilvánuló közvéleménye és a rákövetkező nemzedéknek a múlt perspektívájából való összefoglalása”.²⁸³ Ez az észlelete erősen élt benne, ezért is lett *A magyar irodalom a XX. században* című könyvének legerősebb része az átmenet folyamatának leírása.

1913-ban egy – nem igazán eredeti s nem is reflektált – metaforával világította meg a korabeli, kritika híján lévő irodalmat. „A magyar irodalom olyan liget, melyben nagyon sok az énekesmadár, a primitív fütyülgető rigótól a fülemüléig mindenféle fajta, de vajmi kevesen vannak, akik hallgatják őket, és énekükre nem jön sehonnan visszhang. Mintha egészen a maguk számára énekelnének, s nem volna hozzájuk senkinek semmi köze, még a bokor is alig rezdül szavukra” – írja szépirodalmi szemléjében, a *Huszadik Században*.²⁸⁴ Nem az „énekes

²⁸¹ Vészi József: A magyar sajtó. In: *Magyarok a kultúráért*. Szerkesztette Dr. Lukács György. Budapest, A Magyar–Francia Kultúrliga Kiadása, 1929. 187–193.

²⁸² Lengyel Géza: *Magyar újságmánások*. Irodalomtörténeti füzetek 41. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1963. 127, 134. (Irodalomtörténeti füzetek 41.)

²⁸³ Schöpflin Aladár: Tegnapi problémák. *Nyugat*, 1913/6. 399–403.

²⁸⁴ Schöpflin Aladár: Szépirodalmi szemle [sorozatcím]. *Huszadik Század*, 1913/7–8. 74–80. Az írás visszautal a *Huszadik Század* 1913. áprilisi számára, amelyben a szerkesztőség megokolta az új szemlerovat megindítását. Az olvasóközönség felől érkezett az igény, hogy szükséges volna, hogy a magyar szépirodalom újdonságait is szemlélje a folyóirat. „Szerkesztőségünk ezt a kívánságot a maga részéről is indokoltan találta, mert bár a mi szemlénknek nem lehet feladata a művészeti termelés részletes ismertetése és bírálata: az nem lehet kétséges, hogy a szociológiai szempont és a szociális életnézet az esztétikai élvezetnek sui generis jelleget ad, s hogy a mi olvasó-közönségünket a merőben esztétizáló kritika nem elégítheti ki, hanem elsősorban arra kíváncsi, hogy az

madarak”, azaz az írók közti különbségtételen van a hangsúly, hanem a visszhangtalanságon. Azon, hogy „[a]z írók termelését nem figyeli, nem ellenőrzi, nem támogatja a kritikusok szervezett csapata, a legkitűnőbb írók munkáit sem tárgyalják meg nyilvánosan, pompás pályák érnek fordulóponthoz anélkül, hogy azt bárki konstatálná, belső átalakulások mennek végbe észrevétlenül, írók jönnek, eltűnnek, üdvözlő szó és búcsú nélkül. Amennyiben megszólal a sajtóban valami kritikaféle, az majdnem törvényszerűen, egy kezdő író első könyvéről szól: jóbarátok, kollégák és irigyek fogadják egy kis intim zajjal a belépőt, hogy aztán ők is elhallgassanak róla, és átadják a tért a kommunikék frázisainak. Bevett és már fémjelzett íróról legritkább, ha érdemleges kritikát olvashatunk.”²⁸⁵ A felsorolt kritikátlanságra három példát is ad: Adyét, Kaffka Margitét és a náluk bő nemzedékkel idősebb Ambrus Zoltánét. Jelentkezésekor Ady körül „egész kritikai háború” fejlődött ki, de harmadik „adys” kötete után annak ellenére is kevesebb szó esett róla, hogy kelendősége „páratlan mértékéről ítélve” továbbra is erősen foglalkoztatta a közönséget. (Az Ady-kötetek nem ritkán gyors második, harmadik, sőt negyedik kiadásokat, utánnomásokat is megértek.) Kaffka *Színek és évek* című első regénye „még csak kapott valamiféle kritikát, ha nem is értékéhez és jelentőségéhez méltót”, de azt senki nem észlelte, hogy második regénye, a *Mária évei* „egészen más módszerű, stílusú, miliójú és pszichológiájú”, a kritika „teljes némasága közben forog a könyvpiac”. A harmadik példa Ambrus Zoltán húszkötetes életmű-sorozatának visszhangtalansága, ami annál fájóbb volt Schöpflinnék, mert észrevétlen maradt a közönség előtt, hogy Jókai és Mikszáth után Ambrus új útra vezette a magyar prózát, a külső történés érdekessége és változatossága után a belső történetre, a lelki életre helyezte át a hangsúlyt. Eötvös József és Kemény Zsigmond regényeihez képest intellektuális színvonal tekintetében csökkent utánuk a magyar regény értéke, s Ambrus ebben a hullámválzásban juttatta újra magasra. (A történeti megközelítés egyik lényege, hogy megmutatja, az utókor kánonja, melyben az említettek magasan állnak, koránt sincs fedésben a kortársi érzékeléssel.)

Ki kell emelnünk a *hullám* metafora használatát Schöpflinnél. Az irodalmi kor(szak)váltások lényegi elemei az irodalomtörténeteknek. Ma már nem vesz fel az irodalomtörténet abszolút értéket jelentő, meg nem haladható magaslati pontot, természetesnek veszi az irodalom korszakról korszakra való átalakulását. A korábbiakban használtuk már a hanyatlástörténet kifejezést. A kérdés ilyenkor mindig az, mi jön a hullámvölgy (a mélypont?), a (látszólag) megszakadt fejlődés, az önismétlővé vált korszak

újabb irodalmi produkcióból mi tekinthető az efemer szórakozási szemponton túlmenő kortörténeti és társadalomfejlődési dokumentumnak is. Schöpflin Aladár szemléje, melyet alkalmas időközökben folytatni fog, elsősorban ezt a célt szolgálja. *A szerk.*” *Huszedik Század*, 1913/4. 494.

²⁸⁵ *Huszedik Század*, 1913/7–8. 74–75.

után. Gyulai azt tartotta, Arany betetőzés, ami után újabb tetőpontra nem emelkedett az irodalom. Ezt a hanyatlástörténetet vette át a Gyulainál két nemzedékkel ifjabb Horváth János, a Gyulai *Budapesti Szemléjében* otthonra találó fiatal tanár. Csak jóval Horváth János halála után vált ismertté, hogy 1913-ban *Két korszak határán* címmel kötetet tervezett a *Nyugat* előzményeivel és indulásával foglalkozó írásaiból.²⁸⁶ Hasonló indíttatású, de koncepciózusabb terv volt ez, mint Schöpflin pár évvel későbbi kötete, a régieket és újakat kissé szeszélyesen keverő *Magyar írók* (1917). (Schöpflin Aladár és Horváth János kapcsolatának később önálló fejezetet szentelünk.)

Kemény Zsigmond népszerűtlensége kapcsán – az író centenáriuma alkalmából – írja Schöpflin, hogy most már a harmadik olvasó nemzedék nőtt fel halála óta, s Kemény nincs megbecsülve. Ennek okát is a kritika, a „kritikusok csapatának” hiányában látja. Egy újabb verzióját rögzíti a magyar irodalmi intézményrendszer kiépületlenségének. „A francia irodalomnak egyik legnagyobb ereje, hogy a nagy írók mellett és után mindig ott dolgozik a kitűnő kritikusok csapata, akik feldolgozzák, a közönségnek megmutatják íróinak nagyságát, bevezetik őt szépségeikbe, elvégzik a megértő és lelkes közvetítés feladatát az irodalmi termelés és közönség közt, a váltakozó nemzedékeknek megmutatják, ami irodalmukban számukra aktuális, ami lelkükhöz szól – fenntartják az eleven kapcsolatot az irodalmi fejlődés két nagy tényezője, a *termelés* és a *fogyasztás* között. [Kiemelés – Sz. Á.] A nagy francia írók sohasem merülnek teljes feledésbe, a kritika mindig kiemeli, aktuálissá teszi őket, megtanítja a közönséget megértésükre. Ugyanígy van a többi nagy irodalmi kultúrájú nemzeteknél is. Nekünk ilyen, a tömegekre is ható irodalmi kritikánk nincs, régibb irodalmunk kincsei elpazarlódnak, a nemzet szellemére nézve értéküket veszítik, mert nincs, aki számon tartsa őket, nincs, aki figyelmeztessen rájuk, nincs, aki hozzájuk nevelje a közönséget.”²⁸⁷ Schöpflin mai terminológiával az új értelmezői közösség hiányát panaszolja föl.

Az irodalom szociológiai szemlélete

A régi szerzőket faggatva és az egykorúan jelentkezőket rendszeresen olvasva talál rá Schöpflin arra a sajátra, azaz őt legjobban jellemző szempontra, amin át az irodalmat szemlélte:

²⁸⁶ A kötettervet ld. *Két korszak határán*. Tanulmányok, bírálatok. *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 232–235.

²⁸⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1914/7. 124.

felfigyelt a társadalomban zajló, az irodalom tematikájában és kifejezőmódjában is megjelenő változásokra. Sőt magát az író is visszaágyazza a társadalomba. Az irodalmat egy időben művészi teljesítményként és társadalmi jelenségként szemlélte. Ahogy Ignotus állapítja meg a *Magyar írók – Irodalmi arcképek és tollrajzok* című első Schöpflin-kötet kapcsán: Schöpflin nem kizárólag az írói mesterség szempontjából ítél. „Dickens óta ennyi együttérzéssel ennyifajta embert kevés szer hoztak össze egy papirosra, mint Schöpflin e tizenhat íven. S Dickenst mondok, mert Schöpflin sem látomásos nem akar lenni, sem célzatos, mint az oroszok s a franciák. Az ő embere nem szimbólum, hanem valóban és egyszerűen ember.”²⁸⁸ [Kiemelés – Sz. Á.] Ezt a megfigyelését alátámasztja a harcokban benne álló Ignotus a „megértő” kritikus attitűdjének elismerésével: „Schöpflin nem polémikusa a kritikának.”²⁸⁹ „...kritikája azt keresi, hogy milyen fajsúlyú s lelki berendezésű egyéniség keres a műben nyilvánulási formát, s miképp találja meg. Van még egy szempontja, – az, hogy az irodalom a nemzet életének olyan szerves életjelensége lévén, mint akár a politika vagy a gazdaság: meg kell, hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, s e gyökerek megkeresése is feladata a kritikának. Ezt a társadalmi gyökerkeresést Schöpflin első feladatnak teszi, s utána rendeli az írói egyéniség és műve közötti kapcsolat felkutatásának feladatát. [...] Idegen e szempont eddig sem volt a kritikától – Taine is azt kutatta, hogy az egyénnek minő *faculté maîtresse*-e nyilvánult meg a költői műben, s mily társadalmi *milieu* válik elevenné az egyénben – s így írta meg, például az angol irodalom harsogó epopéáját. Schöpflin nem ily nagyhangú, nem markol ily sokat, s mindenekelőtt: nem ily feudális. Ha könyve nem volna irodalomtörténet, azt mondanám, hogy az első magyar polgári regény.”²⁹⁰ S valóban azt látjuk, hogy a *Magyar írók* oldalain cikkek álltak össze amolyan Jókai-féle regénnyé, a 19. század elejének íróit bemutató *Eppur si muove* „formátummá”, indulva 1825-nél, eljutva 1916-ig, szándékosan elegyesen keverve régi és modern szerzőket.

Az irodalom társadalmi szempontú megközelítése az egykorú kritikában Schöpflin védjegye. Takáts József azt a szellemes és igaz megjegyzést teszi, hogy Schöpflin irodalomtörténetében „meglepő módon sokkal nagyobb a társadalmi magyarázatok szerepe, mint a marxista Spenótban”.²⁹¹ (De tegyük hozzá, hogy az a fajta szociológiai redukcionizmus, amelyet a marxista kánon előírt, terméketlen, sőt félrevezető volt, mert

²⁸⁸ Ignotus: Schöpflin. Magyar írók – irodalmi arcképek és tollrajzok. Kiadja a Nyugat folyóirat. *Nyugat*, 1917/10. 900–903.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ Takáts József: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006. 77. (Jyväskylä Studies in Humanities 65.)

társadalomfilozófiája és üdvtana alá rendelte az irodalmat.²⁹² S mint Lukácsnál említettük már, volt (és később ugyancsak lett) irányzat, amely a tárgyválasztásra előzetesen is kiterjesztette a minősítést.) Takáts az interpretáló kifejtés során nyilvánvalóvá teszi Schöpflin megközelítésének értékeit. Az irodalmi változások mögött okként mindig társadalmi változások állnak Schöpflinnél: „a kettő között közvetítő közeg pedig a társadalom vezető csoportjának, majd csoportjainak világnézete. Arany költészete például eszerint az 1867 előtti magyar vezető réteg élethelyzetének, s egyben világszemléletének kifejeződése: az irodalmi teljesítmény egy társadalmi csoport világnézetének folyománya, s egyben dokumentuma. A társadalmi determináns nemcsak a megvalósult, hanem a hiányzó teljesítményeket is magyarázza: Mikszáth azért nem emelkedhetett magasabbra, mert korából és társadalmi csoportjából hiányoztak ehhez a kellő feltételek”.²⁹³

Schöpflin Taine nyomán haladt, az ő szempontjait oly mértékig általánosnak tekintvén, hogy már hivatkozni sem kellett rá.²⁹⁴ 1909-ban, Taine La Fontaine-könyve megjelenésekor írta a *Vasárnapi Ujságban*, hogy „az újabb kori kritika mesterei közül egy sincs, aki Taine-hez fogható volna a mi irodalmunkra tett hatás dolgában”.²⁹⁵ De nem egészen az egyfajta determinizmusra építő Taine-t halljuk Schöpflin megszólalásaiban. A szociológiai pozitívizmusát kiindulópontnak véve, Schöpflin ezzel egyenrangúnak tekintette a tehetség ettől független sokféle természetét és annak alakító hatását, az egyéniséget. Megjelent intellektuális horizontján egy új tudomány, a szociológia. A *Huszdik Század* olvasója volt (és 1908-tól szabadkőműves), s amit Taine nyomán általánosan az egyes ember beágyazottságának megértésére vonatkoztattak, azt ő már egy új kategóriára, az osztályra terjeszti ki. Így lesz működésének alapja az irodalom vizsgálatának szociológiai módszere. (És akként is, hogy – Magyarországon elsőként – 1917-ban a Franklin adja ki Émile

²⁹² Elméleti alapjait történeti kontextusban ld. Veres András: *Lukács György irodalomszociológiája*. Budapest, Balassi, 2000.

²⁹³ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, Nyugat–Grill-kiadás, 1937. 47.

²⁹⁴ A korszellem áramlatainak lassú, de szakmán túli szétterjedő hatásáról ír Kosztolányi: „Herbert Spencer, Bergson közvetve, a levegőn át elérkezett a főpincérhez, a liftesfiúhoz is.” Kosztolányi Dezső: *Párbeszéd magammal*. *Nyugat*, 1924/23. 699–700.

²⁹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1909/17. 360.

Durkheim *A szociológia módszere* című kötetét.²⁹⁶ Ezen túlmenően is kutatási téma lehetne a Franklin Társulat tudománynépszerűsítő sorozata.²⁹⁷)

Kitekintés a világirodalomra, a műfordító próbálkozásai

A modernség 20. század eleji magyar programjában kiemelkedővé kezd válni a kulturális fordítás szerepe. Nem kizárólag a francia, orosz, angol, német és más idegen nyelvű irodalmi művek fordításaira gondolunk, hanem tágabban, ezek révén a kulturális receptivitás szerepére. Úgy is értelmezhetjük a recepciót, hogy a magyarországi irodalmi modernitás jelentős részben *kulturális fordítás*, idegen forrásokból átemelt diszkurzív formációk és sorozatok adaptációja, amelyek „saját fejlesztésű” kulturális mintázatokkal vegyülve és interferálva alakították ki az általunk ismert és leírni kívánt sajátos konstellációkat.²⁹⁸ A fordítások gyakran nem az eredeti nyelvből készültek, hozták magukkal az első idegen nyelvre való átültetés félrefordításait vagy adott esetben akár kihagyásait is. S ha mégis az eredeti nyelvből készültek, akkor is van rá példánk, hogy egy-egy más ország „sikerlistája” befolyásolta a magyar recepciót. Példa rá Oscar Wilde itthoni megismerésének és megismertetésének dinamikája. Róla írja Schöpflin, hogy „[m]ióta azonban – természetesen halála [1900] után – újra fölfedezték a franciák meg a németek, azóta nálunk is olvassák, lelkesednek érte, izgulnak saját szerű, méreggel és ragyogással tele szellemétől. Éppolyan divat ez, mint annyi más, pedig a csodálatos szellemű angol író többet is érdemelne, mint hogy divatba jöjjön: megérdemelné, hogy komolyan, behatóan, kritikával foglalkozzanak vele, szóval igyekezzenek megérteni.”²⁹⁹

²⁹⁶ A „Kultúra és tudomány” c. sorozatban. Fordította Balla Antal. *** Kritikatörténeti munkájában Bodnár György (is) számba vette a századelőn ható nyugati áramlatokat. Többek között ezt írja: „még mindig nagy hatásúak, az előző korszak nagy filozófiai irányai és egyéniségei: Comte, Renan, Spencer és általában a pozitívizmus, valamint a természettudományos materializmus és kiváló képviselői: Darwin, Haeckel. [...] A polgári radikalizmus ideológiájának terjedése pedig azt jelezte, hogy a baloldali polgári szociológia – Henry George, Durkheim – is számottevő hatóerő.” Bodnár György: *Törvénykeresők*. Budapest, Szépirodalmi, 1976. 18.

²⁹⁷ Az 1912 és 1948 között megjelenő sorozat száznál több kötete kezdetben elsősorban a társadalom- és természettudományi kérdésekkel foglalkozott. De itt jelent meg többek között Németh László *Magyarság és Európája* (1935), *Berzsenyi* (1939), Reményi József *Amerikai irodalom* című könyve, Szabolcsi Bence *Bevezetés a tenetörténetbe* című munkája (1936), Cs. Szabó László *Levelek a száműzetésből* című nagyszéje (1937). A sorozat zárókötetete egy poszthumusz második kiadás volt, Halász Gábor *Az értelem keresése – irodalmi tanulmányok* című gyűjteménye, 1948-ban.

²⁹⁸ Kappanyos András: A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténet kézikönyvhöz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019) 33–87.

²⁹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/42. 847–848.

Schöpflin maga is fordítóként³⁰⁰ jutott először a nyilvánossághoz a hetilapnál töltött első éveiben. Odakerülése előtt egy tót néprománcot adott közre szabad fordításban. Második anyanyelvéről ültette át az elsőre. Ezután Mark Twain fordítása jelent meg. A tartalommutató szerint *angolból* fordította Schöpflin Aladár. (A fordító fiai – Schöpflin Gyula és Schöpflin Endre – soha nem tudták meg, apjuk mikor és hogyan tanult meg angolul. Meglehet, ekkor még franciából vagy németből fordított Schöpflin, úgy, ahogy ekkor az oroszokat, az északiakat is fordították.³⁰¹) Egy sereg angol nyelven író amerikai és angol szerző következett Schöpflintől a *Vasárnapi Ujságban*: Mark Twain több ízben, Bret Harte, F. W. Wharton, Frank Stockton, Julien Gordon, Hjalmar Hjorth Boyesen (norvég-amerikai szerző), H. G. Wells, Thomas Hardy és Conan Doyle. Fordítóként saját erejéből tanulta meg a mesterséget. Kora egyik kultuszregényét, a *Dorian Gray arcképét* is lefordította.³⁰² Különös, de maga ismerteti a könyvet, amikor fordításában az magyarul is megjelenik, harmadik személyben szólva magáról, pusztán megemlítve, hogy „[a] fordítás munkáját Schöpflin Aladár végezte”.³⁰³ A lényeges a *Dorian Gray modernségének* kiemelése (még mindig Schöpflin társtalanságának időszakában vagyunk): „Ez a regény a modern ember lelkéhez ad kulcsokat [...] Dorian Gray [...] tragikum az, hogy át merte írni a valóság nyelvére azt, ami másokban csak mint tudatos vagy öntudatlan vágy él. A regény egyike a legizgatóbb olvasmányoknak, melyeket a modern irodalom nyújtani tud, világszerte rengeteg mennyisége az embereknek olvassa, hatása irodalomra és egyes emberekre napról-napra erősebb.”³⁰⁴ (A Radó Antal fordításában megjelent *A readingi fegyház balladája* kapcsán ismét az eredeti szerző ellentmondásos recepciója kerül középpontba Schöpflinnél: „a saját szerű lelki életű, egyszerre

³⁰⁰ Figyelni kell Szegedy-Maszák Mihály lényegi megjegyzésére, mely szerint „[a]hogy sajtó-, úgy fordítástörténet sem áll a huszadik századdal foglalkozó irodalmár rendelkezésére, ezért tétova jelzésekre vagyok kárthatva.” Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 479.

³⁰¹ A 19. századi orosz irodalom fordítására és recepciójára ld. Széchenyi Ágnes: *Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon 1825–1945* című tanulmányát, mely több példával kitér a közvetítő nyelvek használatára. In: Frank Tibor (szerk.): *Az orosz birodalom születési. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Budapest, Gondolat, 2016. 345–370.

³⁰² Az első fordító Konkoly Tivadar volt, munkája 1904-ben jelent meg az Országos Irodalmi R. t. kiadásában, Schöpfliné 1907-ben a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) gondozásában. Schöpflin fordítását még azután is újra kiadták, egészen 1938-ig, hogy Kosztolányi Dezső – lényegesen értékesebb – 1922-es átültetése (Genius kiadása) már megjelent. Ez nyilvánvalóan a kiadók versengése révén alakult így. Schöpflin szégyellte ezt a munkáját: „Minden munkám közül – pedig majd mindet szégyellem – ezt szégyellem legjobban. Egy hónap alatt kellett lefordítanom, olyankor, amikor mind a két kezem tele volt munkával; alig van benne egy lap, amelyet ne éjjel fordítottam volna – nem merem saját munkámat olvasgatni, mert attól félek, elsüllyedek szégyenletemben, annyira rossz.” Schöpflin Aladár levele Oláh Gábornak, Budapest, 1907. aug. 26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 21.

³⁰³ Oscar Wilde regényének nem Schöpflin volt az első fordítója, hanem Konkoly Tivadar. Fordítása 1904-ben jelent meg, majd gyors egymás után még kétszer, mielőtt Schöpflin Aladáré. A fordító álnevet használt, valójában Kassovits [Kassowitz?] Tivadar Brunót rejti, aki az *Alkotmány* és az *Ország-Világ* belső munkatársa, színházi referense volt. Itt köszönöm meg Bojti Zsolt szíves segítségét.

³⁰⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. 466–467.

vonzó és eltaszító szellemű költő”.³⁰⁵) Oscar Wilde megismertetése a magyar olvasóval szintén erős kánonindító lépés volt.

(Nyugatos mércével mérve Schöpflin nem lett jelentős fordító, úgyszólván egyetlen munkája van, Sinclair Lewis *Fő utca* című regénye, amelyet újra és újra az ő fordításában jelentetnek meg a kiadók.³⁰⁶ Több szempontból jeleztük már, milyen egyedül állt tágabban vett nemzedékében. Egy évtizeddel idősebb Babitsnál és Kosztolányinál, nem volt tagja a Négyesy felügyelte szemináriumnak, amelyen Babits, Kosztolányi és Juhász Gyula elsőként olvasták föl – igaz, vers-, és nem próza fordításait. A fordítás elveivel, mesterfogásaival Schöpflin nem foglalkozott, minden bizonnyal csak Arany Jánosnak a magyar Shakespeare fordítások elindításáról írt klasszikus szövegét (1860) ismerte, talán Gyulaitól *A fordításokról* című tanulmányt (1883). Szellemében biztosan nem lépett túl Brassai Sámuel 1861-es *Mégis valami a fordításról* című dolgozatán. Számos levelében panaszkodott pénzkereső, családfenntartó fordításai kínzenvedéseiről.)

Van egy igen érdekes megjegyzése 1908-ból Schöpflinnek, ekkor jelent meg Goethe *Faustja* Palágyi Lajos fordításában. Egyebek mellett egy kis fordítástörténeti áttekintést is ad Schöpflin. Ami igazán lényeges, az a fordítások részleges temporalitásának észlelése. „Olyan nagy dolgot, mint egy véglegesnek tekinthető magyar Faust-fordítás, csak nemzedékek egymásba kapcsolódó munkája valósíthat meg. A lehetőségig tökéletes fordítás csak akkor jöhet létre, ha a félsikerű fordításoknak sorozata előzte meg.”³⁰⁷ A fordításban is egy idősebb nemzedék jár Schöpflinék előtt, egy olyan nemzedék, amely a klasszikusokat fordítja vagy fordítja újra. Annak képviselője még Palágyi, akivel kapcsolatban felveti, hogy a goethei magaslatok elérését nem tartja egyénileg megoldhatónak. A következő év Vértesy Jenő Homérosz-fordítását hozza elé. Elvi kérdéssel találkozik szembe: meg kell-e tartani a hexameteres formát, vagy szabad-e más verstani mintát választani hozzá? „Vértesy Jenő a maga új fordításában új formát próbál: a rímtelen magyar tizenkettős sort. Próbálkozását előszavában azzal okolja meg, hogy „a hexameter, mely a görögben eredeti, népies mérték, tehát hozzáillik a homéroszi eposzok naiv hangjához, nálunk iskolai tanultság eredménye, s fülünk túlságosan pattogónak érzi, másrészt pedig nagyon is méltóságosan hömpölygőnek [...] Hogy most már csakugyan a Vértesy Jenő rímtelen magyar formája a legalkalmasabb-e, vagy inkább válasszuk a Baksay Iliász-fordításának párrímes formáját, arról most alig érnénk rá vitatkozni. Hamarjában csak azt állapíthatjuk meg, hogy Vértesy fordítása nagyon derék

³⁰⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1908/9. 175.

³⁰⁶ A regény első magyar megjelenése 1930, 1958-tól a kiadást úgy szerepeltetik, hogy „a fordítást átnézte és J. Cape London 1924. évi kiadása szerint kiegészítette Szobotka Tibor”.

³⁰⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1908/49. 999.

munka, tiszteletreméltó becsvágy, szorgalmas készültség és költői hivatottság terméke. A homéroszi egyszerű, gyermetegségével megragadó hangot legtöbb helyütt nagyon jól eltalálja, nem kelti seholy – ami nagy veszedelem – a naivítás helyett a naivoskodás színét, sokszor ráismerünk a magyar sorokban az öreg Homérosz hangjára. Bizonyára sokan vannak, akik szívesen olvasgatnák az Odüsszeiát, ha nem kellene a formai nehézségek fáradságával küszködniök, ezeknek nagyon alkalomszerűen jön Vértesy Jenő fordítása.”³⁰⁸

Dantét a nyugatos nemzedékből Babits Mihály fordítja újra. Schöpflin nem tud olaszul, talán azt is mondhatnánk, hogy illetéktelen a fordítás minősítésében. Ugyanazt az elvet követi ítéletében, mint az imént idézett Vértesy-fordítás megítélésénél. Dante hangját véli kihallani a fordításból. „Dante fordításához teljes technikai készség és nyelvbéli művészet kell, amely gyönyörűséggel tudja legyőzni azokat a nehézségeket, melyeket az eredeti szöveg nyújt, s zenével tudja visszaadni zenei szépségeit, gondolatainak, képeinek ritmikus, titokzatos, belső törvények szerinti sorakozását. Babitsnak ez, ha művét egészében nézzük, teljes mértékben sikerült: az ő Dantéját úgy olvashatjuk, hogy benne cseng minden, ami Dante versében lényeges, megérezzük benne az eredetinek lelkét, stílusát, kísérhetjük hangjának modulációját, s alig találjuk benne a formai nehézségekkel való küszködés nyomait.”³⁰⁹ Tükröződik a Schöpflin-írásban, hogy Babits személyében is, irodalom-felfogásában is közel áll hozzá.

Schöpflin érzékeli és érzékelteti Kosztolányi fordítói remekléseit, amikor megjelenik a *Modern költők*: „Harmincíves könyv, csupa műfordítás és csupa líra: a tizenkilencedik századnak s a mai napnak úgyszólván minden olyan lírikusa helyet kap benne, akire rá lehet mondani a modern jelzőt. Mintegy átnézetét akarja adni az új lírának, amely mindenütt a világon a XIX. századdal beköszöntött új életnek s az ebből sarjadzott új embernek a lelkét tükrözi.” Kosztolányi s vele együtt az új fordítói nemzedék is megborzolja a prózafordító nézeteit. Szembesül Kosztolányi fordítói eszményeivel, s ez problémát is jelent számára: Kosztolányi „ideálja” a teljes formai és tartalmi hűség és a teljes szépség. „»Ám ha – művészi célokért – meg kellett alkudnom, akkor nem a szépséget ejtettem el. Olyan költőkkel állottam szemben, akik alkotásuk közben az intuíciót jobban tisztelték a szótárnál. Méltó, hogy az, aki megszólaltatja őket, hasonlóan gondolkozzék. Alkotásnak látom a műfordítást, nem reprodukálásnak.« Nem egy esetben megközelíti a kitűzött ideált, egy sereget fordításai közül összehasonlítottunk az eredetiekkel s meglepő hűséget tapasztaltunk nem egyben. Máskor önkényesebben, sőt néha egészen önkényesen dolgozik, valósággal újraalkot, s munkája

³⁰⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1909/16. 339–340.

³⁰⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1913/4. 75.

inkább újraköltés, mint fordítás. Akármennyire eltávolodik is néha az eredeti szavaitól, az eredetinek hangját és hangulatát majd mindig eltalálja, és amit ad, majd mindig szép vers. Technikai készsége, mely eredeti verseinek is egyik feltűnő tulajdonsága, nem hagyja cserben a fordításban sem. Önkényességeivel nem szállunk vitába; ehhez bele kellene vonni a műfordítás összes problémáit, amelyek még távolról sincsenek tisztázva, s amelyek alighanem tisztázhatatlanok is, nem dönthetők el általánosságban, hanem csak esetről-esetre.”³¹⁰ Semlegesen távol tartotta itt magát Schöpflin az állásfoglalástól, igaz, költőket nem is fordított, de megérintette a fordításban rejlő elméleti probléma.

Schöpflinnek a világirodalom irányába való nyitottsága, akár fordításokról, akár értelmezésről van szó, a *Vasárnapi Ujság* fennállása alatt végig megmarad. Benedek Marcell – akihez szoros szabadkőműves kapcsolat is fűzte –, aki 1919-ben a budapesti tudományegyetemen francia irodalmat tanított, és aktívan részt vett az Országos Tanáregylet meg az 1918-ban létrehozott, húszezer tagot számláló Nevelőmunkások Országos Szövetsége munkájában, s mindezért együttesen 1920-ban megfosztották a tanári működés lehetőségétől,³¹¹ a fehérterror kezdőévében jelentette meg *A modern világirodalom – 1800–1920* című kötetét. Történetesen ez is a Franklin Társulat Kultúra és Tudomány sorozatában jelent meg.³¹² Az ismertetést vélhetnénk egyszerű reklámfogásnak is, de nem az. Tény, hogy az írás feltűnően rövid, 2900 karakter, s hogy saját kiadványukat reklámozza. De egy eljárás alatt álló szerzőt adott ki a társulat, egy eljárás alatt álló szerző mellett állt ki a hetilap. Schöpflin kurta írása rövid összefoglalásainak egyik remeke. Minden mondata egy-egy tétel, amelyek a kritika szempontjait is jelzik: a munka biztosan eligazít a rengetegben; életet ad az anyagnak, nem listát közöl; erős a különbségtevő képessége; Taine eredményeit felhasználja, de mégsem az ő alapján nyúl az anyaghoz; a formai törekvések sikere felől értékeli; kitekint a magyar anyagra is, de világirodalmi keretben.³¹³

³¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1914/3. 55.

³¹¹ Benedek Marcell saját ekkori működéséről ld. uő: *Naplómat olvasom*. Budapest, Szépirodalmi, 1965. 286–333.

³¹² „A »keresztény« kurzus émelvítő hónapjai – ami az én sorsomat illeti – tündérmeséhez hasonlítanak” – írja Benedek Marcell. Miután megkapja az állásvesztésről szóló végzést, rengeteg segítséget kap. Ezek sorába tartozik, hogy felkeresi Weinberg Gyula, a Franklin aligazgatója, s kéri, hogy az 1918-as forradalom alatt a tanárátképzőben tartott előadásait írja meg a Kultúra és Tudomány sorozat számára. *Naplómat olvasom*, 328.

³¹³ 1921/1. 11.

Schöpflin és saját írónemzedéke

A kritikus számára a legnagyobb kihívás mindig saját nemzedéke tehetségeinek megtalálása, az új értékek felfedezése. Schöpflin beérkezett „saját” felfedezettjeinek azokat nevezzük, akiket nyugatos kanonizációjuk előtt egyedül fedezett fel „magának”, s akikről nyilatkozott is. (Így tehát a *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921* című kötetünkben közölt Schöpflin-bibliográfiának az 1908-as évig terjedő néhány éve külön is érdemes az olvasó figyelmére.³¹⁴)

Természetesen az is igaz, hogy a szerzőt, akire Schöpflin felfigyelt, más is észrevette, bátorította, útját egyengethette, mint ez például Kaffka Margit esetében történt. Itt döntően lineárisan haladunk végig Schöpflin kritikáin, de jelezve az itt kiemelten érintett szerzők közti észleleti eltéréseket, műnemi és műfaji különbözőségeket, az írók irodalmi és társadalmi pozíciója közti különbségeket. S akikről külön nem szólunk, ugyanolyan érdekesek egy másfajta, hasonlóan érdemi szempontból: a korabeli irodalom egyfajta szélesre terített panorámáját adják.

Schöpflin 1906-ban írt először Kaffka Margitról. Kaffka – levelei tanúsága szerint – ekkor mint szerkesztővel már kapcsolatban van Osváttal, Schöpflin és Osvát viszont – ez a fontos számunkra – nem ismerik egymást.³¹⁵ *A gondolkodók* című novelláskötetéről írt először Schöpflin, majd 1907-ben a *Versekről*, aztán sorra *minden* Kaffka-munkáról, lett légyen az próza- vagy verseskötet. Élete végén is büszke volt rá, hogy Kaffka Margitot, s vele az irodalomban megjelenő valódi női szemléletet olyan korán meglátta.³¹⁶ Kaffka valóban kiemelkedik a nőírók közül, és azon kevesek tagja a századelőn, akiket az utókor nem illetett felejtéssel, s talán az egyetlen, akinek rangja egy pillanatra sem ingott meg.³¹⁷ Farkas Zoltán szerint nem volt könnyű Kaffka elfogadtatása, még 1911-ben (!) is nagy küzdelmet kellett folytatni a *Színek és évek* folytatásos közléséért Hoitsy Pállal.³¹⁸ De a *Vasárnapi Ujságban* Kaffka megtalálta – ahogy Schöpflin írja – a „széles rezonáló felületet”, a hetilap irodalmi

³¹⁴ *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*, 1105–1116.

³¹⁵ 1901-ben jelent meg Kaffka első verse a *Magyar Génius* 20. számában. *** Kaffka Margit levelei a *Magyar Génius* szerkesztőségébe, Osvát Ernőnek, 1902-ből. In: *A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése*. Sajtó alá rendezte Simon Zsuzsa. Budapest, Nap Kiadó, 2010. 90.

³¹⁶ Vámos Magda: Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, 1942. október 6. 9.

³¹⁷ Utalunk azonban Radnóti Miklós doktori disszertációjára, amelyben Radnóti lényegében csak kordokumentumnak tartja Kaffka életművét. Erről sokat és sokszor beszélt, vitatkozott Schöpflin Gyula közvetítésével Schöpflin Aladárral. (Schöpflin gyula szíves közlése, 2000. június.) Radnóti némiképp visszavonta saját keménységét. *Nyugat*, 1938/12. 446–447. *** Elemzését ld. Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris monográfiák. Budapest, Osiris, 2005. 291–297; Kovács Krisztina: „Lélek és forma” Kaffka Margit művészi fejlődése. Radnóti Miklós doktori disszertációjáról. *Tiszatáj*, 2009/5. 74–85.

³¹⁸ Farkas Gyula: Emlékeimből – I. *Új Forrás*, 2008/3. 96–97.

középszerre szoktatott közönsége is ráhangolódott a „bátor” regényre. (Igaz, Schöpflin feldicséri a lap olvasóit, „művelt olvasók tömegének” nevezve őket, de ez afféle kegyes hazugság, ám annyi kétségtelen, hogy az egyik legnagyobb példányszámú lap volt, a *Nyugat*nál lényegesen szélesebb körhöz ért el.³¹⁹) Schöpflin éles szeme meglátta a tehetséget, de Kaffka első verseskötete megjelenésekor még óvatosan fogalmazott, jelezve, az irodalmi babérokra vágyó nők egyre többen vannak, miközben a közlési vágy a férfiaktól is „fölös számúakat ösztönöz első verseskönyvük kinyomtatására”. Ezt Schöpflin igazán tudta, mert nemcsak a java terméssel találkozott, szép számmal olvasta a könyvükkel személyesen jelentkező dilettánsokat is. Az átfűtött elismerés mellett olykor zavarosnak mondja Kaffka verseiben a kifejezést, a szerkezetet gyakran szétfolyónak, a technikát meglehetősen pongyolának.³²⁰ Ám mindezekkel együtt is nagybetűs Írónak tartja, és mint végül irodalomtörténetében – elsősorban a prózaíróról – írja: „Körülbelül Kaffka Margit a magyar irodalomban az első asszony, akiben az író minden asszonyi kézimunka-dilettantizmustól megtisztulva, igaz művészi mivoltában nyilatkozik meg, de asszonyságának teljes megőrzésével [...] Nincs ilyen asszonyias író több, talán az egész világon.”³²¹ Schöpflin számára reveláló erejű a nő és a férfi kapcsolatának természete a nő oldaláról nézve, a látásmód közötti különbségek felismerése. Közismert a Dénes Zsófia leírta anekdota, amely szerint a „kis zöldkorcsmákban, budai vendéglőkben” rendezett Nyugat-vacsorákon Kaffka Margit helye nem az írók között volt, hanem a feleségek asztalánál.³²² A kirekesztő, lenéző gesztus Kaffkát sértette, de a férfiak talán észre sem vették.

Schöpflin szeme elé bőven kerültek *írónők*, s olykor kedvtelve, olykor bosszankodva minősítette munkáikat, tevékenységüket. De kétségtelenül határozott a felismerése, hogy a magyar irodalomban egyre több nő jelentkezik, s ezt mint különös jelenséget figyelemmel kísérte. Ezért Kaffka munkásságát, amelyhez fogható valóban nem volt korábban itthon – bár itt volna a helye a sorban Ady és Babits között –, mégis inkább a női érzékenységet, írásmódot tárgyaló *Írók hada* című alfejezetben követjük nyomon.

A „harmadik” író, akit magának, egyedül, ugyancsak a kánon kialakulása, a nyugatosokkal való személyes megismerkedés előtt megtalált, *Babits Mihály* volt. Ez azonban nem olyan villámszerű ütés és felismerés volt, mint az Adyé. Annál rokonszenvesebb a története, s végül nemcsak barátság, de irodalmi rangosztó barátság is született belőle. Egyrészt mert saját szemléletének kiküzdését mutatja: kezdetben volt benne értetlenség, ám

³¹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/12. 195.

³²⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1904/5. 75.

³²¹ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 183–184.

³²² Dénes Zsófia: *Úgy, ahogy volt és...* Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.

készen állt véleményének revideálására is. Itt felfedező erejével és gesztusával Schöpflin némiképp csatlakozik Osvát és Ignotus mellé. Kövessük a nyomozó alaposságával az első néhány hónap történéseit. 1908 márciusának elején még szerkesztői üzenetben utasította el Babitsnak ismeretlenül, egyébként Kosztolányi javaslatára beküldött versét, a *Turáni indulót*. Azt írta a szerkesztői levelében, hogy a versben „érdekes kvalitások vannak [...] szeretnénk azonban Öntől egyebet is látni, bizonyosan vannak *egészebb* dolgai is”.³²³ Egy hét múlva Babits újból küld verseket, s akkor egyet közöl Schöpflin a hetilapban, a többit zsebre teszi és elviszi a nyugatos szerkesztők kávéházi találkozájára. Ignotus is, Osvát is finoman fanyalog, utóbbi minden különösebb szó nélkül magával viszi a verseket. 1908. szeptember 1-jén jön ki a nyomdából a *Holnap*-antológia első kötete, erről is ír Schöpflin hetilapjában. Fél évvel azután, hogy Babits versét visszautasította, viszont már azt írja, hogy Babitsban „nem mindennapi tudást és intelligenciát ismertünk meg szeszélyes, bogaras, különködő, de művészi hajlamú természettel”.³²⁴ November 16-án debütált Babits a *Nyugatban*, három nappal később írta Osvát híres levelét, amelyben azt kéri a fogarasi tanártól, küldje el neki „összes műveit”.

Az antológia szereplői közül Juhász Gyulára és Dutka Ákosra is (*A föld meg a város*) az együttes kötet megjelenése előtt felfigyelt Schöpflin. Juhász Gyulát „jóformán első föllépése óta” kíséerte. 1907-ben, első kötete megjelenésekor pontosan érzekelte köztes helyzetét: „Egy értékes, nagyon finom, szubtilis lelket tár fel, és egy diszkrét, csiszolt, előkelő intelligenciát. Álmodozó, de csöppet sem lágymelódiák a gyönyörű életről, melyet végigélvezni vágyik a költő, de nem tud megbirkózni vele, az özvegy édesanyjáról, akinek el nem sírt könnyűit dalba sírja, el nem mondott bánatát leírja, nagy szellemeiről az emberi kultúrának, akiknek lényegét megközelíteni igyekezik, a magyar pusztáról, amelyhez apától öröklött vágya vonja vissza, de igazi, közvetlen közösségben már nem tud élni vele, mert nagyon is öntudatosan áll még szépségeivel szemben is, a nagyvárosról, Budapestről, amely fantasztikusan izgatja képzeletét, a görög derűről, arról a lelki harmóniáról, mely néha megvillan szépséggel fertőzött modern lelkében, de csak mint vágy s nem mint valóság.”³²⁵ S írása lezárásában újból hangsúlyozza az új irodalomból kiolvasható váltást: „abból a legfiatalabb nemzedékből való, amely ma még keresi az érvényesülés útját, a hivatalos irodalom ellenszenvé és az olvasóközönség zavarodott meghökkenése közben, de ha úgy halad, ahogy megindult, alighanem meg fogja határozni a legközelebbi jövő magyar lírájának

³²³ *Vasárnapi Ujság*, 1908/10. 197.

³²⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1908/39. 796.

³²⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1907/41. 826–827.

jellemét”.³²⁶ Az idő múlásával tárgyilagosan állapítja meg, hogy Juhász költészete lényegében változatlan: „lírája nem mutat ugyan a régebbihez képest bővülést, súlyban, kiterjedésben gazdagodást, de régi színvonalán megmaradt, és hangjának bús csengése a régi tiszta még [...] Az érzékeny, passzív lélek súrlódása a világgal s az ebből fakadó fájdalmas lelki diszpozíció Juhász Gyula verseinek tulajdonképpeni tárgya. Nem tud az élettel megbékélni, sem legyőzni nem tudja, sem megalkudni nem bír vele, elvonul előle a maga belső életébe, de egészen elszakadni nem tud tőle: magánya csendjébe minduntalan behallatszik a lármája, felzaklatja húrjait, és táplálja benne a kielégítetlenség érzését, a természetes vágyat az élet után. Az ember elvonulhat az élettől, de ez az elvonulás mindig fáj, mert önmaga egy részének feláldozásával egyértelmű.”³²⁷ S ezt az 1921-es *Nefelejcs* című kötet is igazolja, amelyben Juhász „nem szerez meglepetéseket”,³²⁸ költészete „a kifejezés különösségével vagy keresettségével sohasem takarja el mondanivalóját. Nagyon igazmondó költő, sem a tartalomban, sem a kifejezésben nem szépíti magát, nem affektál, és egy árnyalattal sem akar többet mondani, mint amennyi a mondanivalója.”³²⁹ Az a lényegi ebben a tárgyszerű írásban, hogy Schöpflin jelzi, nem, vagy nem csak a fejlődés egy költői teljesítmény mércéje. (A dyt is védte, amikor a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetét stagnálásnak tekintették: „A fejlődést persze nem lehet állandóan a végletekig fokozni; az új könyv talán nem jut magasabbra, mint a régiek, de alájuk sem bukik.”³³⁰ Juhász Gyula relatíve szűk, de intenzív költészete sem „bukott” alább.)

Külön fejezetet rajzol ki Oláh Gáborral való kapcsolata. Barátság volt ez egy időben, amit Schöpflin oldaláról a tehetség iránti bizalom magyarázott, és kettejük részben hasonló pozíciója, az, hogy mindketten a bizonytalan beérkezés előtt voltak. Schöpflin – noha állásban volt, nem is akármilyenben – csak egy névtelen kritikus volt. Szíves, kitárulkozó leveleket ír Oláhnak, ekkor még erősen bízik felfutó tehetségében. Invitálja is az Ambrus Zoltán elnökségével létrejönni szándékozó Magyar Írók Társaságába.³³¹ Oláh Gábort ugyanekkor a holnaposok nevében – az ekkor még szervező erejét mutató – Juhász Gyula is hívja maguk közé, amit Oláh elutasít.³³² Az első ismert levél (1907) többet mond Schöpflin nézeteiről, mint Oláhról. Nem a kritikus, hanem a szerkesztő szólal meg, amikor azt mondja: „[k]icsit

³²⁶ Uo.

³²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/38. 545–546.

³²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1921/4. 48.

³²⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/38. 545–546.

³³⁰ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1911. III/1. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 98.

³³¹ Az első ismert Oláh Gáborhoz írt Schöpflin levél dátuma 1907. augusztus 26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 20–22.

³³² Oláh Gábor: *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum és DE Kossuth Egyetemi Kiadója. 2002. 121.

nehéz modern irodalmat csinálni nálunk, ahol minduntalan százötvenféle mellékszempont és skrupulus merül fel.”³³³ S ekkor különös fordulat következik Schöpflintől, közlései, nyilatkozatai összességében páratlan és talányos vallomás, amit feltehetően a rossz társadalmi-irodalmi környezet, a konzervatív *Vasárnapi Ujság* légköre váltott ki belőle. Ezt írja a debreceni Oláh Gábornak: „Ebben a pillanatban engem semmi sem érdekel annyira, mint az alföldi magyar ifjak friss, fiatalos, szilaj betörése az irodalomba. Ettől a csapattól várom, hogy agyon fogja verni azt a New York-kávéházbeli irodalmat, amely ami ifjúságunk levegőjét olyan rossz szagúvá tette. Maguk legalább magyarok, a magyar nyelvkészletük nem szorítkozik arra [a] 600-700 szóra, amellyel manapság még verset is merészelnék írni, érzik rajtuk egy a kultúrába frissen belepottyant faj forrongó vívódása, s ha nyers és fanyar is az ízük – a szilvalé édesebb, de a fenének való.” (Az értelmezés bizonytalanságát a mindössze tizenhárom éve működő és hagyományosan a modern irodalom gyülekezőhelyének tartott New York kávéház furcsa kontextusa okozza. Ez a pillanat jól mutatja a két világ határán mozgó Schöpflin ritka elbizonytalanodását, még ritkább kitárulkozását.) S egy következő, de az idézettel összefüggésben álló bekezdésben ezt írja: „[a] gondolkozó fő és bátor szó ma a legnagyobb bűn, s a reakcionárius korlátoltság beleeszi magát még a legkálvinistább koponyákba is. Nem jó dolog ma független észjárású embernek Magyarországon élni.”³³⁴ Már él a *Nyugat*, és Schöpflin is dolgozik bele, amikor még mindig tisztázatlannak érzi a helyét: „Ebben a fene nagy kavarodásban, amelyben itt élek, néha szellemileg olyan árvának érzem magamat, akár a Heine pálmája.”³³⁵ A *Nyugat* emberei, hiszen jó törekvésű, a dolgok lényegéről az enyémmel rokon gondolkodású emberek, de szokások, természet, temperamentum, faj dolgában annyi köztünk az apró eltérés, hogy legfeljebb unokatestvéreket láthatok bennük, pedig testvérre volna szükségem.”³³⁶ Saját helyzetének felmérése, felpanaszolása után figyelmezteti Oláhot, hogy „óvakodjék Ady Endrétől”, aki „pár év alatt iskolát csinált a lírában, olyan iskolát, amelynek irodalomtörténeti fontosságáról” meg van győződve.³³⁷ A következő verset azért köszöni meg, mert „szép, jó, s nem is annyira Ady-s”. A karácsonyi különszám egyik szerkesztőjeként panaszodik, hogy „az albumban csupa megdöbbenően rossz versek lesznek”.³³⁸ Mindez többek között azért, mert Hoitsy Pál ízlésébe nem fér bele az egyik versben szereplő „kerítő” szó. Irodalompolitikai küzdelmet is említ a levélben, Rákosi Jenő ideológiai beleavatkozását a nemzedék belviszonyaiba.

³³³ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1907. aug. 26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 21.

³³⁴ Uo.

³³⁵ Utalás H. Heine *Ein Fichtenbaum steht einsam* kezdetű versére.

³³⁶ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 38.

³³⁷ Uo. 39.

³³⁸ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1908. XII. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 52.

Oláh Gábornak ekkor jelent meg új „füzete”, a *Keletiek nyugaton*. Schöpflin írt is az utazási élményből született kötetéről: „Erős forrásban levő, örökké kereső lélek, s megvan az a nálunk nem túlságosan gyakori bátorsága, hogy úgy meri adni magát, amilyen. Új munkája tulajdonképp egy vakációi párisi utazásról való beszámolás volna, de ez csak ürügy az írónak arra, hogy könnyítsen a maga lírai feszültségén. Elmond mindent, az ízlés szabta tartózkodás határain túl is, ami útja közben érdekelte, ami eszébe jutott, amit érzett. Érdekes dolog: tájképek alig érdeklik ezt a faluról jött embert, csak a városok számára van szeme, a kultúrát keresi mindenütt. Útjára is a kultúra után való heves vágy vitte, amely ma soha nem látott erővel feszíti a tehetséges fiatal emberek idegeit. Őt is megillette a kicsiségnek az a fájdalmasan nyomasztó érzése, amelyet érzékenységünk szerinti mértékben, többé-kevésbé mindnyájan érzünk a Nyugat nagy kultúrszékhelyein, s ebből a könyvben komor, dacos mondatok lettek.”³³⁹ A *Nyugat* „fajmagyarnak” nevezte Oláhot, s konstataulta, „a konok magyar talpalatkint veszi el a lába alól Magyarországot, és levelenkint semmisül meg hite, bizodalma és reménysége terebélyes fája. Minden nap, minden pillanat közelebb viszi a tudáshoz, a látáshoz, és Nyugaton csüggve minduntalan a szemébe tűnik a piszkos Kelet, az átkozott és isteni faj: hazája és népe. De még akkor sem hisz, még akkor is tagadni próbál, amikor a lelke már meg van győzve: és elmegy Nyugatra bizonyosságért. És Nyugaton belesüppedt lelkébe a végzetes bizonyosság, és Nyugat kincsei előtt sír és fogait csikorgatja a szomorú barbár.”³⁴⁰ (Az élmény részese volt Bodor Aladár is, aki ugyanezzel a címmel írt könyvet az utazásról.³⁴¹) Ez itt Ady Párizs-élményének egy variánsa, de Rákosi Jenőnek jól jött, hogy Ady ellenében kijátssza Oláh Gábor szövegeit.³⁴² Egy megosztó hasítás a magyarság mibenlétét illetően, amire Schöpflin is reagál: „Rákosi fifikából emelte magát Ady fölé, hogy ezzel annál erősebbet üthessen rajta és rajtuk. Maga pedig – szerintük – beugrott a szirén-hangnak, s ők, úgy látszik, úgy fogják föl a dolgot, hogy vagy a *B. H.*-hoz tartozik valaki, vagy hozzájuk. Vagy – mint én – sehova sem.”³⁴³ (Schöpflin nem biztos, hogy tudott róla, 1907-ben öelötte Rákosi „fedezte fel” Oláh Gábort, sőt ő javasolta, hogy rá hivatkozva írjon Kőnig Gyulának, aki a Franklin Társulat „feje és mindenhatója”.³⁴⁴ Ha eddig Schöpflin nem figyelt volna fel rá, a feladatot közvetítve kapta.) Adyt Schöpflin semmiért nem adta, Oláhnak is többször írt róla, hogy ragaszkodik hozzá és harcol érte. De közvetlen és segítő

³³⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1908/46. 933–934.

³⁴⁰ Hegedűs Gyula: *Keletiek Nyugaton. Nyugat*, 1908/23. 444–445.

³⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1909/13. 260.

³⁴² Az Ady–Oláh, illetve a Rákosi Jenő–Oláh viszonyra és ennek sajtóbeli megnyilvánulásaira vonatkozóan ld. Oláh Gábor: *Naplók*, jegyzetanyag, 98–100, 120, 122, 127–139, 183.

³⁴³ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1909. I. 13. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 55.

³⁴⁴ Oláh Gábor: *Naplók*, 59.

marad a viszonya Oláhhoz is, 1912-ben Pestre „hívja”, mert Oláh rosszul érzi magát Debrecenben. (Oláh Pesten végezte az egyetemet, ismerte a várost, tanulmányait befejezván „elmenekült” onnan.) 1914-ben viszont Schöpflin kifejezetten csalódott kritikát ír *Szegény magyarok* című könyvéről. A regényt „mély elkedvetlenedéssel” tette le. „Az író a saját élete történetét írja le benne, ifjúkori küszködéseit, lelki válságait, harcát a körülötte folyó étellel, kiábrándulásait, vereségét, menekülését Budapestről a debreceni környezetbe, itteni bajait, végleges bukását, szóval önéletrajzot ad regény színe alatt, mégpedig nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy nyíltan, tartózkodás nélkül mond el mindent, ami vele történt, és amit élete útja közben elképzelt. A baj azonban az, hogy mindezt a lelki szeméremnek megdöbbenő hiányával [...], nyoma nélkül annak a gyöngédségnek, amely igazi írónál mindig megvan legalább a maga élményei, életének válságai és titkai iránt. Ezért a regényben éppen az az alak válik legellenszenvesebbé, amelyben önmagát rajzolja: egy nagyzó, folyton deklamáló ifjút látunk, aki állandóan zseniális pózokban áll, de a hozzájuk illő zsenialitás nélkül, akit mindenben féktelen hiúság és becsvágy vezet...”³⁴⁵ Ezt a szókimondó kritikát nem könnyen írta meg Schöpflin, a barátság érzése vissza akarta tartani, de jellemző rá, hogy nem mismásol soha. „...a munka maga nem tűrte, hogy ímmel-ámmal, baráti módon, vállveregetve, nagy jóindulatú elnézéssel intézzük el, ahogy az ember sokszor humanitásból, sokszor merő kényelemből elintézi egy-egy jelentékeny ember dolgát [...] a kritikusnak eleve le kell azzal számolni, hogy olyanoknak is fájdalmat kell szereznie, akiket szeret”.³⁴⁶ Ezzel a *Vasárnapi Ujságnál* véget ért kettejük kapcsolata. Oláh Gábor a hetilappal párhuzamosan ritkásan jelentkező szerzője a *Nyugatnak*, majd a 30-as években – az új népiesség kibomlásával együtt – ismét többször szerepelt ott.³⁴⁷ Kapcsolatukra vonatkozóan több dokumentum nem áll rendelkezésünkre, levelezésük a világháború alatt megszakadt.³⁴⁸

A korai felismertek közé tartozott a Schöpflin számára mindig nagyon kedves Biró Lajos, akire azonban mindig finoman ráolvasta a hibáit is. Az ő műveit is folyamatosan olvasta, tíz alkalommal írt róla a *Vasárnapi Ujságban*. Biró esetében olyan íróval van dolgunk, aki hivatásos és becsvágyó politikai újságíró is, s akinek munkatempója, karakterlátása a sajtó felől is megközelíthető. Biró jellegzetes műfaja a novella és a

³⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1914/15. 299–300.

³⁴⁶ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 147–148.

³⁴⁷ Oláh Gábor értékeléséhez ld. Dérczy Péter: Sors és mű. Oláh Gábor prózájához. *Alföld*, 2011/10. 77–80.

³⁴⁸ Oláh Gábor a továbbiakban Horváth Jánoshoz kerül közel, akivel Ady révén ismerkedett meg 1910-ben, a kapcsolat a *Napkelet* ideje alatt is tartott. Ld. Tóth Endre: Horváth János levelei Oláh Gáborhoz. *Irodalomtörténet*, 1989/1. 105–111.

napilapban megjelenő *tárcanovella* volt, a korszak kedvelt műfaja.³⁴⁹ (A tárca felvirágzása külsőleg a sajtó mennyiségi mutatóival magyarázható. A tárca az 1840-es évektől jelen volt a sajtóban, a közönség igényelte a nem politikai olvasnivalót is, így „a vonal alá” vegyesen kerül útleírás, esszé, rajz, humoreszk, anekdota, mese, novelette, beszély, kritika – fordulatos nevekkel illetik a rendszerint három oldalon áthúzódó, rövid szépróza munkát. Még verset is közöltek a tárca helyén, Ady rendszeresen ezen a helyen kapott teret a *Budapesti Napló*-ban. A tárca a napi munka poétikus kiegészítője volt, az újságíró számára átlépés egy másik, vágyott világba, alkalom az íráskészség, a fantázia kiélésére, és nem utolsósorban kereseti forrás.) Második kötete (1906) megjelenésekor Schöpflin Aladár rögtön észre is vette a novellák másságát: „Biró Lajos kötete jellemzője egész mai elbeszélő irodalmunknak, amely kénytelen-kelletlen a hírlap szükségletéhez és terjedelméhez igazodik” – írta az író a maga és a *Vasárnapi Ujság* olvasói számára felfedező recenziójában.³⁵⁰ (Schöpflin még párhuzamosan olvasta a napi sajtót és a kötetekbe került novellákat, novellafüzéreket. De sajtótörténeti bűvárlásaink meghozzák a – véletlen – eredményt számunkra is: kiderül, hogy a *Kunszállási emberek* című Biró-kötet anyaga 1911-ben jelent meg *Az Ujságban* a tárcarovat részeként, a *Budapestiek* címet viselő könyv – ugyancsak novellaciklus – ugyanott, 1914-ben.)

Milyenek voltak ezek a Biró-novellák?

A második kötetet így jellemzi Schöpflin: „Legtöbb novellájában egy-egy illúzió szétfoszlását rajzolja, az ábrándokat, melyeket hirtelen visszásra fordít a való élet egy-egy hideg fénysugara. Az emberek egy ideállal szegényebben végzik történetüket e könyvben, mint ahogy kezdték, az író pedig ironikus mosollyal veszi ezt tudomásul.” Van azonban kritikájának elmarasztaló mozzanata is. Schöpflin ezzel fejezi be mondanivalóját: „Sajnos azonban, legkevesebb művészi gondot a nyelvre fordít: stílusa alig emelkedik magasabbra a közönséges zurnaliszta-stílus átlagánál, ami elég jó arra, hogy egy napihírt megírjunk, de művészi alkotásokra nem elég művészi. Bármily elismeréssel vagyunk máskülönben a szerző tehetsége iránt – ebben az egy tekintetben nem ismerhetünk kíméletet.”³⁵¹ A hírlapírás szükséglete a túlzottan gyors munka, a nyelvi kifejezésre nem tekintő írásmód az értő szem számára tehát már a korai fázisban kitűnik.

A pályakövető kritikus igyekezett minden munkáját észrevétetni annak a szerzőnek, akire felfigyelt. Így jellemzi az akkor már a *Nyugatban* is megjelenő Biró Lajos következő

³⁴⁹ Tóth Benedek: Hogyan olvas(s)unk tárcaleveleket? In: Szajbély Mihály (szerk.): Jósika Miklós: *Brüsszeli tárcalevelek és más írások*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000. 237–273; Uő. Élet és/vagy irodalom: a heti csevegés (tárca) a 19. század második felének elkülönülő sajtórendszerében. In: *klasszikus - magyar - irodalom – történet*. Szerk. Dajkó Pál–Labádi Gergely. Tiszatáj Könyvek. Szeged, 2003. 215–233.

³⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1906/24. 394–395.

³⁵¹ Uő.

kötetét: „Két nem mindennapi erénye van: az erős látás és a biztos komponálás. Nagy dolgokat össze tud foglalni kevés szóval; van például egy novellája, amely hazatérő aratók zendülését írja meg a budapesti pályaudvaron: formájára alig egyéb, mint hírlapi tudósítás, de élet van benne, nagy vonásokban összefogott igazság. Ezzel szemben olyan intimitások állanak néhány más novellában, amelyek meglátásához nagyon finoman különböztető szem kell. Ez a két ellentétes sarok adja meg Biró Lajos tehetségének nagy terjedelmét. Nem tartozik azok közé a fiatalok közé, akik szándékosan nem fejlesztik mondanivalójukat biztos körvonalú történetbe, hanem a kontúrok elmosódásában és összefolyásában keresik a hatást, a hangulatkeltés elemeit, s azt kívánják az olvasótól, hogy az olvasottakat, lelkében tovább rezgetve, önmaga fejezze be a történetet.”³⁵²

Az 1912-ben megjelent *Kunszállási emberek* a többi közül kiváló, kivételes kötet Biró Lajosnak. Ez a novellafüzér Biró hevesi gyerekkorának emlékeit őrzi. Falusi kötet, parasztok és kiségzisztenciák életét megörökítő novellák, tele érzékeny megfigyeléssel. Mindegyik történet kerek egész abban a novellára nem kötelező értelemben, hogy minden sorsot elvezet a halálig. Itt van a századforduló alföldi tájának minden csodabogara – majdhogynem Mikszáth szemével. De a kibomló kis tragédiák inkább Móriczhoz közelítik. A jellemrajz csak a kívülről látott fő vonásokat veszi számba. Olykor kifejezetten karikatúrákat rajzol Biró, az alakjai kontúros különcök. „Egyhangú és egyszínű a levegő, látszatra csupa egyformaság és mozdulatlanság, mégis különös alakok különös drámái játszódnak itt le, furcsa, mulatságos idillek, sötét és lidérces tragédiák, groteszk bohózatok” – írja a könyvről Schöpflin.³⁵³ Meglepő és furcsa, hogy a *Nyugat* elment e mellett az alighanem legjobb Biró Lajos prózakötet mellett, hiszen nem írt róla egyetlen sort sem. Ahogyan más lap sem! A kötetről – érthetetlen módon – *mindössze* ez az egyetlen (!) *Vasárnapi Ujság*-beli kritika jelent meg, legalábbis a *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* vonatkozó kötete szerint.

Sok követési pontot látunk az egyértelműen nyugatosnak mondható, bár az első nemzedék tagjaként ritkán felemlített Szini Gyuláról szóló írások összeolvasásánál is. Szinire is annak első elbeszéléskötete megjelenésekor talál rá, még 1907-ben. De a *mindössze* hat kis elbeszélést tartalmazó *Trilibi* előtt is ismert volt Szini neve mint a *Nyugat* előlapjainak együttműködője. Ahogy Birót, úgy őt is foglalkoztatta az újságírás kérdése, hogyan hat a sajtóból való élés, az újságíró életforma a személyiségre és végső soron az írói látásmódra és alkotástechnikára. 1905-ben a *Figyelő* című, akkor induló havi szemle nyitó tanulmányában az *irodalom és újságírás* kapcsolatáról írt – az akkor éppen a *Pesti Napló* kötelékében

³⁵² *Vasárnapi Ujság*, 1908/22. 4447–448.

³⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1912/25. 512.

dolgozó – Szini Gyula. Nem kevesebbet állít ebben, mint hogy „a sajtó fejlődése erre az országra legalább olyan jelentőségű volt, mint amilyenek a történetírók István királynak a nyugati keresztény műveltséghez való csatlakozását tekintik. A vasút, a távíró és a telefon valósággal beidegezte ezt az országot, hogy az európai kultúrával együtt lüktessen és érezzen. Ezen a beidegzésen Európa minden országa átment. A speciális nálunk az, hogy a sajtó lett ennek az idegrendszernek gócpontja. Nyelvünk egyik európai kultúrához sem fűz bennünket, kereskedelmünk jórészt csak a szomszédos Ausztriával van sűrűbb relációban, ilyen körülmények közt tehát az újság valóságos szervvé lett, amellyel az általános emberi haladással minden nap, tehát a leghatalmasabban vagyunk összefűzve. Ez nem az újságírás dicsérete, hanem a tények konstatálása.”³⁵⁴ Saját tapasztalatai mellett Szinitől, Birótól is kaphatott megerősítést Schöpflin, amikor irodalomtörténetében a modernség felé való átmenet egyik mozgatójának a napi sajtót tette meg. Beletartozik ebbe a folyamatba a „kis témák és kis formák, a kellemes stílus” eluralkodása.³⁵⁵ Ami különleges Szini, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula, Kosztolányi, részben Biró és mások esetében, írja Schöpflin, hogy írói énjüket ki tudják vonni az újságírás elszűrítő, lélekölő, korrumpáló hatása alól. Ők azok, akik nem alkottak tömegcikkeket a tömegesedő sajtóban sem. Ez elsősorban tehetség kérdése volt, de részben az írói erkölcsé is.

Szini első köteténél óvatos volt Schöpflin, de kereste, mi adott egyéni ízt a prózájának: „[v]alami sajtóságos romantika jellemzi gondolkodását és még inkább érzését. Ez viszi a különös, bizarr alakok keresésére, amilyen Trilibi, a furcsaságból és elvetemedettségéből összevegyített táncmester, s ezért állíttatja egymással szembe a lehető legtávolabb eső alakokat, mint pl. a vasúti baktort a primadonnával. Olykor az ilyenekben a mi érzésünk némi keresettséget talál, de kétségtelen, hogy az így előálló helyzetek nagyon jó alkalmat adnak az írónak a differenciált lelki hullámzások festésére. Az író vonalakban és színben egyaránt stilizáltan dolgozik, ahogy a modern illusztráló művészek szoktak, fantáziáját féken tartja, annyira, hogy gyakran azon kapjuk rajta, hogy inkább az irodalmilag csiszolt ízlésű amatőr tollával dolgozik s nem az intuitív erejű művészével.”³⁵⁶ Érzékeli Schöpflin Szini különleges fantáziáját, de a kritika többi részében él még benne kis gyanakvás az újságírás felől érkező író iránt. A későbbi írásokban ez oldódik, sőt irányzatba is sorozza Szinit, mégpedig olyanba, amelyet az utókor is a modernség egyik arcaént nevez meg: „leginkább kifejezett példánya köztünk annak a típusnak, amelyet az esztéta szóval szoktunk jelölni. Fogékonyság minden

³⁵⁴ Szini Gyula: Irodalom és újságírás. *Figyelő*, 1905. 3–6.

³⁵⁵ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 76–77.

³⁵⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. 467–468.

íránt, amiben kultúra és szépség van, gyöngéd érzékenység, amelynek húrjai minden fuvallatra megrezdülnek, a tudás nagy anyagának felhalmozása a lélekben, de úgy, hogy minden a benne levő esztétikummal, a formáiban érezhető szépséggel hasson, a szemléleti dolgok átfinomítása az érzésen – ezek a legfőbb jellemvonások, melyek az esztéta-lelkeket rokonszenvenessé, a mai kultúrélet kertjének vonzó virágjaivá teszik. Alkotásaiban az ilyen természet rendszerint idegenkedik a nagyvonalú koncepcióktól, inkább a finomságokat keresi, mint a nyers, természetes realitásokat, s nagyobb művekben is, regényben, drámában az intim bensőség, a differenciált lélekrajz felé hajlik, mint a drámai mozgalmasság s a határozott vonalú karakterrajz felé.” De látja Schöpflin a közelítés korlátait is, a tömördek apró finomság ellenére a konfliktust „a véletlen képében maga az író” oldja meg, s nem az alakok belső energiája.³⁵⁷ Fél évtized múltán az első kötet kapcsán említett „bizarr alak” szerkezetet felcseréli a „ritkasággyűjtő” jelzőre, s egyértelműen elismeri, hogy ezek a „ritkaságkereskedésből való csecsebecsék”, „filigrán munkájú mesék”, „excentrikus kitalálások”³⁵⁸ Szini írói arcélének meghatározó tematikai vonásai, amelyekhez többnyire szenvedés és tragikum társul.³⁵⁹ Utóbb, irodalomtörténetében Schöpflin *A rózsaszínű hó* című kötetéről azt írja a rendkívül termékeny íróról – akinek ekkor még nem volt válogatott kötete –, hogy „legjobban talán [ebből a könyvből] lehet megismerni”.³⁶⁰ Szini finom rezdülésű, aprólékos prózája a *Vasárnapi Ujság*ot is meg tudta hódítani, *Porcelánmuzsika* című regényét a hetilap közölte folytatásokban a világháború előtt. Szini művészete egyre inkább elmélyül, egyre kidolgozottabbá válik, és Schöpflin elismeréssel adózik ennek: „az ilyen munka az irodalmi kultúra nagy fejlettségét tételezi fel az íróban, nem azét a kultúráét, amelyet tanulással, könyvek olvasásával bárki megszerezhet, hanem amelynek lényege az idegrendszer eredendő szubtilitásában, az észjárás gyors és erőteljes reagáló képességében van, s amely vele születik az emberrel.”³⁶¹

Ami a Kosztolányira irányuló érdeklődést illeti, Schöpflin is észrevette már az első, a *Négy fal között* (1907) című kötetét, és felhívta rá a *Vasárnapi Ujság* olvasóinak figyelmét. Sőt ennél többet is tesz, revelációt sugalmaz a közönségnek. Kosztolányi az újat hozó „csapat” legfiatalabb tagja, s meglepi Schöpflint „szerzőjüknek nem közönséges irodalmi műveltsége” éppúgy, mint az, hogy „semmitmondó verse alig van”.³⁶² Sorolja a „csapat” hibáit, de ragyogó pályát jósol a legifjabbnak. A következő ismertetett Kosztolányi kötet a

³⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1910/11. 231.

³⁵⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. 396.

³⁵⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/42. 851

³⁶⁰ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 205.

³⁶¹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. 396.

³⁶² *Vasárnapi Ujság*, 1907/25. 508.

Boszorkányos esték (1909). Kétségtelen elismerésébe távolságtartás is vegyül, óvatos figyelmeztetés: „Kosztolányi szereti a rejtelmes hangulatokat, a természet, az élettelen tárgyak megelevenítését; van benne valami ideges érzékenység, amelyet átvisz nemcsak alakjaira, hanem a körülöttük levő tárgyakra is. Sajátságos látásmódja bizarrság színében tűnik fel, pedig természete szerint nem bizarr, csak annyira egyéni igyekszik lenni, hogy nem mindenki tud azonnal hozzáalkalmazkodni. Novellái közt különböző értékűek vannak, néhányon nem egészen kellemes szándékosságot érzünk, néha nem bírunk sem témájával, sem témájának kezelése módjával megbékülni, s néha technikai fogyatkozások rontják a hatást. Azért mindig író marad, csiszolt, intelligens, élesen látó és irodalmi hatásokat kereső.”³⁶³ A következő év hozza meg a szerény kivitelű, ám mégis rögtön utánnomást is megérő verseskötetet, *A szegény kisgyermek panaszeit*. Schöpflin elismerése kétely és kritika nélküli: „az emlékbeli és intellektuális elem egy erős, mély hangulatban van összefogva, egy tiszta lírai érzésben, úgy, hogy szinte látjuk folyton a költő befelé forduló, elborult szemét, amint mélyen megindulva visszanéz az önmaga kezdeteibe. Hogy ezt a hangulatot leginkább a szimbolikus tárgyalási móddal viszi át ránk, az a tárgy természetéből folyik, aminthogy – s ez manapság ritka művészi erény – Kosztolányi mindig ura marad magának, nem merül el sem hangulatában, sem tárgyában”.³⁶⁴ (Schöpflin kiadástörténeti figyelme kiterjed arra is, hogy 1914-ben a kötetet újra kiadja a Tevan Kiadó, „tartalmához illő finom díszű kiállításban”, s azért is örömét fejezi ki, hogy egy verseskötet ekkora ritka sikert ér el.³⁶⁵) A kritikus figyelme folyamatos, elragadtatottan üdvözli és kolportálja a *Mágia* (1912) című verseskötetet. „Onnan jön, ahol a lélek gyökerei vannak: a halál bélyegével világra jött, a szenvedés szükségszerűségének alávetett s sorsának tudatával élő ember bánata ez. Messze, homályba vesző perspektívákat nyit meg, nem is lehet csak félig kimondott szavakkal, árnyaszerű, inkább sejtelmeket, mint képzeteket keltő vonalakkal, az árnyalatok, a tónusok nyelvén kifejezni: megéreztetni lehet, nem szemmel láttatni, nem a tudat világossága, hanem a szuggesztív misztikus megérzése útján lehet hozzáférni. Kosztolányi biztos kezű művésze ennek a lelkiállapotnak; aki erre rá van hangolva, azt ellenállhatatlanul ragadják magukkal versei. Új könyve minden eddiginél teljesebben és kifejtettebben tárja fel szellemét; a legjelentékenyebb verseskötetek egyike, melyeket a mai lírikus fiatalságtól kaptunk.”³⁶⁶ S olyat figyel meg, olyanra érez rá, ami később lesz világos az életmű egészében, a halál állandó közelségének félelmére. A *Mák* verseiben is csupa „jót” talál, és rövid, szó szerint

³⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1909/26. 552.

³⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/30. 636.

³⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1914/4. 75.

³⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1912/50. 1011.

„egyflekes” írásában a lényegre tapint, s még külön figyelmet is irányít két versre: „[a] kis könyv Kosztolányi tehetségének teljességéből való; nagyon szép hangjai zengenek benne a költő belső hullámzásának, mély érzelmi perspektívák nyílnak meg sokszor csak egy szavára, rímére, fordulatára is, izgató, heves diszharmoniak egyenlítődnek ki a vers-forma művészi foglalatában. Kosztolányi formaművészete ezekben a versekben már teljesen érett, magától értetődő, a mondanivalóból magából sarjadzott, a mesterségességnek minden nyoma nélkül.”³⁶⁷ Az utolsó Kosztolányi-kritikájában, amely a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent, a *Káin* című kötet¹⁷ novelláját értékeli. Még mindig nincs meggyőzve, hogy Kosztolányi, a prózaíró egyenrangú a költővel: „valami hidegen objektív benyomás, amit a novellák általában tesznek, arra figyelmeztet, hogy az író nem egész lényével van benne mondanivalójában, inkább csak ötletességével, paradox hajlandóságával, önmagát és a világot egyformán vizsgáló kíváncsiságával. Komponálásmódja is inkább logikai, számítás és okoskodás dolga inkább, mint az organikus belső látásé. Néha emiatt úgy hatnak a novellák, mint a matematikai tételek bizonyításai vagy egy konkrét esetre való alkalmazásai. Kosztolányinak mindenesetre a vers az igazi, legteljesebb megnyilatkozási formája, de novellái érdekesen egészítik ki a képet, melyet verseiből kapunk róla.”³⁶⁸ A „nagyregények” előtt vagyunk még, amelyek már majd a *Vasárnapi Ujság* megszűnése után a *Nyugat*ban kapnak kritikákat, egy esetben a színpadi változatot is érintve. Bár mennyiségre nem Kosztolányi kapja a legtöbb recenziót, ismertetést, értékét tekintve Schöpflinnél is a korszak legnagyobbjainak egyike.

Nemzedéktársa Schöpflinnek Krúdy Gyula is, akit nem szokás egyetlen laphoz sem besorolni, mert oly sok helyen (és oly sok változatban is) közölte írásait.³⁶⁹ Az első Schöpflin-írás a *Pajkos Gaálék* és *A szakállszáritón* című elbeszéléskötetéről összevontan beszél. Megállapításai informatívak. Egyrészt tudatosítja olvasóiban a regionalitást, hogy Krúdy „kisajátította” magának a Nyírséget, „a maga erősen individuális tájképeivel és furcsa, fél lábbal a múltban, fél lábbal az ábrándok világában élő embereivel”, akik a „pusztulásra ítélt faj” tagjai, „a régi lélek előregedve, csenevészén hörög bennük, az új számára pedig nem bírnak megnyílni. Anyagilag máris többé-kevésbé elpusztultak s az ő életükkel nyoma vész fajtájuknak is. Van valami melankolikus humor bennük, s ez adja meg Krúdy novelláinak az

³⁶⁷ *Vasárnapi Ujság* 1917/6. 101.

³⁶⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1918/6. 92–93.

³⁶⁹ A Kozocsa Sándor- (1964), majd Gedényi Mihály-féle (1978) Krúdy-bibliográfiákat, illetve a Barta András nevéhez köthető szövegkiadásokat bőven túlhaladják Bezeckzy Gábor újabb kutatásai. Barta a *Szindbád* (1911) előtti szövegeket a „zsurnalisztika örlőmalmában deformált műveknek” nevezte, s nem figyelt rá kellőképpen. A Kalligram kiadásában (Bezeckzy Gábor és Kelecsényi László szerkesztésében) indult, máig nem befejezett, 50 kötetesnek ígért Krúdy-kiadás első kötetének fűlszövege közel 3000 (!) új Krúdy-szöveget (szövegvariánst) jelez.

alaphangulatát: olyanok, mint az őszi táj, van bennük csillogás, még virág is nyílik mezeiken, de minden a haldoklásra figyelmeztet. Természetesen az ilyen életben nem sok a változatosság, s hogy mégis, egyfolytában olvasva Krúdy két könyvét, alig érzünk egyhangúságot – éppen ez bizonyítja legjobban Krúdy leleményének frissességét.” Felismerni véli ugyanakkor „stíljében a modorosság” veszedelmét.³⁷⁰ A következő olvasott kötetéről (*A bűvös erszény*) írva azt teszi hozzá a Krúdy-képhez, hogy Krúdyt Mikszáth-tanítványnak tekinti. Ez a kis írás kifejezett átmenet a recenzió és a reklám között. A regény ugyanis a *Vasárnapi Ujságban* jelent meg, s a kötetet is a Franklin Társulat adta ki. Krúdy közvetlen, friss, enyhén ideologikus tematikáját is felvillantja: egyik novellájában „egy új földesurat ír le, aki külföldön teleszította magát szocialista eszmékkel, s otthon feleségül kér egy parasztleányt, de ez a kérést csúfságnak veszi és elbujdosik. Ebben – ami Krúdynál ritka – humorának satirikus íze is van.”³⁷¹ (A részben reklámcéllú írás jelentőségét emeli, hogy *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* szerint más visszhangja nem volt ennek a Krúdy-kötetnek.) *A podolini takácsné* kritikájában úgy utal a novellák „befejezetlenségére” vagy „krúdys” lezárására, hogy még azzal is kedvet csinál az olvasásra: „[s]ajnos, ez az író sokszor hamarabb elunja a mesemondást, mint az olvasója a figyelmet. Még a jobbik eset, ha egy erős, szép jelenet közepébe kíséri, és egy megkapó kép-kompozíció hatásában búcsúztatja el tőlünk a hőst. De megesik az is, hogy egyszerűen visszadobja a homályba, ahonnan kiemelte, és ahonnan érdemes volt kiemelnie, mert amit megmutat belőle, azon egy eredeti és értékes művészet fénye ragyog”.³⁷² Az 1911-es és az 1912-es év, a két Szindbád-kötet³⁷³ hozta meg Krúdy széles körű sikerét. Az első kötetet, a *Szindbád ifjúságát* a *Nyugat* adta ki, a *Szindbád utazásait* a Singer és Wolfner. Schöpflin elragadtatottan ír mindkét kötetéről: „Az utóbbi években megszoktuk ezt a termékeny írót úgy tekinteni, mint aki a fejlődés bizonyos pontján megállott, és innen nem tud tovább jutni: mindig egy színvonalon álló, lassankint fáradtagnak tűnő novellák jöttek, erősen érezhető Mikszáth-hatás alatt, mintha az író folytonosan egy nótát pengetne és mindjobban elfáradó hangon. Most aztán egyszerre, váratlanul, mintha valami új megtermékenyülés érte volna, kivirágzott, olyan erőteljes, teli színekkel, olyan friss illattal, mint még soha. A *Szindbád utazásai* valóságos reveláció azokra, akik eddig is hittek Krúdy nem mindennapi tehetségében, és sajnálattal nézték a túl bő termékenységben való ellanyhulását”. Majd így folytatja: „[m]ai irodalmunkban több szép hangját hallottuk a

³⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1907/14. 282–283.

³⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1909/45. 943.

³⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1911/29. 587.

³⁷³ A Szindbád-kötetek utóbbi metamorfózisairól ld. Bezeczky Gábor: Mit nevezünk *Szindbádnak*? In uő: *Krúdy Gyula: Szindbád*. Budapest, Akkord Kiadó, 2003. 15–17.

fiatalkorra való visszaemlékezés, az ifjúság újraélése hangulatának – szebbet, nemesebbet, melegebbet, mint a Szindbádé, egyet sem”. Krúdy modorosságaiiban Turgenyev hangját véli kihallani a kritikus, de a lényeg mégsem ez, hanem az, hogy „régii jó tulajdonságai megerősödve, megtisztulva jelennek meg benne, hiányosságai letompulnak – most végre egészen művész tudott lenni és művészi egészlet adott”.³⁷⁴ A második Szindbád-kötet kapcsán akár a város-fejezetünkben is idézhetnénk Schöpflint Krúdyról, mert ezt írja: „a magyar kisváros levegőjét senki se tudja ma olyan biztos művészettel megjeleníteni, mint ő, csakhogy nála a kisvárosi miliónek is megvan a maga egészen különös színe: az író inkább az érzésével látja, mint a szemével, teleönti az ifjúságot visszasíró melankóliával, a visszaemlékezés lágy romantikájával”.³⁷⁵

A Szindbád-könyvekhez képest is nagyobb elismerés fogadta országosan is *A vörös postakocsit*. Sokan várták Krúdytól – többek között Ady is – Budapest-város nagyregényét. Láttuk, a főváros nem volt olyan megíratlan, mint sokan gondolták, s talán eleve tévedés is egyetlen művet várni a kaleidoszkóp szerűen sokféle Budapestről. (Például Kóbor Tamás *Hamupipőke őnagysága* című regénye kapcsán, a budapesti regényciklus építkezését látva állapítja meg Schöpflin, hogy „[é]rtéke [...] annál nagyobb, mennél ritkább irodalmunkban a nagyobb koncepciókra való koncentrálódás”.³⁷⁶ De nem állítja, hogy „a” Budapest-regényt várja, csak a nagyobb összefüggéseket, az ábrázolt rész nagyobb átélésű, teljesebb kifejezését. Hasonló a Móriczról tett észrevétele is: „a *Sáraranyban* irodalmunknak érdekes fordulását véljük látni a nagyszabású társadalmi és emberábrázolás felé. Ez volna, ha beválik, a fiatalok heves és erőszakos irodalmi benyomásának legfontosabb eredménye a prózai elbeszélés terén”. Itt is többes számot használ Schöpflin, fiataloktól, többektől várja a „nagyszabású” ábrázolást. Ám nincs egy megváltó mű, az irodalom sokféle szerző könyvének összessége, vagy ahogy *A város* című esszéjében írja, „a teljes zenekar”.³⁷⁷

Schöpflin – bár nyolcszor él a felsőfok „leg”-jével *A vörös postakocsiról* írva (legfényesebb, legszélesebb, legjobban, legteljesebb, ez a fordulat háromszor ismétlődik, legpontosabb, legközvetlenebbül) – elég nyomatékos kritikát is megfogalmaz: „Az elbeszélés folyamából mind erősebben és tisztábban hangzik fel egy bús, lágy, halkán csengő, a gordonkára emlékeztető baritonhang: az író hangja, a benyomás helyenkint egészen olyan, mintha élőszóval való elbeszélést hallanánk. A közvetlenség e benyomásának fölkeltéséhez Krúdy nagyon jól ért, sikerének ez a fő eszköze. Sok más eszköze is megvan erre, majdnem

³⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1912/9. 175.

³⁷⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1912/26. 532.

³⁷⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1910/52. 1089.

³⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1911/1. 15–16.*** Schöpflin Aladár: A város. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

minden, ami arravaló, hogy igazán elsőrendű íróvá tegye, kivéve egyet; a koncentrációát. Ennek hiánya teszi ezt a regényét is egyenetlenné, pompás és megragadó passzusok minduntalan lankadt és kelletlen részletekkel váltakoznak, aszerint, ahogy az író az erősebb vagy a halványabb hangulat óráiban írta. Ez vonatkozik a regény kompozíciójára is, amely a maga tervtelen közvetlenségével néha erősen támogatja az író mondanivalóját, néha azonban nagyon is meglazul és összezsugorodik.”³⁷⁸ Az irodalmi mű szerkezete bírálati sarokkő, láttuk ezt Kóbor Tamásra és Móricz Zsigmondra tett utalásaiból is. Nincs ellenére a kicsi részlet jó megírása, a „filigrán” vagy bizarr finomság sem – lásd Sziniről való iménti értékelését –, de a szociologikus irodalomszemlélet nevében az is érdekli, hogy milyen társadalomszerkezet bontható ki az esztétikai minőségből és írói közelítésmódból. Nehéz variálni a kritikai szókinccset, „ha egy író kiváj magának egy szemléletmódot, s annak variációival dolgozik”. Ezért is szembeszökő, hogy 1919-ben, a *Pesti album* megjelenésekor milyen finoman tud fogalmazni: „Krúdy nem vesződik azzal, hogy szigorú, biztos és határozott körvonalakat adjon történeteinek és alakjainak, az életnek nem az anyaga, hanem a muzsikája hat rá, nem három dimenzióval dolgozik, hanem mint a spiritiszták a szellemeket, egy negyedik dimenzióba, a saját hangulatába helyezi el a világ képeit, amint feltűnnek előtte.”³⁷⁹ Keres és talál is Schöpflin olyan saját nyelvi változatosságot – noha gyakran él visszatérő fordulattal, olykor klisével is –, ami pontos és méltó a bírált mű szerzőjéhez.

Megint egészen más író Cholnoky Viktor, akinek első könyvéről, a *Tammúzról* ír hetilapjában is és a *Nyugatban* is. A két írást összevetve láthatjuk, milyen Prokrusztész-ágyba kényszerítette Schöpflint a terjedelmi korlát a *Vasárnapi Ujságban*, s milyen fontosnak tartotta Schöpflin a későn elismerésre jutott Cholnoky megfelelő szintű méltatását.³⁸⁰

A halk szavúak közül Szép Ernő azért is kiemelendő, mert idővel feltűnnek az „Irodalom és művészet” rovatban az (sz) jelű kritikák, amelyeket – mivel előtte *mindet* Schöpflin írta – megkülönböztetnek a megszokott szemlézőtől. Szép Ernő rendszeresen jelentkezett a *Vasárnapi Ujság* hosszabb írásokat közlő felében is, s ezek az írások belekerültek az *Irka-firka* című kötetébe. Szép Ernő is újságíróként dolgozott, hogy megéljen. De tehetsége kiemeli a napi robotosok közül: „Szép Ernő kis cikkeit lapunkból is ismeri a közönség. Egész új, egyéni fajból valók, középen állanak a napi érdekre dolgozó zurnaliszta műfajok és a szoros értelemben vett irodalom között. Amazokhoz tartoznak, mert mégiscsak az újság szükséglete szülte őket, de fellendülnek emebbe egész valójuk irodalmi jellegével.

³⁷⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1913/33. 660.

³⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1919/4. 45.

³⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/52. 1096. és *Nyugat*, 1909/24. 648–655.

Tulajdonképpen kis hangulatképek, melyekben nem az a fontos, hogy miről van bennük szó, hanem az író hangulata, amely előnti szemlélete képeit, élete apró eseményeit. Egy fővárosi ember, aki a fővárosi emberek ezreinek életét éli, csak érzékenyebb lélekkel, a benyomásokat erősebben visszaadó rezonanciával, s ezt a rezonanciát szavakba kötve tudja közölni az olvasóval.”³⁸¹ Többfelé köthető tehát Szép Ernő munkássága a Schöpflint foglalkoztató szempontok közül: adalékkal szolgál az irodalom és újságírás kapcsolatához és a fővárosisághoz egyaránt. Figyelemmel kíséri Schöpflin Szép Ernőt, ám kevés alkalommal szól róla, az 1912-es *Énekeskönyv* és az 1917-es *A jázminok illata* kap önálló ismertetést a *Vasárnapi Ujságban*, amely pedig általában kiemelten figyelt a saját szerzőire.

Megemlítünk még néhány érdekességet, ami kitűnik a kritikák hosszú folyamából. Azt ahogyan a konzervatívokat látja, akiket az utókor vagy nem becsül, vagy nem is ismer. (Vagy ami rosszabb, nem ismerve utasítja el.) Pekár Gyula a *Vasárnapi Ujság* háziszzerzője volt, hosszú folyamban jöttek regényei, többrészes elbeszélései. Mai olvasója nincs, csak közvetetten ismert, lejárt figuraként, például Illyés Gyula memoárjából.³⁸² Halálakor a *Nyugatban* Schöpflin a funerátora. Pekár helyének megváltozását érzékelteti a felütésben is: „Csekély számú hívei annyira túlmagasztalták, nagyszámú ellenségei annyira lebecsmérelték, úgy érzem, rehabilitálom, ha megírom róla az igazat – illetőleg azt, amit igaznak gondolok.”³⁸³ Az időrend menetében nyilvánvalóak lesznek Pekár értékei, például Ambrus Zoltánéhoz volt hasonló franciás műveltsége, ám hamarost inkább Párizs-sznobot láttak benne, mert emberi tartása kevesebb volt. Azt is elmondja Schöpflin, hogy Herczeg Ferenc ellenében Bródy Sándor tette meg „nagy író”-nak, a *Magyar Hírlapnak* a *Budapesti Hírlap* ellen folytatott küzdelme játékszereként. „Elért mindent, ami külső díszít író elérhetett. Akadémikus lett, Kisfaludysta, Petőfi-társasági elnök, képviselő Tisza István közvetlen környezetében, ellenforradalmi vezérember, államtitkár, miniszter, akadémiai pályadíjak nyertese. Többet világi becsvágy nem is tűzhetett maga elé. És mégis elégedetlen volt. Egyet nem tudott elérni, pedig azt akármelyik kopott, élhetetlen, koplaló költőcske feltűnése pillanatában eléri. Azt, hogy az írók ne előkelő vendégnek érezzék a maguk körében, hanem közülük valónak. Ebben az írók valahogy passzív módon könyörtelenek.”³⁸⁴ Éles szemű sorsfejtő Schöpflin, anélkül, hogy bántana.

³⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1913/2. 35.

³⁸² Utalunk itt az olyan emlékekre, mint a *Hunok Párizsban* nyitójele, az 1923-as Petőfi-centenárium. Az ünnepséggel kapcsolatban az ott jelenlévő magyar vezérszónok, Pekár Gyula „négy-öt kommunista siheder”, az ünnepséget megzavaró ágálásáról ír naplójában. Sas Ede (szerk.): *A Petőfi Társaság ötven esztendeje 1876–1926*. Petőfi társaság, Budapest, 1926. 111.

³⁸³ Schöpflin Aladár: Pekár Gyula. *Nyugat*, 1937/9. 204–205.

³⁸⁴ Uo.

„Írók hada”

Az író megjelenése látványos jele volt a női individualitás kibontakoztatásának. Az íróké – többes számban, különösen, amikor Schöpflin Aladár azt mondja rájuk, hogy „had”-ban jelentkeznek – még erősebb jeladás.³⁸⁵ Az individualitások halmazában immár nemzedékek, irányzatok válnak elkülöníthetővé. Schöpflinnek nincs erős készítése az olyan fogalmak, mint például az író körülírására, esetlegesen leváltására. Folyamatosan él az *író* szóösszetétellel, de ismerünk legalább egy példát, amikor reflektál is a szó értékére.³⁸⁶

Készült egy szöveggyűjtemény és bibliográfia a *Nőmozgalom, nőkérdés itthon és külföldön a Vasárnapi Ujságból 1866 és 1895 között* címmel.³⁸⁷ Akik a kérdés előtörténetét is keresik, itt utánajárhatnak a hetilap álláspontjának. A forrásjegyzék utolsó híradása az első polgári házasságkötésről szóló beszámoló, amely olyan vonzó látványosság volt, hogy az érdekelt felek mellett képviselők, városatyák, írók és újságírók körében ment végbe, de amely után a résztvevők rögtön az egyházi (!) esküvőre siettek.³⁸⁸

Nem sokkal később egy évtizedekkel korábbi történetet is felelevenít a hetilap A nőemancipáció az 1843-iki országgyűlésen címmel.³⁸⁹ Az összefoglaló kijelenti, hogy „míg ma a nők egyenjogúsítása nagy részben a magasabb értelmi képzésükre szolgáló eszközöknek teljes mértékben való rendelkezésükre bocsátása körül forog, addig a negyvenes években a nőemancipáció programja inkább egy politikai gondolaton, a nők választóképeségének megadásán épült. Természetes következménye volt ez annak a rendszernek, mely nálunk, az 1848 előtti Magyarországon, a nők jogi állását oly magas színvonalon fejlesztette ki, hogy nemcsak a fiúsítást engedte meg, hanem az alkotmányos jogok némelyikét is megosztotta” a

³⁸⁵ Schöpflin írja Tóth Wanda kapcsán: „... ő nem tárja ki egész meztelenre, tartózkodás és szemérmesség nélkül a női titkokat, mint ahogy újabban az *írók hada* divatba hozta...” *Vasárnapi Ujság*, 1911/7. 136.

³⁸⁶ „A nő mint alkotó, aránylag korán lépett be a magyar irodalomba, de későn szabadult fel. Túl sokáig tartotta bilincsekben a dilettantizmus és a primitív, szentimentális mesével való szórakoztatás igyekezete. Csak a XIX. század végén tűnt fel a típusa annak az írónőnek, aki teljes lelki szabadsággal, a szókimondás független merészségével, az életről való gondolkodás komolyságával és a speciális női mondanivalók őszinte kitérésével, szóval egyenrangú eszközökkel lép versenybe a férfi-írókkal. Ekkor tűnik fel a magyar irodalomban az író, aki nő, az addigi, némi udvarias lebecsüléssel kiejtett »író« helyett. Teljesen és kétségbevonhatatlanul az a típus Kaffka Margitban valósul meg először.” Schöpflin Aladár: Kaffka Margit. In *Magyarország Vereckétől napjainkig: Magyarország történelme, földje, népe, élete, gazdasága, irodalma, művészete I–V*. Írták és szerk. gróf Andrássy Gyula [et al.] Budapest, Franklin, [1929]. Negyedik kötet, 309.

³⁸⁷ In: Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.): *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Budapest, Kortárs Kiadó, 2006. 341–373. A fejezet Dede Franciska gyűjtése.

³⁸⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1895/40. 660.

³⁸⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1895/50. 830.

nemesi származású özvegyekkel. 1843-ban felmerült a polgárok özvegyeinek adandó hasonló jog – de el is bukott, mégpedig épp a progresszívnek tartott „ellenzék” támadása nyomán. Lassan haladtak nemcsak a jogi és politikai változások, hanem azoknak a demokratikus gondolkodás alapján való megértése és pártolása is. 1871-ben került a magyar országgyűlés elé az első „több özvegy nő által aláírt kérvény”, melyben a nők választójogának megadásáért „esedeznek”. A *Képviselőházi Napló*ban zárójelben megemlítik: „(Derűlség)”.³⁹⁰

Az emancipáció másik „ága” a hivatalvállalás engedélyezése, ami Magyarországon 1885-ben következett be, s a gyorsan szaporodó női alkalmazottak 1896-ban megalakították a Nőtisztviselők Országos Egyesületét.³⁹¹ Egy újabb ág a nőnevelés, illetve a nők továbbtanulásának kérdése, ami sokáig szintén csak egy kiváltságos réteg számára volt lehetséges.³⁹² Az egyetemi képzés koedukációja az Egyesült Államokból indult ki, az első európai egyetem a zürichi volt, amely 1864-től mindkét nemből fogadott hallgatókat. A nők számára a felsőfokú képzést nálunk egy 1895-ös miniszteri leirat tette lehetővé.³⁹³

Az emancipációs gondolat jogi érvényre juttatásának ügye nem tartozik szorosan vett témánkhoz. Gyulai Pálnak a *Pesti Napló*ban 1858-ban megjelent, „Írónőink” című háromrészes cikksorozata annál inkább, mert ez „a magyar irodalomtörténeti hagyomány hatástörténetileg egyik legjelentősebb szövege”.³⁹⁴ A közelmúltban egész konferencia foglalkozott a polémia elemzésével.³⁹⁵ Gyulai Pál még fiatalember volt, amikor megírta ezt a sokáig alapvetésnek számító szövegét. Még csak alapozta későbbi óriási tekintélyét, igaz, a szöveg keletkezése évében már beválasztották az akadémia tagjai közé.

³⁹⁰ 308. országos ülés, 1871. március 13. *Képviselőházi Napló*, 1869–1871. XV. k. 5. * A női választójog történetéről ld. Nagyné Szegvári Katalin: *A női választójog külföldön és hazánkban*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001. * A kérdéstről született tanulmányok nyomán felhívjuk a figyelmet, hogy a női választójog előfeltétele a férfiakénál magasabb életkori, illetve műveltségi cenzus volt, pusztán a jogmegadás dátuma (1919, 1922, ill. 1945) félrevezető. De az anakronizmus csapdáját is kerülni kell a számonkérésnél, a nők politikai jogaira vonatkozó nemzetközi egyezményt például csak 1953-ban fogadta el az ENSZ.

³⁹¹ Antoni Rita: A magyarországi feminista megmozdulások története. In: Bolemant Lilla (szerk.): *Nőképek kisebbségben: tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony, Phoenix PT, 2014. 18–29.

³⁹² Müller Ildikó: A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi helyzete, 1896–1914. *Korall*, 2001/3–4. 203–220.

³⁹³ 1895. évi 65.719. számú VKM leirat a kolozsvári és a budapesti egyetemekhez a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályákra való bekerüléséről. *Hivatalos Közlöny*, 1896/1. 1–3. *** A diplomás pályák megnyílása a nők számára nem hozott egyenes vonalú fejlődést. Az oktatási színvonal alászállásával, a férőhelyek valóságos hiányával is indokolták, hogy korlátozni kell a felveendő nők számát. Az 1920. évi numerus clausus törvény több területen numerus nullust vezetett be a nők számára, nehogy „keresztény fiúk szoríttassanak ki”. N. Szegvári Katalin: *Numerus Clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1988. 105–113, 147–163.

³⁹⁴ A Gyulai-szövegről ld. Fábri Anna: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írónők története két századforduló között 1795–1905*. Budapest, Kortárs Kiadó, 1996. 97–100.

³⁹⁵ Török Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című irásáról*. Budapest, reciti, 2016. (Hagyományfrissítés 4.)

Első mondata csak ténymegállapítás: [í]rónőink napról-napra szaporodnak”. Nem sokkal később kérdezve állítja Gyulai: „mert mi egyéb az írónőség, mint be nem vallott, eltakart, félbe szerbe alkalmazott nőemancipatio”, amit „bohó és bűnös tannak” mond. Majd elősorolja, mit gondol az írónőkről. Leereszkedve akarja egyszerre megtagadni a nőktől „az írónőség jogosultságát”, amit „bizonyos körre szorítva, s némi igazoló körülmények közt” hajlandó megengedni.³⁹⁶ Állítja, hogy a nő „sem az államügyekben, sem a költészetben, sem a tudományban nem emelkedhetik egy rangra a hasonló tehetségű férfival”. Hasonló, a jövő időre vonatkozó kategorikus mondatokkal tagadja meg a sikeres részvétel lehetőségét ezeken a területeken: „[n]ők még sohasem törtek új pályát sem irodalomban, sem művészetben, egyetlen nagy eszmével sem vitték előre a tudományt, s nem is fogják soha”. E területeken való sikertelenségük „elfojtott dühvel” tölti el őket, „bizarr eszmékre, túlságokra, hamis genialitásra” ragadtatja őket. „Szegények”-ként beszél az írással kísérletezőkről, lesajnálja a női nemet, mert elhagyja ősi hivatását, s figyelmeztet, ha „súlypontjuk” kívül esik a női és családi élet körén”, az „egyensúly többé helyre nem állítható”. „Fény”, „varázs”, „boldogság” és „nyugalom” vész el, s „angyalból démon” lesz a nő, ha illetéktelen területre tér.³⁹⁷ Nőt nem foglalkoztathat a kétely, nem szabad, hogy érzéseit reflexiókban olvassza föl, az ismeretek hiú hajhászásával szívét kiszárítja, és megbetegíti fantáziáját. „Boncolnia, kételkednie kell, hogy elvekre emelkedhessék, s csak kedélyét képes feldúlani.” Hosszan fejti ki mindezt Gyulai, minduntalan a nők védelmében írott figyelmeztetésnek mondva tételeit. S végül megállapítja, hol lát – enged? – teret az írónők számára: ez a nevelő célzatú „mesék és beszélykék” köre.³⁹⁸ Nőellenes tirádáit újabb sértéssel fejeli meg, amikor azt írja „nálunk az írónők nem olyan számosak, hogy komoly aggodalomra adhatnának okot, s nem oly téren mozognak, mely feljogosíthatná a kritikát ily hosszas és kemény philippikákra. Írónőink csak dilettánsok [...] s egész pályájuk sem komolyabb, sem veszélyesebb, mint egy kis zongorázás vagy rajzolási kísérlet”.³⁹⁹

Még bőven Gyulai életében, 1890-ben jelent meg az a közel négyszáz oldalas, Harmath Lujza összeállította antológia – *Magyar írónők albumai* –, mely már félszáz (!) írónőtől közöl munkát.⁴⁰⁰ De a példa egyre számosabb, kötetek sora jelent meg. Gyulai

³⁹⁶ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Kiadja MTA, 1908. Új folyam LXXVI. k. 1908–1910 cyclus. 273.

³⁹⁷ Uo. 280.

³⁹⁸ Uo. 286.

³⁹⁹ Uo. 289.

⁴⁰⁰ Harmath Lujza: *Magyar írónők albumai*. Budapest, Légrédy testvérek, 1890.

azonban még szavazásra sem engedte a Kisfaludy Társaságban (1897), hogy esetlegesen író is tagja lehessen a szervezetnek.⁴⁰¹

A nők íróként való emancipálása a 20. század első két évtizedében újabb szakaszába érkezett, de ez az időszak még mindig tele volt a társadalom támasztotta akadállyal, a női oldalról pedig csupa kereséssel. Indokolt egy nagy felsorolás, álljanak itt azok a nevek, akikről Schöpflin kritikáiban, ismertetéseiben megemlékezett. Időrendben adjuk a neveket, a sor mindjárt Kaffka Margittal kezdődik. A továbbiak: Erdős Renée, Szikra (gróf Teleki Sándorné), Kiss Olga, Kordina Lilly, Keller Helén, Jörgné Draskóczy Ilma, Alba Nevis (Unger Ilona), B. Szász Piroska, Vécseyné Jankovich Lujza, Fehér Judit, Nil (Rozsnyay Kálmánné Dapsy Gizella), M. Hrabovszky Júlia, Eöttevényi Nagy Olivérné, Carmen Sylva (Erzsébet román királyné), Szabóné Nogáll Janka, H. Szederkényi Anikó (Szederkényi Annaként is), Lux Terka, Beniczkyne Bajza Lenke, Czóbel Minka, Mikola Lászlóné, Lengyel Laura, Tóth Jolán, Molnárné Radich Jolán, Király Gizy, „Valéria” (György Gáborné Czikle Valéria), Izsák Márta, Pap Mariska, Gróf Vay Sándor (Vay Sarolta), Ady Mariska, Vállaji Sipos Ida, Kovács Lydia, Miklós Jutka, Gy. Czikle Valéria, Benkéné Reinelt Mariska, Lesznai Anna, Sztáray Irma [grófnő], Konrádné Kelen Jolán, Neményi Erzsébet, Hollósné de Grobois Nandin, Tóth Wanda, Tormay Cécile, Lengyel Laura, Idus, Lányi Sarolta, Antal Gézáné, Ács Klára, Grazia Deledda (olasz, Nobel-díjas 1926-ban), Szende-Dárday Olga, Asbóthné Ferenczi Sári, dr. Láng Istvánné Lehoczky Ida, Balásházy Péter (Evva Sári), Olga Wohlbüch, Kóbor Noémi, Gáspárné Dávid Margit, Várnai Zseni, Havas Alisz, Mária Zsuzsanna (Madarassy Beck Zsuzsanna), Kézdiszentléleki Jákó Margit, Mauks Kornélia, Gellért Mária, Szász Piroska, Vészi Margit, Ühritz Amadé grófné, báró Bánhidya Stefánia, Rényi Edit, F. Kernách Ilona, Kosáryné Réz Lola, gróf Bethlen Margit, Arató Erzs, Beczássy Judit, Szitáry Zelma, Dobosi-Pécsi Mária, Árvay Jolán.

Ha nem közelíti is meg az egykorú teljességet, ha nem is mind maradandó név, keresztmetszetében fontos regiszter: hetvennégy író, s ha hozzávesszük, hogy többükről többször is írt, a kritikák száma eléri a százat. Hogyan értékelte Schöpflin Aladár a nőírók jelentkezését? Mit gondolt nagyra becsült tanára, Gyulai Pál kritikai nézeteiről ebben a kérdésben, aki valamikor a *Vasárnapi Ujság* egyik legbuzgóbb szerzője volt, a *Budapesti Szemle* és számos Franklin-sorozat szerkesztője, s magának a Franklin Társulat igazgatóságának nemcsak tagja, de 1898-tól elnöke is. Schöpflin tehát, több áttételen

⁴⁰¹ Margócsy István: Nőiség, női szerepek és romantika. In: Török Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon*, 19–40. A Petőfi Társaság már 1870-ban két női tagot is soraiban tudott. Margócsy István tanulmányában többek között remek példákat hoz rá, hogy Gyulai normatív eszméit hányan támogatták a kortársak közül, de hoz Gyulaival vitázó ellenpéldákat is.

keresztül, de függelmi viszonyban volt vele. Csöndes ellentmondásnak tekinthetjük, hogy a történetiség jegyében gondolkodott Schöpflin, s ezzel kiiktatta a normativitást, a kritikai elvárást.

A *Világ* hasábjain Schöpflin 1910-ben egy tárcát közölt Schöpflin, Gyulaiéval megegyező címmel. Ezen jól szemléltethetjük a schöpflini gondolkodásmódot: közvetlenül nem szegül szembe az értelmezendő szövegnek, hanem új állításokat fogalmaz meg, az általa elfogadott régebbi álláspont mellé.

A Schöpflin-féle „Írónők” feleleveníti Gyulainak azt a gondolatát, hogy a nőt zavarttá teszi az írói lét „boldogtalan lesz, torz és tökéletlen az élete. [...] de vajon éppen csak a nőkre áll ez? Nem látunk-e hasonlót a férfi-íróknál is? Az irodalmak történetében nagyon kevés nagy nevet találunk, amely nyugodt, belső és külső zaklatottságtól ment életfolyamatot idéz emlékezetünkbe. Férfi-írónak és írónőnek egyaránt közös sorsa a zaklatottság.”⁴⁰² Az írói lét velejárójának tartja Schöpflin azt is, hogy az alkotó „ösztönszerűleg kiközösíti magát a normális emberek társadalmából”, hiszen „munkája többnyire a normális társadalmak életének figyelése, ábrázolása, kritikája lévén, ehhez egyrészt az kell, hogy ezt kívülről, bizonyos távolságból szemlélhesse, másrészt meg az, hogy függetlenítse magát előítéleteitől, hagyományos nézeteitől.”⁴⁰³ Ha emiatt egy férfi kilép saját társadalmi köréből, melyben nevelkedett, egy kisebb, de abszolút számban elég népes „bohém-társadalom” fogadja be. Egy nő ebbe a pót-társaságba „nehezebben találja bele magát”, a férfiak „mégiscsak inkább a nőt látják benne, mint a kollégát, s ezzel folytonos kényelmetlenséget okoznak neki, nő-voltának és szexusának folytonos védelmére kényszerítik”. A szexusnak ez a nyílt említése, az utalás az írónők „veszélyeztetettségére” jóval túllép Gyulai fogalmazásán. Felveti Schöpflin azt is, hogy a művész „olyan lény, ki bizonyos mértékig ki van lendülve a maga szexusából; ha férfi, akkor elhajlik a normális férfi-típustól a női típus felé, ha pedig nő, akkor fordítva. Nem bizonyos, nem ennek a kétfajta nemiségnek bizonyos keveredése adja-e meg az írói és általában a művészi tehetség lényegét.”⁴⁰⁴ Az írónő nem tud egy világnézeten, egy ízlésnél,

⁴⁰² Írónők. Írta Schöpflin Aladár. *Világ*, 1910. 223. sz. december 15. 1–2.

⁴⁰³ Írónők, uo. *** Nem tudunk nem gondolni Bródy Sándor és felesége, Fehér Judit írónő kapcsolatára, s általában véve is a művészházasságokra. Ld. Fehér Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai*. S. a. r.: Kurta Zsuzsanna. Budapest, Ulpius-Ház, 2007; Harmos Iлона: *Írófeleségek*. In: Forgács Zsuzsa Bruria–Gordon Agáta–Bódis Kriszta (szerk.): *Éjszakai állatker. Antológia a női szexualitásról*. Budapest, Jonathan Miller Kiadó és az Artizánok közös kiadása, 2005. 510–527. *** Tematikusan két művészember házasságáról szól Erdős Renée: *Az élet királynője* című „memoár-szerűen ható” regénye, melyről Schöpflin is írt. *Vasárnapi Ujság*, 1920/5. 60.

⁴⁰⁴ Írónők, uo. *** Itt jegyezzük meg, hogy nem volt ritka a férfinév mögé rejtőzés, Beksics Gusztáv felesége Bogdanovich Györgyként vagy asszonyneve védelme alatt jelentkezett a 19. sz. végén. Balásházy Péter *Forrongások* című kötetéről szólva Schöpflin leleplezi a szerzőt, azt írja: nőre vall „lágyszentimentalizmusa,

egy iránynál megállapodni, nyugtalan természetéhez még külön nyugtalanító elemek is járulnak, mindig az „újabb hatások prédája lesz, folyton kilendül irányából, mint delejtű a mágnesből”. S a végén eljut Schöpflin Gyulai megállapításainak általa is tapasztalt részéhez: a „belső koncentrációra való képesség [...] az íróknál csaknem teljesen hiányzik. Ezért az író munkájában mindig van valami dilettáns-szerűség, s ezért igaz, amit Gyulai mond, hogy igazi nagy alkotásra író nem képes. Még kevésbé képes igazi eredetiségre, vagyis új eszmék és új formák, új szellemi irányok kezdeményezésére. [...] Nyugtalanágánál fogva az író mindig kész új irányokhoz, új iskolákhoz csatlakozni, egyes részlet-dolgokban magamagából is tud hozzájuk adni valami újat – de inaugurálni valami újat – erre eddig író még kísérletet sem tett.”⁴⁰⁵ A Gyulaival való egyetértéstől finom elmozdulást sejtet az „eddig” időhatározó használata. A végérvényesnek szánt Gyulai-álláspontnál megengedőbb, a jövőnek nagyobb teret hagyó viszonyulás ez a változó világhoz, akkor is, ha mint látni fogjuk, nemegyszer ismétli Schöpflin a nőkhöz társuló „eleve nem lehetséges” fordulatokat.

De soroljuk tovább a kérdéseket: milyen nézőponttal lett gazdagabb, amit eddig az irodalomtól nem kapott meg? Tulajdonít-e közös, a női nemhez tartozó sajátosságokat az írók munkáinak, s ha igen, milyeneket? Kik az értékrendjében legmagasabbra jutó írók?

Az utóbbi kérdésre a legkönnyebb a felelet: Kaffka Margit messze kiemelkedik számára a nőírók közül. „Kaffka Margit magasan felette áll a többi íróknak, akik vagy csak a tömegnek dolgoznak, vagy ha többre törekszenek, azon nyersen vetik elének az anyagot, melyből erősebb kéz művészi alkotást tudna gyúrni” – írja Schöpflin a *Csendes válságok* című kötet kapcsán.⁴⁰⁶ A *Süppedő talajon* című novellagyűjteményben ezt az állítást fokozva ismétli meg: „[a]z irodalmi közvéleményben Kaffka Margit már régóta magában, versenytárs nélkül áll íróink közt”.⁴⁰⁷ S egy újfajta elismeréssel is kiegészíti ezt, a *Színek és évek* közlésével – a regény ugyanis a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg folytatásokban –, a kis olvasottságú kötetek után tízezres olvasóközönség is megismerhette Kaffka Margitot.

Kaffka és Schöpflin levelezése igen töredékes, eddigi tudomásunk szerint csak Kaffka levelei maradtak fenn, amiket a szerkesztőhöz, sőt inkább már a barátához küldött, de ezek alátámasztják kettejük bizalmi kapcsolatát.⁴⁰⁸ Kaffka *Gondolkodók* című elbeszéléskötetéről

asszonyos naivsága, és bájos dilettantizmusa a koncepcióban”. Utóbb kiderült, a szerző valóban nő, Evva Sári. *Vasárnapi Ujság*, 1911/10. 195.

⁴⁰⁵ Írók, uo.

⁴⁰⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1910/6. 131.

⁴⁰⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1912/10.195.

⁴⁰⁸ Közvetett adalék a kapcsolathoz Baloghy Mária (1895–1970 k.) feminista írótól, tanártól és lapszerkesztőtől: Bauer Hilda, Kaffka Margit sógornője adta át az író naplójának egy részét Schöpflin Aladárnak „mint az író leghívebb és legbizalmasabb barátjának, aki élete végéig egyedül örködött az életmű fölé”. Borgos Anna (szerk.): *A te színed előtt. Kaffka Margit szerelmei*. Budapest, Holnap Kiadó, 2006. 208.

írja Schöpflin, hogy azokról a nőkről szólnak a novellák, akik „kiemelkedtek már a régi asszony szűk, hagyományok által korlátozott értelmi köréből, akiknek agyveleje a tudományos munkában, a kenyérért folyó küzdelemben edződött, de a szívük még a régi asszony szíve, éppoly fogékony a szerelem lázas fellobbanásai, emésztő kínjai és titkos gyönyörei iránt, éppúgy szenved és vergődik, eped és ujjong, éppúgy hullámzik, mint a többi nőké szokott – mióta a világ.” Kaffkának „már van saját látása, a dolgokat mindinkább a maga szemével, a maguk teljes valóságában nézi és fogja meg, s van saját egyéni nyelve is. Pályájának lírai kezdetéből megőrzött annyit, hogy nőalakjaiba néha beleelegyít valamit önmagából: legalább egy-egy jelenete, egy-egy megjegyzése úgy hat, mint egy benső önéletrajzi adat, egyik elbeszélése (*Diadal*) pedig bevallottan memoár-részlet. Máskülönbén mindig fölötte áll témáinak, s nem mindennapi biztonsággal uralkodik rajtuk.” Egy megjegyzés az írók számosságának és színvonalának aránytalanságára utal: „[a]közt a három-négy író közt, akik miatt megbocsátjuk azt a sok vétket, amit ugyancsak elszaporodott társnők az irodalom ellen elkövetnek, közte van minden bizonnyal Kaffka Margit is; színvonal dolgában pedig elbeszélései a mai irodalmi termelés legmagasabb rendjéből valók.”⁴⁰⁹ A következő, meglepően szerény, mert cím nélküli Kaffka-kötetről is szól Schöpflin, elragadtatottan: „[v]ele társalkodva érzünk valamit abból, ami alighanem a legnagyobb gyönyör a világon, s amit csak a művész tud megadni: a saját képességeink fokozódását, fantáziánk frissülését, látásunk élesedését, érzésünk fölmelegedését. Mindez azért van, mert Kaffka Margitban a rendesnél sokkal erősebben fejlődött ki a művészi képesség három fő-eleme: a látás, a képzelet és a gondolat intenzitása.”⁴¹⁰

Schöpflin használja az író nemének jelzését, s a szerzőről mint *írónőről* beszél. A kor szokása volt ez, a patriarchális kánonba belépő új szereplő a mainál talán indokoltabb megkülönböztetése, ám azóta sem ment ki a gyakorlatból.⁴¹¹ Írónőről mint személyről beszélni nem inkorrekt, de vajon van-e megkülönböztethető, általánosítható női írásmód a kora legnagyobbjának tartott Kaffka Margit vagy mások esetében?⁴¹² Vagy inkább melyek

⁴⁰⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1906/23. 375–376. * Arra vonatkozóan, hogy Schöpflin kikre gondolt Kaffka elhelyezésekor, ld. Szabóné Nogáll Janka: *Boldog emberek* című regényének kritikáját. *Vasárnapi Ujság*, 1906/25. 411. Ezt írja Schöpflin: „A kritika már régóta tartozik neki egy elismeréssel: hogy ő az első igazi irodalmi színvonalon álló írónők egyike.”

⁴¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1907/7. 134–135.

⁴¹¹ 1904-ban jött létre a francia Femina-díj, amelynek zsűrijében csak nők ülnek, s amelyet sokkalta többször kapott meg író, szemben a Goncourt-díjjal. Egy napon hirdetik ki, éppen a G-díj maskulin jellegét ellensúlyozandó. Goncourt-díjat első nőként Elsa Triolet kapott 1944-ben, aztán Simone de Beauvoir 1954-ben, s azóta sem sokan. (1985-től kaphat külföldi szerző is Femina-díjat, 2003-ben Szabó Magda kapta *Az ajtó* című regényéért.)

⁴¹² A terminológiai vitákhoz ld. Anna Mitgutsch: Mi az, hogy „női irodalom”? *Magyar Lettre Internationale*, 1997/tavasz, 24. sz.

azok a jellemzők és azok a „tökéletlenségek”, amelyeket a nőiségből adódóaknak tekintenek a kritikusok, jelesül most épp Schöpflin?

1907-ben Czóbel Minka – „egyike a legjobban hangzó női neveknek” – novelláskötetének adott nyilvánosságot Schöpflin a *Vasárnapi Ujság*ban. Czóbel több kötetes szerző volt, de visszavonultan élt, jelzője a bogaras vénlány, keveset tudtak róla az újak, és éppen annak az időnek határán állunk, amikortól fogva lassan elfelejtették. Schöpflin „a szerkezet egyenetlenségeiért s a feldolgozás lazaságaiért” marasztalja el, számos dicséret mellett.⁴¹³ Egy későbbi kötet kapcsán kitüntető mondattal ismeri el: „ő az első, aki a régebbi magyar írók gyermeteg dilettantizmusa után megszólaltatta irodalmunkban a női lírát, speciális asszonyi vonásaival, azokkal a visszhangokkal, melyeket az élet, a természet, a világ jelenségei az asszonyi lélekben keltenek. Asszonyi érzékenység, fokozott fogékonyság, minden dolognak vagy az érzésen, vagy az első pillanatnyi, képszerű benyomáson keresztül való szemlélete, megadó passzivitás, amely néha hevesen, túláradva sikolt fel az élet teljessége felé, legtöbbször azonban csak halk sóhajokban, fojtott panaszokban merül ki, a formák erős körvonalak nélküli lágysága, a mondanivaló lazán, puha kézzel való megfogása – ezek a jellemző tulajdonságai, amelyek élesen elválasztják mindenkitől, egyes egyéniségektől és irodalmi áramlatoktól.”⁴¹⁴

Visszanyúl Schöpflin a női íráshagyomány képviselőjének tekintett Beniczkyne Bajza Lenkéhez is, egy új könyvének megjelenése kapcsán. Népszerű, de már születésekor vérszegény romantika jellemezte, írta róla Szabóné Nogáll Janka új irányt vevő regénye kapcsán.⁴¹⁵ S amikor megjelenik a jeles irodalmi felmenővel rendelkező író posztumusz regénye, a *Késő szerelem*, megértő kritikával búcsúztatja az írónőt és egy korábbi korszakot is. „Beniczkyne Bajza Lenke neve ma már fogalommá vált az irodalomban, mert nálunk jóformán ő képviseli egymaga a regénynek azt a fajtáját, amelyet a németek *gouvernant-regénynek* neveznek, s amelynek nincs egyéb célja, mint hogy az olvasót kellemes, változatos és rokonszenves mesével szórakoztassa. A kritikusok nagyon haragusznak az effajta munkákra. [...] A nagyközönség – nem a finom műértők csekély számú csoportja, hanem az irodalomban merő szórakozást kereső tömeg – homlokegyenest ellenkezőleg vélekedik. S mint minden ilyen vitában, igaza van mind a kettőnek – a maga szempontjából. [...] Ők az a híd, amely összeköti a ponyvát az irodalommal, s ebben – akárki mit mond – van érték és

⁴¹³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/6. 113–114.

⁴¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1914/21. 419.

⁴¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1906/25. 411.

fontosság, melyet csak a gög és elfogultság nem lát be.”⁴¹⁶ Ez a mondat az irodalmat szociológiai szemmel néző kritikus észrevétele, és annak a felfogásnak egy változata, amely szerint a – mai szóval – populáris irodalom élvezete egy alsóbb lépcsőfok ugyan, de vezethet magasabbra.

Nem taksálja többre M. Hrabovszky Júlia nőknek szóló elbeszéléskötetét sem, mert nem talál benne izgalmat: „változatos, jól kikerekített mesék, rokonszenves alakok, egy kis romantika és érzelmesség, harmonikus, megnyugtató életfelfogás, tiszta légkör. Nem nyugtalanítanak ezek az elbeszélések a hagyományos életformák felforgatásával, semmi forradalmi elem nincs bennük, nem zavarják az olvasó lelki békéjét új erkölcsi problémák fölvetésével.”⁴¹⁷ Az irodalmi megformálás mikéntjére itt is az „asszonyisan pongyola stílus” minősítő formulát használja Schöpflin.

Alba Nevis – Unger Ilona – verseinek bírálata alkalmával ugyancsak átfogóbb észrevételekre vállalkozik Schöpflin Aladár. „Ma, amikor a nyolcvanas–kilencvenes évek realizmusának hatásaképp minden téren valamivel szabadabb hang jött divatba, s amikor az írónők is, ha tehetséges és népszerűsége tud jutni, nyitva áll az út, hogy függetlenül, mint az írói társadalom tagja, tehát a társadalmi formák feszességét magától elvetve dolgozzék, ezek a régi tekintetek nem kötik már annyira a tollforgató nőket. Élnek is szabadságukkal, az igazán kiváló az irodalom javára, a kevésbé kiváló nemegyszer a jó ízlés rovására. Sajátságos dolog, hogy a szellemi életbe benyomuló nők a társadalmi konvenciók bilincsei közül legelőször, és legsürgősebben a szerelmi bilincseket vetik le magukról, s a számukra megnyíló tudomány és művészet forrásaiból legjobban azt szeretik méregetni, ami a két nem egymáshoz való viszonyára vonatkozik. A feminizmus és egyéb modern nőmozgalom irodalma – mint ezt a nálunk egy-két év óta divatba jött felolvasásokból és előadásokból látjuk – nagyobb részében a nemi s az ezzel kapcsolatos problémákkal foglalkozik.”⁴¹⁸ Alba Nevis szerelmes verseinek irodalmi értékét nem tartja sokra, mert kizárólag „modort” észlel, és nem igazi érzést, „ha meglátjuk, hogy a sok forró piros szín voltaképpen festék – akkor elmegy tőle a kedvünk”⁴¹⁹ Alba Nevis az egykorú közönség előtt viszont népszerű volt, Schöpflin is több alkalommal írt róla, ám véleményébe mindig belevegyült valamiféle meggyőzetlenség.

Épp ellenkezőleg történt Lesznai Annával, akit a művészi megoldások terén bírál, de az összkép lenyűgözi Schöpflint: „érdekes asszony és érdekes költő, akit elénk tár. Semmi

⁴¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1906/48. 785.

⁴¹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1906/12. 192.

⁴¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1910/10. 211.

⁴¹⁹ Uo.

sem idegen tőle, ami emberi, még kevésbé, ami asszonyi. Emberi dokumentumokul ezek a versek még érdekesebbek, mint művészi alkotásokul; halk, finom remegései egy nagyon érzékeny, nagyon fogékony asszonyi léleknek, önmaguktól előtörő vallomások, melyek a maguk közellenségével belevilágítanak ennek a léleknek legtitkosabb redőibe, s feltárják azokat a titkait, amelyek gondosan rejtve szoktak maradni idegenek kíváncsi szemei elől. Tisztán a művészet szempontjából nézve, néha kelleténél jobban zavar a dilettáns-íz, az a nemtörődés a tudatos művészet legfőbb jellemvonásával, amely a formát pontosan összekapcsolja a tartalommal, hogy a mondanivaló a számára lehető legmegfelelőbb formát öltse. [...] Ha azonban a könyvecskét a benne levő legjobb versek szerint nézzük (ilyen van benne vagy egy tucat), meg kell éreznünk, hogy költő, aki írta.”⁴²⁰ Ennél a kritikánál is előtűnik, milyen mélyen beletalált Lesznai verseinek lényegébe, Lesznai asszonyi princípiumaiba.

Kaffka Margit mellett a legtöbbet Erdős Renée-vel foglalkozott Schöpflin, több kötetét is vizsgálta a nyilvánosság előtt kitarulkozó, fordulatokban bővelkedő életű írónőnek. Erdős Renée 1905-ben már *A Hét* által nyilvánosságot kapott, ötkötetes szerző. Schöpflin egy kritikai folyamatba kapcsolódik már bele: „új könyve sajátságos fejlődésben mutatja be a költőnőt. A szíve mintha megmélyült volna, a hangja mintha lágy szopránból sötétebb színezetű altba menne át, s szenvedélyességében mintha mind erősebbé válnék a fájdalmas vonás. Most is mondhatni kizárólag szerelmet énekel, de már nem csupán a vér forró hevületét, a képzelet epedő játékát, hanem misztikus tűzben égő, s néha szinte hisztériásan fel-felsikoltó szenvedélyeket. A vágy ma is a fő témája, az a vágy, amely befoglal mindent, testet, lelket, s amely nem mer vagy nem akar kielégülni, de lázasságában fantasztikus, keleti színgazdagságú képeket fest az olvasó képzelete elé.” S különösen értékes originalitása: „az ő dalaiban olyasvalami van, ami mostanában ritka madár: eredeti, bátor egyéniség, amely konvenciókkal, mások ítéletével nem törődve a maga útját keresi, s a maga lelki életét igyekszik élni” – írja Schöpflin.⁴²¹ A lemondás kötete következett ezután Erdős Renée munkásságában, mely előkészíti katolizálásának nagy visszhangot kiváltó fordulatát. A *Jöttem hozzátok...* című kötetben „a legtöbb vers egy eltűnt szerelem visszasíró búcsúztatása; félhomályban, szomorú arccal, szinte közömbössé fojtott, de néha meg-megcsukló hangon mondott panaszok, amelyek éppen ezzel a lefokozott hangjukkal néha jobban meghatják az olvasót, mint a szenvedély szilaj, sikoltó kitörései”.⁴²² 1910-ben, a következő évben

⁴²⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/39. 823.

⁴²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1905/51. 828–829.

⁴²² *Vasárnapi Ujság*, 1909/6. 119.

megjelennek a költő „átalakulásának dokumentumai”, az *Aranyveder* című kötet. „Ezeken a dokumentumokon nem lehet disputálni, legfeljebb meg lehet őket gyanúsítani; csak a rosszindulat tagadhatja el, hogy a verseknek lélektani alapjuk van, valóban egy vergődő lélek szól belőlük, amely önmagában vívódik a múlt pogány, szerelmes, testies árnyaival, és térden csúszva, vezekelve, kiterjesztett karokkal eseng a szelíd, szerető Jézus felé. Nem irodalom az, ami a tartalmukat adja, lélek van bennük kitárva, eleven élet reszket bennük, amely sokszor át is törí az irodalmi korlátokat – írta Schöpflin.⁴²³ S hozzáfűzi, amit a női lélekről feltételez, hogy a katolikus miszticizmus jobban megfogja a női lelket, mint a férfié. Hozzáteszi, hogy ez az Erdős Renée költőileg ugyanolyan erős, mint a régi: „az ember élete egységes, a múlt nem hal meg soha, ható eleme marad a jelennek és a jövőnek, föl-föléled, amikor nem is várjuk, meg-megzavarja a jelen pillanataiban való nyugodt elmerülést. Erdős Renée nem tud megszabadulni elmúlt életétől, de menekül előle erősen, elszántan, heves vággyal, mégis a megbánásban és irtózatban, mellyel felé fordul, mindig megmarad valami az átélt földi gyönyörök reszketéséből. Bármennyire idegen tőlünk az a misztikum, amely a költő lelkét elfoglalja, verseit élvezettel olvassuk, mert igazak, emberiek és a művészet lelke szól belőlük.”⁴²⁴ S azt, hogy a múlttól nem lehet megszabadulni, egy késői, távolibb visszapillantó részben önéletrajzi jellegű regény is megerősíti, *Az élet királynője*. A regényben felismerhető a Bródy–Erdős-szerelem, és „a tizenöt-husz év előtti budapesti irodalmi viszonyok sok tekintetben memoár-szerűen ható jellemzése”, amely „egyoldalúan van ugyan nézve, s megvan benne az a hajlandóság, hogy egy bizonyos irodalmi csoportot azonosítson az egész irodalmi világgal, de tele van olyan vonásokkal, amelyekből nagyrészt rekonstruálni lehet ama kor irodalmi levegőjét, s amelyek magyarázatát adják, hogy miért volt a kilencvenes évek végének és a kilencszázas évek elejének sajtó körüli irodalma olyan sekélyes és koncentrálatlan.”⁴²⁵ Okkal-móddal kulcsregényként is olvashatjuk a regényt, jelzi Schöpflin, egy szerelemmel való leszámolásnak, a férfi, ráadásul íróember nő-olvasatú bemutatásának.

Tragikus sorsa volt Fehér Juditnak, az egyikötetes – Szinnyi József által számon sem tartott – írónőnek. Még nem volt húszéves, amikor írni kezdett, első novelláját mégis csak *A Hét* közölte 1900-ban, amikor 31 éves volt. Tüdőgyulladásban halt meg 1908-ban, életműve nincs, csak egy kötete és néhány, a kötetből kimaradt novellája. Márton László „írói

⁴²³ *Vasárnapi Ujság*, 1910/25. 536.

⁴²⁴ Uo.

⁴²⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1920/5. 60.

elszántságnak” mondja azt a képességet, ami Fehér Juditból hiányzott.⁴²⁶ Bródy Sándor felesége volt, kapcsolatuk válással végződött, a sebekről, amiket férjétől kapott, és amelyeket ő adott, az unoka, Alexander Bródy dokumentumokra épített értékelő kötete számol be.⁴²⁷ Schöpflin Aladár a férfiakban való csalódás mélységét emeli ki kritikájában: „Fehér Judit filozófiája a kiábrándultságé, amely szinte megrendítő a maga teljességében. Olyan tökéletes ez a kiábrándultság, hogy már lírája sincs ennek a szónak a szélesebb értelmében, mert ez a fölfogás a megnyilatkozásában azt se kíméli, aki vallja. Ez egyéniségének a természetéből következik, hogy erősebb a megfigyelésben, mint a képzeletben, amelynek szárnyát köti, és repülésének határát szabja”.⁴²⁸ Írói erényei között első helyen említi Schöpflin a „megkonstruáló képességét” – ritkának tartja ezt a fajta tehetséget nőknél –, és nyelvének erejét, színességét és jó magyarságát.

Nem feladatunk a kezdetben kizárólag női betegségnek tartott hisztéria kérdésének a tisztázása.⁴²⁹ De a hisztérikus reagálás (nyugtalanlás, egyensúlytalanság, indulat, érzelmi túlsordulás, tünet, betegség) felbukkan a Schöpflin által olvasott és értelmezett művekben. Kaffka *Mária évei* című regényéről szólva a kritikus kiemeli, hogy „[a] regény igen érdekes és éles pszichológiai belátással rajzolt képe azoknak a lelki válságoknak, melyekbe ma oly könnyen belejutnak a tanuló, intelligens nők, ha hajlandóságuk van a hisztériára, s ha nincs meg az a velük született egyensúly-érzékük, amelyre minden embernek szüksége van, hogy megtalálhassa a maga helyét a világban.”⁴³⁰ (A női hisztériát Móricz regényében, *Az Isten háta mögöttben* is meghatározónak tartja: „[a] regény központja egy asszony, egy egészen közönséges kisvárosi asszony, akit csak heves, de kielégülésre nem jutó érzékisége, és egy jobb, gazdagabb élet után epekedő, öntudatlanná fojtott, hisztérikus vonaglásokká csökevényesedett vágya különböztet meg a többi száz meg ezer társnőjétől.”⁴³¹ Mindkét esetben a hisztéria egyfajta jelzés, üzenet a világba, mögötte a társadalomban elfoglalt hely és annak megingása vagy éppen túlzott mozdíthatatlansága áll.)

Az írók közül számottevő, mérhető létszámú csoportot rajzol ki ennek a problémakörnek jelentkezése. Milyen szűk vagy mennyire nyitott pálya- és hivatáslehetőség

⁴²⁶ Egyetlen szerzővel kapcsolatban említi ezt Márton László, de ha végigtekintünk a bibliográfián, látjuk, hogy nagyon sok az egykötetes szerző, akik gazdagítják az irodalom szövetét, de folyamatos munkásság híján a kánon részei soha nem lettek.

⁴²⁷ Fehér Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai*. S. A. r. Kurta Zsuzsa. Közreadja Alexander Bródy. Szerk. Hovanyecz László. Budapest, Ulpius-ház, 2007.

⁴²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1906/9. 145.

⁴²⁹ Andrew Scull: *A hisztéria felkavaró története*. Ford.: Pléh Csaba. Budapest, Holnap, 2013; Vári Sándor: A női hisztéria Budapesten az 1880-as években. *Buksz*, 1999/2. 11. évf. 174–183.

⁴³⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1913/21. 420.

⁴³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1911/47. 953.

áll a nők előtt, amikor erre szükségletük támad, és amikor anyagi szükség is vezeti őket rá, hogy dolgozó emberként lépjenek a társadalomba. A női emancipációnak ezt a kérdését először Beksics Gusztáv „regényes kép”-e pendíti meg a Schöpflin előtt fekvő könyvek közül. Beksics feleségével közösen akarta megírni ezt a regényt, de felesége közben meghalt. A felhasznált jegyzeteket is a feleség, Bogdanovich Krisztina készítette. A regény nézőpontja a reáliákkal számot vető óvatos nőé. (Említettük már egy lábjegyzetben, hogy Beksics felesége volt az, aki asszonynéven volt szerkesztő, és választott férfinév mögé rejtőzve írt szépirodalmat, és fordított. Ez is finom korjelzés a nyilvánosság előtti szereplés felemás vállalására.) A prózai munka: „egy nagy társadalmi probléma regényes modorban való kifejtése. Alaptétele az, hogy bár a modern élet szükségletei a létért való küzdelem harcterére viszik a nőt, s fölfegyverzik a tudomány eszközeivel: mégsem szabad elvesztenie lényé tulajdonképpeni lényegét, a nőiességet, s nem szabad teljesen kilépnie igazi köréből, a családi életből.” S végül azt állapítja meg Schöpflin, hogy a „mese csak arra való, hogy alkalmat adjon a társadalmi kérdés beható tárgyalására, de ezt aztán a szerző ritka elmeéllel és dialektikával s a modern filozófiai és szociológiai gondolkozás terén való alapos tájékozottsággal fejtegeti”.⁴³² Beksics és felesége munkája még a problémaérzékelés korai szakaszában született „regény” volt, éppen 1904-ben alakult meg – a Nőtisztviselők Országos Egyesületéből kiválva – a Feministák Egyesülete. A mű különösségét jelzi a tervezett szerzőpárosi közös munka is.

A nőknek a tudományos pályán való érvényesülésével foglalkozó művek is kirajzolnak egy csoportot. Itt már nem csak íróókra hivatkozunk, főleg a társadalmi problémák irodalommal való megoldására összpontosítunk. Érdemben nem szól Schöpflin Balázs Bélának a *Doktor Szélpál Margit* című kötetéről (és színházi előadásáról), csak ez utóbbinak kudarcát említi. De az írott és a színházi változat is az egyik első intellektuális kihívásra, mások szemében kalandra vállalkozó nő megjelenése a magyar irodalomban. Itt férfi fogalmazza meg a problémát.⁴³³ Balásházy Péter – valójában Evva Sári – *Forrongások* címmel írt regényt. Kritikájában Schöpflin a második mondatban leleplezi a szerzőt. A regényben a leány-testvérpár idősebb tagja húga betegágyánál hirtelen megkomolyodik, s „ráadja magát az orvosi tudományra”. (Az orvosi tudománnyal foglalkozó nő lírája jelentkezik Árvay Jolán *A kerten kívül* című regényében is „a jobbfejta amatőrség

⁴³² *Vasárnapi Ujság*, 1904/14. 223.

⁴³³ Az elődök között tartjuk számon egy ugyancsak férfi szerzőnek, Lovik Károlynak *Doktor Pogány* című társadalmi regényét (1902), amelyben az emberiség megváltásáról álmodozó fiatal orvosnő vereséget szenvedve „az igazi női hivatás tudatára ébred”, és felhagy terveivel.

színvonalán”.⁴³⁴) A kritikus ebben nem lát egyebet, mint ijedt odaadást. Ez a hivatás-fordulat nem a női felszabadulásról szól: „[n]agyon asszonyos az egész világfelfogása, leginkább pedig az a mód, ahogy a komoly tudományos munkát beállítja a nő életébe: olyannak nézi, mint a régi nők a zárdát, menekülésnek az élet elől, az aszkézis egy nemének. Tudjuk, hogy a nőket egész más okok hajtják a tudományos pályákra, mégis kedves az írónőnek ez a felfogása, mert elárulja a családban élő nő borzongó tiszteletét rá nézve oly idegen tudós nő-társai iránt, azt az egész romantikát, amelyet életükhöz hozzáképez.”⁴³⁵ Inkább a középosztály társadalomképéről árulkodik a regény, s nem a női egyenjogúság gondolatáról.

Erősebb az emancipációs gondolat (pontosabban annak nehézsége) Alba Nevis, azaz Unger Ilona *Bolti lányok* című regényében. A problémaérzékenységet dicséri Schöpflin a munkában, kevesellve azonban az élettapasztalatot és a sorsokba való mély betekintés képességét. „A legérdekesebb társadalmi és irodalmi problémák egyike az olyan egyszerű iparos vagy jobbfejta munkáscsalád leányának a sorsa, akit szépsége, értelmessége, műveltsége kiemel abból a körből, amelybe beleszületett, anélkül hogy el tudná helyezni egy másik, magasabb rendű körben. [...] A nőkre nézve a társadalom sokkal arisztokratikusabb, sőt feudálisabb, mint a férfiakra; a mosónő fiának, ha előkelő állásba küzdi fel magát, elfelejtik származását, a mosónő lányának soha, ha mégoly kiváló tulajdonságokkal dicsekedhetik is” – írja, majd kedvetlenül elemzi a regényt mint irodalmi műalkotást. Beniczky Lenke-utánzatnak tartja, csak éppen a főúri világból „a virágosbolt, a konyha és a színpad légkörébe” áthelyezve.⁴³⁶

A *Vasárnapi Ujság* közölte folytatásokban Szende-Dárday Olga regényét, a *Rozsdát*. Abból az alkalomból, hogy kötetben is megjelent, Schöpflin komolyabban elemzi. A regény „kritika alá veszi a mai nők helyzetét, minden oldaláról megpróbálja újraértékelni mindazokat az erkölcsi és társadalmi értékeket, melyek a hagyományos felfogások és előítéletek szerint a nő életét determinálják, és új megoldásokat próbál a nők helyzetének problémáira.” A kevés anyagiakkal rendelkező úri lány, aki „lelkileg finom és arisztokratikusan érzékeny, tele van mindenféle tehetséggel és igazi lelki előkelőséggel, vágyva-vágyik a szabadság, függetlenség után, de nem bír kivergődni abból a függő helyzetből, melybe vagyontalansága juttatja”. Schöpflin társadalomérzékelése szerint „[ú]ri családok vagyontalan lányai ezren és ezren vannak így: hazulról csak a finomabb igényeket, a magasabb társadalmi körhöz tartozás öntudatát hozzák magukkal, azok nélkül az anyagi eszközök nélkül, melyek erre kellenének, a

⁴³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1921/10. 120.

⁴³⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1911/10. 195.

⁴³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1908/5. 94–95.

férjhezmenetelnek is csekély lehetőségeivel [...] a szegény rokon keserves szerepére vannak kárhozthatva.”⁴³⁷ Schöpflin társadalomképéhez is adalék ez a megfigyelés: mint *regényíró*t őt is foglalkoztatja a lecsúszó dzsentrí. Saját regényében alulról láttatja az úri középosztályt, a dzsentrít. A *Kitli János szerencséje* című regénye különös irányregény. A fűszeres segéd hirtelen meggazdagodik, de nehezen megy az úri életre való berendezkedés, hiszen soha gazdag ember életét nem látta közlől. A segítőül szegődött elemi iskolai pajtás, a két „predikátumos dzsentrí lókötőnek”, pernahajdernek, gazembernek bizonyul. Házasságszerzőként egy megesett fiatal bárónőt kommandál a társasági életben járatlan ifjúnak, olyat, akinek ez a gazdag házasság lenne a kiút a múltból is, s óvná meg a lecsúszástól is.⁴³⁸

Szederkényi Anna *A nagy nő* című prózája szintén egy kifordított karrierregény. A szegény leányból nevelőnő lesz, s egy csíny révén majdnem beleszédül egy miniszter karjaiba, „de tiszta lelke és szerelme végül is visszarágadja az örvény széléről. Így száraz kivonatban ez konvencionálisan szentimentális történetnek látszik, de a regényben elevenebbé lesz azáltal a sok mondanivaló által, amit az író belezsúfol, s koronkint, egy-egy képben vagy jelenetben az átélt valóság benyomását teszi.” A problémát érzékenynek és fontosnak mondva, a részleteket igen megdicsérve Schöpflin itt is a női íráskészség gyengéit említi: „a vonalak nem biztosak és egyenletesek”, sok a konvencionális vonás, elrajzolás, „az egyes jelenetek szerteszakadnak, nem állnak össze egységes képpé, az alakok időnként nagyon is papiros-alakokká lesznek...”⁴³⁹

A mára elfeledett írók közül Kóbor Noémi kap komoly elismerést Schöpflintől, egy olyan könyvért, amelyben rögtön két színmű is van. Kritikája elején Schöpflin világossá teszi az akkor még csak feltételezett rokon kapcsolatát is, hogy Kóbor Tamás leányáról van szó. Elfogultságról szó nem eshet Schöpflinnél. Az emancipáció egy sikeresebb fokát írja le Kóbor Noémi, azt a „kiforróban levő mai leánytípus[t], amellyel mind gyakrabban találkozunk társaságban, az egyetemek tantermeiben, mindenféle olyan helyeken, ahova fiatal leányok eljuthatnak, alig jelentkezett még olyan jellemzően és érdekesen, mint ebben a könyvben. Az a leánytípus ez, amely már nem éli öntudatlanul, önmagába zárkózzottan s érintésre szirmait hamar lecsukó virág módjára a maga életét, hanem kinyitja a szemét, körülnéz a világban, töprenkedik a maga sorsán és helyzetén, megméri környezetét, nyugtalanul, forrongva, keresgélve próbál tájékozódni, önmagáról számot adni magának”. A huszonöt éves

⁴³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1913/46. 920.

⁴³⁸ Schöpflin Aladár: *Kitli János szerencséje*. Budapest, Franklin, 1924. *** A Schöpflin regény csekély esztétikai értékét itt nem érintjük.

⁴³⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/11. 215.

elsőkötetes szerzőnél is lát bizonytalanságot. Finoman fogalmazza meg fenntartását: „[a] keze s a szeme még bizonytalan, jól lát már, de a látottakat nem tudja biztosan értékelni és viszonyba hozni a többi világgal, s amit életnek tart, az még inkább csak az életnek egy elképzelt és félig megértett másolata”.⁴⁴⁰

A két nem közötti egyenjogúságot sem jogi, sem művészi szempontból nem tekintette Schöpflin rendellenes különcködésnek, érezte és tudta, hogy egy nagy fordulat közepén járnak, ennek köszönhető az „írónok hadának” megjelenése, amit nyitott érdeklődéssel, olykor csalódásokkal, ritkábban azonban – elsősorban Kaffka Margit esetében – a rátalálás élvezetével és elismeréssel fogadott. Az írónokról szóló kritikák egyre több általánosítást tartalmaznak, egyre világosabb Schöpflin számára is, hogy a probléma típusainak mibenléte hogyan fogalmazható meg. A mára teljességgel elfeledett Gellért Mária kapcsán – akinek még születési és halálozási évét sem őrizzük – egy kis összefoglalót illeszt kritikájába: „A mai női típusok egyik leggyakrabban előforduló példánya van itt megfigyelve. Nőknél sokkal gyakrabban látjuk, mint férfiaknál manapság azt az egyoldalúan esztétikai világfelfogást, amely gyakran vezet extravaganciákra, különösen fiatal korban erős izgalmakat kelt a lelkekben, megnehezíti, hogy megtalálják a helyüket az életben, sőt nemegyszer egész életre kiható tragikumokat is okoz. [...] A lányokat a műveltség realitásos oldalainak elhanyagolásával rendszerint kizárólag vagy legalább főleg a művészetek élvezésére tanítják, fiatal érdeklődésüknek csak a zene, a képzőművészet és az irodalom ad táplálékot, s ettől olyasformán fejlődnek, mint a gyermek, akit cukrászsüteményen neveltek fel. Ez aztán megbosszulja magát az életben.”⁴⁴¹ Az életben való helytaláláshoz tartozik egy gyakorlatias könyv ismertetése, Hollósné de Grobois Nandin *A kenyérkereső asszony* címet viselő munkája, az alcíme szerint nők számára készült „pályamutató”.⁴⁴² Ez nem irodalmi munka, csak azért idézünk itt az újságíró-nő-szerzőtől egy mondatot, mert szorosban kapcsolódik Gellért Mária könyvéhez. „A modern nőnevelésnek nagy fogyatkozása, hogy nem készíti elő a leányokat a gyakorlati életre, hanem *dilettantistákat nevel belőlük*, akik ugyan mindenhez konyítanak, de alaposan semmihez sem értenek. Elvégzik az iskolai tanulmányokat, s néhány év múlva elfelejtenek szépen mindent. Megtanulnak még zongorázni, festeni, énekelni, elsajátítják egy keveset a francia, német és angol nyelvet és ezzel rendesen be is fejezik a tanulmányaikat.”⁴⁴³

⁴⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1917/12. 196.

⁴⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/10. 156–157.

⁴⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1910/29. 616.

⁴⁴³ Hollósné de Grobois Nandin: *A kenyérkereső asszony*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Kiadóvállalata, 1910. 9.

A következő nemzedékhez tartozik Kosáryné Réz Lola és Beczássy Judit. Mindketten az új államhatárok mögé került országrészekből – a Felvidékről, illetve Erdélyből – települtek Magyarországra, s mindketten a 20-as évektől publikáltak.

Kosáryné Réz Lola *Filoména* című regénye egyfajta karrierregény, de talán pontosabb így, küszködéstörténet a cselédsorból való kiemelkedésért. A címszereplő kis tót cselédlány természetes apja egy négylovas hintón járó gróf, akit egyszer messziről látott. A sors a társadalmi lentből nem engedi föl, de küzd benne „félvér” úri származásának tudata, s bár megismétli anyja sorsát – egy bányamérnökötől születik fia, aki nehéz helyzetük miatt meghal –, ám több nehéz fordulat után eléri, hogy egy másik kapcsolatból született gyermeke felérjen a hivatásos emberek közé, bányamérnök lesz, mint első gyermekének apja. Az irodalmi minőség dolgában is kiemelkedik a regény, az sikerül Kosáryné Réz Lolának, „amire nagyon kevés asszony-író volt eddig képes: harmonizált és teljes egyensúlyt tartó képet tudott magának a *Filoména* szerzője alkotni a világról, s valami egész különös tisztaság van lényében, amely megfogja az ember szívét.”⁴⁴⁴ Sűrűn jönnek az írónő regényei, a következő évben, 1921-ben az *Álom*, mely Selmecbányán játszódik, s amelyben egyetlen szó sincs politikáról, mégis – az idők szava – „erősebb irredenta-érzést kelt, mint a manapság divatos kongó frázis-bugyborékolások. Az irodalom nem azzal tesz szolgálatot a szétszaggatott Magyarország ügyének, hogy üres nagy szavakban fogadkozik és jajgat, hanem azzal, hogy szívvel, szeretettel fordul az elszakított vidékek felé, művészi ábrázolással magába öleli őket, láthatatlan lelki kapcsokat teremt velük a magyar olvasókban.”⁴⁴⁵ (A regényről Schöpflin a *Nyugatban* is írt ugyanilyen kis terjedelemben, de egyben saját felvidéki ifjúsága felelevenítésével.⁴⁴⁶)

Egy történelmi regény zárja le a művek sorát a hetilap megszűnése előtt, a 15. században játszódó *Ulrik inas*, egy felvidéki város elpusztításának és újjáépítésének története. Kosáryné írói képességeiben ismét olyat fedez fel Schöpflin, amit a korábbi nemzedék képviselőinél hiányolt, a szerkesztés nagyszerűségét: „... ahogy a különböző, sokszor erősen szétágazó szálakat összebogozza, és a motívumokat egymással viszonyba hozza, minden részlet és minden motívum a maga értéke szerint van egészbe beillesztve. Ez a gobelin-munka kiválóan sikerült, jobban, mint az egész mű keretekbe foglalása. Itt egy kis törés van: a regény két részre bomlik [...] Az írónő nem közönséges elbeszélő művészete azonban jórészt

⁴⁴⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1920/11. 131.

⁴⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1921/3. 35–36.

⁴⁴⁶ Schöpflin Aladár: *Álom*. Kosáryné Réz Lola regénye. *Nyugat*, 1921/9. 715.

elleplezi az egyensúlynak ezt az ingatagságát.”⁴⁴⁷ Mielőtt elfogultsággal gyanúsítanánk Schöpflint a sok dicséretet olvasván, hozzátesszük, hogy a *Nyugatban* Füst Milán kritikája – mely ugyancsak, sőt aprólékosabban teszi szóvá a regény „bizonytalanságát”, az „elsietéseket” – ezzel zárja „figyelőjét”: „Mégis: csodálatos. Mint egy alvajáró fut végig a veszélyes, nehéz téma meredekein. Végigfut egy olyan bonyolult és nehéz anyagon, amelyhez sokan még csak hozzá sem mernének nyúlani. S mert éppen oly eredeti, nagy tehetség, még így is leköt, nemegyszer csodálkozásra indít s még többször gyönyörködtet.”⁴⁴⁸

Beczássy Judit üdvözlése is lelkes. Első regényében kitűnt – *Mari néni*, egy önfeláldozó vénlány története – „hangjának egyéni színével és érett írói készségével”. „Beczássy Judit nagyon jól tud elbeszélni: megvan az az írói tulajdonsága, hogy pontosan ki tudja válogatni, mit kell a témáról elmondani, hogy jellemzővé és érdekessé váljék, és mi fölött kell elsiklani. [...] Az alakjai igazán élnek, az emberi természet ösztönszerű megértésével vannak elgondolva, csupa töményített megfigyelés mind, semmi kigondolás nincs bennük. [...] Regénye épkézláb írói munka, tele az élet fanyar ízével, teljesen meggyőző szerzője írói hivatottságáról.”⁴⁴⁹ A következő évben újabb – *Tóth Eszter élete és halála* című – regénnyel jelentkezett, mellyel az Athenaeum pályadíját is elnyerte. Egy parasztlány karriertörténetének megbicsaklásáról szól, a megálmodott életcél megtöréséről. „A történet egészen realiztikusan van elmondva, apró megfigyelt adatok nagy mennyiségével, de mégis tömören, sőt szüksézáváan – ritka írónő, aki nem bőbeszédű –, csak olyan dolgokat mond el, amik föltétlenül szükségesek a dolgok jellemzéséhez. Semmi lírizálás az egészben, mégis erős líra árad ki belőle, nem az írónő szavaiból, hanem magukból az elmondott dolgokból.” Kosztolányi néhány hónappal később a *Nyugatban* szinte Schöpflinnel egyező szavakkal dicséri Beczássy Judit írói teljesítményét. Hogy beigazolja, milyen mellékes mindig a tárgy, és milyen döntő mindig a művészi megformálás, Kosztolányi ízekre szedi a cselekményt, s egyszerű naturalista, verista alapokat talál a nyomor világából. De „[a]z írónő – a nőkről ritkán tapasztalt – erővel rajzolja az életet. Nyugodtan, egyszerűen beszéli el mondanivalóját lépésről-lépésre, nem siet és nem marad el. Zord tárgyát biztosan kezeli. Nem túloz, nem mond többet és nem mond kevesebbet, hanem éppen annyit, amennyi szükséges, hogy fölkeltse és kielégítse érdeklődésünket. Tudja, mikor kell átsiklani fontos események felett, s mikor kell részletezni valamit, ami talán jelentéktelennek rémlik. Szóval úgy munkál, mint az

⁴⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1921/23. 275.

⁴⁴⁸ Füst Milán: Kosáryné Réz Lola: Ulrik inas. *Nyugat*, 1922/3. 213–214.

⁴⁴⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1920/22. 264.

élet, s minden mondata egy eleven test természetes lélegzetvételül hat.”⁴⁵⁰ A tematikában van távoli hasonlóság Kaffka Margit nősorsaihoz, bár lényegesen lentebbi társadalmi regiszterben. A történet azonban – s most ismét Schöpflint idézzük – nem ragad le a mélybe. „Az egyszerű történet fölött pedig mint valami messze kiszélesedő horizont domborodik a kis regény szimbóluma: az asszonyi passzivitás és kiszolgáltatottság csöndes tragikuma, s ezzel [a főhős] személyes tragédiája egyetemes perspektívát kap.”⁴⁵¹

A két itt említett író ma sem tartozik az irodalmi kánonba, csak az írók és általában a nő kutatás témájául szolgálnak, s ez a „felfedezés” is viszonylag új fejleménye irodalomtörténetünknek. Schöpflin kritikái meggyőzően mutatják, hogy velük egy író-nemzedéki fordulat kutatását is meg lehet alapozni. Ezek az írók tudnak szerkeszteni, uraik mondanivalójuknak, nem szépelegnek. Pályájukban az is közös, hogy mindketten meg tudtak már élni írásaikból, igaz, Kosáryné az *Új Idők* és a Singer és Wolfner kiadó szárnyán lett a korszak igen népszerű, elsősorban ifjúsági írónoje, míg Beczassy Judit – és férje, Balázs Sándor író, drámaíró és klasszika-filológus tanár – a *Nyugat* köréhez tartozott, s jó családi ismeretségben volt Babitscsal, Kosztolányival és kritikusaival, Schöpflinnel.

*

Igaza volt a fiatal Horváth Jánosnak, amikor észrevette, hogy Schöpflin rövid, de rendszeres írásai a hetilapban a jövő irodalomtörténetének apró mozaikkockái. Nagy utat tett meg Schöpflin: beosztott segédmunkatársból, a Vargha Gyula vitte rovat korrektorából nőtte ki magát önálló arcélú kritikussá, harcolta ki pozícióját a Franklin Társulatnál. Kezdetben még a kezébe adták, amiről írnia kellett, utóbb maga választott halk szavú, a művekből kiolvasható törekvéseket elemző kritikusa, valóban támasza lett a modern irodalomnak. Schöpflin Aladár – Ignó mellett, vele szövetségben – az 1900 táján pályára lépő, megújult magyar irodalom nagy kritikusa. Megkülönböztető jegye a modernizálódó társadalmi háttér és gyökerek keresése, a lélektani motivációk megfigyelése.

*

⁴⁵⁰ Kosztolányi Dezső: Tóth Eszter élete és halála. *Nyugat*, 1922/4. 294–295.

⁴⁵¹ *Vasárnapi Ujság*, 1921/21. 252.

Amikor 1854-ben megindult, a *Vasárnapi Ujság* kizárólagos, egyedüli helyzetben állt, riválisa nem volt. Sajnos a hetilap történetével foglalkozó kutatók sem akadtak nyomára a hiteles megjelenési példányszámoknak.⁴⁵² Mint tanulmányunk elején jeleztük, eredendően *néplap* volt, családi, közművelődési hetilap, célja a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv művelése és a legkülönfélébb tematikájú közhasznú ismeretek írott és képi (metszetek, majd utóbb fotók) közreadása, az olvasók látókörének szélesítése egy olyan korban, amelyben a célközönség döntően helyhez kötöten élte le életét.

A századvéghez közeledve azonban megjelentek olyan időszakos lapok, amelyek szépirodalmi, közművelődési és kritikai anyagot közreadva részben versenytársi pozícióba jutottak, némelyek számottevően meg is előzték a *Vasárnapi Ujságot*. Ilyen volt a könyvformájú, gyakran tematikus számat közreadó *Magyar Salon* (1884 és 1918 között), Hevesi József és Fekete József szerkesztésében. Szempontunkból azért is érdekes lap, mert VI. kötetétől (1886/87-től) kiadását átvette a Franklin.⁴⁵³ A budapesti polgárság és középosztály igényeit volt hivatva megjeleníteni, számukra adott olvasnivalót, de komoly olvasói háttérrel még nem rendelkezett. Kutatói szerint az – egyébként igényébbresztő – sznobizmus képviselője volt.⁴⁵⁴ A lényegesen nagyobb sikerű, részben folytatásának, illetve leágazásnak is tekinthető hetilap *A Hét* volt, Kiss József lapja (1890). Ennek konkurenseként jelent meg Herczeg Ferenc lapja, az *Uj Idők* 1894-ben. Mindezek a gyakran emlegetett sajtókörnyezet-rajzhoz tartoznak. 1901-ben azonban egy újabb „kihívó” jelent meg a lappiacon – immáron a fővárosi tömegsajtó kifejlődésének részeként – a *Tolnai Világlapja*. Indulása után nem sokkal 60–80-ezres példányszámot ért el, az 1910-es években 72 oldalon 125 ezer példányban nyomták. (A *Vasárnapi Ujságról* közkézen forgó, de forrással alá nem támasztott adatok szerint stabil 10-15 ezres példányszámmal rendelkezett.) Tolnai Világlapja kiugróan sok fényképet közölt, sőt, országjáró fotósa úgy szerzett vásárlókat, hogy egyénenként is felismerhető személyekről készített csoportképeket, abban bízva, hogy a képen szereplők vásárlói lesznek a következő lapszámoknak. A szerkesztők általában is a látványra, a képekre helyezték a hangsúlyt, a képaláírások frappánsan rövidek voltak. Az oldalak felét, sőt esetenként egész oldalakat töltöttek meg fényképpel. Felhagytak a *Vasárnapi*

⁴⁵² Levéltári, hiteles, hetilap *korai* éveire vonatkozó példányszám adatokat közöl Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtójog és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Budapest, Osiris, 2018. 322–323. * Budapest Főváros Levéltára a XI. 906-os jelzeten tartja nyilván a Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda iratait. Az anyag csak az 1937–1951 közötti évekre vonatkozóan tartalmaz 3 kisdoboznyi anyagot, néhány kiadói szerződést, igazolási eljárások iratait és az államosításra vonatkozó papírokat. Az 1921-ben megszűnt *Vasárnapi Ujságra* vonatkozóan értelemszerűen nem szolgáltat adatokat.

⁴⁵³ Félévi hat szám tett ki egy kötetet, gyors reflektáló képességről tehát nem beszélhetünk.

⁴⁵⁴ *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. Budapest, Akadémiai, 1985. 476–487. A fejezet szerzője Buzinkay Géza.

Ujságra jellemző olvasó-neveléssel, gazdag ismeretközlő anyagaik ellenére is nagyobb súlyt kapott a lap kitalálásában az újszerű kereskedelmi ötletek és akciók, Tolnai Simon és a vállalatvezetés elsődlegesnek az anyagi hasznot tekintette. Tematikájában megjelennek az egyszerű emberek családi drámái, a tűzhalálokról, balesetekről, méregkeverő francia katonáról, Blériot lezuhanásáról és a kórházi tolongásról szóló beszámolók – ezek a bulvár ügyek *Vasárnapi Ujságban* soha, vagy kifejezetten elvértve kerültek elő, s akkor is valamiféle közösségi tanulságot, üzenetet hordoztak, a szerkesztők nem voltak lelkesek, ha vérről, megsemmisülésről, katasztrófáról volt is szó. Az írók azonban – a megélhetés és a nagyobb népszerűség lehetősége okán – másodközlésekkel főként, de adtak írásokat a *Tolnai Világlapjának*. Az indulás évében Ady, Kosztolányi, Pásztor Árpád, Thury Zoltán, Biró Lajos, Csáth Géza, Cholnoky László, Kóbor Tamás, Heltai Jenő neve is feltűnik a számokban.

1913-ban újabb igen olcsó képes hetilap indult, *Az Érdekes Újság*. Ennek háttérében már két nagy vállalat üzletkötése, erőinek egyesítése állt. Az Athenaeum megvásárolt egy német mélynyomó-gépet, olyat, amilyen a berlini *Weltspiegel* is nyomták,⁴⁵⁵ de azzal a feltétellel, hogy a próbanyomatok minőségét is a német fővárosban ellenőrzik. Képes szépirodalmi hetilapként indult, szerkesztője Kabos Ede volt, s az 1900 táján pályakezdők, a modern irodalom első hullámának legjobb és legfiatalabb írói (többek között Biró Lajos, Kaffka Margit, Szép Ernő, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc) is sajátjuknak tekintették. Minthogy új lap volt, s nem volt múltja, kegyeleti kötelezettségek nem terhelték. Újdonság volt az új női lehetőségek és pályák bemutatása is, élénkebben és következetesebben tették ezt, mint a lapok általában. *Az Érdekes Újság*ot a *Pesti Hírlapot* kiadó Légrády-testvérekkel együtt hozta létre az Athenaeum, mondhatni kartell-szövetséggel, mert a Légrádyak kikötötték, hogy a versenytársak (*Tolnai Világlapja*, *Ország-Világ*, *Új Idők* és a *Vasárnapi Ujság*) kiadásában a gépet birtokló, legnagyobbra nőtt kiadói vállalat nem segédkezhet. Az írók számára, a napilapok óriási piacával együtt, új megélhetési lehetőséget teremtettek.

Ez volt – nagy vonalakban – a századelő új mediális és gazdasági környezete. A háború és a forradalmak meggyengítették a *Vasárnapi Ujság*ot, s nyilvánvalóvá vált az is, hogy a hetilap első fele milyen masszív konzervativizmust képvisel. A Franklin-Társulat azonban nem váltott. Maradt az akadémiai tudományosság, szellemiség képviselője és kiadója, maradt a legnagyobb tankönyvkiadó. Üzleti stratégiája nem igazán felelt a kor új kihívásaira, de a cégnek és kiadványainak nemes patinája volt.

⁴⁵⁵ *Weltspiegel*: az 1872 és 1939 között megjelent *Berliner Tageblatt*nak, a Német Birodalom országos napilapjának egyik – hetente kétszer megjelenő – füzet-alakú illusztrált melléklete.

A *Vasárnapi Ujság* sorsa a politikai viharokban

A *Vasárnapi Ujság* történetére sorsdöntő hatással volt a világháború – bizonyára a szerkesztők sem voltak tisztában ezzel, de – észrevétlenül indította el a hetilapot megszűnés felé. 1914 első feléve persze még nem mutat változást.

1914-ben folytatásokban közli az *Ujság* Kaffka Margit *Állomások* című regényét, melyről Schöpflin azt írja: „az *Állomások* nem a legkitűnőbb műve ugyan Kaffka Margitnak, sok megragadóan szép részlete s koncepciójának emelkedettsége mellett kompozícióban elnagyolt, környezetrajzában indulattól színezett. De emberi és művészi lényének megfejtéséhez ez a regény adja a legtöbb kulcsot.”⁴⁵⁶ S nézzük tovább az évfolyam prózai anyagát: Szini Gyula, Ady, Krúdy, Ambrus Zoltán, Oláh Gábor, Kassák Lajos, Szép Ernő és mások, a külföldi írók közül Galsworthy-részlet, Selma Lagerlöf. A versenyagban Ady, Babits, Dutka Ákos, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Oláh Gábor s mellettük kevésbé hangsúlyosan még Vargha Gyula és Szabolcska is. A modern irodalom térhódítása immáron majdnem teljesen megtörtént.

A félév-fordulóra esik éppen Ferenc Ferdinánd szarajevói meggyilkolása. A 27., a 28. és a 29. számban a Habsburg-családdal történtek uralják a lap első felét és a képanyagot is. Schöpflin Aladár már szeptember végén panaszkodik Oláh Gábornak, hogy mennyire megváltozott a lap. Visszaküldi a költő verseit, mert most nem fontos a vers, „csak az öreg Lévyval tettünk két ízben kivételt”. Megpróbáltam a Franklin főemberei által elénkbe tolt erődítményt áttörni, de sem argumentumaim ostromágyúí, sem átkaroló kísérleteim nem vezettek eredményre. [...] Ma itt Pesten minden kiadó hermetikusan elzárja pénzszekrényét az írók előtt: a háború első elesettje az irodalom”⁴⁵⁷ A 32. számtól megszűnik Schöpflin rovata, az „Irodalom és művészet”, helyén egy új rovat indul, „A háború napjai” címmel. Névtelen krónika ez, rengeteg katonafényképpel, de megjelenik a háború következménye is, a kényszerűségből megjelenő női utcaseprők és a női kalauzokról szóló, akkor meglepőnek számító képes beszámoló (idővel feltűnnek majd a hadseregben dolgozó nők ábrázolásai is), a németek által elfoglalt Brüsszel fényképei, katonai hósapkák kötésmintái, az elpusztult Löwen (németesen írják Leuven nevét), az elfoglalt Antwerpen és Ostende. Jelfy Gyula és Balogh Rudolf képviseli a harctéren a *Vasárnapi Ujságot*, önálló fényképész-tudósítókkal rendelkezik

⁴⁵⁶ Schöpflin Aladár: Kaffka Margitról. Nyugat, 1935/1. 122–124.* A Kaffka-regény szövege nem teljesen azonos az 1917-ben megjelent könyvváltozatával.

⁴⁵⁷ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1914. IX/24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 152.

a lap.⁴⁵⁸ Eddig is rendszeresen közöltek halálhíreket, de ezek inkább a – most kissé morbid értelmű – „társasági hírek” kategóriájába tartoztak, ettől fogva a harctéri hősi haláloknak emlékére jelennek meg a veszteségek. (Ezeket a tragédiákat a végsőkig az új üzleti célok szolgálatába állított népszerű lapok, a *Tolnai Világlapja* és *Az Érdekes Újság* aknázták ki leginkább. Külön háborús köteteket, fényképalbumokat, és – a családok által beküldött életrajzok alapján – hagiográfiai motívumokat sem nélkülöző írásokat is közöltek az áldozatokról.)

Egyetlen publicisztikai írást említünk az évből, s azt is csak a hangulat érzékeltetésére, az (sz) monogramú Szép Ernőnek *Kávéházi Moltkék és kávéházi Kasszandrák* című írását a felelőtlenül össze-vissza beszélőkről: „Ha két púpom, de csak egy lábam van is: azért senki se veheti el vagy teheti kétségessé azt a jogomat, hogy folyton a háborúról beszéljek, erről vitatkozzam, jósoljak és kombinálgassak. Egyszerűen: mert ezzel van tele a lelkem, ez gyújtja lángolóvá minden csöpp véretem, ez izgatja az agyvelóm minden sejtjét, ez rabolja el vagy tölti meg az álmaimat. Nem vagyok se generális, se hadi szakértő, a csatatérhez közel se eresztenek: de azért a háború az enyém is, csakúgy, mint az övéké, akik részt vesznek benne, és hozzájuk való szent kötelességem, hogy így legyen [...] Az egyik olyan komoly, mint a másik. De az etika legelemibb parancsa, hogy az aggodalmát, a pesszimizmusát tartsa meg ki-ki magának, a reménységét és bizodalját pedig ossza meg, tegye közkinccsé olyan időben, mikor a szíveknek csakugyan szükségük van minden erkölcsi energiára, hitre, reményre és bizalomra”.⁴⁵⁹ Megjelenik, és elég változatos formában egy újfajta esszé vagy kritikai téma: hogyan hat az alkotásra a háború. (Schöpflin – láttuk – kritikusan mérte a tematikáról szóló alkotásokat, és egykorúan alacsonynak látta azok esztétika értékét.)

A háború elején a cenzúra és a központi sajtóirányítás relatíve szűk körűen ellenőrizte a sajtót, elsősorban a hadviseléssel kapcsolatos tudósításokra összpontosítottak. Aztán kiszélesedtek a sajtó működését befolyásoló döntések, köztük volt a felhasználható papírmennyiség korlátozása is.⁴⁶⁰ Ennek következménye volt a terjedelem csökkentése. 1914-ban az összsterjedelem 980 oldal, 1915-ben 848, 1916-ban 852, 1917-ben 848, 1918-ban 724 – szemben a háború előtti évenkénti 1052 oldallal, amibe nem számítottuk bele a karácsonyi különszámokat. A hetilap – feltehetően jól felfogott érdeke szerint – igyekezett jobban lenni a

⁴⁵⁸ Jelfy Gyula (1863–1945), képeit a háború előtt is közölte a *Vasárnapi Ujság*. * Balogh Rudolf (1879–1944), iskolateremtő magyar fotóművész. 1914-ben *Fotóművészet* címmel szakmai lapot alapított. Képeiből, köztük a *Vasárnapi Ujság*ban is megjelentekből ld.: https://index.hu/tudomany/tortenelem/anagyhaboru/2014/12/07/a_masodik_magyar_hadi_fotos/ Letöltve 2017. 12. 01.

⁴⁵⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/35.

⁴⁶⁰ A rotációs újságpapír forgalmának és felhasználásának szabályozásáról szóló 734/1916 M.E. rendelet.

cenzára-szervezettel. Kapóra jött, hogy Drasche-Lázár Alfréd tárca- és regényíró, s egyben miniszteri tanácsos a lapnak szerzője és ekkor már egy – viszonylagosan kedvező – kritikának alanya is volt.⁴⁶¹ Drasche-Lázár 1913-ban került a Külügyminisztériumba, 1914-ben a sajtóirodát is felügyelte, ami egyet jelentett a főcenzori státussal. Utóbb másodmagával ő írta alá a trianoni békeszerződést. A Franklin-Társulat számára jól jöhetett, hogy van egy legfelső szintű kapcsolata a vészterhes időkben. 1917-ben három (!) kötetéről is közölt ismertetést a *Vasárnapi Ujság*, 1918-ban színházi bemutatójáról és prózakötetéről is írt Schöpflin, s utóbb 1920-ban és 1921-ben is. Drasche-Lázár egyik könyve, a *Tűzpróba* a legnépszerűbb kötetek között volt 1917-ben, minthogy „megvannak benne mindazok a tulajdonságok, melyek a szerző regényét a közönség kedves olvasmányává tették”.⁴⁶² Schöpflin mindvégig visszaigazolta Drasche-Lázár saját szintjének törekvéseit. S az ilyen eset megítélésénél fontos, hogy a kritikai munkásság egésze helytálljon becsületességben, igazmondásban. Ahogy az irodalom- és kritikátörténet visszamenőleg feldolgozza anyagát, új szempontokat fedez fel, például az irodalom populáris regiszterének munkáit és annak hatását elemzi, rátekint a kategória első-, másod- és harmadosztályú szerzőkre, el fog érni az „úri” Drasche-Lázár „felfedezéséig”, értékeléséig is. Mindenesetre érdekes, hogy Schöpflin 1917-ben jutott arra az elhatározásra, hogy publicisztikát írjon a könyvkultúra megváltozásáról. A nyugatosok párszáz példánya, Drasche-Lázár néhány ezres, egy-egy esetben húszezres példányszáma mellett „egy új, eddig alig ismert, olcsó típusa keletkezett a könyveknek, amely valami középen áll az újság és a tulajdonképpeni könyv között: formájára, papirosára, nyomására, terjesztési módjára inkább újság, tartalmára azonban könyv. Újság-jellegű abban is, hogy csak addig él, amíg el nem olvassák, aztán elhanyagódik, arra a sorsra jut, amire a kiolvasott újság. Aligha jut valakinek is eszébe az ilyen utcán vett olcsó könyvet megőrizni, berakni a könyvszekrényébe és könyvtára gyarapodásának tekinteni. Éppen csak arra való, hogy egyszer elolvassák. Milliói az ilyen újság-könyveknek árasztják el a közönséget. [...] Csak úgy lehetséges ez, hogy új olvasóközönség keletkezett, a társadalom új rétegei kerültek a nyomtatott betű hatalma alá. A régi publikumból semmiképpen sem telt volna ki ekkora tömeg. Nem csinálta ezt az új közönséget az utcán kolportált könyvek új típusa, hanem felfedezte. Megvolt már azelőtt is, csak senki sem törődött vele. El volt hagyatva, az irodalom és a könyvkiadás észrevétlenül haladt el mellette. Egész széles rétegei a társadalomnak éltek

⁴⁶¹ A szerző, írja Schöpflin, [n]em keres művészi mélységeket, nem akar lelki bonyodalmak megragadó rajzával új megismeréseket adni s a fantázia merész játékaival sem bővöl el.” Saját modorában „igen ügyes is, sohasem lép túl a maga szabta határvonalon, nincs benne semminemű nagyzolás vagy affektáció, megvan benne a jól nevelt és a társaságban forgolódni tudó emberek jóleső szerénysége, amellyel már az első szótól fogva fel tudják kelteni a rokonszenvet önmaguk és mondanivalójuk számára”. *Vasárnapi Ujság*, 1913/1.

⁴⁶² *Vasárnapi Ujság*, 1917/45. Ld. kötetünkben.

kizárva abból az élvezetből, amelyet az olvasás nyújt. Az olvasás vágya fel nem ébresztve szunnyadt bennük. „⁴⁶³ A Drasche-Lázár „típusú” író a miniszteriális közeg olvasóinak volt szórakoztató és részben gondolkodtató olvasmánya, a detektívregények, a vadnyugaton játszódó ponyvák a háború alatt tömegek számára adtak lehetőséget a valóságból való kikapcsolódásra. Az irodalom közönségének rétegzettségét is észlelte Schöpflin, s nem fordult el arisztokratikusan az olvasás alakuló kultúrájától. Háború és irodalom kapcsolatának ez egy másikfajta metszete, amire szintén felfigyelt Schöpflin.

Megjelennek és szünet nélkül ismétlődnek ezekben az években a *Vasárnapi Ujságban* a vastagon szedett hadikölcsön-jegyzési felszólítások, a hősi halottak fényképeinek való képkeretek hirdetései és hasonló, a háború üzleti világát kolportáló hírek. A színházak bő évi szünet után újból játszottak,⁴⁶⁴ így színikritikák jelentek meg, majd 1917-ben – csökkentett terjedelemben – visszatért az „Irodalom és művészet” rovat is.

Az 1918-as 65. évfolyam induló számában a Breszt-Litovszkban tartott fegyverszüneti tárgyalásokról jelent meg kép. Késő ősztől Károlyi Mihály lett a fényképek főszereplője, az országház előtti népgyűlés, a november 2-i eskütétel, az új kormány tagjainak és államtitkárainak fényképei. 1919-ben az összterjedelem már csak 392 oldal volt, a *Vasárnapi Ujság* július 6-a és október 19-e között nem is jelent meg, de attól fogva már csak kéthetente. A papír a lehető leggyengébb minőségű volt, az oldalak nehezen olvashatóak, a papír sötét alapszínébe szinte beleolvadtak a betűk. 1920-ban 12 oldalas számok jöttek ki a nyomdából, kéthetente, a teljes évfolyam mindössze 288 oldalt tett ki. Az 5. szám címlapján Horthy-fénykép, a következő héten a kenderesi Horthy-kúria bemutatása volt napirenden. A záróévben, 1921-ben is csak 292 oldalra telt. Egy fényes, több kisebb korszakban is csúcsra érő hetilap alkonya volt ez. Mindezzel véget is ért a *Vasárnapi Ujság*.

Meg kell mégis említenünk, hogy jó évtized múltán feltámad az igény valamiféle folytatásra, és 1933 végén megindul a *Tükör*. Fiatal közreműködője volt Zádor Anna művészettörténész, az ő emlékezéséből idézünk: „A *Tükör* a Franklin Társulat Könyvkiadó és Nyomda Vállalat kulturális házi folyóirata [...] Célja a Franklin szerzőinek, kiadványainak a propagálása, abból kiindulva, hogy egy lap hatékonyabb és olcsóbb, mint egy hirdetési kampány. Azt hiszem az is belejátszott ebbe az elhatározásba, hogy az akkor nagyon jól prosperáló Athenaeum saját lapjai révén (*Pesti Napló*, *Az Est*) kitűnő hirdetési lehetőségekkel

⁴⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1917/46. Ld. kötetünkben.

⁴⁶⁴ A Nemzeti Színház 1915. január 28-án nyitott újra az 1914. május 15-i bemutató után. *Vasárnapi Ujság*, 1915/6. Ld. kötetünkben.

rendelkezett, s jól választott lektúr kiadványaival [...] tartós sikereket ért el.”⁴⁶⁵ A főszerkesztő a klasszika-filológus Révay József, de „a folyóirat állandó munkatársa és fő támasza Schöpflin Aladár és Komor András volt.”⁴⁶⁶ [...] Mindenki részese volt annak a kísérletnek, amelynek megvalósítását a Tükör képviselte: ne legyen egyetlen irányban elkötelezett, mint például [...] a *Napkelet* (Tormay Cécile folyóirata), ne legyen nyárspolgári, mint a nagysikerű *Új Idők* Herczeg Ferenc folyóirata), nyújtson sok vizuális csemegét, de ne legyen olyan képes magazin, mint a *Tolnai Világlapja* vagy az *Érdekes Újság* és társaik. Hogy mi *ne* legyen valami, ezt mindig könnyebb meghatározni, mint azt, hogy mi legyen.”⁴⁶⁷ A Tükör összességében nem ért fül a *Vasárnapi Ujsággal*. Ehhez az is kellett volna, hogy egyedüli legyen a sajtópalettán, de ezt a kor túlhaladta. 1942-ig élt a hetilap, egyik utolsó felfedezése Mándy Iván volt, akinek első novelláját Schöpflin közölte a *Tükörben*.

(A szocializmus korában jelent meg hasonló címmel képes kulturális, ugyancsak hetente megjelenő minőségi lap.⁴⁶⁸)

⁴⁶⁵ Zádor Anna: Egy elfelejtett folyóirat. *Holmi*, 1993/július V. évf. 7. sz. 966–970.

⁴⁶⁶ Komor András (1898–[öngyilkos]1944), kritikus, prózaíró, műfordító, a Franklin Társulat lektora. Fő művei: *Jane and Jonny* (1928), *Fischmann S. utódai* (1929), *Nászinduló* (1934), *R. T.*(1934). Portréját Scheiber Hugó festette meg 1923-ban, a kép a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van. A *Nászinduló* című regényt Schöpflin Aladárnak ajánlotta Komor András.

⁴⁶⁷ Zádor Anna: Egy elfelejtett folyóirat, uo.

⁴⁶⁸ A *Tükör* 1964-től működött, majd az *Új Tükör* 1976-tól 1989-ig, mindkettő a Lapkiadó Vállalat keretein belül. Bizonyos, hogy a névválasztás nem volt véletlen. Kaján Tibor közlése a szerzőnek, 1996.

Ady Endre és az Ady-könyv

„Ady, a szemnyitó” – kapcsolattörténet

Ady Endrét és a költészetével való szembesülést nevezte Schöpflin élete fordulópontjának. Mégis, tizenöt évvel Ady halála után jelent csak meg a sokaktól oly régen várt Ady-könyve. Bohuniczky Szefi ezt a folyamatos halasztást olyan emlékezetesnek tartotta, hogy önéletrajzi kötetében is megörökítette. „Ady Endre hű tisztelői, barátai összefogva kérték, már-már követelték Schöpflintől: írjon Ady-könyvet. Hiszen nála jobban senki sem ismerte, akár a költőt, akár az embert: barátok voltak és komák. De Schöpflinnek akkor semmi kedve sem volt [...] »Egyelőre a nagyobb tanulmányok írását, úgy érzem, befejeztem, [...] azt kívánom írni, ami nekem jólesik.« És megírta a Kítlí János szerencsésjét. Gyenge könyv volt.»⁴⁶⁹

Schöpflin 1923-ban már bejelentette a könyv készültét, közzé is tett belőle egy fejezetet, de azután félrerakta a munkát.⁴⁷⁰ Egy napilap körkérésére 1928-ban válaszolva is az olvasók tudomására hozta, hogy Ady Endréről ír könyvet.⁴⁷¹ Vajon miért tartott ilyen sokáig, míg elkészült vele? Talán mert túl nagy volt a „zajongás” Ady körül, mint ezt ebben az előzetes publikációban jelzi. Valóban, a 20-as években az Ady-kultusz óriási lendületet vett.⁴⁷² S bár a munka akkor félbemaradt, az Adyval való foglalkozás, a körülötte születő publikációk, a költő utóélete iránti Schöpflin-figyelem nem lankadt. A kor műveltségpszichológiájából adódóan ismernie kellett Horatius ars poétikájának fordulatát: „nonum prematur in annum”. Azaz kilenc évig tartsuk magunknál a munkát, érleljük ki, gondoljuk végig a mondandót. Schöpflin kritikusi hivatása ellenben elvárta a gyors, a megjelenést követő értékelést, a sietősség konzekvenciájával együtt. Az Ady-élmény lepárlódásával,

⁴⁶⁹ Bohuniczky Szefi: *Otthonok és vendégek*, 406. *** Schöpflin Aladár itt nem tárgyalt szépirodalmi munkái a személynek szóló méltányos elismerést kaptak, őszinte kritikát alig. Ez utóbbira példa Németh László, aki Schöpflint, a kritikust „noha a Nyugat gárdájához tartozik” (!) elismeri, de hozzáteszi, „jaj, a regényei és hajjaj a drámái”. Németh László: *Ember és szerep*. Kecskemét, Tanu-kiadás, 1934. 54.

⁴⁷⁰ „Ez a cikk nem polemikus írásnak és nem is folyóirat-cikknek készült, hanem most munkában lévő Ady-könyvem egyik fejezete” – írta Schöpflin Aladár az *Ady körül* című írás bevezetésében. *Nyugat*, 1923/5. 296.

⁴⁷¹ *Szózat*, 1928. július 8. 6.

⁴⁷² Schöpflin is kivette részét ezekből a kultuszépítő eseményekből. 1923. november 15-én részt vett a Vígszínház Ady-ünnepélyén, s felolvasást tartott Adyval való első találkozásáról. *Szózat*, 1923. november 15. 7; 1925-ban felavatta a hűvösvölgyi Park Penzió (az egykori I. ker. Hidegkúti út 78. [ma: Hűvösvölgyi út 122.] falán Ady emléktábláját.

megtisztításával többet is várt, mint amennyit római költő tanácsolt, noha a képe közismerten kiérlelt és stabil volt.

A Schöpflin Ady-monográfiáját megelőző írások közös jellemzője, hogy erősen polemikusak, Adyn kívül mindig van egy külső szereplője, egy-egy Ady-értelmező, egy Adyt támadó, róla a nyilvános térben értekező személy. Ezekhez mérten a monográfia a vitákat egészében kizáró, kerek, önmagába zártan álló írás. Van benne némely átvétel saját korábbi megállapításaiból, de nem mondhatjuk, hogy a könyv „ismétlés” volna.

Mindenekelőtt azonban tekintsünk végig a kapcsolat történetét.⁴⁷³ A *Vasárnapi Ujság* kritikusa című fejezetben már érintettük az Ady-hatás erősségét, s az Adyt másoló epigonizmus felismerését. Érintett volt abban a kisebb kavarodásban, amit Oláh Gábor egy több szerkesztőséget megjárt Ady-írása okozott. 1908 novemberében azt írja Schöpflin Debrecenbe: „Az Ady-cikket mutatta nekem Osvát kéziratban. Jól megmarkolta, amiket mond, nagyobbára az én véleményem is, bár kissé keménynek érzem – úgy látszik, nagyra becsüljük Adyt mind a ketten, de én nagyobbra becsülöm egy-két százalékkal”.⁴⁷⁴

Pár hét múlva Adyval pörölt Schöpflin, „a fene Dik-duk afférről” [sic]. „Sehogy sem tudom megérteni, miért írta azt a cikket, mit akart vele elérni. Ha nem tartanám smokkságnak azt a divatot, amely mindent a világon a psychopathia sexualisra akar visszavezetni, sadizmust kellene látnom benne”.⁴⁷⁵ Nem követjük végig a polémia lefolyását, de a sadizmus kifejezés fontos számunkra. A Duk-duk affér 1908-as, az Ady könyv 1934-ben jelenik meg. A könyvben a ’sadista’ és a ’mazochista’ jelzőket már Ady személyiségének elemeivé tette Schöpflin. Először a Lédával való viaskodás kapcsán említi, hogy „lényében megvolt egy árnyalata a sadisztikus érzésnek éppúgy, mint a mazochista önkínzásnak”. Lédát is beemeli a játszmába, mint akinek „szükséges volt a szerelemben a szenvedés és a szenvedtetés.”⁴⁷⁶ (Kevésbé ismert Ady versre, a *Hiába kísértész hófehéren* címűre hivatkozik a sadizmus

⁴⁷³ A kérdésről született tanulmány, amely azonban nem szól az Ady-monográfiáról: Krajkó András: Schöpflin Aladár Ady-képének változásai. *Acta Historiae Litterarum Hungaricum*, XIX. kötet. Szeged, 1983. (Acta Universitatis Szegediensis – Sectio Philologica, Irodalomtörténeti dolgozatok 152)

⁴⁷⁴ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1908. XI/9. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 46. *** Oláh Gábor Ady-írásának történetét és azonosítását a levelezés szerkesztője nem tisztázta. Oláh tanulmányt írt Adyról, melyet talán – a többi arcképéhez hasonlóan – a *Budapesti Hírlapban* szeretett volna közölni, de nem merte elküldeni. Egy levelében Rákosi erre is kitért: „Olyan cikket pedig ne írjon, amelyet nekünk nem mer elküldeni [...] Ha pedig maga Adyról oly teljesen objektív cikket írt, amelyet nem mer beküldeni, mert attól fél, hogy Csajthay nem adja ki, akkor attól félek, Csajthay objektivitása, melyben nem bízok, nagyobb mint a magáé ama cikkben.” Ezt a tanulmányát küldte el védekezésül és tisztázó szándékkal a *Nyugatnak*, melyet így Schöpflin is olvasott. A szöveg végül a *Debreceni Független Újságban* jelent meg 1909. április 11-én. Oláh Gábor: *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Lakner Lajos. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002. 127–131.

⁴⁷⁵ Schöpflin Aladár Ady Endrének, [1908. nov. 23]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 48.

⁴⁷⁶ Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. [Budapest,] Nyugat kiadás, 1934. 38. Példákat is hoz Schöpflin az érzések versbeli jelentkezésére. A „sadista gyönyörködéshez” legközelebbi megnyilvánulásnak a *Hiába kísértész hófehéren* című verset hozza, a „mazochista önkínzás gyönyörétől reszket” a költő a *Tüzes seb vagyok* soraiban. Uo. 51–52.

bizonyítására, s a mellette álló *Tüzes seb vagyokra*, hogy az Adynál komplementer mazochizmusra hozzon példát.⁴⁷⁷) Nem sokkal később tovább is viszi Schöpflin a személyiség- vagy jellemvonást: „Azokat a szadisztikus indulatokat, amelyeket szerelmi költészetében láttunk, fedezzük fel a magyar-verseiben is. Ostorozni, aki szeret – ebből a lelkiállapotból származott az a káromlás, amit fajtájára süvöltött.”⁴⁷⁸

Az 1908-as év még az önmaga megtalálása ideje Schöpflinnél. Ady egyre erősebben referencia pont, kétségtelen a munkásságához való hűsége. Ekkor, a korabeli perspektívából még erős volt – annak látszott – az Ady–Oláh-párviadal is, hiszen az egykorú dokumentumokból minduntalan a két költő irodalompolitikai pozicionálása körül folyó vita bukkan elő, különösen Rákosi Jenőnek a Holnap-kötetet érintő bírálata kapcsán, s Oláh Gábornak ehhez való hozzászólása után.⁴⁷⁹ (Schöpflin érzelmileg azért a vitának, mert – mint idéztük – Oláh Gábor felfedezésében volt szerepe.) 1909. január 13-i levelében Schöpflin részletesen értékelte a helyzetet: „A Nyugat haragját én is csodálom, hogy magát kémnek nézték (honnan vette ezt?), egyáltalán nem értem. Azt tudom, hogy Rákosi Jenő cikke s még inkább a maga – megvallom, nekem sem kedves – válasza hozta őket dühbe. Ők [a nyugatos szerkesztők – Sz. Á.] Adyval azonosítják magukat.”⁴⁸⁰ Vallomásként fejezi ki Schöpflin Adyhoz való tartozását, s Ady védelme kapcsán jelöli meg a maga helyét is a *Nyugat* közösségében. „... én a magam nyugodt, csöndes módja szerint kitartok Ady Endre mellett, s haragszom, ha bántják. Nem szeretem az aemulatio szellemét az irodalomban, amelyet eszmék, érzések, formák bajvívó terének akarok látni, nem pedig hiúságok versenyfutó pályájának. Nem látom be, miért ne lehetne egyszerre két, három, vagy akár tíz nagy költő is Magyarországon, és miért kelljen egyiket a másikkal agyonütni. Ez a primadonna-divat, s a költő ne legyen primadonna. Az ellen is tiltakoztam – persze csak szóval –, hogy Adyt szertelen dicsőítésekkel primadonnává avassák, de az ellen is tiltakoznom kell, ha bele akarják kergetni a meghasonlásba” – utal Schöpflin a Duk-duk affér egy lehetséges értelmezésére. Majd folytatja: „Ady mellett [...] azért állok – esztétikai meggyőződésem kivül – olyan szilárdan, mert az ő bukása a reakció győzelmét jelentené, s akik mellette küzdünk, a haladás mellett küzdünk.”⁴⁸¹ Ezt a haladás-párti gondolatot Adynak is megírta, Rákosi cikke megjelenésekor: „[ú]gy érzem, s gyanítom, nagy harc készül ellenünk, akik meg akarjuk csinálni az új irodalmat”. A készülő harci helyzetet – s ez a *Nyugat* első évfolyama

⁴⁷⁷ Ady Endre, 51–52.

⁴⁷⁸ Ady Endre, 60.

⁴⁷⁹ A vitáról ld. Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*. Irodalomtudomány és kritika. Budapest, Universitas Kiadó, 2018.

⁴⁸⁰ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1909. I. 13. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 55.

⁴⁸¹ Uo. 56.

bizonytalanságát is jellemzi, bizonyos érelemben kollektív önkéltést – többszörösen kétségesnek tartja Schöpflin: „[o]rgánunk nincs, amelyben ellensúlyozni lehetne azt a hatást, amelyet a publikum előtt nagy tekintéllyel bíró emberek zárt csatarendben való felvonulása okvetlenül fel fog kelteni. A Nyugat erre kicsiny, közönsége zártkörű, a hitele még nem elég konszolidált arra, hogy olyan régi s tradicionális tekintélyekkel győztesen szembe tudjon szállni. A pillanat veszedelmes, úgy visszalökhetnek, hogy tudja isten, meddig nem tudunk feltápáskodni. Meg is vagyunk hasonolva: a *Nyugat* támadása a *Holnap* ellen, a maga Duk-duk cikke, más dolgok [...] – az ellentábor vagy nagyon jó taktikus, vagy fene nagy szerencséje van, hogy most szervezi a rohamot.”⁴⁸² Ugyanitt csitítja Schöpflin Adyt, maradjon távol a „harctértől”, ne szólaljon meg. Fél év sem telt el, amikor Adyt egy főváros meghirdette, ún. millenniumi díjra való pályázásra biztatja, higgadt számítással mérlegelve az esélyeket és azt, ki hogyan mozgathatná a szálakat.⁴⁸³ (A bírálók között volt Rákosi Jenő egyik, feltehetően Adyval ellenséges veje, a másik oldalon viszont az „ösdemokrata” Vázsonyi Vilmos; az ellenpályázók Tormay Cécile és Zsoldos László⁴⁸⁴ voltak.)

1909. június 1-én megjelent a *Nyugat* reprezentatív száma, az Ady-szám. Schöpflin is szerepel benne, egy Osvátnak írt levéllel. A levél-műfaj kellő formai szabadságot ad írójának, aki él is ezzel, s nem Ady költészetéről, hanem az Ady-jelenségről ír. „[M]ár azon is túl vagyunk – írja Schöpflin –, hogy valami különös bátorság jele legyen, ha az ember elárulja, hogy Ady költészetét szereti, nagyra tartja s mai irodalmi termelésünk legérdekesebb jelensége”-ként tekint rá. Irodalomszociológiailag érdekesen regisztrálja, kik Ady hívei: „nem nagyon sokan és világi állásra nem nagyok előkelőek”, s magukat sorolja ide elsősorban. Az azonban, hogy nem kellett bátorság a kiálláshoz, nem egészen biztos. A legvadabb viták ideje ez, Schöpflin is így látja: „[v]elünk szemben áll a közömbösek, felületesek, gyűlölködők és irigykedők számos tábora. [...] Talán soha még nem volt akkora ellentét az uralmon lévő idősebb generáció és az előretörő, fiatal generáció érzése, gondolata, egész belső élete közt, mint ma. [...] Az egyik félen van a hatalom, a befolyás, a társadalmi súly, minden, ami a

⁴⁸² Schöpflin Aladár Ady Endrének [1908. dec. 22]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 51–52.

⁴⁸³ Ady Endre 1909-ben megkapta a főváros kétezer koronás Ferenc József irodalmi díját. Korábbi kitüntetettek voltak: 1900-ban Endrődi Sándor, 1906-ban a Tarczai György írói néven publikáló Divald Kornél, 1908-ban Csergő Hugó, 1912-ben Révész Béla. A díjjal járó kétezer korona a kezdő középiskolai tanár éves fizetésének felelt meg 1910-ben. (1916-ban Krúdy Gyula is megkapta a díjat, a pályázók között ismét ott volt Tormay Cécile is, akiről a *Pesti Napló* ekkor még azt írja, „pályázata még nem egyéb, mint a jövőre való igénybejelentés”. N. n.: „A Ferenc József-díj pályázói”, *Pesti Napló* 66, 177. sz. (1915): 9–10, 10. A pályázók között volt Vay Sándor/Sarolta is.) Ez utóbbi adatokra Bezeczky Gábor talált rá, az Arcanum Adatbázis aprólékos kutatójaként. Így kommentálja találatát: „Ha elkezdünk keresgélni a lapokban, érdekes dolgok derülnek ki, köztük egy sor olyasmi is, aminek kibontására a szakirodalom – ahogyan ma létezik – aligha lehet képes, és nem csak azért, mert ilyen mélységben eddig még senki nem írta meg Krúdy életrajzát.” Bezeczky Gábor: *Kökény és borsó. Az Arcanum Digitális Tudománytárról. Literatura*, 45. évf. 2019/1. 87–99.

⁴⁸⁴ Zsoldos [Ruzitska] László (1874–1926), hírlapíró, tárca- és novellaíró. Az egyik első sci-fivel kísérletező író.

gyors győzelmet biztosítja. A másik félen nincs semmi, csak egy csomó szegény, befolyástalan, hírnévre még nem jutott fiatalembernek jóhiszemű, s komoly törődésen alapuló meggyőződése. Tehát az utóbbi fog győzni, mert a szellemi életben mindig a Dávidok győzik le a Góliátokat.” (Ez a megfogalmazás mintha szinte szó szerint a Schöpflinnel közel kortárs amerikai-német Kurt Lewin pszichológiai alapon gondolt csoportdinamikájának esetleírása volna, illetve gondolatának későbbi továbbvivője, a francia szociológus, Pierre Bourdieu mezőelméletének egy magyar példája.⁴⁸⁵)

A következő érdemi levélváltás Schöpflin és Ady között a Hatvany–Osvát vita kirobbanása előtti hetekre, 1911 februárjára esik. A levélírók kölcsönös bizalmi viszonya olvasható ki a levelekből. Feltételezi Schöpflin, hogy Adyt „az illetékesek” nem értesítik úgy, ahogy kellene. Ezért az Osváttól kapott információk alapján leírja a konfliktus kialakulását. Hatvany lépett fel azzal a követeléssel, hogy „engedjen neki disponáló befolyást a *Nyugat* szerkesztésébe”. Hatvany Ignotust is be akarta vonni az irányításba.⁴⁸⁶ Osvát hajthatatlanságát és ezért lemondását „Hatvany »sajnálattal bár« - kézmozdulattal tudomásul vette. Ignotus álláspontját nem látta tisztán Schöpflin, de feltételezte, ha Hatvany rá hivatkozik, akkor biztosan vele tart, noha „Osvátot ejteni sincs szíve”. Amikor Móricz megtudta a helyzetet, kilátásba helyezte, hogy „csak addig tartja fenn a viszonyt a *Nyugattal*, amíg Osvát szerkeszti”. Küldöncök szerveztek egy meglepően nagyszámú értekezletet, Osvát mellett. Hatvanytól némi ráhatással érkezik egy Osvát jogait biztosító írás, azonban ezt Hatvany már másnap felmondja. Schöpflin előadásában ez így hangzik: „vagy szerezzon vevőt Osvát a vállalatra, vagy valami mást kell kigondolni”. (Az eseményleírást követően írói-kritikusi helyzetét fejt ki Schöpflin – aki időközben a Franklin társulat lektora lett Rózsa Miklós helyén, s akinek élete végéig a Franklin marad főállása.) Fél, hogy „a két ember közötti egyenetlenség bármikor lobot vethet”, és ez „megégetheti az egész vállalatot s vele az egész

⁴⁸⁵ Kurt Lewin: *A mezőelmélet a társadalomtudományban. Válogatott elméleti tanulmányok*. Szerk. Berend T. Iván – Huszár Tibor – Kulcsár Kálmán. Társadalomtudományi könyvtár. Budapest, Gondolat, 1972. 135–176; *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. Vál. Mérei Ferenc, Szakács Ferenc. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975. 348–407. *** Bourdieu leírása szerint a francia irodalmi mező az 1880-as években két almezőre tagozódott. Az egyik „az irodalmi mezőben szimbolikusan uralkodó, de gazdaságilag alávett »tisza művészet« almezeje”, ennek felel meg Ady és a nyugatosok világa, valamint egy másikra, „a nagy hasznot és polgári felszentelést (vagyis akadémiai tagságot) hozó” művészet almezeje. „A művészet története valójában csak az előbbi, korlátozott almezőt ismeri el, s ezáltal eltorzítja a mezőt és történetét”, írja Bourdieu. Tegyük hozzá: nálunk az erős szembenállás, a folytonosan harci metaforákkal leírt helyzet láttatja mindkét almezőt. Ld. Pierre Bourdieu: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiájához*. Budapest, Láthatatlan Kollégium – Osiris, 2003. 174–185.

⁴⁸⁶ A konfliktus tétjét másképpen értelmezi Lengyel András. Az Osvát-Hatvany viszály a mi szempontunkból ugyan nem tartozik a fősodorba, de érdemes ideidézni azt a véleményt, mely szerint „Ignotus nélkül a *Nyugat* nem jöhetett volna létre, s főleg nem maradhatott volna fenn. Osvátnak, a »nagy szerkesztőnek« a kvalitásai elégtelenek voltak a *Nyugatnak* mint intézménynek a fönntartásához. [...] mások, például Schöpflin is Osvát mellé próbálták állítani Adyt.” Lengyel András: Ady és Ignotus. In uő.: *Ignotus Hugó. Tanulmányok*. Budapest, Múlt és Jövő, 2020. 231.

irodalmi ügyet, amely a *Nyugat* értelmét megadta. „[A]z én számomra a *Nyugat* nem volt soha egy vállalat, hanem egy ügy, ha úgy tetszik, intézmény, amely bizonyos célokra alakult, amelyeket én meggyőződés szerint helyesnek tartok, s amelyekért tőlem telhetőleg küzdök. [...] akárhogy is nézem a dolgot, Osváttal szemben nem méltányos eljárás, ha éveken át szerzett hatáskörét különösebb ok nélkül megcsorbítják. [...] Végül egy szubjektív szempont. A *Nyugat* szerkesztői közül Osváttal vagyok a legmelegebb, legbizalmasabb viszonyban. Mindez okoknál fogva én Osváttal tartok, s ha arra kerülne a sor, azonosítom magamat vele. Ha úgy találna esni a sor, hogy választani kellene közte és a *Nyugat* közt, őt választom.”⁴⁸⁷

Ady válasza elsőként a *Nyugat* sorsánál is „elsőbrendű ügyre” taksált barátságuk leírásával kezd, majd folytatja a folyóirat sorsával. „A *Nyugat* ügye pedig fontos ügy, nagyon helyesen, jól érzed: a szabad, kultúrás, művészi irodalom (talán hagyjuk el már a harci »modern« jelzöt)”. Szinte prózapoétikai eszközként használja levelében Ady az Osvát mellett és ellen szóló érvek felsorolásánál a mondatértékű módosítószót, az ’igen’-t és az ellentétes kötőszót, a ’de’-t. Mintegy hatszoros ismétléssel áll ki Osvát mellett és készítené változtatásra: „de vannak bizalmas, komoly »de«-im Osvát ellen. A „mániákus, s a mi kis közösségünket megbontó zseni-gyártás”, a túlzásba vitt tehetség-felfedezés, egyfajta kötelességmulasztás, mert „szent ügyünk érdekében kötelessége [volna] egy csöppet tranzigálni [egyezkedni, alkudni – Sz. Á.]”. Osvát Hatvany elleni indulatában pedig elsősorban a báró milliói miatti idegenkedést fedezi fel Ady. A közös ellenségnek azonban a hírlapokat tartja, csakúgy, mint Schöpflin, aki amazok erejét – láttuk – fenyegetőnek érzi. Ady megerősíti ebben: „Ha a napilapok szájára kerülünk, meghalunk”. Schöpflin válaszevele megint azért érdekes, mert némiképp leválasztja magát a negyedik évfolyamában járó *Nyugattól*. Talán nem is leválasztás ez, hanem annak érzékelése, hogy a Franklin kötődés hord magában bizonyos antagonizmust. Bár a kibékíthetetlen ellentét persze túlzás, ha végignézzük, hogyan kényszerült állást vállalni az írók többsége, hiszen az írói hivatás nem adott létbiztonságot. De befogadottságát talán nem érezte elégségesnek Schöpflin. Azt írja, ami a folyóiratnál történik, az „az egész *Nyugat* szerkesztőségének belső ügye, amelyről nekem, mint meglehetősen távol állónak beszélnem lehet, de beleavatkozni semmi jogom [...] Itt is azt látjuk, hogy az emberek kisebbek a dolgoknál, amelyekre vállalkoznak.”⁴⁸⁸

A *Nyugat* 1911-es belső konfliktusának (átmeneti) elülte után éri Schöpflint a konzervatív oldal kitüntetése: beválasztják a Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányába. Az Adyval való levelezés erről is beszámol, s felfedi azt a csoportdinamikát,

⁴⁸⁷ Schöpflin Aladár Ady Endréhez, 1911 II/7. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 92–94.

⁴⁸⁸ Schöpflin Aladár Ady Endréhez, 1911 II/[1]9. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 96.

ami a konzervatív oldalon mutatkozott meg. „Utóbbi időben mindenféle formákban nagyon közeledtek hozzám a te barátaid, Horváth János és társai; jó szívvel fogadom velük a kapcsolatot. Úgy látszik, kissé nehéz a helyzetük a társaságukban, az akadémiai tekintélyek, akiktől nekik sok függ, rossz szemmel nézik hozzád és hozzánk szításukat, nehézségeket csinálnak a folyóiratuknak, s azért választottak be Babitsot és engem az Irodalomtörténeti Társaság választmányába, hogy támogatói legyünk törekvéseiknek. [...] Azt látom, hogy neked erős híveid vannak köztük, s jobb hiszemű emberek, mint amilyenek nyilvános fellépésük után látszanak – persze világnézetük egy kicsit kevert, sok gondolatuknak nem merik levonni a konzekvenciáját, s nagy bősziül próbálgatják összeegyeztetni például a Tiszakultuszt az Ady-kultusszal.”⁴⁸⁹ Figyelemre méltó az a belső differenciálás, ahogyan Schöpflin a konzervatív irányultságot közelíti, s ahogy Horváth János és Pintér Jenő helyzetét saját körén belül megállapítja.

A bensőséges Ady-Schöpflin viszonyt mutatja Ady 1913-as levele, melyben a mariagrüni szanatóriumi kezeléséről számol be.⁴⁹⁰ „Sertés-szempontról jól sikerült a kúra: meghíztam [...] Kedvem is több van, elszántságom is, látásom is, sőt talán a dolog is fog menni [utalás az alkohollal való szakításra – Sz. Á.] [...] valamit mégis Grünben és a kúrában hagytam. Azt a posthumus ifjúságot és titánságot, melyet úgy-ahogy az utolsó három évben az alkohol táplált. Igaz, hogy ezt úgyse lehetett volna katasztrófa nélkül tovább mímelni...”⁴⁹¹ A levelek intimitási együtthatója magas, a közvetlen magánéleti érdeklődés szoros kapcsolatra utal.⁴⁹² Schöpflin megmaradt levelei között keveset találunk, amelyben ő öntené ki lelkét bárkinek is. Ezért is említjük például Schöpflin vallomását, amikor Ady *Ki látott engem* című kötetéhez gratulál. „Nem tudom elszánni magamat, hogy elmenjek valahová, ahol beszél, gondolkodik, figyel, él az ember. Bemenni egy utcába, amelyben nem szoktam járni – már az is sok, nemhogy kimenni a Városmajor[i szanatórium]ba.”⁴⁹³ A kapcsolattörténet magánszála is mutat az Ady-könyv felé. Schöpflin belelátott Ady pénztelenségébe, kapott ő is kiutalásokra kérést, felszólítást, nem is keveset. Ady nősülése után a társaslapok szaporodnak meg. Levél számol be Ady katonai felmentéséről 1916 legelején, Csinszka mint „Ady Endre

⁴⁸⁹ Schöpflin Aladár Ady Endréhez, [Budapest, 1913.] április 13. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 127–128.

⁴⁹⁰ A Grazhoz közeli elsősorban ideg- és hátgerincvelő-betegségek gyógyítására létrehozott szanatóriumot 1885-ben alapították, az 1920-as évek végéig működött. Szenvedélybetegségekkel is foglalkoztak. Ady ottlétét – mint ez közismert – Hatvany Lajos finanszírozta.

⁴⁹¹ Ady Endre Schöpflin Aladárhoz, [Érmindszent, 1913. júl. 13.] *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 130.

⁴⁹² A *Nyugat* 1914. január 1-i számában Ady a *Könyvek és jóslások* című olvasási beszámolójában (Figyelőrovat) Schöpflint „az én nagyon kitűnő barátom”-nak nevezte, s támaszkodott kritikusi megfigyeléseire. *Nyugat*, 1914/1.

⁴⁹³ Schöpflin Aladár Ady Endréhez [Budapest, 1914. febr. közepe], *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 138.

szemkaparó vadmacskája” járta a kaszányákat, sírt, könyörgött.⁴⁹⁴ Ady állapotának rosszabbra fordulásáról érkeznek tudósítások, és itt meg is szakad a két barát levelezése. Több levélről egyik irányból sincs tudomásunk. 1916-ban született meg Schöpflin Aladár második fia, akinek keresztapaságát Ady vállalta.

Schöpflin a *Vasárnapi Ujságban* Ady minden kötetéről ír, a *Nyugatban* csak az 1918-as *A halottak élén* kötet alkalmával szólalt meg. Az írás intenciója világos, felismertetni az olvasókkal, hogy a „mai” Ady nem azonos az induló Adyval, noha „látjuk a kapcsolatot régi gondolatai és a maiak között”. A döntő különbség, hogy „a fiatal Ady teljesen benne volt a dolgokban, ahogy a vízárral viaskodó benne van a vízben [...] nekifeszül a hullámoknak. Az életet akkor teljesen, aktíve élte, cselekvően reagált rá, közvetlen viszonyban volt vele, minden jelenségével szemben újra meg újra állást foglalt, [...] kapkodott utána.” A dolgokból való kihátráló magatartást a „szkeptikus fatalizmus” kifejezéssel illeti Schöpflin. Ám az ezzel járó új érzés „a pusztulásnak rohanó, züllő magyar faj tragédiájának olyan átérzése, amelytől mostani versei sokkal mélyebb emberi veleérzéssel telnek meg, mint heves gesztusú, jajgatva síró fiatalkori lírája”.⁴⁹⁵ Ady formáira is kiegyenlítő hatással van a „bánat filozófiájában való meghiggadás”. „Most már eltűnt belőle minden, ami egykor póz és modorosság volt [...] A legnehezebb formai problémákkal hatalmas dolgokat tud kifejezni. Legszembetűnőbb példa erre a *Krónikás ének 1918-ból*: az egész tíz strófás versen végigmenő azonos rímmel, a végig egyforma főmondatokkal, melyeknek mindig a végén van az állítmány, csodálatos tökéletességgel tudja kifejezni a háború rettentő lármájának ijesztő egyhangúságát, s az összes egyforma rímek közül az egyetlen nem-pontos rím: *ölnék*, mint a fölrobbanó akna dörrenése rebbenti fel a háborúi képzetek legszörnyűbbikét.”⁴⁹⁶ Ez a hatáselemzés Schöpflin kritikáinak egyik védjegye, a társadalmi szempontok feltárása mellett. A pálya lezáródását, az 1918 augusztusában megjelent utolsó kötetet mutatta be ekként Schöpflin a *Nyugatban*. (Az elemzés nem került át az Ady-könyvbe.)

Az Adyra emlékező *Nyugat*-számban – 1919. február 16-án – Ignotus megrendült és hódoló írása után Ady-versek következnek, s rögtön utánuk Schöpflin emlékezése.⁴⁹⁷

Ady halála⁴⁹⁸ után néhány héttel Schöpflin Aladár tartott előadást Akadémián, mint erről a *Vasárnapi Ujságban* ő maga – egyes szám harmadik személyben – be is számolt.⁴⁹⁹ A

⁴⁹⁴ Ady Endre és Csinszka Schöpflin Aladárnak és feleségének [Csucsá, 1916. január], *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 161.

⁴⁹⁵ Schöpflin Aladár: *A halottak élén*. Ady Endre háborús költészetéhez. *Nyugat*, 1918/24. [1918 karácsony megjelöléssel az év utolsó száma] 825–828.

⁴⁹⁶ Uo. 828.

⁴⁹⁷ Schöpflin Aladár: Ady Endre emléke. *Nyugat*, 1919/4–5. 227–233.

lehetőség, hogy Adyról a magyar tudományosság központi fellegrárában szóljon valaki, Károlyi Mihály köztársasági elnöki, a Berinkey-kormány működési idejére esett.⁵⁰⁰ Erre a korábban és azután is felforgató eseményre csak ebben az átmeneti időben kerülhetett sor. Schöpflin is a „megváltozott időkre” hivatkozott az esemény lehetségessé válását illetően. Előadásában Ady hazafias költészetének félremagyarázásának helyreütése volt az egyik központi elem. „Hazafiatlannak, a nemzeti érzéstől elszakadottnak bélyegezték, holott ő volt korának legszenvedélyesebb magyarja, akinek a magyarság sorsán való töprengés volt élete legnagyobb dolga, s költészetének legfontosabb, minduntalan visszatérő motívuma. Csakhogy az ő magyarsága egészen más volt, mint amit a közönség megszokott: nem a nemzeti önérzet felcsigázása, nem is a nemzeti hiúságnak való hízelgés, hanem a magyar nemzet sorsának, a világban elfoglalt helyzetének keserű szemlélete, a nemzet jövője miatti rettegő aggodalom, a háború előtti és alatti közviszonyok sivárságán, a magyarság felett uralkodó elemek veszedelembé döntő politikáján való dühös elkeseredés. A végzetes szeretet ez, amely szeretete tárgyának helyzete miatti fájdalomában a harag szavaiban tör ki. S ma, amikor előttünk állanak a következményei annak a politikának, amelyet Ady ostromozott, lehetetlen eltagadni az ő szavának igazságát.”⁵⁰¹ Ezek a mondatok gyökeresen újak voltak nemcsak a tudományosság (hatalmi) fellegrárában, de a *Vasárnapi Ujság* közönsége számára is. Ugyancsak feltűnő, sőt kihívó lehetett a klasszicista épületben felhangzó másik motívum, Ady szerelmi költészetének jellemzése, és alátámasztása, hogy a pszichológia tudománya ismeri már a férfi-nő vonzódásban rejlő vívódó, gyötrő ambivalenciát. S végül így összegezte Ady jelentőségét Schöpflin: „Soha még ember ennyire őszintén, fenntartás nélkül ki nem tárta magát a költészetben, s alig van emberi lélek, amelynek minden redőjébe olyan pontosan beláthatnánk, mint az övébe. A kifejezésnek ezzel a teljességével válik Ady lírája – ha nem egyes alkotásaiban, hanem egészében nézzük – monumentálissá. Ő kifejezni igyekszik azt is, ami az emberi lélekben ellene mond a kifejezésnek, ami az öntudat félhomályában van, a tudattalanság sötétjében rejtőzik, s innen vannak homályosságai, amelyek azonban szintén

⁴⁹⁸ Schöpflin a temetésen a szabadkőművesek, a Martinovics páholy nevében búcsúzott a költőtől. Schöpflin jól felismerhető a koporsó Nemzeti Múzeumból való kihazását rögzítő, a költő halálának centenáriumára felújított kisfilmen. Az Adyt búcsúztatók: Kunfi Zsigmond a kormány, Móricz Zsigmond a Vörösmarty Akadémia, Babits Mihály a *Nyugat*, Jászi Oszkár a Társadalomtudományi Társaság, Kernstok Károly a Radikális Párt nevében. *** Az 1908-ban alakult Martinovics páholy első tizenkét éves korszakában közel száz tagot számlált. Közöttük az irodalmat és művészetet Ady Endre, Biró Lajos, Bölöni György, Csáth Géza, Ignatus, Lengyel Géza, Nagy Endre, Reinitz Béla, Szini Gyula, Schöpflin Aladár (1915-től), a politikusokat pedig Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond és Sándor Pál képviselte. 1911-ben Jászi Oszkárt választották meg a páholy elnökéül. *** Schöpflin 1915-ös tagfelvevési dokumentuma: HU-MNL-OL-P 1123-6-59.

⁴⁹⁹ Ady Endre az Akadémiában. Schöpflin Aladár Adyról a felolvasóteremben. *Vasárnapi Ujság*, 1919. 11. sz. március 16. 129–131.

⁵⁰⁰ A közoktatási miniszter Kunfi Zsigmond volt.

⁵⁰¹ Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujságban* 1898–1921, 843.

fokozzák monumentális hatását, hiszen a művészet legnagyobb alkotásaiban mindig van valami irracionális, teljesen meg nem érthető, csak sejtelemmel megközelíthető.”⁵⁰²

A *Nyugat* emlékszámában Adyról elsőként Ignotus szólt. Az írás bevezető története szerint a 1919. január 27-én a berni Bellevue szálloda halljában egy fiatal román költővel – egy „idegennel”, „ellenséggel”, hiszen az erdélyi románok 1918. december 1-én kimondták Erdély csatlakozását a Román Királysághoz – mondták ki, hogy a számukra „nyelvértéssel hozzáférhető világon ma nyilván egy nagy versköltő él: Ady Endre”. „Világirodalmi ítéletet” adtak „előlegben” a költőnek. Halála szerencsés halál volt, „a lángelmék minisztere, az isten, kegyetlenül jó volt hozzá. Eloltotta a tűzhányó hegyet, mikor már csak füstje maradt volna.”⁵⁰³ A tisztelet mellett azonnal átfordul saját és szerkesztőtársai felfedező szerepének rögzítésébe. „Áhítattal nézem kezemet, mely e sorokat írja. Nékem adatott, s egypárunknak, hogy e határtalan magyarnak némiképp irodalmi keresztapja lehessünk. Nevünk meg fog maradni az övé körül, mint a lelkészé a keresztlevelekben” – írja Ignotus. A kultusz kezdete és a hitelesítő, a *Nyugatra* is visszaható pecsét jelenik meg a mondatban.

Schöpflin is jogot formálhatna efféle „foglalásra”, azonban ez egyéniségétől távol állna. Schöpflin is személyes hangot üt meg, Adyhoz való viszonyának menetére emlékezik.⁵⁰⁴ A *Vasárnapi Ujság* – és saját – szerepét abban látja Ady pályafutásában, hogy ott jelenhetett meg először „az egyetemes nagy magyar olvasóközönség előtt”.⁵⁰⁵ Sok az emberre, s nem a művekre való utalás is, mindaz, amit az irodalomtudomány az esztétikai teljesítményről leválaszt. „Ha az ő egyéniségét azon hatáson mérem, amelyet rám tett, épp úgy megkapom a nagyságának mértékét, mint költészetéből” – írja Schöpflin. S azt is, hogy „szüleim, testvéreim, feleségem és gyermekeim után mindjárt ő következik, ami életemben, gondolataimban, érdeklődésemben elfoglalt helyet illeti”. Leírja az életben megjelenő figurát, a „lassú és energia nélküli” járást, a betegségről panaszkodót, az önmagát veronállal és más altatószerekkel kábító, lelkének szándékos feszültségét fenntartó embert, a társaság mindenkori középpontját. „Ady jelenlétében mindenki csak staffage volt, olyan szuggesztió áradt belőle, amelynek meg kellett, hogy hódoljon mindenki”. A köznapi életben is eredetien fejezte ki magát, felfogása igen gyors volt, amihez másnak tanulmányok kellett, annak lelkét, lényegét azonnal meg tudta fogni. Az eredetiség volt nagy részben az ún. érthetlenség érzetének forrása is, „akik bele vannak ragadva a költészet ősi, konvencionális forma és

⁵⁰² Uo.

⁵⁰³ Ignotus: Halhatatlan Ady. *Nyugat*, 1919/4–5.

⁵⁰⁴ Schöpflin Aladár: Ady Endre emléke. *Nyugat*, 1919/4–5.

⁵⁰⁵ Az Ady-filológia nem mindenben igazolja vissza Schöpflin konkrét címekre való visszaemlékezését, de ez szempontunkból irreleváns.

képkészletébe”, azok „nehezen bírják percipiálni, ami nem innen való”. A napi biblia-olvasás – Ady könyvműveltsége közismerten nem volt jelentős – arra is szolgált, hogy „frissítette belőle a magyar nyelvét is”. Meglepő közlést tesz Schöpflin, amennyiben a francia lírikusok hatásánál többre teszi Goethe Tassójának fiatal kori benyomását Adyra, aki „alighanem „ebből konstruálta meg magának a költői pálya és saját költői pályája képét”.⁵⁰⁶ Ady ösztönlény volt, „[s]okszor olyan volt, mint egy fizikailag és értelmileg túlfejlődött gyerek, csupa szubjektivitás, szeszély, mohóság, egocentrizmus [...] A lemondás erénye az ő etikájából hiányzott.” A fellépéseiből „néha” kihangzó „királyi gesztus”-t hangsúllyal említi Schöpflin, s ezt indokoltnak tartotta. „Felháborodásában a magyar uralkodó osztályok ellen, amely politikai költészetében oly nagy szerepet játszik, megvan a maga része annak a sértődöttségnek is, hogy a magyar úri osztályok nem akarták őt megérteni és megismerni, az a korlátolt, makacs ellenállás, amelyet vele szemben mindvégig tanúsítottak azok, akikhez vér szerint tartozónak tudta magát, a személyi ingerültség keserűségét oltották szavába.” Tovább is megy Schöpflin, észlelése szerint Adynak „fájdalom volt, hogy első közönsége, mely aztán később is jogot formált hozzá, a pesti irodalmi sznobok közül volt”. Kisnemesi származására igen büszke volt, magyarságának „partiumi zamat”-a volt, a „keleti magyarságot tartotta a magyarság színe-virágának, erősen szilágyi lokálpatrióta volt”. Budapest-ellenességét is említi Schöpflin, mert bár sikereit a városnak köszönhette, „hozzámelegedni nem tudott”. Kerülte az embereket, kevesektől – Schöpflin így fogalmaz: ilyenek kevesen voltunk – tűrte el az ellene mondást. Magányos volt, kiterjedt levélváltások útján azonban erős igénye volt a fővárosi irodalmi hírekre. Levelezését a kortársak közül „a legérdekesebb és legértékesebb irodalmi levelezés”-nek nevezi Schöpflin.⁵⁰⁷

Ady minden (!) pesti lapot olvasott, írja Schöpflin, s hozzá a szilágyságiakat, a debrecenieket és a nagyváradokat is. Az egyszerű emberekkel „szíves és jó” volt, a szállodák és szanatóriumok személyzete „tűzbe ment volna érte”. A gyermekeket szerette, jól bánt velük, s külön említi Schöpflin, hogy az ő fiaival milyen meghitt és odaadó volt. Ady nagyon szeretett kötekedni, eleveníti fel Schöpflin, „ilyenkor elmés, találékony, fordulatos volt a beszéde, pontosan megtalálta céltáblájának sebezhető pontjait, s mulatott rajta, ha az illető zavarba jött. Elméssége volt csak, humora nem, mert humor csak a lelki harmóniából fakad, s

⁵⁰⁶ Goethe Tassója a romantika zsenikultuszának egyik legnagyobb hatású darabja, az individuum természet adta képességeinek kifejlesztésére tett erőfeszítés szimbóluma.

⁵⁰⁷ Schöpflin alapvetően kettejük levelezése kiemelkedő mondanivaló-gazdagságából kiindulva következtet az Ady-levelezés egészének értékére. Vitézy László, az Ady-levelezés kritikai kiadása egyik szerkesztője azonban a teljes anyag birtokában ezt cáfolja. Ady „leveleinek – kevés kivétellel – közvetlen irodalmi vonatkozása nincs. Céljuk legtöbbször mindennapi, személyes kapcsolatok, ápolása, ügyes-bajos dolgok intézésére, intéztetésére”. *Ady Endre levelezése I. [1895–1907]*. S. a. r. Vitézy László. Budapest, Akadémiai – Argumentum, 1998. 251.

őneki ez nem volt meg”. Az írás zárata szerint: „Nemcsak a legnagyobb volt közöttünk, hanem a legboldogtalanabb is. Tehetsége Nessus-ing volt, amely elégette életét. Götter gaben die Unendlichen ihren Lieblingen, ganz, die unendlichen, die Freuden unendlichen ganz. Nála a goethei mondás első részén van a hangsúly.”⁵⁰⁸

A nem szobor-építő észrevételek, emberi megfigyelések ezek, az élet és mű egyetlen életes oldalára tesz Schöpflin erőteljes jellemzéseket. Nem hallgatta el a nem rokonszenves emberi vonásokat sem, hogy Ady költészete modalitásainak forrását jobban láttassa, magyarázza. A *Nyugat*ban már 1923-ban közreadott egy „nem polemikus” és „nem is folyóirat-cikknek készült” írást, hanem „Ady-könyve” egyik fejezeteként készült szöveget.⁵⁰⁹ Tizenegy évvel a könyv megjelenése előtt járunk. Ebből mindössze a Goethe-idézet került át az Ady-könyvbe, annak egyik záró gondolataként.

Kultusz és revízió

Az *Ady-múzeum* című sorozat 1924-es indulásakor Schöpflin pontosan látja az irodalomtörténet számára a feladatot. A „legsürgősebbnek és legfontosabbnak” tartja egy részletes Ady-kronológia, „a költő életrajzi adatainak és versei keletkezésének kronológiája” létrehozását.⁵¹⁰ Az indok nyilvánvaló: a „hivatalos irodalomkutatás folyóiratai és szervezetei még ma is elzárkóznak az Adyra vonatkozó kutatásoktól, viszont pedig a közönség érdeklődése, sőt kíváncsisága elementáris erővel fordul Ady felé”.⁵¹¹ A keletkezés ideje és kontextusa – érvel Schöpflin – döntő fontosságú. „Ebben az irányban külön téma a kuruc-

⁵⁰⁸ Goethe-idézet forrása: Goethe, J. W., *Gedichte*. Nachlese. Johann Wolfgang von Goethe: Berliner Ausgabe. Poetische Werke [Band 1–16], Band 2, Berlin 1960 ff, S. 74–75, 224–225. A pontosan így hangzik: Alles geben Götter, die unendlichen, / Ihren Lieblingen ganz, / Alle Freuden, die unendlichen, / Alle Schmerzen, die unendlichen, ganz. Magyarul Nadasdy Ádám kéresemre készített fordításában: Mindent megadnak az istenek, a véget-nem-érők / A kedvenceiknek – teljességgel; /Az örömeiket, véget-nem-érőket, / S a fájdalmakat, véget-nem-érőket – teljességgel.

⁵⁰⁹ Schöpflin Aladár: Ady körül. *Nyugat*, 1923/5. 296–304.

⁵¹⁰ Közel évszázad (!) után kezdődött el a Babits-kritikai kiadás látszólag melléktermékeként, de annak mégis a megalapozását segítő Babits-kronológia elkészítése. Ezt a nagy, eddig három kötetes munkát Róna Judit indította el. *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1893–1908*; *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1909 – 1914*; *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája, 1915–1920*, A– B kötet. Budapest, Balassi, 2011, 2013, 2015. A vállalkozásról Tverdota György írt az elméleti vonatkozásokat előtérbe helyező méltatást: Az életrajzi kronológiáról, Róna Judit Babits-kronológiája kapcsán. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120. évf. 2016/5. 650–666. *** Ady életrajzi eseményeit sok forrás teszi részletezően is „láthatóvá”. Ilyen munka Kovalovszky Miklós ötkötetes *Emlékezések Ady Endréről* c. gyűjteménye (Budapest, Akadémiai, 1961–1993): Közül egy annotált időrendet Kenyeres Zoltán: *Ady*. Budapest, Hungarovox, 2019. 167–203. Azonban a napra lebontott, igen alapos Vitályos László összeállította dokumentáció mind ez idáig kéziratban, cédula-formában van a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Köszönöm Borbás Andrea hozzájárulását ez utóbbi adathoz.

⁵¹¹ Schöpflin Aladár: Ady-múzeum. *Nyugat*, 1924/20. 563.

versek aktuális vonatkozásainak kihüvelyezése. Ezek a mesterien hangutánzó versek mindig valami aktualitásból születtek. Hogy csak egy példát mondjak, ha Ady Bottyánt ír, Justh Gyulára gondolt...⁵¹² Schöpflin következő megszólalása egy erősen polemikus cikk, az „Ady kultusz ürügye alatt” az „Ady génuszát és emlékét” sértő jelenségek ellen, amelyek „ha jobban elharapóznak, kompromittálhatják az egész Ady ügyet”.⁵¹³ Hogy a tiltakozást kiváltó okokhoz közelebb jussunk, Vitályos László Ady-bibliográfiáihoz fordulunk, melyek az Ady-rendezvények – Schöpflin által Ady-hangversenyeknek nevezett szavalóestek – listáját is tartalmazzák,⁵¹⁴ elősorolja a megzenésített Ady-versek előadásait is.⁵¹⁵ A kultusz hatása is lesz majd a Kosztolányi kezdeményezte vita, az Ady-revízió is 1929-ban *A Toll* című hetilapban.⁵¹⁶

Ez előtt vagyunk még, Schöpflin közvetlenül említ egy Ady-nevével és jegyében hirdetett „kétségbeejtő terézvárosi búcsút”, és kitér a ponyvairodalomra. Az Amicus kiadóvállalat⁵¹⁷ két könyvét veszi célba. Elismeri az Amicus kiadványainak mívésségét, felemlegeti becsülésre méltó kiadványait, de soványnak tartja *Ady párizsi noteszkönyvének* kiadását, ami nem többet, mint „folyóiratközleményt” érdemelt volna. Az *Ady könyv* –

⁵¹² Ady Justhnak dedikálta a *Vendégségben Bottyán vezérnél* című versét. Justh Gyula (1850–1917), politikus, a Függetlenségi és a Negyvennyolcas Párt vezetője, Justh Zsigmond író fivére. 1905-ben megválasztották a képviselőház elnökének. Eltérően Kossuth Ferentől, Justh Gyula álláspontja mérsékelt volt a horvát képviselők obstrukciójával szemben, amelyet a Kossuth által Horvátországban az államvasúti dolgozóknál bevezetett magyar szolgálati nyelv váltott ki. A szociáldemokratákkal és a polgári radikálisokkal együtt küzdött az általános választójog bevezetéséért. 1909-ben lemondott házelnöki tisztségéről, miután ellentétbe került az önálló Nemzeti Bank kérdésében a párt Kossuth Ferenc vezette szárnyával. 1912-ben ő vezette a Tisza István elleni obstrukciót. Egy évvel később a miniszterelnök politikájával szembeszegülő egyesült függetlenségi ellenzék társelnöke volt Kossuth Ferenc mellett. Ady Justhról való megnyilvánulásainak történetiségét ld. Szendrei Ákos: *Justh Gyula politikai pályája. A függetlenségi politizálás lehetőségei a 19–20. század fordulóján*. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2012. 221–223.

⁵¹³ Schöpflin Aladár: Az Ady-üzlet. *Nyugat*, 1925/2. 77–81. Más is észrevette a nivótlan előadókkal előálló Ady-esteket. Boross Elemér: Adyoszinkrázia. *Ma Este*, 1924. október 16. A *Ma Este* „képes művészeti hetilap” volt, 1923 és 1926 között jelent meg. Az olvasó művészvilági híreket, képes ajánlókat, tudósításokat, kritikákat, interjúkat, nyilatkozatokat és irodalmi műveket, szemelvényeket talált a lapban, amely megszűnéskor, a *Színházi Életbe* olvadt be. Szerzői között volt Osvát, Karinthy, Kosztolányi, Schöpflin, Szini, Tersánszky, Molnár Ferenc, Zsolt Béla. 1924-ben itt jelent meg az első József Attilával készült fényképes interjú.

⁵¹⁴ Vitályos László – Orosz László: *Ady-bibliográfia. 1896–1977. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*. Közrem. Jónás Károly et al.; 2. bőv. kiad.; MTA Könyvtár, Bp., 1980 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei) Vitályos László: *Ady-bibliográfia, 1896–1987. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*. Kiegészítő kötet; (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei). Budapest, MTA Könyvtár, 1990 *** A bibliográfiák tanúsága szerint a gyászeseeményeket követően 1922-től sokasodtak meg a rendezvények, a Magántisztviselők Könyvtára felvette Ady nevét, Aradon, Lipcsében, Szatmáron, Nagyváradon, Bécsben, Lipcsében Nyíregyházán, Szegeden, a Vígszínházban, a Vigadóban, a szociáldemokrata pártnapon és más pártrendezvényen, a Zeneakadémián (több ízben), a bécsi emigrációban, Zilahon és Érmindszenten.

⁵¹⁵ Ezekről ld. Szabó Ferenc János: *Modern zene, kabarédal és giccs: Korai Ady-megzenésítések (1907–1927)*. Előadás a BTK Irodalomtudományi Intézet „Lennék valakié” – Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018 című konferenciáján, 2019. szeptember 11–12. Kézirat.

⁵¹⁶ Elemzését ld. Veres András: *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény*. Budapest, Balassi, 2012.

⁵¹⁷ A kiadó történetét feldolgozta: Farkas Judit Antónia Két bibliofil vállalkozó: Reiter László és Kellner István. *Ars Hungarica*, 34. évf. 2011/4. 32–54.

dokumentumok az Ady-kérdéshez azonban határozott bírálatot vált ki belőle. „[T]erjedelmes és igen díszes kiállítás” kötetéről van szó, erősen „vegyes tartalmú, mintha csak úgy taláalomra csapták volna össze”. A kötet egy névtelen szerzője „el akarja hitetni, hogy Adynak maradt Csucsán egy törvénytelen fia valami cselédlánytól. Forrása valami csucsai vénasszony pletykálkodása”. Ady Lajos ugyan cáfolja az állítást, ám mégis örül, hogy megjelenik a téves hír, mert „határozottan dokumentum jellege van: kémiai példája annak, hogy milyen [...] legendagyártásokkal írónak újabban az Ady Endre életét tárgyaló cikkek, tanulmányok, könyvek.”⁵¹⁸ Schöpflin határozott: „ízléstelen számárságoknak még cáfolattal sem szabad publicitást adni”.

A novellista Adyról írt ezután Schöpflin, írása nagyobbik felét egyetlen, a „tragikus magaslatot” és „tökéletességet” többé soha el nem érő novellisztika mesterdarabja – a *Mihályi Rozália csókja* – elemzése tölti ki.⁵¹⁹ (Ady-monográfiájában a költő neuraszténiáját ebből a kalandból eredezteti.⁵²⁰) Itt már általában véve is értékesebbnek tartja Ady novellisztikáját, mint korábban gondolta. Felemlgeti a „zsurnaliszta-szükség”-et, idézi Adyt, aki novelláiról maga állította, hogy „durva muszájból vagy szükséges pénzért történ[tek]”. Háromszáz újságnovelláról volt tudomása ekkor Schöpflinnek. Ady „[s]emmi esetre sem feküdt bele ebbe a formába azzal a legmagasabbra törő becsvágygal és szent meggyőződéssel, mint a versbe” – írja, és meggyőződéssel teszi hozzá, hogy „képessége megvolt rá, talán nem is kisebb mértékben, mint a vershez”. Ady is odakötötte novelláit a verseihez, s Schöpflin is megtalálja a versekkel egyező formát. „Sajátságos eszmejárása, gondolatainak [...] kapcsolódásmódja [...] itt is megvan, sokszor éppoly hatással, mint a verseiben, és még leghanyagabbul odavetett, kis alkalmi ötleteken felépülő novellái is a formának olyan zárt összefogottságát, a szavaknak olyan tömörségét mutatják, mely azonnal elárulja a belső forma fegyelméhez szokott költőt.” A Figyelő-rovatban elhelyezett poszt-recenzió egyértelműen a monográfia egyik előtanulmányának készült, oly mértékben átgondolt és széles merítésű, bár hozzáteszi, Ady prózájáról „külön kell egyszer írni”. Ezt a bővítő részletezést azonban Ady-monográfiájában sem végezte el Schöpflin.⁵²¹

⁵¹⁸ Schöpflin Aladár írta Ady Lajos nekrológiát a *Nyugatban* (1940/5.). Ebben tapintatosan szól a körülményekről, ami miatt Ady műveinek gondozása kicsúszott a testvér kezéből, s az örökség körül milyen „bonyodalmas és kínos per kezdődött, éles viszály a család és az özvegy között”.

⁵¹⁹ Az alkalmat az írásra az Athenaeum kiadó szolgáltatta, amikor korábbi novellásköteteket – *Sápadt emberek és történetek* [Budapest, Lampel, 1907], ill. „füzetes vállalatoknál” megjelent novelláit egybefűzve jelentette meg a 'Korunk mesterei' című sorozatban, kétszer egymás után. Az eredetileg a *Nyugatban* megjelent *Mihályi Rozália csókja* azonban nem szerepel a kötetben.

⁵²⁰ *Ady Endre*, 16.

⁵²¹ Ady novellisztikájáról – Vitályos László bibliográfiái alapján – a költő életében, de halála után is alig született érdemi írás. 1957-ben az *Igaz Szóban* Bustya Endre írt először terjedelmesebb tanulmányt róla, s ő volt, aki Ady összes művei keretében novellisztikáját sajtó alá rendezte. Ferenczi László 1962-ben említi a

Schöpflin következő megszólalásai polemikusak. Időrendben először Ravasz Lászlónak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének – értsd: magas egyházi méltóságnak – beszédével vitázik erősen, amelyet az Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség 1926. július 7-i konferencianapján tartott.⁵²² Schöpflin Ady pamfletistái közé sorolja a püspököt: „[o]lyan játékot űz a fogalmakkal és a szavakkal, amelynek folyamán hallgatója vagy olvasója előtt elhomályosodik, az emberről van-e szó, vagy a költőről, de mindig nyilvánvaló, hogy a dolog éle a költő ellen megy.” Vallási szempontból is aggályosnak tartja Ravasz László attitűdjét, mert *ikonoklasztáziának*, azaz képrombolásnak tartja azt, amit azonban, írja malíciával Schöpflin „a református eklészia nem hirdet tanításai között”. Elismeri Schöpflin – mint mindig, amikor Adyról szól –, hogy „nem élt olyan életet, amelyet példaadásul állítanék akár az Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség tagjai, akár bármi más fiatalemberek elé [...] De ami bűne volt, azért ezerszeresen megbűnhődött boldogtalan életével és korai halálával. Számonkérni holttestétől semmit sincs joga senkinek, és különösen annak nem, aki költészetének szépségét felismerte. Számonkéri-e a püspök úr a kenyértől, mely asztalára került, hogy [...] milyen trágyával volt keverve a föld, melyben a búza termett? Ady élete a szenvedés ekéjével felszántott és emberi indulatokkal trágyázott talaj volt, amelyből gazdag kalászosokban nőtt ki a költészet búzája.” A Schöpflin-idézet, érvelés példa arra a nem bántó, ugyanakkor egyértelműen határozott állásfoglalásra, ami kritikai munkásságát mindvégig jellemezte, s ami mindvégig megtartotta számára a konzervatív oldal respektusát is.

A következő megszólalást Makkai Sándor erdélyi református főpásztor Ady-könyve váltotta ki. A *Soli Deo Gloria* kiadásában, 1927-ben Budapesten jelent meg a *Magyar fa sorsa* – *A vádolt Ady Endre költészete* című polemikus kötet. (A könyv – református oldalról –

Kortársban a legnagyobbak között, 1977-ben Czére Béla elemezte a novellákat az évfordulós konferencián. Pintér Jenő éles kritikával beszél az Ady-prózáról (ideszámítva a publicisztikát is) irodalomtörténete 8. kötetében (1941). *A magyar irodalom története* 5. kötetében (1965) Varga József írt, igen röviden Ady prózájáról. Ady novelláinak motívumaival foglalkozik Koczás Sándor: Ady Endre „kisdé historiá”-i. Utószó Ady Endre: *A Pokol-játék* c. kötethez. Budapest, Unikornis Kiadó, 1999. 323–328. A szövegben – hivatkozás nélkül – Schöpflin számos mondatát felismerjük. A legkimerítőbb elemzés: Kenyeres Zoltán: *Ady*. Budapest, Hungarovox, 2019. 115–135.

⁵²² Schöpflin Aladár: Az elkárhozott Ady. *Nyugat*, 1926/14. 147–148. Ravasz László beszédéről ld. a *Pesti Hírlap* beszámolóját: Ravasz László a „dekadencia korá”-ról és a megújulásról. A *Pesti Hírlap* tudósítójától. *Pesti Hírlap*, 1926. július 8. 8. Ravasz Adyt a gyökeréig destruktív Horatiushoz hasonlította. Elfogadta, hogy „Ady a meztelen esztétika szempontjából nagyszerű költő. De számba kell venni, mit jelent a magyar szellem életében, mit tesz az, hogy a teremtéstől kapott csodálatos tehetséget mire használta föl. Valóságos kis királyfi ő, aranyember, nem egy vonásával az Übermenschnek, mi lehet ebből a fiatalemberről, ha ennyire jóakaratóan pillantott rá a magyar műza, hova nőhetett volna e kor alakja, ha megmarad az a lelke, amellyel kikerült az iskolából. De később maga lett az eleven tagadás, a halál éneke és rokona, aki csodálatos, ifjú életét perverz, nyomorú és aljas étellel mérgezte agyon, tette tönkre. Hullá, amelyik dalol, és megrázó hangon zokogja el, hogy mi történik vele odalent a sírban, hogyan lakmározzák testét sötét, undok, ismeretlen férgek. [...] *Ő maga a megtestesült negatívum.*”

válasz volt Ravasz László támadására.) Előszavában Makkai így vall szándékáról és készletéről: „Az a megbízatásom, hogy állást foglaljak és véleményt mondjak az »Ady-kérdésben«. Fiatalemberek, egy református diákszövetség tagjai, kértek fel reá. Abban a meggyőződésben tették ezt, hogy velük egy világnézetű és erkölcsi felfogású, emellett az irodalommal is egy keveset foglalkozó ember véleménye segítségükre lehet a kérdésben való biztos meggyőződésük kialakításában. Egy ilyen meggyőződés kialakítását szükségessé teszik azok a folyton megújuló vádak, melyek Ady és költészete ellen felhangzanak. Éppen az engem is ért fölszólítás igazolja, hogy ezeknek a vádaknak megvizsgálása ma sem szükségtelen, mert a magyar ifjúságnak, vagy legalábbis a magyar ifjúság egyes köreinek, még nincs meg a végleges ítélete ebben a kérdésben. Arról lesz tehát szó, hogy igazak-e, mennyiben igazak és mennyiben terhelik Adyt az ellene hangoztatott vádak? Ady Endre, a nagy, szomorú szemű, gögös, beteg vádlott, életében és halála után már több törvényszék előtt állott, de mostanság mind többen igyekeznek őt egy igazán döntő fórum, a magyar ifjúság ítélőszéke elé állítani. Ebben a perben a magyar ifjúság, értvén alatta a 10-24 éveseket, igen érdekes és fontos pozíciót tölt be. A hivatalos irodalom és a nevelők, mint felperes, vádat emelnek Ady ellen az ifjúság törvényszéke előtt, az ifjúság feletti uralomért.” Kifejezetten a fiatal olvasók beavatására készült Makkai könyve. Jelzi, hogy Ravasz László bírálata célba talált és zavart okozott. Schöpflin Makkai mellett teszi le voksát. Érvelésének fontos kiindulópontja az erdélyi irodalom fejlődésének különlegessége. „Másutt is láttuk már jeleit, de Makkai Sándor fejtegetései meggyőznek arról, hogy erdélyi testvéreink – bármennyire kínos helyzetbe kerültek politikailag – az eszmék fejlődése szempontjából máris előbbre jutottak, mint idehaza. Ők elkerülték a kommunizmust s így az ellenforradalmat is, tehát nem hat rájuk az a groteszk ellenforradalmi ideológia, mely a csonkamagyarországi elméket beködösíti, minden bajt a forradalom nyakába sóz, és mindenkit anatómával sújt, aki bármi erőltetve is, kapcsolatba hozható a forradalommal.”⁵²³ Makkai tónusát „szokatlanul friss, bátor hang”-nak nevezi Schöpflin, melyből „a szabadság levegője szólalt meg”, s amely „becsületes törekvés az elfogulatlanságra és megértésre, a költészetnek olyan szeretete, mely annyival inkább meglep, mert hivatalos egyházi helyről jön”.⁵²⁴ Szokatlanul bőven idéz Makkaitól, s jelzi, „hasonlókat, kevésbé keményen fogalmazva mondtunk már mi is, nem is

⁵²³ Schöpflin Aladár: Ady apológiája. Makkai Sándor könyve Adyról. *Nyugat*, 1927/10. 830–833.

⁵²⁴ Uo.

késétt miatta a nemzetietlenség vádja.”⁵²⁵ A könyvet ellenben mégis apológiának tartja, bár „nagyon jó vademecum”, azaz kalauz az ifjú lelkek számára.

Egy látszólag más vita is idetartozik, ha hónapokra bontva nézzük a vitákat, cikkeket, egymást szinte fedő vitákról van szó. Berzeviczy Albert, a Kisfaludy Társaság és az Akadémia elnöke beszédet mondott, és azt publikálta is a *Budapesti Szemlében*, a „kettészakadt” irodalom újraegyesítését szorgalmazva.⁵²⁶ E mögött a gesztus mögött Ady hivatalos elismerésének szándéka dolgozott, látván az Ady-kultusz és elismerés egyre nagyobb méreteit. Csak az volt a kínos Berzeviczy megszólalásában, hogy Adyt önállóan, befolyásolható embernek mutatta, s ebben felelőssé tette a *Nyugat* folyóiratot is. Babits válaszolt elsőként, majd Schöpflin, megismételve Babits álláspontját, hangsúlyozta, hogy egyrészt a *Nyugat* ellenfelei indították a politikai támadást, másrészt nem baj, ha az irodalom nem egyöntetű.⁵²⁷ (Ezt a vitát a *Nyugat*-fejezetben tárgyaljuk.)

Schöpflin tétele – amit monográfiájában fejt ki részletesen –, itt pendül meg másodsor. Azt írja, Ady „minden egyes könyvének súlya sokkal több az egyes versek összsúlyánál, s összes műveinek súlya hasonlíthatatlanul több egyes köteteknek összsúlyánál. Ez onnan van, hogy Ady költészete nem egyes versek gyűjteménye csupán, hanem egységes, szerves egész, azzá fűzi össze szoros kapcsolata ezzel az élettel, amelyből fakadt, azzal az emberi lényel, Adyval, aki nyilatkozik benne. Ady nem elkülönzött témákat énekel, nincs is témája, azaz hogy egyetlen témája van: önmaga. Saját fájdalmas súrlódása az élettel, amely különböző időpontokban súrlódó felületének különböző pontjait sebzi meg, különböző intenzitással, s az így keletkező szüntelen fájdalomtól fakadnak ki az egyes versgyöngyök. Ezeknek folytonosságából egy szélesen ívelő világgép alakul – nem kevésbé széles és mély, mint a nagy epikusoké, mert közben Ady többé-kevésbé érint minden fontos dolgot, ami az ember lelkében eseménnyé lehet – s ezt a világgépet csak a maga egészéből lehet megítélni, nem pedig egyes cserepeiből, ha még oly szépek is ezek a cserepek. Erről már írtam egyszer és alighanem fogok is még részletesebben írni.”⁵²⁸ Becsüli, amit Makkai Ady vallásosságáról mond, saját szavaival ezt így foglalja össze: „tulajdonképpen az első vallásos költő a magyar irodalomban, a szónak abban a megszorított értelmében, hogy vallásos költészete teljesen

⁵²⁵ Szemléltetésül egy, a közelmúlt története értékelésére vonatkozó passzus Makkaitól: „azok, akik abban a meggyőződésben élnek, hogy a magyar nemzet történetében az 1867 utáni félszázad volt a legbolderabb és legdicsebb korszak, s akik ennél fogva a nagy összeomlás belső és megelőző okait elismerni nem hajlandók, s azt egy külső és szinte véletlen szerencsétlenségnek hajlandók tartani, amely nem szükségképpen következett be, sohasem fogják megérteni, elismerni, méltányolni Adynak ezt az idői, szubjektíve teljesen jogosult igazságát”.

⁵²⁶ Berzeviczy Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy Társaság. *Budapesti Szemle*, 1927. március, 321–328.

⁵²⁷ Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek. *Nyugat*, 1927/7. [április 1.] 527–539; Schöpflin Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. *Nyugat*, 1927/8. [április 16.] 605–610.

⁵²⁸ Uo.

személyes jellegű, az ő személyes birkózása istennel, a maga belső élménye, nem pedig vallásos eszméknek penzumszerű, általános érvényre számító kifejtése. Ez teljesen igaz, a mi irodalmunkban a vallásos élmény Adyig csak kevéssé játszott szerepet, ami vallásos költészetünk van, az vagy egyházi célokra készült, vagy egy kollektív vallásos eszmemenetet fejez ki, nem pedig egy költőnek személyes viszonyát a valláshoz. Berzsenyi gyönyörű *Foháskodása* például világokat görgető eszméivel éppúgy az én foháskodásom, mint a költőé és mindenkié. Ady vallásos költészete ellenben az istenhez való viszony folyton megújuló drámája, amint az a költő lelkében lefolyik, Ady személyes drámája.” S Ady költészetének kulcsánál vagyunk: „[n]eki nemcsak a vallás ilyen személyes ügye, hanem minden más is, ami a világon van, ha az ő lelkével érintkezésbe jut. A magyarsághoz való viszonya? Dráma, egy ösztönös magyar, fajával a legmélyebb gyökerekig szolidáris lélek viaskodása azokkal az akadályokkal, melyeket a magyarság helyzete, politikai és kultúrállapota elébe tornyosít. A szerelme? Dráma, egy férfiember gögös viaskodása nem egy-egy nővel, nem is a nővel, hanem saját ösztöneivel. És így tovább. Adynak minden élmény, ami elébe kerül, sohasem percipiál semmit objektíve, minden az ő szubjektivitásán át színeződik benne, soha sincs a nyugalom állapotában, mindenre érzékenységgel reagál, s minden érintésre megpendül benne a lelki húroknak egész szisztémája. Nem tud egy tájképet nyugodtan leírni úgy, hogy ő maga is benne ne legyen. Ennek megfelelőleg nincs egy szava, melyben valami általánosat tudna vagy akarna kifejezni. Más költők megéneklék például a hazát, olyan képekkel és eszmékkel, melyekben általános, mindenkire érvényes képeket és eszméket akarnak kifejezni, a hazafias érzés egy meghatározott típusát. Ady soha nem alkalmazkodik egy típushoz, ő csak Ady Endrének a hazához, Istenhez, halálhoz, szerelemhez való viszonyáról szól.” Ady költészetének jellemzésére sem 1927-ben, sem később nem szerepel Schöpflin-szövegeiben a vátesz, a messianisztikus kifejezés, a főnév, illetve a melléknév.⁵²⁹ Majd Kosztolányi lesz az két év múltán, aki pamflet-kritikájának középpontjává teszi a magatartást. Tételmondata, amit többször variált, ismételt, újrafogalmazott: „Ady

⁵²⁹ A 'vátesz' kifejezésre a szótárak széles skálán adják meg a szó jelentését: látnok, jós, jóvendőmondó, vajakos, kuruzsló, médium, próféta, látó – írják. A fogalom tudományos értelmezéséhez és egyben a Kosztolányi – Ady költészet összefüggéseit érinti Gintli Tibor: „a váteszköltő fogalmát az irodalomtudomány általában elkülöníti a voyant [látnok, látó – Sz. Á.] szerepkörétől, a vátesz is egyfajta látnok. A két költőszerep között talán az a legfontosabb különbség, hogy a vátesz a közösség jövőbeni sorsát vizionálja. Mivel ezt a sorsot gyakran transzcendens erők megnyilatkozásaként értelmezi az irodalmi hagyomány, van kapcsolat a két költői magatartásmód között, noha a voyant szerepének nincs kollektív vonatkozása, s a transzcendenciához fűződő kapcsolata közvetlenebb és evidensebb, mint a váteszé. Ismert, hogy Ady költői szerepei között mind a vátesz, mind a voyant megtalálható. Ezért joggal feltételezhető, hogy a pamflet [Kosztolányi Ady-revíziója – Sz. Á.] szövegében a vátesz kifejezés, a messianizmushoz hasonlóan, tágabb jelentéskörű, mint az irodalomtudományi szaknyelvben, s nem csupán Ady politikai költészetére vonatkozik, hanem a látnokság mindkét említett aspektusát jelöli.” Gintli Tibor: Kosztolányi és Ady költészetértelmezésének összefüggései. *Studia Litteraria*, 2018/1–2. 15.

mindig csak a szomorú vátesz”.⁵³⁰ Schöpflinnél viszont a ’személyesség’ marad a kulcsfogalom. Kosztolányi Schöpflint sem kímélte, Füst Milánnak írott levelében – alaphangja az Ady-vitairat első fogadtatása [„a csatornák felbűffögnek és patkányokat okádnak” kiemelés Kosztolányinál – Sz. Á.], „főbűnös”-nek mondja Schöpflint, mert a *Nyugat* köréből az ő kiállása volt a legerőteljesebb Ady mellett.⁵³¹ Amikor *A Toll* váratlanul lezárta a vitát, még hirdettek további hozzászólókat, mások mellett kifejezetten jelentős írók, Ambrus Zoltán, Schöpflin, Molnár Ferenc, Biró Lajos, Lesznai Anna, Ignó Pál cikkeit.

Makkai könyvéről szólva, befejezésül ma is aktuális figyelmeztetést tesz Schöpflin. „Magától értetődik ezekből, hogy Ady költészete pedagógiai célokra bajosan lesz kikészíthető. Belőle sohase lesz iskolai olvasókönyvek kedvenc költője. Ez azonban az iskolai olvasókönyvek baja. A pedagógiai célok kultusza elég sok bajt okozott már az irodalomnak úgy is.”⁵³² (Bár abban tévedett Schöpflin, hogy Ady nem lesz a tankönyvi szereplő, a „pedagógiai célok kultuszának” kártevése fordulat ma is érvényes.)

Vitatkozó hangot üt meg Hatvany Lajos *Ady Endre a kortársai között* című könyvéről írva is.⁵³³ Azt írja Schöpflin Hatvanyról, hogy „a diszkréció és a tapintat hiányoznak az ő irodalom-elméleti fogalmaiból”. Ez a fajta „kíméletlen igazság” Schöpflinből teljesen hiányzott, a megbántás soha nem volt jellemzője, ugyanakkor, amikor igazáért, tételeiért nagyon határozottan ki is állt. Hatvanyra a mindenben a „túlságig való elmenetel” áll, akkor

⁵³⁰ Kosztolányi Dezső: Az írástudatlanok árulása – Különvélemény Ady Endréről. *A Toll*, 1929/13. 14. Más szöveghelyeket is idézhetünk Kosztolányitól, pl. „Gondolatvilágának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan, s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie, s az majd mindent egy csapásra jóvátesz és rendbe hoz. Ezt a keleti miszticizmust átveszi minden prófétáló kenetességével, s megfejelve újabb szózatokkal, valami ellentmondó böleseletté gyúrja.” Uo. 12. *** Veres András „filológiai regényt”, probléma-monográfiát írt a Kosztolányi írásról, melynek végén határozottan leszögezi, Kosztolányi „ellenfelét elsősorban világszemléletileg támadta, és csak másodsorban kifogásolta költészetfelfogását és ízlését [...] Poétikai érvei nemigen voltak, de ez nem csak rajta múltott – akkor még nem létezett poétikai diskurzus a mai értelemben.” Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma. Budapest, Balassi, 2012. 300.

⁵³¹ Kosztolányi Dezső Füst Milánnak, Budapest, 1929. július 24. In: Kosztolányi Dezső: *Levelek, naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. (Osiris Klasszikusok) Budapest, Osiris, 1996. 581.

⁵³² *Nyugat*, oldalszám: 833. Nem sokkal később Schöpflin cikket írt Zsigmond Ferenc (1883–1949) *Az Ady-kérdés története idézetekben* című könyvéről. *Nyugat*, 1928/10. 761–763. A szerzőt konzervatívnak mutatja be Schöpflin, azonban egyetért vele abban, hogy Ady „aligha lesz valaha is iskolai tankönyvek alkalmas anyaga”. (De ez sem volt igaz. Éppen a Zsigmond Ferenc emelte be a tankönyvébe Ady Endrét. Zsigmond Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története II. Vörösmarty felléptétől a világháború idejéig a középiskolák VIII. osztálya számára*. Debrecen: Váradi Nyoma, 1933.) Az említett tanulmányban használta Schöpflin Aladár azt a kifejezést, amelyet Veres Andrásnak a 61. lábjegyzetben idézett munkája címévé emelt, a probléma összetettségét jelezve. „Az egész *Ady-komplexum* [kiemelés – Sz. Á.] ma már abba a stádiumba kerül, amikor irodalomtörténeti kezelést kezd kívánni.” *** Zsigmond Ferenc akadémikus volt, tankönyvíró és tankönyvszerkesztő, 1926-tól – másokkal együtt – részt vett a Franklin kiadó által megjelentetett *Magyar Iskolakönyvek Sorozata* szerkesztőbizottsági munkálataiban. 1932-ben *A magyar nemzeti irodalom története* címmel tankönyvet, 1940-ben pedig *Magyar irodalmi olvasókönyv* címmel irodalmi szövegtárat adott ki az általános iskolák felsőbb osztályai számára.

⁵³³ Schöpflin Aladár: Ady és Hatvany – Az „Ady Endre kortársai között” című könyvhöz. *Nyugat*, 1927/22. 700–705.

is, amikor könyvében közreadja kettejük, Ady és az ő levelezését. A levelezés feltárta kép egyik félre sem kedvező, „Hatvanyra még kevésbé, mint Adyra”. A levelezésben több az „apró-cseprő személyi dolog”, Ady költői fejlődéséről és természetéről keveset árul el. S ha már Hatvany kitarja dokumentumait, akkor Schöpflin is felteszi a kérdést, hogyan alakult a Hatvany-Ady ismeretség. Kapcsolatuk Hatvany *Huszádik Század*-beli írásával kezdődött, amelyben Hatvany feladta a költővel szembeni tartózkodását,⁵³⁴ mire Ady felajánlotta neki barátságát.⁵³⁵ Hozzáteszi Schöpflin, hogy a két ember közötti kapcsolat „egyik részről sem vált soha meleg, közvetlen barátsággá. Ady első levelében van egy fatális mondat: »Remélem, érezte, (s én is éreztem), hogy a mi összeköttetésünk, barátságunk nem versprodukciótól függ.«” A pénz, a gazdagság, a mecénás szerep megzavarta a kapcsolatot. 1913-ban írta Ady – Schöpflin szerint a „talán legőszintébb és legmelegebb” levelét Hatvanynak, s benne ezeket a sorokat: „Nagyon meghat minden kis jóság, s ha érdemes ember szeret, nagyon vissza tudom szeretni. Bajt okozott nem is a te pénzességed, de az én krajcártalanságom, mely kivált akkoriban volt legnagyobb, mikor több juszt éreztem a göghöz. Hidd el, hogy nagyon sokszor, nagyon-nagyon szerettem volna, ha – neked sincs pénzed. [...] De vidéki rossz szokásaim, bor, kenyérhajszka, a különbség, amivel mi közös ismerősöket néztünk, s főképpen egykor a magával rángató nőstényem közénk állottak.” Schöpflin Hatvany válaszána elmaradását a két ember közötti inkompatibilitással magyarázza. Hatvany – így Schöpflin – nem értette Adyt, az embert. „Mindig egy kicsit felülről bánt vele, s kicsit preceptorkodni akart felette. Olykor a leckéztetés határán állnak Hatvany levelei, értelmez Schöpflin. Idéz is Hatvany tanácsaiból, például hogy „költői tanulmány és szorgalom dolgában” a „követendő példák” Arany és Flaubert legyenek Ady előtt, s hogy írjon regényt. „Elméletben egészen helyes tanácsok, ha egy tanár adja tanítványának, jól teszi – kommentál Schöpflin –, de Adyval szemben!” (Ady 1913-ban a *Hunn, új legendával*, annak mottójában már utasította vissza Hatvanyt: „Hatvany Lajosnak küldöm szeretettel és hálával azért, mert *szeret, bánt és félt*”. [Kiemelés – Sz. Á.] Feszélyező emlékek, mint például a Duk-duk affér még egy 1915-ös levélben is felemlítődik. Ady, így látta Schöpflin, a szemtanú, tartott Hatvanytól. Schöpflin a

⁵³⁴ A „tartózkodó” kritika: Hatvany Lajos: Ady Endre verseskötete. *Huszádik Század*, 1906. [április] 351–355. A megértő, közeledő írás: Hatvany Lajos: Egy olvasmány és egy megtérés története. *Huszádik Század*, 1908. [március] 234–244.

⁵³⁵ Ady Hatvany Lajoshoz, Érmindszent, 1908. március: „ugye szabad nekem az Ön Huszádik Század-ba írott cikkéből levonásokat csinálnom? Mindent levonok, csak a személyemnek szóló barátságot, az akaratlanul is személynek szóló kedvességet nem vonhatom le. A kritikushoz nem volna tehát szabad szólnom, de úgy érzem, hogy van jogom szólni Hatvany Lajoshoz. Olyan kevesen vagyunk, hogy még levélbanalítások árán is ápolni kell a mi közösségünket. Remélem, érezte (s én is éreztem), hogy a mi összeköttetésünk, barátságunk, nem a versprodukciótól függ. Ha ez ezt erősíti, isten neki, nagy szeretettel gondol mindig Önre igaz híve és barátja Ady Endre”. <https://mek.oszk.hu/06000/06054/06054.htm#397> Letöltve: 2020. 11.07.

mulasztásokat inkább Hatvany oldaláról látja számosnak, ám – a valóságnak megfelelően – úgy véli, kettejük barátsága Ady életrajzának jelentős része. Hatvany is kapott támadást Ady miatt, ugyanakkor Hatvany szorgalmazta az Ady-kötetek forgalmazását, amikor az nem ment magától. „Csak egyet nem lehet elmondani erről a barátságról: azt, hogy irodalmilag termékeny lett volna.” A levelek azt dokumentálják – emeli ki nyomtatékkal Schöpflin – hogy az újságok zagyvaságokat terjesztettek Ady Hatvany általi politikai befolyásolásáról. „Hatvanyt szokták mint főbűnöst ítélőszék elé állítani”, ám ezzel szemben a levelek szerint Hatvany inkább a munkában való elmélyülésre biztatta Ady Endrét.

Hatvany a könyvében elmondja, hogy *A halottak élén* című kötetet nemcsak hogy ő adta ki, ez nyilvános tény volt, de gyakorlatilag ő szerkesztette, „rábeszélte, néha rá is kényszerítette” Adyt módosításokra, „kitombolta” nevelői „passzióját”. Érdeemes volt-e ezzel a könyvvel „Adyt ennyire megkínózni?” – kérdezi Schöpflin. *A halottak élén* „ebben Hatvanynak igaza van, Ady legkompaktabb könyvei közül való. [...] De nem adja teljes egészében Adynak a háború alatti költészetét. Hatvany retouche-írozta mint szerkesztő azt a képet, melyet Ady a költő 1914 és 1918 között magáról adott.” Schöpflin csonkításnak látja a beavatkozó manővert. Az írói jog szempontjából is kérdéses a radikális beavatkozás, s felemlíti ennek az időnek személyes emlékeit Ady szenvedéseit illetően. „Nem tudok a magyar irodalomban még egy példát az olyan eljárásra, mint Hatvanyé volt, és nem is kívánom, hogy ez a példa meggyökeresedjen.” (1945 után, utolsó éveiben találkozik Schöpflin mint a Baumgarten-alapítvány főkurátora a kommunista irodalmpolitikának az irodalom önfejlődését korlátozó erőszaktevésével.)

Az 1911-es Hatvany–Osvát konfliktusra is kitér Schöpflin. (Idéztünk is belőle Ady és Schöpflin levélváltása a megfelelő időrendi részében. Csak annyit tesz ehhez hozzá Schöpflin, hogy a *Nyugatot* elsősorban Ady miatt ütötték, akihez az olvasók tömege „akkor még nem tudott fölemelkedni, aki ellen egy az irodalomban példátlan ellenpropaganda folyt, akit minden eszközzel gyűlöletessé akartak tenni a politikai élet hatalmasságai, aki ellen hadba kelt maga Tisza István is. Az Ady elleni, mesterségesen támasztott és szított ellenszenv volt a Nyugat általános népszerűtlenségének akadály, s ezt nem lehetett volna paralizálni sem Bródy Sándor és Gárdonyi Géza bevonásával, sem más szerkesztői fogásokkal. [...] A Hatvany által tervezett szerkesztési reformok lehettek jók, lehettek rosszak, de azon semmi esetre sem változtattak volna, hogy az Ady elleni ellenszenv rá ne boruljon a Nyugatra is. Ez nem volt taktikai kérdés, hanem a közönség részéről ösztönös megérzése annak a mély, világnézeti ellentétnek, mely Ady és a magyar intelligencia zöme között fennállott. Ha akkor például Osvát Ernő lemond azoknak a fiatal íróknak a lanszírozásáról, akik miatt Ady és

hatása alatt Hatvany is nyugtalankodott (akik közül nem egy ma általánosan elismerten irodalmunk első quadrilleába tartozik), akkor a Nyugat munkatársi névsora szegényebb volna egynehány jó névvel, de egyébként semmi sem változott volna. Hogy e fiatalok némi merészségeiért Adyt ütötték? Hát igen, mert akarták ütni, minden bunkóval, ami a kezük ügyébe került.”⁵³⁶

Schöpflin Aladár Ady-könyvét mindössze egyetlen írás előzi már csak meg, egy páros kritika: Sík Sándornak a *Gárdonyi, Ady, Prohászka: lélek és forma a századforduló irodalmában* című, több mint 400 oldalas kötetéről, pontosabban annak Ady-fejezetéről, illetve Vajthó László *Én, Ady Endre* című könyvéről.⁵³⁷

A Sík Sándor összekapcsolt íróhármasság, Adyval közösen, érdekes. Gárdonyival szemben Sík Sándor fesztelen, mert „írója világszemléletével azonosíthatja magát”, Prohászka „emberi, politikai és papi ideál”, akihez ennek megfelelően „magasztalással” közeledik. A nehéz, problémát jelentő feladat számára a számára idegen, de érteni akart Ady. Schöpflin írása már reflexív körülírása a minden véleménytől független saját Ady-képnek.⁵³⁸ Jócskán közöl fontos állításokat, amiket majd az Ady-könyvben bont ki. Sík Sándor „nem vette észre, hogy Ady belső világa csupa mozgás, csupa fluktuálás, hogy ő sohasem áll meg egy gondolatnál, egy gesztusnál, hanem forgatja minden oldaláról, közeledik hozzá, távolodik tőle, megtagadja, majd ismét vallomást tesz mellette: belső világa sohase sűrűsödik össze az állandó eszmék állóvizévé, mert eszméit mindig át- meg átéli. Az ő világa a Hérakleitoszé: nála igazán panta rhei. Minden eszméjének, minden indulatának története van, s ezt a történetet, Ady egész belső világának történetét végig kell kísérnünk, ha meg akarjuk őt érteni. Hol van *A halottak élén* rezignált, a világot mintegy messze, idegen égitestről néző attitűdje az *Új versek* és a *Vér és arany* túlfokozott, mohó életvágyától! Mennyire eltávolodott későbbi fejlődési fokokon A disznófejű nagyúr sóvár, türelmetlen esengésétől a pénzzel elérhető szépségek után! [...] Ha van költő, akit csak belső története alapján lehet megítélni, akkor Ady az, mert benne a változás princípiuma a lényeges, nem az állandóságé. Ezért van költészete tele ellentmondásokkal, amelyek ellenállanak minden áthidaló kísérletnek. Vannak állandó, gyökeres eszméi, de ezek pillanat, alkalom, kedélyállapot szerint változó módon fejeződnek ki költészetében, mert ő nem áll meg, ha átélt valamit, hanem folyton és folyton újraéli.” Elégtelennek mondja Sík Sándor kategóriáit, leginkább a dekadenciát tartja

⁵³⁶ Schöpflin Aladár: Ady és Hatvany, 705.

⁵³⁷ Sík Sándor (1889–1963) éppen ekkor került a Szegedi Tudományegyetemre, ifjúkorától folytatott költői munkássága mellett ez a kötet második irodalomtörténeti munkája. Vajthó László munkája doktori disszertációja volt, és a *Széphalom* c. szegedi folyóiratban jelent meg cikksorozatként.

⁵³⁸ Schöpflin Aladár: Ady és a konzervatív kritika. *Nyugat*, 1929/20. 491–495.

alkalmatlannak Ady-poézisének leírására. „A dekadencia a modern kritika kaucsukfogalmi közé tartozik, mindenki mást ért alatta, és annyi a definíciója, ahányan definiálják. Eredete szerint a francia líra Baudelaire-től Verlaine-ig terjedő fejlődési étapjának lelkiállapotát és ebből fakadt stílusát jelenti. A speciális lelkiállapot jelzésébe időközben a szemrehányás, sőt sokaknál az elítélés egy momentuma keveredett bele, valami betegeset, sőt egészségelleneset értenek alatta. Ami mármost Adyt illeti, ő fiatal korában tagadhatatlanul kapott bizonyos ösztönző hatást a dekadencia francia költőitől. De Sík Sándornak észre kellett volna vennie, hogy ezt a hatást igen hamar kiforrtta magából, s amint a saját stílusa végleg kialakult, a saját énjének végleg tudatára jutott, a dekadencia már nyomokban is alig mutatható ki nála.”⁵³⁹ Ellentmondásnak tartja Sík Sándornál, hogy egyszerre beszél dekadenciáról és őserőről Adyval kapcsolatban. De jár elismerés is a paptanárnak, legközelebb ott jut Adyhoz, ahol „költészetének élvezésében és értelmezésében nem zavarja az erkölcsi vagy politikai ítélet szempontja”. Az Ady lírai kompozíciójáról írott részletek, vagy „A tragikus Én lírája” című fejezet szépségeket rejt, de a szerző személye és nézetei miatt „az ellentét végső fokon kiegyenlíthetetlen”. Ady „nem protestáns vallásánál, hanem lelkiállapotánál fogva antikatolikus szellem: aki egészen közel akar hozzá férközni, annak el kell őt fogadni ilyenül”, azaz az „eretnekek” egyikének.⁵⁴⁰

Vajthó Lászlót, az *Én, Ady Endre* szerzőjét elfogulatlanabbnak látja, de őt is jellemzi a „normálisan elrendezkedett polgárember fölénye”. Vajthó is keres egy szempontot, melyből Adyt meg tudja magának fejteni: nála ez az 'egocentrizmus'. „Adyának legszembetűnőbb sajátága, ami legjobban megkülönbözteti mindenki mástól, az Én kizárólagos hangsúlyozása. Mindenesetre jobb megvilágítást adó szempont, mint Sík Sándor dekadencia-szempontja, s ha nem is lehet belőle Adyt a maga teljességében megfejteni, egyes vonásai szemlélhetők lesznek.” Hasonlít ez a megközelítés a Schöpflintől már idézett személyesség kategóriájához. Schöpflin összegzése szerit a Vajthó-könyv lenyomata annak az útnak, amin a szerző az „[Ady-]tagadástól jutott volna a vallomásig”.⁵⁴¹

A végső konklúzió szerint az „Ady-irodalom, úgy látszik, túljut már a romantikus stádiumon és csakugyan eljut a kritikai stádiumig, amikor végre az abszolút tagadás és az abszolút magasztalás két véglete közt valahol, mindenesetre az utóbbihoz közelebb érő ponton meg lehet csinálni a végleges és reális Ady-képet”. (Végleges kép? Nem tudjuk,

⁵³⁹ Schöpflin egyetértőleg hivatkozik a Sík Sándorral szemben polemikus Földessy Gyula folyóiratcikkére (*Századunk*, 1928/7. 433–453), amely különlenyomatban is terjedt.

⁵⁴⁰ Utóbb Sík Sándor bekerült a Baumgarten alapítvány tanácsadó testületébe, s ott hatékonyan működtek együtt Schöpflinnel. Nem találni nyomát, hogy Schöpflin kritikája negatívan befolyásolta volna a kapcsolatukat.

⁵⁴¹ Vajthó Lászlónál meg kell említeni, hogy gimnáziumi tanárként (Werböczy, Berzsényi) már a 20-as években is tanította Ady költészetét.

hogyan értette ezt Schöpflin Aladár, hiszen ő maga is egyike a reformkori nagyok nyugatos újraolvasóinak. Schöpflin volt *A két Vörösmarty* című revíziós, kánonalakító szándékú, az életműből a kései korszakot kiemelő tanulmány szerzője, aki írásában, vitába szállt Gyulai Pállal, megemelte Vörösmarty Világos utáni tragikus versei értékét.⁵⁴²) Schöpflin a késztetést és a nyomást, hogy saját Ady-képét egy monografikus jellegű könyvben közzétegye.

„Azt az Adyt kell adnom, aki volt és úgy, ahogy volt”

Szemben az eddig ismertetett cikkek jó részével, Schöpflin Ady könyve nem polemikus. Nem kötődik egyetlen Ady-képhez sem, félretol minden vélekedést, s azt mondja el, milyennek látja ő Adyt, s a szuverén képet megalkotva tesz helyre egy-egy félreértést, anélkül, hogy nevesítene. Kosztolányi nevét a könyvben le sem írja, *A Toll*-vitából nem idéz senkit. Magyarázatot ad a könyv halogatására is: „Olyan áradata indult meg az emlékezéseknek, amely elborítással fenyegette a költő alakját. Betakarták a szentimentális emlékezés gőzfelhőjébe, valami tenorista-félét csináltak belőle, hamis pózokkal, affektált magatartással. Ebbe a hangversenybe nem akartam beállni. [...] Ő maga költészetében sohasem szépítgette magát. Úgy éreztem, nekem is, ha írok róla, azt az Adyt kell adnom, aki volt és úgy, ahogy volt.”⁵⁴³ Ambíciója volt, hogy „mindig Ady álljon az olvasó szeme előtt, s engem ne is vegyenek észre. [...] Nem hiszem, hogy valaha is vétettem volna »a kritikusi alázatosság« követelménye ellen. Adyval szemben különösen. De nem tartottam azt se kötelezőnek, hogy a föltétlen hódolat hangját használjam. Ennek volt jogosultsága propaganda és ellenpropaganda idejében, amikor az abszolút elutasítást abszolút elismeréssel kellett ellensúlyozni. Ady megítélésének ez a polemikus korszaka elmúlt, itt az ideje, hogy kiemeljük a romantikából, s belenézzünk valóságos arcába. [...] A képet, melyet Adyról fel akarok mutatni, nem tekintem kizárólagos tulajdonomnak. A kortárs-nemzedék Adyról való tudatát adom át e könyvemmel a nyomunkba lépő nemzedéknek”.⁵⁴⁴ A mai olvasó kényes a többes szám első személyű alany használatára. Elfogadja, ha értekező alkalmazza, de a legtöbb esetben rákérdez, a

⁵⁴² Schöpflin Aladár: *A két Vörösmarty*. *Nyugat*, 1908/11. 577–584. *** Kappanyos András: Egy romantikus főmű késedelmes kanonizációja. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 341–354.

⁵⁴³ *Ady Endre*, 5.

⁵⁴⁴ Uo. 6–7.

megszólalónak van-e felhatalmazása a többes alak használatára. Schöpflin a „kortárs nemzedék” nevében szólal meg, s úgy sejtjük, a fordulat pusztán a közeli tanú-pozíció leírását szolgálja.

Nem tekintjük itt feladatunknak, hogy Schöpflin Ady-képét bárkiével is szembesítsük, kiegészítsük. Nemcsak a szakirodalom azóta felmérhetetlen mennyisége miatt. Schöpflin autonóm, saját olvasói stratégiával rendelkező barátról volt, akinek meghatározó élménye volt Ady, munkáin keresztül nyílt ki irodalmi világa, ezért hangsúlyai megmutatására, elemzési eredményeinek megismertetésére és megerősítésére törekszünk.

Műfaja: nagyesszé

Schöpflin elbeszélő-értékelő hangja végig mértékletes. Nem irodalomtörténetet ír, hanem *nagyesszét* a szemtanú emlékeivel keverve, kritikusai analíziseket vegyít társadalomtörténeti, politikai információkkal, miközben készíti az olvasót, hogy ne az egykorú események utóbb tapasztalt ismételtetése, rögzült tudása, értékrendje alapján lássa a történéseket, hanem a korabeli helyzet arányaira figyeljen. (Ilyen például, amikor az általános választójog kérdése kapcsán Jászi Oszkár „szociológusokból álló kicsiny és politikailag súlytalan csoportjáról” beszél. Csak csoportnak, frakciónak vagy szektaszerűen kerített közösségnek mondja a radikálisokat Schöpflin,⁵⁴⁵ s nem kimondott pártnak. Hozzáteszi Schöpflin, hogy gondolataikban nem vetettek számot azzal, hogy a racionalizmus nem vette észre a befogadó közönség érzelmi jellemzőit.⁵⁴⁶) Jegyzeteket nem használ, a verscímekeket olykor pontatlanul adja meg, látszik, hogy szinte fejből dolgozik. A tudás, az ismeret szelídségével szól. A kötet időrendben halad, a pályatörténet, a versek gazdagodásához, polifóniájának gazdagodásához igazodik. Egy ponton töri meg saját rendszerét Schöpflin, amikor az Ady-vers poétikai elemzésének összefoglalását adja.

Ady költői pályáját az *Új versektől* (1906) számítja az esszéista-monográfus. A berobbanást hozó kötet után nyúl vissza a debreceni *Versekhez* (1899), amelyben azonban

⁵⁴⁵ Ezt a reális álláspontot képviselte a későbbiekben Horváth Zoltán, aki fiatal fejjel, de a radikalizmusnak elkötelezetten érte meg azazadelő mozgalmait. „[M]aroknyi ember, akik egymással beszélve, egymásnak írva, önmagukkal hitették el (már amennyire elhitték), hogy táboruk van, hogy szavuk országosan visszhangzik a lelekekben...” Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*. Budapest, Gondolat, 1974². Idézi: Lackó Miklós: Az ifjúkonzervatívok és az ellenkultúra, *Világosság*, 1999/3. 40.

⁵⁴⁶ *Ady Endre*, 39, 89–91.

„egyetlen nyomát” sem fedezi fel a költőnek, „és nagyon kevés nyomát általában a költőnek”. A „századvégi költői konvenciók bélyegét, az iskolai poétika önképzőkori szójárását” és a „zsurnaliszta-poézis olcsóságát” mutatja fel, így összegezve: [s]emmi sincs a kötetben, ami a kizárólagos tulajdona, minden a kor irodalmi temperatúrájából való.”⁵⁴⁷ A változást Nagyvárad hozta meg. A történelmi jelentőségű partiumi város ekkor a modernség egyik otthona. Schöpflintől való ennek egyik első (!) leírása.⁵⁴⁸ Adyra is számottevő hatással van, főképp mert „[n]em azok közül volt, akik saját lényük transzcendentális mélyeiből, minden külső impulzus nélkül is tudnak alkotni, neki külső behatás, kapott seb, megrendülés, leküzdendő ellenállás kellett”. Schöpflin visszatér induló témájához, az ország társadalmi szerkezetének kritikájához, a városiasság jelentőségéhez: „[h]ogy a magyar vidéki város milyen kevés ösztönzést tudott adni, érdekes példája az a tény, hogy akkora tehetség, mint Ady, még huszonkét éves korában is ennyire öntudatlan tudott maradni”. Saját – pozsonyi indulását idézi –, hogy meggyőzze az olvasót, „mi mindenről nem tudtunk, ami a világot foglalkoztatja, mennyire el voltunk maradva a kor eszméitől, milyen fallal zárt el iskola és család az aktuális európai áramlatoktól.”⁵⁴⁹ (Mintaszerű arányban él Schöpflin az életrajzi és referenciális vonatkozásokkal, tudja, mi kell az olvasó felvilágosításához.⁵⁵⁰)

Ady publicisztikája egy tekintetben többet is ért, írja Schöpflin, mint a budapestieké, „gyökeresebb, ízesebb, szentenciózusabb magyarsággal volt írva”. Noha a versek nem publicisztikák, de Schöpflin említése szerint „[a]mi ismeretanyag költészetében van, legnagyobb részének forrását ki lehetne mutatni az egykori újságokban.”⁵⁵¹ Nagyvárad ismertette meg a mozgalmi színt is mutató radikalizmussal, a szabadkőművességgel, nagy olvasóköre volt a városban a *Huszedik Századnak*. Elősorolja Schöpflin Adynak a nőekkel való kapcsolatait, hozzátéve – a korban szintén nem megszokott módon –, hogy ki, vagy kik szolgáltak csak a „fiatal érzékek mohóságát csillapító” nők közé. Kiemeli, hogy *Az én menyasszonyom* című perditá-verse tulajdonképpen első megszólalása a „csak azért is

⁵⁴⁷ Uo. 10.

⁵⁴⁸ (Társadalom)történések, visszaemlékezések azóta felderítették Nagyvárad lakossági összetételét, szerepét a modernséget illetően. Néhány példa időrendben: Nagy Endre: *Egy város regénye* [1936–37] Budapest, Magvető, 1978; Dutka Ákos: *A Holnap városa – regényes korrajz a nagyváradai „A Holnap” születése idejéről*. Budapest, Magvető, 1956; Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Budapest, Szépirodalmi, 1957; Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad: Charta Könyvkiadó, é. n. [1997]; Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I–II*. Pozsony: Kalligram, 2012; Péter I. Zoltán: *Főúr, fizetek! Kávéházi élet Nagyváradon a Monarchia idejében*. Budapest–Nagyvárad: Noran Libro–Riport, 2013; Lőwy Dániel: *Az úri város zsidó lakosai. A nagyváradai zsidóság története*. Budapest, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, 2015.

⁵⁴⁹ Ady Endre, 10, 13.

⁵⁵⁰ Ilyen kevésbé ismert adalék pl., amikor a bódítószerek magas áráról beszél, vagy tematizálja „a háború előtti emberek szexuális műveletlenségét” (49).

⁵⁵¹ Ady Endre, 34. *** Schöpflin Ady másodkézből való műveltsége kapcsán említi ezt, hozzátéve, hogy „bajos lenne kimutatni, hogy valamit félreértett”.

magyar” lelkiállapotnak is.⁵⁵² A költő neuraszténiája legfőbb okául *Mihályi Rozália csókját* nevezi meg.⁵⁵³

Rövid áttekintést ad Schöpflin a magyar szerelmi költészet változatairól Balassitól Heltaiig, s így ér el a Léda-szerelemhez. „A magyar társadalmi szokásokból nézve, különös szerelmi történet ez. Párizsi stílusú, nem magyarországi.”⁵⁵⁴ Forrása a francia kultúra, Anatole France inspiráló barátnőjét⁵⁵⁵ nevezi meg Schöpflin mint követett mintát.

A *Még egyszer* verseiből kiemel egy motívumot és a verselési technikát: azt, hogy Ady a nyitóversben bejelenti: „Megleltem... / [...] / Ím, megtaláltam magamat.” Schöpflin kiegészítése: „Még nem lelte meg, de már kereste.”⁵⁵⁶ A technika – s itt Schöpflin hatalmas olvasói tapasztalata szólal meg – Makai Emil jambusaiból és rímeiből vett kölcsön. A *faun* is örökség, csak éppen korábról, a biedermeierből. Megjelennek Ady saját, később, a kiteljesedő életműben újra és újra szerephez jutó, ismételt szavai: a *sápadt*, a *fáradt*, a *szent*, a *lótusz*.⁵⁵⁷ Schöpflin remek verselemzéseket mutat be azokon a verseken, amelyeket Ady átvett első, saját hangján megszólaló kötetébe. A szavakon túl a képalkotás módszerére, az előresejtésekre, a „célzásos beszédre”, a szimbolikus megszólalásra irányítja az Ady olvasó figyelmét. A *pénzre* és a *szexualitásra* építő naturalizmus Adyra is erős hatásáról beszél még.⁵⁵⁸ Aprólékosan szálazza szét a hagyomány és az újítás kettősségét.

Hatalmas arányokban, ha a költészetre alkalmazható lenne, mondhatnánk, hogy nagyságrenddel gazdagodik Ady költészete. Időrendben, Ady líravilága építkezésének menetében halad könyvében Schöpflin. (Átmenetileg megszakítva gondolatmenetét ideidézzük, hogy Ady három „saját hangú” kötete után – a *Vér és arany* című második kötetet 1907-ben [1908-as évszámmal] már a Franklin Társulat adta ki, s ez kizárólag Schöpflin

⁵⁵² Uo. 18. *** A perdita-kultuszt Schöpflin többször is „Dosztojevszkij félremagyarozott szánalmának kávéházi lecsapódása”-val magyarázza. Ez után jelent meg itthon – Heltai Jenő közvetítésével – egy új nőtípus, a francia *grisette*. A szó az etimológiai szótár szerint eredetileg könnyű, olcsó szürke szövetet jelentett, a szegények viseletét, a *gris* (szürke) kicsinyítő formájaként rögzült. Már a franciában kialakult jelentése, a *grisette* a szegény munkáslány, aki jómódú pártfogóra vadászik.

⁵⁵³ Uo. 16.

⁵⁵⁴ Uo. 20.

⁵⁵⁵ Léontine Lippmann [Madame Arman de Caillavet, 1844–1910], neves irodalmi szalon működtetője. Az asszony ihlette a *Thais* (1890) és *A vörös liliom* (1894) című regényeket, ugyanakkor Marcel Proust regényfolyamában Madame Verdurin egyik lehetséges modellje is volt.

⁵⁵⁶ *Ady Endre*, 22.

⁵⁵⁷ A magyar líratörténet fontos, nem halogatható vállalkozása kellene legyen az *Ady-szótár* elkészítése. Ld. Pl. Kiss Margit és munkacsoportjának OTKA pályázat keretében létrejött elektronikus Mikes-szótára. A munka alapelveiről: <http://mikesszotar.iti.mta.hu/eloszo.html>. Említendő még Beke József: *Arany János költői nyelvének szótára. I–III*. Szerk. és előszó: Balázs Géza. Budapest, Anyanyelvpolók Szövetsége – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Inter Kft. *** A *lótusz* motívum 1902-ben megjelent Adynál a *Még egyszer* c. kötetben, Földessy Gyula is keresi és megtalálni véli a motívum gyökerét. Ld. *Ady minden titkai – Ady kommentárok* [1949]. Budapest, Magvető, 1962. 100; majd *Pusztul a lótusz* (1906) címmel ismét versbe emeli, 1908-ban a *Nyugat* közölte *A fehér lótuuszok* című versét.

⁵⁵⁸ *Ady Endre*, 36.

érdemének tudható be – a *Huszedik Században* pedig kihívó gesztussal, de meggyőző érveléssel megteszi Adyt és Móriczot az új magyar líra és próza kiemelkedő reprezentánsainak.⁵⁵⁹) A monográfus-kalauz tétele, hogy Ady lírája monumentális egysége ellenére is a szakadatlan metamorfózis jegyében halat előre.⁵⁶⁰

Érinti Schöpflin a *Budapesti Napló*hoz kerülést mint az első fővárosi állást, kiemeli annak jelentőségét, hogy egyedül Vészi és a *Napló* tartott ki a Fejérváry-kormány választójogi álláspontja mellett. Ady itt „kedvére kifejezhette haragjait, a magyar étellel való elégedetlenségét, támadhatott és harcolhatott [...] Harcosnak lenni büszke jelszó volt az ő szavajárásában. [...] Nem tanulmány, hanem temperamentum vezette a politizálásban.”⁵⁶¹ De Ady „nem érte be a politikai publicisztikával, átvitte politikáját költészetébe is”. Mégsem ezért érte az első támadás, hanem az „értelem nélküli szavak egymásra halmozása” miatt, Tóth Bélától,⁵⁶² aki akkor nagy tekintélyű volt és népszerű.⁵⁶³

„Irodalmi illemkódexbe” ütközött Ady, akinek fellépéséig „egy Petőfiből és Aranyból és a két nemzedéken át uralkodott Heine-hatásból leszűrődött poétika volt érvényben, s már két-három nemzedék óta kánonná vált”.⁵⁶⁴ Értekeznek Schöpflin a kor „csinos” verseiről, de ezek között nem tud egyet sem megnevezni, „amelyben szenvedély reszket és amely az emberi lélek rejtett mélyeibe enged bepillantást”. Petőfi és Heine „örökletes formáiban” szólaltak meg a versek, „legfeljebb a francia parnassienek formáit próbálta magyarra áttenni egy-egy műveltebb költő. Sok ódát írtak [...] ezekre nézve szinte kötelező volt a *Széchenyi-emlékezete* formája”. [...] Általánosságban az elsekélyesedés útján járt a magyar vers.”⁵⁶⁵ S továbbmenve, a századvég költői „saját személyükre nézve – versben – szerények voltak”. Ez volt a szokott, az átlag, amit Schöpflin a *Vasárnapi Ujsághoz* küldött kéziratokból és többnyire közölt versekből igen jól ismert, s ami ellenében Ady gögösen fellépett. A *Góg és Magóg fia vagyok én*, az *Új vizeken járok* az igényharsogó, támadóan védekező versek közé tartozik. Az olvasók „nem a mindenki világában” mozognak, hanem „az Ady világában”. Nemcsak a korban is már közismert Ady versekből idéz Schöpflin, ezzel is feltárva a költői világ szoros összefüggéseit.

⁵⁵⁹ Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond. *Huszedik Század*, 1912. II. 624–644.

⁵⁶⁰ Ezt az észrevételt emeli ki többek között Fülöp László is. In uő. *Schöpflin Aladár pályakép*, 66.

⁵⁶¹ *Ady Endre*, 41–42.

⁵⁶² Tóth Béla: Wilde aforizmái. *Pesti Hírlap*, 1907. február 22. Ady vitriolos válasza: *Budapesti Napló*, 1907. március 2.

⁵⁶³ Ezt a „támadást” Komlós Aladár is „csipkelődésnek” nevezi. Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede*. Irodalomtörténeti Könyvtár 18. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 215.

⁵⁶⁴ *Ady Endre*, 70–71.

⁵⁶⁵ Uo. 45.

Szembeszáll Schöpflin az induló Adyt mentegető, a „javító reformer” értelmezéssel, ezt jó szándékú belemagyarázásnak tartja. Lehet, hogy igaz a későbbi korszakára, de „pedagógiai szándék” nem mutatható ki az *Új versek* egyetlen sorából sem. Látható viszont már itt, az igazi adys indulásnál „a magyar versek attitude-jének lélektani azonossága a szerelmi versekével, azzal az általános lelkiállapottal, amely egész költészetének sötét háttere”. (Az Ady-könyv oldalainak tetején végigfutó fejléc határozott kalauz, a kiemelések telitalálatok.) Kiemeli Schöpflin, hogy az „a vázlatos kép, melyet kezdetben magáról adott, körvonalban, kifejezésben azonos a végső, befejezett arcképpel”. Verstechnikában még nem találta meg a maga újításait, de „egészen elszakadt költészetének első, tapogatózó korától”. Adytól „mozgásba jött az irodalmi élet”, „heves vitakérdést vetett bele az irodalomba: az Ady-kérdést”.⁵⁶⁶

Párizssal mindig asszociálja Ady az otthoni világot, írja Schöpflin, a Nyugat és a Kelet szimbólumai párban járnak. „Azt lehet mondani, az egész magyarság alacsonyabbrendűségi komplexumát átélte Párizsban. Innen származik szörnyű sötéten-látása a magyar dolgokban, káromló elégtelensége, zaklatott ingerültsége fajtája iránt.”⁵⁶⁷ „Párizst is inkább elképzelve mint ismerte”. Párizssal szemben nem Budapest állt, hanem a vidék: „alapjában véve mindig vidéki ember maradt”. Életmódját Schöpflin a „boros éjjelezés” – utalás a Három Hollóra mint második otthonára – szóval jellemzi, s azt is hozzáteszi, az életmódja sokaktól, „komolyabb írók társaságától” is elválasztotta.

Az Adynak „élete fogytáig otthont adó” *Nyugatról* is ír Schöpflin, mert keretébe illeszkedik a költő működése, itt kapott háttérrel. S a folyóirat is kapott Adytól, mert minden ellene szóló támadás (Rákosi, Beöthy, Herczeg) nemcsak őt csipkedte, de „az ügytől távoleső tárgyú újságközlemények mellékmondataiban kijárt a Nyugatnak minden nap egy-egy oldaldöfés”. És „ez a nagyarányú mozgósítás napról napra növelte a Nyugat súlyát: nem lehet jelentéktelen az, amit ennyire támadnak, gondolták az emberek”. A ’holnaposok’ szitokszavát így váltotta le a ’nyugatosok’ jelző, „a szellemi terror egy nemét fejlesztve ki a »nyugatosok« ellen. [...] A Nyugatba írni, sőt a Nyugatot olvasni is színvallás volt.” Mivel szolgált rá a *Nyugat* erre a „félelmetes ellenzékre” – kérdezi Schöpflin. Szépirodalmi anyagai „kitágították az irodalom szabad mozgásának határait”, merészebben használták az erotikát, rámutattak ismeretlen vagy megnevezni nem mert „lélektani komplikációkra”. Emellett „nem alkalmazkodtak az úri közvéleményhez, megzavarták annak kényelmes és nyugalmas világképét”. Az írók maguk nem is feltétlenül tudatosan éltek ezzel, „hisz a dolog nem volt

⁵⁶⁶ Uo. 65–66.

⁵⁶⁷ Uo. 59.

programszerű, de tény, hogy a *Nyugatból* egy új, az általános optimizmussal ellentétes világnézet tárult ki az olvasó elé”. Az idősebb írók Victor Hugo, Byron és leginkább Heine nyomdokain haladtak, a *Nyugat* szerzőgárdája „a modern franciákra, angolokra és németekre mutatott”, Szembehelyezkedtek „a magyar glóbusz mögé búvó irodalmi nacionalizmussal”. Ezért „akasztották a nyakába a »nemzetietlenség« szégyentábláját”, amit mindenki viselt, „aki nem alkalmazkodott a hivatalosan approbált politikai, erkölcsi és társadalmi kánonhoz, és eretneke mert lenni az uralkodó rétegek dogmatikájának”.⁵⁶⁸

A megbolygatott konzervatív oldal támadásai, a „perzekutor esztétika” ellen legélesebben Ignotus kelt ki, emlékeztet rá Schöpflin. Kifelé kisebb hatása volt, mint befelé, ugyanis „tudatosította [a *Nyugat* íróiban] az irodalmi célokat, azt, hogy minden élesen megkülönböztethető egyéni különbségeken túl van bennük valamennyiükben valami közösség [...] az általános magatartásban.” Az írók ekként függetlenedtek saját osztályuktól, nem tekintették magukat többé a középosztály tagjának, „hanem művésznek, aki szemléletében és életformájában független, [...] nem egy bizonyos osztályhoz szól, hanem mindenkihez”.⁵⁶⁹

A *Vér és arany* verseiben megjelent Adynál a polemikus hang, személyében is beleavatkozott az ellene zajló harcba, rögzíti Schöpflin. A magyar költő „tragikus típusát” képzelte el magában ezzel. Szimbolikus ellentétet látott önmaga, „a nemessé fejlett örök magyar lélek és az érzéketlen, alacsonyrendű kor-lélek” között. Bizonyításul a *Beszélgetés egy szekfűvel*, az *Én nem vagyok magyar* sorait hozza fel Schöpflin, majd a gondolat múltba traszponálásában, a *Szent Margit legendájában* mutatja fel „a nyers közegbe került finomság tragédiájának csudálatosan gyöngéd ábrázolás”-át. Példák sorára utalva mutatja ki Schöpflin, hogy ennek az ellentétnek variációs képhalmazása, „a szimbólumalkotó képzelet és az asszociálás, a nyelvi gazdagsága” teszi, hogy „minden variáció újnak, másnak látszik”. Adyt mostantól a „polifónia” jellemzi, aminek csak csírái bonthatók ki még csak az *Új versekből*. „Egyetlen [! – Sz. Á.] önkritikai versében [*Egy csúfrontás* Sz. Á.] az igazi művész ösztöne tiltakozik az ellen, ami magában túl hangos és szándékos – hiányérzés ez önmagával szemben” – ad nyomatékot ennek az egyetlen versnek Schöpflin.

⁵⁶⁸ Uo. 77–79. *** Itt is, másutt is, ahol Ady társadalomkritikáját érinti, közel kerül Schöpflin Biró Lajos egy központi gondolatához. Az olvasó, írja Biró, legkedvesebb újságjának sem bocsátja meg, ha olyan ítéletet mond, amely az ő szuverén ítéletével, dogmájával ellenkezik. „A nemzetiségi kérdéstről például a magyar lapnak egyenesen lehetetlen leírnia, akár a legvilágosabb igazságokat is, különbeni lapvisszaküldetések, »lemondások«, felháborodott levelek érkezésének terhe alatt. Az újságíró ilyenkor tartozik vak lenni, süket lenni, hülye lenni; és ha utálja is magát, és ha leköpi tollát elkeseredésében: tartozik ész nélkül és meggondolás nélkül üvöltöni az üvöltőkkel. Biró Lajos: *A sajtó*. Korunk mozgatói I. Modern Könyvtár. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1911.

⁵⁶⁹ Uo. 81–82.

Ekkoriban jelenik meg az „érthetlenség” vádját felváltó-kiegészítő megbélyegzése Ady lírájának, a „hazafiatlanság” bélyege. Az *Új versek* csak általános elkeseredettséget fejezett ki a kulturális elmaradottság okán, innentől fogva Ady is pontosabban nevezi meg „támadóit”. A radikális párt taktikája „a frontális támadás a hagyományos politikai gondolkodás ellen”. Az uralkodó sovíniszta eszme elleni hadjárat emblémájává teszik meg Adyt a radikálisok, „a párt ornamentikájának legszembevetőbb helyére” állították, Ady engedelmével, de a költő „a pártéletben nem vett részt”. Egy dologban túl is szalad Ady a nagy átalakulást, politikai modernizációt parlamenti úton elképzelt politikájukon, ő „kezdetből fogva a forradalomban látta az egyedüli megváltást”.⁵⁷⁰ Petőfi a politikai, Ady a társadalmi forradalomban hitt. Első (!) szókimondó politikai versét, a *Fölszállott a páva* a „vármegyék »nemzeti ellenállása« sugallata. Így került az egyetlen forradalmi célú párt, a szociáldemokraták közelébe. A reprezentáns szocialista költő, Csizmadia Sándor megtámadta, a párt tollforgató fiatalsága „tünető örömmel fogadta közeledését”. (1909-ben zajlott a két költőről való vita a *Népszavában*.⁵⁷¹) A radikálisok polgárok voltak, de csak egy vékony fal választotta el őket a szocializmustól. Ők nem tudtak olyan „hátvédet” biztosítani, melyet „a szocialista tömegek nyújtottak neki”. A szocialistáknak „fontos volt, propagandájuk szempontjából Ady növekvő prestige-e. Rámutathattak: íme van nagy költőnk is.”⁵⁷²

A szociológia, a szocializmus ekkor gyűlöletes volt, közszájon forgott Bartha Miklós szállóigeje „hazátlan bitangok”.⁵⁷³ (Ady Szabó Ervinnel való vitatkozó cikke nem ért el visszhangot a konzervatív oldalon.) A konzervatív oldal „csak alantas érdekekkel magyarázhatónak” tartotta, hogy „egy magyar nemes, kálvinista ősök ivadéka ennyire eltévelyedett”. Schöpflin nem érzi kielégítőnek az eddigi pontig adott magyarázatát, miért helyezkedett Ady az abszolút ellenzéki magatartás álláspontjára. A partiumi eredetből hoz

⁵⁷⁰ Uo. 92.

⁵⁷¹ A kérdés a foucault-i énfőmálási mechanizmusok elemzési szempontjainak a korszak íróira alkalmazó metódusát ld. Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Opus Irodalomelméleti tanulmányok, 13. Budapest, Balassi Kiadó, 2011.

⁵⁷² *Ady Endre*, 93. *** A *Népszava*-kapcsolatot Révész Béla teremtette meg, rajta keresztül kötődött Ady a napilaphoz. Osvát és Mikes Lajos mellett ő volt a harmadik szerkesztő, aki költők táborának volt képes lehetőséget adni az érvényesülésre. *** Révész Béla: *Az igazi Ady. Ady trilógiája: a három könyv egy kötetben*. Budapest, Nova, 1938. [Révész a *Nyugatban* kezdte folytatásokban publikálni Ady-portróját 1921-től kezdődően.]

⁵⁷³ Uo. 94. *** A 'hazátlan bitangok' fordulat német közvetítéssel jutott hozzánk, Vilmos császár Vaterlandslose Gesellen-t fordították így a magyar sajtóban – rosszindulatú túlzással, mert a Geselle csak 'fickó', 'legény', bajtárs' jelentéstartományú –, lásd például *Pesti Napló*, 1900. augusztus 5. A németben is szitokszóként terjedt el. A kifejezést Bartha Miklós használta ezután a parlamentben és ezután az érdekvédő ill. sztrájkoló munkásokra, s általában a szociáldemokratákra értett fogalom lett. A baloldalon Szabó Ervin vont a kétségbe, hogy Kossuth mindenki ünnepelt hőse, s ezért a szociáldemokraták nem is vettek részt az 1902-es évfordulós ünnepségeken. Ehhez még Ady is vitatkozva szólott hozzá, „rettenetes botlásnak” nevezve a döntést. Ld. Ady Endre: Kossuth és a szocialisták. *Nagyváradai Napló*, 1902. szeptember 7.

további adalékot (történelmileg bizonytalan helyzetű országrész, magyar-román nyelvhatár, állandó eróziós folyamat, nyugtalanító vérkeveredés). A terület hovatarozása valóban váltakozott a történelemben, de ingatag alapokra lépett Schöpflin. A híres partiumi szülötteknél nehezen találunk ilyen politikai és lelki komplikációt.⁵⁷⁴ Tréfás, „de fajtája szellemét eláruló gögös mondása” volt Adynak, „Mi már rég tönkre voltunk menve, mikor a Wesselényiek kezdtek”.⁵⁷⁵ Inkább az osztályhelyzet ad eszerint magyarázatot a radikalizmusra.

Szekfű Gyula – idézi Schöpflin – aki Ady zsenijét „megérteni akarta fejtegetésében, ugyanakkor „politikai analfabétának” tartotta a költőt.⁵⁷⁶ Schöpflin elfogadja ezt az állítást, Ady politikai műveletlenségére bizonyítékkal is szolgál, de felülírja nála ezt Ady „tisztá és eleven politikai ösztöne”. Ady ismerte fel publicisztikájában a társadalmi aránytalanságot, hogy nem lehet „egy nemzet egész életét két cölöpre terhelni, a birtokos középosztályra, a bürokráciára. A piramis súlypontja nem lehet a csúcsa táján, csak lenn, ahol legszélesebb.” Ady meglátásainak bizonyítéka maga a történelem. Az addigi uralkodó osztályok „szégyenteljes összeomlása, formális dezertálása az 1918-iki forradalomban, tehetetlenségük, amivel nem bírtak semmi komoly ellensúlyt állítani a forradalmi erőkkel szemben, s amivel passzív előmozdítói lettek annak, hogy a polgárinak indult forradalom [...] szédületes iramban átlendült előbb a szociáldemokráciába, majd a proletárdiktatúrába”.⁵⁷⁷ A ’megérkezés – félremagyarázók’ fejléc alatt futó fejezetben poétikai kérdéseket nem is érint Schöpflin. De a könyvben immár harmadszor szögezi le, hogy az életmű egy összefüggő egész. „Ady Endre *életfunkciója* [kiemelés – Sz. Á.], hogy minden szavának valódi értelmét csak az egészből lehet kiemelni. S Adynak életében csak költészete volt igazán nagy élet-dolog, ami mellett járulékosnak tűnt fel minden más.”⁵⁷⁸

Motívumtörténeti fejezettel folytatódik a monográfia, a halál-gondolat fejlődésével és értelmezésével. Ady neuraszténiás állapotának összetevőit gyűjti össze, az élet-akarat lassú lefokozódása fázisain megy végig. Nagyváradai betegségének, az ebből kifejlő hipochondriának és a rendszeres „sivár másnapos hangulatnak [...] az alkoholos, dohányfüstös éjszakák, veronál-mámorban eltöltött nappalok, a Venus Vulgivaga⁵⁷⁹ oltárán hozott sűrű csömörletes áldozatok fizikailag természetes következményei”-nek tudja be a

⁵⁷⁴ Neves partiumi szülött voltak például egykori és ekkori barátja Adynak, Horváth János, akit ellenkező előjeli politikai rokonszenv jellemez. További partiumi születésűek voltak pl. Kaffka Margit, Tóth Árpád, Németh László, hogy csak az irodalmi nemzedéktársakat említsük.

⁵⁷⁵ *Ady Endre*, 95.

⁵⁷⁶ Utalás a *Három nemzedék* fordulatára.

⁵⁷⁷ *Ady Endre*, 99.

⁵⁷⁸ Uo.

⁵⁷⁹ A Venus Vulgivaga a tömegek és a kéjvágy istennője a rómaiaknál.

jelenséget első szinten. Fizikailag még jó állapotban volt Ady az *Új versek* idején, de a motívum mint asszociáció beszűrődik már verseibe, különösen a szerelmi költészetébe. A polifónia a halál motívumának használatában is jellemzi Adyt. Az „alapképzet, amely összeköti: a halál mindig valami, ami jön, közeledik”. Nincs állandó, meghatározott képe róla, nem az ijesztő rémkép, „nem dermedt rettegés”, saját halálát többféleképpen is elképzei, „nem ad neki állandó alakot”. A hozzá való viszonya is sokarcú, hol sötéten is közeledik, néha meg „vígán, hejehujázva”. A halálból is szimbólumot csinált Ady. Határozott kételkedést fogalmaz meg Schöpflin a tekintetben, hogy Ady olyan szorosban kapcsolatba hozható volna a francia szimbolistákkal. „Ady szimbolikája nem irodalmi hatás, hanem szemléletének funkciójából származik. Senki már szimbolikájához nem hasonlítható. Nála a szimbólum nemcsak elgondolás, hanem tény is, szomszédos a valósággal.” Élet és halál a versekben együtt jelennek meg, „nem mint ellentétek, hanem mint kapcsolatok”. A schöpflini teljes empátia példája ez a megfigyelői mélység, a műértő, elemző figyelme egybeolvad a mű tárgyával. A szerelembe beszüremkedő halál gondolatot (*Héja-nász az avaron, Lédával a bálban, Csolnak a holt-tengeren, Fekete Hold éjszakáján* stb.) olyan versek citálásával oldja Schöpflin, amelyek Ady enyhébb óráiban születtek, amelyben a szerelem boldog, amelyekben álmodott Lédáról, s amelyeket nem igazán szokás idézni (*Szent Június hívása, Kereszttel hagylak itt, Valamikor lányom voltál*). Schöpflin konklúziója röviden összefoglalható. Az érzelmi skála bármely pontján keletkező versek mind Ady egocentrizmus átkával vannak megverve. Ezért nem tud azonosulni sem az élettel, sem a halállal, sem a szeretett nővel. „Az egyedüli realitás ő maga.”⁵⁸⁰

Ezt a gondolatot fonja össze Schöpflin a pénz-motívummal is, s felmutatja, hogy a pénz-versek is telis tele vannak a halál gondolatával (*Írás az Élet-fa alatt, A nagy Pénztárnok, Júdás és Jézus, Csak egy perc*). Ady „vágyott a materiális örömök után, ha módja volt bennük, ki is vette a maga részét belőlük. [...] Anyagi gond nélkül soha nem volt, majdnem mindig napról napra élt. Mégse volt sivár materialista, tudott lemondani és tudott áldozni.” A következő mondatban Schöpflin egy nagy ugrást tesz, s így folytatja: „[é]letét áldozta azért, hogy mint költő kifejezhesse magát. [...] A Múza volt az egyetlen asszony, akihez hű maradt, de ahhoz aztán váltig. [...] Ember volt, szenvedett az anyagi gond miatt és mint minden szenvedését, ezt is kifejezte verseiben. Ezzel is felszabadítólag hatott. A képmutatás nyugós kényszere alól szabadította fel a költészetet, felfedezte számára, hogy szabad őszintén is beszélni, szabad embernek lenni, emberi vágyakkal és haragokkal, „emberi gyöngeségekkel

⁵⁸⁰ Ady Endre, 103–110.

és bűnökkel. Nem szégyellte önmagát, odaállt a világ elé csupaszon: ím lássátok, ilyen vagyok. A hazugság kultuszában élők ezen megbotránkozhattak, az ő érdeküknek a kendőzött költészet felelt meg, de a becsületes Ady volt.”⁵⁸¹

Gondolatmenete a továbbiakban éles váltással a faluból a városba költözés lelki átváltozásával foglalkozik. (Ez Schöpflin kedves témája – következő fejezetünket mi is a nagy esszéjének, az 1908-as *A városnak szenteljük*. 1934-ben, Adyra vonatkoztatva, esszenciáját adja Schöpflin a kérdésben tanúsított álláspontjának.) A magyar intelligens emberek nagy többsége keresztülment a változáson. „Elvárosiasodtak, hozzászoktak a városi élet mindenfajta kényelmeihez, a testi-lelki kultúra életszínvonalához, semmiképp nem tudtak volna többé a falusi életbe beletörődni [...]. De a vérükben megőriztek valami lírai nosztalgiát a falu felé. Ennek a nosztalgiának a hatása alatt valami idillikus felfogást képzeltek bele a faluba. A higiéné-ellenes házak, a kulturálatlanság, a kegyetlen verejtékes munka, a tüdőbaj és alkoholizmus, a gyermekhalandóság és paraszti proletárnyomor s a falu többi sötét oldala kimaradtak ebből az idillből, a városi képzelődésben a falu a csend, nyugalom, meghittség, harmonikus egyszerű élet, igénytelen, de semmi jót nem nélkülöző boldogság csábító színhelye lett. Ez az idilli elgondolás bizonyos büntudat kompenzálása is volt.” Schöpflin megfigyelőképességéről tanúskodik, hogy észreveszi, az „életmértékek és életformák sürgős asszimilálásával” a faluról származottak feledtetni akarták paraszti származásukat. Az »úriember« fogalmának ellenállhatatlan nyomása miatt el kellett tépni származásuk gyökereit. Innen eredezteti a népszínmű felfutását, összekötve azzal, hogy a „történelmi középosztály lelki kényelme volt ez, nem egy más nyugtalanító, főbenjáró kérdést intéztek el ezen a kellemes módon.”⁵⁸²

A *Nyugat* álláspontja nevében szólal meg, amikor kimondja, a folyóirat „ezzel a felületes falu-kultusszal szemben a városi irodalom jelszavát tűzte ki azzal, hogy az irodalom mindig a városban élő művelt polgárság ügye volt mindenütt, a magyarság kultúréletének

⁵⁸¹ Uo. 113.

⁵⁸² Uo. 114. *** Schöpflin a városiasság és a kultúra szoros összkapcsolásával bekapcsolható az éppen ez idő tájt erősödő népi-urbánus vitába. Ignó Pál lesz majd utóbb, aki erről a megtagadásról, átalakulásról kifejtő szemléletességgel ír a vitában. A népiek egyszerre állítottak lírai és felmagasztosító emléket a parasztságnak, dicsérve tulajdonságaikat és tartották őket a magyar kultúra letéteményeseinek. És megrajzolták azt a nemzet alatti létet, amelyből nem engedett kiutat a nagypolitika. Ignó Pálból dühödt ellenkezést váltott ki „a nép” idealizálása. Éles megfigyeléseket adott közre a Budapestre került cselédlányról, aki rövid idő alatt „elromlott cselédnek, néprajzi ornamentalsnek”, aki (végre) ugyanolyan kalapban járhatott, mint a József körúton lejtő bolti lányok. Parvenü lett, minél hamarabb meg akart szabadulni a „falusi maskarától”. Vagy színházi élményére, hogy a „Tiborcok osztályának tagjai, akiknek szívében visszhangot verhet fel a vén jobbágy keserű ékesszólása, köcsögkalappal a kezükben, émeiyítő, opálszín nyakkendőben ülnek a nézőtéren, s arra büszkék, hogy nem emlékeztetnek a rongyokba burkolt kísértetekre, aki értük és a nevükben beszél”. Ignó Pál: *Csipkerózsa*. Budapest, Múzsák, 1989. 71. és 75. A visszaemlékezés-sorozat eredetileg a *Haladásban* jelent meg heti folytatásokban 1947–48-ban.

legnagyobb s legfontosabb része már nem a faluban és a kisvárosban folyik le, hanem a nagyvárosban”.⁵⁸³ A gondolatot – igazolja vissza Schöpflin ismételt – Ignotus vitte bele az irodalmi vitába. Mikszáth még erősen benne élt a faluban, az ő dzsentrije „a városi életre való átmenet állapotában van rajzolja, de Herczeg Ferenc gentryje már teljesen városi ember”. Ez a folyamat, „a városi népnek önmagáról való öntudatára jutása az irodalom felbomlásával fenyegette a 67 óta kijegecesedett hatalmi rendet, amelynek az volt az érdeke, hogy a városi nép ne alkosson magának a maga testére-lelkére szabott világgépet”. „Sajátságosképp ez a városi »nemzetietlen« irodalom többet és behatóbban foglalkozott, különösen Móricz Zsigmond fellépése óta a faluval és kisvárossal, mint a múlt század közepének népi hulláma óta.”⁵⁸⁴

Ezzel a gondolatfutammal köti össze Ady „néhány különösen meleg hangú, szép versét”. Azzal a lélektani tapasztalással, hogy a polgári életformából kiszakadt művészek is visszavágynak az életformába, amelytől elszakadtak. „A legszabadabb bohémre is rájönnek azok az órák, amikor nyárspolgár szeretne lenni.” A *Hazamegyék a falumba*, az *Álom a Méhesről* elemzésén bizonyítja, hogy „milyen erős hatásokat tud Ady elérni egy zseniális biztonsággal elhelyezett szóval”. A két vers bár nem tartozik „Ady legnagyobb, költészetének csúcspontjáról való versei közé, de a maguk nemében, [...] a csak ritkán jutó gyöngéd érzések megszólalatai, tökéletesek”.⁵⁸⁵ Ezzel is érzékelteti Schöpflin, hogy a versvilág arányaiban is teljes mértékben tükrözi Ady személyiségének.

A kiemelt nagy vers, az életmű egyik csúcsa Schöpflin értékrendjében *Az ős Kaján*, egyetlen kompozícióban fogja össze „amit érzett és gondolt, amivel harcolt, amit szeretett és gyűlölt, amire vágyott és amiről lemondott”. A vers „költői curriculum vitae”, egész valójával való leszámolás”, önfeltárás. A vers „sok bosszúságot szerzett Adynak. Ez a sora: »Mit ér az ember, ha magyar«⁵⁸⁶ – szállóigévé vált, melyet sokféleképpen variáltak, de mindig ellenségesen. Mintegy jelszava lett azoknak a támadásoknak, amelyek a költő magyar érzését vonták kétségbe. A magyar hiúság érezte magát sértve általa.” Ezt tévedésnek mondja

⁵⁸³ Ide kívánczik egy messzebb vezető felvetés: 1937-től Schöpflin és Illyés Gyula társszerkesztők Babits mellett a *Nyugamál*. Mint evidens, a kultúra eredetét, képviselői származásának jelentőségét alapvetően másként látták, akkor is, ha tudjuk, Illyés és a népi szociográfusok programja más alapról indult. (De éppen Illyésnél sok esetben kizárólagosságig fokozódott.) Csak sajnálhatjuk, hogy erről a több mint feltételezett gondolkodási távolságról, esetleges vitáikról nincs írásos nyom.

⁵⁸⁴ *Ady Endre*, 116.

⁵⁸⁵ Uo. 119.

⁵⁸⁶ Az erős kérdés rezonálására példa, hogy Veres Péter írt egy azonos című könyvet (*Mit ér az ember, ha magyar. Levelek egy parasztfűhöz*. Budapest, Magyar Élet, 1940). Új kiadásának előszavában írja: „könyvet írtam (író mit tehet egyebet?) a jövő embereihez, a fiatal parasztokhoz, a fiatal magyarokhoz. Azért írtam, hogy készüljenek rá, nehogy megint kicsússzon a kezünkől a jövő s ami hozzá vezet: a hatalom. [...] világos a lényeg, még a cenzúra törléseim túl is: megmutatni, hogy milyen legyen a magyar politikai vezető, a közéleti cselekvő, a harcoss magyar forradalmár.”

Schöpflin és hozzáolvasatná *A Duna vallomása* című vers néhány sorát, amelyben a fájdalom, amit a kicsiny, szegény nemzet fia érez, „téma szerint van kimondva”. „... Boldog népet itt sose látott. /A Duna-táj bús villámhárító, / Fél emberek, fél-nemzetecskék / Számára készült szégyen-kaloda.” Bismarckot idézi Schöpflin, aki – hasonlóképpen, mit Ady, nem tudott elképzelni nagyobb szerencsétlenséget, mint kis nemzet fiának születni. Még egy egykorú félreértelmezést említ fel Schöpflin, azt, hogy Jászai Mari „az antialkoholista egyesületben mint alkoholelles propaganda-verset szavalta”, ami Adyt még jobban bántotta.⁵⁸⁷

Ady versei – általánosít Schöpflin – gyakran vizionárius versek, és „[k]ényes vállalkozni arra, hogy az olyan verseket, amelyek értelmének egy része valahol a sorok mögött bujkál, szóról szóra, maradéktalanul valami logikailag pontos és kimerítő prózába tegyük át.” Földessy Gyula és Hatvany Lajos, a „két hívő és megértő búvárló” kísérletét említi erre vonatkozóan, de fenntartással. Attól tart, hogy „ezzel ugyanannak az álláspontnak gyanújába eshetik az ember, amit azok vallottak, akik annak idején értelmetlenséggel vádolták. [...] Aztán meg: az ilyen módon megmagyarázott Ady-vers olyan, mint a megfejtett rejtvény [...] nincs már többé varázsa”.⁵⁸⁸

Schöpflin olvasni tanít. „Versérezék” kell Ady olvasásához, mert az „irracionális elemekből sokkal több van, mint más magyar költők verseiben”. Abból kell kiindulni, javasolja Schöpflin, hogy a *Vér és arany* idején leggyakrabban előforduló szó az: *álom* vagy *vízió*. „Ami az egyik pillanatban ésszerűnek tűnik fel, az a következő pillanatban szétfoszlik egy másik dimenzióba. Vízió nem jöhet létre egészen normális, nyugodt idegrendszerből, a lélek olyan határvidékén terem, amely túl van a normálison és az abnormálist súrolja. [...] Nagyszámú egyszerűbb mondanivalót hordó verse van, amelyeket bárki első olvasásra megérthet, legfeljebb a szimbólumnyelv és egy-egy a gondolatok között szándékosan hagyott rés állítja meg egy-egy pillanatra. [...] A költő nem mindig hagy a szövegben kulcsot a megfejtésre, s ha hagy is, az nem nyitja meg az egész kaput, mert különben az egész olyan volna, mint egy Aesopus-mese, amelynek a végén ott a lapos tanulság”. Ugyancsak a „leginkább érthetetlen” versek között tartotta számon a kor az *Özvegy legények táncát*, amelyben viszont Schöpflin szerint világosak a kulcsok. „Kereszttel őket szent pap űzi / S bütykös bottal hájhasú polgár. [...] Egy-két vér-csőp s könny-folt a falon / S egy-két bolond, verses papír lap.” Schöpflinnek „ez teljesen elég, sejtem, írja, miféle özvegy legényekről van szó. Nagyjából tudom Ady más verseiből, mit gondolt Ady a maga vers-író fajtájáról – ezt a

⁵⁸⁷ Ady Endre, 119–122.

⁵⁸⁸ Ady Endre, 122

kulcsot magam adom kezembe.” Megint az életmű minden versének összetartozását hangsúlyozza a monográfus-kritikus. Kedvére való Ignotus kijelentése, aki „kissé profánul is fejezte ki magát: akasszanak fel, ha értem, de milyen szép!” Ady annyira volt „az odi profanum vulgus embere, hogy elvárja tőlem, hogy én is csináljak valamit, adjam hozzá a verséhez a magam fogékonyságát”.⁵⁸⁹ (Földessy Gyula⁵⁹⁰ nem volt elnéző Schöpflin munkájával. 1949-ben, majd 1962-ben újból megjelent, *Ady minden titkai* című könyvében erősen bírálja, mintegy kisajátítva Adyt, mintha ő lenne birtokában Ady „minden titkának”. Egyrészt finoman „Ignotus nyomán járó” munkának tartja Schöpflin monográfiáját, másrészt általánosan elmarasztalja az irodalommal foglalkozókat, amikor azt mondja „[a]z Ady generáció elmulasztott kötelességét teljesítem”.⁵⁹¹ Földessy könyve valóban „lefordítja” a verssorokat, a motivikus visszatérésekre érdekesen és jól mutat rá, egészében azonban ellaposítja Ady költészetét.⁵⁹² Egy ízben szemére veti Schöpflinnek – nem lényegtelen kérdés –, hogy Schöpflin egy versben szadizmust lát.⁵⁹³ Túlzónak találja Schöpflinnek (Ignotusnak és Osvátnak) Babits iránti úgymond „túlmagasztalását” 1901–11-ben.⁵⁹⁴ Visszaigazolja viszont Schöpflin egyik megfigyelését, azt, hogy a *Krónikás ének 1918-ból* című vers nyolcadik szakaszában „utolsó rímlés-rontó ríme [csömörülnek // örülnek // kitörülnek // ölnek – Sz. Á.] szándékos artisztikum: megzörrenti a jóhangzást, s így hatásosabban emeli ki az »ölnek« szót, mintegy legfőbb jelentéshordozó szavává teszi a versnek. Ezt először Schöpflin Aladár állapította meg.”⁵⁹⁵)

Önálló fejezetet szentel Schöpflin a beérkezett Adynak, *A hegytetőn* címmel. Nem a versekkel kezdi, hanem az életrajzi vonatkozásokkal. Osvát és Hatvany vitája kiegyenlíthetetlen ellentéte szakításhoz vezetett. Ady ebben „Hatvany pártján állt, iránta való barátságból, de saját anyagi érdekéből is”. De megmarad a *Nyugatnál*, mert az akkori viszonyok között „az egyetlen lehetséges terrénuma”. (Schöpflin ebben a helyzetben Osvát pártján áll, mint ezt fejezetünk elején Schöpflin és Ady levelezését vizsgálva már láttuk.) Budapesten Ady „remeteéletet él. Minden elképzelhető újságot olvas, szenvedélyesen kívánta a híreket és pletykákat. Ady éles különbséget von ivócimborái és a kevésszámú igazi jóbarát

⁵⁸⁹ Uo. 127.

⁵⁹⁰ Földessy Gyula (1874–1964), irodalomtörténész, kritikus. 1900 és 1919 augusztusa között középiskolai tanár. 1929-től az Akadémia szótárkészítő bizottságának munkatársa. 1945-ben címzetes egyetemi tanárrá nevezték ki, 1951-ben az Ady-kötetek gondozásáért és filológiai munkáiért Kossuth-díjat kapott.

⁵⁹¹ Földessy Gyula: *Ady minden titkai*. Budapest, Magvető, 1962. 14–15.

⁵⁹² 1950-ben Király Istvánnal együtt kezdi meg a költő politikai (át)értelmezését. Együtt szerkesztették *A fekete lobogó. Ady harca a klerikális reakció ellen* c. kötetet. Budapest, Franklin.

⁵⁹³ *A fehér csönd* c. 1904-es verse utal. *Ady minden titkai*, 31; majd a *Még fájóbb könnyek* c. vers kapcsán ezt megismételve „Schöpflinnek fatálisan félreértő ötletéről” ír Földessy. Uo. 257.

⁵⁹⁴ Megítélésem szerint túlértelmezi Adynak a *Bosszús, halk virágének* c. versét. *Ady minden titkai*, 165.

⁵⁹⁵ Földessy Gyula: *Ady minden titkai*, 241.

között. Nagyritkán lehetett csak rávenni, hogy Móriczékhoz, Fenyőékhez és Schöpflinékhez elmenjen, itt feloldódik, „tréfálkozik a nőekkel, eljátszik a gyerekekkel, komoly irodalmi dolgokat beszél meg – amíg el nem nyomja a bor, amellyel szemben egyre gyengébb az ellenállása.”⁵⁹⁶ Családja ügyeivel, előre jutásával törődik, de apjával romlik a viszonya, a „borozó életmód” miatt. (Alkoholizmusát Schöpflin is tragikusnak tartotta, „tanúja voltam egyszer-kétszer, félelmetes dolgokat beszélt, a józan ész szélső határán”.⁵⁹⁷) Fájt neki, hogy a család vele és öcsével kivész. Emberi lénye a legnagyobb ellentétekből volt összegyúrva, gyanakvó volt és a legtöbb emberről rosszat mondott, kivéve néhány barátját. Kötődni szeretett, különösen Móricz Zsigmond állt közel hozzá, aki azonban „ki volt szolgáltatva neki, mert nem volt elég lélekjelenléte, hogy visszavágjon neki”. „Féltékeny volt költői hírnevére és vezérségére”, Babitsban „eleinte riválist látott és hűvös volt iránta”. „Megvolt benne az a művészemberekénél nagyon gyakori érzékenység: fájt neki, ha más valami nagyon jót csinált az ő terepén”, ugyanakkor volt benne „becsületesség, hogy tehetségüket ne vonja kétségbe”. Félt azonban, hogy lemarad a versenyben, s ilyenkor biztatásra szorult. Egyfajta fogyatékoságot is említ Schöpflin, azt, hogy „[h]umora nem volt, csak gúnyja”. Bántotta, hogy „fajtája érzéketlen iránta, közömbös vagy ellenséges”, „leginkább csak zsidók ismerik el”. A zsidókról való „végleges véleményét” megírta *A bélyeges sereg* című versében.⁵⁹⁸ De, teszi hozzá Schöpflin, „néha rossz órákban – magyar tempó szerint – csúnya dolgokat mondott róluk”. Ez inkább „az ügyes pesti fiúk” ellen volt, igazságtalannak látta „a könnyű fajsúlyúaknak osztott nagy anyagi sikereket, az igazi értékek mellőzését”. Próbált kabaré-verseket írni, de ezekkel nem volt sikere. „Aztán kiderült, hogy igazi verseinek van nagy sikere Reinitz Béla zenéjével”.⁵⁹⁹

Schöpflin semmilyen vonatkozásban nem tagadja az Ady-kép sötét vonásait. Talál rá azonban magyarázatot, s ekkor személyes hangra vált, mintegy jelezve talán, hogy nem várja el ezt a megértést mástól. „Elöttem mindig úgy tűnt fel, mint egy szép, csodálatosan tehetséges gyermek, akiben még nem vált tudatossá a nevelés révén a morál kötelezettsége, tehát még nem is felelős magáért. Nemhiába jelenik meg verseiben a gyermekkor, „az a kis gyerek, aki voltam”. Akkor is komoly, sőt, Adyn értésén is túlmutató pedagógiai szándék dolgozik Schöpflinben, amikor megértetni akarja olvasójával, hogy „[a] művészethez, hogy

⁵⁹⁶ *Ady Endre*, 130.

⁵⁹⁷ Uo. 131.

⁵⁹⁸ „Véreték, ha idegen is százszor, / Mégis az enyém, az enyém, / Véres ajkakkal mézes asszonyaitok / S nyitott szívvel baráti, hú fiúk / Átöntötték belém.”

⁵⁹⁹ Ennek kibontását ld. Szabó Ferenc János: *Modern zene, kabarédal és giccs: korai Ady-megzenésítések (1907–1927)*. Előadás a „Lennék valakié” – Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018 c., a BTK Irodalomtudományi Intézete szervezte konferencián. Kézirat.

magas fokokat érhessen el, éppúgy kell rossz, mint a jó. [...] A csupa-jó Múza lehet akármi szép, meg lehet unni, nincs benne semmi kacérság. S a rossz a költőben legtöbbször annyit jelent, hogy mélyebben hatol le önmagába. Ady esete is ez.”⁶⁰⁰

Új tematikai szálát húz Schöpflin az Ady-polifóniába, az Istennel való találkozását. Makkai Sándort idézi Schöpflin, aki szerint „Ady az első és eddig egyetlen vallásos költő a magyar irodalomban. Ha ezt a meghatározást megfelelően értelmezzük, igaza is van” – véli a monográfus. A vallásos versek a magyar irodalomban „csak a vallási konvenciók kútjából merítettek, de nem ragadta meg lelküket gyökereikben a vallásos élmény”. Berzsenyi *Foháskodásán* érzi egyedül „az ember borzongását Isten elérhetetlen nagyságán”. Továbbmenve általánosabb megjegyzést tesz Schöpflin: „[m]intha a magyar ember rábízná a vallás dolgát az Egyházra, mint az egyedül illetékes fórumra, személyes viszonyba nem akarna lépni vele. Szellemi hagyományunkban alig képzelhető el egy Pascal, egy Thomas Kempis, egy Dosztojevszkij. Általában hiányzik irodalmunkból a töprengés, az önmagával és a világgal való vívódás, az érzékelhető világon túli dolgokkal való foglalkozás mámor.”⁶⁰¹

Ady a magyar irodalmi tendenciától eltérően erősen vívódik Istennel. Milyen Istenre gondolt, kérdezi Schöpflin. „[N]em az egyházak Istene ez, hanem az Ady gondolta Isten. Ady a maga egész világát betöltő énjével Isten képét is magához hasonította, mintha az ő személyes istene volna.” Ady „nem féli az istent, bizalmas, jó viszonyban van vele”; „a költő mindig alázattal fordul hozzá”. És sorolja Schöpflin Ady Isten-képeinek változatosságát: „néha a zsoltárok és a zsidó próféták reminiscenciái veszik körül alakját, legtöbbször a kálvinista zsoltár visszhangjai zengenek”. A jelenlétét mindig érzi, „benne él, azonos vele”, sokszor érezzük, „ez az Isten nem is valami meghatározott Erő, hanem csak nagy-nagy sóvárgás. A valósággal megbékélni nem tudó lélek kapaszkodása valamibe, ami túl van a valón”. „Végeredményben egy nagy perszonifikáció: a lélek misztikum utáni vágyának” megszemélyesítője. Lényegében az „ember félelme egyedülvalóságában”, aminek van konkrét félelmen alapuló változata (*Jó Csönd-herceg előtt*) és van az általános, de még mindig tényekre lefordítható verziója is. S van végül „az idegek tárgyaltalan félelme”. Az istenes versek „serege egy hosszú, folytonos gyónás”.⁶⁰²

S bár erős a fáradtság, a harcainak céltalanságát érzi Ady, mégis ekkor, *Az Illés szekere*n kötettel kezdődik tulajdonképpen politikai költészete. Ekkor kerül szoros kapcsolatba a szociáldemokráciával. Érdekes korrajzot ad Schöpflin, ugyanabban a

⁶⁰⁰ Ady Endre, 133.

⁶⁰¹ Uo. 135. *** A magyar irodalom 'afilozofikusságához' legújabbán ld. Mészáros András (szerk.): *Filozófia és irodalom*. MTA – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, Budapest–Somorja, 2020.

⁶⁰² Ady Endre, 134–139.

kellemesen megvilágító hangnemben, ahogyan majd *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvében fog három évvel később. „Divat lett a szocializmus, pesti szalonokban szmokingos fiatal urak vitatták Marx tanításait és estélyi ruhás hölgyek bólogattak nekik megértően. A nagyvárosi sznobizmus felfedezte a proletárságot. Ami nyugtalanság és elégedetlenség volt a fiatal emberekben, intelligens zsidó-fiúk alacsonyabbrendűségi komplexuma a szocializmusban csapódott le. Divatba jött a »világnézet« és a »mentalitás«, kötelező olvasmány lett a szociológia (kellően hígított dózisokban) vagyonszerzésben elpohosodott, cukorbajos apák büszke rémülettel nézték forradalmár fiaikat, akik az illatos fürdőszobában is a Népszavát olvasták.”⁶⁰³ Az igazi szocialisták tudták, hogy ezek az ifjak nem is elég bátrak, „nem fognak veszedelm-közelségbe jönni”, s nem is bocsátották be maguk közé őket.⁶⁰⁴ Az „elvtársak”, különösen az idősebbek éppúgy nem tudtak mit kezdeni Adyval, mint a konzervatívok. Lassan azonban látták a szocialisták, hogy Ady „komolyan veszi a szocializmust”, s megenyhültek.

Azonban Schöpflin szerint „Adynak a szocializmushoz való viszonya is vitás kérdés”. Megismétli, hogy nem politikai program vezette a közelükbe Adyt, hanem „a nemzet jelen állapotának kilátástalanságáról való meggyőződés, a meglévő magyarság pesszimista szemlélete vitte forradalmi hevületbe”. A pénz-versek szintén „hidat jelentenek szocialista verseihez”. De még ez a két indító elem sem olyan erős, mint az, hogy önképe az irodalmi forradalmáré volt. Az ipari munkásságról nem volt élménye, a „»szegényember-irodalom« általános motívumait használta”, a szánalmat az elnyomottak és a gyűlöletet az elnyomók iránt. A versek alapmotívumát sem tartja sokra Schöpflin, mert pusztán a „jó proletár és a gonosz elnyomó” ellentétére épül. Igazán új, Schöpflin mindössze három kiemelésére méltó verset talál ezek között, a *Dózsa György lakomáján* címűt, *A vörös napot* és *A hadak útját*. Nem idéz, nem elemez. Megemlíti még a galileisták március 15-i ifjúsági ünnepeire írott versek sorát, de a címeket nem idézi.

Nagy teret szentel azonban Schöpflin a kuruc-verseknek. Ady alapképzete magyar dolgokban mindinkább „a vert sereg s a bujdosó, üldözött vitéz”. A kuruc hang, figyelmeztet a kritikus, nem Ady találmánya volt a század elején, Rákóczi hamvainak hazahozatala óta. Az írók „élükön Herczeg Ferencsel, versengve keresték a kuruc-témákat”, Endrődi Sándor kuruc nótái, „történeti szerep-dalai, melyeket Ady is szeretett, egészen rendkívüli sikert arattak [...]

⁶⁰³ Schöpflin írt is pl. Benedek Marcell *Vulkán* című regényéről, amelynek alaphelyzete is ez, egy előkelő magyar úri család fia „elhidegül vidéki menyasszonyától, [...] elidegenedik konzervatív érzésű apjától, belsőleg is összeütközésbe kerülnek benne a családi hagyomány még meglévő maradványai új [radikális, szocialista] világfelfogása végleteivel.” *Vasárnapi Ujság*, 1918/20.

⁶⁰⁴ *Ady Endre*, 142.

s nyomukban áradt az utánzók és dilettánsok kuruc-verseinek özöne”.⁶⁰⁵ S persze a Thaly hamisítások. Ezek a 19. század végi divatos versek teljességgel személytelen imitációk voltak, a költők maguk teljességgel elbújtak bennük. Ezekkel szemben Ady megújította az eredeti kuruc-formát, mert a szerep nála merőben kifejezési forma, saját érzéseinek kifejezését szolgálja. Ideáljainak teljes összeomlását fejezi ki bennük Ady.⁶⁰⁶

Az ellenséget Tisza Istvánban találta meg, akivel kapcsolatban Schöpflin mintegy tanúvallomást tesz, „Tiszát személyesen is gyűlölte” Ady. A monográfus szerint ez talán arra vezethető vissza, hogy első párizsi útja előtt audencián járt a miniszterelnöknél, anyagi segítséget kérve, de Tisza, tudván az újságíró Ady nagyváradi ellenzéki tevékenységéről – [ne felejtjük el, hogy az Ady versben is szereplő vármegye háza és a körülkerített Tisza-birtok sarka egymással szemben helyezkedtek el, mintegy szimbolikusan is sugallva a szembenállást – Sz. Á.] – „hidegen fogadta és elutasította. Hozzáteszi Schöpflin, hogy Adyban egyébként sem volt „pontos határvonal személyes és nem személyes ügy között”, azaz egyiket a másikba transzponálta és viszont. De Tisza is személyesen beleavatkozott a radikális mozgalom elleni harcba. Maga is támadta Adyt, s támadtatta másokkal a maga alapította *Magyar Figyelő*ben, emlékeztet rá Schöpflin. Kiegészítő információkkal is szolgál Schöpflin arra nézvést, hogy Tisza „[a]milyen szakemberileg képzett volt a politika minden ágában, olyan tökéletes színvakság borította látását a művészet dolgaiban”. Dokumentumokkal és a korban közszájon forgó esetekkel szolgál Schöpflin: egy cikkében Tisza megróttá Szinyei Merse Pált, amiért fiatal, modern irányú művészek társaságában él, a „harag és undor kifejezésével hagyta ott Rippl-Rónai kiállítását”, hibáztatta Petőfit, amiért „férfihoz nem méltó” módon szerelmes verset írt, s Arany Jánost azért „emelte föléje, mert az sohasem írt szerelmes verset”. A politika alapkérdéseiben egyetértett Tisza István Andrássy Gyulával, de a művészet meg nem értése „kiegyenlíthetetlen kontroverziát” okozott kettejük között, s főként Tisza oldaláról.⁶⁰⁷ Ady előképe a Tisza elleni harcban Victor Hugo III. Napóleon elleni verses és prózai pamfletjei. Ezeket ugyan nem olvasta, de tudott róluk. „Tetszett neki, hogy egy költő így tudott és mert harcolni a hatalma tetőpontján lévő

⁶⁰⁵ Az egyik oldalról hamis, a másik oldalról költőileg erős, Adyra is ható kuruc mitológiáról ld. Tverdota György: „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára” I–II. In uő. *Hagyomány és lelemény. A magyar irodalmi modernség első hulláma*. Budapest, Kalligram, 2018. 110–131.

⁶⁰⁶ *Ady Endre*, 147.

⁶⁰⁷ Az újabb szakirodalom is megerősíti, hogy Andrássy irtózott a „magyaros” közszerepléstől és legszívesebben elméleti kérdésekről és művészetről beszélgetett családi és szűk baráti körben. Ezzel szemben Tiszáról emlékezetes az a kép, amint már túl az ötvenen levetett kabáttal „egyedül ropta délcegen és komolyan a magyar táncot, a csárdást”. Szalai Miklós: *Iffabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2003. 10–11.

császárral, a romantikus gesztus, az önérzet, amely fölébe emeli a költőt a politika urának.”⁶⁰⁸
A magunk szerelme [1913] kötet politikai versei „nyílt felhívást jelentenek a forradalomra”.

Az időrend vezeti Schöpflint, de szétbontja az élettörténeti és tematikus szálakat, mert másként nem tudna haladni, hiszen egyéni vonásokkal, anekdotákkal, hihető szóbeszéd idézésével is gazdagítja a teljes megértést szolgáló, a személyiség dinamikus változását is felmutató képét. Hízélgés, istenítés nincs ebben a képben. Nem említi ugyan, de *A magunk szerelme* kötet tartalmazza a Schöpflinnek ajánlott versét, a *Valaki útravált belőlünk* című Léda-búcsúztatót. Mert közben a Léda-szerelem is fogyóban volt. „Erős nagy úr volt Ady felett az érzékisége, korlátot nem ismerő romboló erő. Abból a férfifajtából származott, amely jogot formál minden nőre, alig tudott egyre is nézni erotikus mellékgondolat nélkül. A testi hűségnek nem volt benne egyetlen csöppje sem. Életmódja is, amíg bírta fizikummal, folytonos izgalomban tartotta szexualitását. Csoda dolgokat lehetett róla e tekintetben hallani, egy-egy lumpolás után.”⁶⁰⁹ Ady „rettenetes tudott lenni, ha nagyon felingerelték. Ilyenkor kiszabadult belőle minden gonosz démon, szadisztikus gyönyörrel tudott kínozni. Léda sem volt mindezt mártírként tűró szelíd angyal, ő is vissza tudta adni a kölcsönt.” Egy ideig ez „szítója lehet a lángnak, de előbb-utóbb elhidegedésre [...] vezet. Bizonyos, hogy voltak napok, amikor Ady és Léda gyűlölték egymást.” De mégis – lásd a *Hiába hideg a Hold* kezdetű verset – Ady összegyűjti a szerelem emlékeit. A vers vízióját, „a hideg hold hosszú palástjában álló két szerelmes képét” gyönyörűnek tartja Schöpflin, de jelzi, a versbeszédnek „nincs az az ütőér-lüktetése”, amitől nagy vers lehetne. (Versszerűbb viszont *A Hágár oltárán*, ami viszont nem érinthette jól Lédát, mert nyíltan feltárja, hogy „mindig minden nőt megáhitott”. A tematikus verscsoport legnagyobbjának – a közvélekedéssel megegyezően – az *Elbocsátó szép üzenetet* tartja Schöpflin, s terjedelmes elemzést is szentel a versnek, a szemtanú hitelességével kiemelve, hogy Lédát tartja az egyetlen személynek, aki előtt „Ady megalázkodott, akinek könyörgött, s akinek kedvéért kilépett önmagából”. S akárhogy hangzik is, teszi hozzá, „a megtagadásnak a súlyossága adja a mértékét, mekkora volt egykor ez a szerelem, s mit jelentett Adynak”.⁶¹⁰ (Bár hozzáfűzi, hogy az asszonyoknak, akik olvasták a verset „borsódzott a hátuk” és egy „nagyon jó, okos, szép asszony azt mondta annak idején: én nem élném túl, ha nekem ilyen verset írna valaki, akit szerettem”.⁶¹¹)

⁶⁰⁸ Ady Endre, 150.

⁶⁰⁹ Uo. 153. *** Néhány oldallal később: „a szerelem testi funkcióját nem tekinti lelkiismereti dolognak – melyik férfi tekinti annak? – azt Léda bizonyára tudta”. 158.

⁶¹⁰ Uo. 156–162.

⁶¹¹ Uo. 156.

A Léda után következő szerelemekhez, múzsákhoz írt verseket is említi Schöpflin, de itt, lévén élő és részben ismert személyeket véd, nem említi neveket.⁶¹² (Társadalomtörténetileg érdekes megjegyzést is fűz hozzá, hogyan kereshette fel Adyt annyi fiatal lány. „Akkor kezdtek a pesti lányok kicsit szabadabban mozogni, kivonni magukat az anyai figyelem alól, amire jó ürügy volt az egyetemre és hivatalba járás.”⁶¹³) Ezek a kapcsolatok – jelzi Schöpflin – egészen másfajta verseket ihlettek. Komolyabb, magasabb rendű szerelemnek tartja Schöpflin a Mylitta-kapcsolatot. Észreveteti az olvasóval, hogy Ady „a nőt most nem szolgáltatja ki”, „[s]zép szerelem ez, tisztább minden eddigi szerelemnél”, Ady „legszebb hajlamai nyílnak ki benne”. Érzékeny, átszellemült elemzésével zárul a monográfia fejezete.⁶¹⁴ Mielőtt a Csinszka-házassághoz érne, ez a rész következhetne most a témaszál kibontásában, beiktat egy lényegében összegző fejezetet, amelyben sűríti és gazdagítja eddigi verselemzéseinek tapasztalatát.

Az Ady vers – írja Schöpflin a fejezet élére. A fejlécen futó kiemelések jelzik a könyvrészlet vázlatát: *Tudatos költő – Szerkezet – Drámaiság – Asszociációk – Verstechnika – Jambus – Alexandrinus*.

Csak a „legbizalmasabb” barátainak vallotta be Ady, „milyen nehéz dolog verset írni”. Az ezzel ellentétes félreértést a facsimilében bőven reprodukált vers-kézirat okozhatta, amint az ebből levont rossz következtetést is, hogy Ady olyan ösztönember lett volna, aki számára „a versírás valami könnyed, spontán dolog volt neki”. Félt – ismétli Schöpflin –, hogy lemarad a felélénkült irodalmi élet versenyében. „Minden verse szellemi erőfeszítés [...], sokszor napokon át tartó gyötrődése volt megtalálni egy a versbe belekívánkozó szót”. Határozott, következetesen végiggondolt verselmélete nem volt, s ezt „nem is tartotta költőhöz illőnek. Arany Jánost leginkább azért róttá meg [sic – Sz. Á.], mert túlságosan ragaszkodónak találta bizonyos elméletekhez a műfaji és technikai kérdésekben. [...]

⁶¹² Ma már ismertek a szereplők s össze is vannak kötött a hozzájuk írt versekkel. Ada Bisztriczkyne Csutak Médi volt, aradi illetőségi, ismeretségük szanatóriumi. A versekben Aranynek nevezett fiatal lány a felső leányiskolába járó Böhm Aranka volt, aki utóbb Karinthy felesége lett. Mylittával (Machlup Henrikné, szül. Zwack Emma Mária) is szanatóriumban ismerkedett meg Ady, mégpedig Mariagrünben. Schweitzer Pál: *Ady és Mylitta*. Budapest, Argumentum, 2000; Dénes Zsófia könyvet írt Adyhoz fűződő kapcsolatáról: *Élet helyett órák. Egy fejezet Ady Endre életéből*. Budapest, Pantheon [1939]. Schöpflin Aladár is írt is a könyvről: Asszonyok költőkre emlékeznek. *Nyugat*, 1940/7. „A kis szerelmi novella – regénynek alig nevezhető, arra nem foglalt elég tért Ady életében – sokban jellemző az akkori pesti nők egy bizonyos részére s viszonyukra a költőhöz. Ady a hűvösvölgyi penzióban töltött egy telet, egyedül egy nagy házban, rajta kívül csak a szakácsnő és egy kis inas-fiú lakott ott. Itt mutatta be Zsófiát egy férfi-ismerőse Adynak. Ebben nem volt semmi szokatlan, a költőt sűrűn látogatták a legkülönfélébb nők, fiatal asszonyok, lányok; mint a legyeket a cukor, vonzotta őket a költő hírneve és hírhedsége s különös ízek, különös élmények várása. Adyról annyi mindenfélét tudott a pletyka szerelmi vonatkozásban.” Kritikus a visszaemlékezéssel „nem egészen érzem a dolog érzelmi hitelét” – írja. Itt tudjuk meg, hogy Schöpflin személyesen nem ismerte Lédát.

⁶¹³ *Ady Endre*, 166.

⁶¹⁴ Uo. 167.

Leginkább az ízlésére bízta magát, amely csalhatatlan volt. A szavak súlyát és értékét pontosan érezte, tudta, hogy egy szó a vers egy bizonyos helyén elhelyezve milyen nyomatékot tud kapni, egy különös rím, a ritmusnak egy váratlan változása, egy szó vagy sorismétlés milyen hatást tud elérni.” Földessy Gyula szellemes megfigyelése, igazolja vissza Schöpflin a találatot, „az Ady-vers tipikus szerkezetéről, hogy a vers kezdetén, mindjárt az első sorokban van kimondva a tétel, a vers tulajdonképpeni témája, s ezt azután a továbbiak részletezik, kidolgozzák, színezik”, s vers végén poénra van kihegyezve. Schöpflin továbbgondolja ezt, s megállapítja, az Ady-vers „fordítottja a régebbi, főleg heinei hatás alatt kifejlődött szerkezetnek”. Tovább is megy Schöpflin, és az Adyt ért protestáns hatás lehetőségének tulajdonítja. A templomi beszédekre jellemző, hogy „először elmondják az alapul vett témát magukban rejtő bibliai igéket, s azután fejtik ki a mondanivalót”. Kései versei élére Ady többször tett ótestamentumi idézetet, s „az ótestamentum kultusza a kálvinistáknál van elterjedve, jobban, mint más keresztyén felekezetnél.” Ady is használ versvégi poént, de nem a megszokott formában. „A módja erre az, hogy rendszerint a végére teszi a legsúlyosabb szót, mintegy erős kondulással zárja le a verset.” Ez persze „nem az a szellemességre kihegyezett, élc-szerű pointe, amit annak szoktunk nevezni”. Ady súlyt helyezett az erős befejezésre, de ez lehetett az is, hogy „nyitva hagyja a vers végét”. Arra is van gyakori példa, hogy látszólag nyitva marad a vers, mint a *Májusi zápor után* utolsó sorában: „s a lábuk térdig meztelen” – de éppen a záró ’meztelen’ szó „erotikus asszociációi tömörítik össze a vers szexuális izgalmát”. Felidézi Schöpflin, hogy nagyon gyakran fejeződik be a versszak egyetlen külön sorba tett szóval. Ady nagyon kedvelt befejezései közé tartozott az első teljes strófa utolsóként való megismétlése. Külön kiemeli Schöpflin a *Csak egy perc* szerkezetét: minden strófa azzal kezdődik ’Egy perc’ és a legvége „ebben csattan ki: ’Csak tízszer ennyi percet’. Úgy hangzik ez, mint a kulcs csattanása a zárban.”⁶¹⁵

Legfeltűnőbb vonása az Ady-verseknek, hogy „csak ritkán szól monológ-szerűen, a költő mindig párbeszédben beszél, kérdéseket intéz egy szimbolikusan elképzelt másik személyhez, amelyekre ez felel vagy aposztrofál valakit, Lédát, a halált, istent, egy elképzelt személyt, az olvasót, esetleg egy tárgyat. Majdnem mindig van valaki jelen a versmondásnál, akihez a költő szavait irányítja. A cselekmény egy neme kerül ezzel bele a versbe, bizonyos drámaiság”. Kis drámának nevezi Schöpflin a *Harc a Nagyúrral*, *Az ősz Kajánt*. Vagy, mondja, lehetnek ezek balladák is, ha nem Greguss Ágost féle szigorral képzeljük el a

⁶¹⁵ Uo. 168–172.

műfajt.⁶¹⁶ A szerkesztésnek ezt a módját Schöpflin a magyar népköltészet megkülönböztető sajátosságával hozza összefüggésbe. A szerkezeten belül – nyomatékosítva, kiegészítve korábbi versolvasási észrevételeit – visszatér az egyes szavak „szó-értékének” jelentőségére. A szavak súlya, tartalmi és hangulati értéke, a hozzáfűződő asszociációk – amit Ignotust idézve a ’szavak holdudvarának’ említ – Adyra jellemző föltétlenül pontos érzése „nem lehet, csak tudatos törekvés eredménye”. Ady „csak az asszociálás eredményét mutatja meg, nem a menetét”, s személyes örömének mondja Schöpflin, amikor a versekre ráhangolódva felismeri az Ady szavak közti titkos rokonságot.

Utal Schöpflin Földessy Gyula és Babits Mihály Adyról folytatott vitájára, de csak annak egyik alapkérdését idézi, Földessy álláspontját, aki részletesen és logikusan összeszerkesztett rendszert olvasott ki Ady verseiből, szemben Babitscsal, aki szerint Ady a 90-es évek jambikus versét vette át elődeitől, de akként, hogy egyre inkább szándékosan elrontotta, kizökkentette a verslábát a hatás érdekében.⁶¹⁷ Mit tesz mindehhez hozzá Schöpflin? Ady – valóban – legsűrűbben a jambust használta, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, s később Vajda János, akinél azonban időnként megbomlik a szabály. A 80-as években – ismét Ignotus megfigyelése nyomán halad – legelső sorban Kiss József versein válik észrevehetővé a magyar hangsúlyos versnek beleelegyedése a jambusba, ami szabályt tör, de a versnek erősebb zenei hangzást ad. A jambus veszedelme ugyanis, írja Schöpflin, hogy egyhangúvá és simává teszi a verset. Verstani elemzésekkel hoz példákat az Ady alkalmazta formákra, s ezek között pozitíve hivatkozik Horváth Jánosra, aki megfigyelte „milyen finom hatásokat ér el az ősi naiv formában [4+4, 4+3 – Sz. Á.] az éppen nem naiv tartalom”. Kiemeli Ady két legnagyobb technikai bravúráját. Az első *Az ágyam hívogat* című versének technikája. Félbe tördelt 3+3-as megoszlású alexandrinus, s a sor második fele mindig megismétlődik a következő sor elején. Erre következik, illetve ezzel elegyedik az infinitívuszok sora, összesen 18 főnévi igenevet halmoz Ady, ugyanezzel a sortördelő ismétléssel. „Az ágyban hasztalanul fetregő, az étellel-halállal kínosan gyötrődő ember vergődését [...] fejezi ki ez a példátlan merészséggel megkonstruált forma”. A másik bravúrt a *Krónikás ének 1918-ból* versformája. „[A] legrégebbi magyar versek egyikének, az *Adhortatio mulierum*⁶¹⁸ ritmusában van írva, sötét, ódon hangon, furcsa avatag szókötésekkel

⁶¹⁶ Utalás Greguss Ágost: *A balladáról* [1865, javított és bővített negyedik kiadása, Franklin, 1907] című munkájára.

⁶¹⁷ Babits Mihály: Megjegyzések Földessy Ady-könyvére. *Nyugat*, 1921/6. 472–478. Földessy Gyula: Felelet Babits Mihálynak. *Nyugat*, 1921/7. 559–564.

⁶¹⁸ Itt feltételezhető, hogy téved Schöpflin, mert az ~ a „lakodalmas verseknek”, a *Házások Énekének* formájaként említődik, az *Adhortatio mulierum* sokszor vaskos, durva, de éppoly sokszor kedves humora és paraszti realizmusról tanúskodik, amely szinte egyedül őrzi a magánélet apró és derűs jeleneteit. Mert hogy a

és szavakkal, minden rím ugyanaz, az –ül végű igék többes 3-ik személyben [...] tíz négysoros versszakon át”, s „csak egyszer robban ki döbbenetes erővel egy kifejező rím”. Ebben a két munkájában Ady „a formával fejezett ki mindent”.⁶¹⁹

Ady prózájával foglalkozó fejezetet illeszt Schöpflin a könyvébe. Említi a *Margita élni akar* (1912) *Nyugat*-beli kudarcát, a szerkesztőknél sem volt vele sikere, kulcsregényként olvasták, s tegyük hozzá, Vészi Margit apja, a pályája delén lévő Vészi József közbenjárására be is szüntette a folyóirat a közlését. Schöpflin szerint Ady egocentrizmusa volt a prózai sikertelenség oka. (Annak ellenére mondja ezt, hogy talál benne szép részeket.) A történeteknek nincsen igazi összefüggésük, „sem szimbolikus értelmük, ezért súlyuk sincs. Nem érdekelhetnek olyan személyek dolgai, akiket nem ismerek, mert a költő nem ismertette meg velem, csak lírai díszeket rakott rájuk. [...] Az epikust az különbözteti meg a lírikustól, hogy a dolgok súlyát ki tudja vetni magából a világba. Ady ezt nem bírta.”⁶²⁰ Két új elem azonban megjelenik a verses regényben: az ironia és a szentimentalizmus elegye, polifóniája. A novelláknál feltűnőnek tartja Schöpflin, hogy a költészetben forradalmár Ady „hajlékonyan beilleszkedik egy kész irodalmi formába”, a novellába, annak is Krúdyra emlékeztető tónusába.

A könyvet érdemben befejező fejezet *A halottak élén* kötet címét viseli, és a háború alatti Adyt mutatja be. A költő verseiben még célzások sincsenek egyes háborús eseményekre. „Az életösztonében megsebesült emberiség jajszava” a kötet. Nincs benne változatosság, mindig egyazon hangnemben beszél. Ezt az egyhangúságot „fojtónak érezzük, de [...] ez volt a háború levegője. Semmi nem tudja úgy éreztetni, mi volt a háború lényege, mint Ady versei, ha együtt, egységben gondolok rájuk vissza. Ez volt az igazi háborús költészet, nem a hivatalos költők és dilettánsok klarinét-rikoltozása.”⁶²¹ A versek egy része a kuruc-versek

mindennapi életnek ebben a rémületes korban s a török hódoltsági részekben is mennyire megvoltak a maga barátságos, emberséges és üdítő mozzanatai. Ld. Takáts Sándor: *Bajvívó magyarok. Képek a török világból*. Vál. és előszó Réz Pál. (Elő történelem) Budapest, Corvina, 2000.

⁶¹⁹ *Ady Endre*, 180–182.

⁶²⁰ Uo. 186.

⁶²¹ Uo. 197. *** A háború több mint négyéves menete alatt a *Vasárnapi Ujság*ban jó néhány világháborús tematikájú könyvről tesz említést Schöpflin, ám a háborús tárgyú írások esztétikai értékét illetően inkább egykorúan is kételyei voltak. Kivétel volt Dutka Ákos *Ismerek Caesar* című verskötete. „Háborús versek vannak a könyvben, de több kedvünk telik bennük, mint a legtöbb háborús verseskönyvben, amelyek hozzá idomítják a háború nagy katasztrófáját a versírók kicsinyes lényéhez, szavalmányokat csinálnak a katonák szenvedéseiből, a már rég megunt zsúr-poézis csömörletesen szentimentális formába és szólamaiba kicsinyítik bele az emberiség nagy tragédiáját, s a dilettánsok hadának akarnak feltűnő pódiumot építeni a katonák holttesteiből. Dutka Ákos az igaz költő hangján beszél a háborúról, a harctérről távol élő magyar embernek faja sorsáért való aggódása s az emberiség gyötrelmében való benső részvét adja meg lírja alaphangját.” *Vasárnapi Ujság*, 1917/15. *** A hadifogságban meghalt Gyóniról kegyelettel szól, de nem tagadja el a minőségében való kételyét: „Gyóni személye és költészete körül nagy zavaró tömege gyülekezett össze a különféle érzelmi momentumoknak. Katonai pályája mintegy szimbólumává avatta a przemysli körzárásban szenvedő és onnan hadifogságba került magyar katonának, sorsának némi hasonlóságai Petőfivel, amelyek életét úgy tüntetik fel,

hangján szólal meg, mintha „az örök magyar sors volna itt szimbolizálva”. Egy másik verscsoportban Schöpflin „a XVI. századi protestáns prédikátorok jeremiádjainak” hangját ismeri föl. Az ótestamentumból és János jelenéseiből használ mottókat. *Ésaiás könyvének margójára* címmel megrendítő prózai költeményt írt. Versek is okoztak cenzurális döntéseket, publicisztikáját azonban a háborús cenzúra egészében tiltotta, erre utal *Az igazi szóban* bejelentett ígéret: „Koszarozott szájjal, / Lefojtott tüdővel / Mégis, most is azt hiszem: / Elmondok idővel / Kegytleneket.” Schöpflin azt mondja, a szimbólumok burkából a háborús verseket illetően kevésbé fogja tudni kibontani „az utókor írásmagyarzója”. Nemcsak a magyarság, de az emberiség fájtt ekkor Adynak. „Egy szép világos fejezet mégis került életébe: egy új szerelem.”⁶²² Ady házasságában „kicsit megisméltődött a Petőfi-Júlia házasság regénye” – írja Schöpflin kibontatlanul, talányosan, kevésbé érthetően és igazoltan. Ez a hasonlat inkább gesztus volt, hiszen a fiatal feleségre, mint írja, a betegápolói szerep jutott, a küzdelmek „a boros üveg ellen”. Csinszka becsülettel betöltötte ezt a feladatot, zárja le a kapcsolatot Schöpflin, s hozzáteszi, ekkor volt Ady anyagi hátországa a legbiztosabb, hiszen a *Nyugattól* rendszeresen jött szerény honorárium, Hatvany évjáradéka, s mikor Boncza Miklós meghalt, a csucsai birtokot is megörökölte a feleség.

Ady utolsó verse az *Üdvözet a győzőnek* volt, amelybe „életakarátának utolsó roncsát foglalta versbe”.⁶²³

Temetését is megörökítette Schöpflin, mert szimbolikusan látta lefolyását. „Temetése illett zilált életéhez. A Nemzeti Múzeum nagycsarnokából temették, borús téli délutánon. A rend fenntartását a szocialisták – akik a maguk halottjának tekintették – nem a rendőrségre, hanem a munkásokból alakult védő-őrségre bízták, amely a nagy feladatra nem volt sem elég

mint egy nagy Petőfi-reminiscenciát, s a nagyközönség szemében, mely még ma is Petőfiben látja a magyar költő típusát, csak fokozzák személyének varázsát, a háború legromantikusabb színű epizódjában való szereplése, amellyel költészete úgy hangzik a fülekbe, mint a przemysli melodráma zenekísértete, krasznójarszki fogsága, amelyből sikerült hazaküldenie verseit, most legutóbb pedig szomorú halála – mindez szinte lehetetlenné teszi, hogy az ember teljesen tárgyilagos, minden mellétekintettől független ítéletet mondjon, merőben kritikai szempontok alapján, a nemzeti illúziók oltalma alatt álló költőről.” *Vasárnapi Ujság*, 1917/35. *** A prózai alkotások közül Schöpflin Móricz Zsigmond novelláskötetét – *A tűznek nem szabad kialudni* – értékelte a legmagasabbra. „A háborúhoz való viszony Móriczban is épp úgy fejlődött, mint minden emberséges emberben a háború gyűlölete felé. A fejlődésnek végpontját a Szegény emberek című novella jelenti. A napszámos paraszt-katona, aki szabadságidejében látja maga és családja kínzó nyomorát, mint egy éhes tigris, gyermekeket gyilkol, pénzt rabol, és aztán elmegegy feleségével a vásárba, fojtott belső izgalommal, amely azonban nem erkölcsi, hanem idegrendszerbeli. [...] Ez a novella olyan, mint egy egzaltált, hörgő kiáltás a háború embertelensége ellen. Rendkívüli erővel és beleérzéssel van megírva, olyan feszültség és izgalom van benne, hogy minden során érzik a lelki átélés. Raszkolnyikov óta nem írtak meg gyilkolást ennél belsőbb, megrendítőbb elképzeléssel. Ez a novella mindenkor Móricz legjelentékenyebb és legjellemzőbb dolgai közé fog tartozni.” *Vasárnapi Ujság*, 1917/2. és 1917/52. *** Az igényes és neves szerzők közül Schöpflin Biró Lajos *Hotel Imperial* című galíciai ihletésű színművét és Vészi Margit, a „könnyen mozgó riporter” könyvét emeli ki. *Vasárnapi Ujság*, 1918/5, 1918/21.

⁶²² Ady Endre, 202.

⁶²³ Uo. 207.

tapasztalt, sem elég fegyelmezett. Óriási tumultus támadt a Múzeum kertjében, még a hozzátartozók és a szónokok is csak nagy ügyel-bajjal tudtak bejutni,⁶²⁴ végül is kivonult a rendőrség és úgy ahogy rendet csinált. A forradalom zűrzavarának kiabáló jelképe volt ez a délután. Aki ott volt, az tudhatta, mi következik Magyarországra.”⁶²⁵ Schöpflin Aladár – mint ezt már a kapcsolattörténetnél jeleztük – a Martinovics Páholy nevében mondott búcsúbeszédet, aminek szövegét sajnos nem ismerjük. Schöpflin az utolsó referenciális bekezdéssel arra a könyv megjelenésekor már világos következményre utal, ami valóban lezárt egy korszakot a magyar (irodalom)történetben.

A monográfiát záró *Utószó* élesen fogalmaz, egy mondat erejéig elválasztva az embert és a költőt, majd egy hasonlatban egyben látva a kettőt. „Élete valóban eltékozolt élet. Mintha csupán csak arra való lett volna, hogy versek szülessenek belőle. Olyan, mint egy természeti jelenség vihar, mely végigszáguld a földeken, rombol is és termékenyít is.”⁶²⁶

Az Ady-kultusz – ha ma éppen kisebb is a költő iránti figyelem – ha elmúlt is, az idők változásával visszatérhet. Ady az irodalmi kánonnak mára biztos pontja, népszerűségének ingadozása csak a biztos pontok közötti átrendeződést jelzi. Igaz, időnként a legerősebb turbulenciák mozognak körülötte, tankönyvi státusza biztos. Schöpflin összegzése szerint Ady volt az, aki „visszahozta a magyar költő bátorságát, melyet Petőfi óta elvesztett. Ez nemcsak politikailag van így, hanem esztétikailag is. Megvolt benne a költő legnagyobb merészsége: *mert különbözni*. Különbözni attól a szellemi egyenruhától, amelyet az általános közvélemény az emberekre ráerőltetett.”⁶²⁷ Az irodalom szükségszerű szubverzivitás-skáláján Ady tehát egy végső pontot képvisel.

Az Ady-könyv 1945 őszén újból megjelent, ismét a *Nyugat* – a folyóirat nélkül maradt, kiadóként 1944-ben betiltott, de újraindult –, Nyugat Kiadói Rt. Kiadásában, laza papírkötésben.⁶²⁸ A kiadványt felelős kiadóként Gellért Oszkár jegyezte,⁶²⁹ s magának

⁶²⁴ Az Ady Endre temetését megörökítő, digitálisan felújított film, a korábbi verziónál hosszabb, 2:45'-es film elérhető: <https://youtu.be/TZgTHgvGXy-s?t=48>, ld. még a Filmarchívum oldalán hozzátartozó cikket: Barkóczi Janka–Torma Galina, Téli örömök és gondok, 1919. január 28. – február 3. „A tömeg hatalmasra duzzadt, a Nemzeti Múzeum lépcsőjét elzáró vasrácsnál életveszélyes dulakodás is kitört, hiszen mindenki szeretett volna bejutni az előcsarnokba.” <http://filmarchiv.hu/hu/aktualis/filmhiradok-100-eve/1919-január-28-február-3-teli-oromok-es-gondok>, letöltve: 2019. aug. 8.

⁶²⁵ *Ady Endre*, 207.

⁶²⁶ Uo. 208.

⁶²⁷ Uo. 214.

⁶²⁸ A *Magyar Csillag* betiltása után a *Nyugat* Irodalmi és Kiadói Rt-t is betiltották a 25.928/1944-V. számú rendelet alapján. Gellért Oszkár megkérte Schöpflint, hogy felvigyázza a kiadó raktárának anyagait, a kinyomtatott, borítóval ellátott és kötetlen példányokat. A feladatot Schöpflin is fontosnak tartotta, oda járt dolgozni, mégpedig a Franklin kiadni tervezett *Csáth Géza összes novellái* c. kötetet korrigálta. A máig kiadatlan, Schöpflin keznyomát is őrző kötet ma a PIM kéziratárában van (PIM V 3.452/55). Ha megjelent volna, talán az egész Csáth-recepció más irányt mutatna. *** *Nyugat-könyvek 1945 után: Osvát Ernő összes írása*, Schöpflin Ady-monográfiája, Illyés Gyula *Petőfijének* harmadik kiadása, a *Puszták népének* ötödik

tulajdonítja az újrakiadás gondolatát is. Egy mondat változott a könyvben, kihúzásra javasolta, hogy a századelő „a középszerűség uralmának virágkora” volt, illetve egy Tisza Istvánra vonatkozó mondat kivételére kérte a szerzót („Még gróf Tisza István hatalmas alakját is ellenfeleinek vad gyűlölete árasztotta körül”). Mindehhez Gellért Oszkár ragaszkodott.⁶³⁰ Szöveggondozásról nem volt szó, pedig Schöpflin könyve némely helyen szóismétlésekkel teli, a verscímekeket nem egyszer idézi pontatlanul, és stilisztikailag is jót tett volna a szerző némely javítása. Gellért új előszót kért a könyvhöz, s ezt Schöpflin meg is írta. A történelmi változásokat – semmiféle ideológiához nem kötötte, egyszerűen a tapasztaltak miatti döbbenetben – így fejezi ki: „A közéleti dolgok relativitása még sohasem mutatta képét olyan szembeszökően, mint ma”.

A távlat lehetőséget adott volna a szerzőnek, hogy átgondolva mindazt, amit 1934-ben „igazságnak vélt felismerni, ma is megállja-e a helyét” vagy szükséges-e, hogy „egyes részeit átrevideálja”. Ám, írja Schöpflin, „[m]eggyőződtem arról, hogy a könyvet úgy adhatom a nyilvánosság elé, ahogy akkor megjelent. Amit akkor leírtam, azt állom ma is, az újabb Ady-irodalom nem tárt fel olyan eredményeket, amelyek változtattak volna egykori nézeteimen.”⁶³¹ Legfeljebb a kötet arányain változtatni, jelzi a monográfus, nagyobb terjedelmet adna „Ady politikai jelentőségének”. Könyvét nem tartotta az egyetlen lehetséges megközelítésnek, végigtekint az időközben gyarapodó Ady-szakerodalmon.

Bölöni György *Az igazi Ady* című könyve az ő monográfiájával együtt jutott a nyilvánosság elé.⁶³² A szerző Schöpflin szerint a leginkább alkalmas Ady portréjának megrajzolására, mert életének ő a leghitelesebb tanúja. Könyve „az Ady-irodalom egyik legjelentősebb terméke”. Közös volt Ady és Bölöni eredete, ugyanazon tanárok keze alatt nőttek föl, *Két kuruc beszélget* című versét így dedikálta Ady: „[Kedves Bölöni Györgyömnek – Sz. Á.], fajtámbeli véremnek”. Párizsban ismerkedtek meg, s onnantól fogva Ady bizalmasa volt, „sajtófőnöke és képviselője sajtódolgokban”. „Ha volt valaki, akit Ady igaz barátsággal

kiadása, Nyikoláj Tyihonov háborús novellái [1945]; Babits *Az európai irodalom történetének* ötödik kiadása [1946]; Babits *Jónás könyvének* harmadik kiadása, Illyés Gyula *Franciaországi változások* című útinaplója, Kosztolányi Dezső *Napjaim múlása* Illyés szerkesztésében, az Illyés szerkesztette sorozat 10. kötete, Illyés háromkötetes összes versei, Németh László Iszonya [1947]; Illyéstől a *Puszták népe* hatodik majd hetedik kiadása, és a *Petőfi*-kötet bővített és átdolgozott kiadása, Kosztolányi *Színház* című gyűjteménye, a hátrahagyott művek 11. kötete. Ld. Buda Attila: *A Nyugat Kiadó története*. Budapest, Borda Antikvárium, 2000.208–209. *** A *Magyar Csillag* betiltása után a Nyugat Irodalmi és Kiadói Rt-t is betiltották a 25.928/1944-V. számú rendelet alapján.

⁶²⁹ Gellért lett a kiadó bejegyzett üzemigazgatója. Buda Attila: *A Nyugat Kiadó története*, 148–162.

⁶³⁰ Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 77.

⁶³¹ Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. Második kiadás. [Budapest], Nyugat kiadó és Irodalmi R.T. 1945. 5.

⁶³² Bölöni György: *Az igaz Ady*. Paris, Atelier, 1934; Budapest, Szikra, 1947².

szeregett, az Bölöni volt.”⁶³³ Munkája „a legbőségebb és leghitelesebb forrásmunkája minden Ady-kutatásnak”, amit most újraolvasott Schöpflin és változatlanul élvezte. Két teljes oldalt szentelt Bölöninek Schöpflin, s ennyit juttat a két „új” Ady-irodalomnak, Révai József *Ady* című könyvének, illetve Lukács György *Ady a magyar tragédia nagy énekese* című tanulmányának, ezek „eszmemenetével” foglalkozott.⁶³⁴ (Kettejük előszóba illesztése is Gellért Oszkár kérésére történt. Többet azonban Schöpflin nem volt hajlandó írni róluk, mert két *ex asse* politikus szólalt meg személyükben és, hog mindkettő politikai szempontból íródott.⁶³⁵) Párhuzamosságot lát a két munkában, ami Ady politikai szerepére vonatkozik. A különbséget abban látja, hogy Révai a polgári demokrata forradalmiságot hangsúlyozza, „pontosan elválasztja Adyt a szociáldemokratáktól, [...] anélkül, hogy elhanyagolná a szociáldemokratákkal való fegyverbarátságát és annak hatásait”. Révai felhívja a figyelmet Ady Schöpflinnek is feltűnő politikai ellentmondásaira, de hozzáteszi, hogy Adyn ezt nem lehet számon kérni, mert nem volt politikus. Ady „költő volt és a politikát is költő módjára élte”, ezért lélektanilag kell magyarázni és nem elfelejtkezni róla, hogy véleményeit mindig színezte személyes viszony, pillanatnyi hangulat, „lényének alapvető szubjektivitása”. Révaival egyetértve feleleveníti, hogy Ady költészetében is vannak ellentmondások, „szelleme, gondolkodása, temperamentuma sokkal többértű és bonyolultabb volt, semhogy meg tudott volna maradni egy következetes, egyenes vonalon. [...] Nem volt számára elegendő hátvéd sem a polgári radikalizmus, amely nem akart forradalmi átalakulást, hanem csak legális, alkotmányos formák közt végrehajtandó reformot, sem a szociáldemokrácia, melynek Ady idejében a forradalmi hagyomány már inkább csak agitatív jelszó volt, a megvalósítás komoly akarata nélkül. S mindkettőtől elválasztotta, hogy közömbösek voltak a parasztság iránt.”⁶³⁶ Kedvére van Schöpflinnek, ahogy Révai „keresi a szimbolizmusnak a társadalmi alapjait”, bár ezt nem fejt ki, csak utal rá. Mindkét új Adyról szóló írásra jellemző, hogy „mikor Adyra függesztik tekintetüket, vele látják Petőfit is”. Schöpflinnek is régi hite volt, hogy Adyt „Petőfi példája szuggerálta forradalmárrá vagy legalábbis bátorította őt”, mire bizonyítékul Adynak a *Petőfi nem alkuszik* című tanulmányát hozza példának. Ugyanakkor szóba hozza Schöpflin, hogy az első világháború előtt létrejött Petőfi-kultusza, voltaképpen csak „Petőfi-frazeológia volt”. (Schöpflin Aladár nem sejtette, hogy a Petőfi–Ady-kultusz József Attilával kiegészítve az ötvenes évek végére szilárd hagyományértelmezési és

⁶³³ *Ady Endre*², 8.

⁶³⁴ Révai József: *Ady*. [Budapest], Szikra, 1945; Lukács György: *Ady a magyar tragédia nagy énekese*. In uő: *Írástudók felelőssége*. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 1944; Budapest, Szikra, 1945². A tanulmány első megjelenése: *Új Hang* [Moszkva], 1939/1. 5–19.

⁶³⁵ Gellért Oszkár: *Kortársaim*, 78.

⁶³⁶ *Ady Endre*², 11–12.

kultúrpolitikai fundamentummá vált, amelyet aztán évtizedekig nem is lehetett megkérdőjelezni.⁶³⁷ Bár – mint ezt a Baumgarten Alapítványról szóló fejezetünkben érintjük, a Kossuth- illetve a József Attila-díj [1948 és 1950] létrejötte sok mindent előre jelzett.)

Lukács rövid tanulmányának kiindulópontja a „Herderen és Hegelen alapuló tétel, hogy a költő igazi nagyságát az összeforrottsága a nemzeti étellel teszi”. Hozzáteszi, hogy „ez a magyar irodalomban sem szokatlan gondolat minduntalan megjelent a magyar akadémikus kritikában is; persze egészen más következtetést vontak le belőle. Ide tartozik Beöthy Zsolt iskolájának az az alap gondolata, amely a költőn a nemzeti jelleget követelte számon [sic – Sz. Á.], de bár minduntalan reklamálta az Ady körüli polémia idején, soha nem határozta meg, nem is tudta meghatározni. [...] Lukács világosan megfelel erre a kérdésre, amikor ezt mondja: »a nemzeti jelleg valójában és határozottan egyet jelent a dolgozó nép sorsával«. (Emlékeztetünk arra, hogy ezt a gondolatot, nem ebben az osztályharcos formulában, zsargonban, de Schöpflin is kimondta, amikor arról beszélt, hogy a társadalmi piramis súlypontja nem lehet a csúcsa táján, csak lenn, ahol legszélesebb.⁶³⁸) Ebből pedig az következik, hogy Beöthyék azért mondták Adyra a nemzetietlenség anatómáját, amiért Lukács éppen őt tartja a nemzeti jelleg kifejezőjének. Mert az Ady elleni polémia azért volt vérremenően agresszív az egykorú konzervatívok oldaláról, mert azok látták és fölismerték, hogy Ady forradalmat hirdet a magyar életben a feudális maradványok ellen, melyeket ők megdönthetetlen szentségnek tekintettek.”⁶³⁹ Petőfi mögött, érvelt Lukács a két költő alapvető helyzetének különbségét is látja, idézi a filozófust Schöpflin Aladár, Petőfi hősi harcok bukása végén állt, ebből vezethető le „költészetének nagyvonalúsága, optimizmusának tartalmassága és ereje. [...] Ady ellenben egészen gyedül állt, komoly fegyvertársak nélkül, visszhangtalanul.” Schöpflin az Ady-irodalom személyességre alapozó, visszaemlékező irányában látja okát, hogy „mennységéhez képest olyan aránylag kevés a súlya”, s ezért lát „biztatást” a költőt személyesen már nem ismerő Révai fellépésében, hogy „amit a kortársak nemzedéke jórészt elmulasztott, azt az újabb nemzedék pótolni fogja”.⁶⁴⁰

Itt is emlékeztetünk a Baumgarten-fejezetnek arra a dokumentumára, amely szerint Schöpflin háta mögött zajlottak a készülődések az irodalmi hatalomátvitelre. 1945-ben nem is

⁶³⁷ Szolláth Dávid: A forradalmi költőtriász. A Petőfi–Ady–József Attila-kánon az ötvenes és a hatvanas években. *Literatura*, 2009/4. 446–458.

⁶³⁸ Ld. a 108. l-j-et.

⁶³⁹ *Ady Endre*², 13–14.

⁶⁴⁰ Uo. 14–15.

nagyon láthatta még Schöpflin a kommunista gondolkodás velejét, meritumát. Az fokozatosan bontakozott ki előtte, egészen a Rajk-per miatt az emigrációt választó fiának történetéig.⁶⁴¹

⁶⁴¹ Ld. A Baumgarten Alapítványról szóló fejezetben.

A város

Schöpflin Aladár az 1900-as évek elején figyelmes lett rá, hogy észrevehető, sőt, szembeötlő mértékben jelentkeznek az írók olyan művekkel, amelyekben a változások és a városi lét szerkezete és lelki konfliktusai adják a legfőbb témát, vagy legalábbis a mű háttérét. A társadalom változásaira hangsúlyt fektető irodalomelemző módszert alkalmazva képes volt egyfajta mentalitástörténeti változásvonalat kirajzolni. Ennek a szemléletmódnak központi írása *A város* című esszé, mely ennek az életben és irodalmi olvasmányokból szerzett tapasztalatsornak egy olyan pontján született, amikor Schöpflin már kész volt az általánosításra. És szimbolikus a jelentősége a tekintetben is, hogy ezzel a szociológiai-társadalomtörténeti és lélektani szempontú esszével lépett színpadra a *Nyugatban* is.⁶⁴²

Ugyanebben az évben jelent meg Porzó, azaz Ágai Adolf könyve a régi városról, felmérve a pillanatot, hogy valami éppen elvész és helyette valami új minőség jön létre. „Kezdődik ez az én utazásom fakó szekéren – végződik piros bársony zsöllyékkal bútorozott gyorsvonati szakaszban” – indul Ágai könyve. Ez a könyv az *Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907* címet kapta, s a városhoz való familiaritás átalakulásáról szól.⁶⁴³ (A várostörténeti szál többször felcsillant a *Vasárnapi Ujságban* idézett és ismertetett műveknél, Ilyen példa Tormay Cécile-től *A régi ház* ismertetése⁶⁴⁴ vagy Magyar Eleknek a *Pesti históriák* című, a „magyar és lokális Budapest”-et „melankolikus szeretettel” megörökítő könyve.⁶⁴⁵) De vakok lennénk, ha a város-tematikára nem tekintenénk visszább is egy képzelt időegyenesen. 1873-ban, a Deutsch-nyomdában korrektorként dolgozó Kiss József jelentetett meg – Szentesi Rudolf álnéven! – egyfolytatásos ponyvaregényt, *Budapesti rejtelmek* címmel.⁶⁴⁶ Mai szóhasználattal élve inkább kalandregénynek nevezhetjük vállalkozását, s túl az izgalmas, fordulatos történeten, pontos szociológiai látletnek is. A vidékről Pestre érkezett fogékony és érzékeny költő szemtanúja és részese a polgárosodó főváros változó-fejlődő mozgásának. Minden társadalmi réteg érintett ebben az átalakulásban, szükségképpen valamennyit

⁶⁴² Schöpflin Aladár: *A város. Nyugat*, 1908/7. 353–361. *** Ady „magyarságtartálynak” (!) nevezi a születő, fejlődő városokat. Ady Endre: *Városos Magyarország. Világ*, 1911. február 7. 4–5. *** A vidékből városba költözött nemzedék világképe különbözött a falusi birtokán megmaradt nemességétől. Schöpflin Aladár képszerűen is megeleveníti a változást: „végigtekint” az Arany János temetésére érkező gyászmeneten, s megállapítja, már nem azok a „prókátorok, táblabírók, megyei urak, papok, kollégiumi tanárok, földesurak” kísérik a költőt, mint akik a reformkor végén ünnepelték.

⁶⁴³ Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1908.

⁶⁴⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1914/24.

⁶⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1920/8.

⁶⁴⁶ Újabb kiadása: Budapest, Argumentum, 2007.

felvonultatja az író: elszegényedő főurak, ex-arisztokraták, jellemtelen dzsentri urak, szerencsét próbáló parasztlány és a zsidó bábaasszony. Grófok és munkások, parasztok és polgárok, tisztviselők és csavargók színes kavalkádja varázsolja elevenné a hajdanvolt fővárost. Parasztok, romlott értelmiségiek, mindenre elszánt bűnözők, prostituáltak, gazdagodó polgárok, pénzhamisítók, leánykereskedők, katonatisztek, egyetemisták, csábítók, koldusok, polgárlányok mind szereplői a történeteknek. Nyüzsgő-mozgó élet és tragédiák, lecsúszások és gátlástalan felemelkedések, álságok és megbocsáthatatlan naivitások – egy világ, amely már nem teszi lehetővé, sőt nem bocsátja meg a tisztességes, csendes, nyugodt életformát. A mi szempontunkból a lényeg: felmutatja azt az erős szívóhatást, amit egy, a nagyvárosiasodás útjára lépő, formálódó város képvisel. Ne felejtjük, a mai értelemben létező főváros Kiss könyvének megjelenése egybeesik az egyesített főváros létrehozásával.

Schöpflin egyetemi városa és életének mindvégig színtere, a Pozsonynál tízszer nagyobb Budapest maga is új volt. Elég ha megnézünk néhány egykorú vagy alig korábbi képet (metszetet, térképet) a városról.⁶⁴⁷ Határai a mainál jóval kisebb lakott területet rajzolnak ki. Az 1800-as évek elején Buda, Óbuda és Pest együtt 54 ezer főt számlált. A 19. század közepén készült metszetek még a Duna partján fürdőző, annak vizéből ivó állatokat mutatnak. Az 1873-as főváros-egyesítés után kezdték kikövezni a rakpartokat. 1890-ban 492 ezer lakója van már Budapestnek, azaz igencsak rövid idő alatt tízszeresére nőtt a város. Egy másik statisztika szerint 1900-ban Budapesten 733 ezren laknak, Budapest ezzel a 8. legnagyobb város Európában.⁶⁴⁸ Nagyobb, mint az utóbb metropolisszá növekvő Madrid, Hamburg, Nápoly, Brüsszel, Lisszabon és Amszterdam. A baj az volt és maradt a magyar főváros méretével, hogy 6-7-szer nagyobb, mint a sorrendben következő második legnagyobb magyar város, ami akkor Szeged volt. Magyarország – mindmáig – vízfejű ország, szemben a fejedelemségekből, tartományokból összenőtt országokkal, amelyek arányos város-hálózattal rendelkeznek. 1906-ban egy évben összesen 160 milliós példányszámban jelennek meg sajtótermékek Budapesten, a napilapok terjedelme meghaladta a napi kétszáz, a hétvégi négyszáz oldalt, azaz egy ember számára áttekinthetetlené vált a teljesség. A lélekszámra és a sajtóra vonatkozó statisztikák bármennyire különböznek egymástól, a nagyságrendi, azaz

⁶⁴⁷ A *Vasárnapi Ujság* is gyakran foglalkozott a városkép változásával, az illusztrációk forrása a Fővárosi Múzeum képanyaga volt. Ld. még Mattyasovszky Péter (összeáll.): *Pest-budai városképek 1800–1870*. Előszó Seenger Ervin. Budapest, Kiscelli Múzeum, 1987; *Régi térképek Pest-Budáról és környékéről*. Budapest, BTM Soksorosító, 1981; L. Beschtein: *Die Donau-Reise und ihre schönsten Ansichten* (Hildburghausen 1841) Készítette: L. Rohbock. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Petrich András és Richter Antal után Artaria kiadása. Reprodukálva: Pataky Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 384; *Budapester Bilder. Strassen und Menschen 1700–1945*. Kiállítás a Wiener Belvedereben. Budapest, 1976.

⁶⁴⁸ John Lukacs: *Budapest, 1990. A város és kultúrája*. Budapest, Európa, 1991. 82–83.

legkevesebb tízszeres különbséget nem cáfolják.⁶⁴⁹ Ekkoriban, az 1900-as évek elején tör új erővel elő a Fővárosi Múzeum létrehozásának gondolata. A *Vasárnapi Ujság* 52. évfolyama, az 1905-ös esztendő első száma a címlapon hozza – és éppen Schöpflintől – a beszámolót, hogyan fog tovább fejlődni a Stefánia úton [a ma az Olaf Palme sétányon még mindig álló, mára újjáépített] pavilon, amely 1885-ben a Múcsarnok nevet kapta, s amely az ezredévi kiállításon is szerepet kapott, s amely a fővárosra vonatkozó anyagok gyűjtőhelye volt akkor. A város reflektált önmaga létezésére, elkezdte a forrás- és adatgyűjtést önmagáról. A múzeum gondolatáról szóló utolsó mondat jellemző Schöpflinre: „Hogy a mai nagyon különböző elemekből összekerült, különböző vidékekről származó fővárosi lakosság igazi fővárosi polgársággá fejlődjék, ebben a munkában meglesz a maga része a Fővárosi Múzeumnak is”. A *városi életforma* megjelenésére és hatására irányuló kitüntetett figyelem Schöpflin irodalomszemléletében jelenik meg legmarkánsabban, de – mint például Ady-könyvében is hivatkozik rá – magát a szempontot Ignotus vitte bele a századelő gondolkodásába.⁶⁵⁰ 1892-ben Kozma Andorról szóló bírálatában *A Hét*ben vetette fel Ignotus a városi irodalom létjogosultságát, visszavonva-korlátozva a nép-nemzeti irodalom korszerűségét.⁶⁵¹ Ugyanott, 1897-ben cikket írt *A falu s a város* címmel, amelyben Beöthy Zsoltnak egy fiatal költő kötetéhez írt előszavát bírálja. Beöthy ugyanis megdicsért egy valójában tehetségtelen költőt csak azért, mert fiatalos „falusiasságot” olvasott ki belőle.⁶⁵² Ignotus cikkében a város kulturális termékeinek esztétikumára hívja fel a figyelmet, meglehetősen szarkazmussal. Iróniája ugyanis épp egy olyan emberre, Beöthy Zsoltra irányul, aki maga is lelkes fogyasztója ezeknek a termékeknek (és ráadásul fiában, a színigazgató Beöthy Lászlóban az urbánus nemzedék egyik kifejlett kapitalista képviselőjét látjuk 1898-tól kezdődően). Az Ignotus-írás emelkedetten zárul, a kultúrateremtő város képeinek felidézésével. Azt írja Ignotus, hogy a

⁶⁴⁹ Buzinkay Géza: A budapesti sajtónegyed kialakulása. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 28. sz. [Urbanizáció a dualizmus korában: konferencia Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a BTM-ben; 1999] 285–294.

⁶⁵⁰ Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. Budapest, Nyugat, 1945². 107. *** Ignotus kritikai munkásságának értelmezését ld. Angyalosi Gergely: *Ignotus-tanulmányok. Közéletiek az impresszionista kritika problémájához*. Budapest, Universitas, 2007; Lengyel András: *Ignotus Hugó. Tanulmányok*. Budapest, Múlt és Jövő, 2020.

⁶⁵¹ Ignotus: Kozma Andor: Versek. Prózák. *A Hét*, 1892. december 4. 785–786.

⁶⁵² A Beöthy-jelenség mindmáig elégtelen elemzéséről Dávidházi Péter ír rendkívül megfontolandóan: „Beöthy életművének mellőzését elsősorban mégsem máig párbeszédre méltó találatainak elsikkadása miatt sajnálhatjuk, mert ezek nem számosak (ami semmit nem von le értékükből); károsabb, hogy teljesítménye lebecsülésével pályafutását mint *jelenséget* sem vizsgáljuk többé. Pedig könyveit újraolvasva a magyar irodalomtörténet-írás máskor észrevétlen vonásai ötlenek szemünkbe; sokat gúnyolt, de alig elemzett millenniumi irodalomtörténete kis terjedelmében is fölnagyítva szemlélteti egy tudományág korabeli funkcionális sajátosságait és az irodalommal való foglalkozás hazai beszédmódjainak nagyrészt máig tisztázatlan belső ellentmondásait. Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, Akadémiai–Universitas, 2004. 847. Ugyanott Dávidházi Péter idézi Gyulait is a szóban forgó *A falu s a város* című Beöthy írással kapcsolatban. Gyulai szerint Beöthynek „a szóban forgó versek esztétikai értékével kellett volna foglalkoznia, nem pedig az egész magyar költészet téves és elnagyolt osztályozásával”. 848.

faluval szemben télen „a városban nem szunnyad az élet; az elektromos lámpa üldözött fényében, az aszfalt megátkozott talajából a hó alól, a jég alól egyszerre csak kisarjad a szentírás két magasztos fája: a tudásé s az örök életé”.⁶⁵³ (Sőt Ignotus a *Nyugat* megindulásáig az igazi metropoliszok világába, Amerikába is eljutott, s élményeit ugyancsak Schöpflin vállalta, a Franklin adta ki.⁶⁵⁴) További Ignotus idézeteket is hozhatunk a város jelentőségének felismerésére, egyre hivatkozunk még ezek: „Én kezdtem rámutatni, hogy ez idők irodalmának megszabója az a városi, tehát ipari, kereskedelmi és pénzgazdasági új Magyarország volt, mely a tisztára agrárius régi Magyarországot felváltotta. S hogy ez elmebelibb érdeklődésű új világ intellektualitása tette e kor penny a lierjeit is költői jelentőségűvé...”

A város című Schöpflin-esszé első lényeges észrevétele, hogy a kultúrélet indító eleme az önmagában való meghasonlás, az ember egyszerre tudja szeretni és gyűlölni a helyet, ahol van, az életet, amit él. A város a fejlődés kéréllhetetlen rendje. „[M]ire elértük a XIX. század fordulóját, már a városok adták meg a Nyugat nagy nemzetekinek jellegét.” A város a nemzeti haladás, a nemzeti nagyság gyűjtölencséje. „A magyarnak nem volt városa,” az „egy Debrecenben alakult csak ki valamelyes városi élet”.⁶⁵⁵ Az ’idegen’ igen hamar felszívódott a nemzettestbe – utal Schöpflin arra, hogy a fővárosban a német polgárság két nemzedéken belül magyar lett. (A zsidóság asszimilációja semmilyen formában nem említődik a szövegben.) Rögzíti Schöpflin, hogy a magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városba. „Az egykori falusi nemesnek a fia, akinek a gazdasága elpusztult, a városban él lateiner életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr, s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamos kocsit vezet, leveleket kézbesít. [...] Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jötteken.” Az átmenet egyben generációs ellentét is, a falusi étellel való közösséget kéri számon az apák fiaikon, mert minden nevelés alapján véve nem más, mint az apák saját gondolkodásmódjának, ízlésének átplántálása az ifjakba. Idegen marad számára, ha „a fia a

⁶⁵³ Ignotus: A falu s a város. *A Hét*, 1897. június 20. 402–403.

⁶⁵⁴ Ignotus: *Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések*. Budapest, Franklin Társulat, 1906. 263.

⁶⁵⁵ Schöpflin tanulmánya híján van a finomabb időkezelésnek, hiszen Bizánc története után szinte azonnal a 18/19. századfordulóra ugrik. A BTK Történettudományi Intézete várostörténeti atlasz-sorozata, és más településtörténetek jelentős *korai*, de aztán megakadt városiasodásról számolnak be. Az elmaradás-paradigma valós: a magyar városiasodás nem felel meg a meghatározásának, mely szerint az urbanizáció olyan összetett folyamat, amelynek hatására a vidéki vagy természetes területek egy csillagszerű térbeli mintázatot felvéve városi és ipari területekké alakulnak át, és ezt a folyamatot az adott terület fizikai jellege, elérhetősége és a szállítási útvonalak szabályozzák. A meghatározás a hálózatosságra és az arányos növekedésre is hangsúlyt tesz és vizsgálja az emberi tényezőt is. Marc Antrop: Changing patterns in the urbanized countryside of Western Europe. *Landscape Ecology*, 2000/257–270. Ld: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1008151109252>. Letöltve 2020. 02.03.

maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres”. Két eltérő elvárás mutatkozik a költőkkel szemben is, az, hogy a költő a falusi életről daloljon, és az, hogy saját, immár nagyvárosi élményét fejezze ki. De ha ez utóbbit teszi, úgy elfordul a nemzeti szellemtől. Ám a nemzeti jelleg változása olyan szubtilis jellegű, hogy hajszállhasogatás-számba megy beszélni róla, figyelmeztet Schöpflin.⁶⁵⁶ Ha mégis előjön a hasonlítgatás, az általában a városiak rovására történik. Megingathatatlan alaptézisében: a városban az ember egy más – éspedig magasabb – kultúrfokra kerül. Az, hogy ez bátor mondat volt, önmagában nem mutatkozik meg, mert nem mutatja meg, milyen kinyilatkoztatásokkal állt szemben. Egy későbbi írásában, 1914-ben a *Nyugat*ban ugyanezt a gondolatot forgatja meg, amikor úgy nyilatkozik: „az apákat és a fiúkat a világfelfogás széles és mély szakadéka választotta el egymástól. Talán még soha annyira el nem vált lelkileg két nemzedék Magyarországon, mint a mi napjainkban”.⁶⁵⁷

A századelőt nap mint nap foglalkoztatta a „modern” városi élet. 1901-ben Tisza István fiatal reformátusok előtt mondott beszédet, s kiemelte, hogy „[a] régi szervezet szétbomlott... az életviszonyok szédítő gyorsasággal alakulnak át, többet dolgozunk, többet küzdünk, többet élvezünk és többet szenvedünk, mint apáink”.⁶⁵⁸ (Nem volt véletlen, hogy 1911-ben az irodalmi modernség és Ady ellen fellépő Tisza a beszédes Rusticus álnevet választja magának.) Vagy idézhetünk két másik, egymásra reflektáló ellenfelet, a nagy hatású Bartha Miklóst és Réz Mihályt. „[E]z a Budapest [...] nem a magyar nemzet fővárosa, hanem egy nemzetközi Sodoma” – írta Bartha a *Magyarország* vezércikkében 1904-ben.⁶⁵⁹ A nála kevésbé élesen fogalmazó Réz Mihály elhatárolódik Bartha Pest ellen szított bojkottjától, de egyensúlytalannak látja a főváros ajnározását, mert „e dicsőség még csak félszázados, a nemzet pedig ezeréves. [...] Nem akarom én a nemzetből kizárni fővárosunk idegen eredetű és vallású osztályait, csak konstatalom, hogy ezek kultúrájukban máig idegenek”.⁶⁶⁰ (Az antiszemita utalásra itt nem térünk ki, noha több szempontból is vezető szálnak nevezhetjük. Schöpflinnek az asszimilációról való nézeteinél tárgyaljuk, mert *A város* egyetlen mondatával sem utal erre a vonatkozásra.)

Amikor Schöpflin ezt a *Nyugat*ba belépőt biztosító esszéjét írta, napi szinten találkozott a két szemlélet ütközésével a valóságos, topográfiai térben. A *Vasárnapi Ujság* egy patinás klasszicista belvárosi épületben készül, az Egyetem utcában, ott van Schöpflin

⁶⁵⁶

⁶⁵⁷ Schöpflin Aladár: Új nemzedék. [Felolvasás a Nyugat estélyén] *Nyugat*, 1914/6. 396.

⁶⁵⁸ Idézi: Vermes Gábor: *Tisza István*. (Millenniumi magyar történelem – életrajzok.) Budapest, Osiris, 2001.184.

⁶⁵⁹ Bartha Miklós: Tünetek. *Magyarország*, 1904. szeptember 11. 1.

⁶⁶⁰ Réz Mihály: A bojkottált Pest. *A Hét*, 1904. 608. Bartha Miklós és Réz Mihály körül komolyabb polémia is zajlott, ezt itt nem idézzük.

valódi munkatere, legendás hosszúkás szobája, átellenben pedig az irodalmi élet egyik központját jelentő nyüzsgő „gyűlde”, az újmódi, bár historizáló eklektikával ékített és berendezett kávéház, a Centrál. (Átmenetként az enteriőr, a szobabelső, a munkahely és az utca között. De ennél több is volt: irodalmi-intellektuális gyülekezőhely. Georg Simmelt idézzük: „A nagyvárosban élő ember [...] védőszervet hoz létre az elgyökértelenedés ellen, amellyel külső környezetének áramlatai és diszkrepanciái fenyegetik: ezekre a kedély helyett lényegében az értelemmel reagál, amely lélekben a tudat fokozása, s az ezt létrehozó okok következtében előjogokra tesz szert.”⁶⁶¹) Két világfelfogás ütközéspontja is a valóságban. A köztes pozíciót konzervativizmus és modernség között Schöpflin egy ekkori levele is jelzi, amit Juhász Gyulának írt. „A mi szegény lapunkat nagyon sokan félreismerik; igaz, hogy volt idő, amikor a kelleténél jobban belemerült a vaskalaposságba, de ma – meggyőződésem szerint – nagy és szép hivatása van: az átlagos magyar intelligenciát megnyerni a modern kulturális törekvéseknek.”⁶⁶² S ugyanekkor, mindössze két hónap múltán írja meg Ady Endrének, milyen légüres térben érzi magát két világ határán: „Nagy disputákat állottam, vén butákkal és ifjú irigyekkel, akik jöttek hozzám Ön mellett foglalt álláspontomon csodálkozásukat kifejezni, az Ön egyénisége és tehetsége által keltett nyugtalanságukat elárulni, Ön ellen áskálódni.”⁶⁶³

A szót – meghasonlás – többször is használja Schöpflin, időben igen közel egymáshoz. Dutka Ákos beszédes című kötetéről – *A föld meg a város* – írva a nagyváradi költő kétlelkűségét emeli ki: „[é]rzi magában a kultúrába belecsöppent turáni fajta lelki kettősségét, amely ennek a fiatal lírának egyik sarkalatos jellemvonása: intellektualitása egész erejével vonzódik a Nyugat kultúrája felé, a soktornyú városokba, az emberi akarat és tudás nagy diadalainak színhelyeire, de a fantáziája, az érzése a föld, a hajdú televény, a Kőrös-parti füzesek felé vonja. Ebből a belső meghasonlásból már sok szép vers fakadt, [...] verseiben sajátságosan keverednek a falu meg a város képei, s épp ebből fejlődik ki aztán a hangulat. A város tornyai, palotái az emberi gondolat megdicsőülései a szemében, a távíró a pusztá csendjének, ősi nyugalmanak megőrlője, a föld, melyet izmos, erős, jó pusztai karok törnek fel,

⁶⁶¹ Georg Simmel: A nagyváros és a szellemi élet. In uő: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Fordította Berényi Gábor. Összeállította Somlai Péter. Budapest, Gondolat, 1973. 545.

⁶⁶² Schöpflin Aladár levele Juhász Gyulához, 1907. dec. 6. In: *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. S. a. r. Balogh Tamás. Pannónia könyvek. Pécs, 2004. 24.

⁶⁶³ Schöpflin Aladár levele Ady Endréhez, Budapest, 1908. febr. 29. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 25.

a várost táplálja.”⁶⁶⁴ Ez az ambivalens érzés arról a Nagyváradról érkezett, amely méreteiben, kultúrájában, szellemi zizegésében a leginkább hasonlított ekkor a fővároshoz.⁶⁶⁵

Schöpflin szépirodalmi munkáiban is megjelenik a kis- és a nagyváros közötti ellentét, s egyértelműen visszahúzó erőt lát például Pozsonyban, abban a városban, ahonnan jött, s amelyet megtett művészregénye, *A pirosruhás nő* helyszínének is. (Megidézi Pozsony kisvárosi vonásait a *Mossóczy Pál szép nyara* című regényében is.⁶⁶⁶) Pozsony és Budapest között tízszeres volt a méretkülönbség, annak minden konzekvenciájával együtt. (A zárt, fullasztó világ legszebb leírását, működését Kosztolányi adja majd meg, elsősorban is a *Pacsirta* félbemaradt egzisztenciáinak sorsában.)

Schöpflin a város, a nagyváros *mellett* tett hitet. És bármennyire szeretnénk elkerülni a megkésettség bizonyos szempontból mindig leegyszerűsítő narratíváját, tényszerűen meg kell állapítanunk, hogy amikor Schöpflin a városiasság mellett tesz hitet, Georg Simmel már öt éve, 1903-ban megjelenteti *A nagyváros és a szellemi élet* című erős kritikával írt tanulmányát. Ez a tereket ugyancsak absztraháló, elméleti írás viszont a bíráló attitűdjén szól, s ahogyan egyik értelmezője jellemzi, „egy antipátia történeteként” írható le. „A modern élet legmélyebb problémái az egyénnek abból az igényéből fakadnak, hogy létezése önállóságát és egyediségét megóvja a társadalommal, a történelmi örökséggel, az élet külsődleges kultúrájával és technikájával szemben” – írja Simmel.⁶⁶⁷ A város védekezésre készítet, a létezést a pénz, a pontosság uralják (ez utóbbi a zsebórák általános elterjedésével jár), egy még külsődlegesebb szempont is megjelenik, a távolságok nagysága, és mindennek az idegi lecsapódása, a szenvtelenség, formális szempontból a tartózkodás. Ez az, amit Schöpflin a kultúrélet első alapelemének, az önmagában való meghasonlásnak nevezett. Akár táblázatba is foglalhatók a Simmel által feltárt ellentétpárok, a billegő libikóka súlyait, amelyek egyszer az urbánus, másszor a tradicionális életformák felé billentik az egyensúlyt, s egyszer egyik életformának, másszor a másiknak juttatják az elismerést.⁶⁶⁸ A végső mérleg egy újfajta társadalmi fejlődési fokozat, amelyet el kell fogadni, de ami ellen Simmel szerint már

⁶⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1908/14.

⁶⁶⁵ Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad, Charta Könyvkiadó, é. n. [1997]. * 1880-ban a város lakosságának 26,1%-a volt zsidó, 1910-ben 23,6%-a. A hivatalos népszámlálási adatokat közli: Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*. Pozsony, Kalligram, 2012. 1124. *** A város lakóinak 91,3%-a volt magyar anyanyelvű, ez is kiemelkedő adat volt, mert Bihar megyében összességében csak 50%. Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Budapest, Szépirodalmi, 1957. 17.

⁶⁶⁶ Pozsony erősen figyel a teológiára járó és a közelben lakó fiatalembert, akiben Schöpflint ismerjük föl: az ablakok és függönyök mögött öregedő erkölcsös lányok „csekély megszakításokkal [...] inspekcióznak”. Schöpflin Aladár: *Mossóczy Pál szép nyara*. Budapest, Franklin Társulat, 1922. 5.

⁶⁶⁷ Georg Simmel: *A nagyváros és a szellemi élet*, 543.

⁶⁶⁸ Dietmar Jazbinsek: *Die Großstädte und das Geistleben von Georg Simmel. Zur Geschichte einer Anthipatie*. Schriftenreihe der Forschungsgruppe „Metropolenforschung” des Forschungsschwerpunkts Technik–Arbeit–Umwelt am Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. Berlin, o. Z. [kézirat, a szerző birtokában]

védekezni kell. A hagyományos életforma a kis érintkezési körök metaforájával, az urbánus életforma a hosszú láncok képével írható le. Az eredendő vidéki körülmények között erős a természettel vívott harc, a városi létet az emberért vívott küzdelem jellemzi. A létrehozott produktumok a hagyományos közegben a használhatóság szerint méretnek meg, a városban az emberek termékekkel, sőt inkább ipari végtermékekkel kerülnek kapcsolatba. A vidéki létformát a kevés, de ismerős embertől való függés jellemzi gazdasági értelemben is, a nagyobb lakóközösségi életforma estén az emberek sok ismeretlentől függenek, de a semleges viszony mégis kiszámítható, noha átfordulhat könyörtelenségbe is, szemben a vidékiség pozitívumával, ami a kiszámítható játékeret jelenti, igaz, akár önkénnyel társulva ott is. A falu vagy bármely annál nagyobb, de összességében kis közösség elvárja a csoportnormához való igazodást, szemben a várossal, ahol az alkalmazkodás a formális menetrendekhez, órákhoz és percekhez igazodik, felszabadítja viszont az alkalmazkodást a lényegibb kérdésekben. A vidékiség tartós és gyakori találkozásokat hoz létre a közösségben, amely ennek okán erős részvétet is ki tud fejezni. Ennek ellentéte a városi rövid és célorientált találkozás, a velejáró rezerváltság és magány kialakulásával. A szociális kontroll és az individuális szabadság ugyanilyen módon megfeleltethető a kétféle életformának. A nyugodtabb létezés jelzői a meghitt otthonosság, az egyenletesség és az állandóság, a városi zaklatottságnak része a sebesség, az iram, az állandó úton-lét. A két ellentétes életformában a stabil karakterek állnak szemben a szerepjátékok rugalmas váltogatóival, a provincializmus léte, de legalábbis veszélye, a sokféle értelmezéssel körülírható kozmopolitizmussal.⁶⁶⁹

Két olyan íróval foglalkozik Schöpflin a *Vasárnapi Ujság* oldalain, akiknek műveiben kifejezetten erőteljesek, esetenként kizárólagosan hangsúlyosak ennek a változásnak, a hatalmasra növő fővárosnak a nyomai: Kóbor Tamást és Molnár Ferencet. Kettejüket vizsgálat céljából – tudomásunk szerint – még nem rendelte egymás mellé az irodalomtörténet. Kóbor – aki nem mellesleg újságíróként kereste kenyerét – hozta be az 1890-es évek magyar prózájába a „nagyvárosi realizmust”. Krúdy úgy emlékezik meg róla, hogy egyszerűen „Budapest regényírója”-nak nevezi.⁶⁷⁰ Azt írja Schöpflin 1910-ben, Kóbor Tamás „legnagyobb arányú vállalkozása az a regény-ciklus, amelyet [...] még jóval ezelőtt kezdett, melyben a mai Budapest kialakulásának rajzát igyekszik megadni. Az első tagja a ciklusnak, mely a *Budapest* címet viselte [1901], a vidékről a fővárosba költöző szegény hivatalnok-családok züllését írja le komor, megrendítő képben. Most második tagja jelent meg

⁶⁶⁹ Táblázatszerű összefoglalását ld. Dietmar Jazbinsek, 4.

⁶⁷⁰ Krúdy Gyula: Kóbor Tamás Budapest regényírója. *A Reggel*, 1930. december 22. 10. Kötetben: *Budapesti Negyed* 23. (1998/tavaszi), 9–11.

a ciklusnak, a *Hamupipőke őnagysága* című regény, amely városi életünknek egy másik, a felszín alatt küszködve, folyton az anyagi és erkölcsi züllés határait súrolva élő rétegét rajzolja meg: a Dob-utcai apró zsidóságot, a kisiparosokat, kereskedőket, ügynököket, akik bizonytalan sorsban, napról napra, folyton a nyomor rémétől üldözve élnek, folytonos erőfeszítésekkel hasztalanul keresik az utakat, melyek a gettó sötétségéből kivezetnék őket a napfényre, a jólétre, a nyugodt, biztosított életbe.⁶⁷¹ *Budapestje*, ez a prostitúciót is megelevenítő, azonban összességében „a magyar főváros egyetemes biográfiájának” mondott regénye.⁶⁷²

A ciklus folytatását köszöntve a *Ki a gettóból* című Kóbor-kötet megjelenésekor – amely az asszimilációt egészen kis látószögből, nemzedéki összeütközésként rajzolja meg – Zola erkölcsi keménységét fedezi fel benne Schöpflin. A *zsidó*-kisvilág elevenedik meg Kóbornál, s valahogyan mégsem a zsidóság a történet lényege, hanem a nagy társadalmi forgószél. „Kóbor Tamás nem tartozik a szeretetreméltó, vigasztaló írók közé, az életről s az emberekről való felfogásában van valami fanyar ridegség, amely fojtottá teszi a líráját is és nem engedi az írónak meglátni a dolgok enyhébb, napfényesebb oldalát” – teszi hozzá Schöpflin az írónak az anyagához való viszonya jellemzésül.⁶⁷³

A Kóbornál nemzedéknyivel fiatalabb Molnár Ferenc 1901-ben jelentette meg *Az éhes város* című regényét, melynek a pénzszerzés áll a középpontjában; a pénz a modernizációs terveknek éppúgy eszköze, mint a léhaság kiélésének. A látszólag kisebb igényű ifjúsági regényben, *A Pál utcai fiúkban* (1907) is észreveszi Schöpflin a társadalmi változást, jelezve, hogy a kritikus tudomással van a városi lét hozta veszteségekkel is: „Fiatalkorunk között a fővárosi életnek legalaposabb ismerője, Molnár Ferenc ifjúsági regényt írt a pesti diákról, vagyis jobban mondva a pesti fiúról. Mert a fővárosi gyerek nem él tulajdonképpeni diákéletet, az iskolával és tanuló társai egyetemével nem lép oly szoros, élete legfőbb vonatkozását szabályozó viszonyba, mint pl. a debreceni vagy pápai kollégiumi diák. [...] De még jobban megkülönbözteti a pesti diákot a vidékitől a szabad természethez való viszonya. A gyermek teste, lelke megkívánja a szabadban való játékot, erős mozgást; a falusi, kisvárosi gyerekeknek e célra rendelkezésére áll erdő, mező, a pesti gyerekeknek azonban nem marad egyéb, mint a gránit-kockás utca, a Múzeum-kert, legjobb esetben egy nagyobb üres telek: a grund. S akik a vidék szabad, erős levegőjében nőttünk fel, szinte fájó szívvel nézzük, mekkora kincs a pesti gyerekeknek egy ilyen komor tűzfalak közé ékelt telek, ahol legalább

⁶⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1910/52.

⁶⁷² S. Á. [Salgó Ernő]: *A Hét*, 1901. 61–62. *** 1904-ben az Andrassy út és környékének átépülését is érintő regénye jelent meg Kóbor Tamásnak, a beszélő című *Aszfalt*.

⁶⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1911/5.

labdázhatnak egyet. Egy ilyen telek körüli harc a Molnár regényének tárgya. [...] Másik nagy érdekessége a milió: a nagyvárosi élet, amelyben minden szabad mozgást korlátoznak a házak falai, az utca kövezete, a társadalom és állam berendezkedése, melyben minden darabka gyp mellett ott áll a mogorva ör, de a gyerek akárhogy is, mégis megtalálja a maga érvényesülését. Az az élet, amelyet él, szármalmas, minduntalan szögletekbe ütköző, csenevész élet a vidéki gyerekéhez képest, de mégiscsak élet. Körülötte minden arra törekszik, hogy elkülönözze a természettől, amely éltető eleme, ő pedig úgy segít magán, hogy végtelen rónává avatja az üres telket, bevehetetlen várrá a farakást, szabad természetté a városi utcát.”⁶⁷⁴ Hosszan idéztünk a Molnár-kritikából, mert van még egy érdekessége. Schöpflin Aladár – leveleinek keltezése, a hagyatékban fennmaradt borítékok tanúsítják – ekkor a Rákos [ma Hőgyes Endre] utca 2. szám alatt élt. Nemecekék a regényben szemben, a Rákos u. 3. szám alatt „laktak”. A regény világa Schöpflin Aladár hétköznapjainak tere volt tehát. Ugyanekkor jelent meg – a regény is, az ismertetés is – a *Rabok* című Molnár-kötet. Összefoglalásul Schöpflin azt írja, „[m]ai fiatal íróink közül leginkább Molnár Ferencről lehet várni, hogy meg tudja rajzolni a mai Budapest speciálisan jellemző társadalmát, ezt a mindenféle vidékről, mindenféle fajokból összeelegyedetett zürzavart, amelynek minden egyes eleme minduntalan egymásba botlik, de már kezd egymáshoz hasonulni, amely forrva kavargó még, alakatlanul, de a kezdődő leszűródés mind erősebb jeleivel.”⁶⁷⁵ A számos észrevétel mind egy irányba tart: az urbánus világ kialakulásának véglegessége felé.⁶⁷⁶

Tovább ment Molnár, nemcsak a cselekmény színterét adta számára a főváros. „A pesti köznapi társalgási nyelvet, melyen eddig csak gúnyolódni tudtak a könnyen megbotránkozó nyelvjavítók, nagyon jól tudja felhasználni a jellemzés eszközéül, s ezzel irodalmi jogosultságot ad neki. Általában áll róla az, hogy egész természete sajátlagosan pesti termék, a cinizmus, gúnyja, keserősége, eszessége, érzésének színezete a magyar főváros életében teljesen benne élő, abból sarjadzott s abba visszatérő pesti fiatalember lelkéből való.

⁶⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1907/15. 304.

⁶⁷⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1907/9.

⁶⁷⁶ Ideiktatunk egy Molnár-leírást, noha Schöpflin ezt nem említi. Nagyon jellemző a városvédő pozícióra: 1911-ben jelent meg egy írása arról, milyen is Budapest. A jelzős cím – A magyar Pest – az író védelmező gesztusát sugallja. Azt mondja, úgy beszélnek a fővárosról, mintha egy hatalmas országtérkép közepén „egy tanácstalan szegény zsidó állna”. Nem ő akarja ilyennek látni Budapestet, „az ellenségei pingálják és formálják ilyené. Azt mondják: amerikai, nemzetközi, hazafiatlan, magyartalan, szedett-vedett, széllebélt, semmi köze a magyarsághoz, nem érdemli meg az »ország szíve« nevet.” Érveit, dicsérő mondatait éppen az idelátogató külföldiektől kölcsönzi, hozzátéve a maga szerelemes vallomását. Ha egy város, írja, „belép a fővárosok nemzetközi szövetségébe, akkor egy sehol meg nem írt, de a világ köztudatában meglévő ceremóniálé szerint tartozik élni, kénytelen fölvenni tízezer olyan szokást, amelyet minden főváros fölvesz, kénytelen börszét építeni, villamosvasutat járattatni, satöbbi, satöbbi és ezzel kénytelen a külső képét fővárosszerűvé tenni, ami egyenesen ellentmond a falu és kisváros hangulatának, amit ezek az urak állandóan összetévesztenek a nemzeti és faji hangulattal”. Molnár Ferenc: *Vasárnapi krónika. Pesti Hírlap*, 1911. november 19. 33.

Szándékosan mondunk fiatalembert; ez a típus jóformán csupa fiatalemberről áll, mert csak a legújabb időben alakult ki, a budapesti élet speciális jellegének kialakulásával együtt. Hogy ezt a típust meg tudta szólaltatni, ez a legnevezetesebb újság, melyet Molnár hozott az irodalomnak” – írja Schöpflin 1909-ben a *Ketten beszélgetnek* című kroki-kötetről.⁶⁷⁷ A kroki néhány gyors jellemző vonallal ábrázolt pillanat. Eredetileg hangutánzó szó volt, a francia *croquer* ige jelentése csikorgat, ropogat. Az előző századvég új sajtóműfaja, pályafutása alulról indul, s onnan emelkedik az irodalomba. Eddig más volt divatban, a szintén francia eredetű *genre*, azaz a zsáner, a ’jellemző életkép a mindennapokból’. A zsáner élete lényegesen hosszabb, a festészetben közel ötszáz éves, az irodalomban nálunk a 19. század első felében, az irodalmi népiességgel honosodik meg. Molnár kedves műfaja volt a kroki, modalitását tekintve az elrajzolt képekhez, a karikatúrákhoz közelített. Schöpflin írja a következő kroki-kötetről, a *Hétágú sípról*: „Molnár Ferencnek kedves műfaja a szatirikus kroki, amely erősen torzító formában a budapesti élet egy-egy furcsaságát veszi tollhegyre, s az olvasó mulatságára veséig ható vágásokat osztogat. Efféle írásainak nagy és hálás olvasóközönsége volt a lapokban, s bizonyára hasonló vagy még nagyobb sikere lesz annak a könyvnek is, melyben legújabb ilyen humoros torzképeit összegyűjtötte. A legélesebb vágásokat a budapesti társaság egy része kapja, amelyet a Lipótváros neve alatt szoktak összefoglalni, bár vannak telepítvényei más városrészekben is. Molnár ennek a társaságnak a sznobizmusát látja legelső sorban, s ezt pécézi ki legélesebben. Ebből a körből való a kötet legterjedelmesebb darabja, a *Disznótor a Lipótvárosban*, amelyen bizonyára sokat fognak országszerte mulatni, mert a helyi színezeten kívül mint karikatúra is rendkívül ügyes.”⁶⁷⁸ S végül még egy kifejezetten budapesti Molnár-regényt említ Schöpflin, az *Andort*. A városiasság egyik mellékhatását diagnosztizálja a regényben, lényege „az a neuraszténias oblomovizmus, amely a regénynek az ágya, általános volt a budapesti jómódú polgári családok házában a háború előtt. Aradi Andor a budapesti közép-polgári Oblomov, egy különleges pszichológiai alakulat, amelyből száz meg száz sorsot lehet megmagyarázni.”⁶⁷⁹ Társadalmi-lélektani típus rajzolódik meg Molnárnál, hatszáz (!) oldalon.

Releváns a mi szempontunkból Herczeg Ferenc regénye, az *András és Andor* [1903], mely a nacionalista és antiszemita uszítást idézi fel; a két címszereplő, akiket keresztnevük eleve besorol, jelzi származásukat, tehát a neve alapján is zsidósnak tekintett Andor ellenségévé válik, játékszerré, de a befejezésben mindkét alak tiszta marad, kilépnek a szított

⁶⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1909/51.

⁶⁷⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1911/6.

⁶⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/34.

ellentétekből. A századvég tarka Budapestjének értékes és az antiszemita érvrendszeren felülemelkedő liberális szellemű, de mégiscsak *pamfletje* ez még, *A Héttől* ekkor még döntően nem különböző *Új Időkben* tette közzé Herczeg. „Mint korrajzregény [...] az Andor és András Herczeg Ferenc pályájának ritka pillanata. Hűvössége itt nem az úri neofitizmus leleplezése, hanem szemléleti fölény: torz folyamatok átlátása és hamis kérdések elutasítása” – írja róla Bodnár György.⁶⁸⁰ Az említett két Schöpflin-kritikában is közös, hogy egyikben sem kifejezetten a zsidóság asszimilációs problémáját tekintette tárgyának a kritikus.

1917-ben ismét Molnár kapcsán áll Schöpflin a városiasság pártjára. „Mint igazi fia Budapestnek, nyomatékkal és szeretettel küzd szülővárosa mellett a rosszindulat, közöny, a szeretetlenség és értetlenség ellen, amik miatt fővárosunk fejlődése annyira hátramaradást szenved, amit helyesen vezet vissza arra az alap-okra, hogy nálunk a nagyvárosi élet még teljesen új, nyers és tradícióatlan. [...] Molnár világosan látja és energikusan bírálja fővárosi életünk hibáit, de ragaszkodóan szereti magát a várost, amelynek hű és megértő fia.”⁶⁸¹ Egyfelől a kritikus megszólalói-értelmezői pozíciója magyarázza, hogy Molnár alanyairól, a helyüket nem találó emberekről, harmadik személyben beszél. És még egy, saját pozíciójának értelmezése: Schöpflin soha nem sorolta magát, még vallomásaiban sem, ezek közé. A kicsiny Manigáról indult, Pozsonyban nevelkedett urbánus volt, s ez Budapestre érkezése után számára végérvényes tény volt, elfogadta és megértette a az ambivalencia tényét – mint a kultúra alapját. De a zsidó tematika halvány színekkel mégis előkerül.

Biró Lajos regénye, *A szentlélek lovagja* érinti a városi keveredés legújabb példáit. A regény erényei között hozza szóba Schöpflin az alapos társadalmi átrétegződést és azok következményeit összegzi: „A regény egy darabot mutat abból a társadalmi kavardásból, amely a mai Budapest egyik legfeltűnőbb jellemvonását adja, s amelyben sok érték nyer új értékelést, sok új érték keletkezik és sok szép, de a mai élettel megférni nem tudó erő elpusztul”⁶⁸².

A város-jelenség, az életforma-változás, a társadalmi rétegzettség, az irodalmi művek helyszíne valóban erős nézőpontot, optikát hozott létre Schöpflin gondolkodásában, amit számtalan kritikájában tesz meg társadalomtörténeti értelemben központi témájává. Egész regiszterét állíthatjuk össze korabeli műveknek, melyek a helyszíneire is hangsúllyal reflektálva születtek.

⁶⁸⁰ Bodnár György: *Urak, polgárok, balekok*. Herczeg Ferenc: Andor és András. In: *Párbeszéd az idővel*. Budapest, Argumentum, 2009. 550–553.

⁶⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1917/31.

⁶⁸² *Vasárnapi Ujság*, 1914/17.

A falu–város relációját eleveníti meg Gárdonyi Géza Schöpflin nézőpontjából feltétlenül példázatos regénye, *Az öreg tekintetes*. A címszereplő „egy falusi öregúr, aki eladva kis ősi birtokát, Pestre jön lakni orvos vejéhez. Nehezen tud beleszokni a fővárosi életbe, sehogy se bírja levetkezni falusi szokásait, s ezzel sok bosszúságot okoz környezetének. A becsületes, naiv öregnek fővárosi kalandjai, a számára új és idegen környezetbe való kelletlen beilleszkedése jóízű humorral és csendes szatírával van megírva, s egyúttal exponálja a körüle levő alakokat s jellemüket. [...] A típus, amelyet legújabb regényében tollára vett, annyi sok példányban fordul elő a mai magyar életben, a miliő, melybe főalakját belehelyezi, oly közvetlen, egyszerű valóságérzéssel van megrajzolva, s az egészen annyira nem érzik meg a csináltság, az író homlokának verejtékezőse, – hogy a regény képei a valóság erejével rögzítődnek bele az olvasó lelkébe.⁶⁸³

A magyar *kisváros* a témája Herczeg Ferenc *A fehér páva* című regényének. Schöpflin összegzésében a téma ezt a jellemzést kapta: „Középen a falu és a nagyváros között, szenvedve mind a kettőnek bajaiban; mind a kettőnek előnye nélkül. Közel áll a faluhoz, de ebből a közelségből nem élvez semmit, a falu nem neki szánta termése javát sem emberanyagban, sem gazdasági javakban. A modern közlekedés közel hozta a nagyvároshoz, de ezzel csak csatorna nyílt meg, melyen minden ereje, vére lefolyik a nagyvárosba, s a nagyváros szemetje, romlottsága folyik vissza érte cserébe. Gazdasági tespedés, társadalmi züllés, kulturális elmaradottság köde nehezedik a még kátrány-szagú friss aszfalt és a pislogó villamos-lámpák fölé s ebben a ködben elcsenevészedik, el is pusztul vagy megszökik mindenki, aki finomabb lélekkel, jobbra hivatott képességekkel jön a világra.”⁶⁸⁴ Herczeg ennél kisebbre fogja látászögét, őt egy kis karriertörténet foglalkoztatja, „[a] történet abban a pillanatban van megragadva, mikor a kisvárosba bevezetik a Budapesttel közlekedő vasutat, és megindul az a folyamat, amelynek végén a főváros kiszívja a kisváros minden életerejét. Ebben az átalakulásban alakul át a [divatáru-üzlet tulajdonosa leányának] helyzete úgy, hogy kénytelen lesz menyasszonyává lenni egy antipatikus embernek, akit az értékeknek városukban végigmenő átértékelődése felszínre vetett. Az esküvő előestéjén aztán a vasútépítő báróval megszökik Budapestre, kompromittálja magát, fejére vonja a kisváros közmegevetését, de tisztességes marad, és a nőmozgalmak révén, elméssége, jó modora, meg a nagy vagyona segítségével még társadalmi pozíciót is teremt magának.”⁶⁸⁵ Herczeg nem a

⁶⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1905/45.

⁶⁸⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1911/2.

⁶⁸⁵ Uo.

züllésbe, nem a lecsúszásba vezeti alakját, a főváros nála a nő számára is esély az értelmes jövőre.

Csathó Kálmán is inkább az alkalmazkodás értelmes útját jelöli ki a *Te csak pipáld, Ladányi! Egy úri penzió története* című regényében. A konzervatív Csathó – egy modern intézmény a színház rendezője – „[a]z utolsó emberöltő magyar életének egyik legérdekesebb jelenségéből, a vidéki embereknek a fővárosba való özönléséből ragad ki egy epizódot: egy falusi földesúri család sorsát, amely a gyomor kultuszán, a folytonos vendégeskedésen, a régimódi, számítás nélküli, nem-törődöm gazdaságon tönkremegy s a fővárosba kerül, ahol azzal alapít új egzisztenciát, amivel falun tönkrejutott: a háziasszony pompás főztével és vendéglátó ügyességével. A falusi magyar úriasszony penziót nyit Budapesten, és boldogul vele, sőt vagyonosodni is kezd – ugyanazt csinálja itt is, amit odahaza, csak éppen hogy pénzért teszi.”⁶⁸⁶ Mesteri összefoglalása a mű témájának.

Török Gyula – ismét a tematikát leltározzuk –, nagyarányú, kétkötetes prózájában, *A porban* a fővárosi és a kisvárosi élet inkompatibilitásából indul ki: „A téma is, amelyet megragad, széles társadalmi és pszichológiai perspektívájú. [...] Egy vidéki magyar birtokos nemes család fián mutatja meg, akiben a Budapesten töltött ifjúság kifejleszti az apjától öröklött hajlamot a magasabb kulturális levegőjű életre, de egyúttal az akarattalan tépelődésre is, s ezzel a diszpozícióval, hozzá még egy félbemaradt szerelem sóvárgásával is, visszakerül kis vidéki szülővárosa parlagi poros levegőjébe, melytől elidegenedett, amellyel minduntalan ellenségesen ütközik össze, mert ő nem tudja, nem is akarja már megérteni, s őt sem tudják, nem is akarják megérteni, mert másféle, idegen, különködőnek és ellenségesnek tűnik fel. A végén el is pusztul [...] a környezetével folytatott harcban. A magyar oblomovizmus képe ez, azé az akaratbetegsége, amely a háború előtti magyar úri fiatalság egy részén erőt vett, s nem engedte sem azt, hogy a benne rejlő kultúrértékeket kifejlessze és hasznossá tegye, sem azt, hogy folytatni tudja ősei egyszerű, tradicionális életét.”⁶⁸⁷ Bár nem elsősorban a városi tematika szálán, hanem az új nemzedék útkeresése okán, de itt említhetjük Benedek Marcell regényét, a korban egyívású, ám a radikalizmus felé tájékozódó fiatalság bemutatását, mely esztétikai értelemben nem kapott nagy elismerést, a perspektíva-hiányban és a jelenségek valódi súlyának mérés hibái miatt kap jogos bírálatot Schöpflin részéről. A *Vulkán* főszereplője egy úri (értsd dzsentri) család fia, aki már pályaválasztásával is ellenszegül a dinasztikus szokásoknak, tanár lesz, s belekeveredik a századelő progresszív modern művészeti törekvéseinek kapcsolatrendszerébe, s egészen Párizsig menekül, s onnan jön

⁶⁸⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1916/52.

⁶⁸⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/4.

vissza. „A motívumok és komplikációk, amelyek ebbe a keretbe bele vannak illesztve, mégis érdekesek, sőt fontosak is, mert olyan kulturális, politikai és társadalmi kezdéseket mutatnak meg, amelyek a fiatal emberek egy számra nem nagy, s mindenfelől elszigetelt csoportjából indultak ugyan ki, de hatásuk a magyar szellemi életre máris erősen észrevehető, s ezen túl is egy sajátos, a speciális magyar viszonyokból fakadt vonását adják a legutolsó másfél évtizedi magyar közélet arculatának; hogy e mozgalmaknak milyen kihatása lesz a jövő alakulására, azt ma még alig lehet kiszámítani. Mint korunk lelkiállapotának egyik dokumentuma, Benedek regénye a maga memoár-szerű voltában bizonyára érdekes marad.”⁶⁸⁸

Az a városi habitus, amit – idéztük – Dutka Ákos, Csathó Kálmán képvisel, de akár Török Gyula is, ellentéte akár a Walter Benjamin elemezte Baudelaire „kószálójának” (szívesebben mondanék nézgelődöt, járókelőt), az antihőssé előléptetett szereplőnek is, aki „a városi aszfalton botanikai gyűjtőútját róva” kankalin, százszorszép helyett „zománczott cégtáblát” gyűjt.⁶⁸⁹ Walter Benjaminsnak ez a tükre már a marxi elidegenedés-elméletet kritikai akcentusával közelít a párizsi tapasztalathoz és életérzéshez. Ez a kritikai nézőpont visszanyúl Simmelnek már idézett és ellentétpárba állított 1903-as különbségtételéhez, az ő nézeteit és Benjamin 1938-as, példákban gazdagabb esszéjét tulajdonképpen egymásra lehet olvasni. Ami utóbb tudatos, az itt, az ekkor keletkezett munkákban egyensúlyozó, hol ide, hol oda hajló elfogadása az iparosodás feltartóztathatatlan, nálunk feltétlenül új(szerű) következményeinek. Abban „megegyezik a tudományos diskurzus, hogy a ’flânerie’/’flâneur’ fogalma fejezi ki legtisztábban – a kifejezés metaforikussága ellenére is – a modern metropoliszban tárgyiasuló modernitás fogalmát”.⁶⁹⁰ Mindez pedig beleágyazódik a szabadságelvű és individualizált modern társadalmi létfeltételekbe, amelynek első számú öntőformája a nagyváros.

Az ellentétes érzelmek egyidejűleg jelentkeznek Vargha Gyula egyik versében is. Vargha Schöpflin elődje volt a kritikus poszton, időközben a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal palotájában működött már int igazgató.⁶⁹¹ Az egyik karácsonyi melléklet számára küldte újraközlésre kötetben már megjelent versét. A *Terjedő város* a tiszta és teljes

⁶⁸⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1918/20.

⁶⁸⁹ Walter Benjamin: A második császárság Párizsa Baudelaire-nél [1938]. In uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek és bírálatok*. [A tanulmány fordítója Bence György.] Budapest, Magyar Helikon, 1980. 852.

⁶⁹⁰ Gyáni Gábor: Flânerie (kószálás): a városörtörténet kulcsfogalma. In uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram, 2018. 312.

⁶⁹¹ A hivatal ma is álló eklektikus épületét 1897-ben építették az ún. Klemm-féle téglavető telkének egy részét kisajátítva. A kész palotáról a hetilap is közölt fényképet, méghozzá a Margit körút felől nézve, ahol még végig földszintes házak álltak, s amely fölött, a mai Bimbó úton sem állt egyetlen épület sem. *Vasárnapi Ujság*, 1897/2. 24.

ambivalencia kifejeződése. Az egyik legújabb modern intézmény, a Statisztikai Hivatal igazgatójának ide-oda húzását. „*A nagy palotáért, / Mely dölyfösen itt kél, nem adnám a fészket, / Hol lombfakadáskor / Vadrózsanyiláskor / Egy bohó szerelmes rigó füttyörészett*”.⁶⁹² Vagy időben későbből: 1920-ban gróf Bethlen Margitnak jelenik meg két kisregénye. Egyiknek, *A városnak* „[m]agva egy falusi úriasszony tragédiája, aki makacsul ragaszkodik a falusi röghöz és sorba mind elragadja tőle mindazokat, akiket szeret, a gazdagabb, viharosabb és csillogóbb életet ígérgető város”. (Mielőtt a következő, írói teljesítményben még csak egy lapon sem említhető példához érünk, meg kell jegyezzük, hogy Schöpflin egyáltalán nincs tekintettel a rövidesen miniszterelnökké emelkedő férj, Bethlen István ekkori – a Bécsben működő Antibolsevista Comittée (ABC) egyik vezetője, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja alapítója – pozíciójára. A könyv érdeklí. Azt írja, „a téma jól van megfogva, de kissé hézagosan, sőt homályosan megírva, az író formai készsége nem olyan biztos”.⁶⁹³)

De tovább is mehetünk nemcsak időben, de a hetilapon túlra is az ambivalencia szálán: amikor Kosztolányinál az *Édes Annában* a gyilkosság után Annára törik az ajtót, s ráordít a hivatalosság, hogy ezért föl fogják akasztani, a lány „szívét, mely megfagyott [...] mégis valami melegség járta át [...] hogy tegezték, hogy ez a paraszt rendőr, aki olyan volt mint a legények a falujában, tegezte őt, s nem is látta benne a hivatalos személyt [...] az ő vére, aki az ő atyjafia”.⁶⁹⁴ Az emlékezet erősebb a pillanatnyi valóságnál: az idegenben az emlékezet az ismerős meghittséget fedezi fel.

Az egy nemzedékkel idősebb Gárdonyi nekrológiájában is jelentkezik az ambivalencia, a meghasonlás. Gárdonyiban egy választott visszavonuló utat lát és láttat, és megértéssel ír róla: „Érdekes, hogy Gárdonyinak a magyar vidéki életet a maga intimitásában ábrázoló művészete korban összeesik azzal az idővel, amikor a nagyvárosi élet motívumai és a nagyvárosi ember lelki struktúrája először nyomultak be nagy erővel a magyar irodalomba. Ettől a korhangulattól ő tudta magát legjobban függetleníteni s ennek inkább szimbóluma, mint tényezője a saját elmenekülése a fővárosból a vidéki élet magányába, abban az időben, amikor a magyarok nagy tömegei a menekülés fordított útját keresték: a vidékről menekültek

⁶⁹² *Vasárnapi Ujság*, karácsonyi melléklet, 1909.

⁶⁹³ *Vasárnapi Ujság*, 1920/11.

⁶⁹⁴ Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* [1926]. Kosztolányi Dezső összes művei [kritikai kiadás]. A kötetet szerkesztette és a jegyzeteket készítette Veres András. Pozsony, Kalligram, 2010. 501. *** Schöpflin hosszan megemlékezik Kosztolányi regényéről irodalomtörténetében. „Az *Édes Anna* f...] legismertebb regénye az emberi sérlmek tudat alatti összegyűlémlésének és katasztrófális kiobbbanásának lelki komplikációjából lett. [...] Aki tud valamit a modern lélektanból, az bámulja azt a mesteri szövést, mellyel az író a gyilkosságot előkészítette. [...] Kosztolányinak ez a könyve szándéka szerint lélektani regény, de – mint Márai Sándor is megállapította – erős szociális értelme van, az osztályok egymástól való szörnyű idegenségének képe van benne.” Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története*, 197–198.

a fővárosba.”⁶⁹⁵ Nem szólunk részletesen a kisvárosi tematika legmélyebb és Schöpflint talán leginkább impresszionáló ábrázolásairól, Kaffka Margit prózájáról és Krúdy poétikus kisvárosi levegőjéről. Ahogyan arról sem, hogy a szegedi Juhász Gyula első kötetében ott az ambivalencia. Ír Juhász „a magyar pusztáról, amelyhez apától öröklött vágya vonja vissza, de igazi, közvetlen közösségben már nem tud élni vele, mert nagyon is öntudatosan áll még szépségeivel szemben is, a nagyvárosról, Budapestről, amely fantasztikusan izgatja képzeletét”.⁶⁹⁶

A sort folytathatnánk: célunk az volt, hogy egy gyakorló kritikus szemén át felmutassuk, milyen gazdag a város-kisváros tematikája a korszak irodalmában, s milyen sokféle a városiasodáshoz való érzelmi viszony, írói modalitás.

*

1917-ben – Schöpflin ekkor már kifejezetten elismert kritikus – „értékbecslésnek” nevezi a kritika szerepét egy alkalmi írásában.⁶⁹⁷ A Gyulai képviselte polemikus bizonyosság, a magatartás, hogy a megbírált könyv csak ürügy volna a kritikusnak arra, hogy kifejtse nézetét a magyar irodalom valami fontos elvi kérdéséről, már nem lehetséges, mert könnyen válhat a megértés akadályává.

Első könyvének, a cím szerint már említett *Magyar írók* című tanulmánygyűjteménynek a bevezetőjében nagyobb ambíciójáról is vall Schöpflin. Fiatal kora óta tervezett egy könyvet, amelyben „összefoglalóan fogja tárgyalni a magyar irodalom újabb és legújabb jelenségeit, azoknak a múlttal való kapcsolatát, s a magyar élet újabb fejleményeihez való viszonyát. [...] Az irodalom organikus valami, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika vagy a gazdaság, s ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak, meg kell hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megjelenési formája. Ezeknek a gyökereknek a megkeresése nézetem szerint előbbre való és fontosabb feladata a kritikának, mint a hibák és erények pontos és terméketlen méricskélése. Azt hiszem, jobban meg tudom állapítani valamely író vagy irodalmi mű jelentőségét, ha kitapintom azokat a szálakat, amelyek a társadalmi étellel s a társadalom

⁶⁹⁵ Schöpflin Aladár: Gárdonyi Géza † [sic – Sz. Á.]. *Nyugat*, 1922/21. 1245–1248.

⁶⁹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1907/41.

⁶⁹⁷ Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház új igazgatója. *Vasárnapi Ujság*, 1917. 11. sz.

mindenkori lelki állapotával összefűzik, mintha mégoly éles elméjűen boncolgatom is jó és rossz tulajdonságait. [...] Végeredményben mégis az adja meg valamely irodalmi jelenség értékét, hogy mennyi benne az élettartalom. [...] Másik irányadó szempontom az írói egyéniség és műve közötti kapcsolat felkutatására való törekvés. [...] Az irodalom pszichológiai gyökerű valami, és pszichológiai introspekció útján érthető meg – ezt nálunk erősen hangsúlyozni kell azokkal a bizonyos körökben még mindig uralkodó tendenciákkal szemben, amelyek az irodalmat logikai kategóriákkal, nem az irodalomnak magából [a] természetéből, hanem esztétikai dogmákból, morális vagy politikai vagy másféle előítéletekből, sokszor egyszerűen egyéni önkényből eredő mértékekkel akarják mérni.”⁶⁹⁸

Mindehhez egy harmadik, „inkább publicisztikai” szempontját is megemlíti. „Irodalmunk az utolsó évtizedben sajátos harc színhelye volt. Egy új irodalmi irány, vagy jobban mondva a fiatal írók egy csoportja nyomult be az irodalmi életbe, amely nagy részben új mondanivalókat igyekezett közölni új formákban [...] Soha nem bírtam osztozni abban az aggodalomban, hogy bármi újság lerombolhat a meglévőből bármit, ami értékes, mert az energia megmaradása nemcsak a természetnek törvénye, hanem a szellemi értéknek is. [...] Ebben az értelemben nem képzelhető el a hagyománnyal való szakítás sem, csak néha mélyebben rejlik, s nehezebben felfejthető a hagyományossal való kapcsolat, néha már felületes szemléletre is szembetűnik.”⁶⁹⁹ Schöpflin határozott történeti perspektívát vett fel, ez sajátja volt saját kora kritikájában.

Schöpflin a modernséget egyszerre tekintette történeti képződménynek és szinkron jelenségnek. Ebben a *városi tapasztalatnak* kifejezetten nagy szerepe volt. Összekötötte a (mindenkori) társadalmi változás, modernizáció kérdését a modern irodalom születésével, s ezért volt képes dinamikusan gondolkodni a nemzeti irodalomról is.⁷⁰⁰ Ezért is tudhatta kevesek között átlépni a konzervativizmus és modernség közti törésvonalat, tisztelve mindkettő értékét.

⁶⁹⁸ Schöpflin Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1919², 4–6.

⁶⁹⁹ Uo.

⁷⁰⁰ Erről részletesen ld. A Schöpflin Aladár és a konzervatívok című fejezetünket.

Schöpflin Aladár és a konzervatív vitapartnerek

Horváth János

A magyar irodalom története a XX. században című könyvébe (1937) egyszerre kétféle üzenetet is belefoglalt Schöpflin Aladár. Elsősorban is – határozott vonásokkal – megalapozta a *Nyugat* kanonizációját, sőt mítoszát, másfelől azonban az új költőket és prózaírókat bemutató hosszabb-rövidebb esszéi elé, a folyamatrajzba beiktatta egy sor konzervatív előd portréját, sőt, a *Nyugattal* egyidőben működő írók közül néhány, modernnek okkal-móddal sem nevezhető szerző arcképét is elhelyezte.

A *Nyugat* diadalának főszólamát kísérő konzervatív dallam megjelenése nem előzmény nélküli Schöpflinnél. A *Magyar írók* (1917) is kétszólamú: a *Nyugat* első nemzedékéből Adyt, Móriczot, Babitsot és Kaffka Margitot szerepelteti Schöpflin, az előző századvég szerzői közül Gyulai Pált, Mikszáth Kálmánt, Vajda Jánost, Baksay Sándort, Vargha Gyulát, Petelei Istvánt, Lovik Károlyt, Sebők Zsigmondot és Bárd Miklóst is. Az arány itt még fordított, többen vannak a *Nyugatot* megelőző, a modernség körébe nem is vonható írók, a folyóirat felfedezettjei határozottan alulreprezentáltak. Komlós Aladár ebben Schöpflin természetes konzervativizmusát látja, és azt, hogy Schöpflin „elvszerűen hirdette a múlt és a jelen közti kapcsolat létrejöttének szükségességét”.⁷⁰¹ Ki is egészíthetjük ezt a megállapítást további bizonyítékok elősorolásával, hányszor, hányféle módon foglalkoztatta Schöpflint a korforduló folyamata, a váltás, a nemzedéki egymásra-következés tektonikája. Ez volt az első *Nyugat*-beli publikáció, *A város* egyik motívuma is („Nem értik egymást apák és fiúk, s nem érti az egyik, amit a másik csinál. A fiú a városi élet élénkebb temperamentumát örökölte, könnyebben hajlandó az újdonságok befogadására, akár új irodalmi vagy művészi felfogásról van szó, akár csak újfajta szabású kabátról. Az apa a falusi ember konzervativizmusával óvatosabb az újdonságokkal szemben, ifjúkori emlékeivel együtt ragaszkodik az ifjúkori ízléshez is, és nem bírja megérteni, haragra lobban, ha azt látja, hogy a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres.”⁷⁰²), ez a gondolat volt az egyik újságíró-szervezet almanachjában, tehát egy kevésbé központi helyen megjelenő *Öregék és*

⁷⁰¹ Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*. Irodalomtörténeti könyvtár, 18. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 142.

⁷⁰² Schöpflin Aladár: *A város*. *Nyugat*, 1908/7. sz. 353–361.

fiatalok című esszéjének ihletője is.⁷⁰³ Schöpflint valóban sok szál tartotta a konzervatívok közelében, érthető így az is, hogy szívélyes viszonyba volt a nálánál hat esztendővel fiatalabb, de más elvek és célok jegyében működő, az akadémiai-egyetemi pályát választó Horváth Jánossal.⁷⁰⁴

Horváth János nevével Schöpflinnél először egy Adynak szóló levélben találkozunk 1911-ben, méghozzá így, „a barátod, Horvát[h] János” fordulattal említve az Eötvös Collegium szakvezető tanárát.⁷⁰⁵ Két év múltán találkozunk újból Horváth János említésével. Egy Pintér Jenőnek szóló levélben köszönte meg Schöpflin Aladár, hogy az Irodalomtörténeti Társaság lapja, az *Irodalomtörténet* „rg.” jelű munkatársa figyelemre méltatta munkásságát a Greguss-díj odaítélése kapcsán.⁷⁰⁶ Schöpflin Aladár akkor még nem tudta, hogy az „rg” jelzés mögött Horváth János bújt meg.⁷⁰⁷

Majdnem bizonyosak vagyunk benne, hogy tisztelet és irigység elegyesen volt benne a magas szellemiséget képviselő és közösségi háttérrel adó Eötvös Collegium és neveltjei iránt.⁷⁰⁸ (Megítélésünk szerint erre utal az is, hogy a 20-as évek végén idősebbik fiát, Schöpflin Gyulát nem pusztán az egyetem bölcsészkarára, de a Collegium felé is irányította.⁷⁰⁹) Schöpflin nehezebben, külső pályáról, kapcsolatok nélkül, felvidéki gyerek- és ifjúkor, asszimilációs küzdelem, a pozsonyi teológia utáni rövid dunántúli instruktorkodásból indult. Első próbálkozásai, irodalmi kísérletei nem sikerültek, névtelen, azaz álnéven írott próbálkozásait visszautasították. Karrierjét semmiféle biztató közösség, informális társaság nem támogatta, maga vergődött lassú sikerre. Közel tíz évet dolgozott már a nagy példányszámú, tehát a közízlést csöndesen és következetesen alakító, de az új törekvésekhez ritkán közel kerülő *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségében, amikor – valamikor 1902/03 táján – átvehette Vargha Gyulától a lap kritikai rovatát. A hetilap alapvetően Arany népies nemzeti

⁷⁰³ Schöpflin Aladár: Öregek és fiatalok. Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 172–178.

⁷⁰⁴ Horváth János (1878–1961), 1908-tól 1923-ig az Eötvös Collegiumban tanított magyar irodalmat és francia nyelvet és irodalmat. 1919 októberétől az akadémia levelező tagja. 1923 és 1948 között a budapesti tudományegyetem tanára. *** Schöpflin Aladár baráti köre is mutatja konzervatív vonzódását. A 20-as években Pethő Sándorral és Bajcsy-Zsilinszky Endrével (*Szózat*) is gyakorta összejárt a Schöpflin-házaspár. Bohuniczky Szeffi: Schöpflin Aladár és baráti körünk. *Irodalomtörténet*, 1962/1. 103–119. Horváth Jánossal való magántalálkozásokról nem tudunk.

⁷⁰⁵ A levélben Horváth Jánosnak a *Nyugat* magyartalanságairól írott cikke kapcsán esik szó. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 96.

⁷⁰⁶ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 122–123.

⁷⁰⁷ Horváth János feltűnően sok, huszonhárom álnevet illetve betűjegyet használt. Ezek feloldása Korompay H. János szövegközlő magyarázataiban olvasható. *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Budapest, Osiris, 2009. 1023–1024.

⁷⁰⁸ Schöpflin Aladár bizonyítóan két tanéven (1894/95 és 1895/96) át volt a budapesti tudományegyetem hallgatója. *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCXCIV-XCV. tanévre.* Budapest, a M. kir. Egy. Könyvnyomdában, 1895. *** Hagyatékában (OSZK kézirattára) pozsonyi iskolái bizonyítványai megvannak, egyetemi leckekönyvet azonban nem találtunk.

⁷⁰⁹ Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó*. Visszaemlékezés. Budapest, Magvető Kiadó – Pontus Kiadó, 1991. 40.

hagyományának szellemében működött, fejlődésbe hiába került fel az egyesített főváros, Budapest néhány nagyvárosi szimbóluma, a közönség alig változott, a vidéki intelligencia hetilapja volt. S mint már idéztük, 1908-ban Schöpflin éppen Adyért vívta és vívja élete legerősebb harcait a szerkesztőségen belül.⁷¹⁰ Schöpflin érdeklődése a magyar glóbusznál tágasabb volt, a két anyanyelv (német és magyar) mellett tudott franciául és angolul, ezekből a nyelvekből fordított is. Tartósabb külföldi útról nem tudunk, pláne nem tanulmányútról.

Az 1910-es évektől megerősödött s részben modernizálódott a hazai konzervativizmus. Horváth ezen az általános törekvésen belül képviselt külön szint témagazdagságával, sok esetben tárgyilagosságra törekvésével, áttételesen a „moderneket”, az „ellenkultúrát” is meggondolásra ösztönző kritikával, és mint látni fogjuk, Schöpflin esetében, annak elismerésével. A századelőn Horváth János viszont a Collegiumot ihlető mintaintézmény, az École Normale Supérieure ösztöndíjas hallgatója volt, s rövidesen bölcsészdoktori fokozatot is szerzett. 1903-tól a kollégium előadója, s egyben az V. és II. kerületi főreáliskolák (a későbbi Berzsenyi illetve a Toldy) tanára, 1908-tól – a *Nyugat* indulásától – a Collegium kinevezett tanára. Publikációs fórumai a tudományosság orgánumai, a (Gyulai szerkesztésében működő) *Budapesti Szemle*, a *Magyar Nyelv*, a (magyar irodalomtörténetírás első iskolájaként indult) *Egyetemes Philologiai Közöny* és némely jelentős iskolai értesítő voltak. Ez a kör kijelölte kapcsolatrendszerét, belekötötte Horváth Jánost egy világnézeti és szemléleti együttesbe. A kollégium azonban ennél nyitottabb intézmény volt, a *Nyugat* felé is nyíltak onnan utak, elég csak Szabó Dezsőre, Balázs Bélára, Laczkó Gézára és Kuncz Aladárra utalni. S itt még egy észrevételt kell tennünk, a kortárs irodalmi jelenségekkel és a *Nyugattal* szemben gyanakvó tudományosságot illetően. Példánk most nem irodalomtörténeti. 1913-ban jelent meg a szintén egykori kollégista Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* munkája. Schöpflin méltatást tett közzé a könyvről a *Nyugatban*, mire Szekfű kifejtette, hogy nem tekinti tudományos szakmai fórumnak a *Nyugatot*, Angyal Dávid pedig a történész-szakma eltérő látásmódjára hívja fel a figyelmet, óva Szekfűt a *Nyugathoz* való esetleges közeledéstől. „Ne menjen a Nyugathoz. [...] Azok önben az illúziótlanítót szeretik, mi pedig a kutató, bíráló, alakító történetírót.”⁷¹¹ A tudományos diskurzust a

⁷¹⁰ Ady Endre levele Oláh Gábornak, 1908. okt. 24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 39.

⁷¹¹ R. Várkonyi Ágnes: A pályakezdés esélyei. Szekfű Gyula levelezése Angyal Dáviddal. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerkesztette Ujváry Gábor. Budapest, Ráció Kiadó, 2011. 54.

történészek éppen olyan mereven elválasztották a kortárs irodalmi folyóirat beszédmódjától, mint a céhbeli, egyetemi kanonizátor-irodalomtörténészek.⁷¹²

Schöpflin Aladár és Horváth János személyes megismerkedése minden bizonnyal a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalakulása körül történt.⁷¹³ A Kisfaludy Társaság Greguss-jutalma körüli 1913-as vitában Horváth János három nyugatost is kiemelt és elismert Angyal Dávid felettük elnéző, őket nem is említő jelentésével szemben: Babitsot, Schöpflint és Ignót. Ekkor – mint már korábbi fejezetünkben idéztük is – Horváth jól ismerte Schöpflinnek, a *Vasárnapi Ujság* kritikusanak rendszeres és következetes működését. Ekkor írta, hogy Schöpflin kiemelkedik a „rosszhiszemű ipari, üzleti hírlapkritikák mai csúf korá”-ból, és „cikkecskéit” támpontnak tartja egy „majdani összefoglalás”-hoz.⁷¹⁴

Schöpflin 1917-ben, miután Horváth János visszatért a háborús frontvonalból, arra biztatta, legyen a „fiatalabb tanárnemzedék” lehetséges szellemi vezetője.⁷¹⁵ Jó oka volt erre Schöpflinnek, aki a Franklin Társulat, egyben a legnagyobb tankönyvkiadó cég tisztviselője is volt. A középiskolai tanárok ritkán, elvéve foglalkoztak egykorú irodalmi jelenségekkel, köteleességszerűen a múltra, a történeti fejlődésrajzra, a klasszikus értékeinek tudatosítására összpontosítottak. Az iskolában csak a megszilárdult, s ekként kétségbevonhatatlan nemzeti kánont tanították. A Franklin-Társulat tankönyvei is ezt közvetítették. A fiatal Horváth János e tekintetben kivétel lehetne, gondolta ekkor Schöpflin. Hiszen Horváth korán felfigyelt Ady Endre költészetére és 1909-ben kis füzetben foglalta össze észrevételeit.⁷¹⁶ A vonzalom alapja Horváth részéről feltehetően kettős: a közös partiumi eredet is befolyásolhatta, és nem kis részben a korábbi, számára is szemhatár-nyitó párizsi élmény. A francia fővárosban Horváth – ezt Komlós Aladár is hangsúlyozta kritikátörténeti munkájában – megismerkedett André

⁷¹² De árnyaltabbnak kell lennünk Horváth János konzervativizmusával, az általa is használt nemzetietlenség vádjával, amely jelentősen eltért pl. Beöthy Zsoltétól. Egyetemi előadásaiból ismerjük álláspontját: „a nemzeti követelmény mellett ő [Beöthy – Sz. Á.] fogalmazza meg a művészt, de korántsem felváltásaként amannak, sőt, szinte értékmásaként, amennyiben a művészet mozzanatában látja azt a jegyet, aminél fogva az irodalom az egész nemzet lelkéhez [...] szól. [...] [A] nemzeti elv nem kizárólag az irodalomé, nem saját elve az irodalmiságnak. Márpedig az irodalomtörténet önálló, vagy önállósulni kívánó tudomány-egyed; a nemzeti elv alá foglalva azonban a segédtudomány szerepére utaltatik”. Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 58–59.

⁷¹³ Korompay H. János: Horváth János és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. *Irodalomismeret*, 2011/4.

⁷¹⁴ *Irodalomtörténet*, 1913. Kötetben: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Szerkesztette Korompay H. János és Korompay Klára. Osiris klasszikusok. Budapest, Osiris, 2009. 213.

⁷¹⁵ Schöpflin Aladár levele Horváth Jánoshoz, Bp., 1917. XI. 26. In: Horváth János és Schöpflin Aladár levelezése. Közzéteszi Korompay H. János. *Holmi*, 1997. július IX. évf. 7. szám, 979–985.

⁷¹⁶ Horváth János: *Ady s a legújabb magyar lyra*. Budapest, Benkő Gyula Cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1909.

Beunier *La poésie nouvelle* című, a szimbolista költészetről szóló könyvével⁷¹⁷ és Ferdinand Brunetière esszéivel, s ez utóbbiakról ismertetések is írt a *Budapesti Szemlében*.⁷¹⁸

Horváth János kitárulkozó barátságkereséssel közeledett Adyhoz, éppen úgy, ahogy Schöpflin is.⁷¹⁹ Ady-tanulmánya egyszerre mutat érzékenységet (ami a szimbolizmus mibenlétét és Ady zeneiségét illeti), és értetlenséget. Határozott kritikai észrevételeket fogalmazott meg, Adyt javulásra ösztönözte „elítélendő erkölcsi felfogás”-a, „pökhendi önhittség”-e, és „nagyképű homály”-a miatt, s mert „Ady olyanok malmára hajtja a vizet, akiknek legközelebbi céljuk [...] a rombolás”. Horváth kilépett az irodalomtörténész pozíciójából, és Adyt világnézete, barátságai alapján ítélte meg.⁷²⁰ Ám ezek a megjegyzések nem akadályozták kettejük kapcsolatát, az 1909-es tanulmány utáni évben jelent meg a Hatvanynak dedikált Ady-kötet, a *Minden titkok versei*, melynek első ciklusát a költő Horváth Jánosnak (és Szilágyi Sándornak) ajánlotta.

Horváth János figyelme több nyugatos munkájára is kiterjedt. Nyelvi, nyelvhelyességi – vagy legalábbis annak láttatott – kérdésekben mindenekelőtt Ignotusszal keveredett vitába 1911–12-ben. A Nemzeti Színház hivatásával kapcsolatos képviselőházi költségvetési vitákról is írt Horváth, s itt egyetértéssel hivatkozott az Irodalomtörténeti Társaság alelnökének, Szász Károlynak a kritikájára, hogy a Nemzeti „nem lehet kísérletezések kiindulópontja, főképp pedig nem dajkálhat olyan kísérleteket, melyek az »egyéni stílus« örve alatt a legvadabb idegenszerűségeket lopják nyelvünkbe.”⁷²¹ Ez a beszámoló nyomtatékosítja az évekkel korábbi – Komlós Aladár nyers kifejezésével szólva – Szomory-utálatát,⁷²² és egybecseng a közel azonos időben született Szomory-dráma (*Mária Antónia*) bírálatával. De bármennyire is fenntartással volt Horváth a nyugatos modern irodalmi csoportosulással szemben, megértő és megbecsülő kritikát írt Lukács György *A lélek és a formák* című könyvéről, bár itt is szóvá tett előadásbeli és nyelvi fogyatékoságokat, a „lepcsességig menő pongyolaság”-ot. Itt persze

⁷¹⁷ André Beunier (1869–1925), francia irodalomtörténész.

⁷¹⁸ Az új költészet. [André Beunier, *La Poésie nouvelle*, Paris 1902] *Budapesti Szemle*, 1903. 113. k. 300–308., illetve Ferdinand Brunetière: *Histoire de la littérature française classique 1515–1830*. *Budapesti Szemle*, 1905. 123. k. 152–156. *** Schöpflin kiadója jelentette meg Brunetière Ferdinand válogatott kritikai tanulmányait a 'Kultúra és tudomány'-sorozatban. Budapest, Franklin, 1927.

⁷¹⁹ Feltűnő, hogy a levél tobzódik a felkiáltójelben. „Jólesett, hogy barátodnak szólítottál, mert én csakugyan annak éreztem magam az első pillanattól kezdve, mikor költészeted eredetiségét s benne egész életedet, egyéniségedet megértettem. [...] sokszor éreztem, hogy jó volna elmenni a Három hollóba s egy kicsit bizalmasabban diskurálni. Olyan sok volna a megbeszélni való! S olyan néma az ember, mikor alkalom volna rá! S olyan ügyefogyott a magyar ember, mikor először kerül össze avval, akit szeret!” Korompay János: *Kéziratok és Ady-levelek Horváth János hagyatékából*, 361.

⁷²⁰ Hasonló módon nyílik ketté Horváth Jánosnak a *Forradalom után* című tanulmánya is. A XIX. századi irodalom elemzése után áttér a *Nyugat* és a polgári radikálisok irodalomértelmezésére, s őket a politikai nézeteik alapján ítéli el. *Magyar Figyelő*, 1912. II. k. 207–227.

⁷²¹ *Irodalomtörténet*, 1919/4. 436.

⁷²² Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*, 225.

eredetbeli kérdésekről is szó van, ha ezeket nem is említi, hiszen Lukács anyanyelve a német volt. A nyelvek szelleme erősen különböző, s a franciás műveltségű tanár számára ez szembeötlő volt. S akkor még nem szóltunk a nyelvileg is tetten érhető német és zsidó asszimilációról, a magyar nyelv ekkori átalakulásáról.⁷²³

Csak jóval Horváth János halála után vált ismertté, hogy 1913-ban *Két korszak határán* címmel kötetet tervezett a *Nyugat* előzményeivel és indulásával foglalkozó írásaiból.⁷²⁴ Hasonló indíttatású, de jóval koncepciózusabb terv volt ez, mint Schöpflin pár évvel későbbi kötete, a régieket és újakat kiszámíthatatlanul keverő *Magyar írók*. Horváth János címadása – *Két korszak határán* – nyomatékosítja, hogy szerzője nagyon is tisztában volt azzal, hogy a régi irodalmi eszmények sokak számára mulandóak, az idők változnak. Érzekelte a változást, csakhogy míg Schöpflin a változást természetesnek fogadta el, és az új korszak megjelenését figyelte, Horváth János összességében hanyatlásnak látta az új jelenségeket, az egykori csúcsponthoz, Arany Jánoshoz mért visszalépésnek, határozott romlásnak. Horváth János eszméi, eszményei nem változtak. Nemcsak a kötetterv, hanem az Adyval váltott levelek is arról beszélnek, hogy közvetítői szerepre is nyílt volna a számára lehetőség. Csakhogy „Ady állítólagos költészetét” – írta egy nehezen visszautasítható autoritás (volt miniszterelnök, volt belügyminiszter, volt képviselőházi elnök), Tisza István 1912-ben – „nem lehet Vörösmartyval egy kalap alá venni”.⁷²⁵ Válaszában Horváth János „a komoly meggyőződésnek kijáró tisztelettel”, egyértelműen visszakozott.⁷²⁶ Pedig mint láttuk, több súlyos kritikai észrevételt címzett már abban a még inkább elfogadónak mondható, elismerőnek szánt tanulmányban is Adynak, amelyre Tisza felkapta a fejét. Mert nemcsak Vörösmarty ekkortájt elindult, s nyugatosok által kiteljesített újraértelmezéséről, illetve a *nyugatos* stílusromantikáról volt benne szó, hanem bőven kapott világnézeti és politikai kritikát is a folyóirat és szellemi környezete. Horváth János azt állította magáról, hogy szét

⁷²³ Korompay H. János közöl egy 1901-ben született paródiát, közreadja annak keletkezéstörténetét, amiből feltételezhetően *A Nyugat magyartalanságai* című Horváth János tanulmány született. Rendkívüli bőségű példatár szerepel itt. Korompay H. János: *A nemzeti klasszicizmus jegyében. Horváth János és hagyatéka*. Budapest, Universitas, 2020. 103–129. *** Korompay H. János egyetértőleg idézi Angyalosi Gergelyt, aki szerint Horváth „eredetileg alighanem nyelvi-stilisztikai tárgyú vitának gondolta az általa 1911 februárjában a *Magyar Nyelv* hasábjain kezdeményezett polémiaát.” Angyalosi Gergely: *Egy hamvába holt vita. Irodalomtörténet*, 2004/1. 99–113. (Angyalosi Gergely itt Ignótus álláspontját képviseli igen meggyőzően.)

⁷²⁴ A kötettervet ld. *Két korszak határán. Tanulmányok, bírálatok. Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 232–235.

⁷²⁵ Rusticus [Tisza István]: *Levél a szerkesztőhöz. Magyar Figyelő*, II. évf. III. kötet, 1912. [július–szeptember] 405–406.

⁷²⁶ Horváth János: *Válasz Rusticus megjegyzésére. Magyar Figyelő*, II. évf. IV. kötet, 1912. [október–december] 80–83. Irodalomtörténetében Schöpflin is megemlékezik Tisza István közbeavatkozásáról, ekként: Horváth János „[i]rodalmi szintű fejtegetését [...] maga Tisza István intette le [...] azzal, hogy az egész mozgalom nem érdemli meg, hogy komolyan beszéljenek róla.” Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata kiadása, Budapest, 1937. 132.

tudja választani az erkölcsi ellenszenvet és az esztétikai gyönyörűséget, ahogyan a Greguss-jutalom körüli polémiában büszkén vallotta, hogy „[a]z én bírálatom minden politikai elfogultság nélkül, tisztán irodalmi kvalitásokkal törődött”. A *Forradalom után* című tanulmányban mégis azt írta, hogy a *Nyugat* nemcsak egy irodalmi iskola, „hanem a választójogos radikális politikai pártnak egy irodalmi oroszlánbörbe bujtatott újságírófiókja”.⁷²⁷

A választójog valóban a korszak megosztó politikai kérdése volt, nemcsak azt vitatták, hogy szabad-e műveletlen társadalmi osztálynak beleszólást engedni a döntő kérdésekbe, hanem a dilemma mögött ott rejtőzött a nemzetiségi feszültség, a Monarchia egyensúlya vagy egyensúlytalansága, az egyben-maradás szükségessége, a centrifugális erő mértékének rossz felbecsülése, sőt, tudatos eltagadása. Európában ekkor már mindössze két ország volt, ahol nem titkosan szavaztak: Dániában és nálunk.⁷²⁸ Alig volt kevésbé kényes kérdés – a korban mások számára is, nemcsak Horváth Jánosnak – a sajtó térnyerése, tömegesedése. Köteteket lehet megtölteni a századfordulót megelőző és követő egy-két évtized a sajtó ellen született állásfoglalásaival, melyek a nemzeti szellem elsekélyesedéséről, megrontásáról, a nyelv lezüllesztéséről szólnak. A sajtó elleni ágálás, a napilapokat érő kritika nem is csak magyar sajátosság volt. De volt a sajtóellenességnek egy speciálisan magyar vonása. Biró Lajos fejti ezt ki igen alaposan: „Maga az érzés azonban, amelyet speciálisan Magyarországon antizsurnalizmusnak neveznek, a sok megbántott érdeknek a fogcsikorgatása, egy osztályérdeknek, a nagybirtokos arisztokráciának a vele szövetkezett dzsentrinek és a belőlük élő, nagybirtokos-gondolkozással telített tisztviselő tábornak a gyűlölete az újság ellen.[...] A sajtó – még ha nem is akarja – minden nap letördös valamit abból az erkölcsi fölépítményből, tekintélytiszteletből, vallásosságból, amely a földbirtok érdekei fölé rakódott. Az antizsurnalizmus a hatalmának vesztét érző, az ingadozó, a kormányzáshoz, az uralkodáshoz görcsösen ragaszkodó nagybirtokos-osztály és dzsentri gyűlölete az ajtón már kopogtató polgári Magyarország ellen.” Biró Lajos az első volt a korban, aki terjedelmes esszében fejtette ki a sajtó önreflexióját.⁷²⁹ (Biró kritikája természetesen nem vonatkozik sem Horváth János, sem a kollégiumból kikerült nagy szellemek sajtóellenességére: hiszen a kollégium maga is a polgári szellem képviselője volt abban az értelemben, hogy *egyéni* teljesítményre nevelt.)

⁷²⁷ Horváth János: *Forradalom után*.

⁷²⁸ A Fejérváry-kormány vihart aratott tervezete 1905-ben 6,2%-ról (!) a duplájára emelte volna a lehetséges választók számát.

⁷²⁹ Biró Lajos: *A sajtó*. Modern Könyvtár 45. szám. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1911. 19.

Schöpflin nem berzenkedett a sajtóval színre lépő új nemzedéktől, később született irodalomtörténetének is fontos betétje a sajtó megjelenésének értelmezése és ünneplése. Irodalomtörténetében kitér az újságírás szerepére. Először ugyan – az időrend is ezt követelte – hosszú passzusokon keresztül méltatta Arany Jánost. S nem is csak mint költőt, hanem mint az általa az irodalomban kiteljesített a „klasszikus magyar világnézet”, a „szabadságharc utáni magyarság egyetemes világnézete”, a korszellem legnagyobb képviselőjét – s miután leróta a tisztelet minden adóját nemcsak Arany, de az Aranyt kérlelhetetlen szigorral és preskripcióval kanonizáló, „statikus” Gyulai előtt is, az új jelenségek felé fordul. (Érdekes kiemelése, hogy Gyulai az első, akivel megjelenik a „hivatalos rangra emelt irodalom”.⁷³⁰) Az új társadalmi rend, a tollforgatók seregét tárgyilagosan jellemzi Schöpflin: nyugtalan, kevésbé fegyelmezett, új benyomásokra fogékony, felületes, ám fürge individualistáknak tartja őket, az új idők képviselőinek. A sajtó az egzisztencia lehetőségét teremti meg. A régi és az új oldal súrlódásán, összecsapásán fordult meg az irodalom további fejlődése. S itt a Horváth Jánossal való kapcsolat és összehasonlítás egyik leglényegesebb különbsége.

Horváth János fejlődéstörténetében *egyetlen* egy csúcspont van, Arany János, s innen fogva az irodalom hanyatlóban, romlásban ábrázoltatik. (Pedig nem kellett volna ennek feltétlenül így lennie Horváth János gondolkörében sem. A „régiség”-et sokkal differenciáltabban szemlélte, ott nyilvánvaló volt számára, hogy a profán műveltség és a városiasság hiányában lett kisszerű a szépirodalom. S ugyanott stílbeli meg hasonlottságot is látott Horváth, megfejelve egy a jelenre – 1921 – vonatkozó, s azt elmarasztaló analógiával. A régiségben látta, elfogadta a közönség felekezeti rétegzettségét is.⁷³¹ Utóbb már nem: az asszimilációs mozgalom ellenére számon tartotta a szerzők idegenségét, s nem rétegeket mondott, hanem zsidó jelleget, zsidó ízt, különösen a később érintendő *Aranytól Adyig* oldalain.) Schöpflin is elismeri az Arany-korszak egy időben valóban korszakos, abszolút értékét, de ciklikusan hullámzó irodalomfejlődési sémát rajzol föl. A régi csúcspont után „általános színvonalhanyatlás” következik, „átmeneti kor”, de majd a *Nyugatban* eljön a következő, az előzővel egyenértékű csúcspont. S ha már kettőt lát, észlel, elvileg korlátlanul ismétlődhetnek a hullámtetők.⁷³² A *társadalmi determináció* ennek a folyamatnak meghatározó mozgatója nála. Schöpflin nem vezet félre, nem mondja, hogy az irodalom tiszta irodalom, sőt, irodalomszemléletének *alapjává* teszi az irodalom vizsgálatának társadalmi-

⁷³⁰ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 29.

⁷³¹ Horváth János: A közönség kötelessége az irodalom körül. [Egy 1921-ben Cegléden tartott előadás szövege]. Közli Korompay János: *Kéziratok és Ady levelek. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1968. 72. évf. 3. füzet, 355–360.

⁷³² Érdeklődését a mind újabb és újabb jelentkezőkre is kiterjesztette, mint látni fogjuk Ottlik Gézáig, Nemes Nagy Ágnesig, Mándy Ivánig és még jó néhány a 40-es években pályájukat kezdőre.

szociológiai szempontját. (Ezért is válhatott 1912-től a *Huszdik Század* megbecsült szerzőjévé.) Módszerről azonban nem beszélünk az esetében, mert nemhogy nem volt tudatos elméleti rendszeralkotó, de még csak nem is alkalmazta tudományos iskolák fogalmi rendszerét.

Kedvelt műfaja a kritika mellett az esszé és a portré (arcképeszé⁷³³) volt. Schöpflin nem volt irodalomtörténész, nem volt tudós, nem rendszertant írt, hanem folyamatrajzot, a művek sokaságára alapozva. Fia is megjegyzi visszaemlékezésében, hogy bár fordította Rousseau-t és Schopenhauert, „az elvont filozófia tanulmányozása nem tartozott nézeteinek sarkalatos követelményei közé.”⁷³⁴ A szerkesztői praxis felől közelített, alanyi szerző volt abban az értelemben is, hogy irodalmi beszámolóit is személyes közvetlenségűek. S ha nincs személyes mondanivalója, de tudja, az illető szerző milyen helyet érdemel, milyen rang illeti, vendégszöveghez nyúl. (Pl. Tóth Árpádról három teljes oldalon át idézi Babits nekrológiáját irodalomtörténetében.)

Schöpflin irodalomtörténete (1937) társadalmi folyamatrajzon alapszik – ez a társadalomtörténeti bevezető a könyv leginkább kidolgozott része –, először a terepasztalt mintázza, rajzolja meg, s utána népesíti be csoportokkal, egyéniségekkel. A századvég és századelő nála – nincs erre jobb szó, mint ez a később egészen más értelmet nyert fogalom – *osztályharc*. Az osztályharcot megelőzte a temperamentumnak és a kultúrának a függetlenségi és a kiegyezési jelszót magáévá tevő, egyiket-másikat hirdető különbsége, csakhogy itt nem volt társadalmi ellentét a jelszavak mögé besorakozók között. Az irodalom szerepe körüli különbözőség, az erózió megjelenése kiütközött a „könnyed impresszionista”, „emberi arccal felruházott anekdoták”-kal és „tündöklő fantomok”-kal dolgozó Jókai népszerűségében is.⁷³⁵ A minta tehát világos: a kétségtelen tetőpont, az irodalmilag Arany Jánosban kiteljesedő „klasszikus magyar világnézet” után az 1890-es években új utakat kellett keresnie az irodalomnak. Az így megjelenő sokféleség korszakát nevezi Schöpflin Aladár rétegződésnek, súrlódásnak, a korszak kritikai gondolkodását monografikus igénnyel elemző Németh G. Béla a szemléletek interferenciájának.⁷³⁶ Az új utat a kiegyezés utáni kapitalizálódás egyengette, az új osztályok megjelenése, az idegenek, a németek, szlávok és zsidók asszimilációja. Az újságírók is a keresők közé tartoztak, köztes, mozgó életpályájú emberek voltak: közismert volt a korszakban Bismarck szállóigéje, hogy az újságírók pályatévészett egzisztenciák. Szó

⁷³³ Ld. Rózsafalvi Zsuzsanna: *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*. Budapest, Ráció, 2013.

⁷³⁴ Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó*, 24.

⁷³⁵ *A magyar irodalom története a XX. században*, 21.

⁷³⁶ Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

szerint ezt idézi fel Schöpflin, ezt mondta az imént idézett, az újságírás elméletével talán elsőként foglalkozó Biró Lajos, de szellemében hasonlóan nyilatkozott a tömegsajtó mindennapi irritációjától kifejezetten irtózó Karl Kraus is Bécsben. Egy – Gyulai Pál sajtóellenes észrevételeivel egybecsengő – aforizmája szerint: „Nem rendelkezni egyetlen gondolattal sem és azt mégis kifejezésre juttatni – ez teszi az újságírót.”⁷³⁷ A zárt szalonok kinyíltak, kávéházakká alakultak. Az újságíró – többnyire vidékről felkerült, bérelt szobákban lakó fiatalok voltak – belépett ebbe a kávéházba, lázas tervezéseket, értékeléseket és beszélgetéseket engedő köztérbe, a korabeli agorán érvelt vagy ágált, tehetsége és erkölcs szerint. A többszázéves fővárosban intézményesült az irodalom (lapok, nyomdák, kiadók) és további művészeti ágak (színház, zene, képzőművészet), de a tágabban vett kultúra is. Kialakult a tudományos élet differenciált szervezeti kerete is, jól megkülönböztetve magát az irodalmi kávéházak és redakciók világától.

A Schöpflin–Horváth János kapcsolat 1917-ben volt a legintenzívebb, miután megjelent Schöpflin már idézett, *Magyar írók* című kötete, amelyről Horváth János kritikát írt az akadémiai, konzervatív orgánumban.⁷³⁸ A múltat és a jelent program szerint összekötő, Schöpflin „természetes konzervativizmusát” kifejező, két korszak felé nyitott könyv ínyére volt Horváth Jánosnak, aki a nemzeti klasszicizmus jegyében tevékenykedett. Igényes, a nyugatos szerzőt komolyan vevő bírálatot írt a könyvről, amiben igencsak elmélyedt. Már a felütés mutatja, Horváth János jól érti Schöpflint, aki „[a]z írói egyéniség pszichológiai és társadalmi alkatának vizsgálatával magyarázó világot deríteni az irodalmi műre: ez a *Magyar írók* bevallott célja. Ami ilyen úton elérhető, azt el is éri. De [...] mintha Schöpflint az irodalmi műnél jobban vonzanák annak lélektani és társadalomismereti tanulságai.” Schöpflin egész pályájára kitekintve fontos észrevétel ez és igaz. Valóban kevés esztétikai elemzéssel találkozunk a *Vasárnapi Ujság* és a *Nyugat* kritikusanál. Mindent összevetve igazán kevés poétikai hatáselemzést olvasunk az életmű egészében, az iménti Ady-monográfiát tárgyaló fejezet szinte kivételt is képez. A továbbiakban is több helyütt adhatunk legalább részben igazat Horváth Jánosnak, akkor is ha „összeolvasott” túlzásokkal érezteti a könyv látásmódját. Schöpflin „szemében minden valamire való író képvisel valamit: Vörösmarty egy egész korszak politikai erkölcsiségét, Arany a földműves magyart; egyik az elszurnalistásodó

⁷³⁷ *A magyar irodalom története a XX. században*, 23. Szajbély Mihály: Irodalom és zsurnalizmus. Karl Kraus és Schöpflin Aladár írásai, mint az irodalom történetének forrásai a 20. század elején. *Tiszatáj*, 2005/2. 66–74. A Krauss-aforizma a 66. lapon olvasható.

⁷³⁸ Horváth János: Schöpflin Aladár: *Magyar írók*. Irodalmi arcképek és tollrajzok. A *Nyugat* folyóirat kiadása. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1917. 642–646.

irodalmat, másik a lateiner osztályt, ez a városba került falusit, amaz a katexochén⁷³⁹ városit; ki ezt, ki azt, gentryt, hivatalnok-osztályt, nagyapák ivadékainak emberöltőjét, kálvinista magyarságot, keverék lakosságú vidéket, tiszta magyart, megmagyarosodott német és németzsidó nemzedéket; s ha az író nem, vagy: az írón kívül, műve is csupa képviselőit mutogatja az egyfajta emberek különféle csoportjainak: a falu, a kisváros társadalmi rétegeinek, az új elhelyezkedésre kényszerített vidéki úrinőknek, stb. stb. S mindebben sok igazság, erős életérzés van és érdemes történeti, társadalomfejlődési tanulságok származnak belőle, melyek rendszerre összegezve alkalmas alapvetésül szolgálhatnak az utóbbi száz év irodalomtörténetéhez.” Erős „társadalomtani vonatkozásokat” társít az írókhoz Schöpflin. A másik jellemzője a *Magyar írók* szerzőjének „az író lelki arcképe”. A pszichológiai nézőpontot is kevesli Horváth János, mert a túlsúlyban lévő társadalmi ’származási képviselő’ – ez saját kifejezésünk, s nem Horváth Jánosé – miatt „[a] nagyon egyéni vonások szükségképp letompulnak s a műhöz közelebb álló író helyett a társadalomhoz közelebb álló ember köti le az arcképfestő figyelmét. Elannyira, hogy néha emberi mivoltában, otthonában, művei után képzelve, szinte megjeleníti, mint Bárd Miklóst, kiről különben is egyik leginkább reá valló rajzát írta. Többnyire keveselljük az egyéni vonásokat az arcképekben; leginkább Vargha Gyuláéban látszik túlzottnak a *tipikussá* [kiemelés – Sz. Á.] színezés, meg Babits Mihályéban. Legigazabb s egyéni vonásokban is élethű lélektani képmást Vajdáról festett. Az ilyen sikerült »arckép« szinte pótolni látszik az irodalmi elemzés hiányait.” Mást is kevesell Horváth, Schöpflin „bőven fejtegeti az új irodalmi irány társadalmi gyökereit, de hogy egyúttal irodalmi reactio is irodalmi előzmények ellen: ez nem érdekli, s hogy külföldi irodalmi hatás is szerepel létrehozásában, ha nem is tagadja, de keveset ad rá.” Ebben a gondolatban van némi bizonytalanság, nem adja meg mit ért irodalmi reakción. Az elemző kritika egy ponton átfordul harcias vitába, amikor a *Nyugat* egésze és annak vezére, Ignotus ellen fordul. „Tárgyi, tartalmi szempontok jobban érdeklik [Schöpflint]; formai megjegyzései többnyire szűkszavúak s a cikkek végére szorulnak, mintegy ráadásul.” Ebbe a mondatba nem köthetünk bele. De abba már igen, amikor azt írja Schöpflinről, „mert irodalmi értékét nem kereste s meg nem mérte, mondhatja az irodalmilag legüresebb kritikusok egyikéről, Ignotusról, hogy »gondolatokban gazdag polémikusa« [...] az új iránynak.” Ignotus valóban polemikus volt, az inga kilengett, gondolkodásában éppen a városiasság és az egyéniség (és az impresszió) volt az erőteljes szerepű újdonság.⁷⁴⁰ Horváth ezzel a gondolattal vitatkozik:

⁷³⁹ katexochén (gör): kiváltképpen való, tulajdonképpen, szűkebb értelemben vett

⁷⁴⁰ *A város* című fejezetünkben bizonyítottuk, hogy Schöpflin a városiasság kérdésében milyen finoman mutatta meg az átmenetiség fokozatait.

„nem igaz, hogy az írói egyéniség az irodalom centrális problémája. Az irodalom centrális problémája maga az irodalom, maga az egyes irodalmi mű s az irodalmi művek egy-egy csoportja vagy összessége.”

Horváth János gondolatmenete azonban – miután visszalép a Schöpflin-könyv következetes bírálatához – nem távolodik el a realitástól: olyan elvet keres, „mely nem ragad ki bennünket az élet eleven valóságából”. A tudósi lelkiismeretesség vezeti: nem akarja az irodalom örökérvényű meghatározását adni, csupán azt igyekszik megkeresni, mi az állandó az előző korok irodalomfelfogásában. Így jutott el már 1908-ban az „irodalmi alapviszonyról” szóló tételéhez: „az irodalom írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével.”⁷⁴¹ (Hogy Schöpflin az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című, Budapest Székesfőváros Nyomdája kiadásában megjelent füzetéről tudott, abban kételkedhetünk. Más volna a helyzet, ha azt az akadémia valamelyik folyóirata, s így közvetve a Franklin Társulat adta volna ki. A tudományos karrier és a minőségi hetilap nem egy pályán futott, amire bizonyíték lesz majd Schöpflinnek a Greguss-jutalomhoz írt Horváth-felterjeztése.) Kemény kritikát mond Schöpflinről, amikor azt írja: „Schöpflin ellensége az értékelő kritikának; amit egyszer szükségszerű fejleménynek tart, azt egyszerűen elfogadja s ezért céltalannak és fölöslegesnek tartja az új irodalmi irány körül kitört csatározásokat. E kritikai egykedvűség nehezen érthető s tisztán a polémiától való idegenkedéssel alig magyarázható. Ez valóságos tudós elfogultság. S aki elméletének éppen életszerűségét hangoztatja, csodálatosképpen nem látja át az irodalmi harcok életszerűségét.” Ezzel a megállapítással egyet is érthetünk, de a következő mondattal bajosan: „[m]inden olvasó értékeli a világon, s ezért harcol minden értékváltoztatás ellen”. Vajon miért harcol az olvasó a változás ellen? Vajon az olvasói igény miért nem változhat, tehetnénk fel a kérdést az Eötvös Collegium tanárának.

Alaposan, tőle meglepően felértékeli Schöpflint, amikor Gyulai Páléhoz méri szerepét.⁷⁴² Azt írja Horváth, hogy „nem méltányolja egész nagyságában kritikai ellenlábását, az értékelő Gyulai Pált. Azzal, hogy Jókai fogatkozásait [Schöpflin] meg tudja magyarázni, Gyulai értékelésén egy szemernyit sem változtathat; amiért a zszurnalista szellem térfoglalása

⁷⁴¹ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai, 1976. *** Nem tagadhatjuk meg a rejtett, de kibontható dinamika jelenlétét Horváth János gondolatmenetében sem. Híres tétele az irodalmi alapviszonyról – ’írók – művek – olvasók’ – magában rejti a változás gondolatát, hiszen az egyetlen változó az ’egyenletben’ az olvasó. Csak nem vonja le Horváth ennek a gondolatnak konzekvenciáit, miért, miben változik az olvasó.

⁷⁴² Gyulai posztjának öröklése a kor egyik kérdése volt. Horváth János „[t]ehetségére jó Péterfy Jenő figyelmeztetett. Azt mondta: erre vigyázni kell, ez valaki. Tréfásan kis Gyulai Pálnak szerette nevezni.” B. G. [?] levele Bartoniek Géza a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárához Horváth leszerelése ügyében 1917-ben. Martinkó András: Horváth János és az Eötvös Kollégium. *Kortárs*, 1979/1. sz. 91.

szükségszerű volt, Gyulai nem volt köteles azt nagyra is becsülni vagy csak elfogadni is az irodalomban. Gyakran mondja Schöpflin, hogy Gyulai ezt vagy azt »nem tudta megérteni«. Schöpflin vonzó szerénysége nem engedi, hogy ezt önhittségnek minősítsem; de bizonyos, hogy lebecsülése Gyulai szellemi képességeinek. Azért, mert valaki nem becsül valamit, nem következik, hogy nem értette meg, sőt meglehet, hogy azért nem szereti, mert nagyon is megértette. Gyulait megcáfolni csak úgy lehet, ha kimutatjuk, hogy amit értéknek ítélt, értéktelen és megfordítva. Minden egyéb tagadása Gyulainak erőtelen.” Ez mindenképpen dicséret, ha az idézet nagyobb része inkább Gyulai védelmét szolgálja.⁷⁴³ S szembetűnő Schöpflin kétségtelen szerénységének visszaigazolása.

A záró bekezdés is tartalmaz dicséretet, ha egy erős kérdéssel, kételkedéssel fejezi is be kritikáját Horváth János, s ismét megkérdőjelezi a *nyugatosság* értékét, számon kéri egyedisége meghatározását. „Schöpflin higgadtságát is, a legkülönbébb írókkal szemben egyenlő türelmét az magyarázza, hogy rokon- és ellenszenvét nem irodalmi kvalitások irányítják, ő, ki nyilvánvalóan a Nyugathoz tartozik, szép tárgyilagossággal ír a Nyugat legnagyobb ellenfeleiről is. Igaz, hogy ennek fejében ő sem definiálja a Nyugat irodalmi »értékeit«, mint általában eddig senki a nyugatosok közül.” 1917-ben a *Nyugat* 10. évfolyamában járt,

Schöpflin szerfelett hosszú levélben köszönte meg Horváth értő írását, elfogadta kritikai megjegyzéseit is – ha olykor vitázik is vele.⁷⁴⁴ Arra is volt figyelme, hogy Horváth hároméves szerbiai és galíciai frontszolgálatáról megemlékezzen, s erre is hivatkozva animálja, felrázza a keserű tudóst. A levélben ismét megjelenik a két korszak határának motívuma, amikor Schöpflin az „érvényét veszített tradíciókból” való bírálatok jogosultságát vonja kétségbe.⁷⁴⁵ Kritikai alapállását is aforizmaszerű pontossággal fejti ki Schöpflin, amihez értő beszélgető- és levelezőpartner kellett: „A megértésen való értékelés az én kritikai ideálom: a megértés legbiztosabb útjainak azokat tartom, amelyek a pszichológián és a szociális tényezők ismeretén keresztül vezetnek. [...] Nekem, ha olvasok valamit, mindig az az első kérdésem, mi volt az író szándéka: mennyiben érte el – a művet belülről, önmagából lehet csak helyesen megítélni, nem az én olvasói praeconceptióim vagy elfogultságaim szerint. A legtöbb kritikus szerintem ebben hibázza el a dolgát.” Schöpflin hitvallása tovább is megy, a *Nyugat* védelméig: „... akármilyen a *Nyugat*, tisztább és tisztességesebb ott az

⁷⁴³ Utalunk rá, hogy Gyulai körül szélesebb polémia is zajlott, mégpedig Heinrich Gusztáv és Horváth János között. Horváth János: Az Egyetemes Philológiai Közöny Gyulai Pálról. *Irodalomtörténet*, 1912. 501–502, ill. Heinrich Gusztáv: Gyulai Pál védelme? *Irodalomtörténet*, 1912. 535–536.

⁷⁴⁴ Schöpflin Aladár levele Horváth Jánoshoz, 1917. XII. 3. Horváth János és Schöpflin Aladár levelezése, uo.

⁷⁴⁵ Uo. 981.

irodalmi levegő, mint a hivatalos irodalom bármely orgánumban. Ezt mondhatom, mert ismerem mind a kettőt, s mindennap látom, hol lakik a gyávaság, elfogultság, megalkuvás és irigység, hol becsülik meg a tehetséget, s hol néznek rá ellenséges szemmel.” Buzdítás, nógatás van a levél befejezésében, ne hagyja Horváth, hogy a hivatalosság berkeiben „elszívják körüle a levegőt”. A zsidók bezzeg, mondja Schöpflin, kiverekszik a maguk igazát. „A magyar faj történelmi átka, a tunya lemondás van bennetek, vagy csak még nem jött el az időtök?” – kérdezi kis kívülállással, az asszimiláns kétes befogadottságának bizonytalan, „harmadik”, azaz se nem zsidó, se nem magyar státusából.⁷⁴⁶ Pedig még a tudott, bár még nem deklarált háborús vereség és forradalmak előtt voltak. A nagy trauma előtt, amely Horváth Jánost is a modernség elleni támadásra készítette.

De az 1917-es decemberi levélváltásnak van egy rövid, ám nagyon is hangsúlyozandó utószövege bő egy hónap múltán, 1918 januárjában. A levélváltás után Schöpflin puhatolózott a *Nyugat* szerkesztőinél, lehetséges volna-e, hogy Horváth János – „tökéletes függetlensége és gondolatszabadsága fenntartásával – írjon a folyóiratba. A „*Nyugat* körének összes tagjai részéről” megvolt a készség, „szívesen látnák, ha közénk állnál” – tudósítja ötletéről Schöpflin a tudóst. (Ugyanekkor fordult Schöpflin, Ignóus által felkért közvetítőként is, Szekfű Gyulához is, hogy írjon a *Nyugat*ba. Schöpflin felemlíti a Szekfűnek szóló levelében, hogy egyszer már ágense volt egy ilyen felhívásnak, akkor azonban Szekfű visszautasította azt, s most talán – a történelmi körülmények változtával – az egykori elhárítás okai nem állnak fenn. Azt is hangsúlyozza, mintegy erősítve Szekfű megnyerni kívánt rokonszenvét, hogy közben Babits is a szerkesztők sorába lépett. „Szívesen vonnók körünkbe a fiatalabb tudós-generáció tehetségesebbjeit, s hogy ez eddig kevésbé sikerült, annak éppen az illetők elfogultságából, rossz értesültségéből, vagy más egyéni okaiból való tartózkodása volt az oka. Nézetem szerint ezt rosszul teszik a köz érdekében...”⁷⁴⁷ Emlékeztetünk a tanulmányunk egy korábbi momentumára, arra, hogy Szekfű nem tartotta tudományos fórumnak a folyóiratot, s hogy ekkori mestere, Angyal Dávid is a távolságtartásra ösztönözte. Kétségtelen, a *Nyugat* irodalmi lap volt, akadémiai tanulmányok helyett az esszét preferálta, s legfőképpen az „ellenkultúrát” képviselte.⁷⁴⁸

A Schöpflin–Horváth János levélváltás azonban megszakadt, a kapcsolat nem jött létre. 1921-ben – már a numerus clausus törvény elfogadása után – jelent meg Horváth

⁷⁴⁶ Uo. 982.

⁷⁴⁷ Schöpflin Aladár Szekfű Gyulának, 1917. XII. 21. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 187.

⁷⁴⁸ Ld. Litván György bevezetőjét: *A szociológia magyar műhelye. A Huszadik Század köre*. Társadalomtudományi Könyvtár. Budapest, Gondolat, 1973. *** Az antológia sajnálatos módon nem vette fel az irodalomról szóló cikkeket, csak a szociológia tudományára fókuszált.

Jánosnak *Aranytól Adyig* című füzeté, az a műve, amellyel tudatosan elhatárolta magát az irodalmi moderniségtől. A magyarázat nem esztétikai, mert nyíltan publicisztikus irodalompolitikai megnyilatkozásról van szó, Szekfü Gyula „megbecsülhetetlen erkölcsi komolyságú” *Három nemzedékének* irodalmi párja. Klaniczay Tibor „kétes értékű írás”-nak mondja a szellemtörténeti iránynak nem a kifejezetten irodalmi-irodalomtörténeti, hanem történetpolitikai ágával rokonságba kerülő kis könyvet.⁷⁴⁹ Ebben már a bűnbakképzés uralkodó szándéka és akarata érvényesült. A „valódi nemzeti hagyományok” fordulat – különösen hogy az *A Hét*, a *Nyugat* és *A Holnap* rovására fogalmazódott meg – kirekesztés volt. Az erkölcsi értelemben vett „magyar fajiság” fogalmának használata a numerus clausus követő évben szintén a kitzasztást jelentette. Horváth János itt megfogalmazott tételét, hogy „Arany magyarsága” „kétségtelenül gyökeresebb”, „történetibb” és „teljesebb”, művészete „konkrétebbül nemzeti” mint Petőfié, majd Németh László fogja kiterjeszteni és felerősíteni 1939-ben, az újabb nemzeti tragédia előestéjén, de már a zsidótörvény elfogadása után.

Schöpflin keserű élességgel reagál Horváth János *Aranytól Adyig* című füzetére. Az asszimilációs folyamatot, annak törvényszerűségeit és jótékony hatásait értelmezve utasítja vissza Horváth „judeocentrikus világfelfogását”. Érvei között a városi élet jellegére való hivatkozás is szerepel. A részben „idegen faji eredetű családok fiaiból” kialakult középosztály – amely nélkül nincs új irodalom – a nyugati hatásokra is érzékeny volt, és környezetének megváltozásából adódóan „a városokba szorult intelligencia észrevétlenül vágyakat, szokásokat, igényeket és világnézetet váltott, új életmódjának megfelelően, újjá alakult viszonya a nemzet másik döntő fontosságú rétegéhez, a falusi földműves néphez” – írja Schöpflin. Megszűnt az Arany korát még jellemző egységes világkép, ez nyilvánvalóan az irodalomra is hatással van.⁷⁵⁰

Horváth János – mint Klaniczay Tibor értékeli – felismerte, hogy a Horthy-rendszertől „hiába várta Arany és Gyulai erkölcsi magaslatát, az ő munkásságukban megtestesülő »magyar szellemet« és visszavonult az irodalomtörténetbe, hogy ott annál következetesebben, de egyre anakronisztikusabban képviselje Arany-Gyulai központú irodalmi elveit. Témáiból jó néhány – Petőfi, Csokonai, Katona, Kisfaludy – de facto nem lépték túl az 1848/49-es évkört, az Arany-elemzések szaladnak fel a 19. század végéig. Ezzel is jelezte Horváth János a rendszerhez való hozzáállását.⁷⁵¹ De legyünk pontosak és ekként igazságosak Horváth

⁷⁴⁹ Klaniczay Tibor: „Aranytól Adyig”. *Irodalomismeret*, 2002/3–4. 99–100.

⁷⁵⁰ Schöpflin Aladár: Konzervatív kritika, fejlődő irodalom. *Nyugat*, 1921/8. 565–575.

⁷⁵¹ A *Napkelet* szerkesztésében való közreműködésen (1923–1926) túl egy irodalompolitikai jelentőségű kivételt azonban meg kell említenünk. Horváth János írta meg Herczeg Ferenc előterjesztését a Nobel-díjra 1925-ben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1925. 153–170.

Jánossal. A nagy világnézeti megrendülés után tíz évvel, 1928/30-as (illetve 1945/48-as) egyetemi előadásaiban, melyeket *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* címmel foglalt bele 1956-os tanulmánykötetébe, megengedőbben fogalmaz. A bevezető fejezetben („előadásban”), általánosságban, tehát nem feltétlenül a klasszicizmushoz kötöten így ír: „[a]z ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társadalmi, erkölcsi ellentétéké, s idő kell hozzá, hogy az irodalmi jelenségek tisztán esztétikai szempontból ítéltessenek meg, s bonyolult kapcsolataikból kibontakozva formai szerzeményként váljanak köztulajdonná...”⁷⁵² S a politikai viták elmúltával, maga is képes az „Ady-kor” legnagyobb szerzőire ekként nézni. A Magyar Szemle Társaság gondozásában megjelent *Magyar versek könyve* második kiadását (1942) a *Nyugat* halottaival, Babitscsal, Juhász Gyulával, Kosztolányi Dezsővel is kiegészítette. (Sőt, József Attilával is.) *Rendszeres magyar verstanában* (1951) is benne vannak az imént említett költők – már mint a „formai szerzemény”, azaz az esztétikai tapasztalat képviselői. Bár erre a spektrum megnyúlásra külön nem reflektál Horváth János, de mégis belátásnak, önrevízióknak kell tekinteni nyitását.

Amikor Schöpflin Aladár 1937-ben megküldi Horváth Jánosnak irodalomtörténetét, amely – mint látni fogjuk Schöpflin irodalomtörténetéről szóló fejezetben – éppen a *Nyugat* mítoszát alapozta meg, Horváth János hálával fogadja a „kitűnő munkát” (!), örömmel tapasztalja, hogy Schöpflin Aladár több helyütt is megemlékezik róla, felemlítve a *Nyugat* hívó gesztusát is. Szerényen köszöni a figyelmet – „az irodalmi életben csakugyan egészen jelentéktelen szerepet játszottam” – és elhárítja a maga korábbi szereplésének jelentőségét.⁷⁵³

Horváth János és Schöpflin Aladár kapcsolata – a barátság szót, szemben Korompay H. Jánossal, a szó értelmének mai módosulása miatt csak a korabeli értelmezésre utalva használnám – „elsősorban azért mondható nevezetesnek, mert az akkori irodalmi élet fő törésvonalát tudta áthidalni”.⁷⁵⁴ A II. világháború után egy pillanatra formálisan elmosódott kettejük értékrendjének különbsége, az ellentétek összebékülni, kiegyenlítődni látszottak. Horváth Jánost 1919-ben választották meg az Akadémia levelező tagjává, 1931-ben rendes tagjává. Schöpflin Aladárt csak 1948-ban – az írók tagságának megszüntetése előtti pillanatban – hívta meg a tudós társaság a falai közé.⁷⁵⁵ Ugyanebben az évben, a forradalom centenáriumának évében, az első díjosztás alkalmával Horváth János – mint Petőfi monográfusa (1922) – Kossuth-díjat kapott, annak is az első fokozatát. A kitüntetés átadásán

⁷⁵² Horváth János: *Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. 274.

⁷⁵³ Horváth János Schöpflin Aladárnak [Bp., 1937. máj. 31.] *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 339.

⁷⁵⁴ Korompay H. János bevezetése az általa közzétett levelezés előtt, i.h. 979.

⁷⁵⁵ Schöpflin tiszteleti tagságának kelte: 1948. VII. 2. Ld. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. Összeáll. Fekete Gézáné. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1975. 244.

nem volt jelen, s ez évben nyugdíjba is vonult. Schöpflin Aladár 1949-ben kapott Kossuth-díjat. Az átadó ünnepségen ő sem volt jelen, egyre kilátástalanabb küzdelmét vívta a Baumgarten-díj ügyében, betegen, keserűen.⁷⁵⁶

Bármennyire is másként gondolkodtak ők ketten az irodalomról, mindkettejük irodalom-eszménye veszendőben volt.

Szekfű Gyula

Az 1910-es években a hivatalos közvéleményben több területen egyenesen szemléleti visszaesést regisztrálhatunk. Különösen a múlttal, a hagyománnyal való szakszerű foglalkozás kapcsolódott szorosan az uralkodó konzervatív és közjogi nacionalista ideológiához és intézményrendszerhez.⁷⁵⁷ Nemzedékváltás ment végbe itt is, csakúgy, mint az irodalomban. Ugyanekkor az irodalom- és történettudományban tudományban fellép egy új nemzedék, amelyhez Horváth János is tartozott, s mellette a történettudományban Szekfű Gyula. Visszaütalunk az Eötvös Collegiumra mint kibocsátó intézményre, ahonnan ellentétes irányba is vezettek utak. Az új irodalom végül – több elbotló, megerősödni nem tudó kísérlet után – *Nyugat* körül csoportosul és állapotodik meg egyre inkább.

A kollégisták irodalom felé forduló neveltjei is a *Nyugat*nál állapotodtak meg. Ezt a fiatal társaságot Szabó Dezső kulcsregénye, *Az elsodort falu* is bemutatja.⁷⁵⁸ (Szabó maga tiltakozott a műfaji megnevezés ellen, de megjelenése első pillanatától kezdve foglalkoztatta az olvasókat, melyik szereplőnek ki a modellje.⁷⁵⁹)

Az ifjú konzervatívok asztaltársasága is szerepel a regényben. Horváth János – a regénybeli Habár János – „volt az egyetlen magyar vérből szakadt a társaságban. A magyar

⁷⁵⁶ A Miniszterelnökség Elnöki osztálya levele Schöpflin Aladárnak a pótlólagos díjátadásról, 1949. júl. 7. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 415.

⁷⁵⁷ Hajdú Tibor: 1905 – Az utak elválnak. Előadás a Magyar gondolat – szabad gondolat című konferencián. MTA Történettudományi Intézet 1999. febr. 12. Gépírat, a szerző birtokában.

⁷⁵⁸ A regény 1919 májusában jelent meg.

⁷⁵⁹ A szereplők azonosítását ld. Szöcs Zoltán: Szabó Dezső regényeinek nómenklatúrája. <http://www.tabulas.hu/szabodezso/irasok/regeny.html>. Letöltés: 2018.12.24. *** Ez a tanulmány (‘szócikk’) része a következő kötetnek: Szöcs Zoltán: *Szabó Dezső-enciklopédia*. Budapest, Kairosz, 2011. *** A kötet értékelését ld. Péter László: ~. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2013/4. 490–496.

irodalomba dolgozta bele magát... [...] gondosan elhatárolt kérdésben józanul látott, és sok levetkezhetsen becsület volt benne. [...] Eleinte a jelen irodalmi életről írogatott, s kartársait próbálta értékelni, de súlyosan tudtára adták, hogy így nem boldogulhat...⁷⁶⁰ Megbecsülő jellemzés, szeretettel írva. Szekfű Gyula a regényben Szeszák Gyulaként van jelen, egykori szabadlelkű kollégiumi társ. Szabó Dezső jellemzése szerint tiszta fejű fiatalember volt, de „tisztánlátó szeme, mohó érdeklődése kora nagy áramai iránt gyanússá tették. Pályája legelején fájdalmas mellőzéseket s nagy megpróbáltatásokat kellett elszenvednie”, s utóbb, „ereje fogytán belátta, hogy megbízhatóvá kell szelídülnie, [...] kegyeltje lett a hivatalos tudomány minden nagyságának, mert megbizonyosodott, hogy ő sem akar előbb és okosabb lenni náluk, és már ott állt az egyetemi katedra tövében”.⁷⁶¹ A fájdalmas mellőzés *A száműzött Rákóczi* című vitára, botrányra utal. Éppen arra a műre, amelynek kapcsán Schöpflin és Szekfű megismerkedtek. Számunkra most nincs relevanciája a regény egésze igazságainak vagy túlfestéseinek, e tekintetben egyetértőleg hivatkozhatunk Fülep Lajos nagyszabású, kifejezetten esztétikai természetű kritikájára a *Nyugatból*.⁷⁶² Itt a két életrajzi elem rímélése a fontos, egyik fiatal sem érvényesülhet akadémiai körökben, ha kilépnek a nemzeti konvenciókból. A hatalom – a szaktudomány nevében – mindkettőjüket visszahőköltette az egyéni pályaalakítástól. Kísérleteik a konzervatív és modern közti szakadék áthidalására – saját konzervativizmusuk határaival együtt – nem vezethettek sikerre. Bourdieu mezőelmélete szerint mindketten „a polgári felszentelést (vagyis akadémiai tagságot) hozó út” mellett döntöttek.⁷⁶³

Schöpflin Aladár és Horváth János megismerkedésének ’médiuma’ – a költő tudtán kívül is – Ady Endre volt. Schöpflin és Szekfű kapcsolatának közvetítője pedig *A száműzött Rákóczi*.

1914-ben tavaszán Schöpflin kétszer is írt Szekfű Gyula terjedelmes könyvéről.⁷⁶⁴ Először a *Vasárnapi Ujságban*, majd a két hónap múltán a *Nyugatban*.⁷⁶⁵ A két írás között lényeges különbség van. Az első ismertetés lelkes visszaigazolása egy új történelemszemlélet ígéretének. „Nagyon sokban ellentmond elődei, s különösen Thaly Kálmán felfogásának, s a tudományos kritika neki ad igazat, mert hiszen általánosan ismeretes, hogy Thaly történetírói tisztánlátását elhomályosította Rákóczi és hívei iránti föltétlen hódolata, amelynek az volt a fő

⁷⁶⁰ Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest, Táltos, 1919. II. k. 131, 134–135.

⁷⁶¹ Uo. 131–134.

⁷⁶² Fülep Lajos: Szabó Dezső regénye. *Nyugat*, 1919/16–17. [december] 1021–1036.

⁷⁶³ Pierre Bourdieu: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához, 181–182.

⁷⁶⁴ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi 1715–1735*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadóvállalata, 1913.

⁷⁶⁵ [Schöpflin Aladár]: Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. *Vasárnapi Ujság*, 1914/5. 95–96; Schöpflin Aladár: A Szekfű ügy. *Nyugat*, 1914/7. 500–502.

törekvése, hogy mennél fényesebbnek mutassa be Rákóczi sorsát és szereplését. Általában az igazság bátor kimondása – ritka erény a mi tudományos életünkben – egyik legrokonszenvesebb jellemvonása Szekfű könyvének” – írja Schöpflin. A könyv fogadtatása ekkor csak még indult, azonban közben zajos, sőt botrányos polémia alakult ki körülötte, egyelőre a napilapokban és a parlamentben is.⁷⁶⁶ Így a *Nyugat*-beli írás már a Szekfű-ügy címet viseli és védelmére kel a történészeknek. Az intonáció jól mutatja a kialakult helyzetet, s egyben azt is jelzi számunkra, hogy Szekfű Gyulán milyen nyomás volt, s kulcsot ad Szekfű későbbi működéséhez is. „Kiskocsmai hazafias asztaltársaságoknak pompás alkalmuk van – a borfogyasztás fokozódásában érezhető is a hatása –, hogy honfibanattal elegyítve hajtogassák a szódavizes bort, és e tevékenységükért az esti lappal mondassanak maguknak hazafias köszönetet. Lelkes egyetemi ifjak, akik alapvizsgálataikat is honszerellemmel helyettesítik, végre ismét loboghatnak a hazáért, amire ebben a mai sivár korszakban már vajmi régen nem volt alkalmuk. Bajokkal küszködő szerkesztőségek kissé felfrissíthetik a lapjuk iránt megcsappant érdeklődést. Homályba merült féltudósok ismét napfényre jönnek és kitarthatják bölcsességüket. Mint egy vészkiáltás fut végig a Kárpátoktól az Adriáig: ismét elérülték a hazát. Micsoda gyönyör a vészkiáltóknak: ismét elérülték a hazát, s ismét meg lehet menteni.” Saját pozícióját is nyilvánvalóvá teszi a *Nyugat* olvasói számára: „[e]bben a hazaárulásban e sorok írójának is volt némi kis része. Nem mint a büntett elkövetőjének, sajnos, csak mint feldicsérőjének. Önök, olvasóim, jól tudják, az elsők egyike voltam s talán a leglelkesebb azok között, akik Szekfű Gyula A száműzött Rákóczi című könyvét mint történeti tudományunk nagy nyereségét üdvözlötték.” Schöpflin, bár nem történész, metsző hangon, világosan szól hozzá egy szakkérdéshez, s mint ironikusan megjegyzi, elfogultan. „Elkövettem ugyanis azt a könnyelműséget, hogy elolvastam a könyvet, és aztán nyilatkoztam róla. Napilapokat író társaim ennél óvatosabbak: ők nem engedik magukat a könyv olvasásától befolyásoltatni: egész függetlenül nyilvánítanak róla ítéletet. A gondolatmenet ez: egy ellenzéki lapban valaki, aki olvasta a könyvet, hangos kiabáló szóval pánikot kiált: Rákóczit meggyalázták, mentsük meg Rákóczit! Konkurens lap, ne menjünk mindjárt utána. De ha a harmadik napon csak egy kicsit látszik, hogy a kiabálásnak hatása van, akkor elkezdünk mi is kiabálni, mert hát nem maradhatunk hazafiság dolgában a konkurens mögött.

⁷⁶⁶ A vitában eminens politikusok, közéleti emberek szólaltak meg a történészek mellett: Apponyi Albert, Kacziány Géza, Landauer Béla, Prohászka Ottokár, Sággy Gyula, Ballagi Aladár. Többek között azzal vádolták Szekfűt, hogy megrágalmazta Rákóczit, utólag is tiltakoztak, hogy ebben az akadémia kiadóvállalként részt vett és felszólaltak az ellen, hogy amennyiben Szekfűt az egyetem habilitálná, nyilvános előadásban értelmezhesse Rákóczi működését és megítélését. Még országos politikai mozgalom is szerveződött ellene. A vita feldolgozását, illetve Szekfű szellemiségét ld. Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Pozsony, Kalligram, 2015. 61–93. *** Andrássy Gyula kis könyvet szentelt alapvetően Szekfű szemlélete nyilvánossága érdekében. A kötetet a Franklin Társulat adta ki 1914-ben.

A könyvet nem olvassuk el, mert ki tudja, hátha akkor nem volna szívünk támadni. Egyszerűen nekirontunk, brutálisan vagy brutálisabban, ahogy az ízlésünk bírja.” A történettudomány szabadságát és a szellemi élet jövőjét félti Schöpflin a megszólalóktól, utalva arra a parlamenti kiátkozásra, amely után annak képviselője megígérte, hogy ezek után el is olvassa a könyvet.⁷⁶⁷ Elhelyezte Schöpflin Szekfűt a magyar történetírás nagyjai között, úgy, hogy saját maga értékrangsorát állított föl. A hivatalosság, írja, „a magyar történetírás, amelynek színvonalát Horváth Mihály, Szalay László és Salamon Ferenc adták meg, le akarja szállítani a Thaly Kálmán színvonalára. Mert hogy Thaly Kálmán történetírása, minden érdeme mellett az előbb említettekhez képest sokkal alacsonyabb színvonalú, azt mindenki el kell hogy ismerje. Szekfű Gyula pedig a Salamon Ferencek színvonalához igyekszik kapcsolni a magáét. (Itt jelezni kell, hogy Schöpflin Thaly szellemi öröksége ellen is írt korábban egy cikket a *Nyugatban*.⁷⁶⁸) A konklúzió egészen pontosan mutatja, hogy milyen hatalommal került szembe Szekfű, s nyugodtan mondhatjuk, a magyar irodalom is: „Az egész dolog nem volna cseppet sem tragikus, sőt még haszna is volna, amennyiben – mint könyvtárosoktól hallottuk –, nagyban előmozdította Szekfű könyvének elterjedését, és sok olvasót szerzett neki. De megvan az a veszedelme, hogy elriaszthat és további munkájában megbéníthat egy olyan tudóst, akihez tehetségre, képzettségre és írói készségre fogható a magyar történetírók fiatalabb generációja aligha tud egyet is felmutatni. [...] S ezen a ponton válik fontossá az Akadémia állásfoglalása Szekfűvel szemben, mert a magyar tudós, ha az Akadémia s a vele többé-kevésbé kapcsolatban álló többi tudományos testületek és hatóságok ellene fordulnak, vagy csak nem támogatják, meg van fosztva a tudományos munkának még a lehetőségétől is, olyanná válik, mintha a légszivattyú üvegharangja alatt ülne, s kiszivattyúznák fölüle a levegőt.” Az akadémia 1914. március 30-án hozott is egy határozatot, amely azonban „különbön korrekt, csak a terrorizmussal szemben nem elég erélyes”, írja nagyon határozottan Schöpflin. Kilátásba helyezi azt is, amennyiben szükséges lesz a kérdéssel tovább foglalkozni, újból meg fog szólalni –, ahogy ez be is következett – s

⁷⁶⁷ 523. országos ülés 1914. március 18-án, szerdán. *Képviselőházi Napló*, 1910–1915. XXIII. kötet • 1914. március 13–április 21. 153. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogykdok_1910_1918/ Letöltve: 2019.02.03. *** Ugyanezen az ülésen jött szóba, hogy korábban Benedek Elek nemzeti szemléletű történelemkönyvét a munkapárti (a „lángoló királyhűségű” Khuen-Héderváry) korszakban kivonták a forgalomból. Benedek „megcsinálta a munkát, be is vezették minden államsegélyes iskolába, és gondoskodás történt arról is, hogy a felekezeti iskolákban telhetőleg ez a munka cserélje fel az osztrák-magyar történelmet”, aztán bevonták, „ma is a kultuszminisztérium padlásán hever az összes történelmi anyag.”

⁷⁶⁸ Schöpflin Aladár: Thaly Kálmán revíziója. *Nyugat*, 1914/3. 183–189.

hozzátesz „az ügyhöz egy-két komoly szót”. (Szekfű karrierjét valóban késleltette a könyv körüli botrány.⁷⁶⁹)

Nem csoda, hogy már a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent névtelen írás után, miután visszamenőleg a Thaly-revizíót is elolvasta, a „hálálkodási formalitások mellőzésével” megköszöni Schöpflinnek, hogy a rövid cikkében leírta a Rákóczi–Don Quijote-párhuzamot. Szekfű megemlíti, hogy ezt a párhuzamot ő maga is érezte, „sőt meg is említettem munkámban, ki is szedte a nyomda –, de én, bevallom, a korrigálásnál kitöröltem az illető részeket. Magam is beláttam, de egyetlen barátom, aki a munka létrejövését mindvégig figyelemmel kísérte és támogatott: Horváth János, ő is konstataulta, hogy a magyar publikumban még vajmi kevés embernek van meg az elfogulatlan műveltsége, hogy fel ne akadjon a Rákóczi–Don Quijote-párhuzamon. Így ebben, bevallom, concessiót tettem a közönség hátramaradottságának, amelyet pedig előbbre segíteni és megjavítani kellene mindnyájunknak.”⁷⁷⁰ Bocsánatot is kér Schöpflintől a megalkuvásért. Elképzelhetjük a levél hatását: Schöpflin szövetségesnek érezhette magát. Ezt megerősítette Szekfű következő levele, ami – a tartalma most közömbös maradhat – ezzel a formulával zárul, hogy sorai „bizonyítják őszinte nagyrebecsülésemet.”⁷⁷¹ A levél egy mozzanata érdekes, arra világít rá, hogy a *Nyugat* közben cikket kért Szekfűtől, s ezt a történész „bármennyire megtisztelőnek” is tartotta, elhárította. (Bár nem tartozik a mi vezérvonalunkhoz, azt is tudjuk, Szekfű nagyon ügyelt karrierjére, döntésére hatással volt egykori kollégiumi társai figyelmeztetése,⁷⁷² hogy a *Nyugat* elismerése veszélyes lehet rá nézve, és befolyásolta tanára, Angyal Dávid levele is.⁷⁷³)

A nagy botrány kirobbanása előtt Schöpflin levelet írt Szekfűnek, feltételezve-megértve, nem képzelhető el, hogy Szekfű „valaha is igénybe vegye [a *Nyugattól* érkezett] szíves meghívást”. Ekkor még csak hallomásból volt tudomása Schöpflinnek a könyv körüli vitákról, „talán azt az egész történelmi perspektívát, melyet a könyv nyit, bizonyos körök rossz

⁷⁶⁹ Nem érintjük Szekfű nyilvános válaszait [*Felelet A száműzött Rákóczi dolgában*, 1914; *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?*, 1916] amiket a könyvét ért támadásra írt, ezek kívül esnek vonalvezetésünkön.

⁷⁷⁰ Szekfű Gyula Schöpflin Aladárnak [Bécs, 1914. febr. 17.] *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 139–140.

⁷⁷¹ Szekfű Gyula Schöpflin Aladárnak [Bécs, 1914. febr. 12.] Uo. 141–142.

⁷⁷² Részlet Lukács Károly leveléből: „De megállj csak, Schöpflin és a *Nyugat* oly kompromittálólóg rángatnak bal felé, hogy egyszer csak azon veszed észre magad, hogy közöttük vagy! El lehetsz készülve egy »20. századi« panegyrisre is (nem én tölem, ne félj!), és ahhoz mit szól majd Angyal és Károlyi?” Idézi: Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye*, 74.

⁷⁷³ Angyal Dávid olvasta Schöpflin írását, s némi gúnnal és lenézéssel jegyzi meg, „úgy látom, hogy Ön e körökben „gut angeschrieben”. Sebjaj! Önt azért nem kevésbé becsülöm és szeretem.” Szekfű le akarta mosni magáról a *Nyugat* bélyegét, erre válaszlevele a bizonyíték: „Azt hiszem különben, hogy a *Nyugat* dicsérete óta (még nem olvastam) a Karban kilátásaim aligha gyarapodtak, ellenkezőleg csak estek. Pedig ártatlanul jutottam a *Nyugat*ba, Schöpflin nemcsak nem ismer, de még csak nevemet sem hallotta azelőtt, hogy a könyvön olvasta.” Idézi: Kollarits Krisztina, a két levelet februárra kelteztve a következő jelzetekre hivatkozva: Angyal Dávid levele Szekfűnek, 1914. II. 5., EKK G 628; Szekfű Angyal Dávidnak, 1914. II. 9., MTA kéziratár, Ms 804/263. Ez a dátum nem lehet valós, mert csak az április 1-én megjelenő *Nyugat*-számban írt Schöpflin a Szekfű-ügyről.

szemmel nézik, s ha nem is nyilvánosan, bántják”.⁷⁷⁴ Itt írja le először a „légszivattyú harangja” és a „kiszívják felőle a levegőt” fordulatot, ami innen, a levélből kerül át a *Nyugat*-beli *Szekfű-ügy* című védőiratába.⁷⁷⁵ A napisajtó hadjárata és parlamenti felszólalások után ismét levelet írt Schöpflin Szekfűnek. A közhangulatra reflektál, Szekfűt támogatva: „Ha tisztességes és jóhiszemű emberek rokonszenve némi enyhítésére lehet abban a vad, embertelen és civilizálatlan hajszában, amit most a homályból előbúvó sajtó-skorpiók csinálnak Ön ellen – akkor kérem, érezzen maga mellett engem is.”⁷⁷⁶ Schöpflin nem tudott róla, milyen komoly volt személyes elismerése a két (vagy akár több) fiatal konzervatív tudósok körében. Szekfű Gyula–Horváth János és más kollégisták közötti levelezés szerint felmerült a gondolat, eljátszottak vele, hogy talán Horváth János megírhatná az egész Szekfű-ügy történetét és éppen a *Nyugat*-ban. A kiegészítés, a lehetséges feltétel a meglepő és fontos számunkra: mindez akkor volna lehetséges, akkor éreznék magukat biztonságban, sugallja a levél, „[h]a Schöpflin volna a Ny[ugat] szerkesztője.”⁷⁷⁷

(Schöpflin az életében van egy – egyelőre feltáratlan – epizód. Egyelőre közvetetten tudunk erről. Kollarits Krisztina említi egy tanulmányában, hogy Schöpflinnek „nagy sérelme volt, hogy az egyetemi magántanárságra hiába pályázott”.⁷⁷⁸ A Schöpflin levelekben erről nincs szó, de még utalást sem tudunk ekként értelmezni. Az 1914/15-ös évkörhöz kötése méginkább elbizonyító. Tudós „kollégája” – ezt a kifejezést nem is nagyon alkalmazhatjuk, hiszen annyira távolálló közegben működtek – Horváth János is 1913-ban ajánlja Greguss-jutalomra.⁷⁷⁹ A jutalmat nem kapta meg. Schöpflin első kötete, a *Magyar írók* csak 1917-ben jelent meg, azaz nem volt könyv-alapja Schöpflinnek egy ekkortáji habilitációra. Az egyetemi jogutód, az ELTE Levéltára sem talált használható adatokat.⁷⁸⁰ Feltehető, hogy Schöpflin

⁷⁷⁴ Schöpflin Aladár Szekfű Gyulának, Budapest, 1914. II/25. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 142.

⁷⁷⁵ Szekfű vissza is igazolta a támadások jellegét, s bár nem kérte, de a *Nyugat* támaszt biztosított számára, s ezt jól fogadta. Ezt írta Schöpflinnek: „A légszivattyú nem is hasonlat, valóság. Egy ideig kissé súlyosan érzem.

⁷⁷⁶ Schöpflin Aladár Szekfű Gyulának, Budapest, 1914 III/26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 145.

⁷⁷⁷ Szekfű Gyula Horváth Jánosnak [Bécs, 1914. május 1.]. Idézi: Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye*, 146.

⁷⁷⁸ Kollarits Krisztina: „A híd túl messze volt”. Babits és a konzervativizmus kapcsolata 1917–1939. Új Forrás 2008/9. *** A szerző nem ad meg forrást, az adat nem kap jegyzetet. Személyes megkeresésemre sem tudott választ adni a forrásról, „valahonnan kijegyezte”, írta kérésünkre, s egyelőre a kéziratárak, könyvtárak zárlata miatt nem tudtuk megkeresni az információ lelőhelyét. A szövegbe 1914/15-ös eseményhez kötődve szövődik a félmondat, ahhoz a gondolathoz kötődve, hogy Szekfű Gyula kinevezését is két évvel hátráltatta a *Száműzött Rákóczi* körüli vita.

⁷⁷⁹ *Irodalomtörténet*, 1913. Kötetben: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Szerkesztette Korompay H. János és Korompay Klára. Osiris klasszikusok. Budapest, Osiris, 2009. 213.

⁷⁸⁰ Hős János levéltáros értesítése tudakozásunkra: Kérésére végignéztem az adott korra vonatkozó bölcsészkar mutatókat, de nem talákoztam Schöpflin Aladár nevével, ami számomra azért is meglepő, mert ha S.A. hivatalosan kérte magántanári képesítését, akkor annak nyoma kell hogy legyen a Tanácsulási jegyzőkönyvekben, majd azt követően a kar mutatóiban. Mint a belső levelezésünkből kiderül, mozgósítottam kollegáimat is: Varga Júlia 1907-ig dolgozta fel adatbázisban a jegyzőkönyveket, a jelenlegi vezetőnk pedig az interneten elérhető beszkenelt anyagban kutatott iratok után. Sajnos eredménytelenül.” 2011. március 10.

esetlegesen csak érdeklődött az egyetemi tanári pálya lehetősége iránt, s Kollarits Krisztina egy ilyen levélbeli utalásra hivatkozik. Tovább gyengíti a feltételezést, hogy számtalan utalásunk van arra nézve, hogy Schöpflin rendkívül halk és monoton, sőt, álmosító előadó volt. A hivatkozás tehát mindenképpen további kutatást kíván. Amiért említjük, hogy Schöpflinnek volt egy, a másik mezőre való átlépési gondolata, talán reménye. Kellő erőt érzett személyiségében a két körülhatárolt és viaskodó működési terep határának áthágására.)

A távolmaradást tanácsoló Angyal-levél és Schöpflinnek az ezt megértő támogatása ellenére, két év (!) múltán, a háború közepén, a *Nyugat* visszatért a Rákóczi-könyvre. *Aforizmák a Szekfű-ügy körül* címmel írt Schöpflin egy visszatekintő értékelést. A tét már nem is csak a könyv volt, hanem a nyilvános vélemény érvényre juttatásának lehetősége. A cím is érdekes, Schöpflin tudatosan használja a görög műfajt, fölényben tudja magukat, ezért él a szellemes, általában egyetlen mondatból álló erkölcsi tételt kifejtő mondas adta lehetőséggel. Ebben ismét és mondhatni makacsul összekapcsolja a Szekfűt és a *Nyugatot* ért támadásokat, s nem törődik azzal, hogy Szekfű pályájára ez az együttes tekintet kellemetlen lehetett: „Szekfű hívei most a maguk bőrén tapasztalhatták, mit jelent az, ha a politika beletolakszik a tudományba. Vannak Szekfű e hívei közt olyanok, akik élesen támadták és támadják a mai fiatal magyar irodalmat, s a támadásaikhoz legfőbb argumentumaikat a politika gondolatmenetéből veszik, vagyis beleártják a politikát az irodalomba. Nyugodtak lehetünk, ha alkalom kerül rá, folytatni fogják támadásaikat, összes politikai argumentumaikkal. Egyáltalán miben különbözik a Szekfű elleni hajsztától az a hajsza, amely a *Nyugat* körül csoportosult írók ellen évek óta csaknem megszakítás nélkül folyik [...]? Csak abban, hogy irodalmi dolgokban a közönségnek legalább egy része sokkal jobban van tájékozva, mint tudományokban, s ezért nem ugratható be olyan könnyen.”⁷⁸¹

Schöpflin figyelemmel kísérte Szekfű és a vitára évek múltán is visszatérő további reakciót. Amikor elolvasta a *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* című, 165 oldalas könyvét, levelet írt Szekfűnek. A választ nem ismerjük, de két, időben közeli, Szekfűnek írt levelet 1916-ból igen, s ezeket nyugodtan nevezhetjük Schöpflin önképe megrajzolásának. Nyílt, őszinte levelek, nagybecsüléssel, de a második határozottan rögzíti Schöpflinnek az úgynevezett, magyar értelemben vett konzervatívoktól eltérő álláspontját. Az első levélben⁷⁸² Schöpflin önmagáról, alkatáról árul el intimitást. „Nekem az ügy elsősorban pszichológiai tanulságaival érdekes. Annak idején, impulsív és ideges ember lévén, lelkileg átéltem az ön elleni hajsza izgalmait, mintha ellenem ment volna. Azóta még közvetlenebbül, a benső

⁷⁸¹ Schöpflin Aladár: *Aforizmák a Szekfű-ügy körül*. *Nyugat*, 1916/9. 503–508.

⁷⁸² Schöpflin Aladár *Szekfű Gyulának*, Budapest, 1916 ápr. 15. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 165–166.

barátság és szoros lelki közösség révén teljesen átéltem és átéreztem egy másik Szekfű-ügyet is, amelyet a most múlt héten Rákosi Jenő csinált Ady és Babits ellen épp annyi igazsággal és épp oly élénk érzéssel [...] Hát nekem az ön ügye személyes ügyem. Emellett mintegy tükörben látom benne a mai Magyarország uralkodó erőinek képét.”⁷⁸³ A levélből kiderül, még mindig nem ismeri Szekfűt személyesen – Szekfű ekkor levéltárosként Bécsben dolgozik –, s az is, hogy örömmel venné a megismerkedést. A levélben utal arra, Babitsot – a tisztviselőtelepi tanárt – milyen retorzió érte, amiért óráján Szekfű Rákóczi-jából olvasott föl. Érdekesebb a második Schöpflin levél, sajnos nem ismerjük azt a Szekfű levelet, amelyre válaszol. A válaszlevél első mondatában elhatárolódik: „abban a kérdésben, amely levelének tárgya és célja, sajnálatomra különvéleményt kell bejelentennem”.⁷⁸⁴ Valamilyen mértékben Szekfű a saját konzervatív oldaláról írhat pozitívumot, talán a viták lecsengéséről, talán habilitációja sikere öröme, s közben elhatárolódott igazi védőitől. Schöpflin erre felel kérdéssel: „Védte az Akadémia? Védte az egyetem? Védtek a sok pénzzel, mindenféle támogatással, társadalmi szabadalommal élő és visszaélő tudományos társulatok, folyóiratok? Védte-e igazán, bátran, az a néhány előkelő úr, akik a világ előtt mint az Ön védője állnak? Az egy Riedlt kivéve egyik sem védte meggyőződésből, csak muszájból, engageáltságból, kellenül. Ellenben védtek Önt, tőlük telhetőleg, bátran néhány szegény hatalom és társadalmi distinkció nélküli emberek, akik maguk is egész pályájukon hasonló harc gépfegyver-tüzében állanak”, s akiket „rossz zsidó szóval” progresszívnek neveznek.⁷⁸⁵ A folytatásban erős önérzet mutatkozik Schöpflin részéről: „Nem szokatlan ugyan nekünk, hogy akiknek szolgálatokat teszünk, azok sietnek az ellenfél vagy a közönség előtt szabadkozni a mi szolgálatainkért, de megszokni ezt nehéz. Azt is értem, ha Ön konzervatív és »hazafias« közönséghez fordulva nem dicsekszik a mi támogatásunkkal, hazafiatlanokéval; ez elvégre taktika dolga; de aki így taktikázik, ne csodálkozzék, ha akadnak, akik játékát kétfelé valónak találják”. (Schöpflin szövegeiben általában idézőjelesen – „hazafias” – használja a jelzőt, elhatárolódva az álságos érzéstől, üres szóhasználatától. Ezt követően Schöpflin megint vallomásos hangot üt meg, de férfias eltökéltséggel: „... a mai Magyarországon tisztességes és őszintén előbbre vinni akaró törekvés csakis a sokat csúfolt, üldözött, agyonrágalmazott ún. progresszív csoport részéről talál támogatásra, és ha bántják, védelemre, s ma, akárki akármit mond, kulturális erkölcs és lelkiismeret csak ott van. Hogy modorban, hangban, gesztusokban

⁷⁸³ Uo. 165.

⁷⁸⁴ Schöpflin Aladár Szekfű Gyulának, Budapest, 1916 V/17. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 166–168.

⁷⁸⁵ Schöpflin itt Ignóus [Olvasás közben. Magyar Tudomány. *Világ*, 1914. április 5. 1–3; Ignóus Riedl Frigyesnek, MTAKK Ms 491/23; Hajszák. *Világ*, 1916. április 30. 1–3.], Laczkó Dezső [A Rákóczi-irodalom revíziója, *Husadik Század*, 1915/685 – 686.] és saját védőirataira utal.

az idetartozó emberek nem mindig kellemesek a kényes ízlésnek? Az ő helyzetükben nem fejlődhetnek ki kellemes modor és arisztokratikus tónus – ez a kegyelmes urak dolga.[...] A magyar kenyérnek pedig, akármerre nézek, nem találok más kovászát, mint Jásziékat, Ignotusékat és társaikat. Akármilyen is, de kovász. S ez a felismerés, amelyre két évtized elmélkedése, megfigyelése és tapasztalata vezetett, hozzájuk köt engem is. Világnézetükkel sok ponton nem egyezem, de legalább van világnézetük és becsületesen ragaszkodnak hozzá. Én nem mehetek B. A.-val [Berzeviczy Albert – Sz. Á.], de nem mehetek A. D.-vel [Angyal Dávid – Sz. Á.] sem, akit az én perspektívámból nézve semmi kvalitatív különbség nem választ el B. A.-tól. És nem mehetek sem Rákosi Jenővel, sem Beöthy Zsolttal, sem Szabolcska Mihállyal – én csak Ignotusszal, Jászival és Adyval tudok menni. Amazoktól elválaszt az érzések, gondolatok, erkölcsi felfogások egész világa [...] A háború ebben megerősít. Nem tudok más eredményre jutni, ezt a háborút a nacionalizmus idézte fel, az összes népek nacionalizmusa, s ezért bennem kipusztult a nacionalizmus utolsó nyoma is, ami még nevelkedésemből megmaradt.” Még mindig ragaszkodik Schöpflin Szekfűhöz, mint akinek „gondolkodása iránya és lendülete” hasonló az övéhez, de aki nem tudja levonni gondolkodása konzekvenciáit, „olyan okokból, melyeket kicsinyesnek kell tartanom. [...] Ezt meg kellett mondanom, egymáshoz való álláspontjaink tisztázása végett, nyíltan és tárgyilagosan, minden mellézköngye nélkül. Ha, mint ígérte, felkeres, talán szóban jobban megvilágíthatjuk a dolgot.” Schöpflin nem sért, de kategorikus, fenntartja a további kapcsolat lehetőségét. Megismerkedésük körülményeiről nincs tudomásunk.

Szekfű bekerült a Baumgarten Alapítvány tanácsadó testületébe.⁷⁸⁶ Azt sem tudjuk, a magázódás mikor váltott át tegeződésbe, de a 30-as évek leveleiben már ezt a formát alkalmazzák, és Szekfű Schöpflin „régii tisztelő hívének és barátjának” mondja magát.⁷⁸⁷ Schöpflin irodalomtörténetét is hasonló fordulattal köszöni meg 1937-ben, a hosszabb értékelést mellőzve, röviden hozzátéve, hogy „az irodalom társadalmi háttérét rajzolva, nekünk, történészeknek is egészen új vezető gondolatokat is adtál”.⁷⁸⁸ Meleg visszaemlékezéssel felköszönti Schöpflint hetvenedik születésnapján is.⁷⁸⁹

Újabb viták a *Nyugat* eszméiért – egy nagyobb autoritással, Berzeviczy Alberttel

⁷⁸⁶ Erről ld. A Baumgarten Alapítványról szóló fejezetünket.

⁷⁸⁷ Szekfű Gyula Schöpflin Aladárnak, [1933. V. 17.]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 316.

⁷⁸⁸ Szekfű Gyula Schöpflin Aladárnak, [1937. október 24.]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 344.

⁷⁸⁹ Szekfű Gyula Schöpflin Aladárnak, [1942. okt. 4.]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 380.

A Szekfü-ügy még a világháború alatti időszakhoz kötődik. A megrendítő erejű háborút követően erőteljesen megváltozott az ország közhangulata. Számba vették, hirdették, hogy a forradalmak vezetői közül hányan voltak zsidók. 1920-ban a parlament elfogadta a kontinens első numerus claususát, ami a zsidók (és papírforma szerint az országban élő nemzetiségek) egyetemi tanulmányainak korlátozását tartalmazta. De még két évvel visszább léphetünk, amikor Szép Ernő *Lila ákác*ának hőse 1918-ban az utca „úri hullámváz[á]ban” észrevette, hogy ő nem mehet be a Korona Kávéházba, mert zsidó. Elgondolkodott saját besorolásán: „Én zsidó vagyok? Hogyhogy zsidó vagyok? Mi az? Sárga vagyok én, vagy zöld, vagy kék vagy milyen? Éppen olyan testszín vagyok, mint a magyarok. Kinek az ideája volt, hogy én zsidó legyek? Nekem bizony eszem ágában se volt, hogy zsidó leszek majd, ha megszületek. Itt várt a világon ez a buta meglepetés, amikor kiszálltam. [...] Tessék talán felosztani ezt, mint a katonaságot vagy mint egy közmunkát, mindenki szolgáljon, mondjuk, egy évet, mint zsidó, ha már okvetlenül kell valaki zsidó is legyen, azonkívül, hogy ember.”⁷⁹⁰ A zsidóság téma lett, a zsidóság bűnbak lett a történelmi Magyarország széthullását többnyire rajtuk akarta megtorolni a politika. Szép Ernő idézését lehet esetlegesnek mondani, s lehet más dokumentumokat hiányolni. Azért őt idézzük, mert mint erről a *Vasárnapi Ujságról* szóló fejezetben már szót ejtettünk, Szép Ernő ez időben rendszeresen írt a *Vasárnapi Ujság* kritikai rovatába, közeli munkatársi viszonyban volt Schöpflinnel.

A *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom* című vitacikkében használta Schöpflin a „judeocentrikus világfelfogás” ironikus fogalmát 1921-ben.⁷⁹¹ Évek múltán, 1925-ben ezzel a címmel külön írást jelentetett meg a *Nyugatban*.⁷⁹² A fogalom „a judeocentrikus világfelfogás a mai időkben a keresztények között nagyon sok okos és derék embert is magával ragadott és hogy ezt veszedelmesnek tartom egész közéletünkre, mert az embereknek egy nagyon kényelmes és egyszerű, de az igazságnak teljes híjával levő formulát ad, ezzel fölmenti őket a komolyabb gondolkodás kényszere alól és elburjánkoztatja azt a gondolkodásbeli tunyaságot, melyre a magyar társadalomnak úgyis nagy hajlama van.” Lényege, hogy „a tőle megszállottak ijedt gyanakvással feltúlozzák a zsidóság szerepét az életben, minden nekik nem kedvükre való jelenséget a zsidók számlájára írnak, a zsidóknak minden tényét előre

⁷⁹⁰ Szép Ernő: *Lila ákác*. Budapest, Athenaeum, 1919. 57–59. *** Az 1918-as forradalom elején tömeges, földrajzilag nem lokalizált zsidóüldözések kezdődtek. Ezt pl. az *Egyenlőség* tárta fel „Ha vádolnak: védekezz!” című sorozatában, 1936-ban, érveket adva olvasóinak, ha azzal a váddal találkozik, hogy a Károlyi forradalom „a zsidóság uralmát erősítette meg”. Idézi: Komoróczy Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. *Források és dokumentumok (1956–2012)*. Szöveggyűjtemény A zsidók története Magyarországon I-II. kötetéhez. Pozsony, Kalligram, 2013.

⁷⁹¹ Schöpflin Aladár: *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom*. *Nyugat*, 1921/8. 565–575.

⁷⁹² Schöpflin Aladár: *Judeocentrikus világfelfogás*. *Nyugat*, 1925/14–15.

megfontolt gyanakvással nézik, valami általuk konstruált zsidóveszedelem szempontjából, keresztényeknek az ő felfogásukkal ellenkező tényeit rögtön zsidó befolyás – jó, ha nem zsidó zsold – eredményének minősítik, és ha keresztény ember ellentmond az ő antiszemita egyoldalúságaiknak, akkor rögtön előállnak a filoszemitizmus bélyegzőjével.” Schöpflin írása polémia, a címzettje az álnéven író – Acherontinus – Dóczy Jenő,⁷⁹³ aki a *Magyarságban*⁷⁹⁴ több írásban támadta a *Nyugatot*, noha ő maga is szerzője volt az folyóiratnak. Dóczyval azért foglalkozik Schöpflin, mert az irodalmi antiszemitizmus nem alantas hangú és kevésbé személyeskedő képviselője. De ne legyünk naivak, az igazi vitapartner a *Magyarság* volt.⁷⁹⁵ Dóczy azt akarja bizonyítani – Schöpflinnel szemben –, hogy a *Nyugatnak* „igenis van zsidó cachet-je”⁷⁹⁶ és hogy akik keresztény származású főbb emberei vannak a *Nyugatnak*, azok többé-kevésbé idomultak a zsidósághoz.⁷⁹⁷ (Elismerését, hogy én a „legkevésbé idomultan,

⁷⁹³ Dóczy Jenő (1881–1937), miniszteri osztálytanácsos, kritikus. A *Nyugat*, a *Napkelet* és a *Magyarság* szerzője. Földessy Gyulával az Ady-múzeum elindítója. Könyvet írt Arany János élete néhány vonatkozásáról.

⁷⁹⁴ *Magyarság* (1920–1944): A legitimista Andrassy Gyula megbízásából Milotay István alapította lap. A „magyar keresztény értelmiség” egyik nagypéldányszámú lapja, erős nacionalizmusból építkezett. 1934-ben Milotay kilépett a szerkesztőségből és *Új Magyarság* címmel indított lapot, amely még radikálisabb volt. 1938-ben Pethő Sándor volt a főszerkesztője, aki viszont – amikor a lapot átjászották a nyilasok kezére – kivált, és döntően zsidó nagytőkések segítségével megalapította a *Magyar Nemzetet*. Vásárhelyi Miklós: „Olvassa el a Magyar Nemzet minden sorát!” Fejezetek a lap múltjából, 1938–1944. In: *A bilincsbe vert beszéd. Vásárhelyi Miklós sajtótörténeti tanulmányai*. Budapest, Élet és Irodalom, 2002. 143–227.

⁷⁹⁵ Milotay István (1883–[Svájc] 1963), a jobboldali radikalizmus egyik első tudatos képviselője, a későbbi magyar fasiszta ideológia legjelentősebb publicistája. 1907-től a *Budapesti Hírlap* munkatársa, majd 1913-tól az *Új Nemzedék* szerkesztője. 1919 februárjában keresztény-nemzeti beállítottságú lapja szerkesztőségét szétrombolták, a Tanácsköztársaság alatt pedig be is tiltották. A Horthy-rendszer megszilárdulás előtti radikális időszakában Milotay a zsidók elleni szigorú fellépés egyik fő szószólója lett. A zsidóságot a trianoni tragédia fő felelősen tartó és őket a bolsevizmussal azonosító publicista kevésnek találta az 1920-as numerus clausus törvényt, antiszemitaaként a népcsoport teljes ellehetetlenítését és az általa zsidónak tartott újságok beszüntetését javasolta. Cikkeiben üdvözölte a hitleri sörpuccsot (1923) és a román Vaszgárda erősödését. 1919 augusztusától újra az *Új Nemzedék* szerkesztője lett, de a közte és Bangha Béla között fennálló állandó nézeteltérés miatt egy évvel később új lapot volt kénytelen alapítani *Magyarság* címmel. 1931-ben körutat tett az országban, erről számol be az *Ismeretlen Magyarország* című kötete, a tanulmány átmenetileg a népi írók közelébe vitte, hiszen hasonló módon számolt be az országban tapasztalt nyomorról. Néhányukkal Milotay egy ideig jó viszonyt is ápolt. A Parlamentben Imrédy Béla körének vezéralakja, politikai nézeteinek népszerűsítője volt, aminek érdekében 1934 augusztusában elindította a kormánypárti *Új Magyarság* című lapot. A lap irányultsága az Imrédy-kormány bukása és Imrédy saját pártjának (Magyar Megújulás Pártja) megalakulása után is megmaradt, ahogy némileg önmagának ellentmondva kormánypártisága is. A német megszállás után Sztójay mellett agitált. Életműve Rákosi Jenőéhez mérhető terjedelmű. 1944 végén Németországba, majd onnan 1947-ben Brazíliába emigrált. 1956-tól haláláig egy svájci protestáns otthonban élt. *** Már 1918-ban így írt a *Nyugatot* is érintve: „Körülbelül tíz-tizenöt év óta a magyar szépirodalom, a publicisztika és újságírás nagy kortesterületévé vált azoknak az új tényezőknek, amelyek gazdasági és politikai téren egyre erősebb érvényesülésre törnek... Ez az ifjú Magyarország... Ady Endrétől kezdve, Móricz Zsigmondon át Babits Mihályig, Ignostól kezdve Fenyő Miksán keresztül Móricz Miklósig és Kosztolányi Dezsőtől, Szende Páltól kezdve Surányi Miklóson át még ismeretlen tehetségekig, ennek a kapitalista-radikális érdekközösségnek gyámolító kezét érezte és érzi maga körül.” *Új Nemzedék*, 1918. április 25. 3–4.

⁷⁹⁶ cachet (fr): fémjelzés, pecsét, bélyeg

⁷⁹⁷ Ez a vád sem új. 1918-ban 's.' szignóval *Két kötet irodalmi kritika* címmel közölt írást a *Budapesti Szemle* Schöpflin Aladár *Magyar írók* és Babits Mihály *Irodalmi problémák* című tanulmánykötetéről. A cikk szerzője meglehetősen szubjektivitást fedez fel Babits ítéleteiben, impresszionistának nevezi, aki azonban hajlik a filológiai elmélyedésre. A kritikus Babits írói körét, azaz a *Nyugatot* is felelőssé teszi „az ifjú titánok hibáiért”. S végül kimondja, „[b]izonyos egyébként, hogy sem Schöpflin, sem Babits nem kapcsolódnak mélyen gyökerező

szívesen köszönöm”) – teszi hozzá Schöpflin nem kevés malíciával. Azt kérdezi, hogyan lehet józan ésszel olyan furcsaságot állítani, hogy „a Móricz Zsigmond, Kaffka Margit és mások túltengő erotikája, Babits »konok pacifizmusa« a zsidó szellemhez való idomulás eredményei és ismertető jelei? Hát a »túltengő« erotika zsidó specialitás? Keresztényeknek nincs erotikájuk? Az erotika forró színe végig piroslik az egész világirodalmon. Homérosztól máig. Ezer író vonta be tárgyalása körébe az irodalom őskorától kezdve, mint az irodalom ős témáját. Hát ez mind zsidó befolyás?” – és sorolja Schöpflin a példák hosszú sorát.⁷⁹⁸ Folytatja a baloldaliság vádjával, ismét külföldi példákat idézve. Nem veszi észre Dóczy, hogy „ez a balfelé orientálódása az irodalomnak világljelenség? A német vezető írók nem mind az eszmék balszárnyán állnak? Franciaországban Anatole France, Romain Rolland, Henry Barbusse és az utánuk jött ifjabb generáció vezető elméi, Angolországban Bernhard Shaw, H. G. Wels, Galsworthy és az egy Kiplinget kivéve majd minden az eszmék szempontjából komolyan veendő író a baloldalon helyezkedik el a modern társadalom intézményeivel és hagyományaival szemben, annyira, hogy az ortodox katolikus Chesterton⁷⁹⁹ is csak a baloldal nyelvén tudja kifejezni jobboldali gondolatait.” A romantikát felváltó realizmus egyre erőteljesebb kritikai álláspontot hozott magával a fennálló világrenddel szemben, egyre élesebben látja a társadalmi berendezkedés hiányait, belső ellentmondásait, vallott és gyakorolt erkölcsének széles szakadékait. „Az irodalom ma nem éri be a jól táplált polgár szellemi csemegeszállítójának rokonszenves szerepével, hanem úgy lép fel, mint az élet hivatott kritikusa s ezzel természetszerűleg balra kerül” – mondja Schöpflin, hogy leoperálja a kényelmes judeocentrikus elfogultság okozta hályogot az ezt a világmagyarázatot elfogadók szeméről. Azzal az Adyval szembesíti Dóczyt, akit ő is „elég jó ismer” és „talán méltányol is”, s kérdezi, a fennálló közvéleménnyel szembehelyezkedő Ady „amilyen elkeseredéssel nézte a magyar nemzet vesztébe rohanását, – állhatott-e máshová, mint szélső ellenzékbe a vele egykorú uralkodó politikával szemben?” Pozitív meghatározását is adja Schöpflin a hódító világnézetnek, s ez társadalomszemléletének is sarkalatos tétele: „a radikalizmus

vonzalommal magyarságunkhoz s kritikai irodalmunk hagyományaihoz.” *Budapesti Szemle*, 1918. 174. kötet, 496. sz. 150–160. Idézi: Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1915–1920*. Budapest, Balassi, 2015. 'A' kötet, 148.

⁷⁹⁸ Acherontinus [Dóczy Jenő] nincs egyedül, amikor az erotikus irodalom elfogadásával, sőt pártolásával vádolja meg Schöpflint. Dr. Zoltványi Irén *Erotika és irodalom* című könyvében (Budapest, Szent István Társulat, 1924, 142) így ír: „Schöpflin Aladár, a nyugatosok körének legtehetségesebb műkritikusa [...] könyvének elméleti részeiben [...] teljesen a történelmi materializmus szempontjából ítélkezik. Így érthető, hogy Heltai Jenő, Móricz Zsigmond, Vajda János és Kaffka Margit erotikus költészetét [...] ő igen szépen tudja méltatni, kimagyarázni, minden elítélő megjegyzés nélkül”. *** Zoltványi Irén Lajos (1859–1938), bakonybéli apát, irodalomtörténész, a pannonhalmi tanárképző igazgatója. Megírta a bencés irodalom történetét, sajtó alá rendezte Czuczor Gergely költői munkáit.

⁷⁹⁹ Schöpflin Aladár fordította G. K. Chestertontól az *Apollo szeme* (Lantos, 1920, több kiadás, utánnomás) és a *Páter Brown ártatlansága* (Franklin Társulat, 1921, szintén több utánnomással).

mindenütt a világon a polgárság temperamentumosabb és a mai élet berendezkedéseivel elégedetlenkedő elemeinek programja, kísérlet a modern szocializmus és a modern polgári rend közötti ellentét áthidalására egy demokratikus rend formulájával”. Ellentmondást is felmutat Schöpflin Dóczy gondolkodásában, hiszen éppen Dóczy volt az, aki Ignotus irodalomtörténeti szerepéről írt elismerőleg a *Nyugatban*.⁸⁰⁰ Ezzel szemben a *Magyarság*, ahol Dóczy rendszeres szerző volt, Ignotust a zsidó szellem egyik legfőbb reprezentánsaként és a zsidó veszedelem egyik legveszedelmesebb eszközeként volt szokás emlegetni.

Kitér Schöpflin a zsidóság hazai szerepének növekedésére, sőt, ennél erősebb kifejezést is használ: „A magyar társadalomba az utolsó félszázad alatt *nagy erővel nyomultak be a zsidók*. [Kiemelés – Sz. Á.] Nyelvileg nagyon hamar hozzáidomultak a magyarsághoz. Pszichológiai és morális típusokban nem bírtak olyan gyorsan alkalmazkodni, mert erős volt rajtuk az évszázados üldözöttség és gettóba szorítottság bélyege. Ezért bizonyos eltéréseket érzünk rajtuk a magyar emberek általános lelki képétől, s ezt az eltérést látszatra fokozza a törzsökös magyarság hivatalban dolgozó és gazdálkodó tömegeitől különböző életformájuk is. A magyarságnak azonban jelentős erőgyarapodást hoztak gazdasági és szellemi téren egyaránt. Ha nekünk kellemetlen az, hogy még mindig van bennük valami a mienktől eltérő karakter, akkor – miután a zsidók egyszerű kiküszöbölésére úgy sincs mód – arra kell törekednünk, hogy teljes és maradéktalan asszimilálódásuk mennél gyorsabban végbemenjen.” Gyanútlanul használja Schöpflin a zsidók „kiküszöbölése” kifejezést, amit a történeti tapasztalatok után, mai érzékenységgel soknak találunk. De a megelőző mondatok nyilvánvalóvá teszik Schöpflin befogadás-párti, asszimiláció-segítő álláspontját.⁸⁰¹ Az, hogy ennek mennyi volt a társadalmi realitása, most nem kérdésünk, Schöpflin álláspontját jelezzük

⁸⁰⁰ A folyóirat tematikus Ignotus-számában azt írja Dóczy, hogy Ignotus nemcsak folytatója, hanem restaurálója a magyar irodalmi gondolkodás és kritika legnemesebb hagyományainak, helyreállítója annak a lánchnak, amely Kazinczytól Kölcsey, Aranyon és Gyulain át vezet máig. Dóczy Jenő: Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége. *Nyugat*, 1924/23. 672–696.

⁸⁰¹ Az 1990-es években Karády Viktor vezette be az „asszimilációs társadalmi szerződés” fogalmát. E szerint a kölcsönös előnyök racionális belátása állt a dolgok háttérében. A „szerződés” természetesen semmiféle írott formában nem létezett, kizárólag a közhangulat, illetve a mértékadó nyilvánosság hirdette. A honi zsidóság és a hatalmi kulcspozíciókat kisajátító keresztény elit kölcsönös érdekeltsége állt a zsidóság minél gyorsabb elmagyarosodásában. Egyikük számára ez a jogilag rendezett polgári státust (az integrációt), a másik fél számára az olyannyira sóvárgott tömeges asszimilációt és feltétlen államhűséget jelentette abban az államban, ahol a kiegyezéskor a magyar etnikum népességbeli aránya csupán 40% körüli volt, s csak a nemzetiségekkel együtt érte el az 50%-ot. A „szerződésben” ugyanakkor hallgatólagosan arról is megállapodtak a felek, véli Karády Viktor, hogy kit milyen hely illet meg. A zsidóság a teljes jogvédelem talaján és teljes állami segédlettel a modernizáció gazdasági elvégzésére nyert felhatalmazást; a liberális nemesség viszont fenntartotta magának az államhatalom uralmi, valamint a presztízshierarchia mintaadó pozícióit. Az írásba ugyan soha sem foglalt, ám e nélkül is betartott egyezségnek a dualizmusban volt komoly foganatja, a Horthy-kor évtizedeiben azonban ismétlenül és egyoldalúan felrúgták. Karády értelmezésében a modernizációban nélkülözhetetlen szellemi megújulásra is felhatalmazást nyert a zsidóság. Csak a *Nyugat* körüli viták is mutatják azonban, hogy ez a tétel – ha igaz is –, milyen ellenszélben ment végbe. Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, asszimiláció. Tanulmányok*. Kontextus könyvek. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1997.

csak. Példaként felhossa egyik kedves, folyamatos kritikai figyelemben részesített Biró Lajos *Bazini zsidók* című regényét, amelyet Acherontinus–Dóczy a regény elég világosan kimondott tendenciájának teljes félremagyarázásával úgy aposztrofált, „mint a zsidó fajhoz ragaszkodás dokumentumát, holott alaptétele éppen az, hogy az üldözés kovácsolja egységgé a zsidóságot, amint a rájuk nehezedő nyomás csökken, vele csökken zsidóságukhoz való ragaszkodásuk is és a szabadság és igazságosság légkörében fel tudnának szívódni a népbe, amely között élnek.” S hozzáteszi, ez nem valami specifikus zsidó tétel, hanem általános emberi dolog.

Az 1927-es év vitákkal sűrű. Ebben az évben jön létre a Baumgarten Alapítvány, bár díjat csak 1928-ra vonatkozóan ad majd ki először. (Az ezt övező vitáknak külön fejezetet szentelünk.) Ebben az évben a Bethlen vezette reformkonzervatív oldal megindította a *Magyar Szemlét*, melyet Szekfű Gyula szerkesztett, s amely mögött olyan asszimilált zsidó elit állt, mint például a Weisz Manfréd-vállalatgyűttes vezetői, köztük Kornfeld Móric, aki Adyt és a *Nyugatot* is támogatta, barátságban volt Babitscal és feleségével, s aki több nyugatos társasrendezvényen is jelen volt.⁸⁰² Ezt jelzésszerűen azért említjük, hogy az irodalmi és tudományos közösségek szövetei sokkalta több és szorosabb szálból állnak, mintsem a csak egy-egy aspektusból végzett vizsgálatok mutatni tudják.⁸⁰³

1927-ben Schöpflin már a legmagasabb társadalmi kör képviselőjével vitatkozik, Bezeviczy Alberttel.⁸⁰⁴ A „kettészakadt irodalom” vita lényegében Ady és a modern irodalom

⁸⁰² Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*. Közreadja Széchenyi Ágnes. Budapest, Corvina, 2005. 32–33, 41–42, 59, 78, 85. A Kosztolányi-hagyatékban fennmaradt a „Grand Hotel Hungaria – Budapest” kartonlapja aláírásokkal, többek között szerepel rajta Ady, Ambrus Zoltán, Babits, Balázs Béla, Bárdos Arthur, Beck Ö. Fülöp, Elek Arthur, Füst, Ignó, Karinthy, Kornfeld Móric, Kosztolányi, Lengyel Menyhért, Osvát, Schöpflin és Tóth Árpád. MTA KK MS4628/2. A neveket értelmezve ez inkább a művészek vacsorája volt és nem pénzszerző akció.

⁸⁰³ Ennek érzékeltetésére példa az *Interwar Vienne. Culture between Tradition and Modernity* című kötetben [Edited by Deborah Holmes and Lisa Silverman. Rochester, N. Y., Camden House, 2009. 25.] közzétett ábra: Viena Circles: The Field of Cultural Production. Created by Edward Timms. Ez a vizualizáció négy ideológiai irányzathoz (szociáldemokrácia, kommunista nemzetköziség, német népmozgalmak, keresztényszocialista tábor), viszonyítva szemléletesen rajzolja meg a személyek és csoportok érintkezését.

⁸⁰⁴ Berzeviczy Albert (1853–1936), jogász, történétíró. Az 1890-es években a felsőoktatás irányítója a kultuszminisztériumban. Kultuszminiszter [1903–1905], a képviselőház elnöke [1910–1911], az Akadémia Eötvös Lorándot követő elnöke [1905 – 1936], a Kisfaludy Társaság elnöke [1923–1936]. A Szabadelvű Pártban kezdett politizálni, annak színében volt parlamenti képviselő több ciklusban, a párt felbomlása (1906) után a Nemzeti Munkapárt tagja, mindkét pártban a 67-es kiegyezést képviselte Tisza István vezetése alatt. A politikai csoport lapjai, Berzeviczy fórumai *Az Újság* ([1903] 1910–18), Tisza István *Magyar Figyelője* (1911–1918), *8 órai Újság* (1915–1918). *** A *Nyugatban* Babits Mihály búcsúztatta: „A társadalom láthatatlan, nagy formális rendjének víziója élt benne, olyan hierarchikus erővel, olyan parancsoló hittel, mint mai nap már csak igen kevesekben. Korunk szereti a »tekintélytisztelet« jelszavát hangoztatni, de voltaképp csak az erőt tiszteli, azt nevezi tekintélynek. Berzeviczy formalizmusa az erkölcsi jogok tiszteletén alapult, s azon a jogász és liberális elven: mindenkinek megadni a magáét! Ezt az elvet ő még egy másik korból hozta magával, egy régi, szebb, szabadelvűbb korból, mely még általánosan elismerte és vallotta. Ahogy az öreg úr lassan túlélte korát, s a régi elv gyakorlatával mindinkább egyedül maradt: az eleinte vaskalapos, formákba merevült konzervativizmusnak látszott, később azonban mindinkább erény és dicséretreméltó példaadás lett.” *Nyugat*, 1936/4. 251–252.

körül folyik. Kiváltója Berzeviczy Albertnek elnöki megnyitóbeszéde a Kisfaludy-Társaság⁸⁰⁵ 1927. február 6-án tartott „ünnepi közülésén”, melyet szokás szerint a kikezdetlen nemzeti klasszicizmus normativitását sugárzó akadémián tartottak, s Berzeviczy magának az Akadémiának és a Társaságnak egyként elnöke volt. Beszédének nagy részét az Adyval való foglalkozás tölti ki, joggal tárgyalhattuk volna Ady-fejezetünkben is, de a beszéd valódi tétje már túlmutat az Ady-kultuszon.

Beszédében Berzeviczy először a Kisfaludy Társaságot méltatta.⁸⁰⁶ Jelentőségét az irodalmi hagyományok fenntartásában látja, a „józan irodalmi konzervativizmus” ápolásában, „mely nem üldözi az újat, nem is zárkózik el előle, de mindig megmarad a nemzeti múlt talaján s nem hódol be rögtön mindennek, ami új, ami külföldön termett, vagy amit a gyakran kétes eredetű s mulékony napi vélemény pillanatnyilag felmagasztal”. Erről a kiindulópontonról indítja a támadását: „azonban céltalan volna tagadni, hogy irodalmunkban ma bizonyos szakadás van, hogy egyes, a szerencsés középútra rátalált s általános elismerésnek örvendő nagy tehetségeken kívül két tábort különböztethetünk meg, melyek egymást nehezen értik meg, s melyek egyike konzervatív és a nemzeti jelleghez szigorúan ragaszkodik, míg a másik merészen újít, s nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között.” Ez utóbbi „irány” képviselőjének Adyt tekinti, s közel egy évtizeddel a költő halála után, elismeréssel is övezve, de még mindig belerug: „Ady tehetségének és hatásának nagysága és rendkívülisége vita tárgya nem lehet. Tehetségét és hatását sem agyonhallgatással, sem ledorongolással, sem kiátkozó szent haraggal nemlétezővé nem tehetjük. Egészen jogosult az a kivált fiatal írói körökből kiindult elemző kritika, mely csodálóinak válogatás nélküli magasztalásaival szemben rámutat költészetének fogyatkozásaira és eltévelyedéseire. Az is valószínű, hogy az Ady-imádóknak ízléstelen kéjelgése az emberileg szerencsétlen költő magánélete minden szennyének felkavarásában sokakra kijózanítólag fog hatni.” Ízléstelen kéjelgést mond Berzeviczy, de számít annak a konzervatív tábor erősítő hatására. Ezt követően terjeszti ki a kérdést az egész kortárs magyar irodalomra. „Ennyiben várható, hogy az Ady-kultusz némileg önmagát fogja megigazítani: azonban e várakozás nem intézi el az Ady-kérdést, mellyel szemben a tárgyilagos állásfoglalás annál szükségesebb volna, mert az átkozók és istenítők engesztelhetetlen harca már-már kiegyenlíthetlenné tette a szakadást irodalmunkban.” A kiterjesztés után visszatér Adyra, és ennek során nemzetkarakterológiai megállapítást is tesz: „[a]z Ady-probléma a

⁸⁰⁵ Kéky Lajos (szerk. és a társaság történetét írta): *A százéves Kisfaludy-társaság 1836–1936*. Budapest, Franklin Társulat, 1936.

⁸⁰⁶ Berzeviczy Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy Társaság. *Budapesti Szemle*, 1927. 205. k. 595. sz. 321–328.

költő cinizmusának őszinteségén vagy tettetett voltán fordul meg. Ady vérszerinti magyar volt – szándékosan kerülöm a fajmagyar kifejezést, mellyel ma sokan visszaélnék –, és sokat tartott erre, bár nemzetéről alig mondott valaha valami jót. El kell neki hinnünk, hogy magyarul érzett. Már most a magyar nemzeti jelleg semmivel sem ellenkezik oly mereven, mint a cinizmussal.” S végül megteszi a költő irodalmi táborát is a forradalmak bűnösének: „[a]zt hiszem, itt az Ady költői pályájának egy tragikus vonására bukkanunk, mely sokat megmagyaráz. Őt újító merészsége s minden hagyománytól való elszakadása korán elidegenítette azoktól, akikhez különben talán lelkiileg közelebb állhatott volna, s azok táborába hajtotta, akiknek a felforgatás a felforgatásért kellett, azért, hogy minden, költészetünkben honos ideált feldúljon: akik talán öntudatosan, talán öntudatlanul már akkor készítették elő irodalmi téren azt a forradalmat, mely az országot végül vérbe és gyalázatba fullasztotta.” Végso soron fel akarja menteni Adyt, de azon az áron, hogy Ady szolga volt, befolyásolható lény: „[I]ehet, hogy tévedek, de bennem az Ady verseinek olvasása azt az érzést kelti, hogy az ő végtelen cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak az irodalmi körnek a ráhatásából, amelynek ő – mindenesetre a saját hibájából is – egészen odaadta magát.” Végso soron Adyt szimbólumnak mondja, s nem ad neki a tragédiához méltó szerepet sem: „remélnünk lehet és kell is, hogy hatása idővel csökkenni fog: egy gyászos kor szomorú és sajnálatraméltó költőjeként irodalmunkban mindenesetre maradandó helyet fog elfoglalni.” Mindezek után egy megnyugtatónak szánt befejezéssel a modern magyar irodalmat akarja maguk felé hajlítva meggyőzni, megnyerni, az „egyesítésre” hivatkozva. „A kor, a helyzet az erők egyesítését irodalmi téren is szükségesebbé teszi, mint valaha. Nemzeti ideáljaink soha el nem hagyható alapján szívesen fogjuk az egyesülés módjait keresni mi is, annál inkább, mert reméljük, hogy a közelmúlt keserű tanulságai sokakat vissza fognak tartani oly irodalmi utak követésétől, melyek már egyszer romlásba vittek.”

Az első válasz a *Nyugatban* Babitstól érkezett.⁸⁰⁷ (A vita szélesebb medrű volt, a napisajtót is érintette.⁸⁰⁸) Hasznos retorikai fogással indítja a cikkét, amikor ezt írja:

⁸⁰⁷ Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek. *Nyugat*, 1927/7. 527–539.

⁸⁰⁸ A napilapok mind bőven idéztek Berzeviczy beszédéből, aki ehhez még a sajtó kérdésre további kommentárokat fűzött, ami így igen széles nyilvánossághoz jutott el. *** A vitában – melyet itt egészében nem érintünk – többek között részt vett Ignóus [„A kettészakadt magyar irodalom”. *Magyar Hírlap*, 1927. április 27. 5.], Komlós Aladár [A háromfelé szakadt irodalom. *Korunk*, 1927/6. 463–465.], névtelenül a *Magyar Kultúra* [1927/10. (május 20-i megjelenés) 464–467.], Császár Elemér [A régi és az új magyar irodalom, *Budapesti Szemle*, 1927. 205. k. 596. sz. 133–141.], Zoltványi Irén [Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1927. évi közgyűlésén. *Irodalomtörténet*, 1927/3–4. 69–81.] *** A vita feldolgozását ld. Kenyeres Zoltán: „A kettészakadt irodalom” és az „Írástudók árulása”. Babits és a Nyugat irodalomszemlélete. In uő: *Korok – pályák – művek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 2004. <https://mek.oszk.hu/08300/08357/08357.htm#13> . Letöltve 2021.03.10. *** A *Magyar Hírlap* például arról tudósított 1927. február 22-én, hogy közelebről meg nem nevezett 30 „társadalmi és kulturális kiküldött”

„jóhiszeműleg el kell fogadnunk, hogy a beszéd igazi célja nem támadás volt”, hanem ellenkezőleg, „az Akadémia elnöke érzi az irodalmi „erők egyesítésének” szükségét és „szívesen fogja keresni az egyesülés módjait is”. De visszautasítja, hogy a modern irodalom – Babits valójában többes szám első személyű alanyt használ, magukat nem nevezi meg – hibás lenne a helyzet elfajulásában, a szakadásban. Nem ért egyet Berzeviczyvel atekintetben, ki a hibás a helyzetért. Berzeviczy szerint ugyanis a közeledés létre jönne „mihelyt nem helyezkednek a felek egymással szemben a teljes tagadás álláspontjára, amit ma talán inkább lehet a velünk szembenállókról, mint rólunk elmondani”. Babits replikája: „[n]em hisszük, hogy valaha megérdemeltük volna a szemrehányást, mely e szavakban rejlik. Mikor és kivel szemben helyezkedtünk mi a »teljes tagadás álláspontjára«?» – kérdezi és Schöpflinre hivatkozva felel is: „[a]z Akadémia legkonzervatívabb költői (pl. Vargha Gyula vagy Bárd Miklós, Schöpflin Aladár tollából) folyóiratunk hasábjain tanulmányszerű méltatást nyertek, talán előbb és érdemlegesebben, mint hivatalos orgánumaikban”.⁸⁰⁹ A további elhangzott vádak is visszaveri Babits: „nem hiszem, hogy akadna köztünk valaki, aki úgy érezné, hogy a múltat »le kell rázni« vagy hogy »mindennek a mából és tegnaptól kell kiindulnia«. Sőt, épp mi, a Nyugat első generációja, voltunk azok, e század kezdő évtizede végén, kik az akkori tegnap – a kilencvenes évek – elfakult lanyhaságából régebbi magyar múltak frissebb forrásaihoz áhítoztunk vissza: Ady a kurucokhoz, Csokonaihoz; mások Vörösmarty vagy Berzsenyi felé.⁸¹⁰ Itt hát nem választ el bennünket semmi.” És a kérdésre, hogy vajon a külföld jelenkori hatása vagy a hazai hagyományok útmutatása előbbre való-e – Széchenyi István *Hiteléből* vett idézettel válaszol Babits. „Ne mondjuk mindjárt hazafiatlanságnak, ha egy külföldi könyv jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb ízlés jelének s készítsünk még helyesebbeket, ha lehet.” Majd Kazinczyt is idézi, s hozzát teszi, „[h]a irodalmunk nagy szellemeinek igazi hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek szemünkben ellentétek”. Utal rá, hogy Kazinczyt és Széchenyit is nemzetellenesnek nevezték egykoron. A ’mi a magyar’ másfél évtized múltán felerősödő és

kereste fel lakásán Berzeviczyt és biztosította a Kisfaludy Társaságban elmondott beszéde után támogatásáról. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarHirlap1891_1927_02/?pg=239&layout=s&query=feny%C5%91%20miksa. Letöltve: 2021. március 20.

⁸⁰⁹ Babits egyik első (elismerő) kritikáját a *Nyugatban* éppen Berzeviczy *Beatrix királynő* című történeti munkájáról írta. *Nyugat*, 1909/10–11. 601–602. *** Egyébiránt Babits már felvetette a szembenállás problémáját, mint ami a folyóiratnak fáj, először az akadémia centenáriuma alkalmából, s azon túl a Shakespeare-ünnep kapcsán, a magyar filológia és újabb fordítások elmaradásáról is szólva. Babits Mihály: Akadémia és irodalom. *Nyugat*, 1925/21. 293–297., ill. Babits Mihály: A Shakespeare ünnephez. *Nyugat*, 1916./12. 726–729.

⁸¹⁰ Utalás a nyugatosok irodalomtörténeti tanulmányaira.

önállósuló kérdésre⁸¹¹ így felel Babits: „pusztán a nyelv véletlene a művet még nem teheti igazán magyarrá; vagy inkább csak oly vitás mértékben, amennyiben a nyelv többé-kevésbé gyökeres tudása magában is a nemzeti kultúra valamelyes részességét jelenti”, illetve hogy az „[i]gazi hazafiság nem állhat az értékek elől való elzárkózásban: mert ez nemzetünket csak szegényítené”.⁸¹² Nem vitatkozik Babits a Kisfaludy Társaság tagjai kiválasztásának elvével, mert bár azt nem tartja jónak, éppen az elzárkózó szellemiség miatt, ez a Társaság magánügye, melybe ők semmi körülmények közt sem igényelhetünk beleszólást.⁸¹³ Majd rátér Ady Endrére, akinek megítélését viszont a legszemélyesebb ügyének tartja, s erőteljesen védelmébe veszi. Visszautasítja mint „Ady lényével ellentétes” értékelést a cinizmus vádját, a világirodalom egyik legnagyobb költőjének nevezi. S emlékezteti Berzeviczyt rá, hogy a *Nyugatot* is betiltotta a tanácsköztársaság.

A *Nyugat* következő számában Schöpflin kiegészíti Babits Berzeviczy vádjaira adott meggyőző írását.⁸¹⁴ Megemlíti, hogy „a vita alatt levő ügy mindkét részről jóakarattal megkezdett elintézéséhez” akar ő is hozzájárulni. A szóbeli egykorú kortárs észlelésekről, hangulatról nincs tudásunk, mai nézőpontból visszanezve nem látjuk a két nyugatos jóhiszeműségének okát, s nem feltétlenül tévedünk, ha taktikai okokat látunk mögötte. (Ekkor

⁸¹¹ 1939-ben jelent meg Szekfű Gyula szerkesztésében a *Mi a magyar?* című esszékötet a Magyar Szemle Társaság kiadásában. De már évekkel korábban a *Szép Szó* is előállt egy tanulmánygyűjteménnyel, a *Mai magyar régi magyarokról* című kötettel (Szerk.: Fejtő Ferenc. Cserépfalvi, 1936), amely a nemzeti hagyományok újraértelmezésére tett kísérlet.

⁸¹² Korjelző, korjellemző Fülep Lajos a *Nemzeti öncélúság* című tanulmánya is, amely ennek a vitának egy még karakterisztikusabb és határozottabb hangú továbbvitele fél évtized múltán. *Válasz*, 1934/1. Fülep tétele: „A »right or wrong, my country« elve érvényesülhet a külpolitikában, irányt szabhat diplomáciai tárgyalásoknak, a kötelesség erkölcsi imperativusát öltheti magára (nyitva a kérdés, csakugyan üdvös-e) – nem lehet irányelv egy nemzet belső életében s kultúrájában; akinek a wrong is right, csak azért, mert az ő nemzetében találja, eleve lemond arról, hogy a jót megkülönböztesse a rossztól, s hogy minden dolgot önmagában, saját mértéke szerint mérjen és ítéljen.” Az értékelvű gondolkodás versus nemzeti öncélúság csapdájába korábban is, s röviddel később is belefutott a magyar politika is, a magyar közélet is, a tanulmányíró Fülep óvása tehát jó fültre és gyakorlati érzékre is vallott, ha a politikához ő maga soha nem is közeledett.

⁸¹³ Babitsot 1919/20-ban kizárták a Kisfaludy Társaságból. Jegyzőkönyv a Kisfaludy Társaság igazoló bizottsági jegyzőkönyveiből. Ld. József Farkas (szerk.): *„Mindenkéül újakra készül...”* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. IV. k. 1137–1144. 1920-as esztendő közepén „pedig csupán (?) Ady Endrét kellett volna elárulnia ahhoz, hogy valóban hatalmi tényezővé válhasson, újra tagja lehessen annak a Kisfaludy Társaságnak, amelyből kizárták, és amely csak megismételt akciója nyomán szolgáltatott a költőnek némi elégtételt. Fried István: Babits Mihály és a konzervatív kritika. *Tiszatáj*, 2008/11. 60. *** Babitsot 1930-ban választja ismét tagjai közé a Kisfaludy Társaság. Ebben az évben „liberális erkölcsi gondolkodásának »szalonképes« látszatot igyekszik adni, és *Baloldal és nyugatosság* című írásában csak a századelő liberális színezetű baloldaliságával azonosítja magát – és önhatalmúan, az egész *Nyugatot*. Ez a tanulmány nyílt szembefordulás a baloldali írókkal, akiket egyértelműen epigonoknak tart; figyelembe kell azonban vennünk, hogy a szocialista írók zömének emigrációja idején, amikor József Attila pályája kezdetén áll, és Kassák távolabb került a kollektív célzatú irodalomtól, Babits csak a jelen levő tehetségekkel érezhette egynek a szocialista irodalmat” – értékeli *A magyar irodalom története* című kézikönyv, igaz, 1965-ben. *** Babits – meglehet bosszúból is – a *Halálfaiban* ír a Kisfaludy Társaságról, mégpedig mint ami vén szamarakból áll. Ld. Babits Mihály: *Halálfaiban*. Szerk.: Szántó Gábor, Némediné Kiss Adrián, T. Somogyi Magda. (Babits Mihály prózai művi IV–V.) Budapest, Argumentum Kiadó, 2006. 362.

⁸¹⁴ Schöpflin Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. *Nyugat*, 1927/8. 605–610.

alakul a Baumgarten Alapítvány, s annak státútumában szerepel a mindenkori kultuskormányzat vétőjoga, s mint ezt a Baumgarten Alapítványról szóló fejezetünk részletesen érinti is, ez komoly feltétele volt az alapítvány létrejöttének és működésének. A játszma tehát az intézményes és az autonóm világ között több tényező és az érdekek szempontjából a feltételezettnél is dinamikusabb volt.)

Schöpflin írása arra fut ki, hogy a megoldás kulcsa Berzeviczy Albert kezében van, benne „a jóakaraton kívül megvan a tekintély is”, hogy legyőzze a kettészakadást. Ennek okait Schöpflin két tényezőben látja: „[a]z egyik, hogy a magát jobboldalinak nevező irány képviselői részéről – ellentétben mi velünk – nem látni elegendő érdeklődést a másik irány munkájának megismerésére, és így nézeteikbe egészen felületes, a tényeknek meg nem felelő balhiedelmek elegyedtek. A másik pedig az, hogy minduntalan kísérletek történnek irodalmi kérdések politikai – sokszor még a politikában is jogosulatlan – metódusok és eszközök szerint való elintézésére.” Kitér Schöpflin arra, hogy elvi alapon állnak, amit bizonyít, hogy „az ízig-vérig konzervatív Szekfü Gyula elleni, egész tudományos kultúránkra szégyenletes hajszában” a *Nyugat* és köre „határozottabban állt az üldözött pártjára, mint a konzervatív irány bármely orgánuma vagy szervezete”. Felsorolja az elszenvedett üldöztetéseket is: [m]inden politikai és irodalmi vitának van helye, de amint valamelyik vitázó fél az üldözés, a hajsza s a hatalom eszközeivel lép fel, akkor már nincs vitáról szó. S a mi írói körünk legkiválóbb emberei mind viselnek sebeket a mellükön. Ady üldöztetéséről már szoltam. Babits tanári pályájának időelőtti megszakításáról vajon szóljak-e? Mindenesetre megfosztották a magyar iskolát egy kivételesen művelt és kivételesen lelkiismeretes tanártól. Hatalmi szóval tették lehetetlenné, hogy a Nemzeti Színház előadja Babits Mihály *Viharfordítását* és Móricz Zsigmond darabját, a *Sári bírót*, amelynek előadására a színháznak olyan szüksége volna, mint a falat kenyérre... Móricz Zsigmond a drámaíró emiatt a hatalmi közbelépés miatt hallgatásra van ítélve éppúgy, mint Szomory Dezső, a *Nagyasszony* és a *II. József* szerzője, akinek a Nemzeti Színház nem egy fényes sikerét köszönheti.”

Visszatér alapvető kiindulópontjához, a társadalmi változások indikálta irodalmi modernizáció összefüggéséhez. „A magyar élet a múlt század közepe óta, mely Arany és kortársai lelki világát determinálta, lényegesen átalakult új, idegen lelki örökségű elemek tömeges beolvadása; új eszmék és szempontok beözönlése, a nagy világgal való érintkezés szorosabbá válása, új életfeltételek, kenyérkereseti lehetőségek, aspirációk keletkezése, új társadalmi osztályok kifejlődése, régiek átformálódása révén. [...] Az Arany János Magyarországnak minden erőfeszítése a politikai mozgalomban, a szabad élet lehetőségeinek megteremtésében használódott fel (ezt *Az abszolútizmus Magyarországon*

című kitűnő könyv szerzője⁸¹⁵ sokkal jobban és pontosabban tudja, mint én), és ez az egy pontra való koncentrálódás az összes művelt magyarok közt erős konszenzust teremtett. Az Arany János Magyarországa tehát általában véve egy egységes világfelfogás alapján állt.⁸¹⁶ [...] Ady és társai nem csinálták, hanem készen találták és bizonyos mértékig betetőzték ezt a változást. Ők már egy olyan Magyarország gyermekei voltak, melyben százféle eszmék, vágyak, izgalmak sűrűltek egymással és ebből folyólag százféle, addig ismeretlen, vagy néma érzékenységek sajdultak fel. S ők már komplikáltabb idegélet diszpozícióját hozták magukkal, hevesebb ellenmondások, lelki harcok, meghasonlások csirái kerestek bennük kifejlődést, olyanok, melyeket egyszerűbb életű és nyugodtabbra temperált apáik nem ismertek.”

Bár Schöpflin is többes szám első személyben beszél, de cáfolja, hogy esztétikai, művészeti kérdésekben egységnek kellene tekinteni a folyóiratban megjelenőket. „Adytól Gellért Oszkaron, Kosztolányin, Tóth Árpádon, Füst Milánon, Nagy Zoltánon s a többiekén át Babitsig olyan széles a skála, amelyet csak az irodalmi tények hiányos ismerete foglalhat össze egy kollektív gyűjtő-névbe. S bármennyire el vagyok telve Ady költői nagyságával, meg kell állapítanom, hogy igazságtalanság Adyval eltakartatni mindazt, amit a többiek műveltek – mert észre kell venni az Ady reflektorfénye mellett kigyulladt többi lámpák ragyogását is. S ugyanígy áll a dolog lírikusok mellett az epikusokkal is: Móricz Zsigmondtól Szomory Dezsőig olyan széles regisztere van a stílusnak, világnézetnek, életábrázolásnak, melyet bajos volna közös nevezőre hozni.” A vita itt felfüggesztődött, Babits és Schöpflin is biztosították Berzeviczy személyén keresztül a konzervatív oldalt a „vita” megoldásának szándékáról. Azaz mégsem, mert megszólalt Ignotus is, mint írja, szándékoltan nem a *Nyugat* oldalain.

Ignotus a *Magyar Hírlapban*⁸¹⁷ szólt hozzá a vitához.⁸¹⁸ Előtte is nyilvánvaló Berzeviczy békítő szándéka, mint a *Nyugat* két megszólalója előtt, erre utal az írás első bekezdése. Az akadémia elnöke végre elismeri Ady nagyságát, ha politikát keverve bele, kisebbit is. Babits és Schöpflin megszólalását elismeri, de hiányolja mások hallgatását. Ignotus azt várta volna, hogy az egykor az ő, Ignotus főszerkesztésében megjelent folyóiratban azok az írók szólaltak volna föl, akiknek csak és kizárólag a *Nyugat* (és korábban *A Hét*) adott lehetőséget. Arany Jánostól idéz, hogy megmutassa, nálunk „az úriság füttyül az

⁸¹⁵ Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849–1865*. Budapest, Franklin, 1922, 1937²

⁸¹⁶ Ez a gondolat sem új Schöpflinnél, szerepelt már a *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom* című idézett cikkében is.

⁸¹⁷ *Magyar Hírlap* (1891–1938), a kérdéses időben reggeli, szabadelvű polgári napilap. Ignotus a lap rendszeres vezércikk-írója volt.

⁸¹⁸ Ignotus: A kettészakadt magyar irodalom. *Magyar Hírlap*, 1927. április 27. 5.

irodalomra” [Magyar Miska olyan ember, / Hogy a könyvet nem szereti – *De gustibus*, 1853 – Sz. Á.].

Ha Babitsot az akadémia „mai titkára” a háború alatt még börtönbe is akarta záratni, akkor mégis, ki kell nekik, kérdezi ilyen közvetlenül Ignotus.⁸¹⁹ S hozzáteszi: „[a]ki tehetség, ami hivatottság és írás számba mehető írás tizenöt esztendőn át megmutatkozott: igen kevés és csekély kivétellel a Nyugat tájékán jelentkezett. *Ami a tizenöt évről, mint magyar irodalom fog megmaradni; igen-igen kevés, igen-igen csekély kivétellel egyszerűen kiírható lesz a Nyugat évfolyamaiból.* Nem lehet tehát, mint barátaim túlzott igazságtevással s a maguk rovására teszik, azon időkről szólván, kettészakadt, vagy két magyar irodalomról beszélni”. Hozzáteszi örömét, amit azonban a következő túlzó felsorolással rögtön iróniába is fordít át: „[h]ogy a mai hivatalosság, mely még nagyrészt a régi, kezd irántuk felengedni, kezdi elismerni tehetségüket, sőt hajlandó megbocsátani azt a bűnüket, hogy tehetségesek, csupán azoknak nem bocsát meg, kik mindezt már huszonöt, húsz, tizenöt és tíz év előtt megtették: az igen szép tőle, s lehet, társadalmi és kulturális béke szempontjából eredmény, vívmány, nyereség, megnyugtató, kilátás, biztosság, zálog, kezesség és minden egyéb jó. De mindezzel a hivatalosak nem vezekelnek abbéli halálos bűnükért, mindez nem mossa le róluk a halálos nevetséget, hogy mikor évtizedeken át fűjtak volt maguktól a nagy irodalmiság s hiteles és egyedül jogosított irodalomképviselőt mián, ugyanakkor vagy meg sem látták, vagy csak fitymálni, sőt üldözni tudták a leggyönyörűbb s egyben legnemzetibb irodalmat, mely a kis Magyarországon termelt.” Felhossa a brit miniszterelnök, a zsidó Benjamin Disraeli⁸²⁰ példáját, aki a nemzet megbecsülése jeléül [1876-ban – Sz. Á.] a 1st Earl of Beaconsfield nemesi címet kapta meg. De itt, nálunk, még csak az írók származásáról sincs éppen szó, hiszen – Ignotus példái – ki lehetne magyarabb Adynál, Móricznál, Kaffka Margitnál, kérdezi Ignotus. Befejezésül különvéleményt hirdet, nem hajlandó elfogadni a hivatalosság békülékenységét, mert az nem teljes, még nekik áll feljebb, „még ez a hivatalosság bocsát meg, néz el, ismer el, persze csak módjával, fenntartásokkal, cum beneficio inventarii,⁸²¹ nem adva még »jeles«-t, csak »egy egy felet«. A magam részéről nem vagyok hajlandó mentegetődni, amiért nekem igen is volt szemem is, szívem is. Nem én voltam az első, nem is az egyetlen, én csak pars fui, de pro toto mondom, hogy lesz még, lesz megint

⁸¹⁹ A személyt nem tudtuk pontosan beazonosítani. Az MTA tisztségelnevezései között 1869 és 1948 között csak elnök, másodelnök és főtitkár szerepelnek. Fodor Gézáé (összeáll.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. Budapest, MTA Könyvtára, 1975. 563. *** Az internetes adatbázis szerint a kérdéses időben Balogh Jenő jogász, számos büntetőjogi könyv szerzője volt a főtitkár.

⁸²⁰ Benjamin Disraeli, Beaconsfield grófja (1884–1901), brit konzervatív politikus, regény- és életrajzíró, kétszeres (1868, ill. 1864–1870) miniszterelnök. *David Alroy* [utóbb *A zsidó herceg*] című regényét Németh Andor fordította először magyarra.

⁸²¹ cum beneficio inventarii (lat): a leltár előnye alatt áll

Magyarországon irodalomtörténet, s az fogja eldönteni, hogy a veszendő időkben, mikről most szó van, ki mentett meg s nem hagyott elpusztulni értékeket a magyarság számára.” Az irodalomtörténet igazat is tett. Ignóus azonban bizonyítja, sokkal inkább rá volt kényszerülve Babits (és a születő, de már támadott) Baumgarten Alapítvány az egyezkedésre, mint az emigrációban élő Ignóus.

Volt még szervezet, amely erősen függött a hivatalosságtól, mégpedig a PEN Club. Létrejöttében, vezetőségében erősen jelen volt a magyar hivatalosság.⁸²² 1930-ban az „európai” Kosztolányi Dezső lett az elnöke (alelnöke Heltai Jenő, titkára Bókay János, a személyük is „modernizálódást” mutat), de alig két év után lemondatták. Kosztolányi az 1932-es budapesti világtalálkozó érdekében tett kultúrdiplomáciai utazásokat, s eközben Londonban találkozott a brit sajtómágnással, Lord Rothermere-rel. Rothermere közvetlen kontaktusa itthon az előző PEN elnök, Rákosi Jenő volt, a kötőelem a trianoni revíziós gondolat nyugati támogatása. A revízió gondolata Kosztolányinak is fontos volt. Az angol lord a találkozó során 1000-1000 fontot ajánlott fel az 1931-es és az 1932-es év legjobb magyar irodalmi művei szerzőinek. Kosztolányi nem vitte testület elé a döntést, Móricznak (*Forr a bor*) és Krúdynek (*Az élet álom*) ítélte oda a nem kis jutalmat. Esztétikai kérdésnek tekintette a döntést, az irodalmi autonómia alapján döntött, személyesen, amire feljogosította, hogy a lord személyesen az ő döntésére bízta a kiválasztást. A politika, a hivatalosság számára azonban Móricz és Krúdy csak két, 1919-ben kompromittálódott író, „destruktív erő” volt, más nem számított.⁸²³

⁸²² A magyar PEN Club 1926-ban alakult mint a nemzetközi PEN Club (1920/21) magyar tagszervezete. Célja a nemzetközi szellemiségben való intézményes otthonra találás, illetve a háború utáni szellemi elszigeteltség oldása volt. Az orientalista Germanus Gyula volt a kezdeményezője, ő lett a szervezet első titkára is. Elnöke a nagyhatalmú, „multipozicionális” közéleti személyiség, Rákosi Jenő. Az alakuló ülés elnöke Berzeviczy Albert volt. *** A magyar PEN Club létrejötté is be kell illeszteni a bethleni konszolidáció törekvései közé, még ha nagyobb szerepet is játszottak benne a nyugatosok, mint pl. a *Magyar Szemle*, a Magyar Szemle Társaság, a *La Nouvelle Revue de Hongrie* és a *The Hungarian Quarterly* közegeiben. A kulturális külpropaganda részeként is értelmezni kell(ene) működését. Ehhez fontos feldolgozások: Frank Tibor: A patrisztikától a politikáig: Balogh József 1893–1944. In: Erdei Gyöngyi és Nagy Balázs (szerk.): *A történelem szövedéke. Történelmi tanulmányok Székely György tiszteletére* (Monumenta historica Budapestinensia, XIV.) Budapest, Budapesti Történeti Múzeum és az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2004, 391–404; Uő: A magyar külpolitika angolszász orientációja a második világháború előtt és alatt. *Külügyi Szemle*, 2006/1–2. 253–265; Uő: Bethlen István, Balogh József és a magyar külpropaganda 1933 és 1944 között. In: Papp Gábor (szerk.): *Konzervatív gondolkodók a két világháború között. Egy akadémiai ülészak előadásai*. Budapest, Kossuth, 2016, 99–146.

⁸²³ Arany Zsuzsa: *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris, 2017. 395–404. *** Krúdyra nézve a Gellért Oszkár szerkesztette *A diadalmas forradalom kézikönyvében* való szereplés [1918], a kápolnai földosztásról írott könyve [1919] és publicisztikái számítottak terhelőnek. Móricz Zsigmond eleinte reményeket fűzött a tanácsköztársasághoz, ám májusban a kommün diktatórikus módszereit látva kiábrándult belőle. Megjelent egy füzet a somogyi földműves-szövetkezetekről és egyúttal több újságnak is a munkatársa volt (*Világszabadság, Vörös Lobogó, Fáklya* stb.). Az írói direktórium is tagjává választotta. 1919 februárjában beválasztották a Kisfaludy Társaságba, majd ősszel kizárták onnan. Ld. még: Cséve Anna (szerk.): *Móricz Zsigmond: Naplójegyzetek, 1919. Századok legendái*. Budapest, Noran, 2006.

Kosztolányi leváltására harminckilencen léptek ki a szervezetből, köztük Babits, Füst Milán, Gyergyay Albert, Karinthy Frigyes, Kassák, Márai Sándor,⁸²⁴ Móricz, Schöpflin és Szabó Lőrinc. Ez az ügy mutatja, hogy a „kettészakad irodalom” vita nem jutott nyugvópontra. Babits és Schöpflin – mint az öt évvel korábbi vitában is – keresték az együttműködés lehetőségét. Kosztolányi – nemzetközi ismertsége révén – ugyancsak maradt az előkészítő bizottságban. Ismerünk egy a Schöpflin leveleit összegyűjtő kötetből, amelyet Berzeviczynek fogalmazott, 1932. április 5-én. Ez is békítő levél, a kilépő írók által megbántott Berzeviczy vissza akarta vonni díszelnöki – voltaképpen persze kiváltságos és a hivatalosság általi bekebelezést bizonyító – funkcióját. A levél a Franklin Társulat céges papírján íródott, nincs aláírva sem, és mivel Babitsról és Schöpflinről a levélíró harmadik személyben beszél, kollektív (Babits, Schöpflin és Kosztolányi), a PEN Club igazgatósága nevében fogalmazott levéltervezetről lehet szó. A szövegben a Berzeviczynek adandó elégtételről van szó, cél, hogy rábírájék, vegye vissza a díszelnöki funkciót és bizonygatják, hogy a kilépések és Berzeviczy személye között összefüggés nincs.⁸²⁵ A levél stílusa is Schöpflinre vall, nemcsak a levélpapír használata, a már-már szertartásos, a címzettnek kijáró udvariasság. Schöpflin a korszak társadalmi hierarchiáját jól ismerte, levelei pontos telitalálatok a különböző rendű és rangú címzetteknek, anélkül, hogy hajlongónak tűnne föl, vagy a szellemileg egyenrangú társai előtt bizalmaskodónak mutatkozna. Összhangban van ez személyiségének azon vonásával, amit Babits is emlegetett a Berzeviczynek írt 1927-es válaszában, hogy Schöpflin képes a tárgyyszerű, mindkét tábor értékeit elismerő odafordulásra.

Nem csillapodó szembenállások, tiltakozás a zsidótörvény ellen

Önálló fejezetet szentelünk az időben párhuzamosan futó Baumgarten-díj történetének, Schöpflinnek abban játszott, kezdetben kisebb, de a későbbiekben meghatározó szerepének. A

⁸²⁴ „nem vagyunk hajlandók belenyugodni, hogy megint egyszer nemzetközi botrány ódiuma háruljon egy reakcióskisebbség világnézeti terrorjának jóvoltából arra az irodalomra, [...], mely világnézetében se irodalmilag, se politikailag [...] nem azonosítja magát azokkal, akik a »nemzeti « alapon hivatalból és szakmányba képviselik kifelé. Tudjuk, hogy ez nyílt hazaárulás, mert nem szeretni Pekárt, de olvasni Krúdyt e körök megítélésében egyértelmű Trianon elárulásával. [...] Valóban fontosabb, hogy Császárnak egy vélt [...] sérelméért elégtételt adasson, mint az, hogy Európa szellemi elitje itt időzzön Budapesten.” Márai Sándor: A „PEN-Klub” körül. *Az Újság*, 1932. február 23. 5. Idézi Arany Zsuzsa: *Kosztolányi Dezső élete*, 399, 619.

⁸²⁵ Schöpflin Aladár Berzeviczy Albertnek [sic – Sz. Á.], Budapest, 1932. IV/5. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 302–303.

konzervatív hatalom képviselőivel való összeütközésre ott is fogunk példát találni bőven. Ahogy persze a kortársi rokon- és ellenszenvek működésére is.

A konzervatívokkal folytatott viták közben nemhogy nem ültek el, hanem 1938-tól kezdődően messze túllépve az irodalmon, direkt politikai közegbe is áttevődtek. 1938. május 5-én a szellemi élet 59 képviselője tiltakozott az első zsidótörvény ellen, köztük Schöpflin Aladár is.⁸²⁶

Közben megjelent Farkas Gyula könyve *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914*.⁸²⁷ Noha a könyv érintette kérdések időhatárai a cím alapján zártnak mutatkoznak, az időzítés – több más író megszólalásával együtt⁸²⁸ – problematikus.

⁸²⁶ A tiltakozók névsora: Gróf Apponyi György, Bartók Béla, Bárczy István, Berda József, Berecz Sándor, Bernáth Aurél, Blaskó Mária, Bóka László, Csécsy Imre, Csók István, Darvas József, Erdős Jenő, Eszenyi Jenő, Győri Farkas Imre, Ferenczy Noémi, Féja Géza, Fodor József, Földessy Gyula, Földessyné Hermann Lula, Gáspár Zoltán, Hertelendy István, Horváth Béla, Pálóczy Horváth György, Kárpáti Aurél, Kernstok Károly, Kmetty János, Dernői Kocsis László, Kodály Zoltán, Kozma Erzsébet, Kun Zsigmond, Lovászy Márton, vitéz Makay Miklós, Márffy Ödön, Mátyás Ferenc, Mihályfi Ernő, Molnár Farkas, Molnár Kálmán, Móricz Zsigmond, Zugligeti Pintér József, Polner Ödön, Rab Gusztáv, Rados Gusztáv, Remenyik Zsigmond, Riedl Margit, Schöpflin Aladár, Simándy Pál, Somlay Artúr, Supka Géza, Szabó Zoltán, Szakasits Árpád, Szász Zoltán, gróf Széchenyi György, Szimonidesz Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Aladár, Vaszary János, Vikár Béla, Vilt Tibor, Zilahy Lajos. A nyilatkozat megjelent a liberális *Pesti Napló*ban, a *Magyar Hírlap*ban és a szociáldemokrata *Népszavában*. Nem minden tiltakozó tartott ki álláspontja mellett.

⁸²⁷ Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914*. A Magyar Történelmi Társulat könyvei. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1938.

⁸²⁸ Távol maradt a tiltakozástól Illyés Gyula is, aki a *Nyugat* 1938 májusi számában márciusi keltezéssel tett közzé egy naplórészletet. Ez kétértelmű szöveg, Illyés szuverenitása jegyében büszkén vállalt naplójegyzetet. A folyóirat májusi számában – márciusi dátummal – ezt írta Illyés: „A lakáj-drámaíró, a limonádé szerző, a tőzsdés, a közgazdasági zsarolásból élő »zughírlapíró« s unokatestvére, aki a közgazdasági pauszáléból él, a posvány-zsurnaliszta, a ponyva-kiadó, a producer, a filmíró, a színházi vállalkozó, akikre már nincs is jelző, a görll-menedzser, sőt a lánykereskedő, mind-mind kultúrajajt bömbölnek és minket biztatnak, hogy haljunk hősi halált értük, hisz mi is a kultúrát, a demokráciát, a szabad sajtót, a gondolat szabad terjesztését emlegettük. Nem tudom felsorolni mindazokat, akik elvárják tőlünk, hogy mi, akik eddig ő ellenükben kényszerültünk védeni a kultúrát (sajnos, eredmény nélkül), most őket védjük. [...] Vigyázzunk magunkra; nehogy új ellenségeink előtt szövetségesül kínálkozó régi ellenségeink veszejtsenek el bennünket. Megtörténhetik, hogy fel kell áldoznunk magunkat. Méltó mód végezzük, a magunk ügyéért. Ha tenyerünk bőrét tisztán tartottuk tőlük, csontjainkat ne egy gödörben találja az utókor e dögökéivel.” *Nyugat*, 1938/május, 333–334. Kötetben: *Magyarok* 2. k. Nyugatkiadás [1938], 276. Az idézet „nagyvonalúan” eltekint az állampolgári jogegyenlőség elvételétől, és az elzsidósodott kultúra toposzával élve fordul a konzumkultúra ellen. *** Gondolhatunk Németh László *Kisebbségben* [1939] című munkájára is. Emellett is megszólalt magyarázó-mentő érv a szerző osztályozása – mélymagyar versus hígmagyar – mellett. Szentkuthy Miklós (zsidó feleséggel) nem a zsidó/nem zsidó olvasattal közeledett Németh Lászlóhoz: „Nagyon csodálkoztam, bevallom, hogy sokan fölháborodtak ezen a distinkción. Én nem találtam ezt sem értelmetlennek, sem veszélyesnek. Úgy éreztem, mélymagyar annyit jelent, hogy valaki számára a magyar történelem és magyar mivolta inkább és gyakran tragikus, démonikus, végzetes dolog. És van, aki közelebb áll, mondjuk, a cigányzene-típusú magyarsághoz. Széchenyi István például démonikusan, szenvedélyesen, tragikusan, mint egy Shakespeare-hős – magyar. Kinek jutna eszébe Kossuth Lajost becsmérelni? De Kossuth mégsem ez a fajta démoni, sötét, fekete tragikus jelenség, mint Széchenyi. És mondjuk: Széchenyi mellett Vörösmarty is... Véletlenül gyanúsán szimmetrikus a játék, ugye. Petőfi és Kossuth, mint – ne vegyék vétkemül! – hígabbak. Persze a fokozatokat szem előtt tartva. Vagy Arany János és Deák Ferenc: megint »mélyebbek«. Jókai? Légiesebben, lebegősebben magyar: szabadságharc, istenem, fiatalság, boldogság... A »mélymagyar« nekem nem azt jelenti, hogy – oh! – talajgyökeresebb. Nem azt, hogy báró Kemény Zsigmond vérképében például fajilag – ah! – nagyobb tartalék lenne. De azt igen, hogy az említettek gondolkozása, érzelmvilága, költészete, politikai gondolkozása a magyar történelemmel végzetesebb, tragikusabb kapcsolatban van!” *Kérdések a Válaszról*. Széchenyi Ágnes beszélgetése Szentkuthy Miklóssal. *Kortárs*, 1984/1. 1770–1880.

Schöpflin nem Farkassal⁸²⁹ akar vitázni, hanem „a múlt század második felében nálunk végbement asszimilációs folyamatnak az irodalomra való hatásáról” kíván beszélni.⁸³⁰ A ember együttélés alapvetőnek hitt feltételei inognak most meg, írja Schöpflin. „Ilyenek: az államhatalom tárgyilagossága alattvalóival szemben, az emberek boldogulásának elősegítésére való törekvése, a különböző néposztályok, rétegek, társadalmi, vallási, faji kategóriák különbségeinek összefoglalása a nemzet mindenkire kiterjedő egységében, a szerzett vagyonok, munkakörök védelme az erőszak ellen, az állami, kulturális és gazdasági funkciók ellátásában igyekezett arra, hogy mindenki olyan helyre állíttassék, amelyen a legjobban meg tud felelni feladatának és minden helyet az töltsön be, aki legjobban tudja betölteni. Nem mondom, hogy ezek az elvek hiánytalanul érvényesültek minden egyes esetben, de érvényességüket nem vonták soha kétségbe s a fejlődés érvényesülésük irányában volt kicövekelve.” Hozzáteszi, s ebben előrelátónak bizonyul, hogy az állampolgári jogok csorbítása nem fog megállni. „Ha az államhatalom bármiféle meggondolások alapján elkezd különböztetni az alattvalók között, mindig akadnak, akik más meggondolások alapján más rétegeken vagy kategóriákon kívánják ezt a különböztetést megkísérelni, e célból mozgalmakat indítanak, amelyekről nem tudni, mire fognak vinni. Megcsorbítják az emberek egy bizonyos csoportjának, mondjuk a zsidóknak a polgári jogait, mért ne lehetne hasonlót cselekedni egy más csoporttal, például az asszimiláltakkal szemben?” Mintha előre látná a szigorodó zsidótörvények még erősebben faji alapokra helyezését, a születési anyakönyvi kivonatok beszerzésének és ellenőrzésének rövidesen bekövetkező idejét. Megjövendöli a nemzet felbomlását is, mint legrosszabb lehetőséget, a magyar társadalom szolidaritás-felfüggesztő „atomizálódását” is.

Farkas Gyula a fiatalabb nemzedékhez tartozik, míg Schöpflin az előző századi irodalmat és az irodalmi életet öntudatosan figyelő fiatalember élte át és „az új század eleje óta mint kombattáns” vett részt a dolgokban. Némileg érdekeltnek is érzi magát, egyrészt mint asszimilált család ivadéka. (Válaszában Farkas Gyula kijelentette, hogy ő nem tekinti

⁸²⁹ Farkas Gyula [Julius von Farkas] (1894–[Göttingen]1958), irodalomtörténész. Budapesten, Halléban és Párizsban tanult. Részből a *Minerva* körüli szellemi-történelmi körhöz tartozott. 1921-től a berlini egyetem magyar lektora, 1925-től az Eötvös Collegium tanára. 1928 és 1945 között a berlini egyetem tanára és egyben a magyar intézet igazgatója. A háború után nem jött haza, haláláig a göttingeni egyetem tanára volt, Németország első finnugor intézetének megalapítója. H. Lukács Borbála 1934-ig vizsgálta működését. Ld. H. Lukács Borbála: A „faji erők fejlődésrajzáról”. *Irodalomtörténelmi Közlemények*, 1967/5. 563–581; Futaky András – Keszytüs Tibor (szerk.): A hazatérő Farkas Gyula. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, Universitas, 2003.

⁸³⁰ Schöpflin Aladár: Asszimiláció és irodalom. *Nyugat*, 1939/5. 281–293; 1939/6. 372–373. *** Farkas Gyula könyvének kontextuális elemzését, Farkas Gyula, Szekfü és Horváth János kapcsolatát is elemző-értelmező tanulmányát ld. Schweitzer Gábor: Az irodalmi asszimiláció színe és fonákja. In: *A határ és a határolt. Töprengések a magyar–zsidó irodalom létformáiról*. Szerk.: Török Petra. Budapest, Yehalom, 1997. 69–109. *** Fontos elemzést írt az 1997-es kötetéről: Schein Gábor: Egy történet jele: A határ és a határolt. *Töprengések a magyar–zsidó irodalom létformáiról*. BUKSZ, 1998/4.

Schöpflint asszimilálnak.⁸³¹ Viszontválaszában Schöpflin iróniával „köszöni szíves barátsággal” Farkasnak, hogy őt nem tartja asszimilálnak”. De – kérdezi – nem foglaltatik-e ebben a mondatban az „asszimilált” szónak némi pejoratív értelmezése? Schöpflin nem érzi, hogy asszimilálnak lenni valami szégyenletes dolog volna, vagy kisebbségjelenséget jelentene. Felfogása szerint asszimilálnak lenni, annyi, mint azonosulni a magyarsággal. „Asszimilált vagyok, testi őseim nem Keletről jöttek be a szittyai síkról, a Vereckei-szoroson, hanem Nyugatról, Elzász dombjairól, Dévényen át, de lelki őseim a magyar történelem egymást váltó nemzedékei. Boldog és büszke vagyok, hogy elsajátíthattam a magyar szellemből annyit, amennyivel azonosnak érezhetem magamat minden magyarral” – tesz büszkén vallomást.⁸³²)

Majd valóban saját tapasztalataira tér rá, a nemzetiségileg legvegyesebb pozsonyi iskolára mint az asszimilálódás legtermészetesebb közegére. A női (!) sznobizmus is elősegítette a folyamatot. Majd megokolja és összegzi a 19. század második felének folyamatait: „Az általános kapitalista áramlat, a technika rohamos fejlődése ellenállhatatlan erővel tört be a dévényi kapun, megteremtette a modern gazdaságot, amelynek hordozója és vezetője a polgári rend kellett, hogy legyen, a dolgok természete szerint. Szervesebben fejlődött nemzetekben ez a polgárság már századok óta megvolt, a nemzetből magából fejlődött. Nálunk az áramlattal egyidejűleg kellett kialakulnia s miután a magyar fajból nem alakulhatott, mert a nemesség nem akart polgárrá leszállni, a parasztság nem bírt polgárrá emelkedni: idegen fajbeliek kezére kerültek a polgári funkciók. Pusztuló nemesség, a jobbágyságból még alig felocsúdott, művelődésben elmaradt, gazdaságilag gyenge parasztság – közbül idegen fajú és nyelvű, idegen nemzeti öntudatú, de művelt és gazdag polgárság: ez olyan Magyarországot jelentett volna, amely semmiképp sem tarthatta volna fenn magyar nemzeti egyéniségét, sem politikai szabadságát az egységesebb társadalmi struktúrájú, műveltebb és gazdagabb Ausztriával szemben. Ha átengedték a polgári területeket és a velük járó javakat az idegeneknek, németeknek, szlávoknak, zsidóknak, gondoskodni kellett arról, hogy ezek ne érezzék magukat idegeneknek, csatlakozzanak a magyarsághoz, előbb nyelvben, majd érzületben és nemzeti öntudatban is. Elő kellett segíteni az asszimilálódást. A magyarság akkor ezt ösztönszerűleg meg is érezte. Ez volt a lélektani alapja annak a sovinizmusnak, amely a múlt század utolsó negyedében a magyarság egyedül komolyan vett politikai tendenciája volt, ha leszámítjuk a 67–48 politikai vitáját.” Farkas Gyula sóhajtva mondja, kívánja, írja Schöpflin, hogy bár maradt volna a magyar olyan egyszerű paraszt-

⁸³¹ Farkas Gyula: Asszimiláció és irodalom. *Nyugat*, 1939/6. 369–372.

⁸³² Hasonlít ez az érvézés Vas István, Radnóti Miklós vallomására, akik büszkén vallották, hogy az íróasztaluk fölött lógó Arany Jánosban nagyapjukat tisztelik.

nemzetnek, de tiszta magyarnak, mint a szerb vagy román. „Ezzel, azt hiszem, fölösleges vitatkozni. Ami lehetett volna, arról beszélni csak játék, vagy líra; csak annak van értelme, ami lett és van. S ami nálunk a múlt században lett, az nem véletlen vagy eleve elszánás dolga, hanem történelmi kényszerűségé. A magyar sohasem volt olyan parasztnép, mint a szerb; nemesi nemzet volt, nemességét nem pusztította el a török olyan teljesen. Ami fejlődés Nyugat-Európában beállott, azt nem lehetett a magyar határnál megállítani; ahogy bejött hozzánk a reformáció, ellenreformáció, felvilágosodás, éppúgy bejött volna a kapitalista világrend, akár akarjuk, akár nem. A magyarság nem lehetett sziget Európában, mindig benne volt a Nyugatról jövő golfáramok sodrában. És meg tudta volna-e őrizni szabadságát Ausztriával, fölényét nemzetiségeivel szemben egy szegény és elmaradt magyar parasztállam? Farkas Gyula sóhajtása az inkarnátus⁸³³ városi ember lírai nosztalgiája a falu után, amelyben élni már nem tudna.” Az asszimilálóknak türelmeseknek kell lenniük. Visszacsinálni sem lehet a folyamatot, csak egyesek disszimilálódhatnak, vagy mint most, törvénnyel lehet csoportokat kizárni a nemzetből. „Egy nemzetnek sem lehet, a legnagyobbak sem olyan emésztőszerve, hogy a magába fölvelt idegeneket mind maradék nélkül megeméssze ötven-hatvan év alatt. Az autochton amerikaiak is érzik a különbséget önmaguk és a két-három nemzedék előtt beolvadtak között. Minálunk még évtizedek kellene hozzá, amíg, minden különbség eloszlik beolvasztók és beolvasztottak között. A vegyület pedig nem lehet minden tulajdonságában teljesen azonos azzal az alkatrészével, amely benne a legerősebb.” Érdekes, belső asszimilációra hívja fel a figyelmet Schöpflin, a város-gondolatra ismét csak! „Magában a magyarságban is ment végbe a múlt század közepe óta egy különös asszimilációs folyamat. Asszimilálódni kellett középosztályának a nagyvárosi élethez, annak nemzetközibb, a régi hagyományoktól távolabb eső formáihoz, életfeltételeihez. A nagyváros a magyarság legnagyobb új társadalmi és művelődési élménye ezer év óta. Ezt nem lehet nagy átalakulás nélkül átélni. Túl messzire vezetne, bár igen érdekes volna megvizsgálni, hogy amit ma oly sokan idegenségnek, az asszimiláció következményének éreznek, abból mennyi és mi esik más számlára, a nagyvárosi élet számlájára.” Következetes a schöpflini gondolkodás, mert az egyik legfontosabb gondolatot fogta meg a 20. század első évtizedében, s ez avatja a *Nyugat*-beli első esszéjét, *A várost* szimbolikus, az egész életművet bevilágító erejűvé.

Farkas Gyula hibájául rója fel Schöpflin, hogy nem helyezi bele magát abba a már történelmivé vált korba, hanem egészen a „mai” atmoszférából ítél róla. „Nem akar elfogult

⁸³³ inkarnátus (lat): megtestesült, megrögzött

lenni, mégis az.” Némely idézete, ha nem is szándékosan, de nagyon igazságtalannak tűnik fel. Talán a legkirívóbb köztük, ahogy Heltai Jenővel elbánik. „Idézi egy tréfás bökversét, pályájának egyik legjelentéktelenebb termékét, amellyel azokat háritotta el magától, akik szemére vetették, hogy miért nem ír hazafias verseket. Igazi értelme szerint ez nem más, mint bosszankodó »kiszólás« a korában divatos frázis-költészet ellen. Farkas rettentő komolyan veszi, szó szerint magyarázza, kor-tünetet csinál belőle.”

Egészen indulatba jön Schöpflin, amikor Farkas Gyula Ignotust kezdi ki, s tegyük hozzá, egyébként ugyanazokkal az érvekkel, mint nem egész egy évtizeddel korábban Németh László.⁸³⁴ „De az Istenért, ha nem volt más, aki a vezérséget tudta és mert volna vállalni!” – kiált föl Schöpflin, tőle szokatlan hangerővel. A *Nyugat* nélkül, érvel, a mai irodalom nem tudott volna kialakulni. „... akik ezt a harcot átértük, tudjuk, hogy akkor nem volt orgánus, amely teret adott volna nekik; ha nem indul meg a *Nyugat*, légüres térbe kerültek volna. Micsoda megalkuvásokra lett volna szükségük, ha mégis publicitáshoz jutnak! Ady semmi esetre sem volna Ady, aki lett. Azért, hogy zsidók voltak, akik küzdöttek érte, még mindig nem lehet ezek érdemét elvitatni. Furcsa volna jobban gyűlölnünk a zsidókat, mint ahogy a magyar irodalmat szeretjük.”⁸³⁵ (Érinti Schöpflin az asszimilációval együtt járó nyelvrontás kérdését, erre dolgozatunk fő iránya miatt nem térünk ki.⁸³⁶)

Farkas Gyula Schöpflin válaszát nem fogadta el, sőt, sértődött és panaszos hangon válaszolt. Schöpflin pontokba rendezve érveit, igen határozottan válaszolt Farkas Gyulának, s hozzátette, részéről a vitát befejezettnek tekinti. Több van ebben a rövidre záró mozzanatban, mintsem elsőre hihetnénk. Schöpflin lényegében arra tesz utalást ezzel a lezáró gesztussal, hogy bár a kérdés tudományos relevanciáját fenntartja, az adott napi politikai események

⁸³⁴ Gondolunk itt a „sértett” és sértő Németh László *Ember és szerep* című korai memoárjának soraira. „Ignotus érdemei nyilvánvalóak, de a helyén másnak kellett volna állnia, s neki más helyen kellett volna állni. [...] nem volt-e könnyelműség rábízni húsz éven át a magyar tehetségekre szóló sors magyarázatát? [...] Egy helyére szorított és képességei és problémái irányában vonatkozó magyar zsidó irodalom szerencse, egy ránk burjánzó, bennünket is elhamisító zsidó magyar irodalom: csapás.” A szöveget és a körülötte kialakult polémiát ld. Széchenyi Ágnes: „*Sznobok és parasztok*” – *Válasz, 1934–1938*, 144–147, 189–193.

⁸³⁵ A „zsidó” szerkesztők és szerzők arányáról ld. Lengyel András: A *Nyugat* munkatársi gárdájának összetétele (1908–1910). In uő: *Irodalom és modernizáció kollíziós szerkezetben*. Szeged, Quintus, 2017.

⁸³⁶ Ebben a kérdésben Kosztolányi Dezső és Schöpflin Aladár nagy vitában voltak. Ld. Schöpflin Aladár: Nyelvművelés. *Nyugat*, 1933/5. 273–277 [Kiindulópontja, hogy „Kosztolányi Dezső, egyik legművészebb stílusztánk, amikor rájött a maga stílus-művész voltára, nem érte be veleszületett ösztönével, hanem tudatosan is elkezdett gondolkodni, tanulmányozva foglalkozni nyelvünkkel s a nemrég elhunyt Négyessy Lászlóval és Hegedüs Loránttal együtt élére állt egy új nyelvművelő mozgalomnak, amely az Akadémia védőszárnya alatt kezdte meg a működését.” Schöpflin aggódott, hogy Kosztolányi nyelvtisztító mozgalma a nyelvi sovinizmus irányába kanyarodhat.; Uő. Nyelvművelés – vita Kosztolányi Dezsővel. *Nyugat*, 1933/8.481–485; Kosztolányi Dezső: Nyelvművelés. Válasz Schöpflin Aladárnak. *Nyugat*, 1933/9. 503–514. *** Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi nyelvszemlélete. *Alföld*, 1994/8. 46–59; Szili Katalin: Kosztolányi a nyelvről. Kosztolányi nyelvszemléletének kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr*, 2010/2. 14–28; Arany Zsuzsa: *Kosztolányi Dezső*, 407–413.

sodrában – az ún. második zsidótörvényt, az 1939. évi IV. tc-et március 16-án, illetve május 3-án, Teleki Pál miniszterelnöksége alatt – vitatkozni többet nem akar.⁸³⁷

⁸³⁷ Ez a törvény már faji alapon állt és olyan magyar állampolgárokat is zsidónak minősített, akiknek két nagyszülője izraelita vallású volt, bár a vallásukat már rég nem gyakorolták, sőt régóta más felekezethez tartoztak. A paragrafusok nagy többsége a korlátozó rendelkezéseket tartalmazta, ezek szinte az élet minden területére kiterjedtek. A különböző foglalkozási ágakban a zsidók arányát 20%-ról 12, vagy 6, vagy 0%-ra szorították le. Teleki azzal, hogy elfogadtatta a törvényt, a szélsőjobboldal egyes követeléseinek is eleget tett. Közben, a törvény vitája idején (február 24-én) betiltatta a Szálasi által vezetett Hungarista Mozgalmat, mert szélsőségesek február 3-án kézigránatot dobtak a Dohány utcai zsinagógából távozó zsidókra. (Március közepén új néven a párt működését ismét engedélyezték).

Schöpflin otthona: a *Nyugat*

Kapcsolattörténet

A *Nyugat* repertórium szerint Schöpflin Aladár összesen 808 tétellel írta bele magát a folyóirat történetébe. Ez az adat „csak” írásainak számát mutatja. A digitális filológia egyik kísérleti kutatásának köszönhető digitális kapcsolati háló-séma azt mutatja, hogy Schöpflin rendelkezett a folyóiratban a legtöbb kapcsolattal, azaz az egy szám-beli együtt szereplés tekintetében is „vezet”. Ebben lehetett szerepe a véletlennek is, de a folyamatos jelenlét, a rendkívüli variábilis szerzői gyakoriság mindenképpen központi helyet jelöl ki a számára.⁸³⁸

Schöpflin Aladár és a *Nyugat* kapcsolatának elemzése módszertanilag talán a legnehezebb feladat. A könyvtárnyi irodalom ez esetben nem feltétlenül segítség, túlbeszélés és hiányok együtt sine jellemzik a problémát. Számos narratívához kell és lehet is kapcsolódni, mert egy-egy (rész)aspektusból kimerítően elemeztek problémákat, de ezeket itt inkább csak jelzésszerűen kell feleleveníteni. Vannak tanulmányok a *Nyugat* történetéről, szekciókra osztott tárgyi és személyi bonyodalmairól, az egykori ankétokról, igen magas az egy-egy korszakos alkotó munkásságával foglalkozó értekezések, kötetek, tanulmányok száma, úgynevezett *folyóirat-monográfia* azonban nem született róla.⁸³⁹ Ennek oka főként a feladat nagyságában rejtezik, de nem kedveznek ennek az irodalmi orgánumok elemző, sok szempontú monografikus kidolgozásának elméleti bizonytalanságai sem. Az is az okok között lehet, hogy az első nemzedék íróinak halála az egyre zavarosabbá váló 30-as évek második felére esik, s a végzetes és sajnálatos sorozat tart Schöpflin haláláig, 1950-ig, amikor a *Nyugat* évtizedre – vagy inkább évtizedekre – anatómia alá esett. A kifejezés nem túlzás. A *Nyugat* az új korszak kultúrpolitikája megbélyegezte, alkotói közül kiszemelgette a „progresszív” és később a „humanista” jelzővel illethető szerzőket, az egészzet viszont kiszorította a közfigyelemből. Ahogy az egyházban kerülni kellett a kiközösítettet, ha azt a kiközösítő

⁸³⁸ Maróthy Szilvia – Minkó Mihály: „Nyugat és Napkelet között: folyóiratok és írók hálózata”. 2020. MTMT. <https://m2.mtmt.hu/api/publication/31647665>; Maróthy Szilvia: *Digitális bölcsészet: A szövegtől az adatig*. Akadémiai Kiadó, 2020.

<https://doi.org/10.1556/9789634545781>. <https://mail.google.com/mail/u/0/?shva=1#search/mar%C3%B3thy/FMfcgxwKjwzbRQkvRqmrsWLIKLPqBSD?projector=1&messagePartId=0.1> Letöltve: 2020. 12.27.

⁸³⁹ Egy lehetséges *folyóiratmonográfia* téren kimagaslóan a legtöbbet Kenyeres Zoltán tette.

dekrétum előírta – jelen esetben az irodalomtörténetben is „kerülni kellett” a kiközösítettet, ha az irodalmi emberek és kultúrpolitikusok cikkei, előadásai, utalásai előírták. 1946-ban a klasszika-filológus Szabó Árpád közölt denunciáló cikket az Ady – Kosztolányi viszonyra hivatkozva. Ekkor, ezzel az állásponttal még lehetett vitatkozni.⁸⁴⁰ Az 1948–49–50-es korfordulóra azonban végleg eldőlt, hol húzódik a vállalható hagyomány, egészen a tilalomig menően. A *Nyugat* mint orgánium, egészében az elhallgatandó, kisebbitendő értékek körébe esett. „A liberalizmus teremtette Európát, a *Nyugat* liberális szellemiségű volt, ezért nem lehetett évtizedekig beszélni a folyóiratról” – mondta centenáriumi előadásában Kenyeres Zoltán.⁸⁴¹ A liberalizmus túlélte és meghaladandó világnézetnek számított.

Pedig Schöpflin 1937-es könyve, *A magyar irodalom története* megteremtette a folyóirat legendájának első alapját. (A kötetről a következő fejezetében szólunk részletesen.) A mából visszatekintve könnyen látjuk a *Nyugatot* egységnek, ám vissza kell helyezkednünk térben és időben a folyóirat kezdeti elfogadásához.

Hiszen ha történetileg és dinamikusan nézzük a *Nyugat* fejlődéstörténetét, azaz tőkesúlyának gyarapodását, rögtön más a helyzet. A szerkesztők sem tudták, hogy „a Figyelő új folyama” jelzéssel, de új címmel megjelenő orgánium sikeres lesz. 1908. január 4-én Kosztolányi is úgy teszi még postára levelét Osvátnak – érthetően –, hogy az újrainduló *Figyelő* számára küldi a versét Szabadkáról.⁸⁴² Már szinte betölti az első évfolyamot a *Nyugat*, amikor Kosztolányi lapot szervez, a századfordulós *Magyar Szemle* folytatását. Tájékoztatja Fülepet és könyörög bármilyen műfajú gyors kéziratért, Babitsól is ennek a lapnak számára kér verset.⁸⁴³ Kosztolányi nyugatos – de vajon az indulásnál is az volt?

⁸⁴⁰ Szabó Árpád: Polgári költészet – népi költészet. *Valóság*, 1946/november 1–24. Erre válaszolt a költőt védően Vas István: Irodalmunk időszerű kérdései. *Magyarok*, 1947/január 57–61. Viszontválaszában Szabó Árpád egyszerűen reakciós politikai regénynek nevezte az *Édes Annát*. *Valóság*, 1947/3. 199–207. Erről részletesen ld. Veres András: A regény befogadástörténete. In: Veres András (szerk.): *Kosztolányi Dezső: Édes Anna*. Kosztolányi Dezső Összes Művei. Pozsony: Kalligram, 2010. 790–906. *** Ugyancsak pontosan szemlélteti Kosztolányi Esti Kornél korpuszának befogadástörténete a kiátkozás technikáját, tartamát. In: Tóth-Czifra Júlia – Veres András (szerk.): *Kosztolányi Dezső: Esti Kornél*. Pozsony: Kalligram, 2011. 573–839. A példák szaporíthatók lennének.

⁸⁴¹ Kenyeres Zoltán: Előadás az Akadémia közgyűlése keretében az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya *Nyugat*-tematikájú centenáriumi megemlékezésén. 2008. május 9. Kézirat, a szerző birtokában.

⁸⁴² Kosztolányi Dezső Osvát Ernőnek, Szabadka, 1908. január 4. Kosztolányi Dezső: *Levelek, naplók*, 140.

⁸⁴³ *Magyar Szemle* (1888–1906): a 19. sz. végének legigényesebb katolikus folyóirata, melyet azonban konzervatív szemlélet jellemezett. A felekezeti szempont és a valláserkölcsei célzat gyakorta társult konzervatív alapú városellenességgel és antiszemitizmussal. Nem egyszer jelent meg benne a „szövetkezett zsidó-protestáns térfoglalás” kifejezés. Mindemellett néhányszor védelmébe vette az akadémiai kritika által elutasított alkotók – Vajda János, Reviczky Gyula, Tolnai Lajos és mások munkásságát. Közölték a lapban Krúdy Gyulát, majd Juhász Gyulát és Kosztolányit is, de a *Magyar Szemle* nem tudott kiemelkedni a jelentéktelenségből. 1905 végétől a szépirodalomban folytatódott az utóbb részben nyugatosoknak nevezettek (Juhász, Kosztolányi, Babits, Dutka Ákos, Szép Ernő; Kárpáti Aurél költőként) közlése, a vezető műkritikus Fülep Lajos lett, mellette Hevesi Sándor (színházi rovat) és Márkus László (Thália Társaság) írtak a modernség szellemében. Sinkó Ferenc: *A Magyar Szemle* (1888–1906). *Vigilia*, 1969/5. 303–312. *** *A Magyar Szemle*, amelynek Kosztolányi toborzott

Mindösszesen egy verse jelent meg az első évfolyamban. Kosztolányi az első évfolyam végén járva így látja, láttatja a *Nyugatot* Fülep Lajosnak írt levelében: „A *Nyugat* egy kifejezetten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet. Impotens rikoitozás rekedt torokkal. A szifilisztől berekedt torokkal. Hitem szerint ők sohasem csinálják meg az irodalmi forradalmat, mert erre nemcsak az erejük hiányzik, de a hitük is, az állítani tudás bátorsága.”⁸⁴⁴ Mindezt csak a kezdet képlékenységének és ellentmondásainak jellemzésére idéztük föl, noha Kosztolányit erősen jellemzi ez a további tanulságok levonására is alkalmas határozott vélemény.

A folyóirat újra-kanonizációja a kommunista kultúrpolitika határozott elutasításai után – vagy ahogy Németh Andor rokonszenvesen magyarul használja a szót: a tekintélykonstelláció⁸⁴⁵ helyreállítása – 1971-ben kezdődött meg, ekkor jelent meg a *Vallomások a Nyugatról* című visszaemlékezés-sorozat.⁸⁴⁶ Az első, a *Nyugatra* egészében összpontosító konferencia 1972-ben,⁸⁴⁷ majd 1978-ban volt,⁸⁴⁸ 1978-ban indult el a rövidesen félbemaradt *Nyugat*-reprint sorozat is.⁸⁴⁹ Megindult a *Nyugatról* való szakmai diskurzus, s ettől fogva áradtak a különböző szempontú megközelítések.

Schöpflin személye összeforrott a folyóirattal, annak ellenére, hogy az indulás tervezésénél és az indulás utáni első hetekben még nem volt jelen. 1908. február 29-én írja Ady Endrének egy hosszú levél végén: „Szeretnék én is írni valamit a *Nyugat*ba, de nincs elegendő hangulatom, se témám. Aztán furcsa emberek azok az Osváték, minduntalan izengetnek, így-úgy, fel akarnak keresni, beszélni akarnak velem, és eddig színit se láttam egyiknek se. Úgy látszik, mégis nekem, az öregnek kell megtennem a közeledő lépést hozzájuk, fiatalokhoz. Nem büszkeségből nem tettem eddig – de nagyon nehézkes a természetem.”⁸⁵⁰ A levél nyomán Ady lépést is tesz a kapcsolat érdekében, levelet írt Osvát Ernőnek, kérve, „keressétek fel vagy te vagy Fenyő, ha már bejelentettétek neki.”⁸⁵¹

szerzőket nem indult újra, ám az 1909-ben megindult *Élet* a leszámítottjaként határozta meg magát. Szénási Zoltán: A modernség kalandja. A katolikus irodalom modernizációs kísérlete – az *Élet* (1909–1914). In: Finta, Gábor– Horváth, Zsuzsa–Sipos, Lajos–Szénási, Zoltán (szerk.): *A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*. Budapest, Argumentum – Akadémiai, 2011. 47–55.

⁸⁴⁴ Kosztolányi Dezső Fülep Lajosnak, Budapest, 1908 [vége]. Kosztolányi Dezső: *Levelek, naplók*, 164.

⁸⁴⁵ Németh Andor: Levél Schöpflin Aladárhoz. *Újság*, 1937. június 20. 31.

⁸⁴⁶ Rónay László (szerk.): *Vallomások a Nyugatról*. Budapest, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, 1971.

⁸⁴⁷ *Vita Nyugatról*. Az 1972. április 27-i Nyugat-konferencia alapján szerkesztette Kabdebó Lóránt. Budapest, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, 1973.

⁸⁴⁸ R. Takács Olga (szerk.): *Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulóján*. Budapest, Akadémiai, 1980. Irodalomtörténeti Füzetek 100.

⁸⁴⁹ A sorozat az ötödik évfolyammal, az 1912-es évvel maradt abba. Budapest, Akadémiai, 1978–1984.

⁸⁵⁰ Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei, 26.

⁸⁵¹ Ady Endre Osvát Ernőnek. III/6. d. u. [Érmindszent, 1908. március 6.] *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése I*. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányokat írta Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika. Budapest, Gondolat – OSZK, 2019. 140.

Ismeretség hiányában Schöpflin nem tudhatta, hogy Osvát mindössze négy évvel volt fiatalabb nála. Életrajzuk egy időben közel párhuzamost rajzolt a budapesti tudományegyetemen is, de elkerülték egymást. A *Nyugatban* való három megjelenés – *A város*, *A két Vörösmarty*, *A magyar író* – rövidesen valóban szárnyakat adott Schöpflinnek. Bizalmasa ekkor is Ady, akinek erről vall: „Egészen különös, új érzés nekem látni, hogy amit írok, annak hatása van: örülnek neki és haragusznak érte. Vagy tizenöt éve élek törvényes házasságban a tollammal, de egész a legújabb időkig sikerült annyira elbújnom, annyira elkerülnöm az észrevétetést, hogy ma szinte kezdő írónak érzem magamat. Oly kevés volt bennem az önbizalom, s körülményeim annyira alkalmasak voltak ennek a kevésnek is az elfojtására, hogy ma szinte fel kell fedezni önmagamot önmagam előtt.”⁸⁵² 1911 elején Adynak írva – idéztük már másutt is – még mindig azt jegyzi meg, csak tájékoztatni akarta őt a *Nyugat* belső ügyeiről, „amelyről nekem, mint meglehetősen *távol állónak* [kiemelés – Sz. Á.] beszélnem lehet, de beleavatkozni semmi jogom, sem azzal, hogy téged kapacitáljalak, sem mással”.⁸⁵³

1912-ben kerül rá sor, hogy Hatvany megkeresi Schöpflint, s bevonja saját, illetve a lap és Ignotus konfliktusába. „Ignotus és Fenyő vállalják a *Nyugatot* akár Ady nélkül is. Velem csak akkor tartanak, ha én velük – illetve Ignotusszal, a felelőssel s Fenyő szerkesztővel tartok. Erre nincs kedvem [...] A *Nyugatnál* degradáltatni főmunkatárssá Ignotus nem hagyja magát. Azt szívesen látja, ha őt kifizetik, s hagyják menni. Fenyő is így. Maradnék *magam* a lappal – s ami még rosszabb, Adyval. Nulam-bulam, ez se jó. Elveszteném a munkatársak javát, s az exszerkesztők, kezükben a töméntelen pénzzel új folyóiratot indítanak. Végső propositiom tehát, hogy a *Nyugat* egynémely tekintélyesebb írói jelentsék ki, hogy Ignotus és Fenyő *lejárató* lapjába nem írnak. Aztán csináljuk meg a főmunkatársak respublicáját [...] s írók és kiadók közti controversia esetén Ön és én, mint *Deák Ferencek*.”⁸⁵⁴ Hatvany ez utóbbi névvel szimbolizált szereplehetőséggel, a haza (a folyóirat) bölcse, illetve a kiegyezést (konfliktust elsimítani képes) létrehozó Deák említésével megemeli Schöpflin súlyát a *Nyugat* kollektívájában. S tény: az 1912. évi 13.

⁸⁵² Schöpflin Aladár Ady Endrének, Budapest, 1908 VI/20. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 31–32.

⁸⁵³ Schöpflin Aladár Ady Endrének, Budapest, 1911 II. [1]9. Uo. 96.

⁸⁵⁴ Hatvany Lajos Schöpflin Aladárnak [Budapest, 1912]. Uo. 120–121. *** A levél folytatása is érdekes, de inkább Hatvany saját jellemzése szempontjából, s hogy Ignotust és Fenyőt „két derék bocher-barátaink”-nak nevezi. Bóher (jiddis): rabbiképzős növendék. *** A tulajdonunkban van egy rajzzal kiegészített publikálatlan fénykép Schöpflin Aladártról. Lengyel András szíves ajándéka. A kép a fiatal kritikust ábrázolja, zsidó rabbinak öltöztetve, imaköpenyben, kis pajesszal, kipában. A kép egyik sarkában héber betűkkel egy „magyar” szöveg: „Lófasz a seggedbe!” A kép hátoldalán Schöpflin írása tréfásan „rabbinnövendék” korára hivatkozva. Datálni nem tudjuk a képet, de feltehető, hogy Schöpflinnek a „zsidókkal” való irodalmi kapcsolataira utalva készült. Köszönöm Gábor György segítségét a szöveg kiolvasásában.

számtól, július 1-től kezdődően mindvégig felkerült Schöpflin neve a főmunkatársak közé, s ott maradt a címlap minden változásakor, a *Magyar Csillag* utolsó számáig.

Azon kevesek közé tartozott Schöpflin Aladár, aki végigkísérte a *Nyugat* történetét annak kényszerű szerkesztő és címváltásáig, a *Magyar Csillag* utolsó számáig, s azon túl is, a Baumgarten-díj megszűnéséig. Hogy közben mi volt? Kiterjedésében és értékében is hatalmas a *Nyugat* oldalain megjelent Schöpflin életmű. A *Nyugatban* betöltött szerepéről személyes kötődései, az általában közismert problémákhoz, alkalmakhoz való hozzászólásai alapján formálunk képet. Itt nem térünk ki egyes, bármilyen kiemelkedő *Nyugat*-szerzőről írott tanulmányaira, kritikáira. Ez mennyiségében meghaladja lehetőségünket, de azért sem, mert A *magyar irodalom története a XX. században* című könyvében maga összefoglalja, megerősíti és finomítja értékrendjét.

Osvát Ernő

Azon túl, hogy az Osvát-érában mi jelent meg Schöpflintől a *Nyugatban* – bár kétségtelenül ez a legfontosabb –, kettejük levelező kapcsolata is szolgál érdekes lélektani adalékkal. (Érdemi levél, miután Schöpflin belesimul a szerkesztői körbe, alig van, a szóbeliség jellemzi majd a kapcsolatot.) Miután 1908 márciusában Ady révén létrejött a személyes kapcsolat, az első találkozás, Schöpflin közvetlen felkérést kapott Osváttól, ám egy hetet késik az ígért kézirattal. A viszony magázódó és szerény. „Mikor a minap újra elolvastam, skrupulusaim támadtak, ér-e egyáltalán valamit (ez nálam mindig megvan, ez fog engem megölni), nem csupa banalitás-e stb. [...] Mikor a minap szerencsém volt Önhöz, szó esett, s nem az én részemről, valami honoráriumról. Nem lehetne ezt úgy elintézni, hogy a cikk honoráriumát előfizetésnek számítják be a Nyugatra, amíg futja?”⁸⁵⁵ Ezután felgyorsult a szerkesztőséggel való kapcsolatépítés. A debütáló írás után két héttel Ignóus kínál fel a társas megismerkedést, aminek közvetítésére Osvát volt hivatott.⁸⁵⁶ Több ízben kéri vissza Schöpflin az írásait a szerkesztőktől, hogy még javíthasson rajtuk.

⁸⁵⁵ Schöpflin Aladár Osvát Ernőnek [Budapest, 1908. március 24.] *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése I.* 145. *** Schöpflin esszéje egy hét múltán, a következő *Nyugat* szám *Élén* jelent meg.

⁸⁵⁶ „Igen tisztelt Uram, talán tud róla, hogy Ignóus abban a szerencsében részesített, hogy találkára szólított fel. Mivel levelében Önre utalt, mint akivel a találkozást megbeszélhetném, azért Önt értesítem...” Schöpflin Aladár Osvát Ernőnek, Budapest, 1908. április 14. *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése I.* 150.

Schöpflin köztes helyzetét jól jelzi egy ekkori levél, amit Szabolcska Mihálytól kap a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségébe címezve. Szabolcskát 1908 tavaszán választották az akadémia tagjai sorába. Megköszöni Schöpflin gratulációját és megjegyzi, „[r]ég készülök föl külön csak azért, hogy Önnel kiveszekedjem magam Adyéről. Ízléstelen, bolondos, és gyökértelen ez a modernkedés. A magyar ember gyomra bizony Isten nem veszi be soha. El is múlik veszedelem nélkül.”⁸⁵⁷ A vitát úgyszólván fölöslegesnek is tartó, „Adyék”-ra múlandó jelenséggént tekintő Szabolcskáról a *Nyugat* első számának Figyelő rovatában Gellért Oszkár írt finoman gúnyos rövid kritikát.⁸⁵⁸ Schöpflin közli Ady verseit a *Vasárnapi Ujságban*, éppen a Szabolcska-levél napjaiban is. És ugyanakkor az új, Adyt kiemelten közlő lappal köt éppen szövetséget, amelyben rögtön megtalálni véli saját szabad közegét. Schöpflin a Bristol asztalához megy, hogy találkozzon a *Nyugat* szerkesztőivel, de többször jelzi, nem biztos, hogy hivatalos kötelességei miatt elér a találkozókra.

A munkakapcsolat haladt, a magánérintkezés lassabban. Erre utal egy humoros vers, amit 1908 decemberében küld Schöpflin Osvátnak. Előzménye egy Ady-vers a *Nyugatban* (*Ruth és Delila*), aminek megszólító formáját imitálja Schöpflin.⁸⁵⁹ A vers tegezve szólítja meg Osvátot, s arra is utal, hogy a szerkesztővel annak felesége társaságában is találkozott. A folyamatos találkozóhely továbbra is a Bristol Kávéház. A verssel együtt küldött kéziratra vonatkozó utasítás magázó formában íródott. S ekként szólította meg egy *Nyugat* számot reklamáló következő levelében is. A magázódás 1909-ben is folytatódik. Kéziratot (H. Szederkényi Anna) is közvetít Osvátnak. Ennél fontosabb, hogy újabb belső bizonytalanságról tudósítja Schöpflin Osvátot. Az ígért, nagyobb Petőfi-esszé helyett „előlegbe” küld egy a márciusi évfordulón felhasználható cikket.⁸⁶⁰ Késik az Ady-számba szóló írásával is, az egy hónap késéssel jelenik meg *Levél Osvát Ernőnek* címmel. S megint újabb mentegetőzés Osvátnak: „Olyan nehezen tudom mostanában a figyelmemet egy dologra koncentrálni – mindenem, amit csinállok, úgy érzem, mintha nem megírva volna, hanem csak összecsapva. Estére, remélem, találkozunk a nagy inquisitio végrehajtására? Akkor majd megbeszéljük ennek a rossz cikknek az ügyét.”⁸⁶¹ Majd következik egy visszaadott kézirat

⁸⁵⁷ Szabolcska Mihály Schöpflin Aladárnak [Temesvár, 1908. május 1.] *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 27–28.

⁸⁵⁸ Gellért Oszkár: Szabolcska Mihály: A magam ösvényén. *Nyugat*, 1908/1. 45.

⁸⁵⁹ „Látlak szerkesztőnek, csupasz-képűnek, / Pápaszemesnek, szózatot ajkúnak, / Látlak mindenkinek. // Látlak férjnek, Bristolba járónak. / Látlak kávé-evőnek, *revízió-küldőnek*, – / Főleg ez utóbbinak.” Schöpflin Aladár Osvát Ernőnek [Budapest, 1908. december 6-tól. Schöpflin Aladár névjegyének verzőján.] *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése I*, 251.

⁸⁶⁰ Schöpflin Aladár Osvát Ernőnek, Budapest, 1909/III. 6. Uo. I. 301–302.

⁸⁶¹ Schöpflin Aladár Osvát Ernőnek [Budapest, 1909. május 1. előtt]. Uo. I. 333. A „rossz” cikket nem tudtuk azonosítani.

1910 tavaszán.⁸⁶² Ha jól értjük, ezek a levelek igen finom jelzések Schöpflin kettős pozíciójának kényszeredettségeről. A két orgánus szerkesztési és irodalmi felfogásáról nem esik szó, inkább arra utalnak a hangsúlyok, hogy a kettős pozíció közül a *Vasárnapi Ujság*, illetve a Franklin Társulati kiadói állás nagyban lekötötte Schöpflin energiáit, egzisztenciát megalapozó fizetést innen kapott.⁸⁶³ A *Nyugatra* pénzügyileg alapozni nem lehetett. (Időközben megnősült, s rövidesen megszületik első fia is.) Az első fesztelen tegező levél dátuma 1911 decembere. Ez a nevezetes, párbajban végződő Hatvany–Osvát polémia ideje.

A Hatvany–Osvát-konfliktusról állásfoglaló beszámolót kapunk Schöpflinnek Adyhoz írott leveléből. Az Adyról szóló fejezetben érintettük, mert kettejük bizalmi viszonyát mutatta.⁸⁶⁴ A lényegét röviden, Osvátra vonatkozóan összefoglaljuk: a *Nyugatot*, ami Schöpflin számára „ügy”, „intézmény”, amit „helyesnek” tart, és amelyért „tőle telhetőleg küzd”. A *Nyugatot* „főrészben Osvát csinálta meg [...] beleolvé az egész életét”. Ő adta „a Nyugatnak azt az egyéniségét, amely nekem szimpatikus.” Továbbá: „A Nyugat szerkesztői közül Osváttal vagyok a legmelegebb és legbizalmasabb viszonyban. Mindez okoknál fogva én Osváttal tartok, s ha arra kerülne a sor, azonosítom magamat vele.”⁸⁶⁵ 1911 decemberéből való az első „kedves barátom” megszólítás, legalábbis a fennmaradt levelezés tanúsága szerint. Schöpflin szervült a *Nyugat* körébe, de nem volt ez olyan magától értetődő, mint ahogy utóbb ezt a folyóiratról szóló összefoglaló értékelések állítják.

Osvát 1919. január 1-vel kiválik a *Nyugat* szerkesztőségéből. Érdemeit Schöpflin Aladár méltatja az évfolyam első számában. A kiválás motívumairól nem beszél.⁸⁶⁶ „[A]z elismerés, a barátság és a bajtársi szeretet” jegyében szól. „A Nyugat belső dolgaival ismerősök előtt nyílt titok volt mindig, hogy folyóiratunk tulajdonképpeni szerkesztője kezdettől fogva máig Osvát Ernő volt. A lap élén megjelölt szerkesztők mellett ő volt az, aki a szerkesztési munka tömegét végezte, a közlendő kéziratokat kiválogatta, az írókkal munkáikról tárgyalt, témákat adott nekik, a folyóiratokat kéthétről-kéthétre összeállította. Az ő ízlése és ítélete volt a Nyugat lelke, az ő egyénisége volt egyik legerősebb és

⁸⁶² Feltehetően Móricz *A bor* című munkájáról írott Figyelő-cikkről van szó. OSZK Kt. Fond 253/1152. *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése I.* 441.

⁸⁶³ Ady kizárólagos fixumot kapott versei közléséért, havi 100 koronát. Schöpflinre való tekintettel enyhítettek a szerződésen, s a *Vasárnapi Ujságban* is közölhetett. *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése I.* 354. *** Ady 1914-ben jelent meg utoljára a *Vasárnapi Ujságban*.

⁸⁶⁴ Schöpflin Aladár Ady Endrének, Budapest, 1911 II/7. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 92–94.

⁸⁶⁵ Uo.

⁸⁶⁶ Osvát november-decemberben a spanyolnáthával küzdött, s emellett feltehetően rosszul esett neki, hogy a Vörösmarty Akadémia „csodálatos feledékenységgel elmulasztotta, hogy őt a tagok közé beválassza”.

[név nélkül]: Osvát Ernő – a Nyugat kitűnő szerkesztője... *Figaró*, 1918. december [!]18. 6. Idézi: Kosztolányi Tibor – Nemeskéri Erika: A Nyugat folyóirat és az első világháború. In: *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése II.* 1010–1011.

legkarakterisztikusabb arcvonás a Nyugat arculatán. Minden irodalmi vállalat valamivel más, mint a bele dolgozó munkatársak munkáinak összege, ez a más, az az észrevétlen és mégis mindig megérezhető szellem, amely az egymásra következő közleményeken túl, ezeket valamiféle egységbe fűzve megmutatkozik, ez volt a Nyugatban az, amit jórészt Osvát Ernő adott hozzá. Ő köztünk az egyetlen, aki sohasem írt egyetlen cikket sem a Nyugatba és mégis ott van szelleme a Nyugat minden lapján. Neki nem egyes közlemények kisebb vagy nagyobb száma az oeuvreje, hanem maga a Nyugat. S ami munkát végzett, azt küldetésszerűen végezte. Akárhogy is keresem azok sorában, akik a Nyugat kezdetétől fogva együtt jártunk, nem találok senkit, aki az Osvát munkáját el tudta volna s úgy tudta volna elvégezni, mint ő.” Szempontunkból figyelmet érdemlő, hogy Schöpflin a lassú, tapogatózó lépéseket figyelmen kívül hagyja, s magát – talán itt először – az alapító gárda tagjának tekinti. „Akik idők folyamán a Nyugatba dolgoztunk, mind az ő buzdítására kerültünk a folyóirattal összekötetésbe” – rögzíti kötődését, s látens módon az is benne van a nyilatkozatában, hogy a *Nyugat* szerkesztői megértéssel fogadták, hogy marad a *Vasárnapi Ujság* kötelékében, lévén egzisztenciát nem is tudtak kínálni (szinte) senkinek. A konzervatív lapnál kötelező kottalépések nem jelentettek hátrányt. Schöpflin nagyra becsülte Osvát érdemeit, bőséggel részletezi is azokat, amikor Osvát kilép a szerkesztésből, különösen annak lezárásában – „a kiválás nem jelenti a Nyugattól való megválást [...] mégis fájdalommal búcsúznak Osváttól, a szerkesztőtől” – némi nekrológ hanghordozást éreztet, ráadásul meglehetősen közhelyes, kifejezést használ Schöpflin.⁸⁶⁷

A következő alkalom, amikor Osvátról Schöpflin szól, az Osvát írói jubileuma 1923-ban.⁸⁶⁸ A *Nyugat* Osvát-száma a lap egyik önértelmezésének egyik Osvát köré szerveződött dokumentuma is egyben.⁸⁶⁹ A folyóirat 1923/11–12. teljes számát a tizenhat évfolyamot, csaknem négyszáz számot szerkesztő Osvátnak dedikálja. Köszöntők, levelek, vallomások, emlékezések, Osvátnak dedikált versek, emlékkönyv-bejegyzések, kotta, a vígszínházi délutánról szóló értékelő tudósítás és egyéb műfajú alkalmi írások sorakoznak egymás után. Schöpflin a köszöntők sorában Móricz, Babits, Gellért Oszkár, Fenyő Miksa és Szomor Dézsó után következik, s mögötte írások majd mindenkitől, sok mára elfelejtett, kikopott névtől is. Ady után, akinek a *Nyugat* két ízben is tematikus számot szentelt (1909/10–11; 1919/5–6.), kevés ilyen parádés köszöntés van a magyar irodalom történetében. Az ott

⁸⁶⁷ Schöpflin Aladár: Osvát Ernő. *Nyugat*, 1919/1. 3–6.

⁸⁶⁸ Schöpflin Aladár: Osvát Ernő ünnepére. *Nyugat*, 1923/11–12. 735–737.

⁸⁶⁹ A személyeket köszöntő számok áttekintését ld. Kelevéz Ágnes: A *Nyugat* jubileumi és emlékszámainak üzenete. In: Angyalosi Gergely–E. Csorba Csilla–Kulcsár Szabó Ernő–Tverdotá Görgy (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest, PIM, 2009. 60–73.

jelenlévő, pályája kezdetén álló Gyergyai Albert kiemeli az 1923 májusában rendezett ünnep irodalmi környezetét. Az új irodalomba „menekülő” (!) közönségét ünnepli, akik „hálás szívvel köszönti(k) mindazokat, akik a bús akadémiai tallók,⁸⁷⁰ a pártközi ingoványok s a Napkelet kókadt virányai helyett új távlatokat nyitnak a hétköznapokra. Aki eljött, templomban érezte magát: költők, írók, és Budapest legelső művészei és művésznői [Jászai Mari, „a magyar Melpenomé”, Gombaszögi Frida, Varsányi Irén, Basilides Mária, Kálmán Oszkár, Ódry Árpád – Sz. Á.] egy tiszta élet dicséretét zengték...”⁸⁷¹ Igen, nem szabad elfelejteni a *Napkelet* ekkori indulását, amely már pusztán címválasztásával is a *Nyugat* ellen feszült. A szereplések jellemzését nem idézzük, csak azt, ahogyan Gyergyai ekkor Schöpflin megszólalását és helyi értékét megfogalmazta: „Schöpflin Aladár, a *Nyugat* történésze, akinek meleg baritonja s ércbe véshető okfejtése akár a sötét magyar ruha: férfias, komoly s kevélyen józan...”⁸⁷² Figyeljünk föl a „*Nyugat* történésze” kifejezésre, mert egykorúan rögzített beszámolórol van szó, de előre vetíti, s részben magyarázza is azt a kanonizációs szerepet, amelyet majd Schöpflin 1937-es „irodalomtörténete” fog játszani.

Schöpflin a Vígszínház Osvátot ünneplő irodalmi délutánján elhangzott beszédét közli a *Nyugat*ban. A színházi helyszínhez illően rendezőnek mondja Osvátot, akit a szereplők most a lámpák elé kérnek, mert eddig részt nem kért a tapsokból, azokat „teljesen átengedte nekünk”. A színikritikus egy egyidejű színházi változást is rögzít ezzel a formulával: ekkoriban rendeződik át a honi színház, s az előadás koreográfiáját, lejátszásának játékmesteri szerepét ekkor már egyre inkább átveszik az értelmező rendezők. Kiemeli Schöpflin itt is a szinte paradoxont: Osvát az egyetlen a *Nyugat* emberi közül, aki egyetlen sort sem írt a folyóiratba és „mégis ő dolgozott a *Nyugat* emberei közül legtöbbet a *Nyugat* körül.” A munka fizikai dimenziójáról is ékesszólóan beszélt Schöpflin: „A betűknek ez a hatalmas hadserege mind úgy vonult ki a nyilvánosságra, hogy Osvát Ernő előbb számon vette, megvizsgálta mindegyiket. Egy rövid időközt leszámítva, amikor a szerkesztéstől visszavonult, a *Nyugat* minden sora az ő figyelmes vizsgálata után került a közönség elé, ő volt kéziratainknak első olvasója”, de ennél jóval több volt, „számtalan cikknek ő az értelmi szerzője, ő adta hozzá az íróknak a témát, az ötletet, ösztönzést, vele beszéltek meg a szempontokat, melyekből az egyes kérdéseket tárgyalni szándékoztunk, és az ő tanácsait elfogadtuk, vagy nem fogadtuk el, de mindig komolyan vettük.” Karaktert és súlyt adott a folyóiratnak, amelyen tulajdonképpen már annak megindulása előtt évekkal előbb dolgozott,

⁸⁷⁰ talló (tájszó): a már learatott mező, tarló

⁸⁷¹ Gyergyai Albert: Schöpflin ünneplése. In: uő: *A Nyugat árnyékában*. Budapest, Szépirodalmi, 1968. 296–299.

⁸⁷² Uo. 298.

„[ő] érezte meg legélénkebb érzéssel, hogy itt valóban egy új nemzedék van érkezőben, olyan nemzedék, amely a maga céljaival, mondanivalóival s azok kifejezésének módjával nem tud beilleszkedni az akkori meglévő irodalmi szervezetekbe és orgánumokba, saját orgánumra van szüksége, hogy boldogulni tudjon, és végrehajtsa az irodalomban azt a feladatot, amelyre hivatottnak érezte magát. Megteremtteni ezt az orgánumot: ezt tűzte ki Osvát Ernő élete céljává. Mikor pedig az orgánum megvolt, ő érezte át és valósította meg legfőbb feladatát: felszabadítani a magyar írókat az ebben a korban szokásos alkalmazkodások szegényletes kényszeréből, és visszaszerezni számára az eredményes munka legelső feltételét, a szólásszabadságot.” Osvát Ernő gyűjtötte össze az embereket, „szerkesztőségek lemosolygott kezdőit és elnyomottjait, tanári szobák rejtőzködőit, egyetemi padok ábrándozóit –, ha valakiben tehetség mutatkozott, nem tudott úgy elrejtőzködni, hogy Osvát Ernő észre ne vegye, és be ne vonja a maga körébe.” A felszabadítóra teszi a hangsúlyt Schöpflin, s nem arra, amit az újabb és újabb tehetségkereséssel szemben Osvát „gyermekkertészetének” mondtak ironikus szólammal kísért lázadással.⁸⁷³ Schöpflin a *Vasárnapi Ujságnál* maga is felfedező volt, amikor még nem tartozott a későbbi *Nyugat*-hálózatba, saját érzés- és értékrend alapján, jó szemmértékkel figyelt fel a kiragyogó írókra. Osvát – mondja Schöpflin – „[s]zigorú bíráló volt a legkiválóbbakkal szemben, de jóindulatú bíráló a legkisebb kezdőkkel szemben is, ha valami jót lehetett várni tőlük.” Ennek az észrevételnek is van tanúsítványa: Illés Endre jó néhány Figyelő-rovatban változtatás nélkül közölt írása után nyers kritikát kapott Osváttól, s ettől megrendült. „Hogy van az, szerkesztő úr, hogy aki eddig kinyomtatásra méltó, jó »figyelő«-ket írt, most egyszerre nem tudja megírni őket?” Osvát ránézett az új kéziratra, s válaszolt: „Valóban uram, de ki mondta önnek, hogy előbbi »figyelői« jók voltak?” Majd ott helyben, a kávéházban együtt újraírták a cikket.⁸⁷⁴

⁸⁷³ Egy másik módon megfogalmazott szemrehányás szerint túl sok „nyolcadikos gimnazistát” közölt Osvát. Hatvanyt és Adyt idézi Lengyel András: *Ignotus Hugó. Tanulmányok*, 354. Széles körben ismert és értelmezett konfliktus származott Osvát felfedező hajlamából. A vita persze a szóbeszéd, a fáma regiszterébe is átcúszott. Számos hely rögzítette ezt, például nem a legbelső körbe tartozó Balázs Béla is. Naplójába 1911-ben írta a következőket: „Éppen akkor értem Pestre, amikor a Nyugatnak éppen új krízisei voltak. A lappangó keresztülkaszul egymásutalás kitört. Főképpen Osvát gyermekkertészete ellen támadtak fel Hatvany, Ady, Kaffka és a részvénytársaság is. Balázs Béla: *Napló 1903–1914*. Budapest, Magvető, 1982. I. k. 580–581.

*** A megrovó értelemben 'gyermekkertészet' tulajdonképpen az 'óvoda' első megnevezése (Kindergarten) volt. A kifejezés eredete Friedrich Fröbeltől (1782–1852) való, aki az első ilyen intézményt létrehozta, tőle vette át a gondolatot Brunsvik Teréz (1828) is.

⁸⁷⁴ Illés Endre: Az alkímista. Osvát Ernő. In. uő: *Mestereim – barátaim – szerelmeim*. Budapest, Magvető, 1983. 632. *** Illés Endre is felidézi Laczkó Gézának az Osvát ünnepen átnyújtott emlékezését, melyben Laczkó is kritikát kap, de ugyanakkor „velem együtt hozzállatott a munkához. Ékesen összerakott boglyámat szétszórta, aztán szálanként villázta egybe. Jelzöböl mellékmondat lett, büszke főmondatokból egy is ha maradt, eleje közepére, közepe végére, a vége előre került. Így dolgoztunk, izzadtunk, fogalmaztunk. [...] Rongy voltam, amikor elbocsátott.” Uo. 633.

Osvát ugyanakkor élt az el nem ismerés jogával is. „Nem mindenki tudja, milyen nehéz elutasítani olyan emberek munkáit, akik pozíciójuknál vagy összeköttetésüknél fogva számot tartanak a kedvező fogadtatásra, mennyi sértődéssel, haraggal, érzékenységgel kell számolni annak, aki a kiváló írókat, érdemes munkatársakat is figyelmeztetni meri hibáikra. Osvát Ernőben megvolt az erre való energia és erkölcsi bátorság, de megvolt a tapintat is, amellyel távol tudta tartani a Nyugattól azokat, akik nem voltak odavalók, és meg tudta óvni a tehetséges embereket a saját tévedéseiktől. Sokszor és sokan haragudtak rá, de utólag mind és mindig igazgat adtak neki. A magam részéről azokért a munkáimért vagyok neki a leghálásabb, amelyeket nem adott ki” – jellemzi Osvát kritikai kurázsiját. Beszéde befejező passzusában a *Nyugatot* Osvátnak köszönhető „márkának” mondja. A folyóirat „Osvát Ernőben inkarnálódott, ő volt legjobban áthatva tőle, ő dolgozott érte legtöbbet és legkitartóbban, ő azonosította vele legtökéletesebben egész életét” – összegezte Schöpflin.⁸⁷⁵

A vígszínházi irodalmi ünnepet bankett követte a Royal Szállóban, ahol átadták Osvátnak a *Nyugat* ajándékát, Beck Ö. Fülöp Osvátról készített plakettjét. Két hét múltán a Magyar Művelődés Társasága is rendezett egy bankettet Osvát tiszteletére, ahol az első köszöntőt Schöpflin mondta mint a Társaság elnöke. (A Társaság céljáról ugyanekkor Schöpflin ekként emlékezett meg: „fiatal, kezdő egyesület, amelyet ifjú férfiak és nők alapítottak, hogy segítsenek maguknak és egymásnak áthidalni azokat a szakadékokat, melyek ma a magyar embereket a világ műveltségének nagy forrásaitól a nagy kultúrnemzeteknek eszméitől, törekvéseitől és eredményeitől elválasztják.”) A köszöntő szeretetteli, de formális. Idézzünk inkább Osvát válaszából, melyből látszik, hogy nagyon is tudatában volt teremtménye értékének, és személyes feszélyezettségből nem tért ki ennek kimondása elől: „Mondják, vannak emberek, akik – miután hosszú időn át egyedül állva egy felismerés, egy igazság, egy eszme mellett – hiába várták igazolásukat, mert közben eltelt az ifjúságuk s az életük java, már csak fanyar mosollyal, csüggetegen tudják fogadni az elismerés késve érkezett szavát. Ez nem az én esetem!” De természetesen maga mellé veszi rögtön mindazokat is, akik mindazt tették, „amit nekem tulajdonítanak. S igazság szerint ennek a nemzedéknek a jubileuma ez a jubileum. Ennek a nemzedéknek köszönhető az, hogy nálunk az írói becsvágy felszabadult a kicsinyesség béklyóiból, hogy a komoly irodalom iránt való érdeklődés terjedt és mélyült, hogy a fiatal író morális helyzete megjavult, hogy irodalmunk huszonöt év alatt annyira meggazdagodott, és – mindenekfölött –, hogy tiszta lelkiismerettel,

⁸⁷⁵ Osvát jelentőségét, formátumát jól mutatja az a részletezett küzdelem, viaskodás, amit a rendkívül önérzetes, helykereső Németh László folytatott vele a valóságban és gondolatban, az elfogadás örömét és a gyűlöletet is átélve. Németh László: *Ember és szerep*. Kecskemét: Tanú-kiadás, 1934. 27–45.

szégyenkezés nélkül gondolhatunk vissza egy költő-lángész életére, aki e gazdagsághoz a legnagyobbat adta.” S megköszöni az ünneplést, egyben értékeli is Schöpflint. Rá, a *Nyugat* nemzedéknek „egyik legérdemesebb és legszerényebb, egy az emberi lehetőség határáig önzetlen, odaadó, nagytehetségű tagjára ürítem poharamat, arra tisztaszívú, emelkedett szellemű, minden kicsinyességtől mentes férfúra, aki annak a társaságnak, melynek vendégei vagyunk, céljaihoz olyan méltón megválasztott vezére. Éljen Schöpflin Aladár!”⁸⁷⁶ Schöpflin emberi karakterére találó mondatokkal felelt Osvát. Pontosan, bár túlfűtöten.

Ignotus

1924-ben, a következő évben, Ignotust köszöntő szám jelent meg a *Nyugatban* (1924/23.). Azért is folytatjuk ezzel az ismét csak köszöntő számmal Schöpflin *Nyugat*-beli (kapcsolat)történetét, kötődéseinek vizsgálatát, mert a két ünneplő szám időben igen közel esett.

Kiemelt helyen, Babits után másodikként Schöpflin írt Ignotusról. De várjunk még a könnyen félrevezető ünnepi cikk ismertetésével. Lengyel András Ignotus tanulmányai sorába illesztett egy címében paradox kérdést tartalmazó, fontos írást: *Szerkesztett-e a főszerkesztő?*⁸⁷⁷ A legendáriummal – hogy tudniillik Osvát szerkesztette a lapot, az Ignotus jelzés csak névleges, szimbolikus feladatot takart – szembenéző tanulmányban Lengyel András megvizsgálja, mennyi volt Ignotus részesedése a *Nyugat* számait előállító munkában. (A bizonyító erejű „nyomozati” eredményt itt nem idézzük, legfeljebb annyit, hogy Lengyel András számos érvet sorol fel arra vonatkozóan, hogy „Ignotus legalább egy évig, 1912 júliusától 1913 júliusáig teljesen szuverénül maga szerkesztette a lapot, amelynek főszerkesztője és tulajdonosa is ő volt.”⁸⁷⁸)

S még egy megjegyzés Lengyel András nyomán, ami Schöpflinnél is előkerül méltatásában: Ignotus a modernizálódó irodalom prezentálásához és elfogadtatásához szükségesnek tartotta a mindezt körülvevő, determináló és végső soron „magyarázó” kontextus megjelenítését is. Esztétikai és történeti munkák egymás mellett jelentek meg a

⁸⁷⁶ *Nyugat*, 1923/ 11–12.

⁸⁷⁷ Lengyel András: *Szerkesztett-e a főszerkesztő? Ignotus és a Nyugat viszonyához*. In uő: *Ignotus Hugó. Tanulmányok*. Budapest, Múlt és Jövő, 2020. 347–356.

⁸⁷⁸ Uo. 355. *** Egy kiegészítés a konfliktushoz, mégpedig Schöpflin levelezéséből, 1912-ből. A levélen, amelyet Hatvany Lajos írt Schöpflinnek, nincs hónap-nap keltezés, csak az év ismert. Ez az első ismert közvetlen kapcsolat Hatvany és Schöpflin között.

jelzett évben (is) a *Nyugatban*, ezzel a heteronóm, azaz más-más műfaji szabályok alá tartozó írásokat elegyítve. Ignotus tudta, hogy „az irodalmi szöveg előretörésének lehetőségét a szociokulturális viszonyokban célszerű megalapozni. Ha az »irodalom« nagyon előreszalad a szociokulturális viszonyokhoz mérten, az könnyen nem azt eredményezi, hogy az irodalom maga után húzza a viszonyokat, hanem azzal jár, hogy az irodalmi mű zárványszerűen elszigetelődik, majd elhal. Légüres térbe kerül.”⁸⁷⁹ Schöpflin Aladár is jól tudta ezt – csak nem a konzervatívok iránti gesztusként alkalmazta – visszaigazolva, közölve vagy akár köszöntve például Szabolcskát, Herczeg Ferencet, Horváth Jánost, működésük megértő szociokulturális indítékát adva.

Lengyel András szerint az Ignotus-számot semmiféle aktualitás nem igazolta, „a kiállítás korábban nem volt »időszerű« – a »keresztény nemzeti kurzus« légkörében az emigránsként kezelt Ignotus ünneplése provokáció számba ment volna. Ez a megfontolás persze [hogy tudniillik eddig várt a folyóirat – Sz. Á.] a *Nyugat* részéről már megalkuvás volt, az irodalom autonómiájának belülről való felfüggesztése, s ennyiben az »új« 1919 utáni idők szele.”⁸⁸⁰ Nem biztos, hogy mindenben elfogadhatjuk Lengyel András vélekedését, mert az igazi cezúra a „forradalmak” utáni emigrációnak adott amnesztia volt, de erről határozat még nem született, a vita azonban éles volt róla.⁸⁸¹ Éppen ezért fontos kiemelni, hogy Schöpflin a *politikai* publicistát állítja középpontba írásában. Nem volt ez akkor természetes. Aki ismerte a folyóirat folyamatos működését, emlékezhetett arra, hogy az 1918. október 31-i események kapcsán is erős állítást tett Ignotus. A folyóirat belső életében is megvoltak a radikális országos események hatásai, kifelé talán alig látszó egyensúly-következményei. A *Nyugatban* Ignotus az október 31-i „dicsőséges forradalom” másnapján, 1918 november 1-én (az összevont szám nyilvánvalóan néhány nap késéssel kellett, hogy megjelenjen) olyan lelkesen köszöntötte az eseményeket, mintha maga is aktív előkészítője lett volna. „A *Nyugat* emberei közül nem egy személy szerint is munkása és győztese volt a most diadalra jutott politikai forradalomnak. De ezenfelül a *Nyugat* egész ténye, munkája és izgatása, minden megértő, türelmes és egyeztető formái között s a vásáriasság s a rosszhiszemű kiáltozás távoltartásával

⁸⁷⁹ Uo. 354.

⁸⁸⁰ Uo. 505.

⁸⁸¹ Mint ez számos napilapban is fellelhető, 1926 októberében kezdeményezték a szociáldemokraták az általános politikai amnesztiát a parlamentben. *** Ld. még: A nemzetgyűlés 597. ülése 1926. évi november hó 10-én. *Nemzetgyűlési napló*, 1922. XLVI. kötet • 1926. október 27. – 1926. november 16. 324. A politikai amnesztia ügye sajnálatos módon egybeesett a frankhamisítási ügy résztvevői számára kívánt amnesztia sürgetésével. Ekkor a parlament visszautalt egy másfél esztendővel korábbi, de nem minden baloldali emigránsra kiterjesztett amnesztia-vitára. Bárány Podmaniczky Endre még ekkor is közbekiabált, hogy azok „Szökevények, nem emigránsok!”

maga is forradalom volt” – írta.⁸⁸² Ez a vélemény kevésbé játszhatott szerepet Osvát korábban már említett, a szerkesztésből való visszavonulásában, hiszen a tanácsköztársaság alatt az Írói Direktórium vezetője volt (és tagja volt a Sajtódirektóriumnak is).⁸⁸³ De ekkor Ignotus mintha előlépett volna a politikai állásfoglalással. Nem tudjuk itt követni Ignotus 1918/19-es politikai közszereplését, ezt rész tanulmányok, Károlyi, Jászi munkásságát elemző monográfiák, levelezések szövegkiadásai érintik ugyan, de még nem készült bibliográfia például újságírói munkáiról sem.⁸⁸⁴ (A Komlós Aladár szerkesztette válogatott Ignotus-kötet kizárólag irodalmi munkásságára összpontosított, Angyalosi Gergely *Ignotus-tanulmányok* című kötete, bár világnézeti liberalizmusából indul ki, és az egyéniség jogának a szabad kibontakoztatásából vezeti le irodalmi nézeteit, szintén nem tekint ki a művészetből.) De a *Nyugat* is publicisztikai fóruma volt Ignotusnak, kötetéről, az *Egy év történelem* című 1914 tavaszától 1915 nyaráig tartó jegyzeteiről, a napi publicisztikákban testesülő historikus szerepéről Ady írta a *Nyugatban*, hogy Ignotus „*a mai pokolnak Vergiliusa*”, majd „magyar sorsunk véres szépségének krónikás bölcse, vates vezetője”.⁸⁸⁵ S ha ezt az állítást túlzásnak is vélhetjük, tudjuk, hogy a *Nyugat* ott hirdető olvasói ismerték a napisajtót, s Ignotus szerteágazó, több fórumú újságírói meglátásait napi szinten biztosan követték.

Érdekes Schöpflin 1924-es írásának címe: *Ignotus sorsa*.⁸⁸⁶ A sors szó kontextusa igen gazdag, szinonimája lehet pusztán az életnek, s tartalmazhatja a fátum lehetőségét is. Mindenképpen tartalmaz rendkívüli elemet. Az írás intonációja is erősíti, hogy sok – és nem is értéktelen – ember számára Ignotus a „bete noir”, azaz a rémes vagy utálatos alak. Nem is az irodalmi szerepéről van szó. Ignotus „mindig arra törekedett, nemcsak megfontolásból, hanem szellemének minden ellenvéleményt és minden lehetséges álláspontot megérteni kívánó alkatánál fogva is, hogy méltányosságot gyakoroljon a vele szemben állók iránt, s még a leghevesebb polémiák hevében sem használta fel a személyes invektíva [sértés, gúnyos bántás – Sz. Á.] fegyverét, még kevésbé a polémiának eltorzító módszerét, amely általános használatban van a magyar publicisztikában. [...] Soha nem próbálta ellenfelének állításait kétségbe vonni és ezzel diszkreditálni. Mindig rátartós volt a maga színvonalára, s a

⁸⁸² Ignotus: Új Magyarország. *Nyugat*, 1918/21–22.

⁸⁸³ József Farkas: A *Nyugat* és a magyar forradalmak. *Magyar Könyvszemle*, 1979/3. 266–271.*** Az olvasó figyelmébe ajánljuk a „*Mindenki újakra készül...*” I–IV. című dokumentumsorozatot (Budapest, Akadémiai, 1959–1967).

⁸⁸⁴ Lengyel András az életművet alkotó szövegkorpuszt, Ignotus negyven évig tartó publicisztikai munkásságát ötjegyű (!) számmal leírható volumenre becsüli. Lengyel András: „...A dolgok értelme szétfoszlik, akár a felhő”. (Angyalosi Gergely: *Ignotus-tanulmányok*.) *Holmi*, 2008/augusztus, 962–970.

⁸⁸⁵ Ady Endre: Ignotus háborús könyve. *Egy év történelem*. Jegyzetek 1914 tavaszától 1915 nyaráig. *Nyugat*, 1917/3. 315–316.

⁸⁸⁶ Schöpflin Aladár: Ignotus sors. *Nyugat*, 1924/23. 662–665.

legélesebb harcban is megtartotta a lovagiasság szabályait. Ellenfelei nem alkalmaztak vele szemben hasonló lovagiasságot, és még ma is, ha Ignotusról van szó, minduntalan írnak róla olyan dolgokat, melyek a tények szándékos félremagyarázásán alapulnak. [...] Mi az oka annak, hogy éppen őt pécézik így ki?”

Ignotus „vétke” az (volt), hogy „mindig a népszerűtlen álláspont pártján volt. Politikában és irodalomban egyaránt. Az elsők egyike volt azok között, akik ki merték mondani, hogy a magyar politika legsürgősebb kérdése az általános választói jog. Akkor mondta ezt ki – ha jól emlékszem, az úgynevezett darabont-korszakban –, amikor a magyar intelligens emberek túlnyomó többsége vagy nem értette meg ennek a kérdésnek a centrális fontosságát, vagy nagyon is jól értette és ezért iszonyodott tőle. Később a magyar politika csakugyan e körül a probléma körül volt kénytelen központosulni, az idők kényszeréből, többnyire még azoknak is akarata ellenére, akik csinálták. Hiszen a választójog körüli harcokat éppen az jellemzi legkülönösebben, hogy – a szocialistákat és a radikálisokat kivéve – a választójog-párti politikusok minden terve az volt, hogy olyan általános választójogot csináljanak, amely ne legyen általános választójog, amely a lehető legtöbb garanciával legyen körülbástyázva a reform valóságos vagy vélt veszedelmei ellen. Szóval a választójog félelmes és népszerűtlen volt még a hívei között is, nem lehetett tehát népszerű az a publicista sem, aki az elsők között ismerte fel szükségességét.” Hozzá kell ehhez tennünk, hogy Schöpflin maga is híve volt az általános választójognak. Minden bizonnyal a *Huszdik Század* radikális körében köteleződétt el ennek a felforgatás számba menő gondolatnak, de a lényeg az, hogy ennek nyoma van.⁸⁸⁷ Ignotus (ifjabb) Andrassy Gyula rendelkezésére bocsátotta a tollát, „nem azért, mintha minden részletben azonosította volna magát Andrassy nézeteivel és állásfoglalásával, mint inkább azért, mert Andrassyban vélte látni azt a politikust, aki új, szerencsésebb utakra tudná vezetni a magyar politikát” – írja Schöpflin, de amikor a radikális

⁸⁸⁷ Az 1910. március 30-án induló *Világ* programját a szerkesztők így fogalmazzák meg: „Általános, titkos választói jog, felekezetlen közoktatás, teljes progresszív adózás és szekularizáció: ezek a nemzeti magyar állam legfőbb szükségességei.” Az április 10-i számhoz kapcsolódó melléklet „a haladó magyar értelmiség állásfoglalását” közölte az általános, egyenlő és titkos választójog” programpontjához. Az aláírók között az első helyen – abc rendben – Ady áll. Közöljük a további neveket is, mert Schöpflint is jellemzik, aki ekkor a *Vasárnapi Ujság* kritikusa és a konzervatív Franklin Társulat irodalmi lektora, s néhány írással a mindössze kétéves *Nyugat* külsős szerzője. A névsor: Ágoston Péter, Bányai Elemér, Bauer Herbert, Biró Lajos, Czigány, Dániel Arnold, Doktor Sándor, Franyó Zoltán, Gerő Ödön, Goda Géza, Honti Rezső, Jászi Oszkár, Kernstok Károly, Kunfi Zsigmond, Madzsar József, Rácz Gyula, Schöpflin Aladár, Simonyi Zsigmond, Somló Bódog, Somogyi Béla, Szász Zoltán, Szende Pál, Szini Gyula, Varga Jenő, Vikár Béla, Zsigány Zoltán. A kérdéshez háttérelmezésként ld. Fabó Irma: A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910–1914. *Magyar Könyvszemle*, 1966/4. (82. évf.) 317–330.

politikusokkal kezdett szimpatizálni, ez a közeg fordult élesen ellene.⁸⁸⁸ „Mindez arra mutat, hogy Ignóus gondolkodásmódja éles ellentétben állott a magyar közgondolkodás túlnyomó részével. Ez az ellentét pedig azon alapult, hogy ő realista gondolkodásmód szerint dolgozott olyan időben, amikor az uralkodó politika még szaturálva volt romantikus eszmékkal. A háború előtti sovinizmus a nemzetiségi kérdésben romantikus elképzelésekből indult ki, egy nyelvében és lelki alkatában egységes nagy Magyarország gyönyörű, de fájdalom, megvalósíthatatlan álmából, épp úgy, mint ahogy romantikus indokolással igyekeztek politikai hatalmuk kizárólagosságát alátámasztani az uralkodó rétegek, s ahogy a látszólag rideg ész-emberként fellépő Tisza István velejében Jókai tollára méltó romantikus hős, a háború előtti függetlenségi politika pedig valóságos iskolapéldája a politikai romantikának. A romantikus eszmék és elképzelések pedig halhatatlan szuggesztíóval hatnak a tömegekre, melyeknek csak fantáziájuk van és idegrendszerük, de nincs ésszerű meggondolásuk. Ezzel szemben a realista álláspont természeténél fogva kizár minden fantasztikumot, csak az ésszerű meggondolásra tud és akar hivatkozni, ezzel kellemetlenné válik a tömegek előtt, szét akarja rombolni a tetszetős, kellemes álmokat és elképzeléseket, tehát szükségszerűen szembe kerül a túlnyomó többség közvéleményével” – folytatta Schöpflin. Ignóus politikai realizmusának „eredménye” az lett, hogy a következményeket – így Trianont is – ráfógták. „A magyar közvélemény kegyébe azok a publicisták kerültek, akik táplálták a ragyogó álmokat a harminc millió magyarról, a magyar imperializmusról, a Nagy-Magyarországról, akik az uralkodó rétegek uralmát akarták stabilizálni, és eltérítették a figyelmet azokról a rettentő veszedelmektől, melyekkel a külpolitikai helyzet és a belpolitikában a legfontosabb életkérdések megoldatlansága fenyegetett. Az sem segített, hogy Ignóus olyan politikai horoszkópokat állított fel, melyek – most retrospektív szemléletben látjuk – egyik-másik esetben csaknem kísértetiesen beváltak (csak azokat a Nyugat-beli fejtegetéseit említem itt fel, amelyekben a balkáni háborúkor megjósolta a világháború közeli kitörését).” A publicistának azonban sohasem lehet utólag igaza, „az ő igazsága mindig a pillanat számára való”. Érdemeit ennél többre tartja Schöpflin, kiemeli Ignóus beleérzésre való képességét: „néha talán szeretett volna [...] megalkuvó, eklektikus és szkeptikus lenni. Gondolkodásmódjában van bizonyos uzus is erre: gondolatainak gazdagságánál fogva tud argumentumokat találni mindenféle álláspont javára, és meg tudja látni egyszerre több oldalát is a kérdéseknek s a rájuk adható feleleteknek többféleségét. Ez azonban inkább csak

⁸⁸⁸ Évekkel az Ignóus-szám után jelent meg Ignóustól az Andrássy élete és halála című érzékeny, az ezekre az időkre is visszatekintő elemzés. *Nyugat*, 1929/13. 1–6. Csak jelezzük, hogy Ignóus számos alkalommal érintette Andrássy működését, 1912-ben közvetett beszéddé alakított formában interjú is közölt vele.

méltányosságot jelent az ő részéről az ellenkező álláspontokkal szemben, szellemének és ebből folyó munkájának általános iránya mindig az igazság keresése volt és a felismert igazságtól tágitani nem tudás”. Éppen habozásai mutatják, hogy még akarva sem tud elszakadni a felismert igazságtól.

Ignotus irodalmi állásfoglalása még jobban mutatja ezt. Ő vette észre először a magyar irodalomnak azt a szükségszerű elhajlását a régi romantikától, amelyet a magyar emberek élménytömegének megváltozása, az egész magyar élet átalakulása tett szükségszerűvé. „Saját költői alkotásaiban ennek példáit is adta, *A Hétközben* kifejtett kritikai munkájában pedig nyomról nyomra követni lehet, miként vált benne tudatossá a magyar irodalom átalakulásának előbb a sejtelme, később a megvalósulása. Mintegy előre bejelentője volt a kilencvenes években annak, ami a huszadik század első éveiben bekövetkezett. Mikor pedig bekövetkezett, csatlakozott hozzá, odaadta addig szerzett nagy írói presztízsét az újítás támogatására, kritikai vezére és polemikusa lett. Ezzel ismét az egyelőre népszerűtlen kisebbség oldalára került, szemtől szembe egy nagy közvéleménnyel, és hogy különösen az első időben mennyit áldozott fel a maga addig szerzett népszerűségéből és tekintélyéből, azt már csak az is mutatja, hogy rövidesen ellenfelei és ócsárlói lettek jóformán mindazok, akiknek addig csak magasztaló szavuk volt számára.”

Ignotus sorsa – Schöpflin értelmezésében – különös és egészen rendkívüli példája az önfeláldozásnak. „Polémiajával, amely oly erőteljes és annyi meggyőző elemet magában rejtő volt, hogy nem lehetett mint veszélytelenet negligálni, magára vonta az ellenfelek támadásait. Népszerűtlen álláspontok érdekében tette ki magát a nyilaknak – az álláspontok népszerűtlensége megszűnt, de a nyilak időnként még ma is röpködnek a régi céltáblára” – zárja a civil kurázsit sem nélkülöző méltatását Schöpflin. Ünneplésében nem lép kényesebb, mert időben közelebbi politikai terepre, de aki tudott olvasni a sorok között, gondolhatott a népszerűtlen liberális gondolat melletti kiállásra, hiszen a *Nyugat* alapvetően megőrizte azt. Schöpflinnek volt személyes oka is arra, hogy Ignotus publicisztikáját nagyra becsülje. *A Hétközben* megjelent Ignotus-írások felszabadító erővel hathattak Schöpflinre, s – mint már utaltunk rá – a város, a városiasság, a meghasonlottságból eredő kultúra gondolata Schöpflin saját tapasztalatai mellett Ignotus hatására is kaphatott centrális figyelmet.

1913-ban Ignotus rövid, írásra felkérő levélben „Kedves Aladárom” birtokos személyranggal ellátott megszólítással fordult Schöpflinhez.⁸⁸⁹ Figyelemre méltó Schöpflin színvallása egy levélben, amit Szekfű Gyulának írt 1916-ban. (Schöpflinnek a

⁸⁸⁹ Ignotus Schöpflin Aladárhoz, [Budapest, 1913. május] Szerdán. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 129.

konzervatívokhoz fűződő viszonyát a „Schöpflin–Horváth János-kapcsolat” fejezetben érintettük és értékeltük. Itt most csak az tartozik ide, hogy milyen nagyrabecsüléssel és hűséggel nyilatkozott Ignotusról.) A levél apropója a Szekfű Rákóczi-könyve körül kialakult polémia. Schöpflin kiindulópontja, hogy a demitizáló könyv visszhangjában „a mai Magyarország uralkodó erőinek képét” látja. Szembesíti Szekfűt, kik védték valójában: „Ignotus a *Világban*, védte Laczkó Géza a *Huszádik Században*, védtem én a *Nyugatban*”. Szekfű nem látszott örülni ennek a védelemnek, s ezzel szembesíti őt Schöpflin. A Szekfű munkája mellett kiálló lapokat, Schöpflin – talán felhánytorgatva Szekfűnek egy nyilatkozatát – a „rossz zsidó szóval progresszívnek nevezett csoport orgánumai”-nak nevezi. Amit közöltek, nem védelem volt, így Schöpflin, hanem „az elvi alapon álló emberek természetes ösztönei”. Tovább is megy Schöpflin, „ma, akárki akármit mond, kulturális erkölcs és lelkiismeret” csak ezen az oldalon van. „Hogy modorban, hangban, gesztusokban az idetartozó emberek nem mindig kellemesek a kényes ízlésnek? Az ő helyzetükben nem fejlődhetik ki kellemes modor és arisztokratikus tónus – ez a kegyelmes urak dolga. Elvégre a kovász is rosszízű, de a kovász teszi mégis kenyérré a kenyeret. A magyar kenyérnek pedig, akármerre nézek, nem találok más kovászát, mint Jásziékat, Ignotusékat és társaikat.” S még azt rója fel Schöpflin Szekfűnek, hogy nem tudja vagy nem meri gondolkodása konzekvenciáit levonni.⁸⁹⁰ 1917-ben Ignotusra hivatkozva kéri Szekfűt, írjon a *Nyugatba*.⁸⁹¹

Hangsúlyt kell juttatni annak a jellemzésnek is, amit Schöpflin 1934-es Ady-könyvében Ignotusnak juttat. Az 1908-ban indult *Nyugat* „[v]ezére Ignotus volt, aki már vagy másfél évtized óta küzdött *A Hétkben* egy új, szabadabb, bátrabb és európaibb irodalmi életért, s új szempontokat, mondhatni új poétikát épített ki kritikáiban. Szenvedélyes író, gondolatoktól feszült agy, egyéni stílista [sic – Sz. Á.] erős polemikus, az irodalmi világban nagy pozíció élvezője.”⁸⁹² Ez a részletező jellemzés nem engesztelő gesztus az 1929-ben a nyugatosok által mélyen megbántott Ignotusnak. Ez saját elismerés volt, meghajlás Ignotus jelentősége előtt. (Már 1912-ben, amikor a *Huszádik Század* vitát rendezett ’Irodalom és társadalom’ címmel, ugyanezt hangoztatta Schöpflin, amit Ignotus újólág megismételt a *Nyugat* gesztusára adott válaszában, amikor azt mondta, az írótól nem kívánt mást, csak hogy írni tudjon.⁸⁹³ Schöpflin így írt: „[b]algaság volna azt kívánni az irodalomtól, hogy bocsássa a maga eszközeit politikai vagy társadalmi pártok, gazdasági vagy morális célzatok

⁸⁹⁰ Schöpflin Aladár Szekfű Gyulának, Budapest, 1916 V/17. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 167.

⁸⁹¹ „Ignotus egyenesen megkért arra, vegyem Önt rá, hogy írjon a *Nyugatba*, ha olyan mondanivalója lesz, ami essay-szerű formában elmondható. „Schöpflin Aladár Szekfű Gyulának, Budapest, 1917 XII/21. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 187.

⁸⁹² Schöpflin Aladár: *Ady Endre*, 75–76.

⁸⁹³ Ignotus: *A Nyugat útja*. Budapest, Lőrincz Ernő bizományos könyvkiadó, 1930.

szolgálatába. Az az író, aki a mai korban él, úgyis foglal valami állást a mai kor kérdéseivel szemben [...]. Minden irodalmi mű tendenciózus a szó irodalmi értelmében. [...] Ennél többet olyan népek, pártok vagy embercsoportok szoktak tőle követelni, melyek erős harcot folytatnak létükért, jelenükért és jövőjükért, s a nekik mindennél fontosabb küzdelem szolgálatába állítanak mindent, a művészetet is. [...] A tendenciózus irodalmi mű [azonban – Sz. Á.] annyit jelent, hogy az író kilép a maga írói mivoltából és prédikátorrá válik, vagy publicistává.”⁸⁹⁴)

Az utolsó összekötő pillanat Ignótus és Schöpflin Aladár között az 1949-es Baumgarten díjosztó. Ennek írásbeli lenyomata meglehetősen különös. Ignótus amerikai emigrációjából tér vissza – meghalni. Feleségét, betegen hátrahagyta az emigráns magyarok gondjaira bízva.⁸⁹⁵ Gellért Oszkár részben kétes hitelű, s nem elismerő hangsúlyú visszaemlékezése örökítette meg visszaérkezését, már utólag. Ignótust a *Szabad Nép* nevében Keszi Imre, a közoktatásügyi minisztérium államtitkára, Bóka László és Gellért várták. „Összetöpörödött, a két kezével mintha malmoznék, de pillanatig meg nem szűnő reszketéssel ült. [...] Miről is beszélhettem volna vele? Népi demokráciánk példátlan nagylelkűségéről, hogy bár gyalázatos cikket írt Leninről, befogadta? Hogy nem ellenezte, adjunk neki tizenkétezer forintos Baumgarten-díjat? Hogy a kormány állandó havi zsebpénzzel is ellátta. Hogy a Szanatóriumegyesület nagy, külön szobát bocsátott a rendelkezésére [a Pajor Szanatóriumban – Sz. Á.], kívánsága szerint napi ötszöri étkezéssel, ingyen? [...] nem volt olyan kívánsága, melyet ne teljesítettek volna.”⁸⁹⁶

Miután Ignótus megkapta a Baumgarten-díjat, a Supka Géza főszerkesztésében megjelenő *Világ* közzétette Schöpflin Aladárnak, a díj kurátorának, „mélyen tisztelt és szeretett, régi barát”-jának írt (nyílt?) levelét, mégpedig a lap címlapján.⁸⁹⁷ Az orgánum, annak főszerkesztője, a levélíró és a címzett – mindannyian egykorúan, illetve korábbi szabadkőművesek.⁸⁹⁸ (A szervezetet 1950-ben belügyminiszteri rendelettel tiltották be.)

⁸⁹⁴ *Husadik Század*, 1912. 672–675.

⁸⁹⁵ Frank Tibor: Ignótus Amerikában. In: *Nyugat népe*, 405–411.

⁸⁹⁶ Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép, 1954. 179–180.

⁸⁹⁷ *Világ*, 1949. január 20. 1. *** A levél eredeti példánya nincs meg, a PIM kéziratára IV. 5090/1. leltári számon a napilap egy példányát tartja számon, s mellette a levél angol fogalmazványát. Ennek címzettjét nem ismerjük. Az újságcikk Ignótus fogalmazására vall, a fordítást feltehetően nem ő készítette, mert visszaemlékezések szerint mindvégig nehezen tudta kifejezni magát. *** Ignótus szabadkőművességéről ld. Lengyel András: Ignótus a „kereső”. Fölvétele a Demokratia szabadkőműves páholyba. In: uő. *Ignótus Hugó*, 191–201.

⁸⁹⁸ Berényi Zsuzsanna Ágnes: *Iratok a magyarországi szabadkőművesség történetéhez 1918–1950*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2001 [forráskiadvány]; Uő: *Budapest és a szabadkőművesség*. Budapest, szerzői kiadás [Argumentum], 2005. *** Schöpflin Aladár a legradikálisabbnak elkönyvelt, 1908-ban létrejött és 1920-ban betiltott Martinovics-páholy tagja volt. Ennek a páholynek volt alkotóművész tagja Ady Endre, Biró Lajos, Bölöni György, Csáth Géza, Jászi Oszkár, Lengyel Géza, Polacsek Károly, Szini Gyula, Zigány Zoltán is. Első

A díjat Ignotus nem tudta személyesen átvenni. A levél számvetés, erős személyes vonatkozással. „Irodalmi, művészi, intellektuális munkánk egy életen át együtt haladt és díjaztatásom most erőltetés nélkül megadja, sőt meg is kívánja, hogy egy kicsit leszámoljunk [sic – Sz. Á.] e találkozásról” írja Ignotus. A ’leszámolás’ politikai értelemben is figyelemre méltó szóhasználat 1949-ben, de inkább sajtóhibát feltételezünk, és ezért ’beszámolás’-ként értelmezzük.⁸⁹⁹ Két egészen eltérő életindulás futott össze a *Nyugatban* a 20. század első évtizedében: „Te az irodalomnak társadalmilag jobboldalán indulva, jóhiszemű becsületes konzervativizmus közepette”, „én a tőkés-világ legközepéből indulva és önkéntelenül követve származásom környezetének kalmár-szabadelvűségét”. Schöpflin dicséretére kiemeli, hogy az ő, a *Vasárnapi Ujságtól* induló útja több erőfeszítést kívánt, „melléálltál és kiküzdted, hogy melléállhass művészetben és irodalomban minden szabadsági és újjítási törekvésnek”. Elmondja az olvasók számára, hogy negyedfél éve – azaz három és fél évvel azelőtt – az Egyesült Államokban kapott akadémiai elismerést, az American Academy of Arts and Letters and American Institute of Arts and Letters⁹⁰⁰ jóvoltából. Ezt a díjat mint New York város irodalmi díját említik a lexikonok, valójában a segélyezés egyik intézményesített – a segély tényének megalázó voltát eltakaró – formája volt. Ignotus értelmezésében „egy messziről jött öregembert, tisztára az érdemeiért, miket valamikor otthon, hazájának és népének irodalma körül szerzett”. Felemlíti, hogy a díjat „ugyanazon díszüléssel nyújtották át nekem is, amelyen az akkor nemrég kommunistává lett nagy amerikai regényíró, Theodor Dreiser, s az ugyanakkor nemrég politikai agitátornak beállott nagy szerecsen szónok, színész, énekes: Paul Robeson kapták meg a maguk nagy kitüntetését”. A „citáció”, azaz a felterjesztés és laudáció szerzője Henry S. Canby volt.⁹⁰¹ Canbyt „Amerikának egyik első és legtekintélyesebb irodalmi emberének” és „egyik legjobb barátjának” nevezi meg, és hozzáteszi „ki az ő mérhetetlen tekintélyével és súlyával ilyen – hogy úgy mondjam –

korszakában, ebből az időből említettük a neveket, 88 tagja volt. Schöpflin jelentkezésének dátuma 1914. máj. 8. A felvételéről való szavazás, az ún. golyózás 1914. máj. 15-én volt, a felvétel időpontja 1915. nov. 30. Szabadkőműves „anyakönyvezésének” sorszáma 87-es. Ld. Berényi Zsuzsanna Ágnes: A Martinovics páholy összetétele. In uő. *Szabadkőműves páholyok Budapesten*. Budapest, Heraldika, 2006. 159–192.

⁸⁹⁹ A korszakban, 1949 elején a leszámolás szóhoz már erős képzetek tapadtak. Ignotus levelének angol verziójában is a semleges „event demands the summing up of the results of our having met” fordulat áll.

⁹⁰⁰ American Academy of Arts and Letters: 1898-ban New Yorkban alapított, ma is működő művészeti akadémia, amelyet részben a francia akadémia mintájára hoztak létre. Az első hét tagja William Dean Howells, Augustus Saint-Gaudens, Edmund Clarence Stedman, John La Farge, Mark Twain, John Hay és Edward MacDowell voltak. A tagok összlétszáma a második világháborúig csak 50 lehetett, ma, amikor négy (építészeti, képzőművészeti, irodalmi és zenei) tagozata is működik, 250. *** Az intézmény 1930-tól székházzal, 730 főt befogadó előadóteremmel, kiállítási csarnokkal rendelkezett. Lewis, Richard W. B. (1998) 1898–1907: The Founder’s Story. In John Updike (ed.): *A Century of Arts & Letters*. New York: Columbia University Press. A ~ honlapja – <https://artsandletters.org> – feltünteti ’Hugo Ignotus’ 1944-es kitüntetését, öt másik díjazott mellett.

⁹⁰¹ Henry Seidel Canby (1878–1961), kritikus, 1922-től a Yale professzora. Éveken át a *New York Evening Post* irodalmi mellékletének szerkesztője. Tíz kiadást megért, ma is hivatkozott könyve: *Definitions: Essays in Contemporary Criticism* [First Series] (London: J. Cape, 1922).

bolsevista felfogást uralkodtat az odavaló szellemi életben”. Érthető módon teszi publikussá Ignotus a kinti elismerését, hiszen azt, hogy 1929-ben a nevét levették az általa is alapított folyóiratról, nehezen megbocsátható sebet ütött rajta. Bolsevista vagy kommunista minősítése bonyolult ideológia-történeti és történeti kérdéseket vet föl, különösen az itthoni viszonyok függvényében. (A polgári napilap, a *Világ* 1949. július 31-ével megszűnt. A Zsolt Béla újraalapította *Haladás* – a hetilaphoz irányítja az olvasókat az utolsó szám közleménye – 1950-ben ugyancsak megszűnt.) A ’bolsevista’ jelző mellett Dreisernek és Paul Robesonnak az említése egyszerre tény és feltehetően gesztus az egyre inkább uralkodó kommunista politikának. Ám Ignotus itt még közvetlenül is hozzászól a politikai változásokhoz, s nem lehet kritika nélkül olvasni sorait: „Fölvetődik azonban a kérdés, hogy mint ahogy Te minden nehézség nélkül megtalálod, s Ti minden nehézség nélkül megtaláljátok az intellektuális megbékélést az emberfeletti méretű változásokkor – megtalálom-e én is, szívem szerint és alakoskodás nélkül?” Ebben a mondatban – miután az amerikai „bolsevisták” és agitátorok egyetértéssel említették – a megszólított Schöpflint és a Baumgarten Alapítványért küszködőket végül is megszólja, meggyanúsítja. Itt Ignotus ítélőképességét nem gondolhatjuk teljesnek. S teszi mindezt egy napilap első oldalán, ki tudja, milyen szerkesztői hátsó gondolat, gesztus megtámogatásával. Annál is inkább, mert a következő bekezdésben Ignotus a Heinével egyetértő, őt többször meglátogató, temetésén is jelen lévő Marx mellett érvel, nem is feltétlenül a szöveghez tartozó gondolatkapcsolással. Marx, „ez a rettentő kemény, gúnyos, büszke és türelmetlen tudós és próféta, szinte anyásan gyengéd volt egy – igaz, hogy halálosan beteg – barátjához, Heinéhez, a költőhöz. S Marx ekként szólt barátaihoz, indokolva a költő iránti szeretetét: „Költő nem politikus, ám a költő az egyetlen fajta politikus, kit tudós is elismerhet és elfogadhat. Ne szidjátok Heinét, van legalább olyan jó szocialista és marxista, mint én vagyok, mi vagyunk...” Ignotus megerősíti, hogy Heine valóban szocialista volt, majd továbbmegy és felidézi, a beteg Heinét látogatók között volt Hebbel is. Hebbel szerint „mit Heine kann mann das Tiefste besprechen”, azaz Heinével a legmélyebb dolgokról lehet beszélgetni. S mindenén túl, miért tudtak ők ketten jól beszélgetni? Hebbel, a *Judith* „fenséges költője” nemcsak hatalmas drámaíró, mélységes gondolkodó” volt, „de paraszti, halász és félföldműves származás is, s kinek lelke mélyéből ilymód paraszti és halászi mélységek tárultak föl. S ő ezek felől szíve szerint kibeszélhette magát a városi, kalmárfi Heinével, ugyanazon problémákat vetve költő a költő elé, mint aminők most a parasztivá lett magyar földön irodalomban és művészetben tárulnak elénk, minden pártbeli, minden származású, de becsületes intellektuálisok elé.” A városiasságot a 19. század utolsó harmadától hirdető Ignotus a „városi” Heinével azonosítja magát? Schöpflin volna –

származását tekintve – Hebbel? Amit mond, a származásokról példabeszéd volna? A földosztás nyomán „parasztivá lett” a magyar föld? Megfelelés az újonnan berendezkedő magyarországi kommunista rezsimnek? Gondol-e egyértelműen valakire, amikor ezt a hevenyészett, ám radikális jellemzést leírja? Talányos mondatokban szól, nem érthető a kérdés, amire „felelet” vár, sőt, amire a feleletet Schöpflin és a közelebről meg nem nevezett „Ti” már megtalálták. Legalábbis Ignotus szerint.⁹⁰² Elismerés és vád? Fonák levél. A *Világ* már nem tudott hírt adni Ignotus 1949 augusztusában bekövetkezett haláláról, mert megszűnt. A *Haladásban* – ide irányította a megszűnő napilap olvasóit – kolumnás írásban Kárpáti Aurél búcsúzott Ignotustól, s közölték a *Nyugat* alapítójának egy „mesternovelláját” is (*Kilenc óra tájt*).⁹⁰³

Van Ignotus és Schöpflin sorsában még valami közös. Ignotus Pál, József Attila barátja, az egykori *Szép Szó* szerkesztője, aki 1938-ban hagyta el Magyarországot, hazaérkezett, hogy elbúcsúzzon apjától. Apja halála után egy hónappal letartóztatták, mint angol kémeket, noha egy pillanatig sem titkolta, hogy a háború alatt az angol elhárításnak dolgozott.⁹⁰⁴ Minderről naivul úgy gondolkozott, hogy az antifasiszta kiállítás egy formája volt. 1950-ben került csak sor a tárgyalásra. Ennek során 15 év börtönre ítélték, 1956 márciusában szabadult.

Schöpflin Aladár fia, Schöpflin Gyula éberebb volt. Stockholmi (Dániára és Norvégiára is kiterjesztett jogkörű) követként működött ugyanekkor, de észlelte a csapdát, hogy Rajk László letartóztatása és kivégzése után, ha hazajön, rá is börtön vár.⁹⁰⁵ Inkább a – korabeli terminológiával élve – disszidálást választotta. Ugyanekkor Fejtő Ferencet trockistának bélyegezték itthon.⁹⁰⁶ Mindez majd Schöpflin Aladár utolsó hónapjaihoz tartozik, később emlékezünk meg erről a minden bizonnyal halálához is hozzájáruló családi momentumról.

⁹⁰² A polgár-Márai szemtanúja volt a történeteknek, nem ment ennyire fölébe a dolgoknak, igen kritikus volt a földosztás nyomán előállt helyzettel. Illyésék „nem látják, hogy amikor vakon és esztelenül pozitívek a parasztság iránt, elveszejtenek egy műveltséget, s megszűnnek pozitívek lenni a magyarság egésze iránt. [...] aki nem paraszt pusztuljon: ez az igazi magyar per, melyet néhány sunyi paraszt, aki a polgárság segítségével kikupálta magát, alattomosan fűt. A parasztnak joguk és helyük van a világban, ennyi és ennyi, s ez nem is kevés. De többet, kegyetlenebbet és jogtalanabbat követelni, csak a származás és osztályhelyzet alapján, s a műveltség akaratának erőfeszítése nélkül: ez a magyar per. Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt, 1945–1946*. Toronto: Vörösváry Publishing Co., 1992. 247.

⁹⁰³ A nekrológban már a Ignotus és a *Nyugat* „bizonyos polgári félszegségéről” esik szó, az új időkhöz alkalmazkodó kritikát sem nélkülözve, noha a búcsúzás Ignotus érdemeire összpontosított. Kárpáti Aurél: Ignotus. *Haladás*, 1949. augusztus 11. 5–6.

⁹⁰⁴ Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1978. 519.

⁹⁰⁵ Schöpflin Gyula levele apjához [1949]. Ld. a *A Baumgarten Alapítvány* című fejezetünkben.

⁹⁰⁶ Hármójuk ifjúságáról és baloldali elkötelezettségéről ld. Széchenyi Ágnes: Fejtő Ferenc Érzelmes utazása – nemzedéki keretben. In: Franciska Čurković-Major–Kristina Katalini –Jolán Mann (szerk.): *Zagrebe, ti si moj rodni grand... – Szülővárosom vagy, Zágráb...* Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019. 57–79.

Szövetség Babits Mihállyal

A visszaemlékezések mind hangsúlyozzák, hogy Schöpflin és Babits kapcsolata tartós, megbonthatatlan, bizalmi szövetség volt. Nem egészen annak indult, kezdetéről a *Vasárnapi Ujságról* szóló fejezetben szóltunk.

Schöpflin az első Babits kötetéről még a *Vasárnapi Ujság*ba írt, a lap szokásai szerint röviden.⁹⁰⁷ (A kötet második kiadásakor, 1914-ben bővebben a *Nyugat*ban.⁹⁰⁸) Ugyanitt, ugyanekkor, 1909-ben van „zökkenő” a kapcsolatban. Babits verseket küld a *Vasárnapi Ujság* számára, Schöpflin fönnakad a formabontáson. Talán nem lényegtelen pillanat a líra „külső” formatörténetében, ezért idézzük. „Csak egy dologgal vagyok megakadva: a kisbetűs verskezdetekkel. Én nem szeretem ezt a németeskedést, de nem csinálnék belőle affairet, ha nem genirozna az, hogy már többeknek, akik szintén így írnak, kijelentettem, hogy ez nálunk nem megy, s nagy kezdőbetűkkel szedtettem verseiket. Vajon Ön elvi kérdést csinál a dologból?”⁹⁰⁹ A vers – Babits nem csinált belőle ügyet – nagy kezdőbetűkkel jelent meg. 1910-ben is marad az udvarias, az Ön formájú megszólítás, 1911-ben „kedves jó uram”-ra vált Schöpflin, s örömmel nyugtázza, hogy első ízben kap dedikált Babits-kötetet, s mindjárt kettőt, a *Herceg, hátha megjön a tél is!* című verseskötetet, amelyet Schöpflin „nagy lendületnek” lát az „*Irisz*-könyv után”. A másik kötet a *Nyugat* kiadásában megjelent *Két kritika*.⁹¹⁰ S ez utóbbiról már ír is Schöpflin a *Nyugat*ban, igaz, nem a legjobb kedvvel, mert mint Babitsnak írt levelében írja, a reformkori írók problémája őt is nagyon érdekli, ám neki, „rabszolga-munkán élőnek, ki tudja, lesz-e valaha érkezésem megírni azt a három-négy essay-félét, ami már meggyülemlett bennem, s ha lesz is, attól tartok, addigra egészen elévülök.” Ebből a lassan induló, a nehezített életkörülmények által hátráltatott elszánásból született meg a *Magyar írók* (1917) című Schöpflin-kötet. (Viszont érdekes, hogy Schöpflinből nem lett olyan elmélyült Babits-követő kritikus, mint azt tette Kaffkával, Móriczcal, Molnár Ferencsel és másokkal. Ennek okát abban véljük megtalálni, hogy Schöpflin a *Nyugat*ban már inkább

⁹⁰⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1909/26. 551–552.

⁹⁰⁸ Schöpflin Aladár: Babits Mihály. *Nyugat*, 1914/12. 801–805.

⁹⁰⁹ Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 57.

⁹¹⁰ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak. Budapest, 1911. IV. 15. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 99.

próza-kritikus volt, mintsem a líráé. Sajnálhatjuk azonban, hogy Schöpflintől nincs elemzés például a *Halálfi*airól mint a közelmúlt történelmi regényéről és korrajzáról.⁹¹¹⁾

Schöpflin kiindulópontja a Babits-füzet értelmezésében a költő verseiben is érzékelhető erős irodalmi és filológiai érdeklődése, „ez vegyíti költészetének sokféle eleme közé azt a finom fanyarságú könyvtári illatot, melyet könyvekkel és könyvekben élő emberek annyira szeretünk, ez teszi képessé arra, hogy játszani tudjon művészi játékok, más korok és más irodalmak formáival és stílusával, és ez teszi őt legkitűnőbb műfordítóink egyikévé”.⁹¹²

A *Petőfi és Arany* tanulmányról – mely része, azaz programja is a *Nyugat* elődökhöz való viszonya újraértelmezésének – megjegyzi Schöpflin, hogy szembemegy az örök kontroverziával, amely Petőfi vagy Arany elsőbbségéről szól. „Petőfi csakugyan mint a nyugtalan forradalmár inkarnációja él ma is sokak köztudatában. Arany pedig, mint a békés, megalkuvó nyárspolgáré. [...] Babitsnak nagyon érdekes megállapítása, hogy a dolog éppen ellenkezőleg áll: Petőfi forradalmárságában sokkal több a kívülről, a kordivatból, a környezetből vett elem, mint a lélek meghasonlásából eredő igazi forradalmiság. Az ő fiatalos, naiv, egyszerű, egészséges lelkében nem voltak meg a meghasonlás elemei; viszont éppen ez a belső meghasonlottság adja Arany jellemének alapvonását.” Egy ponton mintha kiigazítaná, figyelmeztetné Babitsot, mert úgy érzékeli, „Petőfi is eljutott a belső meghasonlásig: házassága utáni szerelmi lírájában. Csak odáig jutott, bele még nem, de ebből is oly költemények származnak, melyek – mint a Szeptember végén – költészetét fölébe emelték egész addigi színvonalának. Ekkor jelenik meg benne öntudatlanul, sejtelemszerűen a kétség, amelyet eddig nem ismert, s a Szeptember végén csodálatos varázsát épp ez a kétség adja meg, amely ott reszket szinte észrevétlenül a még ép, még forrón lobogó szerelmi líra alatt. Igaz, ez a kétség, a meghasonlásnak ez az első eleme is kívülről, az életből jutott bele”, ad igazat mégis Babitsnak. Viszont úgy látja, az író „akarata ellenére kelleténél inkább Petőfi rovására esik az Arannyal való szembeállítás. Nem abban, amit Petőfiről mond, mert az a legtöbb ponton találó, helyesen meglátott, hanem a hangsúlyozásban és a megvilágításban. S ha az a vád érte, amely ellen szintén tiltakozik előszavában, hogy kisebbiteni akarta Petőfit, akkor nagyobb részben vádolóiban ugyan a hiba, de kisebb részben a saját tanulmánya szerkezetében. A polémia mindig bizonyos dolgok túl erős hangsúlyozásával jár, a parallela bizonyos dolgok egyoldalú megvilágításával, s ezt a veszedelmet még Babits rendkívüli

⁹¹¹ A *Nyugat*ban Földi Mihály írt nagy terjedelmű elemzést a regényről: Földi Mihály: Halálfi. Babits Mihály regénye. 1927/10. 771–787, majd emigrációjából Ignóus írt róla értően, s dicsérve történelemszemléletét. Ignóus: Jegyzet Babits regényéhez. *Nyugat*, 1927/17. 312–316.

⁹¹² Schöpflin Aladár Babits Mihály két kritikája. *Nyugat*, 1911/II. 9. 887–889.

koncizitása⁹¹³ sem tudta elkerülni.” A másik „kritika” – a szót láthatóan nem pusztán a megszokott értelmében használta a kötet – „a „magába-zárkózás háromféle típusát jellemzi, valóban példája a pszichológiai megértésnek s az emberek műveikből való megítélésének. A hivatalos irodalomtörténet egy teljesen értelmetlen babona alapján, mondhatni egészen figyelmen kívül hagyja a 67 utáni irodalmat, holott már nagyon is ideje volna, hogy a XIX. század utolsó három évtizedének irodalmi képét megrajzoljuk, s eloszlássuk azt a bizonytalanságot, azt az aránytalanságot, amely ezt a méltatlan mellőzésekkel, oktalan túlbecsülésekkel, bimbajukban megfagyott kezdetekkel tele korát irodalmunknak nem engedi tisztán látni.” A három elfeledett író Komjáthy Jenő, Péterfy Jenő és Dömötör János. (A váratlanul gyorsan, éppen egyetlen kötete megjelenése előtt meghalt Komjáthyt nemcsak Babits, de Kosztolányi és Juhász Gyula is élesztette, hidat építve a magyar romantika és szimbolizmus közé.) Péterfy Jenő és Dömötör öngyilkos lett, Babits írásának címe is ez: *Az irodalom halottjai*.⁹¹⁴ Babits Angyal Dávidot idézi könyvében, aki szerint „Péterfy valódi élete már megkezdődött”, azaz a feltámasztása, munkáinak az irodalmi köztudatba való beépítése már elkezdődött. Ismeretes Osvát Ernő, Babits, Schöpflin és a *Nyugat* több vezető írójának elismerő megbecsülése Péterfy Jenő iránt, s szinte tanítványi ragaszkodásuk Heinrich Gusztávhoz.⁹¹⁵ Az iménti Schöpflin idézetben azonban halljuk az „irodalomtörténet” (1937) írójának hangját is, abból azt a szöveget, amelyben Szinnyei „nagy irodalmi hullajegyzékére” utal.⁹¹⁶

A legkülönösebb sorsú író Dömötör János.⁹¹⁷ 1936-ban a *Nyugat* visszatér Dömötör működésére, amiben nem lehet nem látni Babits és Schöpflin pártoló gesztusát. Az emlékező így summáz ott: „benne látták azt az új embert, aki, az eltávozott kritikusvezér szellemi örököséként, küzdeni fog az uralkodó Akadémia ellen. Dömötör nem válthatta be ezeket a reményeket: nem volt harcos természet, társadalmi szálak fűzték az öreg írókhoz, jobb ízlése, nagyobb tanultsága is elriasztotta a nagyhangú fiataloktól. Amit azonban írt: abban mégis az új világ szólal meg. Gyötrő problémáival, hitével s hitetlenségével, bűneivel és bűntudatával, életérzésében és halálélményeiben, tragikus sorsában: mélységesen idealista Dömötör.

⁹¹³ koncizitás (lat): tömörség

⁹¹⁴ Első megjelenés: *Nyugat*, 1910/9. 606–613. és 1910/10. 732–742. *** Figyelemre méltó, hogy Komjáthy Jenő felfedezése tárgya Babits regényének, a *Halálfiainak* is. Babits Mihály: *Halálfiainak*. Budapest, Szépirodalmi, 1972. 409.

⁹¹⁵ Schöpflin Aladár: Heinrich Gusztáv. In uő. *Magyar írók*, 111–115.

⁹¹⁶ *A magyar irodalom története a XX. században*, 107.

⁹¹⁷ Dömötör János (1843–1877), költő, királyi tanfelügyelő. A nagykőrösi főgimnáziumban Arany János tanítványa, baráti kapcsolatuk továbbra is megmaradt, s Gyulai Pálhoz is közeli kapcsolat fűzte. Házitanító volt Ballagi Mór fiai mellett. Egy éves skót ösztöndíjjal Edinburghban tanult, hazatérve a református gimnázium első angol nyelv- és filozófia tanára lett. Legközelebbi barátja Nagy Miklós, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője volt.

Tulajdonképpen nem hatott rá senki, s ő sem hatott senkire.”⁹¹⁸ A *Nyugat* irodalomtörténeti lelkiismeretét látjuk a gesztusban. Visszatérve Schöpflin Babits-recenziójára, annak záró része az esszéista-tanulmányíró Babits módszerére és stílusára vonatkozó komoly dicséretet tartalmaz: „Nagyon érdekes a Babits prózája. Szinte puritán egyszerűségű, kemény, kevésbé hajlékony próza; az író szemmel látható tudatossággal azt keresi benne, amit a minap mint Gyulai legfőbb erényét emelt ki: az adekvát kifejezést. Ezért kerül minden stílbeli művészkedést; ő, aki a versben valóságos bűvésze a stílnak, a prózájában azt lehetne mondani, kerül egyáltalán mindent, ami stílus. Ezzel eléri azt, amit nyilván fő dolognak tart: a mondanivalója félreérthetetlen világossággal áll előttünk, s megállapításai úgy hatnak, mint megannyi logikai szillogizmus. Egészen materialista stílus ez: az anyagra vet minden hangsúlyt, a formákat alkotó író igyekszik teljesen kivonni magát belőle. Néha szinte száraznak éreznők, ha nem volna meg benne a pontosan, szabatosan kifejtett gondolatok erős lendülete. Szerencsés író ez a Babits: megadatott neki, hogy ami benne líra, azt teljesen kifejtse verseiben úgy, hogy ha prózát ír, ki tud küszöbölni magából mindent, ami okfejtésének nyugodt, biztos menetét szubjektív lírai hangulatokkal zavarná.”

1912-ben Schöpflin közvetítette Babitsnak a Franklin, nevezetesen a Társulat igazgatójának, Gárdos Alfrédnek⁹¹⁹ ajánlatát, hogy náluk kösse le munkáit, a Franklin lehessen a Babits-könyvek gazdája. Ez nem következett be, Babits a Révai Kiadónál maradt, annak ellenére, hogy Dante új fordításának kiadásával együtt a 19. század végi Szász Károly verziókat is újra ki akarták adni, mintegy konkurenciát támasztva Babitsnak.⁹²⁰ Ugyanebben az évben a Franklin – most az irodalomhoz közelebb álló König Gyula révén – újólal örömmel fogadta volna Babits tanulmányainak kiadását.⁹²¹ De csak Babits halála után lett – bizonyosan Schöpflin az özvegyet is segítő közreműködésével – a Franklin „szerzője” Babits Mihály.⁹²² A levelező viszony 1913 folyamán váltott tegezésre. A következő érdemi említése Babitsnak Schöpflin leveleiben egy Szekfü Gyulához írt hosszú beszámoló 1916-ból. Schöpflinnek a konzervatívokkal való kapcsolatával foglalkozó fejezetben tárgyaltuk a

⁹¹⁸ Előd Géza: Dömötör János. *Nyugat*, 1936/10. 271–285.

⁹¹⁹ Gárdos Alfréd (1872–1942), a Franklin Társulat kereskedelmi, utóbb vezérigazgatója, a Magyar Könyvkiadók- és Könyvkereskedők Országos Egyesülete elnökségi tagja. Ő írta a szervezet fennállása 50. évfordulójára összeállított album – *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve, 1878–1928* bevezetőjét. Társadalmi státuszáról eligazít az 1929-es budapesti telefonkönyv. Állandó lakása: Kígyó u. 4–6., nyári elérhetősége: Budakeszi út 53/a.

⁹²⁰ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, Budapest, 1912. IV. 23, ill. IV. 26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 113–114.

⁹²¹ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, 1912. XII. 18. Uo. 119.

⁹²² 1942-ben jelent meg a Pantheon kétnyelvű sorozatában Babits *Oidipus királya*, 1944-ben *A gólyakalifa*, 1945-ben pedig – életműsorozatot hirdetve – verseinek kiadása Török Sophie szerkesztésében. A sorozat nem folytatódott. 1949-ban az *Iphigenia aus Taurus* című ugyancsak kétnyelvű kötet.

Székfűhöz való viszonyt, de itt jegyezzük meg, hogy ekkortájt keletkezik az észrevétel, hogy Schöpflin és Babits összetartoznak, valamilyen szinten szövetségesek.

Irodalomtörténetében így jellemzi Babitsot, felhívva a figyelmet a fogalmak politikai torzulásaira: „[m]inden más kultúrában, ahol a konzervativizmus nem jelent merev rögzítettséget, hanem megadja a terét az egyén szabad mozgásának a szellem világában, konzervatív költőnek számítana Babits.”⁹²³ A magyar konzervativizmus ez időben nem volt elég friss. A modern irodalmi ellenzék ideológus vezetői – Hatvany Lajos, Ignó s maga Ady is –1910 körül sokszor hangoztatták, hogy az irodalmi ellenkultúrának szüksége volna méltó ellenfélre: egy nyugati értelemben vett modern konzervativizmus – azt mondhatjuk– ösztönző szerepére. „Félve gondolok a napra – írta 1910-ben Hatvany Lajos a *Nyugatban* –, mikor a konzervativizmusnak nálunk Vicomte D’Haussenville-jei, Comte de Vogué-i, Brunetiere-jei, Barresei, Lemaître-jei támadnak, kik napokra megingatnak nézeteimben, ha természetem egész ellenállásával feszülök is neki érveiknek [...] Félelmetes emberek! és mégis valami perverz aestheta vágyakozással idekívánom őket hozzánk. El szeretném magam bűvöltetni logikájuk, stílusuk, tudásuk által – aztán nekik akarok rontani [...] Csak már itt volnának...”⁹²⁴

Pár évre Hatvany idézete után, a háború közepén Babits és Schöpflin lépéseket tesznek a fiatal konzervatív tudósok *Nyugathoz* hívására, jelesül Horváth Jánossal és Székfűvel akarták emelni a folyóirat tudományos nivóját. Egy irodalomtudóst és egy történészt szerettek volna megnyerni.⁹²⁵ Babits és Schöpflin összetartozását jelzi az is, hogy ez idő tájt együtt gondolkodtak egy új, kritikai folyóirat létrehozásáról, amiről szintén értesítettek néhány konzervatív szereplőt. Schöpflin kérte 1916-ban Pintér Jenőt, tekintse „tárgytalannak azokat a dolgokat, amelyeket múlt vasárnapi beszélgetésünkör közöltem veled. A kritikai folyóirat megindítását elhalasztottuk.”⁹²⁶ Székfű Horváth Jánossal tudatta az időközben feladott elképzelést.⁹²⁷

Kevéssé szokott módon Schöpflin Aladárnak ajánlotta Babits a *Nyugatban* 1916-ban megjelent *Ma, holnap és irodalom* című tanulmányát. A versekkel szemben esszét nem gyakran dedikálnak egy személynek. A tanulmány, mint ismeretes – elemzésére most nem

⁹²³ *A magyar irodalom története a XX. században*, 224.

⁹²⁴ Hatvany Lajos: Az úri hölgyhöz. *Nyugat*, 1910/16. 1132–1143. Idézi Lackó Miklós: Az ifjúkonzervatívok és az ellenkultúra. *Világosság*, 1999/3. 41.

⁹²⁵ Uo.

⁹²⁶ Schöpflin Aladár Pintér Jenőnek, Budapest, 1916. XI. 30. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 171.

⁹²⁷ Babits Székfűt tájékoztatta erről, Székfű pedig Horváth Jánosnak szóló levelében dokumentálja a tényt. „Azt mondta, hogy ő és Schöpflin egyszer külön folyóiratot akartak, kiadó feltételül kötötte ki, h. tudományos kritika legyen benne, de ők nem találtak lámpásokkal sem tudósokat.” Székfű Gyula Horváth Jánosnak, 1917. augusztus 8. Idézi Lackó Miklós: *Korszellem és tudomány*. Budapest, Gondolat, 1988. 42.

vállalkozunk – a nemzedéki kérdésről, a *Nyugat*nak az új nemzedékkel szembeni irányultságáról szól, erőteljesen említődik egy nemzedéki és poétikai irányzat, az avantgárd folyóirattal, a *Tett*-tel szimbolizálva.⁹²⁸ De tágabb is az írás, a hagyományokhoz való tágasabb viszonyulásra utal, szó esik *A Tett* körüli fiatalok Apollinaire-vonzódásáról, a kritikai felelősségről.⁹²⁹

Schöpflin és Babits rokonszenvei, barátságai is mutatnak párhuzamosságot. Ódry Árpád egyszerre hívta – a színikritikus Schöpflinen keresztül – együtt vacsorára a költőt és a kritikust.⁹³⁰ Közös vállalkozásuk lett volna a *Nyugat*-előadások sorozata. Az időzítés nem volt szerencsés, a háború vége és a forradalmak előtt másfél hónappal hirdették meg: „Az idei ősztől fogva új vállalkozással igyekszik szorosabbra és bensőbbre fűzni a közönséggel való viszonyát a *Nyugat*. Előadás-sorozatot rendez, amelynek folyamán írók, művészek, tudósok, válogatott munkásai szellemi életünknek adják elő az élőszo és a személyes érintkezés közvetlenségével kutatásaik és elmélkedéseik eredményeit. Azt akarjuk, hogy ez előadásokkal a közönség mélyebben bepillantasson az alkotó munka műhelyébe, tájékoztatást nyerjen a ma életéből kiforró eszmék irányáról, s közvetlen kapcsolatba jusson a hivatalos kulturális szervek funkcióin túleső kultúrunka tényezőivel. Az első előadás-sorozat három hónapra van tervezve s november hó 2-án kezdődik. Vezetői: Babits Mihály és Schöpflin Aladár.”⁹³¹ (Mindezen közben Babits betegen feküdt Szekszárdon.) Közös volt Babits és Schöpflin részvétele az 1918. december 1-én alapított Vörösmarty Akadémiában, Ady elnöksége már csak formális volt, Babits alelnök, Schöpflin főtitkára lett a szervezetnek. Schöpflin az Országos Propaganda Bizottság levélpapírján kéri fel Babitsot – egy nem egyénített levélben –, hogy írjon a „forradalom és ellenforradalom” témájáról. A levél keltezése 1919. február 19-

⁹²⁸ „Tettnek szeretnék néhányan nevezni ezt a szót [értsd: az ifjúság szavát – Sz. Á.]. A *Tett* különben egy nagyigényű fiatal folyóirat címe, mely (minden hitünk szerint) az ifjúság őszinte lelkesedésével, talán anyagi áldozatokkal, háborúban, drágaságban, úgy látszik, számról-számra, immár a tizenhatodik számig verekedte magát. Kijelentjük mindjárt, hogy nem e folyóirattal kívánunk éppen foglalkozni, s távol vagyunk attól az illúziótól, hogy egy folyóirat betűrácsain keresztül magát az ifjúságot, a jövőt véljük megpillantani. A *Tett* lehet egy Herkules bölcsője, de lehet csak néhány kérész tócsaágya is” – írta Babits. Lábjegyzetben azért idézzük ezt a passzust, mert Schöpflinnek ajánlva a tanulmányt erősödik a nézetünk, hogy Babitscsal való egyetértés jegyében idegenkedett Schöpflin az avantgárdtól.

⁹²⁹ *A Tett* működését 1916-ban, a 17. szám után háborúellenessége miatt betiltották.

⁹³⁰ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, [Bp. 1917?]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 188.

⁹³¹ *Nyugat*, 1918/18. [szeptember 16.] 455–456. A tervezet nagyigényű volt, mert ekként hirdette magát: „Hetenként öt előadást tartunk a délutáni órákban. Az előadandó tárgyak terjedelméhez mérten lesznek hosszabb, az egész sorozaton végigfolyó előadások, s lesznek rövidebb, egy-két-három órára terjedő előadások is. Az előadások hallgatásának díja 400 korona, a *Nyugat* előfizetői számára 300 korona. Ez összeg havonként is fizethető. Beiratkozásokra már most elfogad a *Nyugat* kiadóhivatala, amely egyúttal felvilágosítással szolgál minden az előadásokra vonatkozó kérdésben. Az előadások részletes tervét, minden szükséges tájékoztatással, legközelebb fogjuk közrebocsátani. A három hónap leteltével az előadásorozatot folytatni szándékozunk.” Felsorolják a felkért előadók listáját is, ez a nyugatosok széles körét foglalta magában.

e.⁹³² Miután Babits 1919 májusában megkezdte egyetemi előadásait, egy hónap múltán Schöpflin a *Vasárnapi Ujságban* részleteket közölt az Adyval foglalkozó, gyorsírással készült leiratából.⁹³³ Balatoni nyaralásuk idején is meglátogatta Schöpflinét Babits.⁹³⁴ Több társas levelezőlapon szerepel „Ali I. Schöpflin” aláírása (megkülönböztetésül Komjáthy Aladártól).

Ekkor bővülnek a Schöpflin pályáját és kapcsolatrendszerét kutató forrásai: Török Sophie 1921 januárjától vezeti naptárait.⁹³⁵ A gyakori, hetente akár többször ismétlődő kölcsönös vendégeskedések és találkozások részletes jegyzékét találjuk benne, ritka eligazítással arra nézvést, hogy irodalomtörténeti szempontból érdemi kérdésről volt-e szó, vagy csak társasági eseményt rögzít a naptár tulajdonosa. A naplók névmutatójában egy teljes hasábnyi oldalszám szerepel Schöpflin neve mellett.

1925 májusában Schöpflin küld körlevelet az egykori Vörösmarty Akadémia tagjaiknak – köztük az emigrációban tartózkodó Ignotusnak is –, hogy egy baráti vacsora keretében beszéljék meg az Akadémia újraindításának lehetőségét. A vacsorán való elnöklésre Schöpflin Babitsot kéri föl – nyilvánvalóan előre egyeztetve.⁹³⁶ Az előkészítő értekezlet után 1925. június 14-én – mindössze hét fővel és bár nem nyílt, de feszültebb légkörben⁹³⁷ – újjáalakult a Vörösmarty Akadémia. Ahogy Babits fogalmazott „a Nyugat megállapodott írógenerációja [alakult] autoritatív [mérvadó – Sz. Á.] testületté”.⁹³⁸ A lényeg itt most a kapcsolattörténet erősségének dokumentálása. Amikor Babits számára nyilvánvaló lett, hogy a tagságon belül nincs teljes harmónia, hosszú levelet írt Schöpflinnek, felhatalmazva őt arra, ha a kérdés szóba kerül, úgy a levelét az Akadémia tagjainak megmutassa. Schöpflin megnyugtató válasza Babits helyzetértékelésére szintén őszinte együvé tartozásról szól.⁹³⁹

⁹³² Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 199.

⁹³³ Babits Mihály Ady Endréről. *Vasárnapi Ujság*, 1919/24. [június 15.], 272–273. Márton Ferenc rajzaival.

⁹³⁴ Schöpflin Aladárné, Schöpflin Aladár és többek Babits Mihálynak [1920 nyara]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 208–209.

⁹³⁵ Papp Zolán János (szerk.): *Török Sophie naptárai 1921–1941*, I–II. k. Babits Könyvtár 14–15. Budapest, Argumentum, 2010.

⁹³⁶ A vacsorára 1925. május 23-án a Pálffy [ma: Bem József] téri vendéglő különtermében került sor. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 239; *Török Sophie naptárai I.*, 237.

⁹³⁷ A feszültség forrása az volt, hogy a jogi végzettségű Füst Milán volt az Akadémia alapszabályának gazdája, s ő sem Babitscsal, sem Schöpflinnel nem állt közeli kapcsolatban. Barátja Kosztolányi Dezső volt, s vele is megtárgyalta a Babits értelmezése szerint „egészen új alkotmányt”, amelynek némely pontját Babits saját személye elleni gesztusként értelmezte. Itt tehát a *Nyugat* belső személyi kapcsolatainak dinamizmusába láthatunk bele. Az egyén, másutt (pl. Füst Milán naplójában, Kosztolányi levelezéséből) felszínre jövő, más forrásokból kiolvasható jeleket itt nem vesszük számba. Ld. Schöpflin Aladár levele Babits Mihálynak, Budapest, 1925 VI/5. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 240–241.

⁹³⁸ Babits Mihály: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat*, 1925/8–9. [május 16.] 433–437. Idézet: 433.

⁹³⁹ Az 1925. június 15-e és július 17-e közötti levelek tartoznak ide. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 242–250. Babits „szerencsés hangúnak” nevezi Schöpflin írását a Vörösmarty Akadémiáról, külön kiemelve azt, „ahogyan” Schöpflin ír, s ami „öröm és büszkeség” Babits számára, mert a barátságuk erejét érzi belőle. Nem egészen mellékes körülmény, hogy ezekben a hetekben, hónapokban írja Babits a *Halálfiatit*. Ebben a regényben

Schöpflin regisztrálja és tudatja esztergomi tartózkodása alatt Babitscsal, hogy az Akadémia működése „egész váratlanul kedvezőtlen levegőben kezdődik,” s ennek magyarázatát is adja. Mindez együtt szintén a feltétlen bizalmi viszony aktájához csatolandó.

Ezen közben már megszületett a Baumgarten-díjat alapító levél, de az adományozó még élt, így az ebből eredő új feszültségek kirobbanásáig és a nyilvános támadások megindulásáig még hátra volt másfél-két év. Volt azonban vita Schöpflinnek a *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom* című tanulmánya nyomán. Ezt tárgyaltuk a *Schöpflin Aladár és a konzervatívok* című fejezetünkben.

1927-ben jelent meg a *Halálfiái*, Babits legterjedelmesebb, s legnagyobb igényű prózája. Schöpflin elragadtatottan ír róla, de csak levélben, mert mint már írtuk, nyilvánosan nem szólt róla. „[E]gészen a benyomása alatt állok, minduntalan eszembe jut, emészttem magamban, s bár az olvasás közben is igézetében tartott, csak most, az utólagos ráemlékezésben tárul ki egyre jobban a gazdagsága és a nagysága”.⁹⁴⁰ Azt gondolta Schöpflin, hogy a könyv „belenő a magyar irodalom remekműveinek sorába”. Jósolata azonban kevésbé vált be, ahogyan a *Nyugatban* Földi Mihálytól megjelenő kritika értékelését sem fogadta be igazán az irodalmi köztudat.⁹⁴¹

Van persze példa rá, hogy Schöpflin Babits verseskötetéről írjon. 1916-ban a *Nyugat* kiadásában megjelent *Recitativ* című kötetéről jelentet meg kritikát Schöpflin a folyóiratban, méghozzá a lapszám élén.⁹⁴² Utal rá Schöpflin, hogy a kötet verseit Babits – szokása szerint, de ellenkezve az aktuális általános írói gyakorlattal – pihenteti, mielőtt azokat a nyilvánosság elé bocsátaná. Ennél konkrétabban is „datálhatjuk” a kötetet, ha megnézzük annak első cikluscímét, ami az ajánlás helyén áll: *Fogaras*. A kötetrésztlet a száműzetésként átélt tanári évek lenyomata. Ahogy Schöpflin értelmezi: „Ez a tartózkodó szemérmetség, párosulva a költői természet lényegében rejlő közlési vággyal, adja meg egész lírájának pszichológiai kulcsát. A két ellentétes erő küszködik egymással, ennek a küszködésnek az izgalma fűti forróvá a mondanivalót. A lefojtott s éppen ezért annál jobban kikíváncozó érzés költészete ez. Ebből a szempontból válik teljesen érthetővé Babits forma-kultusza is. A közvetlenül, kimondási akadályt nem ismerő áradással felbuggyanó érzés a lehető legegyszerűbb formákkal fejeződik ki, nincs szüksége komplikált, közvetett és közvetítő formai fogásokra.” Babitsnál ellenben a „forma-művészete [...] éppúgy kifejezési eszköz, mint a szó,

a főszereplő, Sátordy Imrus, afelé hajlik, hogy az újra való fogékonyságot szinte túlzóan a zsidóknak tulajdonítsa.

⁹⁴⁰ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, Budapest, 1927 VI.18. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 260.

⁹⁴¹ Földi Mihály: *Halálfiái*. Babits Mihály regénye. *Nyugat*, 1927/10.771–787.

⁹⁴² Schöpflin Aladár: Babits Mihály új verseskönyve. *Nyugat*, 1916/11. 633–637.

a szólam, a mondat. Sőt a versnek anyagához tartozik, organikus része a mondanivalónak. Épp azért nincs nagyobb tévedés, mint Babits gazdag és néha komplikáltan árnyaló formaművészetét valami mesterkélésnek, eltökélt és fáradságos technikai művészkedésnek tulajdonítani.” Láthatóan polemikus gondolat ez, amely oda konkludál, hogy „a művészi technika a vers kultúrája, s annak a költészetnek, amely olyan formaművészeket tud felmutatni, mint Balassa Bálint, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, a külső formát elejteni annyi volna, mint visszaesni a barbárságba”. Schöpflin utolsó tagmondatában, mintha a *Vasárnapi Ujság* konzervatív hangja szólalna meg. A „külső forma” jelentéséről külön vitát lehetne nyitni. (Még ugyanebben az évben írja Babits *A Tett* formabontó fiataljaival szemben, hogy „[a] forma megtagadása csak újabb formát (kötöttséget) jelent, ami ugyancsak leigazza a szabad alkotást”.⁹⁴³) A lényeges itt az, hogy Babits ekkoriban már alakuló „modern konzervatív” gyakorlatára miként reflektál Schöpflin Aladár.⁹⁴⁴ Láttuk, rokonszenvvel. (S azt is vegyük figyelembe, noha később születő állásfoglalás: Schöpflin később sem volt nyitott az avantgárd irányába.⁹⁴⁵) Tegyük azonban hozzá Schöpflin írásához, noha annak szövegét nem érinti, hogy utána még két írás következett, Rozványi Vilmosé,⁹⁴⁶ illetve Kosztolányi Dezsőé.⁹⁴⁷ Az összesen 13 oldalt kitevő, három szerzőtől való kiemelt kritikai összeállítás Babits pozíciójának erős megemlése és rögzítése.

Ezt követte a nyomtatásban Schöpflinnek ajánlott *Ma, holnap, irodalom* című Babits-írás.⁹⁴⁸ Az egykorú olvasók számára beszédes jelzéssel, a szellemi összetartozás kifejezésével.

⁹⁴³ Babits Mihály: *Ma, holnap és irodalom. Nyugat*, 1916/17. 328–340.

⁹⁴⁴ Kálmán C. György: A modern konzervativizmus hagyományának kialakulása – Babits vitája az avantgárrdal. *Danubius Noster*, [Baja, EJF] 2014/1–2. 85–96; Gintli Tibor: A Babits-líra viszonya a modernséghez. In uő.: *Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2013. 82–91; Szénási Zoltán: „Újíts: de ne rombolj!” Megjegyzések Babits és az irodalmi konzervativizmus kérdéséhez. In: „Ki mit lát belőle”. MIT-konferenciák (4.). Szerk.: Kelevéz Ágnes és Lengyel Imre Zsolt. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2017. 89–99; Uő.: Új nevezés az irodalom piraesi fáklyaversenyében. Megjegyzések Babits és az irodalmi konzervativizmus kérdéséhez. *Vigilia*, 82 (4). 288–293.*** 1910-ben írt Babits a futurizmus ellen a *Nyugatban*, 1916 szeptemberében zajlott vitája Kassákkal – Babits Mihály: *Ma, holnap és irodalom*, ill. Kassák Lajos: „A rettenetes nagy hamu” alól Babits Mihálynak. Utóbb enyhült Babitsnak az avantgárrdal szembeni álláspontja.

⁹⁴⁵ Ld. „Hatása legyen az irodalomra” – *A magyar irodalom története a XX. században* című fejezetünket.

⁹⁴⁶ Rozványi [Rzepka] Vilmos (1892–1954), költő, újságíró, a *Nyugatban* kezdte pályáját 1911-ben, majd Kassák lapjainak, *A Tettnek* és a *Mának* lett munkatársa. 1920-ban éles fordulattal csatlakozott az *Új Nemzedék*hez, ahol helyettes szerkesztő is lett.*** Rozványi az írásában a Babitsra vonatkozatható konzervativizmust mások szájába adja: „Restaurátornak tartják s nem reorganizátornak. Nem átértékelőnek a mai kultúrszükségletek számára, hanem címerátfestő barátoknak, már meglevő értékekkel és meghatározott színekkel dolgozóknak.” Mindezek után viszont a teljes és csodáló elismerésbe megy át hangja, többek között ekként: „Babits a legtagbaszakadtabb legyőzője ma a szónak. Ezért nem tekinthető egyetlen kötete sem s új kötete sem, mely hatalmasuló orgonasíp-társra a többinek, egyszerű kultúrsétácul egy, az élettől távoli, epikurosi kertben. A »Recitativ«-ban a vér állandó kríziseit a vágyban: a kis szomjúságokat egyetlen nagy vágyciszternává, folyton az egész kozmosz esőzészere epedő tudásszomjúsággá mélyíti önmagában.” *Nyugat*, 1916/11. 638–643, 643.

⁹⁴⁷ Kosztolányi egy 1904-es Babits-levelet oszt meg az olvasókkal, s közben egy kifejezetten megtisztelő jelzőt használ szerepére, hogy az azóta eltelt időben Babits „a nemzet költője lett”. *Nyugat*, 1916/11. 644–645, 645.

⁹⁴⁸ Babits Mihály: *Ma, holnap és irodalom. Nyugat*, 1916/17. 328–340.

Babits *Kártyavár* című regénye beetalált Schöpflin érdeklődésébe: a város a témája. Fantasztikumba, sőt, disztópiába hajlik a látásmód, a szerkezet. Schöpflin kritikája a *Nyugatban* levél-formában jelent meg, „Kedves Mihály” megszólítással. Felfedi, hogy közletről végigkísérte a regény keletkezését, részese volt a mű alakulásáról való rendszeres beszélgetéseknek. Állítása szerint majdhogynem társszerző volt Schöpflin, olyan élénk volt az eszmecsere kettejük között: „ha számon veszem azokat a gondolatokat, amelyek a regény olvasásakor bennem keletkeztek, nem tudom, mi belőlük az enyém, mi az, amit veled beszélünk akkor meg, és mi az, amit akkor tőled hallottam”. Schöpflin azonban lényegesen realistábban, szociológiailag kötöttebben tekintett általában a jelenségekre. Kiemeli, hogy Babits alkotásmódját: „[r]egény hős nélkül – a Hiúság vásárának ezt az alcímét odatehetted volna te is könyved címlapjára. Nem akartad egyetlen személy köré koncentrálni azt az esemény-sort, amelyet regényedben elmondasz. Egy nagy milió-rajzot akartál, ugye adni egy város életének teljes képét, főpontjaiban megvilágítva, legjellemzőbb típusaiban és egyéneiben perszonifikálva, legkülönbözőbb társadalmi osztályainak keresztmetszeteiben. Mintegy reflektor fényszóróját vonultattad végig ezen a városon, a fénykéve nyugtalanul, gyorsan járt ide-oda, ahova ért, ott embereket, helyzeteket, viszonyokat élesen megvilágított, aztán hirtelen odább mozdult, hogy más, ellentétes alakokat, helyzeteket, képeket tegyen láthatókká. Erre kellett neked egy külön alak, Partos járásbíró, akit most helyeztek ide Újvárosba, akinek tehát az összes dolgok újak, meglepők, váratlanok, akinek a történő dolgok alakulására semmi befolyása sincs, de azért belebonyolódik mindazokba a furcsa és szokatlan dolgokba, amelyeket a regény el akar mondani. Ezzel nemcsak a pápaszemet kapja meg az olvasó, melyen át a történő dolgokat nézheti, hanem megkapja e dolgok furcsa, meglepő rendkívüli voltának a folytonos jelzését is, a distanciát, amelyben a cselekvényhez állnia kell. Ezért úgy érzem, a járásbíró alakja nagyon szerencsés kompozíció-beli lelemény.”⁹⁴⁹ A műfaji inspirációk között tartja Schöpflin számon a detektívregényt, tudjuk, ez Babits kedvenc olvasmánya volt: „[a] teljes realizmussal ábrázolt detektívregény jelenetet egy kompozíció szerves részévé tette és ezzel fölemelte, magasan anyagának jelentősége fölé. Hatalmas bravúr ez, példája annak, hogy irodalmi műben mennyire nem fontos az anyag, mennyire minden az anyag ábrázolásától függ, s mennyire tudja fontosságban emelni vagy csökkenteni a dolgok súlyát a komponálás művészete.” A városkritikára is hangsúlyt tesz Schöpflin, mintegy emlékeztetve *A város* című esszéjére: „[h]omokra – földi és erkölcsi homokra – épített város, semminek sincs benne szilárd, megbízható alapja, nincs benne egységes erkölcs,

⁹⁴⁹ Schöpflin Aladár: *Kártyavár*. [Levél Babitsnak] *Nyugat*, 1924/7. 509–510.

világszemlélet, ízlés, még egy nagy egységes érdek sem, apró érdekecskék, ötletek, véletlenek, hitvány panamák, együgyű frázisok terméke az egész”. Ennél jobb véleménnyel volt Schöpflin a városról, igényelte a város létrejöttét, annak minden velejárójával együtt. De van magyarázat, Babits stilizált városa, Újváros, az előváros: „a város egy különleges típusát, a nagyváros melletti kisváros furcsa alakulatát [teremtetted meg], amely a nagyváros szeméjéből verődött össze, tradícióatlanul, bizonytalanul, hirtelen – ez a te személyes tulajdonod, melyet előtted nem látott senki és nem értett úgy, mint te, senki.”⁹⁵⁰ Az állítás meglehetősen túlzás, mindenképpen vita tárgyává tehető. Hiszen maga Schöpflin volt, aki Molnár Ferenc pesti írásait számon tartotta és dicsérte. Csakúgy, mint Kóbor Tamás, igazgató témájú regényfolyamát. De tény, hogy Babits regénye messzebbre ment szimbolista látásmódjával, a regény végén megjelenő szimbolikus bábjátékos figurájával.

A Babits-regény hamarosan németül is megjelent, Stefan I. Klein fordításában, Schöpflin szavával „parádés kiállításban”.⁹⁵¹ Emelkedetten számol be Schöpflin Babits zeneakadémiai, a nagytermet megtöltő szerzői estjéről is.⁹⁵² Valóban, Babitsot egyetlen bíráló-vitakozó szó nem éri Schöpflintől.

Kettejük harmonikus, esztétikai és emberi rokonszenven épült kapcsolata zavartalan, és 1930-ban Babits védelmére is kelt Schöpflin.⁹⁵³ (Arra, hogy József Attila ellen is szólt volna Schöpflin egyik erős minősítő mondata, a Baumgarten-díj, illetve *A magyar irodalom története a XX. században* című kötet kapcsán szólunk.) A *Nyugat* vitái sorába is kapcsolható ez a két oldalról – „a politika szélső jobbjáról és szélső baljáról” – érkező támadások, melyek célja „Babits Mihály hitelét megingatni, őt a közönség előtt kompromittálni, s őrajta keresztül a *Nyugat* pozícióját gyengíteni”. A támadók egy része Ignóus tekintélyével próbálja meg fedezni magát. Ignóust azonban Schöpflin „méltó és becsületes” ellenfélnek tartja, akinek a folyóirat meg is felelt. Ez a *Nyugat* átvételéről, megmentéséről szóló vita, a Babits – Móricz szerkesztőpáros fellépése, Ignóus nevének valóban vitatható levétele a *Nyugat* éléről 1929-ben. A támadás másik oka, hogy Babitsot beválasztották a Kisfaludy Társaságba, s ezt Babits el is fogadta. Mindössze három évvel azután, hogy a *Halálfiában* úgy szól a társaságról, mint

⁹⁵⁰ Uo.

⁹⁵¹ Stefan I. Klein (1889–1960), műfordító. Egy életrajzi kötet Stefan Klein feleségéről, az író és szintén fordító Hermynia zur Mühlenről, segíthet életműve felmérésében. Manfred Altner: *Hermynia zur Mühlen: eine Biographie*. Bern: Peter Lang, 1997. Stefan I. Kleinről is közöl adatokat Manfred Altner egy másik tanulmánya, a *Biografische Notizen zu Victor von zur Mühlen und Stefan I. Klein*. In: *Literatur in der Peripherie*, Hg. von der Theodor Kramer Gesellschaft, Red.: Siglinde Bolbecher, Johan Holzner u.a., Zwischenwelt 3. Wien: 1992. 218–232. *** Schöpflin Aladár: Das Kartenhaus. Babits Mihály regénye németül. *Nyugat*, 1926/2. 509–510.

⁹⁵² Schöpflin Aladár: Babits Mihály szerzői estje. *Nyugat*, 1926/21. 710–711.

⁹⁵³ Schöpflin Aladár: Hajsza Babits Mihály ellen. *Nyugat*, 1930/10. 763–766.

ami „vén szamarakból áll”,⁹⁵⁴ s ugyancsak három évvel azután, hogy a *Kettészakadt irodalom* látványos, konfrontatív vitája lezajlott, s abban – mint láttuk Babits és Schöpflin, valamint más platformról Ignotus Berzeviczyvel vívott csatát.⁹⁵⁵

Amikor a Kisfaludy Társaság a tagjai közé hívta Babitsot, meggyanúsították, hogy ezt ő kezdeményezte. Így válaszolt: „Hát ha úgy volna is! ha valóban kívánnám s akarnám, hogy abban a társaságban üljek, melyben Vörösmartynak s Aranyak széke volt! nem volna-e erre a kívánságra is jogom? nem volna-e inkább az az egészséges és természetes, ha a magyar költő kívánatosnak érezné, s szégyen nélkül kívánhatná a helyet, melyet tradíciói szinte kijelölnek neki, mint ahogy Zola és Anatole France nem restelltek kilincselni az Akadémia tagságáért?”⁹⁵⁶ Ezzel Babits a jogfolytonosságra tett nagyobb hangsúlyt. Schöpflin ekként védi Babitsot: „A Kisfaludy-társaság, elnökének kezdeményezésére, jónak látta kilépni eddigi elzárkózó álláspontjából, tért engedni az általa eddig perhorreszkált irodalmi felfogásoknak, s körébe vonni ezeknek néhány képviselőjét. Ennek jeléül Babits Mihályt is megválasztotta tagjául. Babits Mihály elfogadta a társaság tagságát, nem valami haszon reményében, mert hiszen ez rá nézve csak terhet jelenthet, és meghurcoltatását előre láthatta”. (Hogy ezeknek a történéseknek lehetséges egy intimebb és ironikusabb olvasata is, arra Schöpflin Aladár Illyés Gyulának szóló levele a példa. Illyést 1941-ben választották a Kisfaludy Társaság tagjai közé, ajánlói Babits és Schöpflin voltak. Schöpflin megírja Illyésnek, milyen kötelességet ró rá a tagság közgyűlése. „Először is [...] meg kell jelenned [...] a társaság ünnepi közgyűlésén, sötét ruhában és kisleludysta nagy képpel, és végighallgatni a közgyűlési felolvasásokat úgy, mintha odahallgatnál (közben [...] ki-ki lehet menni cigarettázni. Utána pedig részt venni az ünnepi ebéden [...] Ezt egyszer illik megtenni, elmaradni sértés volna [...] Idővel székfoglalót is kell tartanod, de ez későbbi dolog. Ha ezt megtartottad, akkor vagy nézel feléje a társaságnak, vagy nem, ahogy kedved tartja.”⁹⁵⁷ A feladatnak ez a humoros leírása azt sejteti, hogy inkább díszfunkcióként tekintett Schöpflin is a maga 1936-os tagfelvételére.⁹⁵⁸) Az utolsó vád, amely Babitsot érte a tanácsköztársaság utáni híres publikációjára vonatkozott: „Babits *Magyar író 1919-ben* című, közvetlen a proletárdiktatúra után írt cikkéről egy pasquillus egyebek közt ezt mondja: »az elsők között mutatott rá azokra az írókra, akik a nagy próbatétel idején nem hivatkozhattak a tiszta fajiságnak vérpróbájára, s kikre azért Babits szándékaihoz és szavaihoz minden hasonló szándékaikért és szavaikért a legkeservesebb

⁹⁵⁴ Ld. a 814. sz. jegyzetet.

⁹⁵⁵ Ld. a *Schöpflin Aladár és konzervatívok* című fejezetet.

⁹⁵⁶ Babits Mihály: A Nyugat és az akadémizmus. *Nyugat*, 1930/3.

⁹⁵⁷ Schöpflin Aladár Illyés Gyulának, 1941. február 5. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 363.

⁹⁵⁸ Kálmán C. György: Dísz-funkciók: irodalmi társaságok a XX. század elején. *Partitúra* [Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem] 2014/2. 39–50.

hajszoaltság idején épp Babits mondta ki az első anathémát«. Itt az emberi becsületnek van szegezve a mérgezett toll. Az idézett szavaknak nem lehet más értelmet tulajdonítani, mint hogy Babits a kommün utáni hajszoaltság idején valakiket denunciált. Ez a vád sötét mélyeibe világít leírója erkölcsi süllyedtségének, és hogy egyáltalán leírhatták, mutatja egyúttal irodalmi életünk elszomorító süllyedtségét is.” S végül akként összegez Schöpflin, hogy mindez mélyen Babits, mélyen a *Nyugat* és mélyen az ő színvonala alatti „vita”. S ezért neki elég, ha rámutat a „támadók moralitására”.⁹⁵⁹

Már csak egyetlen Babits-könyv, *Az európai irodalom történetének* recepciójából emeljük ki Schöpflin véleményét. Az irodalomtörténet két kötetben jelent meg, az első kötet 1934-ben, a második 1935-ben. Schöpflin így kétszer szólt róla. Persze, ha az ő véleményét idézzük csak, nem is viszonylagosan „nyugalmi” képet fogunk kapni, megértést, kevés vitatással. De a *Nyugat* teret adott más véleményeknek is.

Schöpflin – felmérve talán a világirodalom átfoghatatlanságát⁹⁶⁰ – a munka vallomásos és önkép jellegére teszi a hangsúlyt: „[m]émoire ez: olyan ember mémoire-ja, akinek az irodalom életfunkció, és az olvasás éppolyan esemény, mint akármi más, amit életében átélt”. S ekként jellemzi „[m]ialatt a könyvet olvasom, nemcsak az évszázadokon át váltakozó költők finom vonalakkal rajzolt és tisztán megkülönböztethető arcképeit látom, s a művekről pontosan megfogalmazott ítéleteket, hanem magát Babitsot is, szüntelenül, a sorok, mondatok mögött, amint annyi különböző világnézet mögött elárulja a saját világnézetét, annyi lehetséges attitude mögött a saját attitude-jét. Azt hiszem, hogy ebből a könyvből megfelelő kémiai analízissel ki lehetne vonni Babits lírájának és epikájának összes alapvető tulajdonságait. Ez adja meg a könyv rendkívüli varázsát, példátlan helyét az essay-irodalomban. Ebben nem különbözik a megszólalók többségétől.⁹⁶¹ (Saját irodalomtörténeténél is megértőbb és talán megbocsátóbb lett volna a kritika, ha leírja ezt a műfaji szűkítést, azonban a leírt anyagot azonosította „a” korszak magyar irodalomtörténetével.) Babits könyvcíme is kihívás volt, de ő maga enyhítette a túlzó értelmezést: „[ú]gy adom itt az európai irodalom történetét, ahogyan bennem él, közvetlenül s mintegy hirtelen vízióban. Vallomás ez, napló egy élményről... Nem engedtem, hogy ezt az élményt bármi is meghamisítsa, megváltoztassa, mielőtt leírnám.”⁹⁶²

⁹⁵⁹ Schöpflin Aladár: Hajsza Babits Mihály ellen. *Nyugat*, 1930/10. 763–766.

⁹⁶⁰ Schöpflin Aladár: Babits Mihály új könyvének lapszélére. *Nyugat*, 1934/12–13. 63–66.

⁹⁶¹ Uo. 66. *** A vélemények tablóját ld. Visy Beatrix: Egy identitás önarcképei Babits Mihály: Az európai irodalom történetének „narratív” megközelítése és a mű egy lehetséges olvasata. *Irodalomismeret*, 2011/2. 5–21.

⁹⁶² Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Budapest, Nyugat-kiadás, 1943². 321.

A történelmileg még közeli Goethe alkotta fogalomhoz és definícióhoz viszonyul Babits. Schöpflin szavaival: „A világirodalmi kézikönyvek kivétel nélkül az egyes nemzetek irodalmainak konglomerálásai, a nemzeti irodalmak sokaságának felsorolásai. Babits visszaviszi a világirodalom fogalmát eredeti értelméhez, ahogy szülőapja, Goethe elgondolta. Ő az emberiség szellemének meg nem szakadó folyamát látja benne, gyönyörű erőfeszítését az embernek a világ öntudatosítására és kifejezésére, korok és nemzetek különbözőségén át.” Schöpflin nem ad meg viszonyítási pontokat ezen kívül, nem méri a korban ismert vagy hozzáférhető irodalomtörténeti munkákhoz.⁹⁶³ Ha ezekbe csak beleolvasunk is, látjuk, minden korábbi munkához képest olvasmányosabb Babits hangja. Schöpflin mindazonáltal kizárja, hogy „ismeretterjesztési szándék” állt volna Babits munkája mögött, „ez a könyv több tanulságot és tájékozást ad az olvasónak, mint akármennyi pedáns, adatokkal, könyvcímekkel és évszámokkal túlterhelt világirodalmi kézikönyv, mert minden kornak, minden szóba kerülő írónak és műnek csalhatatlanul a lényegét adja. Ezt a soha nem tévedő megérzését a lényegnek Babits az essayista, Babitstól a költőtől kapja. Mert mi fontosabb a versben, mint hogy ki legyen benne fejezve, legtökéletesebb formájában a mondanivaló lényege?” A „csalhatatlanul” szó a szuperlatívuszok kategóriája, ahogy még néhány kifejezés, például, hogy a világirodalom szellemét „még senki olyan világosan és meggyőzően nem mutatta meg, mint most Babits Mihály”. Dicséri hangnemét, stílusát: „[t]eljesen szakított a hagyományos kritikai zsargonnal. Azt mondhatni, az elbeszélő stílust alkalmazza az irodalmi dolgok fejtegetésére. Rövid, szabatos, tökéletesen ritmizált mondatok, tele friss élettellel. Szinte az élő beszéd benyomását érezzük”. S végül a magasztalás magasságában fejezi be az írást, irodalomtörténetével Babits Mihály „végrehajtotta a modern magyar irodalom egyik legnagyobb cselekedetét”. A zárómondat egyben kapcsolattörténeti vonatkozású is, a többszám nemcsak a *Nyugatra*, hanem kettejük viszonyára is vonatkozik: „[a] legnagyobb örömet és elégtételt szerezte meg nekünk, akik kezdettől fogva mellette álltunk, hittünk benne és büszkék voltunk rá.”

⁹⁶³ A Babits-kötet előtt hozzáférhető világirodalom-történetek a következők voltak: Erdélyi János: *Egyetemes irodalomtörténet I–II.*, Budapest, Ráth Mór kiadása, 1868; Scherr János: *A világirodalom története I–III.*, Budapest, Benkő Gyula Kiadása, 1885–1891; Hamvas József: *Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése I–III.*, Budapest, Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, 1899–1900; Heinrich Gusztáv (szerk.): *Egyetemes irodalomtörténet I–IV.*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1903–1911, Paul Wiegler: *A világirodalom története I–II.*, Benedek Marcell átdolgozása. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1921 *** A nemzeti irodalomtörténetek sorából Schöpflin fordította le a nagyrészt a Cambridge-i Trinity College hallgatóiból alakult Bloomsbury-körhöz tartozó Lytton Strachey francia irodalomtörténetét (A francia irodalom főirányai. Átdolgozta Schöpflin Aladár. Kultúra és Tudomány. Budapest, Franklin, 1914.) Megemlítendő még a Benedek Marcell (szerk.): *Irodalmi lexikon*, Budapest, Győző Andor, 1927. Ennek közreműködői között ott van Babits Mihály és Schöpflin Aladár is.

A második kötet megjelenésekor ismét megszólalt Schöpflin, elragadtatása magasfokú: „Az a legfinomabb anatómiai művelet, mellyel Babits az egyes nemzetek és egyes írók felületre legkülönbözőbb alkotásaiból kipreparálja a világirodalom idegközpontjába vezető idegszálakat, a legnagyobb örömmel töltheti el az olvasót. Ebben nem csupán az irodalom kongeniális ismerője árulja el magát, hanem a költő is, aki az ismeret tompa élet a költői ösztönön élesíti. Megállapításai sokszor a divináció megdöbbentő erejével hatnak: ilyen kapcsolatok felismerésére nem elegendők a tudós bármi alapos eszközei, sem a logika következtetései, ezekhez numen [isteni erő – Sz. Á.] kell. Ezzel emelkedik könyve az essay legmagasabb rangjára. Ha visszagondolok azokra a felvillanó szavakra, amelyekkel a magyar irodalom főbb csúcsait belekapcsolja a mindenkori európai szellemi áramlatok áramkörébe, Berzsenyit a »romantikus izzás«-ba, a Vanitatum vanitas Kölcseyjét Leopardi pesszimizmusába, Vörösmartyt a walterscotti romantikába s a Csongor és Tündével a francia l’art pour l’art-ba, Petőfit, Aranyt a kezdődő realizmusba. Milyen rávilágítások vannak ebben a magyar irodalom vezető szellemeinek alkotásmódjára! Hogy ha egyszer a magyar irodalomtörténetírás végleg ki tud szabadulni a pedantéria jobbagyságából, fel kell használnia az Ariadné-fonalat, melyet ezek a kezébe adnak.”⁹⁶⁴ A magyar irodalom beillesztése a nagyobb áramkörbe erős kísérlet volt valóban, noha a kortársak közül egyedül Ady szerepel a legnagyobbak közé állítva. Talán Schöpflin túlzásai nyitottak szabad utat egy a következő nemzedéket képviselő kritikus, Halász Gábor enyhén szólva is visszafogottabb írásának. Halász Gábor híres kritikája hódítóként tekint Babitsra, amiben van elismerés is, de erősebb talán a gúny: „Babits »hazugsága«, hogy irodalomtörténetet ír. A rejtőzködő lélek, amely örök szerepjátszóan nyilatkozott meg a versben és bujkáltató célzásokkal közölte legfőbb élményét is, a kultúra vágyát, most mint a *könyvek Casanovája* [kiemelés: Sz. Á.] emlékezi vissza a hódításait, áhítatosokat és frivolakat, buja színekben pompázót és nemesen egyszerűt, előkelően megközelíthetlent és támadóan szenvedélyest, az asszonyi sokféleségen túltevő tarkaságát évszázadok mesterműveinek.”⁹⁶⁵ Ezt a „kilengést” – a főszerkesztő kötetéről volt végül is szó – tompítja Turóczi-Trostler József írása, amely új szempontot vitt a könyv értékelésébe. Először is behozza az egykorú nemzetközi szakirodalom irányzatait, amelyek erősen hatottak az irodalomtörténet-írásra, amelynek „[m]inden törekvése odairányul, hogy ki ne essék az időszerűség síkjából: mohón alkalmazkodik a kor vezető diszciplináihoz, lélektanhoz, élettanhoz, szociológiához, elsősorban pedig filozófiához; kölcsönkéri problémáikat, módszerüket, műnyelvüket; vannak Marxhoz, Hegelhez, Bergsonhoz, Max

⁹⁶⁴ Schöpflin Aladár: Az európai irodalom története. Babits Mihály könyve. *Nyugat*, 1935/6. 443–447.

⁹⁶⁵ Halász Gábor: Egy ízlésforma önarcképe. Babits Mihály irodalomtörténetéhez. *Nyugat*, 1935/8. 117–121.

Weberhez, Husserlhez, L. Klageshez, Freudhoz, Nicolai Hartmannhoz, Martin Heideggerhez igazodó irányai. De ezért az időszerűségért súlyos áldozattal fizet: feláldozza önállóságát, rendszerint alig egyéb alkalmazott lélektannál, szociológiánál, érzület- és ízléstörténetnél, eszmetörténetnél, amelyből semmi sem hiányzik, csak a költészet. Csak az elvont motívumot, az elszigetelt eszmét látja, s arról is megfélemedezik, hogy más a filozófiai gondolat funkciója, ha zárt rendszerben él, s más, ha csupán egyik tényezője, indítéka a műalkotásnak, s hogy a költő vilásképe nem megmérhető elemekből összerakott, mesterséges »könyvélmény«, hanem formához kötött eleven valóság.” Ehhez viszonyítja a magyar irodalomtörténet-írást is Turóczi-Trostler, amely „csak elvéve, kényszeredetten, elhárító mozdulatokkal, a legjobb esetben néhány terminológiai újítással felelt erre a fordulatokban, eredményekben gazdag közép-európai mozgalomra. Legkomolyabb képviselőiben megmaradt becsületos pozitivisták vagy félpozitivisták célkitűzései mellett. A végleges pozitívizmus s végletes idealizmus vitája, amely pld. Németországban világnézeti okokból mélységesen felkavarta a szenvedélyeket, nálunk épphogy csak az elméleti felszínt borzolta. A szellemtörténet divatos jelszavá, programmá lett, az emberek siettek máról-holnapra felfedezni szellemtörténeti lelkiismeretüket – de első nagyobb gyakorlati alkalmazásában felelőtlen szellemességgé degradálódott. (Az egész irodalom-szellemtörténeti revizionizmusnak egyetlen jelentékeny teljesítménye: Thienemann Irodalomtörténeti alapfogalmai!)” A végkicsengése magasan elismerő: „Babits irodalomtörténete végszóra jelent meg. Küldetésszerű könyv. Nem kacérkodik sem biologizmussal, sem szellemtörténettel, nem tagadja meg az életet, s nem degradálja a formáló szellemet, hanem megmutatja, hogyan találkoznak egy magasabb rendű egységben, a műalkotásban: tényörténet és szellemtörténet között nem lehet ellentét. Problémái, értékelő és értelmező eljárásnak alapelvei úgy adódnak a műalkotás, az életformák külön természetéből. Ezzel az irodalomtörténetet visszavezeti elemi forrásához, az élő irodalomhoz: visszaadja hitelét, méltóságát, önállóságát. Biztató hátvédünk a szellem árulói és kontárjai ellen folytatott harcban.”⁹⁶⁶ A vitát nem követjük tovább, mert Schöpflin és Babits szövetségére összpontosítottuk figyelmünket.⁹⁶⁷

Bizonyítottuk a kapcsolat mélységét, a szoros és kölcsönös együttműködést. Ennek a kapcsolatnak a megítélése egy következő nemzedékből szemlélve már inkább kritikus. A

⁹⁶⁶ Turóczi-Trostler József: Babits és az európai irodalom története. *Nyugat*, 1935/10. 261–276. *** Ezt az írást Halász Gábor és Babits Mihály „disputája” követte, a *nemzedékelvről*. Többek között ezt írja Halász Gábor: „Eszményeiket vállaljuk, de csak úgy szolgáljuk híven, ha a kor nyelvére fordítjuk. Díszítő egyéniségeik mellé mi hozzuk a megtartó és újító mozgalmat. Ők – Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond és mind a többi, a »nyugatosok« – mi vagyunk. És a mi nyugatunk már nem az ő nyugatuk többé.” *Nyugat*, 1935/10. 277–280.

⁹⁶⁷ Utalunk Visy Beatrixnak a 962. lj-ben említett alapos elemzésére.

következő nemzedék néhány tagja túlzónak tartja már – okkal – Schöpflin kritikátlanságát, mondjuk nyugodtan, olykor túlzó ömlengését. Emlékeztetnünk kell rá, hogy a 20-as évek derekán a századforduló táján születetteknek csak egy része tekinthető a *Nyugat* második nemzedékének, erős volt a különbözőség szándéka is már.

Több új folyóirat, kortársi csoportosulás jött létre, még a Babitshoz sokáig fiúként kötődő Szabó Lőrinc is megalapította az igaz, csak pár számot megért lapját, a *Pandorát*.⁹⁶⁸ De megindult a *Toll*, az a folyóirat, amely a *Nyugat* korai korszaka középpontjában álló Adyról folytatott élénk revíziós vitát.⁹⁶⁹ A *Nyugat* linearitása mellett onnan lefűződő vagy tőle részben-egészében független szálak, társaságok jöttek létre. Kettős kötődés is kialakult, Vas István – akinek a szociáldemokráciához kötődő avantgárdhoz is voltak személyes vegyértékei – például így emlékezett: „A *Nyugat* volt a legnagyobb lap, ehhez kétség sem fér, senkinek sem jutott eszébe más lapot a *Nyugathoz* hasonlítani, ott az ember levette a saruit, mikor belépett. A *Válasznál*, Sárközinél [viszont – Sz. Á.] otthon éreztem magam.”⁹⁷⁰

Németh Andor Schöpflin irodalomtörténete kapcsán írt éles sőt támadó hangú kritikájában nemcsak a művet bírálta, de Schöpflin és Babits szövetségét is heves indulattal értékelte. Egyfelől nem értett egyet azzal, hogy Schöpflin „a XX. századbeli magyar irodalom minden számottevő alakját egy folyóirat köré csoportosítja”, másfelől felrója, hogy „irodalmi világképének centruma Babits, aki minden műfajban egyformán nagy, s aki előtt kritikusa hódolva hajt térdet, mint kritikus előtt is.”⁹⁷¹ Schöpflint megsebezte Németh Andor, válasz és

⁹⁶⁸ *Pandora* (1926–1927), nemzedéki folyóirat. Jelentős és egymással gyakran szembenálló kísérletek és kísérletezők szerepelnek itt, például Gelléri Andor Endre és Kodolányi János, Illés Endre és Komor András, Márai Sándor és Pap Károly, Sárközi György és Szerb Antal, Erdélyi József és Fenyő László, Fodor József és Gulyás Pál. Szabó Lőrinc számos fordítását tette itt közzé, többek között G. Benn, Coleridge, Stephan George, Klemm, Ernst Stadler, Werfel verseinek átültetését. Irodalmi gárdájának összetételében is, de ideológiáját tekintve is kialakulatlan, ellentmondásos a folyóirat arculata. De mindenképpen állomása az ellenzéki irodalmi törekvéseknek, és tanulságos kortörténeti dokumentuma később kikristályosodó szellemi magatartások kezdeti állapotának. Ld. Kabdebó Lóránt: A Nyugattal való párbeszéd egy pillanata: a *Pandora*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2011/5. 505–549.

⁹⁶⁹ *A Toll* (1929–1938), radikális hetilap, amelyet Ignóus Pál indított, majd Zsolt Béla szeresztette. Igen neves munkatársai voltak: Nagy Lajos, Karinthy Frigyes, Márai Sándor, Kosztolányi Dezső, Zilahy Lajos, Somlyó Zoltán, József Attila, Bálint György, Németh Andor, Sárközi György, Vámbéry Rusztem, Fejtő Ferenc és az alapító Ignóus Pál. A következő évtized népi-urbánus vitájában élesen bírálta a népieket. *** Fejtő Ferenc, Ignóus Pál és Schöpflin Gyula mindhárman írtak önvallomást a 30-as évek közepén. A közös életrajzi elemekről és hármójuk társadalmi önarcképéről ld. Széchenyi Ágnes: *Fejtő Ferenc Érzelmes utazása nemzedéki keretben*. In: *Szülővárosom vagy, Zágráb.../Zagrebe, ti si moj rodni grad*. [Párhuzamos, kétnyelvű kiadvány] Szerk.: Franciska Čurković-Major, Kristina Katalinić és Jolán Mann. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, [2020]. 69–78.

⁹⁷⁰ Kérdések a *Válaszról*. Vas Istvánnal beszélget Széchenyi Ágnes. *Kortárs*, 1985/6. 87–101. *** *Válasz* (1934–1938, 1946–1949), első periódusában kifejezetten a népi írók mozgalmának orgánuma. A paraszt-tematikához igen magas esztétikai igényesség társult, népinek semmiképpen nem mondható írók orgánuma is volt. Ld. Széchenyi Ágnes: „*Sznobok és parasztok*”. *Válasz 1934–1938*. Budapest, Argumentum, 1997; Széchenyi Ágnes: *Lélegzésvétel. Válasz 1946–1949*. Budapest, Argumentum, 2009.

⁹⁷¹ Németh Andor: A könyvnap mérlege I. Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. *Újság*, 1937. június 6. 31.

viszontválasz követte cikkét. Mindez *A magyar irodalom története a XX. században* következő fejezetünkben tárgyalt recepcióját érinti.

A szövetséget nem kezdték ki a támadások, az Babits haláláig megmaradt. Schöpflin az egyik leggyakoribb szereplője Török Sophie naptárainak és Babits Mihály „beszélgetőfüzeteinek” is. Babits halála után Schöpflin mindvégig kapcsolatot tartott az özvegygel is.

Természetesen jelen volt Schöpflin a *Babits emlékkönyvben* is. Jellemző, hogy a könyv címében csak a költő vezetékeve szerepel. Schöpflin írásának címe *Babits Mihály és a Nyugat*.⁹⁷² A cikk összefoglalja kettejük kapcsolatát, amelynek közvetítője Kosztolányi Dezső volt, Ignó és Osvát habozását, amikor a neki küldött, de a *Vasárnapi Ujágban* nem közölt Babits-verseket megmutatta a nyugatosok törzshelyén a Bristol Kávéházban. Visszaemlékszik arra a sokak által nem eléggé tudatosított tényre, hogy a *Holnap* antológia megjelenése a *Nyugat* körében vegyes hatást tett, „nagyoló előszava ellenszenvet keltett”. A folyóirat igen kedvezőtlen bírálatot tett közzé róla. Kemény Simon volt a szerzője,⁹⁷³ aki Adyt különválasztotta a többiektől, s végül úgy jelent meg a bírálat, hogy ahhoz Osvát szerkesztői megjegyzést fűzött, amellyel „Babits verseit kiemelte a kritika hatálya alól”. Schöpflin és Babits érdemi megismerkedésére azután került sor, hogy Babits újpesti tanár lett. Nehezen elegyedett a nyugatosok egy részével. „Az újságíró-típusú fiatal emberekkel tudott legnehezebben kontaktust találni. A Nyugat vezető-emberei közül Ignósszal szemben mindig érzett egy kis feszélyezettséget, nem annyira gondolataikban, mint inkább az eszük járásában volt közöttük ellentét, s ezt érezték mindketten. Fenyő Miksát fenntatás nélkül szerette és becsülte. Osvát Ernőt is szerette, őszintén elismerte tehetségét és érdemeit.” A Bristol-társaság idővel meglazult és Schöpflin Babitscsal együtt „bevetette” magát a Centrál-kávéházba, s ott „magvai” lettek egy „kis uzsonnázó társaságnak, amelyhez hasonló kellemes, jó társaságban sohasem volt részem” – írja Schöpflin. A kezdeti *Nyugat*-szerkesztői pozíció (1918 végétől 1919 nyaráig) terhes volt Babits számára, s amikor 1919 őszén újraindult a lap, hiába szerepelt neve a címlapon Osváté mellett, alig törődött a folyóirattal. Csak Móriczsal együtt tért vissz a szerkesztéshez, ennek története közismerten kudarcos. Ez után került a *Nyugat* „teljesen Babits kezére”. Foglalkoztatta azokat a fiatalokat, akiket már Osvát maga köré gyűjtött a háború után. „[E]zeké a fiataloké lett a legtöbb szó, s ők a dolog természete szerint más, új levegőt, új szempontokat hoztak magukkal, mások voltak a stílustörekvéseik s

⁹⁷² *Babits emlékkönyv*. Szerkesztette Illyés Gyula. Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. kiadása, 1941. 225–229.

⁹⁷³ Kemény Simon: *A Holnap. Nyugat*, 1908/19. 214–216.

a mondanivalóik is. Babits hagyta őket szabadon fejlődni, csak akkor szólt közbe, ha valami nagyon ellentmondott nézetének, vagy különösen akkor, ha valamit nem érzett eléggé irodalmi színvonalon állónak.” Amit Babits szigorúan kizárt, az a szórakoztató irodalom volt. A főhelyet a „költők és essayisták” számára juttatta. A szerkesztőségbe ritkán járt be, az adminisztratív ügyeket és az írókkal való tárgyalásokat Gellért Oszkára bízta, majd 1939-től⁹⁷⁴ Illyés Gyulára. Otthon dolgozott a folyóiraton, a *Nyugat* „minden számán ott van szellemének bélyege”. Nemcsak hagyományőrző, de hagyományteremtő is volt. „E hagyomány lényege: magyarság, emberség, az írói és emberi felelősség tudata.”

Schöpflin nem érzekelte, vagy nem is akarta érzékeltetni Babits irodalomban játszott túlsúlyát. Számára nemcsak etalon volt, de mentalitás, vívódás, szinte kémiai rokonszenv is összefűzte őket.

*

A *Nyugat* Babits halálával elvesztette lapengedélyét, megszűnt. Illyés Gyula tárgyalta végig a miniszterelnökségi sajtófőnökséggel a folytatás lehetőségét. Neki volt köszönhető, hogy az irodalom Babits halála után is fenn tudott tartani – nemcsak egy reprezentatív, de – szellemi hazát fölmutató folyóiratot. A Magyar Csillagot Illyés kormányozta, a Babitstól örökölt iránytűvel, saját ízlésével vezérelt rációval és taktikával. Illyés három, szimbolikusnak tekintett címjavaslattal érkezett 1941 késő nyarán a Dulin Elek sajtófőnökkel folytatott tárgyalásra, amelyen arról volt szó, milyen címmel, milyen feltételekkel jelenhet meg az új folyóirat. *Mérték*, *Tisztás* volt a két favorizált cím és csak a harmadik helyen, tartalékként szerepelt a *Csillag*, mert a Dunacorso kávéházban a Babits temetését követő harmadik napon, a szokásos hétfői szerkesztői asztalnál megjelenteknek ez a javaslat tetszett a legkevésbé. A *Mérték* és a *Tisztás* címeket a hatalom egyértelmű provokációnak tekintette, így esett a legkevésbé tetszőre a választás, s azt is ki kellett egészíteni egy jelzővel. A címválasztás mindig izgalmas kérdés, hiszen a szótári jelentésnél eleve többet bíznak a szerkesztők a választott címre.⁹⁷⁵ Schöpflin ekkor már túl volt élete delén, kezdeményezőkézség, tervek már nem lobogtak benne. De lehagyni a nevét az új lapról nem lehetett. Nincs sok információnk a *Magyar Csillag* szerkesztési folyamatáról, csak az, amit az Illyés-család közzétett egy dokumentumkötetben.⁹⁷⁶ Illyés majdhogynem meglepő nyilatkozata szerint ő

⁹⁷⁴ A *Nyugat* borítóján már 1937-től kezdődően szerepel Illyés Gyula neve.

⁹⁷⁵ A folytatásról és a címadásról részletesen ld: Gellért Oszkár: *Kortársaim*, 224–226.

⁹⁷⁶ Horváth István (szerk.): *Szerkesztő a vészkorszakban*. Budapest, Múlt és Jövő, 2014.

nem akart szerkeszteni, már a *Nyugat* és a *Magyar Csillag* szerkesztőségi posztjára is nagyjából úgy került, mint „Rákóczi, amikor elrabolták, hogy a forradalmi sereg vezére legyen.”⁹⁷⁷ Néhány lábjegyzetben már jeleztük, hogy Schöpflin nézetei sokkal régebbi, liberális elveken alapultak, s hogy Schöpflin és Illyés kapcsolatában feltételezhető némely feszültség. De hiába, a folyamatos személyes kapcsolat gyakori velejárója a *forráshiány*. A *Magyar Csillagot* így csak okkal-móddal, formálisan tarthatjuk Schöpflin-lapjának, szerepét a szerkesztésben nagyon korlátozottan tartjuk.

⁹⁷⁷ Kabdebó Lóránt: *A háborúnak vége lett*, 162.

A magyar irodalom története a XX. században

„Hatása legyen az irodalomra”

1937 könyvnapjára jelent meg Schöpflin Aladárnak, a *Nyugat* vezető kritikusának és ekkor már társszerkesztőjének könyve, *A magyar irodalom története a XX. században*. A cím félrevezető, mert a tartalom több is, kevesebb is, mint a még csak negyedfél évtizedében járó XX. század irodalomtörténete. A szociológiai szempontú, *portrékkal* kiegészített *folyamatrajz* gazdagon visszatekint a modern magyar irodalom 19. századi előzményeire, a 20. századot pedig egyértelműen a *Nyugat* térhódítása szemszögéből láttatja.

A könyv immár nyolc évtizedes irodalomtörténeti pályafutása – elemzése, említése – nem mondható sikeresnek, noha Schöpflin a megjelenés előtt azt írta, művének legfőbb célja – ami „lehet, hogy utolsó nagy munkája életemnek [...] –, hogy hatása legyen az irodalomra”.⁹⁷⁸ Az 1965-ben megjelentetett hatkötetes szintézis mindössze egy bővített mondatot szentel Schöpflin vállalkozásának, ami még a *Nyugat* akkori elfogadottságához mérten is kevés volt.⁹⁷⁹ A mindmáig egyetlen Schöpflin-pályakép szerzője, Fülöp László önálló fejezetet juttat a – meghatározása szerint – *korszakmonográfiának*, s annak ellenére, hogy monográfiaként nem elégíti ki az olvasó igényét, „csak” a „legfontosabb kortársi tanúságtételek egyikének” nevezi.⁹⁸⁰ 1993-ban Bányai János „[h]ajlamaiból, ízléséből, elfogultságaiból következően” megírt műnek mondja, azaz számottevő szubjektivitást tulajdonít a szerzőnek.⁹⁸¹ (A mű egészére kiterjesztett értelemben ez a vélemény nem igaz. A Babits- és a Móricz-portré után – Gellért Oszkár portréjától kezdve – véti el Schöpflin a mértéket, s válik olykor véleményeiben és szerkesztési módszerében is szembetűnően

⁹⁷⁸ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a huszadik században*. *Nyugat*, 1937/4. 290.

⁹⁷⁹ B. Gy. [Bodnár György]: Schöpflin Aladár. In: *A magyar irodalom története V*. Szerk.: Szabolcsi Miklós. Budapest, Akadémiai, 1965. 73–75. Az *első* Nyugat-konferenciára, „műhely-megbeszélésre” 1972-ben került sor a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Kabdebó Lóránt (szerk.): *Vita a Nyugatról*. Budapest, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, 1973.

⁹⁸⁰ Fülöp László: *Schöpflin Aladár pályaképe*. Studia Litteraria. Tomus XXXI. Debrecen: a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének kiadványa, 1993.

⁹⁸¹ Bányai János: *A magyar irodalmi modernség története*. Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. In: *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Budapest, ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtudományi Intézet, 1994. 199–206. Bányai János összefoglaló, értékelő mondata részben ellentmond önmagának, ezért – bár idézem – jelzem, hogy az írás egésze nem feltétlenül felel meg az idézett szavaknak.

szubjektívvé.) Utóbb ismét csökkent a Schöpflin munkája iránti érdeklődés. A 2007-es *A magyar irodalom történetei* című újszerű, az egyes évek legfontosabb műveinek kiemelésével élő kötetben a *Nyugat* indulása önálló tanulmányt kapott, abban azonban nem is említődik Schöpflin munkája, s az egész vállalkozásban is mindössze kétszer szerepel a források között.⁹⁸² Ebben az utóéletben nagy szerepe volt a háború utáni Révai József és Lukács György meghatározta irodalompolitikának, ami a nyugatosok sorát szorította ki évtizedekre a hivatalos emlékezetből, s ezzel a század első évtizedeit bemutató irodalomtörténetet is szükségképpen elhallgatta. Újabban Rákai Orsolya és Rózsafalvi Zsuzsanna kismonográfiái tekintették a kötetet ismét viszonyítási pontnak, s törekedtek tárgyilagos megítélésre.

Schöpflin munkája – mint persze minden a *kortárs irodalomról* szóló mű, különösen, ha összegző, helykijelölő, kánonteremtő szándékú – érzékenyen érintette a kortársakat. A *Nyugat* ekkor már három elkülönülő nemzedéket mondhatott magáénak. Ennek ellenére Schöpflin nem ebben az értelemben beszél irodalomtörténetében nemzedékekről. A folyóirat három nemzedékének kanonizálása, a 20. századi magyar irodalom ekként való jellemzése későbbi absztrakció. A Schöpflin mű megjelenése szokatlanul nagy visszhangot váltott ki, fél év alatt *negyven* írás hosszabb-rövidebb kritika, terjedelmes vitacikk, ismertetés, hozzászólás, széljegyzet jelent meg róla a lapokban.⁹⁸³ (Fejezetünk végén foglalkozunk a kortárs visszhangokkal.) Ehhez fogható visszhangja az évtizedben megjelenő irodalomtörténeti összefoglalások közül csak három volt. Az egyik Szerb Antalnak az Erdélyi Szépmíves Céh pályázatán nyertes, a szellemtörténeti iskola szemléletén alapuló 1934-es irodalomtörténete, mely a kezdetektől a 20. századi kortársakig rendezte el az irodalmi anyagot. A másik kettő Farkas Gyula nevéhez köthető, az egyik könyv az 1934-es *A magyar irodalom története*, illetve a politikai szempontból is problematikus pillanatban, az első zsidótörvény elfogadásának idején megjelent, Berlinben született, a faji determinizmust is tételező, előítéletes, de számos éles és pontos megfigyelést tartalmazó szociológiai-szellemtörténeti munkája, *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, 1867–1914* című könyve.⁹⁸⁴

⁹⁸² Veres András: Molnár Ferenc színpada. In: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom történetei 1920-tól napjainkig*. Budapest, Gondolat, 2007. 128–129. Szegedy-Maszák Mihály: Világirodalmi távlat megteremtése. *A magyar irodalom történetei 1800-tól 1919-ig*. 704–722.

⁹⁸³ *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* 1905–1945. 7. kötet. Budapest, Akadémiai, 1989. 385–386.

⁹⁸⁴ Schweitzer Gábor: Az irodalmi asszimiláció színe és fonákja. Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban (1867–1914)*. In: Török Petra (szerk.): *A határ és a határolt*. I.m. 69–109; Futaky István – Keszttyüs Tibor (szerk.): *A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről*. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2003. 148–150.

A mű keletkezéstörténete

Schöpflin kötetéről az első híradás a *Nyugatban* 1936 decemberében látott napvilágot. Egy könyvcímlapot imitáló reklám tudatta a *Nyugat* olvasóival, hogy a következő év könyvnapjára megjelenik a rég várt mű, mely *A magyar irodalom története a XX. században* címet viseli. Kétkötetes, gazdagon illusztrált munkát ígér a hirdetés, amelyet Babits Mihály, Gellért Oszkár és Schöpflin Aladár jegyeznek. A virtuális címlapon a folyóirat Mikest megidéző kerek emblémáját „A 30 éves Nyugat emlékkönyve” felirat övezi. A folyóirat tehát ünnepi ajándéknak szánta, s ennek fényében a könyv szempontja nem meglepő. A megjelenés előtt, a *Nyugat* áprilisi számában Schöpflin is rövid beharangozót írt műve készültéről. Utóbb élesen vitatott alaptételét is tudtul adta itt a szerző: „... ami az utolsó harminc esztendőben fontos esemény történt, az csaknem mind a Nyugatban történt [...], irodalmunk fejlődése csak abban a mederben haladhat, amelyet a Nyugat mozgalma ásott.”⁹⁸⁵ Kizárólag Schöpflin részrehajlásáról, elfogultságáról lett volna szó? Korántsem. A jubiléus év elején a napilapok is – s távolról sem kizárólag a liberális orgánumok – ünnepelni kezdték a *Nyugatot*.⁹⁸⁶ Az *Est* megszólaltatta Babitsot, a főszerkesztőt, aki hasonlóképpen fogalmaz, s a bulvárlap a tördeléssel kétszeresen is kiemelte a főszerkesztő mondatát: „Harminc éven keresztül a magyar irodalom története a Nyugat történetéhez van kötve”.⁹⁸⁷ A *Nyugat* szerkesztőinek és hozzátartozóinak tudatát és öntudatát reprezentálja Török Sophie egy korábbi – részben obligón kívül született – polemikus írása is, amikor Németh Lászlónak a *Nyugatot* megtagadó *Ember és szerepe* kapcsán jellemzi a *Nyugat* környezetében és ellenében megjelent folyóiratokat és azok szerzőit, nevezetesen az akkor éppen Németh László szerkesztette *Válaszeit*. „A fiatalok ugyanabból a végből adják írásaikat mindkét lapba, nem lévén sem kétféle irányuk, sem kétféle egyéniségük. A fiatalok nem olyasmit írnak a saját lapjukba, amit a Nyugatba nem írhatnának – az esszé egyik fele a Nyugatban jelenik meg, a másik a *Válaszban*” – írja Török Sophie.⁹⁸⁸ A *Nyugat* – évfordulótól független, akkor persze az alkalommal külön magyarázható – büszkeségtudatának számos megnyilvánulását

⁹⁸⁵ Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a huszadik században. *Nyugat*, 1937/4. 289–290.,.

⁹⁸⁶ A lapok között volt *Az Est*, az *Esti Kurír*, a *Magyar Hírlap*, a *Magyarság*, a *Magyarország*, a *Nemzeti Ujság*, a *Népszava*, a *Pester Llyod*, a *Pesti Napló* és az *Ujság*. In: Sajtóvélemények a 30 éves Nyugatról. *Nyugat*, 1937/2. Hátsó befűzött reklámdoldal. Az évfordulós cikkek teljes listáját ld. Lakatos Éva (összeáll.): *A magyar sajtótörténet bibliográfiája*. 3. kötet N – Sza. Bibliotheca Nationalis Hungariae. Budapest, OSZK, 2012. *** Megjegyzendő, hogy a folyóiratok kötésekor számos intézményben leválasztották a „feleslegesnek” gondolt reklámdoldalakat, s így csonkán kötötték be az évfolyamokat. Számos példa van az gyes számok címdoldalainak kivételére is. Gyakran a folyóirat méretéhez sem igazodtak a kötések. A reklámok, azaz a lapok anyagi háttérének és a hirdetések és így a folyóirat célközönségének kutatása – egy ma kurrens téma – így nagyon nehéz.

⁹⁸⁷ Uo.

⁹⁸⁸ Török Sophie: Önéletrajz, generációs problémák vagy amit akartok... *Nyugat*, 1935/3. 209.

idézhetnénk, s idézzünk is egyet, hogy Török Sophie személyes érdekltségét tompítsuk. Az évforduló kapcsán a *Magyarország* megemlékezője, Bálint György – a Figyelő rovatban ritkásan jelentkező, a belső viszonyokról azonban tájékozott újságíró-kritikus – is konstatálja, hogy a legújabb, legfiatalabb folyóiratok munkatárslistáját végignézve „meglepetéssel láthatjuk: mennyi [a *Nyugattal*] közös név. [...] És ha akadnak végképp kiváltak, ellenfeleik is, elhatározásaik mélyén inkább személyi, mint elvi ügyet sejthetünk. Csak világnézeti vagy irodalomszemléleti okokból nagyon kevés írónak kellett összekülönböznie a »Nyugat«-tal.”⁹⁸⁹

A harmincadik évfolyamot, az 1937-es naptári évet új borítóval indította a folyóirat, s ez személyi változást is jelzett. Babits Mihály és Gellért Oszkár neve alatt társszerkesztőként feltűnik Schöpflin Aladár és Illyés Gyula neve.⁹⁹⁰ Az élen álló szerkesztőségi írás a harmincadik évfolyamot kommentálja. Fél év múltán, 1937 júniusában „A legszebb könyvnap ajándék”-ként a *Nyugat* az „amatőrkiadás”-ban megjelenő Babits Mihály kötetet, *Az európai irodalom története* című munkát hirdeti a könyvgyűjtő előfizetők számára.⁹⁹¹ A jubiláris évfolyam új előfizetői Illyés Gyula *Petőfijét* kapták illetménykötetként. S végül ugyanezen szám utolsó hirdetése „A könyvnap könyve” felcímmel tudatja, hogy megjelent Schöpflin Aladár *A magyar irodalom története a XX. században* című félbörkötéses munkája. A hirdetés előtt tíz oldalas sajtószemlét is közöl a *Nyugat*, rövidítve közreadnak egy válogatást a 30 éves folyóiratról szóló napilap-értékelésekből.

Schöpflin irodalomtörténete azonban mégsem a *Nyugat* saját kiadása volt, a Grill Károly Könyvkiadóvállalat adta közre, bár illetménykötetként nyomtattak belőle két-háromszáz dupla címlapos, *Nyugat*-emlémás változatot is. Gellért Oszkár anyagi okokból lépett 1937-ben üzleti kapcsolatba a Grill Kiadóval.⁹⁹² A *Nyugat*-emlémás kiadás és a büszke hirdetések miatt nemigen gondolhatjuk, hogy szerénységből választottak volna idegen kiadót, és a folyóirat is bőven ünnepelte a java részben önmaga történetét és jelentőségét vizsgáló nagyesszét. (A kritika sem gondolta elfogulatlannak, egyetlen kemény mondatot

⁹⁸⁹ Bálint György. *Magyarország*, 1937. január 1. 4.

⁹⁹⁰ Schöpflin Aladár erősödő illetve megerősödött kapcsolatát a folyóirattal jelzi, hogy összességében negyedszázadon át volt fenn a neve a *Nyugat* címlapján. 1913-ban került fel először a főmunkatársak közé Ambrus Z., Babits, Halász Imre, Móricz, Osvát mellett. Egészen 1929-ig tagja maradt a bővülő névsornak. 1929-ben hirtelen 3 főre szűkült a lista: Ignó, Gellért Oszkár és Osvát Ernő, valamint a főmunkatársak neve eltűnt a címlapról. 1933-ban a Babits – Gellért szerkesztőpáros neve alatt ismét szerepelnek főmunkatársak: Kosztolányi, Móricz és Schöpflin. 1937-ben pedig Illyéssel társszerkesztői rangot kapnak Babits mellett.

⁹⁹¹ Amatőr (bibliofil) kiadás: kispéldányszámú, jó papírra nyomtatott, kézi kötéssel megjelenő, többnyire aláírt, exkluzív kiadvány.

⁹⁹² Buda Attila: *A Nyugat Kiadó története*. Budapest, Borda Antikvárium, 2000. Az együttműködés – az itt fellelhető gyér dokumentumok szerint – Proust hatalmas időregénye lefordított köteteinek és Schöpflin Aladár irodalomtörténetének kiadására jött létre.

idézünk a recepció előlegeként, Németh Andorét, aki azt írta: „nincs az az újságíró, aki odaadóbban szolgálná ki munkaadóját, mint Schöpflin könyve a Nyugatot.”⁹⁹³)

Az irodalomtörténeti könyv ötlete feltehetően Gellért Oszkártól való, legalábbis ekként idézi Gellért visszaemlékezése a neki szóló dedikációt.⁹⁹⁴ *A magyar irodalom története a XX. században* a belső címlap szerint Schöpflin irodalomtörténete egy azonos című vállalkozás I. része csak, a második kötet Babits Mihály és Gellért Oszkár szerkesztésében (válogatásában) egy antológiát is ígér az olvasóknak. Ezt a kötetet még egy év múltán is hirdette a *Nyugat*, most már másként, mint Babits – Gellért – Schöpflin előkészületben lévő, *A Nyugat anthológiája (1908–1938)* című munkáját. A válogatás soha nem készült el, nem tudunk ilyen témájú kéziratári hagyatékról sem.

Kritikusból történész?

Schöpflin kritikus volt, irodalmi eszmélése pillanatától az élő irodalmi *folyamat* kísérője és kommentálója. Kezdetben kötelessége volt a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségébe eljutó majd minden könyvre való figyelem, majd a formálódó új irodalomra irányította érdeklődése jelentős részét. A *Nyugat* elindulása előtt is gyakori volt már elégedetlensége a piacra kerülő könyvek esztétikai megkésettiségeivel kapcsolatban. Egy példát idézünk arra, hogy a közlés milyen távol állt a formálódó újtól. Petrovics László gimnáziumi tanár kötetéről írta 1904-ben: „Nem éppen ritka eset az olyan verses könyv [...], melynek írója még mindig a múlt század húszas és harmincas éveiben dívott költészet hatása alatt áll, annak érzés- és eszmevilágában él, annak formáit és stíljét használja, mintha az azóta beállott óriási irodalmi fejlődés nem is léteznék rá nézve.”⁹⁹⁵ Azért idéztük ezt a különben jelentéktelen szerzőről írottakat, mert 1902-től Szegeden, a monarchia egyik legnagyobb gimnáziumában⁹⁹⁶ volt vezető tanár, s ekként generációk irodalmi tudatát (de)formálta.

Schöpflin Aladár azt tekintette céljának, hogy kommentárjaival és elemzéseivel új értékeket fogadtasson el, kritikus feladatát – nem egyedülként a korban – többször írta le

⁹⁹³ Németh Andor: A könyvnap mérlege I. Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. *Ujság*, 1937. június 6. 31.

⁹⁹⁴ Schöpflin dedikációjának szövege: „Gellért Oszkárnak, e könyv sugalmazójának, kedves és hú barátomnak”. Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 234. Gellért nem tett említést a Grill kiadóval való együttműködésről.

⁹⁹⁵ Petrovics László (1861–?), nyitrai eredetű, szegedi főgimnáziumi tanár, korábban lapszerkesztő.

⁹⁹⁶ Ma a Radnóti Miklós Gimnázium működik az épületben.

harcként.⁹⁹⁷ Egyéni harcos volt pályája első szakaszában a *Vasárnapi Ujságnál*,⁹⁹⁸ egy csoport tagja a *Nyugatnál*. (1912-től a sine qua non harci pozícióban lévő *Huszádik Század* könyvszemléjét is szerkesztette.) Schöpflin egyediségét a harci pozíció vállalása mellett éppen az ellenkezője is jellemzi, hogy a (fél)múltat, eszmélésének éveit és a jelent egyszerre tudta érezni, és az ellentétekből összeállítani a folyamatok dinamikáját. Az élő irodalom felől fordult a múltba, s ez is hozott felfedezést, gondolunk itt Vörösmarty-élesztését Babitsot megelőző Vörösmarty-írására.⁹⁹⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy Schöpflin az iránt is megértéssel volt, aminek *ellenében* csatlakozott az új irodalomhoz, a modernséghez. Nála a régmúlt, a lezárult pályák, és a hónapról hónapra formálódó élő művek programszerűen, céltudatosan összekötésbe kerülnek egymással, az egyidejű folyamatok kritikusa szinte „hatáskör átlépést” követ el, amikor a múltba lép vissza, s félévszázadot hátrálva akar értékelni, életműveket elhelyezni. Bírálói némelyike – elsősorban Keményfy [Hartmann] János, a *Napkelet* egykori helyettes főszerkesztője a *Budapesti Szemlében* – érzékelteti is a Schöpflin elkövette határsértést: „az irodalomtörténetnek [...] tiszte méltóságából is következik, hogy nem vegyül bele a jelen perpatvarába”. A tudomány feladatának azt tartja, hogy „tárgyilagos, hűs magaslapon” várja be a „jelen vitaanyagát, hogy megfellebbezhetetlenül ítéljen róla”.¹⁰⁰⁰ Válaszában Schöpflin is reflektál munkája műfajára, mégpedig megengedően, talán „kár volt könyvem címébe felvenni a *történet* szót” – írta. „Nem volt szándékom a szó szoros értelmében tudós könyvet [...] írni, nem is érzem magam a tudomány, hanem az irodalom emberének. A műfaj, amelyre törekedtem, a tanulmány (essay) – olyan műfaj, amely középen áll tudomány és művészet között”. Hozzáteszi, hogy vállaltan nem használ „irodalomtörténeti és philológiai apparátus”-t sem, amit pedig az intézményes tudomány formailag is elvár.¹⁰⁰¹

Ám érdekelte Schöpflint az irodalomtudomány és az irodalomtörténet-írás helyzete is. 1910-ben – Katona Lajos katedrájának megüresedése ürügyén, de nem személyi kérdésként

⁹⁹⁷ A sajtóköszöntőkben is bőven fordulnak elő hasonló metaforikus kifejezések, mint például Rassay *Esti Kurírjában* a „szellemi szabadságharc”, a „foggal és körömmel” való harc a *Nyugat* ellen a *Magyar Hírlapban*, „viharos irodalompolitikai tüntetés”-ről beszélt a *Népszava*, „felszabadító csapat”-ról Vészi József *Pester Lloydja*, „sereg”-ről és „vezéri rangok”-ról és „bajvívás”-ról és „harc”-ról, „felszabadulás”-ról és „verekedés”-ről a *Pesti Napló*. A liberális *Ujság* a folyóirat harminc évét duplán számolja, mert az „elejétől a végéig háborúban múlt el”. Átfogóan értékeli a modernség konzervatív megítélését a már idézett könyv, Szénási Zoltán: *Néma várostrom*.

⁹⁹⁸ „[Ady] a különös ember, akiért életem legerősebb harcait vívtam és vívom, s aki – nem tagadom – az én kritikai felfogásomra is jelentékeny hatással volt...” Schöpflin Aladár – Oláh Gábor, 1908. október 24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 39.

⁹⁹⁹ Schöpflin Aladár: A két Vörösmarty. *Nyugat*, 1908. június 1. évf. 11. sz. 577–584; ld. Babits Mihály: Az ifjú Vörösmarty. *Nyugat*, 4. évf. 1911/21. 698 –701; Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. *Nyugat*, 1911/24. 1041–1061.

¹⁰⁰⁰ Keményfy János: A „Nyugat” irodalomtörténete. *Budapesti Szemle*, 1937. 719. sz. 86.

¹⁰⁰¹ Schöpflin Aladár: A Nyugat irodalomtörténete. Vitaközlés Keményfy János bírálatával. *Budapesti Szemle*, 1937. 720. sz. 252.

kezelve az új helyzetet, a betöltendő státuszt¹⁰⁰² – a *Nyugat*ban gondolkodott a diszciplína helyzetéről. Gondolatmenetének ugrópontja a hiányérzet megfogalmazása volt: az irodalomtörténészek lezárt pályákkal foglalkoznak, s amit tőlük, náluk tapasztal „mérgező animozitás a mai s a legközelebbi múlt irodalma ellen. Részben ez, részben pedig a hivatottság hiánya az oka, hogy az Arany utáni irodalom, pontosabban szólva a hatvanas évek óta kifejezett irodalom teljesen feldolgozatlan.”¹⁰⁰³ Már itt említette Schöpflin azt a korban meghökkenést kiváltó gondolatot – amire aztán irodalomtörténete tesz kísérletet –, hogy „az élő irodalomból [kiemelés – Sz. Á.] fog kiindulni az irodalomtörténeti tudomány megreformálása”.¹⁰⁰⁴ Elmarasztalóan ír Schöpflin korának irodalomtörténészeiről. Sőt, az addig létezett magyar irodalomtörténeti szerzők közül csak két tudóst emel ki, mégpedig úgy fogalmazva, hogy „a magyar irodalomtörténet Toldy Ferenc és Gyulai Pál műve”. Mellettük Péterfy tanulmányait és Riedl Arany-tanulmányát említi, a többi kísérlet szerinte „Gyulai megállapításainak felhígítása és szétlapítása”. Schöpflin azt mondja, hogy ismer minden „a magyar irodalomra vonatkozó életrajzi munkát, ami húsz év óta megjelent”, de elmondhatja azt is, hogy „több-kevesebb dátumszerű adaton kívül egytől sem kapott semmit”.¹⁰⁰⁵ A pozitívizmus gyengeségeiről van szó. De egy másik korai cikkében, 1913-ban is szót emelt a „történelem nélkül való” évtizedek érdekében, amelyek a kiegyezés után következtek. Mert „teljesen hiányzik mellőle az irodalmi emlékezetben tartás két tényezője: a kortársaknak a kritikában nyilvánuló közvéleménye és a rákövetkező nemzedéknek a múlt perspektívájából való összefoglalása. [...] Még olyan hatalmas szellemnek, mint Jókai, sincs számba vehető irodalma, s a hetvenes-nyolcvanas évek olyan feltűnő jelenségei is, mint Dóczi Lajos, Rákosi Jenő, Csiky Gergely, Petelei István, Reviczky Gyula, jóformán kritikái visszhang nélkül váltak irodalomtörténetiekké”.¹⁰⁰⁶

A határátlépést irodalomtörténész és kritikus közötti munkamegosztásról a német irodalomtörténész, Jürgen Fohrmann szemléletes metaforája írja le. A kortárs irodalomtudós szerint a kritikus és az irodalomtörténész elkülönülő, össze nem férhető kompetenciájú résztvevői a szellemi életnek. A kritikus felfedező, ismeretlen, nem egyszer veszélyes terepen

¹⁰⁰² Katona Lajos (1862–1910), folklorista, összehasonlító irodalomtörténész. Az *Ethnographia* programadója, a mesetípusok komparatív vizsgálatával foglalkozott, úttörő volt a kolostori irodalom és a kódexek forrásainak kimutatásában. 1908 és 1910 között a „Magyar irodalomtörténet” tanszék vezetője, a kinevezésben vetélytársa Négyesy László volt, Katonával párhuzamosan az ún. „második tanszék” élén Riedl Frigyes állt. Szentpétery Imre: *A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története IV. kötet, A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935. 575–576, 671.

¹⁰⁰³ Schöpflin Aladár: Magyar irodalomtörténet-írók. *Nyugat*, 1910. szeptember 16. III. évf. 18. sz. 1286–1291.

¹⁰⁰⁴ Uo. 1291.

¹⁰⁰⁵ Uo. 1291.

¹⁰⁰⁶ Schöpflin Aladár: Tegnapi problémák. *Nyugat*, 1913/6. 399–403.

mozog, ő a határok tágítója, de egyszersemind őrzője is: tőle függ, mi kerülhet be irodalomként a kánonba, az ő „útinaplója” és „jegyzetei” alapján majd az irodalomtörténész lesz a terület hivatásos térképrajzolója. Az irodalomtörténész lesz majd jogosult megállapítani a fejlődés fő irányait és az ettől való elhajlásokat.¹⁰⁰⁷ A 20. század első felében a közelmúlt jelenségeit a magyar irodalomtörténet nemigen vizsgálta, messze lemaradt a kortárs irodalmi jelenléttel felfutó, bár gyenge irodalomkritikával szemben.

A tudomány oldaláról a századforduló után Négyesy volt az, aki a lázas fiatal nemzedékkel foglalkozott, ám még az ő 1931-es „emlékkönyvébe” sem kerülhettek bele a *Nyugaton* befutott seminaristái. Kizárólag egyetemi és akadémiai potentátok köszöntötték a kötetben Négyesyt, holott nyilvánvaló volt hatása az élő irodalomra. Halálakor Kosztolányi emlékezett meg róla, jellemzően ő sem tudományos folyóiratban, hanem az *Új Időkben*, kiemelve, hogy a nemzedéki különbség ellenére érdekelte Négyesyt a forrongó jövő, s az utcán is belekarolt, s hosszan elbeszélgetett hallgatóival.¹⁰⁰⁸ Személyes szinten létrejöhetett a kapcsolat az egyetemi tanár és az élő irodalomba tartó fiatalok között, intézményesen nem. Horváth János volt az első és sokáig egyetlen tudóstanár, akinek látóköre Adyra is kiterjedt, de a világháború, az 1918/19-es korforduló őt is visszakozásra készítette, s megírta az *Aranytól Adyig* című, nyíltan publicisztikus, Szekfü Gyula gondolat- és értékvilágához közeli, a modernséggel szakító röpiratát.¹⁰⁰⁹ Ezért is köszöntötte Schöpflin igen lelkesen Farkas Lujza *Nyugatról* szóló doktori disszertációját a 30-as évek közepén, kiemelve, hogy „egyetemi fémjelzéssel” született munka a folyóiratról és a századelő irodalmáról.¹⁰¹⁰ (A doktori munka

¹⁰⁰⁷ Jürgen Fohrmann (1953), német irodalomelmélettel foglalkozó professzor, germanista, médiateoretikus, kultúra- és tudománytörténész. A figyelmemet Rákai Orsolya kézirata – Társadalomtörténet és hermeneutika a szinkron irodalmi jelenségek megítélésében: Schöpflin Aladár – fordította munkássága felé. Fohrmann „Selbstreflexion der Literaturwissenschaft” c. tanulmányát Rákai Orsolya fordította magyarra: „Az irodalomtudomány önreflexiója”. In: Rákai Orsolya (szerk.): *A háló, a halászok és a halak. Tanulmányok a mezőelmélet, a diskurzusanalízis, a rendszerelmélet és az irodalomtörténet-írás néhány találkozási pontjáról*. Budapest – Szeged: Osiris – Pompeji, 2001. 209–229.

¹⁰⁰⁸ *Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából*. Közrebocsátotta A Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Budapest, 1931. Szerk.: Pintér Jenő. Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Budapest, Szépirodalmi, 1977. 38–40.

¹⁰⁰⁹ Széchenyi Ágnes: „Konzervatív kritika, fejlődő irodalom” – Schöpflin Aladár és Horváth János kapcsolata. *Alföld*, 2012/július 74–84. *** A tanulmány beépült a *Schöpflin Aladár és a konzervatívok* c. fejezetbe.

¹⁰¹⁰ Schöpflin Aladár: *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló*. Farkas Lujza disszertációja. *Nyugat*, 1936/5. 380–381. A disszertáció a pécsi tudományegyetemen készült, témavezetője – pécsi vizsgálódásaim szerint – Tolnai Vilmos volt. Tolnai az 1934/35-ös tanévben A századforduló magyar irodalma és A XX. századeleji irodalom címmel két modern kurzust is tartott, s az 1935/36-os tanévben két féléven át tartott órát Adyról. Ugyanebben a tanévben Várkonyi Nándornak is volt egy figyelemre méltó kurzusa Az újabb magyar irodalom és a külföldi irodalmak összefüggései címmel. In: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendje az 1934-35. tanév első felére*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.T., 1934. 41. A második félévre vonatkozó kötetben ld. 42., a következő tanév első félévére vonatkozó tanrend 42. és 44. oldalán. Itt köszönöm meg Schmelzer-Pohánka Éva főkönyvtáros segítségét.

– a téma közelségéből természetesen adódóan személyes közlésekre és „magánarchívumokra” is támaszkodott.¹⁰¹¹)

A múltat és a jelent tudatosan összekötő, értelemszerűen összekapcsolt történeté egyberajzoló munkára többször is vállalkozott Schöpflin. Először 1912-ben a *Huszedik Században* a modern irodalom útját foglalta össze, úgy, hogy a középpontba Ady és Móricz működését állította.¹⁰¹² Másodszer Gorkijnak címezve írt egy ismertető folyamatelemzést a magyar irodalomról.¹⁰¹³ A *Nyugat* jubileumi évére írt irodalomtörténete a harmadik, és egyben legrészletesebben kibontott munkája volt. S más inspirációja, nemzetközi mintája is volt Schöpflinnek. Ismerte a pozitivistá Taine angol irodalomtörténetét, amelynek bevezetője egybecseng Schöpflin magyarázó elveivel: „Főleg tehát az irodalmak tanulmányozása által lehet elkészíteni az erkölcsi történetet és a pszichológiai törvények ismerete felé haladni, melyektől az események függenek.”¹⁰¹⁴ Taine alapvető törekvése hasonlít Schöpflin abban is, hogy az irodalom és a társadalom közti kapcsolódási sor felmutatását keresi, annyiban azonban meghaladja, hogy a műalkotást értékesebbnek és önelvűbbnek tartja, s nem pusztá dokumentumnak. Maga is fordított irodalomtörténetet, 1914-ben Lytton Strachey francia irodalomtörténetét,¹⁰¹⁵ s a *Nyugat* is foglalkozott Strachey munkáival (elsősorban életrajzaival).¹⁰¹⁶

Szerkezet, fejezetek, tagolás

A magyar irodalom története a XX. században igen rövid bevezetőjében – *A régi és az új* – saját szemléleti és fogalmi kereteit, a szellemi élet folyamatainak alapsémáját tisztázza Schöpflin.¹⁰¹⁷ A szellemi életet „egységes, szüntelen folyamat”-nak tekinti, melyet a történettudomány bont mechanikusan évszázadokra, szakaszokra. Visszatekintőleg azonban

¹⁰¹¹ A kifaggatottak: Ady Lajos, Babits Mihály, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Gellért Hugó, Hatvany Lajos, Ignóus és felesége (!), Ignóus Pál és Schöpflin Aladár. Farkas Lujza: *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló*. Budapest, Gyarmati Könyvnyomtató Műhelye, 1935. 102.

¹⁰¹² Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond. *Huszedik Század*, 1912/11–12. 624–644.

¹⁰¹³ Schöpflin Aladár: A magyar irodalom a huszedik században. *Nyugat*, 1924/11. 761–804.

¹⁰¹⁴ Taine, Hippolit Adolf: *A angol irodalom története* I–V. Fordította Csiky Gergely. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1881. Bevezetés, I. kötet, 37.

¹⁰¹⁵ *A francia irodalom főirányai*. Írta G. L. Strachey. Átdolgozta Schöpflin Aladár. Budapest, Franklin Társulat, 1914.

¹⁰¹⁶ Schöpflint is foglalkoztatta, hogyan, milyen eszközökkel, alapállásból tudta Strachey életre kelteni alakjait. Schöpflin Aladár: Az életrajz indiszkréciója. *Nyugat*, 1933/9. 538–541.

¹⁰¹⁷ Az itt következő idézetek: Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, Grill, 1937. 5–7.

úgy látja, a 18. és a 19. évszázad a fejlődésnek és változásnak valóban egy-egy nagy hullámát, a felvilágosult racionalizmust és a liberális szabadságeszmét (és a belőle származó kapitalizmust) „élte ki”.

A periodizáció Schöpflin számára még nem elméleti probléma, és nem kételkedik a szerves kapcsolatokon alapuló korszakok létében. A töredéknyi 20. század nem kap Schöpflintől egységes jelzót, de irodalomtörténete arra vonatkozó határozott kísérlet, hogy saját korának minőségi különbözőségét meghatározza, s ebben a korszakban általános szellemi-történelmi felfogás elemei mellett alapvetően a *társadalomtörténelmi* szempontok dominálnak. A nagy hullámon belül egységes szellemisége egyetlen kornak sincs – mondja Schöpflin, elkülöníthető rétegek torlódnak egymásra, surlódnak egymással, „s mint összetevők határozzák meg azt az eredőt, melynek vonalán a fejlődés, illetőleg az alakulás halad”. Ami az emberek egyik rétege számára avultnak, az időből kiesettnek tűnik fel, az a másik számára lehet aktuális valóság: ami egy réteg számára még *in statu nascendi* veszteglő zavaros újítás, az egy másik szemében már tényleges eredmény. A rétegződést nagyjából emberi életkorok szerint szemlélteti: öregek – középkorúak – fiatalok együttesét, triászát ismeri fel minden korban. Csakhogy ez nem mechanikus, s nem a személyekre lebontott korfa nála, hanem a szellemi-egzisztenciális pozíciókra és mentalitásra vonatkozik. Az öregek rétege Schöpflinnél „az életkorral csökkenő rugalmasság miatt ragaszkodna a világfelfogásához, s annak képét kívánná állandóvá rögzíteni”. A középkorúak már kiváltak maguknak egy új világgépet, annak alapján rendezkednek be, maguk jogának tekintve a vezetést. A fiatalok lelkében „egy még újabb világgép forr, keresve a [...] formába öntést és a végérvényesen kifejező formulákat”. Ő maga a *középkorúak* nevében szól egész irodalomtörténetében, s az itt adott jellemzés nevében tekinti a folyóirat, a *Nyugat* szempontjainak kitüntetett szerepét. Megkülönbözteti rendszerezését a fiatalság körében sokat hangoztatott nemzedék-elmélettől, mert „[e]z a nemzedékiséget mint követelményt hangoztatja bizonyos célok elérésére való szervezkedés eszközüül, s inkább harci jelszó, mintsem filozófiai elgondolás”.¹⁰¹⁸ Figyelmeztet, hogy már „jóformán minden évjárat külön nemzedéki öntudatot akar formálni magának”. Az évjárat-felosztás veszedelmének tartja, hogy a „legkülönbözőbb, sokszor egészen ellentétes világfelfogásokat foglalhatja

¹⁰¹⁸ Schöpflin csak általában beszél a nemzedék-elvről, de vélhetően Halász Gábornak a *Nyugatban* megjelent Nemzedékproblémák (1933/9. 522–524) c. tanulmányára, Babits-csal való *Nyugat*-beli vitájára (Halász Gábor: Egy ízlésforma önrcképe. *Nyugat*, 1935/8. 117–121; Babits Mihály: Könyvről könyve. *Nyugat*, 1935/9. 189–196. Halász Gábor: Személyes kérdésben. *Nyugat*, 1935/10; Babits Mihály: *Az európai irodalom olvasókönyve. Töredék és vázlat*. A függelékben Halász Gábor levelei. Szerk.: Fábri Anna. Budapest, Magvető, 1978.) vagy Németh László tanulmányaira gondolt. Nem feltételezhető, hogy Mannheimnek a 20-as években megfogalmazott elméletét egyáltalán ismerte volna, mert annak kortárs recepciója igen csekély volt, csak utóbb fedezték fel jelentőségét a Mannheim-kutatók.

szervezetbe”. Ezt figyelembe véve érdekes, hogy ki sem tekint a kortárs, a *Nyugat* felfogását részben korrigáló, vagy egy-egy erősebb hangsúllyal megtoldó kortárs folyóiratok (*Napkelet*, *Pandora*, *A Toll*, *Válasz*, *Szép Szó* stb.) sokszínűségére.

Nem esik szó a bevezetőben a későbbiekben megvizsgálandó esztétikai kérdésekről, poétikáról, műelemzésekről, ellenben az utolsó mondatban a „küzdelmek között” alakuló „irodalmi élet” vizsgálatát ígéri Schöpflin. Az irodalom és az irodalmi élet – mint a könyvből kitűnik – alkotókat, műveket, közönséget egyaránt jelent számára. (Ez szerkezetében nagyjából megfelel Horváth János irodalmi alapviszonyának, azonban annál rugalmasabb, nyitott a változókkal szemben.¹⁰¹⁹) Az írók származása (osztályhelyzete!), polgári, civil hivatása, megélhetése éppúgy része a vizsgálódásnak – legalábbis említést tesz róla –, mint a művek sorsa, a kiadói helyzet, a példányszámok, a színházi szériaszámok. Ez a kiindulópont jelzi, hogy Schöpflin Aladár irodalomtörténete döntően *szociológiai szempontú*. Ehhez esetenként a *pszichológiai* nézőpont társul. E kettő összességéből s némi *műfajttörténetből*, apró elemzésekből, kitűnő, megvilágító észrevételekből áll össze a kötet. Arányai olykor megbillennek, de ezek a kibillenések bizonyítják, hogy az irodalom szuverén rajongójáról van szó. Hol van az esztétikum, hol van „a mű”? Joggal kérdezzük, hiszen néhány évvel korábban, Farkas Gyula irodalomtörténetéről szólva az igazán maradandónak a művet nevezte. „Az irodalomtörténet elsősorban az irodalmi művek története kell, hogy legyen, minden más csak arra való, hogy a mű megértését, értelmezését és értékeit segítsen megközelíteni. Az olyan irodalomtörténet, amelynek nem a mű a központi témája, megszűnik önálló tudomány lenni, az általános történelem vagy a művelődéstörténet vagy az eszmetörténet segédtudományává válik. És még mint ilyen is kénytelen állni azt a szemrehányást, hogy tárgyának éppen legfontosabb részét nem meríti ki eléggé.”¹⁰²⁰ Cím szerint is igen sok művet sorol elő Schöpflin irodalomtörténete, s leíró vagy minősítő megjegyzéseket is tartalmaznak szövegei. De a legfontosabb mű a könyvben az alapszöveg, *maga a folyóirat*, a magyar irodalmat harminc éve szolgáló *Nyugat*. Ebben az értelemben Schöpflin könyve *az első mediális irodalomtörténet*.

A magyar irodalom története a XX. században 11, nem is feltétlenül arányos fejezetből áll. A könyv *egyharmadát* teszi ki a múlt és a múlttal összekötő szálak elemzése: *A régi és az új*; *Az irodalom kettéválásának kezdete*; *A kilencvenes évek irodalma* és *A világnézeti bomlás* címeket viselik ezek az előzményeket tárgyaló szakaszok. *A Nyugat indulása* – ötven oldalas

¹⁰¹⁹ Rákai Orsolya: Medrek és arterek. Horváth János és az irodalmi modernség. In. *Könyv, kontextus, medialitás*. Szerk. Martin József és Buzinkay Géza. Eger: Líceum Kiadó–EKE, 2017. 219–228.

¹⁰²⁰ Schöpflin Aladár: Farkas Gyula magyar irodalomtörténete. *Nyugat*, 1934/4. 223–226.

fejezet – a könyv egy hatodát teszi ki. Ezt – igazán váratlanul, s nem is kellően megindokoltan – a *Drámairodalom* című rész követi, majd a Nyugat induló nemzedékének külső szempont alapján kettéosztott bemutatása következik. Az első rész s *Halotti maszkok* címet kapta, ennek pandanja az *Élő arckok*. Az alapvetően megtartott kronológiához visszatérve *Az irodalom a háborúban* rész következik, s utána a *Háború utáni* időszak bemutatása. A bevezetőnél is rövidebb visszatekintés zárja a könyv szövegét, majd az olvasók eligazodását segítő – de egyben a méricskélést, arányosítást és a kritikát is megkönnyítő – névmutató zárja a 311 oldalas könyvet.

Az irodalom kettéválásának kezdete című fejezet kiindulópontja a 19. század közepe.¹⁰²¹ Ezt az időszakot – a konzervatív irodalomelemzőkkel egyetértésben – Schöpflin is csúcspontnak tarja az irodalom fejlődésében, s az a megkülönböztetett sajátossága a bevezetőben jelzett, tektonikusnak leírt irodalom-struktúrától, hogy itt még nem lát rétegzettségét. A korszak világnézete „adva volt a francia forradalomból kialakult nemzeti eszmében és polgári liberalizmusban, amely magába foglalta a korra leginkább jellemző szabadságkultuszt”. De jellemző elcsúszást is tapasztal Schöpflin, mert a „nyugati országokban, melyekből hozzánk áramlott ez a szellemiség, az uralomra törő polgárság érdekeiből alakult ki, s legfőbb eredménye a kapitalizmus kiépítése volt. Nálunk, ahol a városi polgárság alig jelentett közéleti hatalmat, a köznemességből származó vagy vele lelki közösségben élő emberek kapták fel, akiken még többé-kevésbé rajta volt a falusi földművelő atmoszférából származottság bélyege. Emiatt az új szellem nálunk bizonyos tekintetben módosult.”¹⁰²² A módosulás lényege, hogy a polgárságnak nálunk a köznemesség és a honoratior osztály felelt meg. A szabadságharc után ez az osztály teremtette meg a klasszikus magyar világnézetet. Ez a térhez és időhöz kötött, hosszan élő, de nem abszolutizált (nemzet-és) irodalomkarakterológiai fogalom a fejezet központi gondolata. A csillagkép középpontjában – mint ebben közmegegyezés is volt a korban – Arany János „ideál-realizmusa” állt. A magyar ember legszebb ideálképe Schöpflin szerint Arany ódája, arcképszerűje, a *Széchenyi emlékezete*, s az irodalmi portré „művészi egyenértékese” Deáknak, a

¹⁰²¹ A közvetett és egyenes Schöpflin idézetek forrása: *A magyar irodalom története a XX. században*, 8–30.

¹⁰²² A magyar fejlődés elcsúszására jellemző, és Schöpflinnel kapcsolatos példa, hogy *A város* c., a *Nyugatban* debütáló Schöpflin-írás, a városiasság apoteózisa (1908) akkor született, amikor G. Simmel tapasztalatból már városlét negatívumait elemezte. *Die Großstädte und das Geistesleben* c. 1903-as tanulmányában. Első megjelenése: *Die Großstadt. Vorträge und Aufsätze zur Städteausstellung. Jahrbuch der Gehe-Stiftung Dresden*, hrsg. von Th. Petermann, Band 9, 1903. 185–206.

politikusnak. (Schöpflin nem részese a kiegyezésről nem sokkal irodalomtörténete előtt induló és rajta is évtizedekkel túlfutó szenvedélyes vitáknak.¹⁰²³)

„Lényegesen pozitív világnézet volt” ez, „becsületes kompromisszumra épült”, amely a nyugalom fenntartására született, letompította a romantikus fantázia túlzásait, a byronizmus szélsőségeit. Az élet kérdéseit visszavezette „néhány egyszerűen fogalmazható formulára”, és kiválóan megfelelt a „magyarság kényelem-szeretetre való hajlandóságának”. A kiegyezés – amit tényként, társadalmi alapként fogadott el Schöpflin – maga is az óvatos mértéktartás műve. Csakhogy veszélyeket is hordozott magában ez a gondolkodásmód: a kritika elsekélyesedését, a szellem ellanyhulását. Összefoglaló metaforával: „[a] tó álló vizében eliszaposodik a halak húsa”. (Azért idézem ezt a képet, mert egy következő – vagy már második – nemzedék, és a Schöpflin-könyvben figyelemre sem méltatott *Szép Szó* nevében erre a hasonlatra építi majd éles vitáit Ignótus Pál, melynek címe most már Schöpflinre és a *Nyugat* 30-as évek beli jellemzőire vonatkozik: *Eliszaposodott irodalom*.¹⁰²⁴ S megemlítek egy visszaemlékezést, mely arra utal, hogy ciklikusan ismétlődnek az irodalmi szerepek, kiválasztódnak az arra érdemesek, alkalmasak. A *Nyugat* képzőművészeti kritikusa, Farkas Zoltán szerint – hangsúlyozzuk, szerephasonlításról van szó – Schöpflint a *Nyugat* Gyulai Páljának, azaz törvényírójának nevezték.¹⁰²⁵)

Idővel Aranyon magán is túlment a változás, a „falu bélyegét teljesen soha le nem vetkőző” ember „sohasem tudta gyökereit végképp belemélyeszteni az aszfaltba” – írja róla Schöpflin, jelezve a városiasság fordulópontját. Csakhogy Arany mellett ott volt Gyulai, akinek „paradigmája, példatára és jogforrása” Arany költészete volt, s aki Aranyt olyan magaslatra emelte, olyannyira kánonná tette, hogy minden egyéb irodalmi teljesítmény sekélyesnek látszott. Gyulai váltig ragaszkodott „egyszer megformált meggyőződéséhez”. Arany olyan tetőpont volt számára, ahol szerette volna megállítani az irodalom fejlődését, ahonnan továbbjutni nem lehetett. Jókait Gyulai nagyon veszélyes szerzőnek látta, mert vele megjelent a nem oly „változhatatlan” világnézet és a „könnyed impresszionista” szabadosság, s Gyulai szerint vele megjelenik a „népszerűség szuggesztíója” a szórakoztatás a magyar irodalomban.¹⁰²⁶ Arany tiszteletében Schöpflin természetesen megegyezett Gyulaival, de látta, onnan az irodalom új – nem feltétlenül értéktelenebb – utakat keres. S a többes szám a

¹⁰²³ Pregnánsan – többek között – Dávidházi Péter foglalja össze a magatartásbeli hagyományok vitáját. „Per passivam resistentiam” – Egy politikai magatartásforma értékeléséhez. In. uő: *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest, Argumentum, 1998. 29–50.

¹⁰²⁴ Ignótus Pál: *Eliszaposodott irodalom. Szép Szó*, 1937, Ötödik kötet, 16. füzet, július-augusztus, 51–67.

¹⁰²⁵ Farkas Zoltán: *Emlékeimből. Új Forrás*, 2008/3. 95.

¹⁰²⁶ *A magyar irodalom története a XX. században*, 15–16.

hangsúlyos. Schöpflin számára nem volt egy kitüntetett szerző. Az irodalom pluralizálódott, versengő alkotók, irányok jöttek létre, s mindegyikben talált értéket, részértéket.

Hosszú, mai szemmel is érdekes leírása következik a kiegyezés utáni kapitalizálódásnak. Az új intézményeknek, a megváltozott közigazgatásnak személyzetre volt szüksége, s a társadalmi „horror vacui” résén idegenek, szlávok, németek és különösen zsidók özönlöttek be nagy számban. Lényeges momentum volt ez a magyar társadalomfejlődésben, itt, s nem a későbbi forradalmakban kell keresni az asszimilánsokkal szembeni indulatok gyökerét. Schöpflin irodalomtörténetének egyik legpontosabb és legszebb része, amit a *Háború után* című fejezetben mond el. A régi rendszer veresége volt a háború, aminek elvesztése olyan pánikkal járt együtt, „amilyet még nem ismert a történelem”.¹⁰²⁷ A pánik következménye volt a forradalom, „a proletárdiktatúra úgyszólván logikai következménye volt a társadalom nagy gátszakadásának. A felelősséget azért, hogy bekövetkezhetett, egyformán kell viselni az összes rétegeknek” – fogalmaz már-már imperativusban Schöpflin. Csakhogy a valóságban nem ez történt, az ország vezetői a forradalmat hibáztatták a háborús veszteségekért (beleértve az ország feldarabolását), s a „tömegek csak azt nézték, hogy a proletárdiktatúra vezető emberei túlnyomórészt zsidók voltak, és ezért felelőssé tette az egész zsidóságot.” Az új vezetőréteg szellemi holdudvara is ezt képviselte. A lappangó antiszemitizmusra könnyű volt építeni. Mindezzel Schöpflin szándékosan beletalál könyve megírása idejének újraéledő antiszemitizmus-vitáiba.

A társadalmi változással együtt járt a *sajtó* minden tekintetben megvalósuló robbanása. Pontosan jellemzi Schöpflin a „tollforgatók seregé”-t, akikkel új mentalitás jelenik meg a közgondolkodásban: az újságírók nyugtalanok, kevésbé fegyelmezettek, az újra fogékonyak és individualisták. Az újságírás szerepének megnövekedése a kávéházak fejlődésével járt párban. A mából visszatekintve diadalmenetnek látjuk a sajtó megerősödését. De – figyelmeztet Schöpflin – akkoriban Bismarck szállóigéje volt a köztudatban, hogy az újságíró „pályatévészett existencia”. A német kancellár mondása az újságra vonatkozó elemzések meghatározó pontja volt.¹⁰²⁸

Bármilyen erős is volt a sajtó elleni tiltakozás, nem volt mit tenni, az irodalomnak egyre inkább a napisajtó adott otthont, s ekként megélhetést az íróknak, akik gyakorta írtak lapszám élére vezércikket, de a tárca rovatba is szépirodalmat. Egybeszerkesztett novelláskötetek sorának volt első otthona a hírlap. (1928-ban a *Magyar Szemle* című,

¹⁰²⁷ Uo. 260.

¹⁰²⁸ A szólás – „Zeitungsschreiber ist ein Mensch, der seinen Beruf verfehlt hat” – kontextusáról ld. *Geflügelte Worte – Der Citatenschatz des deutschen Volken gesammelt und erläutert von Georg Büchmann*. Neunzehnte vermehrte und verbesserte Auflage. Berlin Haude & Spener'sche Buchhandlung (F. Weidling)1998. 549.

konzervatív és liberális irányt egyszerre vivő folyóiratban Balogh József tiltakozott az ellen, hogy az újság bekerüljön a tanítási gyakorlatba. Az óvás érvrendszere most mellékes számunkra, csak annyiban utalunk a vitára, amennyiben az egykorú irodalomtól is távol tartotta a fogékony korban lévő fiatal nemzedéket.¹⁰²⁹⁾

Az új írói szerepek és intézményrendszer meghozta az első szembenállásokat is, mutat rá Schöpflin, az első szószólók Vajda János, Tolnai Lajos és Zilahy Károly voltak. Mindannyiukhoz valami újnak – igaz, még erőtlen – behozatala is társult, Vajda a „tárgytalan bánat”, az „új nyelven megszólaló filozófiai költészet”, Tolnai az „első magyar kulcsregények”, Zilahy a „szimbolista stílus” első képviselői vagy megsejtői voltak. S persze voltak gyengébb eresztésű „epigonok” is bőven. A három lázadó újító bukásra volt ítélve: Gyulai szelleme uralta az iskolai és egyetemi irodalomtanítást, az irodalomkönyvek „hidegek” voltak a kortárs irodalommal szemben. Ebben az ügyben Schöpflin – mint a tankönyvkiadásban vezető szerepet játszó Franklin Kiadó lektora – nemcsak szakember volt, de elszenvédője is a mozdulatlan konzervatív és modern nézetek egyenlőtlen küzdelmének.¹⁰³⁰

A következő fejezet – *A kilencvenes évek irodalma – középosztályi irodalom* – indítása tiszta társadalomtörténeti fejlődésrajz. Pontos adatokat nem használ, de megbecsüli a változás dimenzióit: falusi hagyományú családok százezrei idomultak a városi élethez, alsó szinten (építőmunkás, gyári munkás, vasúti kalauz, postás, altiszt) vagy iskolázás révén (hivatalnok, ügyvéd, orvos, jegyző, pap). A tanári pálya kevesek számára volt vonzó, inkább a falusi kisegzisztenciák fiai vagy a nemzetiségek asszimilálódott fiai választották. A hivatali pályákat a törzsökös magyarság kezében akarták megtartani, a kor irodalmának kedvelt alakja volt a „levitézlett gentry”-ből lett hivatalnok. Az asszimilációt azonban Schöpflin – maga is jelzi, hogy vitapozícióban – a „nemzet szerencsésének” nevezi, és az Egyesült Államokban tapasztalható folyamathoz hasonlítja.¹⁰³¹ Megértése életéből is fakad: maga is asszimiláns volt, amit a jobboldalról többször fel is említettek.¹⁰³² (Láthattuk, a *Schöpflin Aladár és a konzervatívok* című fejezetben maga is többes szám második személyt használ: ti, magyarok.)

¹⁰²⁹ Balogh József: Hírlap az iskolában. *Magyar Szemle*, 1928/április, 370–373.

¹⁰³⁰ A Franklin örökölte az e területen úttörő Heckenast Lajostól a megbízhatóan jövedelmező és nemzedékeket meghatározó tankönyvkiadást. Egy magyar könyvkiadó regénye. Összeállították Révay József és Schöpflin Aladár. Budapest, Franklin Társulat, é.n. [1938]. 55–56, 76. *** Schöpflin Aladár: Irodalom és iskola. *Magyar Szemle*, 1928/június. 170–172. [Az írás Eckhardt Sándor: A magyar nyelv válsága című cikke ürügyén született. Eckhardt kifogásolja a tankönyvek semmitmondó, üresen kongó nyelvét. *Magyar Szemle*, 1928/ április, 373–375.]

¹⁰³¹ *A magyar irodalom története a XX. században*, 36.

¹⁰³² Farkas Gyula szerint Schöpflin a „szepességi németség rohamosan magyarosodó rétegét” képviseli a Nyugat körében. (Az állítás tévedés, ld. A Schöpflin Aladár eredetét, családi hátterét tárgyaló fejezetben.) Farkas Gyula: *A magyar irodalom története*. Budapest, Káldor Könyvkiadóvállalat, 1934. 281.

A nemzet szellemi arculata megváltozott, mégpedig a nyíló társadalmi folyamattal ellenkezően: világképe összeszűkül, Arany és Deák „széles, méltányos és emberséges liberalizmus”-át olyan nacionalizmus váltotta fel, amelynek politikája jóformán 1848 és 1867 ellentéte körül forgott. A hazafiság előtérben álló eleme a szabadságharc kultusza volt – tegyük hozzá, érthetően, hiszen az ünneplés sokáig tilos volt, igaz, az első szerény, művészileg értéktelen, de mégis köztéri Petőfi szobrot már 1861-ben felállították, az első Kossuthra a nagy emigráns haláláig, 1894-ig kellett várni.¹⁰³³ A nemzeti érzés azonban még ekkor is „titokban” tüntetett, hiszen a hivatalos politika 67-es volt. A nemzet fogalmát a nemesi és hivatalnok középosztály kisajátította magának. A nemzeti érzés tüntető képviselőjét lehetett látni, anélkül, hogy lett volna a nemzet életére vonatkozó konkrét politika. Jókai romantikája, ennek kultusza elbűvölte a közönséget, Mikszáth emelkedett még ki az irodalomban, de egyelőre még mint a palócok, az „apró gentry” és a szegediség regionális írója, csak később válik kritikussá, igaz elnéző, hősein derülő demonstrátorrá, elemzővé.¹⁰³⁴ (Irodalomtörténetében a *Nosztty-fű esete Tóth Marival* című regény kettős zárlatával szemlélteti Schöpflin azt a szemléleti-nemzedéki viszonyt, ahogyan a 19. század író-születője, Mikszáth, meg akart felelni a korhangulatnak, elvárásnak. Ebben az addigiaknál erőteljesebben kritikus művében a remélt após, Tóth Mihály megbélyegzi az úri nemzetséget. Amikor folytatásokban közölt tárcaregény könyv alakban megjelent, Mikszáth szabadkozó utóhangot fűzött hozzá, Schöpflin az olvasók elégedetlenségére és egyben kiengesztelésére következtet.) Mikszáthtal került az irodalom témái közé a pénz. Mikszáth nőalakjai kevésbé jellegzetesek, a szerelem, mint lelki komplikáció alig játszik nála szerepet. (Schöpflin éles szemmel rajzolja meg Mikszáth-portróját, 1941-ben külön könyvet ír róla. A visszaemlékezők szerint a prózaírók közül a legtöbbször Móríczt tartotta, de legjobban Mikszáthot szerette. Ugyanakkor kortársai Schöpflint kérték fel rá 1918-ban, Kaffka Margit halálakor – a Vörösmarty Akadémia alakuló ülésén –, hogy írja meg az írónőről szóló monográfiát, mert ő

¹⁰³³ Kossuth éltetése persze csöndes tüntetésben fejeződött ki, például a Kossuth-szakáll viselésében, amit a főiskolákon még ekkor is tiltottak. Egykorú rögzítése a kultusz kezdetének: Kossuth a magyar népköltészetben. *Vasárnapi Ujság*, 1894. 12. március 25. 194–195. Az első köztéri Petőfi- és Kossuth kultusz-szobrok történetét ld. Lukácsy András: *Lex Gerenday. Egy polgárcsalád 150 éve*. Budapest, Corvina, 2011. 78–86. Az első Kossuth-szobrot Siómaroson állították fel, ez 33 évvel előzte meg a főváros első köztéri szobrát. Karinthy Frigyes *gyerekkori* naplója árulkodóan idézi fel, hogy a császár 50 éves jubileumi napja kapcsán, három évtizeddel a kiegyezés után mondta Lueger „osztrák polgármester”, amikor a magyaroknak már nem kellett kötelezően ünnepelni a napot, hogy „mi nem fogjuk túrni, hogy a magyarok külön történelmet csináljanak maguknak”. *Gyermekkori naplók 1898–1899, 1899–1900*. S. a. r.: Szalay Károly. Budapest, Helikon, 1987. 11.

¹⁰³⁴ Mikszáth említésénél jól demonstrálható a Schöpflin-életművön áthúzó, elejtett, újra felvett szálak szövete és az itt most kellőképpen nem kifejtett önidézés-önkorrekció. Schöpflin 1910-ben írt először a *Nyugatban* Mikszáthról, mégpedig Jókaiival való összemérésben, aztán irodalomtörténetében, megtartva a Jókaihoz való hasonlítást, és végül 1941-ben a monográfiát.

állt hozzá legközelebb.¹⁰³⁵) Reviczkyvel – akit Schöpflin pontos emlékezete szerint Horváth János az első filozófiai költőnek nevez – megjelenik Schopenhauer pesszimizmusa.¹⁰³⁶ A megelőző kor műveltsége még németesebb volt, általános volt a Heine hatás, de a költő diabolikus, cinikus, öngúnyos vonásai, szarkazmusa nélkül. A németiség hatása megmutatkozott például a bismarcki szegénypolitika „szociális olajcsepp” gondolatának átvételében is. A parasztság képe a századvégi köztudatban – s tegyük hozzá, ez a későbbi tematikus és világnézeti fordulat, például a *Huszadik Század* szociológiai szemlélet radikalizmusa, újdonsága, és a Schöpflinnek különösen kedves Móricz felrázó munkássága miatt is fontos – idealizált volt.¹⁰³⁷ A világ legkülönb parasztjait álmodták maguknak a magyar urak. A nemzetiségekkel kapcsolatban is élt a balhit, hogy aki megtanul magyarul, az magyar. A városi nép megmagyarosodott, de a falu makacsul ragaszkodott ősi nyelvéhez. És az asszimilált írók? Schöpflin listáz: a Rákosi-fivérek, Herczeg, Pekár, Gárdonyi és Endrődi németek voltak, ám a magyar úri osztály képviselőjében léptek fel. Nem sorolja elő a zsidó származású írókat, csak jelzi nagyszámú jelenlétüket, s hogy az „eredeti magyarok” már kisebbségben voltak. „Nevezetes és az irodalom alakulására messze kiható jelensége volt a kilencvenes évek kezdetének a zsidó származású írók benyomulása az irodalomba.” Kertelés nélkül beszél Schöpflin a zsidóság modernizációs szerepéről, ezért is használja a „benyomulás” kifejezést, és jelzi, „[e]zt kényes témának szokták tekinteni, de én nem látok okot arra, hogy kitérjek előle, hozzátartozik az irodalmi élet képéhez. Nem lehet tagadni, még letagadni is bajos, hogy ezek a zsidó írók megkülönböztethetők a született keresztényektől, mert hoztak valamit az irodalomba, ami addig nem volt: másféle hangot, attitude-öt, érzékenységet, stílust. Legfontosabb az, hogy a földbirtokos és hivatalnoki középosztály világnézete mellé odaállították a városi polgár világnézetét.” Egy oldalon át listázza, milyen újdonságot hozott a zsidóság. Első helyen – folyamatos elem Schöpflin gondolkodásában, értékei között – a városiasságot. Asszimilációjukat őszintének nevezi, a zsidóság ugyanis

¹⁰³⁵ Közvetett adalék a Kaffka–Schöpflin kapcsolathoz Baloghy Mária (1895–1970 k.) feminista írótól, tanártól és lapszerkesztőtől: Bauer Hilda, Kaffka Margit sógornője Schöpflin Aladárnak – „mint az írónő leghívebb és legbizalmasabb barátjának, aki élete végéig egyedül örködött az életmű fölé” – adta át az írónő naplójának egy részét. Borgos Anna (szerk.): *A te színed előtt. Kaffka Margit szerelmei*. Budapest, Holnap, 2006. 208. *** A Vörösmarty Akadémia alakuló ülésén Móricz Zsigmond terjesztette elő a felkérést, hogy Schöpflin írjon könyvet Kaffka Margitról, „mint aki legtöbbet érintkezett az írónővel, s regényeit is leginkább ismerte”. *Pesti Napló*, 1918. dec. 3; *Budapesti Hírlap*, 1918. dec. 3. In: „Mindenki újakra készül...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma*. Szerk.: József Farkas. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézete, 1962. II. kötet – A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete, 97, 103.

¹⁰³⁶ Horváth János: Újabb költészetünk világnézeti válsága – Reviczky Gyula. *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának tiszteletére*. Budapest, Sárkány Nyomda Rt., 1933. 266–273.

¹⁰³⁷ Schöpflin kereken 60 alkalommal írt Móricz Zsigmondról. Írásai összessége formai értelemben ugyan nem felel meg a monográfia igényének, de a szám jelzi a folyamatos és intenzív pályakövetést, s olvasható fiktív monográfiaként is. Az írásokból utóbb Réz Pál állított össze egy kötetet: *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról*. Budapest, Szépirodalmi, 1979.

akkor szakított „saját „nemzeti” hagyományával, amikor kilépett a ghettoából”.¹⁰³⁸ Hozott valamit az üldöztetésből, idegörökséget, nyugtalanabb érzékenységet, fürgébb gondolatváltást. A lappangó antiszemitizmus mindig érzékeltette velük az idegenséget, s megmaradt bennük a fogyatékos érzése.¹⁰³⁹ Emiatt nem vették egészen magukra az úri középosztály szellemi egyenruháját, az úri-földbirtokosi gondolatvilágot. Gazdasági státuszuk tudatosította polgári érdekelttségüket. Velük szemben a városban élő (magyar) tisztviselői réteg még saját érdekei ellenére is magára öltötte a gentry szellemi magatartását, s lett tagjaiból a demokratikusabb, de mégiscsak kis- és középpolgári réteg.¹⁰⁴⁰ Tematikai újdonságot is hoztak az ebből az életformából érkező írók – Makai Emil, Kiss József, Heltai Jenő, Bródy – a városi utcát, a bérházat, a kávéházat, a szalont, új szereplőket, a színésznő-ideált, a jour-lányt, új tárgyakat: a szmokingot, a lakkcipőt. Mint kortárs ide tartozna Ignotus is, őt azonban másutt tárgyalja. Ide idézi viszont a disztिंगvált, önérzetes, urbánus lelket, Ambrus Zoltánt, a magasan kora fölé emelkedő Péterfyt és Justhot – minden bizonnyal a hagyományos kronologikus tárgyalás jegyében, de mintegy összekötő ellenpontul is. A közös nevezőt a megélhetési keretekben, az életformában, az újságírásban találja meg. De nem a kiemelkedő vezető újságírók felől nézi a zsurnalizmust, hanem az átlag felől, és az igazsághoz hűen elősorolja a sajtó bűneit. Röviden „[a] sajtó adott az irodalomnak kenyeret, cserébe szolgálatra kényszerítette”, azaz nagy tömegekhez szoktatta, színvonalcsökkenésre kárhóztatta. Az átlagos középosztálybeli ember uralkodott az újságíró felett. (Biró Lajos ezt úgy mondta, hogy az újságíró nem írhat mást, csak amit a közönsége elvár.¹⁰⁴¹) Azóta

¹⁰³⁸ A német eredetű asszimilált írókra is nagy hangsúlyt tesz Schöpflin, sőt, számukat összességében nagyobbra taksálja az „eredeti” magyarokhoz képest. *A magyar irodalom története a XX. században*, 43, 64–69.

¹⁰³⁹ Schöpflin gondolatai itt rokonságot mutatnak többek között a *Huszádik Száznak* a zsidókérdés vitában (1917) képviselt álláspontjával. Jászi itt azt feltételezi, hogy a magyar zsidóság sajátos pszichével rendelkezik, és ez irodalmi működésében is megmutatkozik. Veres András más Jászi szövegekre is hivatkozva rekonstruálja a zsidó alkat sajátosságait (az üldöztetések tapasztalatai révén kialakult fokozott érzékenység, misztikus fogékonyság, a természetélményt nélkülöző túlzottan racionális beállítottság, mobil személyiség), ami lényegében megfelel Schöpflin megállapításainak. Viszont korrekcióra szorul Schöpflin szemlélete a zsidók és a városiasság kérdésében, ő ugyanis túlságosan és kizárólagosan a városhoz köti a zsidóság jelenlétét és szerepét. Meglehető személyes tapasztalata ez volt, de az egész zsidóságra nézve nem helytálló. Pedig a *Huszádik Száznak* zsidókérdés vitájában (1917) Jászi tagadja, hogy a zsidókérdésben város és falu ellentétéről lenne szó, „hiszen a zsidóság egészéhez semmiképpen nem köthető a városi egzisztencia és a városi kultúra”. De „a modern városi irodalom képviselője kezdetben éppen a zsidó származású íróknak volt elsősorban köszönhető, nagyobb függetlenségük és mobilitásuk révén alkalmasabbak voltak rá”. Veres András: *A Huszádik Száznak* irodalomszemlélete. *Literatura*, XXXIV. évf. 2008/2. 170–171.

¹⁰⁴⁰ *A magyar irodalom története a XX. században*, 64.

¹⁰⁴¹ „Az újság nem írhat mást, csak azt, amit a közönség gondol. Semmiről nem írhat mást, semmit nem írhat másképpen. Legfeljebb világosabban írja, legfeljebb stilizálva írja, legfeljebb szelídít vagy torzít rajta, de az újság emberről, eseményről – és minden írásnak ember vagy esemény a tárgya – nem írhat mást, mint amit a közönségének akármelyik tagja írna, ha írni tudna, és ha a sajtó gondolatát világosan látná.” Biró Lajos: *A sajtó lélektanához*. *Huszádik Száznak*, 1908/2. 246.

adatszerűen tudjuk, a sajtó és a zsidóság kapcsolata mennyire szoros volt: a statisztikai hivatal 1910-ről kiadott adatai szerint 1214 szerkesztő és hírlapíró közül 516 (41%) volt zsidó.¹⁰⁴²

Az asszimiláció és megítélése a 30-as évek egyik vitakérdése volt. A kérdésnek persze hosszú előtörténete volt a *Nyugatra* vonatkozóan is.¹⁰⁴³ Az onnan induló majd elforduló, ott pályázatot nyerő öntudatos és hiú Németh László szellemi önéletrajzában származási alapon – néhol zavaros fogalmazással – kérdőjelezte meg a *Nyugat* szerkesztőinek kompetenciáját 1934-ben: „Ignotus érdemei nyilvánvalóak, de a helyén másnak kellett volna állnia, s neki más helyen kellett volna állni. [...] nem volt-e könnyelműség rábízni húsz éven át a magyar tehetségekbe szóló sors magyarázatát? [...] Egy helyére szorított és képességei és problémái irányában vonatkozó magyar zsidó irodalom szerencse, egy ránk burjánzó, bennünket is elhamisító zsidó magyar irodalom: csapás.”¹⁰⁴⁴ Németh életrajza nagy vitát generált, ennek elemzése itt nem feladatunk.¹⁰⁴⁵ Hogyne ismerte volna Schöpflin a kortársait kiátkozó szöveget. De tudomást sem vesz róla, elegánsan elkerüli, nem bocsátkozik a polémiák szövegszerű felidézésébe, miként másutt sem teszi. Vitája látens disputa marad. Sőt, mint a konzervatívok esetében, itt is gesztust tesz Németh nemzedéki átlagból kiemelkedő tehetségének: egy oldalt szentel neki, amikor a háború utáni, az utóbb harmadik nemzedéknek nevezettek egy-egy bekezdést kapnak csupán. A generáció legérdekesebb és legproblematisabb alakjának nevezi, akinek minden kérdésben különvéleménye van, aki egocentrikus, és erős a profetikus küldetésében való hite.¹⁰⁴⁶

A világnézeti bomlás című fejezetben a millenniumtól, „a gondtalan nemzeti optimizmus és a kielégült nemzeti hiúság ünnepétől” indul, s jellemzőnek találja, hogy irodalmi emléke az ünneplés-sorozatnak nem maradt.¹⁰⁴⁷ A következő évtized a választójog körül forgott, új társadalmi rétegek éledtek öntudatra, a városban, a vidéken is. Szociáldemokrata és polgári radikális szervezkedés indult meg és agrárszocialista mozgalmak kaptak erőre. A külföldi sajtó nyíltan, már szinte közhelyesen beszélt a monarchia felbomlásáról, amire a válasz a hazafias tanulság erőltetése volt, a középosztály szellemében való magatartás pedig kötelezőbb lett, mint valaha. Herczeg Ferenc erősítette ezt, munkássága ettől fogva nemcsak az úri osztály életének bonyodalmaival foglalkozott, a történelmi témák is megragadták. A történelmi *ismeretek* a képzeletre lettek bízva, s végül a „turáni átok”

¹⁰⁴² „Ujságírás” címszó. *Magyar zsidó lexikon*. Szerkesztette Ujvári Péter. Budapest, Makkabi, 2000 [facsimile kiadás], 918.

¹⁰⁴³ *A Magyar Kultúra* támadásai, Horváth János: *Aranytól Adyig* [Pallas, 1921] 12, 39, 40–41, 45, 47–48, stb.

¹⁰⁴⁴ Németh László: *Ember és szerep. Kalangya*, 1934/1. 45–46.

¹⁰⁴⁵ Széchenyi Ágnes: *Sznobok és parasztok. Válasz 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Budapest, Argumentum, 1997. 144–147, 189–193.

¹⁰⁴⁶ *A magyar irodalom története a XX. században*, 274–275.

¹⁰⁴⁷ Uo. 79.

jelszavában összegződött az író, s egyben a nemzet álláspontja. Ez a nemzetkarakterológia beletalált a romantikus gondolkodásmódba, szállóigévé lett. A „turáni átok” értelmezését – a magyarnak az a történelmi átka, hogy benne maradt a keleti ősök fegyelem-ellenes szelleme, akik csak a diadalmas hadvezéreknek tudtak engedelmessé válni, s a hétköznapiakat nem győzték türelemmel – azért sem érdektelen feleleveníteni, mert a tekintélynek alárendelt társadalmi viselkedés azóta sem meghaladott gyakorlat. Schöpflin nem lép ki a történelmi leírás narrációs keretéből, de érezhető üzenete. S ez akkor is igaz, ha nem is gondol arra, hogy már a szabadság és a rend József Attila-i összefüggését is idézhette volna. (József Attila jelentőségét nem ismeri fel, ami talán Babitstól áthagyományozott véleményörökség vagy érzékenységi hagyományozódás is. Sőt, Babits közvetlenül nem is válaszolt 1930-ban József Attila pamfletjére,¹⁰⁴⁸ ellenben Schöpflin a *Hajsza Babits ellen* című írásának egyik passzusát – noha egyetlen nevet sem említ Schöpflin az esszében – többen vonatkoztatták József Attilára.¹⁰⁴⁹) A legtöbb, amit József Attiláról Schöpflin állít, a következő: „Vannak azonban transzcendentális elmélyülései is, különösen a legutóbbi néhány évben hallottunk tőle mély és tiszta lírai hangokat”.¹⁰⁵⁰ Mindenesre társadalompszichológiai-politológiai igazságot jegyez fel, amikor azt írja – s ennek jelentőségét az akkori viszonyok között kell értelmezni – „[az önként vállalt] fegyelem az állami és társadalmi rend konszolidáltságának terméke”.¹⁰⁵¹

Herczeg Ferenc portréjának bőven van nemzeti-közösségi, mentalitásbeli vonatkozása, erre a portréra mintegy rászervezte a nemzedéktárs Gárdonyiról készített, terjedelmes, sőt, aránytalan, de láthatóan szívvel-ropkenszenvvel megírt eligazító-megvilágító esszéjét. (A mából visszatekintve meglepő, de egy szóval sem említi az utóbb kultikussá lett *Egri csillagokat*.) Ez a két kevésbé modern szerző emelkedik ki a folyamból – s a *Nyugat* nem vette zokon. Schöpflin ízlése, vérmérséklete, egyéni hajlama itt is visszanéz a múltba – s megértéssel veszi tudomásul, hogy Gárdonyi művei és életformája inkább ellene van a városnak, aminek megjelenését Schöpflin döntő fordulatnak írja le. „A magyar vidéki életet a maga intimitásában ábrázoló művészete korban összeesik azzal az idővel, amikor a nagyvárosi élet motívumai és a nagyvárosi ember lelki struktúrája először nyomultak be nagy erővel a magyar irodalomba. Ettől a korhangulattól ő tudta magát legjobban függetleníteni s ennek inkább szimbóluma, mint tényezője a saját elmenekülése a fővárosból a vidéki élet

¹⁰⁴⁸ József Attila: Az Istenek halnak, az Ember él. *A Toll*, 1930. január 10. 10–22.

¹⁰⁴⁹ „Arra, hogy Babits költészetét tagadja, csak a támadók legalja vetemedik” – írta Schöpflin. *Nyugat*, 1930/10. 762–766. Az idézett mondatot József Attilára értve közölte az 1958-as, Szabolcsi Miklós szerkesztette JAÖM (Budapest, Akadémiai, 1958) III. kötete a 299. oldalon. Az 1995-ben készült József Attila prózai szövegeket közreadó „új kritikai kiadás”-ban a jegyzeteket készítő Tverdota György egyetértőleg visszautal a Szabolcsi-féle kiadás fogadtatására. József Attila: *Tanulmányok és cikkek, 1923–1930*. Budapest, Osiris, 1995. 218.

¹⁰⁵⁰ *A magyar irodalom története a XX. században*, 282.

¹⁰⁵¹ Uo. 84.

magányába, abban az időben, amikor a magyarok nagy tömegei a menekülés fordított útját keresték: a vidékről menekültek a fővárosba.”¹⁰⁵²

Minduntalan társadalomtörténeti magyarázatot tesz Schöpflin az irodalmi művek mögé, és a társadalom mozgásának sémáját, fordulatait rajzolja fel az írói életrajz háttérében. Társadalmat mondhatunk – mert a századelő óta, egészen pontosan a *Huszdik Század* működésétől fogva ez a fogalom elfoglalja az addig egyeduralkodó *nemzet* mellett a helyét, mint az egyik legfontosabb és legátfogóbb kollektív alakulat.¹⁰⁵³ Megjelenik, mint egy másfajta gondolati, értelmezési keret. Ezzel párhuzamosan kialakul egy társadalmi és politikai baloldal Magyarországon. Ehhez az oldalhoz kötődött a választójog kérdése, s az ezt képviselő erők mögött a közvélemény döntően Ferenc Ferdinándot, a hegemoniát veszélyeztető trializmust látta. Az intellektuális izgalom a kávéházakban tetőzött, ahol sajátos írói társadalom alakult ki. Ennek a közegnek és a régi világgal való súrlódásainak láttató leírása Schöpflin könyvének érdeme, aki egy irodalmi példával, a Herczeg Ferenc pályáján rendhagyó *Andor és András*ával is megvilágítja a kétfajta életvitel vitáját. S mindemellett felrajzolja a századfordulón tapasztalható fordulat-szerű közművelődési változásokat is, elsősorban az általa olyan kiválóan ismert könyvkiadási és olvasási szokások bemutatásával. Az adott keret azonban elégtelen volt az új „irodalmi fiatalság” számára. Ők „egy alakulóban lévő, huszadik századi új magyar világban éltek, annak szellemében gondolkoztak, s azt akarták kifejezni. Megvolt bennük a nyilvánosságra való jog önérzete, még nem egészen tudatosan, de egy új világnézet volt a lelkükben, osztályoktól, konvencióktól független új világnézet, új nyugtalanság, új irodalmi ideálok és értékfogalmak. Áhítoztak az új irodalmi folyóiratra, amelyet maguk szerkesztenek, írnak, amelyben megkaphatják a teljes szólásszabadságot.”¹⁰⁵⁴ Schöpflin írói pozíciója fontos az idézetben. Irodalomtörténetében három ízben is említi önmagát, mintha egy idegenről lenne szó, egyről szereplői közül. Bár sehol nem beszél többes szám első személyben, mesélő-értelmező helyzetén érezhető, hogy a folyóirat nagy történetéről, a három évtizedről már mint közös vállalkozásról szól, amelyben neki is része van. A kezdő tervezetekben azonban a valósághoz hűen, akkori, egzisztenciális értelemben mindenképpen a konzervatív „mezőbe” sorolt státusa okán nem tekinti részesnek magát. Nem egy a Babits *Halálfi*ában szereplő ifjak közül. S ha mégis

¹⁰⁵² Schöpflin Aladár: Gárdonyi Géza. *Nyugat*, 1922/21. 1245–1248.

¹⁰⁵³ Veres András: *A Huszadik Század* irodalomszemlélete, 153. *** Ady-könyvében némiképp csökkenti a radikálisok jelentőségét Schöpflin: „Inkább csak csoport vagy frakció volt ez, mint kimondott párt. [...] Állami tisztviselő állását veszélyeztette, ha részt vett a Huszadik Század dolgaiban. [...] Ezzel sikerült is a radikális mozgalmat szekta-szerű, bekerített helyzetbe juttatni.” Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. Budapest, Nyugat-kiadás, 1934. 89–90.

¹⁰⁵⁴ *A magyar irodalom története a XX. században*, 103.

szellemi rokont keresnénk Schöpflinnek a regényből, úgy leginkább az „erdővári gimnázium” tanárának távolságával szemléltethető ekkori helyzete.

Az így megrajzolt háttérből lép elő – Osvát környezetéből – a majdan a *Nyugatot* megalkotó, immáron „cselekvő akarattal” jellemezhető csoport, a mindössze az előfizetési felhívásig eljutó *Új Figyelő*. Ezen a ponton kezdi láthatóan Schöpflin a *vendégszövegek* beépítését irodalomtörténetébe: Osvát Ernőtől az 1905-ben indult *Figyelő* vezércikkét idézi hosszan, utána Osvát írói jubileumának felidézését Gellért Oszkártól. (Péterfy Jenőről idézett már Babitstól egy hosszabb bekezdést, ettől a ponttól rendszeressé válik a mások megfogalmazásainak idézőjeles közreadása. Magától is idéz bőven, csakogy nem jelzi, hogy saját korábbi cikkeihez nyúl. Amikor mások nálánál jobbat, pontosabbat írtak vagy jól összegeztek, vállalja, hogy idézetekhez folyamodik. A másoktól választott szövegek az egész könyvben közel tíz százalékot tesznek ki.) Itt már erőteljes értékítéletet közöl Schöpflin, s a saját véleményét rögzíti a szereplők súlyát illetően. Az indulásban egyértelműen Osvátot látja a legfontosabbnak, egy lépéssel hátrébb mögötte és mellette Ignotus áll, Hatvany Lajost pedig hátrébb tolja, csak a *Nyugat* meginduló könyvkiadásához sorolja be, húsz oldalnyi távolságra az Ignotus portrétól ír csak róla. Míg Ignotus közel kéttucat említést kap a névmutatóban, s két egybefüggő, hosszabb passzusban idéz tőle cikket, véleményt, rögzíti szerepét egy-egy kérdésben, addig Hatvanyt mindössze egy kisportré mutatja be. Mecénási tevékenységét is meglehetősen visszafogottan kezeli. Gellért Oszkarról is többet és főleg melegebb hangon ír (*költőként* is jelentősebbnek tartja, mint több más arra mai ítéletünk szerint lényegesen érdemesebb alkotót), mint Hatvanyról. Feltárja olvasói számára a Hatvany és Osvát közti, párbajig menő „személyes inkompatibilitás” részleteit. Ezt nemcsak saját rokon- és ellenszenvei kinyilvánításának tekinthetjük, de az olvasók nagykorúsításának is, amennyiben megmutatja, a szellemi folyamatok hátterében nemcsak esztétikai minőségekről, nemcsak szépségideálról van szó, hanem súrlódó elvi és személyi viszonyokról is.

A századvég és századelő fordulat-előkészítő televényére Osvát képét idézi, amikor Szinnyei „nagy irodalmi hullajegyzékét” említi fel. S még egy szemléletes – francia képzőművészeti mintájú – hasonlatot: „Magyarország a teremtésnek [...] vázlatkönyve: egy gyönyörű, nagy márványhegység, tele reliefekkel, kiugró fejekkel, karokkal, emberrészletekkel, à la Rodin, melyek nem bírják kiszabadítani törzseiket, a körülmények nyomása és valami zsibbasztó varázslat megkötik őket.”¹⁰⁵⁵ Elősorolja Schöpflin a századelő lapjait, a *Figyelőt*, a *Szerdát*, a *Budapesti Naplót*, s Osvátot nevezi a nagy „felszabadítónak”,

¹⁰⁵⁵ Uo. 107.

aki a tehetségeket „márványmegkötöttségükből” életre kelti.¹⁰⁵⁶ Bármilyen kis poggyással érkezett Osvát, mindössze néhány cikkel, a fiatalok közt tekintély volt. A harci fogalomhasználatnak kitüntetett helye van a *Nyugat* megszületése körül, ezt a sajtóviták felemlegetésével támasztja alá Schöpflin. Az ő időszámításának kezdete – annak ellenére, hogy folyamatot rajzol – 1908. (S megint ellenpontoz: felemlegeti Osvát Gyulai-apológiáját.) Ebbe az évbe, az ismeretlen fiatal emberek körébe futtatja bele a már korábban is jelentékeny szerepet játszott Ignotus pályáját, s Fenyőt is úgy mutatja be, mint a kor drámairodalmát metsző élességgel támadó kritikust. (S nem melleleg, ennek fóruma egy ellenlap, a *Budapesti Szemle* volt.)

Táblázatszerű felsorolás mutatja be a *Nyugat* első számait és a szerzői kör bővülését, s azt, ahogyan az idősek fogadták a folyóiratot és körét (Mikszáth, Rákosi Jenő), s hogy erre Ignotus – éppen Mikszáth fordulatát címul választva – *Hadi készülődések* címmel, egy évvel az indulás után programot hirdetett. Felidézi Schöpflin a *Holnap*-vitát,¹⁰⁵⁷ s azt, hogy a támadók mind Tisza-hívők voltak, s hogy emiatt emelkedett politikai dimenzióba az Ady ellen intézett támadás. „Soha még nem ítélték el embereket ennyire kihallgatás nélkül, soha még nem mondtak annyian kritikát olyan dologról, amit nem ismertek” – írja Schöpflin. Véleménye szerint a konzervatív oldal veresége súlyos, mint ezt Horváth János esete mutatja. Ő volt az egyetlen, aki valóban írói kritikát volt hajlandó művelni, s irodalmi-esztétikai érvekkel vitázott Adyval (melleleg ezekben az években Horváth János és Ady gyakorta, meleg hangon levelező kapcsolatban voltak.¹⁰⁵⁸). Tisza megszólalása a vitában hátrálásra készítette Horváth Jánost, s ezzel – noha később a *Nyugat* részéről éppen Schöpflin „kézbesített” egyfajta meghívót – végleg megszakadt a konzervatív irodalomszemlélet képviselőivel való szakmai-baráti vita.¹⁰⁵⁹ A folyóirat megindulása körüli helyzet konklúziója Schöpflinnél az, hogy hiába tűnt kívülről úgy, hogy a *Nyugat* „fiatal íróknak közös célokra

¹⁰⁵⁶ Érdemes felidézni itt az 1905-ben indult, Osvát szerkesztette *Figyelő* Beck Ö. Fülöp készítette címlapját. Nagytermetű, babérkoszorús nagyság ül középen, térdére támasztott karokkal, mintegy Rodin gondolkodóját megidézve. Parányi emberekből álló gyűrű fogja körül, az alakok a bokájáig érnek csak. Ha a képet és Osvát *Motívumok* című beköszöntőjét egymásra vetítjük, nyilvánvaló a tudatos kapcsolódás. A folyóirat annak várakozásában született, hogy a mennyiségben egyre inkább gyarapodó irodalmi termelésből ki fog válni valami vagy valaki, az új irodalom nagysága, központi alakja. A keresett igazi nagyság és a kisszerű valóság ellentétének szimbóluma az ábrázolás.

¹⁰⁵⁷ Elemzését ld. Szénási Zoltán: *Néma várostrom*, 95–106.

¹⁰⁵⁸ Korompay János: *Kéziratok és Ady levelek. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1968. 72. évf. 3. füzet, 352–364.

¹⁰⁵⁹ Évekkel később, 1918-ban Schöpflin puhatolózott a *Nyugat* szerkesztőinél, lehetséges volna-e, hogy Horváth János – „tökéletes függetlensége és gondolatszabadsága fenntartásával – írjon a folyóiratba. A „*Nyugat* körének összes tagjai részéről” megvolt a készség, „szívesen látnák, ha közénk állnát” – tudósítja ötletéről Schöpflin a tudóst. Schöpflin Aladár – Horváth János, 1918. I. 26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 427. – Ugyancsak Schöpflinnél olvasható, hogy egy évvel korábban Szekfű Gyula felé is nyitni akart a lap: „Ignotus egyenesen megkért arra, vegyem Önt rá, hogy írjon a *Nyugat*ba, ha olyan mondanivalója lesz, ami essay-szerű formában elmondható.” Schöpflin Aladár – Szekfű Gyula, 1917. XII. 21. Uo. 187.

szervezett társasága, amely szándékosan elkülönítette magát az irodalom többi részétől. [...] éppen a szándékosság hiányzott. Kényszerű elkülönülés volt ez, az ellenállás idézte elő, amellyel a Nyugat írói mindenfelől találkoztak. Az ellenük irányuló propagandának az volt a célja, hogy elriassa tőlük a közönséget, szellemi internáló táborba kerítse őket, mint nemzetellenes célszerek terjesztőit, valami szellemi bacillus-hordozókat.”¹⁰⁶⁰ A körülkerítésen kívül a közönség ellenállása, érdektelensége, a szellemi „erőfeszítéstől visszariadó” „átlagember szellemi tunyasága” is csoportba zárva tartotta a folyóirat szerzőit. Ignotus epigrammatikus élű fogalmazását idézi Schöpflin, hogy az igazi művész nem cigányprímás, nem azt játssza, amit a vendég rendel, hanem mint a „hangversenyző zenész, aki megköveteli, hogy azt hallgassák, amit ő jónak tart eljátszani”.¹⁰⁶¹ A *Nyugat* első közönsége – állapítja meg hangsúlyosan Schöpflin – „[t]öbbségében zsidókból állott”, miként színházba, kiállításokra is inkább a zsidók jártak. Jellemzésükben kiemeli Schöpflin, hogy „a zsidó emberben több az intellektuális kíváncsiság, a kultúrára való hajlandóság, általában az élet kínálta jó dolgok élvezésére való hajlandóság. Fajtajuk múltja, minden hagyománya az észre utalja őket [...] Ezért szeretik az eszüket játszani [sic], örülni annak, ha meg tudnak érteni olyan dolgokat, melyek mások elől el vannak csukva...”¹⁰⁶² Megállapítása nemcsak a vonzó motívumot emeli ki, hanem az ellenszenvet is. De veszélyt lát abban, hogy olyan értékeket is zsidós tendenciának bélyegeznek nálunk, mint a demokrácia, az antikonzervativizmus, radikalizmus, városiaság, az újdonságok befogadására való készség: más nemzeteknél, ha autochton polgárságot tudtak kifejleszteni, egyszerűbben fejlődnek a polgári tendenciák. A zsidó olvasóközönségnek csekély hatása volt a *Nyugat* irányításában, ha volt egyáltalán. „Szerkesztői zsidók voltak, de legfontosabb munkatársai, akik legerősebb hangját adták, keresztények, akiknek a zsidó szerkesztők adták a legnagyobb teret, és elképzelhetetlen, hogy bármiféle zsidó szellemhez való hasonulást kívántak volna tőlük.”¹⁰⁶³ Itt is látens polémiát folytat Schöpflin nem nevesített antiszemita vádlókkal és vádakkal, hozzátéve, „senki sem becsüli túl a zsidókat, csak az antiszemiták”.¹⁰⁶⁴

A közönségirodalom versus magas irodalom ellentétében a művészet függetlenségének a korban szokatlan újdonsága irritált. A Gyulai által már feltárt Jókai – Kemény Zsigmond ellentét épült újból, más körülmények között. Schöpflin türelmes, megértő: a kritika feladatát abban látja, hogy „értékelésének módjával helyreállítsa az

¹⁰⁶⁰ *A magyar irodalom története a XX. században*, 140.

¹⁰⁶¹ Uo.

¹⁰⁶² Uo. 149.

¹⁰⁶³ Uo. 150.

¹⁰⁶⁴ Uo. 150.

egyensúlyt a túlbecsült szórakoztatás és az alábecsült magasabb szellem között”. Megengedőbb, mert azt mondja, a két kategória egybe is folyhat, a különbség az író szellemi kapacitásában van. Dosztojevszkij is Pitaval-forma bűnügyi regényt akart írni – s a világirodalom egyik kanonikus alkotása lett belőle.¹⁰⁶⁵ Rákosi Jenő és Beöthy Zsolt kritikai normái a szórakoztató irodalomnak kedveztek, a *Nyugat* azonban nem alkudott meg. Magasabb célt, becsületes helytállást követelt meg. „Ignotus ezt egy alkalommal úgy fejezte ki, hogy Osvát megakadályozta, hogy a *Nyugat* kéthetente megjelenő napilappá váljon, vagyis elválasztotta – amennyire a mi viszonyaink között lehetett – a journalizmustól.”¹⁰⁶⁶ A korabeli magyar sajtó bírálatát is magában foglalja a distinkció, de – tegyük hozzá – a szépirodalomban is voltak vitatható publikációk. A mából visszanézve például Biró Lajos regényei, novellái nem ritkán a *melodráma* jegyeit mutatják, nem véletlen, hogy az emigráns, filmes Biró a kommersz felé fordult.¹⁰⁶⁷ (Kétségtelen viszont, hogy Biró éppen mint publicista, a *Budapesti Napló*, a *Világ* közreműködőjeként a legfajsúlyosabb újságírók közé tartozott a korban. Schöpflintől megbecsülést kap Biró, de a korszak kedvelt besorolásával – ezt használja Szerb Antal irodalomtörténete is – az exportdráma képviselői közé sorolhatik. Molnár Ferencről azonban Schöpflinnek határozott különvéleménye volt, s igen magas tisztelettel tekintett rá.¹⁰⁶⁸)

A *Nyugat* feltűntét és felfutását bemutató fejezet végén Schöpflin jelzi, felkészült a vádakra, hogy „túlságos terjedelemben és érezhetően apologetikus szándékkal szólok egyetlen folyóiratról, a *Nyugatról*. Ma azonban már nyilvánvaló, hogy a *Nyugat* több volt, mint folyóirat, mozgalom volt, mely nagyon átalakította a magyar irodalomképet. [...] Aki fiatal, huszadik századi tehetség volt, az mondhatni, mind a *Nyugaton* át jutott az irodalomba. [...] A huszadik századi magyar irodalom szelleme a *Nyugatban* alakult ki és zajlott le.”¹⁰⁶⁹ Ennek az abszolutizáló viszonyulásnak személyes oka is van: ugyanis saját pályájának igazi kibontakozását a *Nyugatnak* tulajdonítja. Horváth Jánosnak írta egy levelében 1917-ben, egy évtizedes együttműködés után, hogy a konzervatív közegben harminc éves koráig némaságra volt kárhozthatva, „a végső elkedvetlenedés idején a *Nyugat* megindulása rántott[a] ki a mocsárból. Habozva álltam be oda, ugyanazok a skrupulusaim voltak, mint neked, de

¹⁰⁶⁵ Utalás a *Pitaval az az világhírű bűnesetek tára* című, magyarul is megjelent kétkötetes munkára (Pest: az Athenaeum tulajdona). Ld. Bakcsi György: *Dosztojevszkij*. Budapest, Gondolat, 1970. 289–292. F. G. Pitaval (1673–1743) neve köznevesedett, s a bűnügyi krónikákat *pitavalnak* nevezték.

¹⁰⁶⁶ *A magyar irodalom története a XX. században*, 143.

¹⁰⁶⁷ Széchenyi Ágnes: Az elbeszéléstől a filmforgatókönyvig. Biró Lajos 1919 utáni filmes pályája. *Médiakutató*, 2013 ősz 17–24.

¹⁰⁶⁸ Ld. A Molnár Ferencről szóló nagyszámú írás összeolvasását. In *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban*. Feldolgozta és közreadja: Széchenyi Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018.

¹⁰⁶⁹ *A magyar irodalom története a XX. században*, 155.

beálltam, mert meg kellett ragadnom a szóhoz jutás egyetlen lehetőségét. Itt legalább tisztelték független véleményemet.”¹⁰⁷⁰

Schöpflin a további fejezetekben sem változtat könyve *nyugatos fókuszán*. A *Nyugat* színrelépését megrajzoló részt némiképp váratlanul egy drámai irodalom-fejezet követi, mintha egy zenemű erős tétele után egy kevésbé viharos témát fejtene ki. Ismét hangsúlyos rész, a *Halotti maszkok* következnek, a Schöpflintől szokott kevert rendben: a nyugatos modernség első generációja (Ady, Kaffka, Osvát, Tóth. Á., Kosztolányi¹⁰⁷¹ és Krúdy) kimerítő ismertető értékelése után – de még Juhász Gyula és Csáth előtt – Tormay Cécile kap négy oldalas (!) portrét.¹⁰⁷² (A *Napkeletet* is Schöpflin búcsúztatta a *Nyugatban* 1940-ben. 1920-ban is, amikor Tormay „gyűlölködő és szitkozódó” hangon ír már, elismerte a folyóirat, hogy *Az emberek a kövek között* című kötetnek „van föltétlen abszolút bece”.¹⁰⁷³ Tormay Schöpflin irodalomtörténetének megjelenése pillanatában halt meg, a folyóiratban a *Napkelethez* is tartozó Szerb Antal búcsúztatta elhallgató megbocsátással, amennyiben a mindössze „aktív és energikus közéleti ember” fordulatba egyáltalán nem biztos, hogy beleférnek a fulmináns,

¹⁰⁷⁰ Schöpflin Aladár – Horváth János, 1917. XII. 3 *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 426.

¹⁰⁷¹ Érdekes volt Schöpflin és Kosztolányi viszonya. 1926-ban Kosztolányi levelet írt Gellért Oszkárnak, s ott olvassuk a következőket: „Schöpflin Aladárnak a *Nyugatban* megjelent irodalomtörténete [A magyar irodalom a huszadik században, *Nyugat*, 1924/11.] után azonban szemembe ötlük”, hogy egy másik írásban Elek Artúr milyen „metsző tárgyvilágossággal foglalkozik” vele. Schöpflin ezt írta Kosztolányiról az említett tanulmányban: „Kosztolányi Dezső költészete, mely nagy hatást tett az olvasó közönségre, az úgynevezett dekadens lelkiállapot legtisztább kifejezése a magyar irodalomban. Benne reflektálódik legjobban az a szenvedélyes érdeklődés, amellyel a huszadik század irodalmi fiatalsága a külföldi, főleg a 19-ik századi francia és német líra felé fordult. A modern művelt ember neuraszténiáját fejezi ki finoman kiművelt formákban: az élet és a természeti jelenségek hangulati csapadékát a lélekben, a nagy érzékenységet, amely zengő visszhanggal felel a benyomások érintésére, az izgatott érzés vízióit, az emlék – különösen a gyermekkori emlék – melankóliáját. Az élet mint valami narkotikum hat rá, nem a külső képeit, hanem a ritmusát foglalja magába, az élmény nem történés, hanem muzsika az ő számára. Versének ritkán van prózai szavakba transzponálható cselekménye, ő a futó pillanatot igyekszik megragadni, az élénk idegéletet élő ember hangulatának változásait, egy-egy benyomásnak, gondolatnak nem a tartalmát szívja bele versébe, mint inkább a feszültségi fokát, temperatúráját, ízét, illatát. Misztikusra hajló lénye előtt az élet olyasformán tűnik fel, mint valami rejtelmekkel teli félhomályos csarnok, amelyben a gondolatok, érzések, képek halk léptekkel osonva suhannak el, megfoghatatlan jelenségek vonulnak a homály fátyola mögött, teljes mivoltukban felismerhetetlenül, inkább a sejtelem, mint az értelem számára megközelíthetően. A költő pedig a művész szépségkereső attitűdjében áll mindezzel szemben, különös, fájdalmas gyönyörűséggel, felizgatott idegizzal, mindenkor kigyulladni kész fantáziával. Alkotásának módjában azonban erős tudatosság és éles intelligencia vezet. Kosztolányi a maga nemzedékének egyik legkiválóbb kritikusa. Mint regény- és novella-író a normális egyensúlyból kibillent lelkek és életek finom analízisű ábrázolója.” A költő sérelmét az okozhatta, hogy a tanulmányon belül hova került az ő bemutatása (pl. Gellért Oszkár és Kemény Simon után), s talán még inkább, hogy a novelláskötetek, a *Néró*-regény és a *Pacsirta* után a prózaíró nincs a súlyának megfelelően említve. Ugyanakkor tudjuk, hogy Schöpflin számos értő kritikát írt róla. És viszont. Kosztolányi ekként javasolta Schöpflint Baumgarten-díjra egy magánlevélben: „Soha egyetlen sort nem írt le, melyben ne hitt volna. Már a jelen távlatából is kitetszik, hogy ő a magyar kritika.” Idézi Rédey Tivadar Schöpflin 70. születésnapján. Rédey Tivadar: Schöpflin szerepe irodalmi kritikánkban. *Magyar Csillag*, 1942/11. 257.

¹⁰⁷² *A magyar irodalom története a XX. században*, 208–212.

¹⁰⁷³ Király György: *A Nyugat* a *Revue des deux Mondes*-ban. *Nyugat*, 1920/10. és uő: Kárpáti Aurél: *A búsképű lovag*. Irodalmi noteszlevelek 1911–1919. *Nyugat*, 1920/11.

fiktív napló antiszemita indulatai.¹⁰⁷⁴) Schöpflin, akinek nagy szerepe lehetett a folyóirat Tormay-képe rögzítésében, egy árnyalattal erősebb hangot használ, amikor könyvében „izgatott ellenforradalmi érzületről” és „egyoldalúan színezett memoárról” ír, noha tudjuk, hogy Schöpflin is az ellenkező oldalon volt részese az 1918/19-es eseményeknek, s még inkább, hogy irodalomtörténetében Tormayétól – és a hivatalos politikától – egészen különböző értelmezését adja a háború után történt forradalmi, megtorló és restaurációs törekvéseknek.

Az *Élő arcok* című fejezet rögtön kiemelt alaptétele, hogy legélesebb profillal Babits és Móricz válnak ki a *Nyugat* háború előtti nemzedékéből. (Schöpflin nem használja az „első nemzedék” kifejezést, ez tehát későbbi formula.) A Babits-oldalakat (ez mennyiségében is több, mint amennyit Kosztolányi kapott) a kötetben páratlan adoráció zárja: „Babits Mihály magában álló jelenség újabb irodalmunkban. Egyszerre jelenti a költői szellem legnagyobb magaslatát és a legmélyebb kultúrát, egyedüli méltó képviselője a legmagasabbrendű humanitásnak. Példaadó és irányító szellem, útbaigazító és vigasztaló a mai élet minden zűrzavarában.”¹⁰⁷⁵ Ez a minden mértéken felüli kiemelés nem Babits pozíciójának, páratlan és vitatott irodalmi hatalmának szól, de sokan értelmezték annak. Számos jel, visszaemlékezés mutat arra, hogy Schöpflinhez legközelebb Babits állt.¹⁰⁷⁶ Németh Andor egyenesen azt írja, hogy „mint valami barokk serenissimust körülötmjénezi” őt Schöpflin.¹⁰⁷⁷

Az élő irodalom képviselőinek bemutatása, az itt tetten érhető aránytalanságok a könyv leginkább vitatható része. A munka fő hangsúlya, érdemi része a *Nyugat* első nemzedéke munkásságának felmutatása. Ezt – a folyamatok felrajzolása mellett – az érvek, a szemtanú és a személyes közvetlenség érzékenysége teszi hitelessé. Nem csak arról van szó, hogy némely esetben a későbbi kisportrékból kiolvasható értékítéletek önmagukban vitathatók, hanem maga az első nemzedék utáni *viszonyrendszer* nem képez Schöpflin számára egységet. Az egyik jellemző sajátossága, hogy irodalomtörténetében csak esetlegesen említ más folyóiratot. Ilyen – nagyon is hangsúlyos – a *Háború után* című fejezetben a *Napkelet*, amelynek említését azért tartja fontosnak, mert a „keresztény” és a „liberális” sajtó (az idézőjeleket Schöpflin használja) megkülönböztetés a *Napkelet* [1923–1940] létrejöttével áterjedt a folyóirat-irodalomra.¹⁰⁷⁸ Keresztény jellege – Schöpflin szerint – abban állott, hogy „csak keresztény vallású írók munkáját közölte, s kritikai részében is inkább adott előnyt a

¹⁰⁷⁴ Szerb Antal: Tormay Cecile. *Nyugat*, 1937/5. 350–351.

¹⁰⁷⁵ *A magyar irodalom története a XX. században*, 226.

¹⁰⁷⁶ Ld. a *Középhegy és alapkö* című hálózati fejezetben.

¹⁰⁷⁷ Németh Andor: A könyvnap mérlege I. Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. *Ujság*, 1937. június 6. 31.

¹⁰⁷⁸ *A magyar irodalom története a XX. században*, 267.

keresztény íróknak”.¹⁰⁷⁹ Nem tudjuk, hogy koncepció áll-e amögött, hogy a *Nyugat* mellett megszülető folyóiratokat (*Magyar Szemle* [1927–1944], *A Toll* [1929–1938], *Válasz* [1934–1938], *Gondolat* [1935–1937], *Szép Szó* [1936–1939], *Vigilia* [1935–1944] stb.) alig említi. Cserbenhagyja korábban kiválóan működő érzéke: nem észleli, nem akarja észlelni a rajta és azonos korú társain túlfutóan a nemzedéki elv és ideológiai-esztétikai különbözőzés működését. Kétségtelen, olyan döntő cezúra nem rajzolódott ki a magyar irodalomban, mint a századfordulón. De a trianoni kisebbedés – összes szemléleti, világérzékelési következményével együtt – volt olyan társadalmi trauma, aminek irodalmi konzekvenciái is voltak. Megszülettek a határon túli magyar irodalmak.

Igaz, ezek az irodalmak egyelőre inkább a nagy-magyarországi irodalom folytatói voltak, erős saját színük kezdetben főleg csak annyi volt, amennyit a regionalitásból eleve hordoztak. Egyedül az erdélyiekről szól külön irodalomtörténetében. Schöpflin úgy fogalmaz, hogy „[a]z erdélyi mozgalom a háború előtti Nyugat nyomdokain indult”. S azt is hozzáteszi: realisták a helyzet továbbgondolásban, abban főként, hogy az „erdélyi magyar középosztály helyzete kilátástalan”. Ez „súlyos figyelmeztetés”-t jelent a „mi itthoni ábrándozó optimistáinknak, akik jobban szeretik álmaikat a valóságnál, a romantikát a reális történelmi tényeknél”.¹⁰⁸⁰ Majd egy-egy rövid bekezdést kap – szervezői szerepüket is kiemelve – gróf Bánffy Miklós, Kuncz Aladár és Kemény János. Írói munkásságát tekintve Tamási Áron kapta a legtöbb teret, *Ábelje* révén közvetett utalást tesz Schöpflin Tamási hároméves amerikai emigrációjára is. Említi Schöpflin Nyírőt, Berde Máriát, Tabéry Gézát, Szemlér Ferencet, Dsida Jenőt, Makkai Sándort, Kós Károlyt, Áprilyt, Reményiket, Székely Mózes és Wass Albertet (utóbbi értékét „egy erdélyi főúri család degenerálódásának sötét képét” felmutató *Farkasverem* című regényével alátámasztva). A szlovenszkói és a jugoszláviai magyarok egyetlen bekezdést kapnak, mert „kevesebb regionális hagyományuknál, szétszórtságuknál és magyarságuk kisebb expanzivitásánál fogva kevésbé tudtak az egyetemes magyar irodalom színvonaláig eljutni”.¹⁰⁸¹

Háború, forradalmak, Trinanon

¹⁰⁷⁹ Uo.

¹⁰⁸⁰ *A magyar irodalom története a XX. században*, 291.

¹⁰⁸¹ Uo. 293.

A trianoni kataklizma elképzelhetetlenségével indítja a *Háború után* fejezetet Schöpflin Aladár. Érvelése kiindulópontja az érzelem és az ebben rejlő teleologikus hazafogalom: a Kárpátok vonulata „egy életen át berögződött emlékezetünkbe, számunkra a természet céltudatos alkotása volt”. A „hivatalos körök” felelőssége lett volna felkészíteni a közvéleményt a bekövetkezendőkre – ezt azonban elmulasztották, s végeredményben a kialakult „pánikhangulat robbantotta ki a forradalmat”. A forradalommal „gyöngé minőségű”, illetve „középszerű emberek” kerültek olyan feladatok elé, amellyel „nagy lelkek és elmék is aligha tudtak volna megbirkózni”. A bekezdés végén „sok jószándékú, derék ember” is említődik a vezetést vállaló új erők között, névtelenül. A vezető emberek példájára visszavonult „az egész vezető osztály, ráhagyva a dolgokat a függetlenségi párt balszárnyára, amely alig jelentett komoly erőt, és a szociáldemokratákra, akiknek nem volt semmi közéleti gyakorlatuk, és megmámorosodtak a váratlanul ölükbe hullott hatalomtól”.¹⁰⁸² A proletárdiktatúra – írja Schöpflin – „logikai következménye volt a társadalom nagy gátszakadásának. A felelősséget azért, hogy bekövetkezhetett, egyformán kell viselnie az összes rétegnek”.¹⁰⁸³ A forradalom „utópiája” hatott az irodalom „baloldalon álló” képviselőire, egy másik rész ugyan csak szemlélője maradt az eseményeknek, de az „ellenforradalom mindent egyszerű formulákra visszavezető szelleme őket is bevonta a baloldal elleni általános gyűlölködésbe, az ellenforradalmi sajtó pergőtüzébe kerültek” csak mert irodalmi társaságok tagjai voltak.¹⁰⁸⁴

A trianoni tragédiának emlékezetes irodalma nem maradt. Irredenta versek „roppant mennyiségű tömege” variálta a „nem, nem, soha!” motívumait.¹⁰⁸⁵ Az irodalomban „dilettánsok és féltehetségek szappanbuborék éltű frazeológiájá”-vá vált a téma. Az egyedüli irodalmi verseket „Végvári” írta. (Schöpflin nem közli, hogy ez álnév, Reményik Sándor publikált ezen a néven egy kötetet 1918 és 1921 között írott verseiből.) Sem a régi liberálisok, sem a nyugatosok nem tudtak irodalmilag kapcsolódni ehhez a hanghoz.

Az irodalom mégis tükrözte a „kor zilált, nyugtalan hangulatát”, utal Schöpflin Babitsnak a *Nyugtalanosság völgye* [1920] című kötetére, aztán a „fiatal költők által örömmel megragadott új forma”, a „szabad vers általános érvényre jutására” és Ady „váratlan

¹⁰⁸² *A magyar irodalom története a XX. században*, 261.

¹⁰⁸³ Uo. 262.

¹⁰⁸⁴ Uo. 263. *** A közismert megtorlási történeteken túl részletes adalékokkal szolgál a tanári elbocsátásokról a magát „liberális lelkű”-nek tartó és Schöpflinnel is kapcsolatban álló Benedek Marcell: *Naplómat olvasom*. Budapest, Szépirodalmi, 1965. 318–335.

¹⁰⁸⁵ Benedek Marcell írja idézett könyvében, hogy a „nem, nem, soha!” jelszót, aminek zászlaja alatt az önkényesen verő „Ébredő Magyarok” masiroztak, a szociológus Braun Róbert találta ki 1918-ban. Braun elvesztette állását, „úgy ahogy felépült az ellene elkövetett atrocitás után és a Lantos antikváriumban” kereste kenyerét. *Naplómat olvasom*, 339.

népszerűsödésére”. Ady verseinek „kasszandrai hangja” döbbenetes erővel hatott. Az Ady-kultusz „soha nem álmodott kelendőséget” hozott, felvirágozott az „Ady-üzlet”, ami ellen „régikombattáns hívei, a Nyugat” fel is szólalt.¹⁰⁸⁶ A háború utáni fejezet tárgyalja a *Nyugat* körüli változásokat és állandóságot. „A Nyugat kritériumai tovább is a régié maradtak: egyszerűen irodalmi kritériumok minden további jelző nélkül” – írja Schöpflin, s programként megjelöli Babits nevezetes esszéjét, az *Írástudók árulását*.¹⁰⁸⁷ A tudomány területére is kitekint Schöpflin, s elismeréssel adózik Riedl Frigyes és Horváth János egyetemi munkájának. Riedl érdeme, hogy Gyulai után ismét volt valaki, aki – „minden politikai szempont félretolásával – behatolt a nagy költők szellemébe”, s aki „előadásai körébe vonta a kilencvenes évek irodalmi szellemét is”.¹⁰⁸⁸ Idézzük újra ide: Schöpflin nehezményezte, hogy nemzedékek munkássága veszett el a homályban az egykorú érdektelenség miatt. A konzervatív Horváth János is komoly elismerést kap, „aki a szellemtudományi módszert honosította meg, éles elhatároló elmével megvédve magát e módszer túlzásaitól”.¹⁰⁸⁹

Tabló és mozaik

Schöpflin Aladár módszeréről kell még szólnunk. Schöpflin a *kisműfajok* mestere volt, pályája elejétől évtizedeken át írt kitűnő rövid kritikákat, igen nagy biztonsággal. Két megjelent kötete (*Magyar írók* ill. *Írók, könyvek, emlékek*) portrék sorából állt össze, nem egy az írások közül nekrológnak született. Összességében Schöpflin mintegy 160 esszéportrét („tollrajzot”) írt pályája során.¹⁰⁹⁰ Korszak-monográfiáját a folyamatrajzból és ezekből a kisebb képekből varrja, illeszti össze, kimutatható a szöveg szerinti azonosság, rekonstruálható maga a munkafolyamat. A kritikusi és arcképfestői tapasztalatok összeillesztése az irodalomtörténet elején teljes mértékig sikeres, ám a szinkron időállapothoz közeledvén erősen töredezetté válik. (Olykor téved is: Krúdy számára a *Nyugat* határozottan csak egy volt az orgánumok közül, semmiféle okkal, kapcsolatait számba véve sem terjeszthető rá ki a nyugatosság gondolata.) Meglepően röviden – bár bravúros összefoglalással – értékeli a népi írók mozgalmát, az ő szavával a „népi front”-ot. Nem

¹⁰⁸⁶ *A magyar irodalom története a XX. században*, 265.

¹⁰⁸⁷ Uo. 264–270.

¹⁰⁸⁸ Uo. 271.

¹⁰⁸⁹ Uo.

¹⁰⁹⁰ Nem véletlenül választotta Rózsafalvi Zsuzsanna PhD dolgozata témájaként a portrét, ahogyan azt Schöpflin Aladár művelte, *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*. Budapest, Ráció, 2013. 16.

irodalmi indítékúnak tartja összefogásukat, de nekik tulajdonítja, hogy „a közéleti gondolkodásban, a publicisztikában és a parlamenti vitákban” a nép problémája nagyobb teret foglal el, mint valaha. Mindössze egy oldalt szentel munkásságuknak, az egyedüli, címmel kiemelt munka Illyés Gyulától *A puszták népe*.¹⁰⁹¹ (A *Nyugat* közismert Pusztulás-vitáját sem említi. Érdekessége viszont, hogy ezt az írói közösséget Tömörkénytől és Móricztól eredzteti.)

Érezte Schöpflin Aladár, hogy nem teljes a kitekintése. Mozaikszerűen töredezett, egyre rövidebb, nem is nagyon magyarázható sorrendben említi a történeti regényeket. Herczeg Ferenc, Surányi Miklós, Gulácsy Irén, Móricz Zsigmond, Kodolányi János, Sárközi György és Molnár Ákos címeit és tematikájukat hozza szóba. Végül „néhány vonalba vagy csoportba nem sorolható íróról” szól, „akik egy-egy új vonást adnak mai irodalmunk arcához”. Pap Károly és Gelléri Andor Endre kapnak találó elismerést, majd a korszak „külföldön is legnagyobb sikereket elért író” Körmendi Ferenc. Azzal az értékét relativizáló kitételrel, hogy csak imitálja a „magasabb irodalmi légkört”.¹⁰⁹² (Míg Pap és Gelléri nyugatos szerzők, több tucat novellájukat közölte a folyóirat, addig Körmendi mindössze öt ízben kritika tárgya. Ő inkább a korabeli – eltúlzott, de kétségtelen, több tízezres példányszámot jelentő – népszerűsége okán kerül be a sorba.) Dallos Sándor (a *Napkelet* szerzője), Szenes Piroska (a Franklin és nem a *Nyugat* szerzője), Komor András (a kiváló író a *Tükör* című lapnak, a *Vasárnapi Ujságnak* volt filmkritikusa, könyvsorozatot szerkesztett a Franklinnál, és aki Schöpflinnek ajánlotta *Nászinduló* című regényét), Kolozsvári Grandpierre Emil, Földes Jolán, Bohuniczky Szeffi (Schöpflin Aladár közeli baráti társaságának tagja¹⁰⁹³) és Molnár Kata kapnak néhány sort. A sor jól mutatja Schöpflin Aladár nagyfokú szubjektivitását, mellyel műve hitelét tette kétségessé, de mutatja a korabeli ízlés mozgását, az élő irodalom kritikájának túlzásait s a kánon kialakulatlanságát is. Még akkor is, ha utóbb jó néhány szereplőt éltet is az irodalmi közvélemény.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹¹ *A magyar irodalom története a XX. században*, 296.

¹⁰⁹² Uo. 300.

¹⁰⁹³ A Schöpflinnel barátságban álló Farkas Zoltán is ír visszaemlékezésében Schöpflinnek Bohuniczky Szeffiről alkotott, lényegesen kritikusabb véleményéről. „Bohuniczky Szeffit mint a Franklin lektora is támogatta, de jól ismerte tehetségének fogyatékosságait, azt, hogy a rövid rajzon túl ritkán tud emelkedni, nem tudja embereit mozgatni. De írásainak elevenségét, emberlátásának frissességét becsülte.” Farkas Zoltán: *Emlékeimből I. Új Forrás*, 2008/3. 88–99.

¹⁰⁹⁴ Visszamenőleg is érvényes elvi megfontolásokat is ad Bengi László: *Irodalmi nyilvánosság és kanonizációs törekvések a közelmúlt magyar irodalmában*. In: *Kánon és kanonizáció*. Szerk.: Dobos István és Szegedy-Maszák Mihály. Debrecen, Csokonai, 2003. 23–34.

Recepció – a méltatástól a felháborodásig

Mint már jeleztük, a kötet jókora vihart támasztott maga körül. A vitából döntően azokat a hozzászólókat emeljük ki, akik az irodalmi élet jeles alakjai, vagy esetleg érintettségük okán jelentkeztek véleményükkel. Előzetesen idézzük Kállay Miklósnak, a *Napkelet* új főszerkesztőjének – Tormay Cécile 1937 áprilisában meghalt – írását Schöpflin irodalomtörténetéről. Nem folyóiratában, hanem a *Nemzeti Újsággal*, az *Új Nemzedékkel* együttműködő, a Központi *Képes Krónika*¹⁰⁹⁵ című hetilapban jelzi, mekkora szőnyegbombázás fogadta Schöpflin kötetét: „... megtörtént az a csoda, hogy egy könyvet egyforma kíméletlenséggel porolt ki jobb- és baloldal. Régen hangzott fel ilyen erős csatazaj az irodalomban. És ezúttal nem egymással szemben álló oldalak fegyverei csattantak össze, hanem a két oldal szinte közös akarattal és hallgatólagos egyetértéssel a szerzőt és könyvet ragadta meg. Pedig maga a könyv nem árul el harcias szándékot. Ezt a tárgyilagos nyugalmú címet írta homlokára: »A magyar irodalom története a XX. században.« Szerzője, Schöpflin Aladár sem tartozik azok közé az írók közé, akik vakmerő és meglepő kijelentésekkel szokták kihívni az ellentétes véleményt. Inkább arról ismert, hogy megállapításai igen alaposak, megfontoltak, és legalábbis megjelenési formájukban az elfogulatlanság látszatára törekszik. Lehet, hogy sokan vannak, akik nem értenek egyet Schöpflin Aladár kritikájával, irodalomtörténeti felfogásával, de hangjának higgadt, sima előkelősége ellen eddig senki nem emelt kifogást. Ezúttal azonban nem hagytak rajta ép foltot.»¹⁰⁹⁶ Ezt a minden irányú kritikát, elégedetlenséget mutatjuk most be vázlatosan.

A konzervatív Keményfy János¹⁰⁹⁷ – a *Napkelet* szerkesztője – a *Budapesti Szemle* oldalain foglalkozott a könyvvel. Két ízben is, mert első írására Schöpflin válaszolt. Egyedül neki. Második írásában gorombán a szemére veti Schöpflinnek és a *Nyugatnak* a „mérhetetlen hiúság”-ot és a „hízeglő tömjénezés”-t, amit számára az mutat, hogy a kötetet illetményként

¹⁰⁹⁵ Mindhárom lap az 1918 januárjában a jezsuita Bangha Béla, „Magyarország sajtóapostola” által létrehozott, a katolikus szemlélet erősítésére létrehozott sajtóvállalat kiadványa. Tizenhatezren jegyezték részvényt összesen 12 millió koronáért, maga a hercegprímás is részt vett az adakozásban 100 ezer korona értékben. A Központi Sajtóvállalat 1919-ben három új napilapot indított, a reggelente megjelenő *Nemzeti Újságot*, a délutáni *Új Nemzedéket* és a német ajkú híveknek a *Neue Postot*. A vállalat adta ki a *Képes Krónika* című hetilapot és a *Magyar Jogi Szemle* című folyóiratot. A KSV a napilapjainak példányszáma csak töredéke volt a napi sajtónak, 1920-ban mintegy 1/6-át tette ki a 140 ezres példányszámmal. Mint vállalkozás, a 70 ezer feletti példányszámot elérő *Új Nemzedék*en kívül nem bizonyult versenyképesnek a mozgékony liberális vagy semleges lapokhoz képest, rendszeresen pénzügyi gondokkal küzdött a vállalat, s rászorult az egyház és a kormány folyamatos segítyezésére.

¹⁰⁹⁶ Kállay Miklós, *Körutazás könyvorszámban. Képes Krónika*, 1937/39–40. 25.

¹⁰⁹⁷ Keményfy [1933-ig Hatmann] János (1875–1943), irodalomtörténész, 1938-tól akadémikus. Budapesten és Berlinben tanult, élete során végig középiskolai (gimnáziumi és reáliskolai) tanár volt. A *Napkelet* főmunkatársaként szerzett ismertséget, azon túl, hogy 1910-ben Petőfiről jelentetett meg tanulmánykötetet.

előfizetőihez eljuttató *Nyugat* fél éven belül hat alkalommal foglalkozott Schöpflin irodalomtörténetével.¹⁰⁹⁸

Vajon miért ez a kétségtelenül feltűnő számú írás? Az elsőről itt csak annyit, hogy ebben Schöpflin kimondta alaptételét, azt, hogy „ami az utolsó harminc esztendőben fontos esemény történt, az csaknem mind a Nyugatban történt [...] és irodalmunk fejlődése csak abban a mederben haladhat, amelyet a Nyugat mozgalma ásott ki”.¹⁰⁹⁹ Ez a kihívó és vitatható hangütés a könyv megjelenése előtt is éleszthetett gerjedelmet. (A könyv májusban került forgalomba, legalábbis az első visszajelzések, gratuláló levelek – Schöpflin levelezésében látjuk – május végén érkeznek. Ezek a megküldés gesztusát nyugtázó pár sorok, komolyabb olvasásról még nem árulkodnak.) A *Nyugat* júniusi számában Illés Endre – az az évi 3000 pengős Baumgarten-évdíjas – kritikus, esszéista méltatja a könyvet.¹¹⁰⁰ Schöpflin, Babits és még mások is, s persze a *Nyugat* oly mértékben központi szerepbe kerültek ekkor az irodalomban, hogy nehéz lett volna „objektív” szerzőt találni, ellenfelet inkább. Kétségtelen alkalom volt tehát a kételkedőknek, hogy vajon nem a díjat hálálja-e meg az esszé szerzője, amikor „izgalmas és forró”, „eleven ízlésre nevelő” könyvnek minősíti, a szám élén. (Ignotus Pál Illés Endrét a *Nyugat* és az *Új Magyarország* „közös dédelgetettjé”-nek tartja egy idetartozó később idézendő hozzászólásában.¹¹⁰¹) Illés Endre majdnem végig felsőfokon beszél Schöpflin irodalomtörténetéről, bevezetőjében felidézve egy Schöpflint illető „legendá”-t, „sunyi bók”-ot, ami Schöpflin nevéhez az „akadémikus forradalmár” szókapcsolatot társította.¹¹⁰² Felidézi a könyv születésének történetét, azt egészen 1912-ig visszavezetve, a *Husadik Századba* írt kettős, Ady és Móricz portréra hivatkozva, a Gorkij számára írt irodalomtörténet-vázlatig.¹¹⁰³ Szembeszáll azzal a vélekedéssel, hogy egykorúan nem lehet maradandó értéket megállapítani. Gyulaihoz hasonlítja Schöpflint, még írói metódusában is, abban is, hogy mindketten „ellenálló közegben harcoltak”. Csak amíg Gyulaira jellemző a „pattogás, zsörtölődés, megsértődettség és sértő agresszió”, Schöpflinből „hiányzik a konokság, a norma kíméletlen alkalmazása, a választott prédára való esküvés, amely végül is

¹⁰⁹⁸ Keményfy János: A *Nyugat* irodalomtörténete. Válasz Schöpflin Aladár „vitatkozás”-ára. *Budapesti Szemle*, 1937/721. sz. [december] 383–384.

¹⁰⁹⁹ Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a huszadik században. *Nyugat*, 1937/4. 289–290.

¹¹⁰⁰ Az 1937. évi Baumgarten díjkiosztó (a szokásos módon) január 18-án volt. A sajtóban már 1936 decemberében közzétették a díjazottak névsorát. Téglás János (összeáll.): A Baumgarten–alapítvány ünnepei. Beszédek, megemlékezések. Budapest, Argumentum–Palatinus, 2000. 157–159. *** Illés Endre (1902–1986), író, műfordító. 1938-tól a Révai Könyvkiadó irodalmi vezetője, 1957-től a Szépirodalmi Kiadó igazgatója. A kérdéses időben, 1937-ben jelent meg François Mauriac *Fekete angyalok* című regényének fordítása a Franklinnál és Roger Martin du Gard *Vén Európájának* átültetése a *Nyugat* Kiadó gondozásában.

¹¹⁰¹ Ignotus Pál: Eliszaposodott irodalom. *Szép Szó*, 16. füzet, ötödik kötet, 1937/július – augusztus, 51–65.

¹¹⁰² Illés Endre: Schöpflin Aladár magyar irodalomtörténete. *Nyugat*, 1937/6. 399.

¹¹⁰³ Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom – Ady Endre és Móricz Zsigmond. *Husadik Század*, 1913. 13. évf. 26. k. 624–644; Uő.: A magyar irodalom a huszadik században. *Nyugat*, 1924/11. 17. évf. 761–804.

csak egyféle író és egyféle irodalmat ismer”.¹¹⁰⁴ A Schöpflint mindvégig jellemző látásmódját „strukturális teljességéből” vezeti le, abból, hogy a kritikus és irodalomtörténet-író mindig a társadalomból vezeti le az irodalom gyökereit. Dilthey szellemtörténeti hatását vagy inkább párhuzamát látja itt Illés Endre. Nem bizonyít, s mi sem látjuk bizonyítottnak ezt a hatást. Egyetlen ponton vitatkozik Schöpflinnel, amikor ezt írja: „nem tudom a Nyugatot – ahogy Schöpflin mondja, s mások is állítják – határozott osztályelhagyásnak és balra való átvonulásnak érezni”. „Ady, Babits, Móricz, Kaffka, Tóth Árpád, Kosztolányi, Krúdy Gyula – mint a polgári és radikális integrálódás írói? Lényegük szerint inkább a tizenkilencedik századi, nehéz lélegzetvételű reformgondolatok folytatói ők. Mondanivalójuk könyvről-könyvre egyre elzárkózóbb koruktól, az osztályt szeretnék átnemesíteni, amelynek anyagából gyúrták halandó testüket, s amelyből való a lelkük is.”¹¹⁰⁵ Ebben az állításban távolról nézve van igazság – maga is hozzáteszi, hogy talán a nagyon fiatal Nyugatra jellemző volt az ilyesfajta osztályelhagyás –, de nem utal a folyamatokra, kevéssé számol az egyes életművekben beállt törésekkel, lelkesedésekkel és visszakozásokkal. A világháború hatásával, következményeivel.¹¹⁰⁶

A kezdeti, apja, Ignotus szellemével átítatott és általa is szerkesztett *Nyugat* megváltozását Ignotus Pál szenvedélyes dühvel támadja Schöpflin irodalomtörténetéről írva. Erős megszakítást tesz a folyóirat induló évtizede és a későbbi történések közé. Úgy dicséri Schöpflint, hogy rögtön alaposan le is fokozza. Könyve, írja Ignotus Pál „egy diadalmas szabadságharc törzstisztjének boldog elrévedezésével” tekint vissza. „Történelmi szerep az övé, olyanféleképpen, mint a *metteur-é, kinek irányításával a Nemzeti Dal* első cenzúra-mentes példányát kiszedték...” Minden „harcos vagy alkotó mozgalomnak vagy szervezetnek [...] megvan a *segédhivatala...*” S így folytatja: „Schöpflin Aladár a *nyugatos* magyar irodalom segédhivatali igazgatója, legbiztosabb kezű és legserényebb iktatója, anyakönyvvezetője, erkölcsi és szegénységi bizonyítvány szerkesztője, nehéz időkben, halk, szerény, hősi önfegyelemmel és áldozatossággal ült íróasztalánál, s keményen, bár minden kihívó taglejtés nélkül állt helyt jó helyről kapott eszméiért.”¹¹⁰⁷ Stilisztikai bravúr, ahogy az elismerést és maró gúnyt ritmikusan váltogatja, és egy-egy mellékmondattal – például: „jó helyről kapott eszméi” – végül az egyértelműen negatív, sőt, bántó tartományba lavírozza be az értékelést. A folytatás is ellenszenves: „Ő bizonyította be [...], hogy az új elvek és új

¹¹⁰⁴ Illés Endre: Schöpflin Aladár magyar irodalomtörténete, 401.

¹¹⁰⁵ Illés Endre: Schöpflin Aladár magyar irodalomtörténete, 404.

¹¹⁰⁶ Erre vonatkozóan ld. Tverdota György: Meghasonlott nyugatosok. In uő: *Hagyomány és lelemény. A magyar irodalmi modernség első hulláma*. Budapest, Kalligram, 2018. 41–50.

¹¹⁰⁷ Ignotus Pál: Eliszaposodott irodalom, 52.

szépségek befogadására a közepszerűség is képes. Ha jól megmagyaráztak neki valamit, elhitte, sőt gyakran meg is értette, s vezéreinek nézeteit [...] megbízhatóan és savtalanul továbbította [...] Fél Ignotust lefordította középiskola-képesre, Osvát Ernő sokszor bogaras, de mindig ragyogóan megokolt értékeléseit az évvégi értesítők higgadt hangnemében vetette papírosra, ma pedig a Babits Mihály és Basch Lóránt szelleméből kisarjadt akademizmus hitelének öregbítésén fáradozik...¹¹⁰⁸ A felvezető, a becsületsértést súroló személyeskedés azért meglepő, mert az 1905-ös születésű Ignotus Pálnak a húszas évek közepéig nem lehettek személyes tapasztalatai. (Nem érdektelen figyelni, hogy az „öreg” Ignotusnál találunk-e ilyen tartalmú és ilyen erős személyes megállapításokat? Erős kritikát igen, bőven találunk, de a sértésig menőt nem. Ignotus Pál apja nevében, szellemi öröksége képviselőjében veri el a port Schöpflin irodalomtörténetén.¹¹⁰⁹

A személyeskedő, indulatos megjegyzések után következik az érdemi bírálat. A könyv „első harmada derék munka”, írja, s kifejtően ismétli, időnként erősebb szavakkal bővíti az 1880 és 1905 közötti időszakról a Schöpflin által írottakat. Gyulai szerepét a hivatalos irodalomban, így Ignotus, „a nacionalistább és sok téren modernebb Beöthy Zsolték vették át [...], akik amennyivel hajlékonyabbak voltak egy irányban [az olcsó fordulatokkal, az üzletszerű bájjal szemben], annyival merevebbek, kirekesztőbbek voltak másfelé”. Az irodalmi forrongást az „elmebaj” és a „nemzetgyilkosság” területére utalták. Ez a korszak volt az „állóvíz” ideje, amelyben „mint Schöpflin Aladár hangoztatja, »eliszaposodik« a halak húsa”. A megfogalmazás ugyan találó, de nem tartja elég mélynek Schöpflin elemzését, „nem lévén érzéke a nyelv és az artisztikum iránt”, és hiányolja Schöpflin elméleti műveltségét. Ezekből a fogyatékből hiányok sora következik, a magyar tudományos gondolkodás megújításának képviselőiről (Pulszky Ágost, Pikler Gyula, Grünwald Béla, Acsády Ignác, Mocsáry Lajos) és a külföldi bölcselőkről (Herbert Spencer, Freud, Taine) való nem tudást rója föl neki.¹¹¹⁰ Ezzel szemben kiválóan meg van elégedve apjának, Ignotusnak méltánylásával – „Ignotus egyéniségének és szerepének méltatása a könyv legszebb lapjai közé tartozik” –, s a többi alapító „irodalompolitikus”, Osvát és Fenyő értékelését is méltányosnak tartja. De vissza is veszi az elismerést: felrója Schöpflinnek, hogy az „új

¹¹⁰⁸ Uo.

¹¹⁰⁹ A mély polémia Ignotus és a *Nyugat* között lényegében Babits személyét találta el. Ignotus hangja nem sértett, még visszavágó cikkében is kiegyenlítésre törekvő, közös és korrekt múltat-idéző. Schöpflin nevét nem említi. *A Nyugat útja. Ignotus a Nyugat közönségéhez*. Elmondta 1930. január 14-én este a budapesti Zeneakadémia kamaratermében. Budapest, Lőrincz Ernő bizományos könyvkiadó kiadása, 1930; Babits Mihály: Ignotus-ügy. *Nyugat*, 1937/2. 159–160; Ignotus: Ignotus-ügy és Babits-eset. *Szép Szó*, 1937/március, V. kötet 12. sz. 149–154.

¹¹¹⁰ Ignotus Pál: Eliszaposodott irodalom, 55–56.

gazdákat” is „megérti – s tudván a tudandókat, mi is megértjük őt ebben”.¹¹¹¹ A sérteni is akaró iróniát fokozza, amikor azt írja, „Schöpflin kérlelhetetlen. Mint fetist imádja: nem a Nyugatot, hanem a Nyugat nevű céget. A mindenkori cégfőnökét tiszteli, bár önérzetes kegyelettel az eltávozottak iránt.”¹¹¹² A lelkekben eleven traumát nem akarja, nem tudja megérteni, a nyugatosok meghasonlottságát, amit nem feltétlenül, vagy egyáltalán nem erkölcsi defektus okozott, hanem a történelmi trauma.¹¹¹³ Vitatkozik Ignotus Pál a *Nyugat* politikálását illetően is, egyetértőleg idézve apja szavait a *Szép Szóból*, összegezve azután így: „[n]em egy párt politikája volt, az irodalom politikája [...] ellentétben a politika irodalmával. A 30-as évek *Nyugatját* „az ellenforradalom után megindult nacional-antiliberalis *Napkelet* társaságába” beérkezett lapnak tartja.¹¹¹⁴ Kétségtelen, hogy Ignotus Pál – apjával természetes szellemi összeforrottságában, az ő gondolati erejét is érezvén – nem tett világnézeti fordulatot, hanem azt erős iróniával képviselte, olykor az intranszigienciáig elmenően.

A legújabb korhoz érve – itt valóban elemeire esik szét Schöpflin könyve – ismét hiánylistával áll elő. Nagyrészt jogosan. Kifejezetten sértő, amikor Schöpflin intézményes tisztségeinek (a *Nyugat*-színikritikusa, Baumgarten-alapítvány tanácsadó testületi tagja, a Franklin-lektora) felsorolásához hozzáilleszti, csak azt ismeri, amit „hivatalból ismerni köteles”. Felsorolja, mi minden maradt ki Schöpflin látóköréből: a roosevelti példa, a német „*bodenständig* kollektívizmusok” magyar párhuzamosságai, Huizinga, Mannheim, Ortega, Julien Benda, Maritain”; nem látja Proust, Gide, Thomas Mann, Malraux, Huxley szellemiségének és Chesterton, Alfred Polgar, Karl Kraus és Franz Kafka „stílusának” hatását.¹¹¹⁵ Iróniával „elnézi”, hogy Schöpflin nem kíséri figyelemmel, „hogyan lép perverz nászra nálunk a fajvédelmi gondolat a szociálissal [...] nem tud az »urbánus« és a »rusztikus«, az »európai« és a »népi« irányok ellentéteiről...”¹¹¹⁶ A hiányok valóságok, az „arckép-tár”-ra szűkülő könyv téves, a tartalomnál többet ígérő címe ismét visszaüt, sorolja is Ignotus Pál „a szerkesztői barátság hálójának szálain csimpaszkodó nevek tömegé”-t. A Szép

¹¹¹¹ Uo.

¹¹¹² Ignotus Pál: *Eliszaposodott irodalom*, 57.

¹¹¹³ Ld. Meghasonlott nyugatosok, i.m. Tverdota György tanulmány egyfajta irodalmi prozopográfia, kollektív pálya-konfliktus elemzés, amely azt a feszültséget vizsgálja, ami „a modernség akarása és [az] egyes alkotókat nyűgöző társadalmi-kulturális beágyazottság tehetetlenségi ereje között húzódott”. A meghasonlás nem közösségen belüli vitákat jelent, nem egymás közötti nézeteltéréseket, hanem az egyes alkotók önmagukkal folytatott viaskodásait, töprengéseit. A feltűnő ebben a jelenségben a kortársakat érintő egyidejűség. Azaz a modernség és a konzervatívizmus csatájában a Nyugat első nemzedékéhez tartozók egyre többet fedeznek fel magukban a konzervatív értékekből. Tverdota György tanulmánya nem veti fel az erkölcsi megingás kérdését.

¹¹¹⁴ Ignotus Pál: *Eliszaposodott irodalom*, 59.

¹¹¹⁵ A stílus fogalmának használatát elégtelennek látjuk, az említett írók mély szemléleti hatással voltak korukban, nem feltétlenül a magyar írói társadalomban.

¹¹¹⁶ Ignotus Pál: *Eliszaposodott irodalom*, 60–61.

Szó kihagyott szerkesztőinek – mondja –, nem fáj a „nevek moslékjában” való elmaradt „úszkálás”. De József Attila kihagyását, értékeinek nem felismerését szóvá teszi, de nem üti érdemben helyre. Csak annyit ír vele kapcsolatban, hogy „kihez foghatóan igaz és nagy költőt fényszóróval hiába kutatnak az újnjugatos gárdában”.¹¹¹⁷ Az újnjugatos korszak ismét „állóvíz irodalom, eliszaposodott húsú” halakkal, fordítja Schöpflin ellen annak saját szavait, hogy a végén leszögezzé, a *Szép Szó* indokoltnak látta megindítását, mert azt éppen az ilyen „émelyítő tünetek”, az „elkenő és elsekélyesítő közéleti és irodalmi stílus” ellen hívták életre.¹¹¹⁸ Az induló évtizedben – újraolvasva a *Nyugat* számait – a kiugró értékek gyors egymásutánban felszínre hozása mellett feltűnően sok a kétes értékű hordalék, a mára elfelejtett szerző és mű. Csak kellő óvatossággal szabad szembefordítani egymással a korszakokat, hiszen az első korszak majd minden egykorú narratívában a „harc”, az „ostrom” fogalomkörében értelmeződik.¹¹¹⁹

Ignotus Pál nemzedéktársai közül – talán némi meglepetést okozva – Schöpflin Gyula is védelmébe vette apja könyvét, a *Nyugat*-beli írások sorában harmadik megszólalóként.¹¹²⁰ Apa-fiú megszólalás ismét. Ez azonban alig több, mint érzelmes rádöbbenés, hogy heves ifjúkori forradalmi elégedetlensége, ami az apjától egy időre világnézetileg élesen elválasztotta „egy zavaros, nem mindennapi gyerekkor” terméke volt, mely beérte „szimplista magyarázatok”-kal és „sofort program”-ra készítette.¹¹²¹ Azt érezte, érezték (többes szám első személyben ír), hogy „apáink nemzedéke előttünk zavaros módon, elárult, elhagyott valamit, aminek megmentése vagy megszerzése a mi feladatunk, kizárólagosan és saját eszközökkel”.¹¹²² Ez az apjáról való leválás Schöpflin Gyulát – az Eötvös Collegiumon át – egy előzetes vizsgálati fogságba vezette, majd a civil életbe, s a legális kommunista folyóirat, a *Gondolat*¹¹²³ munkatársai közé. Ebben a közegben talált irodalmi barátságokra, főként az írókéra, Bálint Györgyére, Radnóti Miklóséra.

Erényi Gusztáv¹¹²⁴ – a *Nyugat*nak nem igazán jellegadó megszólalója – munkássága csaknem ismeretlen. Nincsenek adataink arról, miért kérte vagy kapta a feladatot, hogy

¹¹¹⁷ Schöpflin Gyula: Az apám könyvéről. *Nyugat*, 1937/6. 406–408.

¹¹¹⁸ Ignotus Pál: Eliszaposodott irodalom, 65.

¹¹¹⁹ Ld. Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*. Budapest, Univesitas, 2018.

¹¹²⁰ Ignotus Pál 1901-ben, Schöpflin Gyula 1910-ben született.

¹¹²¹ Schöpflin Gyula: Az apám könyvéről, uo.

¹¹²² Uo. 407.

¹¹²³ *Gondolat* (1935 [január]–1937 [november]): legális kommunista folyóirat. Az első évben Nemes Nagel Lajos indította meg, 1936-ban egy számot Déry Tibor szerkesztett Vértes Györggyel, aki utána átvette s továbbvitte a folyóiratot. Ld: Hegedős Mária (szerk.): *Gondolat antológia*. Budapest, Magvető, 1978.

¹¹²⁴ Erényi Gusztáv [névváltozat: Erényi, Gustav] (1889–?), hírlapíró, író. Fellelhető művei: *A „Faust” philosophiája. Szemelvények egy nagyobb tanulmányból*. Budapest, Globus, 1911; Gustav Erényi: Graf Stefan

Schöpflin könyvéről írjon. Nézőpontján, kifejezésein is látszik, hogy nem a kritikai élet rendszeres, hagyományba gyökerezett résztvevője. Dickenst idézve – „to begin with” – „kritikai csúcsteljesítmény”-nek nevezi a könyvet.¹¹²⁵ Az angol kritikai értékítélet-hozatali sémát mint a magyar közszellemből hiányzót jelöli meg. Egy figyelemre méltó mondatát idézzük: „[n]em vagyunk kritikus nemzet, sem művészi, sem pedig társadalmi téren. Szeretünk valamely párt, érdekcsoport vagy múltó konjunktúra szemszögéből szenvedélyesen állást foglalni, de hiányzik mentalitásunkból az az összetevő, kiegyensúlyozó, sajátmagunkat ösztönösen sajátmagunkkal szembesítő vonás, ami angol viszonyok közt még a napisajtó legkülönbözőbb rovataiból is kirí.”¹¹²⁶ A könyvet egyben sikeres kritikátörténetként is értékeli, de felhívja a figyelmet arra, hogy a Schöpflin az általa magasan méltatott Gyulaival szemben „poláris beállítottságú”, azaz nem is akarja sem a „törvényhozó”, sem a „törvénykező” tisztét betölteni. Schöpflint nem tartja „beckmesseri” alaptermészetűnek, hanem nyitottnak, aki a művekből kiolvasható vállalások alapján ítéli meg a műveket, de azt is jelzi, sok a „professzionista nagyképűséggel” működő kritikus is. A könyv befejezésén sajnálkozik, mint mindenki más: „a jelen csapatszempléjévé simul [...] a befejezetlenség atmoszférája az író és olvasót egyaránt bizonytalanra teszi. Erényi írásának címe: *Schöpflin, a kritikus*. A kritika címe „felel” a könyv címébe rejtett műfaji, megközelítési határátlépésre. Erényi kritikusként tartja Schöpflint, könyvét kritikai tapasztalatösszegzésnek, mely a végén megenged magának nagyon szubjektív, esetleges személyes megjegyzéseket is.

A *Nyugat*-beli megszólalók között volt Illyés is, hozzászólása csak pontosítás, úgy érzi, érdemtelenül kap elsőséget munkássága Schöpflinnél. A népiség jelentkezését a lírában Erdélyi Józsefhez kellett volna kötnie a folyóirat társszerkesztőjének,¹¹²⁷ a „Dél-Dunántúl bajait előtte[m] már Fülep, Kodolányi és Németh Imre is feltárta [...] Schöpflin megállapítja ugyan (ő állapítja meg először), hogy az irodalmi népleíró mozgalmat Nagy Lajos *Három magyar város és Kiskunhalom* című könyveitől kell számítani”, Illyés a maga szociográfiájának a harmadik vagy a negyedik sorszámot ítéli meg. (Fontos megjegyezni: Nagy Lajos azóta sem kapta meg az irodalomtörténetekben a munkásságának járó helyet.)

Tisza – ein Staatsmann und Märtyrer. Wien– Leipzig: Tal, 1935. *** A *Nyugat* repertórium mintegy tizenöt tétellel szerepelteti. Ezek irodalmi és pszichológiai érdeklődésről vallanak. Babits ismeretségi körében nem szerepel, sem a levelezéskötetek, sem a beszélgetőfüzetek, sem pedig Török Sophie naptáraiban nem szerepel a neve.

¹¹²⁵ „Marley was dead: to begin with” – Charles Dickens: *A Christmas Carol* [Karácsonyi ének] című regényének híres nyitómondata.

¹¹²⁶ Erényi Gusztáv: Schöpflin, a kritikus. *Nyugat*, 1937/7. 35–38.

¹¹²⁷ Illyés Gyula 1937-ben lett a *Nyugat* társszerkesztője.

Az érdemi megszólaló a *Nyugatban* Vas István, aki első – és mint utóbb kiderült, az életmű egészében is fontos szerepet betöltő – versét a *Nyugatban* közölte.¹¹²⁸ Mottója – mint Erényi Gusztáv – angol. Schöpflin Aladár működését a nagytekintélyű angol napilapról, a *The Times*ről vallott bon mot-val – „for confirmation, not for information” – adózik Schöpflin irodalomtörténetének. Nem vitatja el az esetlegesen megírható négy utolsó évtized irodalomtörténet megírásának jogát, s erre keresve sem találna jobb szerzőt Schöpflinnél, akit „finom szövetű konzervativizmus”-a a legalkalmasabbá tesz rá, hogy „a mindenkori újat megértse, és értékeiben meglássa az irodalomtörténet folytonosságát”. A vállalkozás persze nehéz, mert „irodalmi életünk sok kis különítményre bomlik, számos helyi bálvánnyal és makacs szemellenzőkkel.” Ennek ellenére úgy érzi, „a könyv aligha lepheti meg azokat, akik ismerik az irodalmi életünkben kialakult választékosabb közvéleményt”.¹¹²⁹ A magyar viszonyokra áttett Albert Thibaudet-nak tartja, akivel a francia kritikus irodalomtörténete is rokonítja, amelyben 1789-től egészen a kortárs, egyidejű jelenségekig mutatta be Thibaudet a francia irodalom történetét.¹¹³⁰ Elismeréssel fordul a portrék felé, különösen az Ady- és Babits-rajzokat tartja sikeresnek, de észreveszi, hogy esztétikai magyarázattal nemigen szolgál Schöpflin. Az, ami „izgató és titokszerű” nemigen mutatkozik meg Schöpflin révén. „Annál inkább, ami eredetükből és hatásukból látható és a társadalommal összefüggő. S ez a vonás is összekapcsolja Schöpflint és Thibaudet-t, aki azt a nézetet vallotta, hogy minden irodalom osztályirodalom, anélkül, hogy ez a nézet a materialista korlátok közé vezetne volna.”¹¹³¹ Ami Schöpflin irodalomtörténetének értékeit illeti, a legmagasabbra a *Nyugat* előtti írókról rajzolt portrékat tartja Vas István, „a kiegyezéstől a Nyugat indulásáig terjedő, melynek társadalmi kereteit az egyes írók inkább betöltik, mint áttörik, magában is megálló, egyöntetű korkép, s eddig senki sem tudta ennek a kornak a hangulatát ilyen kézzelfoghatóan és mégis finoman érzékeltetni”. Stilisztikailag is sokra becsüli ezt a könyvrészletet, „Schöpflin itt is hű marad kritikus nyugalmához, a jelenségeket inkább megérti, mint elítéli; a valóság annál élesebben alakul könyvében. Ez a leírás a nemesen rejtőzködő iróniának, kissé melankolikus megértésnek s személytelen ecsetelésnek – bármilyen furcsán is hangzik egy társadalomkritikai irodalomtörténet kapcsán – szinte parnassien remekműve”.¹¹³² Egyetértőleg végigköveti Vas István a Schöpflin detektálta társadalmi változás-folyamat. A

¹¹²⁸ Vas István: Apámhoz. *Nyugat*, 1937/17. 216–217.*** Vas István: Schöpflin Aladár irodalomtörténetéről. *Nyugat*, 1937/8. 129–132.

¹¹²⁹ Vas István: Schöpflin Aladár irodalomtörténetéről, 129.

¹¹³⁰ Albert Thibaudet (1874–1936), francia impresszionista kritikus, aki ugyancsak pluralista értékvilágot képviselt. Könyve: *Histoire de la littérature française – 1789 à nos jours*. Paris: Édition Stock – Delemain et Butelleau, 1936.

¹¹³¹ Vas István: Schöpflin Aladár irodalomtörténetéről, 129–130.

¹¹³² Uo. 130.

Nyugat indulását „hősköltemény”-nek tartja. A háborút követő kor leírásában kiemeli a „tiszteletreméltóan és kertelés nélküli” bátorságot, s annak hiányát, hogy a politikai szembenézés ezzel nem történt meg. Szépnek tartja Schöpflin szemérmes hazafiságát, ami a már idézett Kárpátok-hasonlatban fejeződik ki. Az egyetlen volt Vas a megszólalók között, aki mint írásművet is értékelte az irodalomtörténetet, s megjegyzi, hogy „telis-tele van [...] pontos és leleményes irodalomtörténeti epigrammával”. Ezzel is végzi a recenziót: „Ezek közül való ez is: » [...] az a tévhit fejeződött ki, hogy az irodalom sorsa a kritika kezében van, holott a dolog fordítva igaz: a kritika sorsa van az irodalom kezében.« Ez a büszke szerénység kíséri végig Schöpflin egész működését”.¹¹³³

Bálint György is megszólalt a *Nyugatban*. Írásának műfaja inkább helyreigazítás vagy glossza, pontos mutatója a Schöpflint érő támadások során születő csúsztatásoknak, pontatlan idézésekből épülő tézisek kisebbfajta vitaháborújának. Írásbeli hadjáratról beszél Schöpflinnel kapcsolatban, s Ignótus Pál kérlelhetetlen írását az „ámok-műfajnak jól fejlett teljesítményei” közé sorolja.¹¹³⁴

A korszak új kritikus-nemzedékének egyik legjobbjá, Németh Andor az *Újság*¹¹³⁵ oldalain vonta meg a könyvnap mérlegét, kiemelve Schöpflin könyvét, s annak nagy teret szentelve.¹¹³⁶ A szerző státusát „irodalom-referens”-ként határozza meg, aki „egyenletesen sima, inkább megfontolt és tapintatos, mint viharosan igenlő vagy visszautasító” tevékenységet végez. „[O]kka, oktanul” előlegezett bizalma megcsappant a könyv olvasásával. A könyv „egyedül élvezetes fejezetei” a *Nyugat* létrejöttét megelőző észrevételek. Ezekkel is elégedetlen, mert szenvtelennek ítéli a közelítést, s úgy tartja, hogy a korszaknak csak a legprominensebb tényezőivel foglalkozni” a „legkényelmesebb módja az

¹¹³³ Vas István: Schöpflin Aladár irodalomtörténetéről, 132.

¹¹³⁴ Bálint György: Új, sőt legújabb tárgyilagosság. *Nyugat*, 1937/10. 298.

¹¹³⁵ (Az) *Újság* (1903–1944): Tisza István konzervatív liberális irányának orgánusaként indult Gajári Ödön főszerkesztésében. Mindenféle radikalizmus ellenében lépett el, a nemzeti forradalmias hangtól rettegő liberális polgárság támogatóként vette körül. Indulásának évében 15.000 példányban jelent meg, 1913-ban pedig már 65.000-re növelte példányszámát, a legnépszerűbb politikai napilapok egyike volt. Híres munkatársai voltak az 1903–1909 közötti években Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond is. 1925-ben (ekkor Kóbor Tamás neve állt a lap élén) a címlapján közölte Somogyi Béla meggyilkolásának ügyében tett leleplező vallomást, ezért a lapot felfüggesztették. Hat hét kényszerszünet után, névelő nélküli címmel indult újra, új évfolyamszámozással. Küldetését a következőképpen fogalmazta meg ekkor: „Tisza István nemzeti és liberális politikája támasztotta életre Az Újság-ot. Tisza István nemzeti és liberális politikáját akarja életre támasztani az Újság. Múltunkra elégedetten tekinthetünk vissza. A béke idején a felforgatással álltunk szemben, a háborúban lobogó lelkesedéssel szítottuk a harc tüzét. A forradalom idején az új alakulásnak a magyar nemzeti és polgári voltát reklamáltuk a radikálisoktól. A bolsevizmus alatt mi voltunk az egyetlenek, akik nyíltan megtagadtuk az engedelmséget és a román megszállás alatt számunkra külön szigorított cenzúrát létesítettek. Az ellenforradalmi időszakban meg nem szüntünk: a jog, törvény és igazság mellett a meggyőzés és engesztelés rendelkezésünkre álló eszközeivel küzdeni és soha meg nem lapulva a liberalizmus mellett vallottunk hitet.” A német megszállást követő napokban szűnt meg, számos lappal egyetemben.

¹¹³⁶ Németh Andor: Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. *Újság*, XIII. évf. 126. sz. 1937. június 6. 31.

irodalomtörténetírásnak, de nem a legtanulságosabb, s kivált nem akkor, amikor a tanulmány célja az ízlés és szemléletbeli változások megértése és indokolása”. Egy szellemes fordulattal úgy fogalmaz: ez magyarázza az „Ady inkubációs ideje körüli hiátusok”-at. Meglátásunk szerint ismét csak egy nemzedéki perspektíva-eltéréssel van dolgunk. Schöpflin Aladárnak a *Vasárnapi Ujságban* írott ezres nagyságrendű kis kritikája éppen hogy körülrajzolja-jellemzi a könyvtermés megközelítő teljességét, s ezzel is, az Adyról írottak tartalma nélkül is jól láthatóvá válik a közeg, amihez képest elsősorban Ady (de a későbbi nyugatosok) radikálisan újként jelent(ek) meg. A *Vasárnapi Ujságban* megjelent írások eddigre halott anyaggá váltak, ismeretlenül süllyedtek el az újabb nemzedékek számára. A „halottak letárgyalása után”-i „torlódás” Schöpflint megoldhatatlan feladat elé állította, „nem tud rendet tartani közöttük”. „[g]enerális névsorolvasás következik”. Schöpflin Karinthy értékelésében – Németh Andor igen nagyra becsüli¹¹³⁷ – igaztalannak tartja a tételt, hogy „még mindig nem foglalta össze teljes értékű műben, amit a világnak mondani tudna”. (Hosszú vitát lehetne folytatni róla, hogy Karinthy apró írásokból álló életműve valóban „hiányos”-e.¹¹³⁸) Nagy Lajos és Zsolt Béla „felcserélése” – Nagy Lajosról írja Schöpflin, hogy „senki sem rajzolt a pesti polgárról olyan rosszmájúan satírikus képeket, mint ő” –, azaz Zsolt Béla kisebbitése személyes indíték miatt is fájhatott Németh Andornak, az nevezetesen, hogy mindketten a *Világ* oszlopos szerzői voltak. A zsurnalisztika – márpedig ez Zsolt Béla működésének terepe – Schöpflin szemében kevesebbet ér, s ezt Németh Andor nem fogadja el. A zsurnalizmus ugyancsak monográfiát érdemlő probléma, de kétségtelenül más fajsúlyú Kosztolányi Dezső és Zsolt Béla újságírói tevékenysége. Kosztolányi életművében az esztétikai érték tekintetében az írások rövidegsége, alkalmissága – kivéve a kifejezett politikai cikksorozata illetve Pardon-rovata a 20-as évek elején – nem jelent más minőséget. Kifogásolja Németh Andor, hogy Schöpflin „irodalmi világképének centruma Babits”, akinek minden műfajban mutatott teljesítménye előtt Schöpflin „hódolva hajt térdet”. Mint valami „barokk serenissimust” [fenséget, uralkodót – Sz. Á.] „körültömjénezi”. S ebben a „hétrét görnyedő hódolat”-ban a *Nyugat* „mindennapos, szinte kötelező gyakorlatát”-t látja. Meglepő, hogy Németh Andor, aki József Attilát nemzedéke – és nem is csak nemzedéke – legnagyobbjának tartotta, szó nélkül hagyta Schöpflinnek kétségtelenül tetten érhető tompalátását. Nem ismert

¹¹³⁷ A nemcsak Schöpflint, és Babitsot, de a folyóiratot is megsebezni szándékozó Németh Andor kritikát értelmezi: Tverdota György: *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*. Budapest, Balassi, 2009; *Németh Andor. Válogatás az otthonlanságra*. Budapest, Balassi, 2010. 262–263.

¹¹³⁸ A *Nyugat* tematikus Karinthy-számában írja Schöpflin: [v]égyzetszerűnek tűnik fel, hogy legszélesebb ívelésű és legkoncentráltabb művét egy rá nézve tragikus aktualitásról, egy friss külső élményről, az elszennvedett agyoperációról írta. Ebben erőteljes összemarkolással fogott meg valamit, amiben benne volt a halálközelség, az egész gondolatvilágának vezető szólam. [...] Ebből kellett olyan műnek születni, amelyben benne van egész lényege, mindaz, aminek elmondására küldetett erre a földre.” *Nyugat*, 1938/10. 238.

az a levél, amelyet Schöpflin írt ezután Németh Andornak. Csak Németh Andor válaszát ismerjük, két héttel az ismertetett „szigorú és tárgyilagos” kritikája után. A *Társadalmunk* című lapban György László bulvár-interjút közölt Schöpflinnel. A cím is ezt mutatja: *Kuruttyolnak a békák!* – áll az oldal tetején nagy betűkkel.¹¹³⁹ Az interjú jelzi, hogy „Schöpflint a Franklin-Társulat igazgatóságánál (sic!) kerestük fel” – a valóságban az Egyetem utcai épületben. Ezzel a gesztussal utal Schöpflin kettős kötődésére, s egyben könnyebben köti a *Nyugatot* is hatalmi pozícióba. Az interjúból kitetszik, hogy Németh Andor kritikája kifejezetten érzékenyen érintette Schöpflint. Azt mondta az interjúvolónak Németh Andorról, hogy „nem tartottam olyan jelentősnek, hogy irodalomtörténetembe bevegyem [... így] ez a kritikája is teljesen jelentéktelen számomra”. A beszélgetés kiugratott címekkel végigmegy Németh Andor kritikájának számos érzékeny pontján, (Bródy Sándor értékelése [rőla Schöpflin ugyancsak azon a véleményen volt, hogy tehetségét „elfecsérelte, ezért nem hozhatta létre azokat a remekműveket, amik tehetségével arányban állottak volna”], Babits, *Nyugat*, a *Nyugattól* elkülönülő, önmagát függetlenítő új nemzedék, fiatal folyóiratok), s végül az olvasótól elköszönve, az írását az elhangzottakhoz hűnek mondó György László további „ribilliót” vár.¹¹⁴⁰ A „veszekedés”, a kiújuló vita el is érkezett, Németh Andor válaszolt Schöpflinnek. A tét megemelkedett, immáron – ez Németh Andor írásának felcíme is – *A kritika becsületéért* (és becsületéről) folyik a vita.¹¹⁴¹ Németh Andornak van inkább igaza: Schöpflin valóban „súlyt helyez annak a megállapítására, hogy a huszadik század magyar irodalma némi korrektívumokkal azonos a *Nyugat* történetével”. S ennek folyományaként „azonosítja a *Nyugat* íróit a *Nyugattal* mint folyóirattal”. Élesen vág vissza Németh Andor a Schöpflin interjúnak, amikor azt írja: „A *Nyugat* [...] a megindulásakor uralkodó irodalmi irányzatok *akkori Schöpflinjeitől* [kiemelés – Sz. Á.] észre sem vett »jelentéktelenségek« szócsöve volt.” Azaz Schöpflin 1937-es álláspontját visszavetíti azokra az évekre is, amikor az nem volt igaz. Schöpflin nagyon erősen látta a különbséget a kor egy divatra, szemléletre felesküdt, elfogadott, olvasott szerzői és az egyszerűség kedvéért induló „nyugatosok” között. Németh Andor Ignóus jelentőségét lejjebb veszi, az igazi szerkesztőnek Osvátot nevezi meg, „akitől semmi sem állott távolabb az exigenciák tudományától, szívós

¹¹³⁹ György László: *Kuruttyolnak a békák!* – mondja Schöpflin Aladár a kritikusi támadására. *Társadalmunk*. 1937/25. VIII. évf. június 18. 5–6. *** György László (1909–1960), újságíró. A *Pesti Napló* színházi és filmkritikusaként indult, s ezekkel a művészeti ágakkal foglalkozott élete végéig. 1957-ben az induló *Film, Színház, Muzsika* munkatársa lett.

¹¹⁴⁰ Schöpflin a *Nemzet* című lapban úgy nyilatkozott, hogy magánbeszélgetést folytatott György Lászlóval, s hogy „ravaszul visszaéltek jóhiszeműségével”. György László igen hevesen cáfolta ezt a tényt a *Társadalmunk* következő lapszámában.

¹¹⁴¹ Németh Andor: *A kritika becsületéért*. Levél Schöpflin Aladárhoz. *Újság*, XIII. évf. 138. sz. 1937. június 20. 31.

kitartással közölte a maga névtelenjeit, szinte minden egyes felfedezésével megbolygatva s kérdésessé téve a kialakulóban lévő munkatársi tekintély-konstellációt”. Mit csinál ezzel szemben Schöpflin? Az „istenek időtlen Olimpuszává idealizálja a Nyugatot, másfelől megtagadja a mitikus őstörténetének félisteneit, és csak azoknak a nevét jegyzi fel az utókor számára, akik még mindig possibilisek.” Ezen segíthetett volna, ha személyes hangot használ. Az elfeledettek közül kiemeli Bán Ferenc nevét és regényét, amelyet – *Szerdától szombatig* címmel – 1910–11-ben folytatásokban közölt a *Nyugat*, mert Osvát remeknek tartotta. Ezt a véleményt osztja Németh Andor is, de csak annyit jegyez meg, hogy „indusztriális korban” élnek, s az, hogy valaki üzletnek bizonyul, az az esztétikai értékelés szempontjából meglehetősen irreveláns”. „Tömérdek helyet” foglalt el Bán Ferenc regényének közlése a *Nyugatban*, s Németh Andor azt tartotta volna helyes kérdésnek – Schöpflin helyében talán? –, hogy megvizsgálja, érdemes volt-e erre a figyelemre a regény szerzője. A kérdés ugyan érdekes, s ma sem volna érdektelen a *Nyugat* ilyen felfedezettjeit újból végigolvasni és szerepüket gondosan felülvizsgálni, de ez a kérdés szétfeszítette volna Schöpflin kereteit. Az iskolamester típusú, a halhatatlanságba szóló belépőjegyeket osztogató kritikus-típus és a „fragwürdig”, azaz a létnek és a művészetnek kétes voltát beismerő kritikus között tesz különbséget. Ez utóbbi „beéri azzal, hogy [...] kifejezze azt, amit egy alkotásban, vagy az alkotás mögött észrevenni vél”. Ha irodalomtörténetében nem is, de kritikus munkájában egyértelműen ezt képviselte Schöpflin.¹¹⁴² Befejezésül Németh Andor hozzáteszi „egyébként engedje meg, hogy biztosítsam változatlan nagyrabecsüléséről”. Németh Andor levélzárása ugyan értelmezhető volna ironikus keretben is, de mégis az hallik ki belőle, hogy a munka gazdagon elősorolt módszertani buktatói, reflektálatlansága ellenére is látja az elvégzett feladat jelentőségét.

Zsolt Béla – aki a vitakészséget, élességet tekintve, s ezt hangsúlyozza is – rokonlélek volt Ignotus Pállal és Németh Andorral – egy rövid írásban *A Tollban* kelt ki Schöpflin

¹¹⁴² Bán Ferencnek (1885–1938) és regényének esete azért is figyelmet érdekel, mert Bán 1938-ban meghalt, s a nekrológot róla éppen Schöpflin írta. Eppen hogy hiányolja Schöpflin a lapok méltó megemlékezését Bánról, s azoktól a lapoktól különösen zokon veszi a sablonos elparentálást, amelyeknél dolgozott. „Bán Ferenc szépen indult. A *Nyugat* korai idejében jelent meg e lapokon egy regénye, *Szerdától szombatig*. Erős és új hangja volt, az apró részlet-megfigyelések tömegéből felépítve mondta el néhány ember sorsának fordulását négy nap alatt □ a részletek, apró megfigyelések realizmusának első jelentkezése volt irodalmunkban. Erről az írásról viták voltak az írók között, akkor még szokás volt vitatkozni egy-egy műről, az irodalom érdekelte legalább az írókat, □ voltak, akik Osváttal élükön nagy tehetségnek tartották Bán Ferencet, de meg kell mondani, voltak olyanok is, akik ezt vitatták. [...] Halála alkalmából, hogy rá gondolok, az az érzésem, hogy igazságtalanság történt vele.” Schöpflin Aladár: Bán Ferenc. *Nyugat*, 1938/6. 472. *** Jó példa ez a kritikus versus irodalomtörténész pozíció változtatása kedvezőtlen következményére.

könyve ellen.¹¹⁴³ A könyvet olyan „compass”-nak mondja, „amely a pillanatnyi erőviszonyokat tükrözi, s nem bonyolult, sokágazatú folyamatot, amelynek a részvénytársaságok és közkereseti társaságok, tehát a Franklin Társulat és a Nyugat k.f.t. csak tünetei vagy illusztrációi”. Zsolt bizonyos benne, hogy az irodalomtörténeti utókor – azaz mi – „nem Schöpflin vállalati és klikk címtárát, hanem a róla szóló bírálatokat, sőt, pamflet-cikkeket is használhatóbb kútforrásoknak fogja értékelni”. A Schöpflin „irodalmi és társadalmi közegeit” megrajzolójának indokolt esetben feladata a recepciótörténet leírása és értékelése. Ezért ezt meg is tesszük. De nem feltétlenül vetítünk rá egyetértőleg Schöpflinre minden kritikus észrevételt, a kritikák sokat mondanak el korukról, azaz az 1914/1918/1919/1920 után a hosszú társadalmi traumasorozatban beállt változásokról, a 30-as évek végéről és annak nemzedéki, világnézeti, mentalitásbeli tagoltságáról, s egyben árnyaltabb többszálúságáról, mint Schöpflinnek kétségtelenül egye inkább elbizonytalanodó mércéjű irodalomtörténetéről. Zsolt Béla a két megnevezett gazdasági és irodalmi vállalkozást „jótálló vignetta”-osztó helynek tartja. Kétségtelen, a könyvkiadás üzlet, mérhető ennek nyomán is az írói siker. Bár ami a *Nyugatot* illeti, a k.f.t. működési forma nem volt üzleti garancia semmire. Azt pedig, hogy a Nyugat egyáltalán mikor, milyen közgazdasági-vállalkozói státusban jelent meg, külön kell(ene) vizsgálni, amire Zsolt Béla sem vállalkozik. Vádolja viszont Schöpflint azzal a különben tényleges életrajzi adattal, hogy néhány évig a *Szózat* munkatársa, közreműködője is volt. Munkáját nem látja többnek, mint – még a zsurnalizmus rangját is megvonva tőle – „monstruózus kommuniké”-nak, „szöveges aukció-árjegyzék”-nek „raktáron maradt írók és könyvek kelletésére”.

Ideologikus bírálatot várnánk a szociáldemokraták elméleti folyóiratában, a *Szocializmusban*.¹¹⁴⁴ A várakozást a folyóirat profilja is alátámasztja, de a szerző is. Fejtő –

¹¹⁴³ Zsolt Béla: *Árjegyzék. A Toll, 1937/157–179.* *** *A Toll* (1914; 1929–1930): Az első évben – világháborús év volt, s ezért nem élhetett tovább a lap – főként a *Nyugat* írói (Kosztolányi, Karinthy, Szini Gyula, Nagy Lajos, Somlyó Zoltán, Gábor Andor és mások) jelentkeztek benne. Újrindításakor, 1929-ben Zsolt Béla így foglalja össze a hetilap célját: „Az élet, az események alakulása, a válság nagy mozdítmánya nem szokott programot adni – az élet nem jósol, és nem ígér és nem vállal semmit – az élet él és cselekszik. Akik ezt a folyóiratot csinálják, az élet krónikásai akarnak lenni, de életnek nemcsak azt látják, hiszik és vallják, ami odakint, a valóságban, hanem azt is, ami bent a szívben és az értelemben történik. Programot tehát ennyit adunk csak: néhány nevet. Az író neve, úgy érezzük, nem pusztá tulajdonnév – jelkép az örök változás tengerében, mint a kaleidoszkóp hármastükre, három változatban, mert mindig megújuló lehetőségét jelenti az ember megváltásának – hitet és hűséget a szépség és jóság és igazság szentháromságában.” Utóbb a főszerkesztő határozottabban is összefoglalta, mit akar a lappal: a kritikának jogaiba való visszahelyezését, a háború után összekuszált fogalmak tisztázását, a magyar szellemi közvélemény felfrissítését. A kritika terén legnagyobb tette az emlékezetes, Kosztolányi Dezső keltette revíziós Ady-vita volt. (Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről. *A Toll, 1929/13. 7–21.* A vita feldolgozását ld. Veres András: *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény.* Budapest, Balassi, 2012) *A Toll* jellegadó szerzői a főszerkesztőn kívül Németh Andor József Attila, Karinthy Frigyes, Ignótyus Pál, Márai Sándor, Komlós Aladár, Pásztor Árpád voltak.

¹¹⁴⁴ *Szocializmus* (1906–1918, 1922–1938, 1945–1948), az MSZDP elméleti, politikai, közgazdasági és társadalmi folyóirata. A megjelenésében beálló szüneteket, illetve eltűnését a forradalmak bukása, az első

csakúgy, mint Ignotus Pál – a korszak egyik harcos vitatkozója, ideológiai csaták résztvevője, és József Attila közeli barátainak egyike.¹¹⁴⁵ Schöpflin levélben köszönte meg a Fejtő bírálatot, ironikus indítással: „Kedves Kollégám, köszönöm, hogy elolvasta a könyvet, mielőtt írt róla”¹¹⁴⁶ Ez a formula jelzi, hogy Fejtő nemcsak a névmutató alapján olvasott bele a könyvbe, mint a hiánykereső cikkek többsége. Elismeri Schöpflin, hogy „a Nyugat centrumából nézi az irodalmat, meggyőződésem szerint a század nagy irodalmi eseménye a Nyugat. A levélzáró fordulat így hangzik: „Szívesen üdvözli régi híve”. Azért tartjuk ezt kiemelendőnek, mert Ignotus Pál mellett Fejtő Ferenc is a *Szép Szó* szerkesztője volt, de kritikája – ha néhány ponton megállapításai össze is csengenek az ifjabb Ignotuséval – az intoleráns, fölényes és sértő hangnemét nem vette át.

Fejtő Schöpflin karakterének elemzésével kezdi, „írói-kritikusi egyéniségét az az összeférhetetlenség teszi megkapóan érdekessé, amely emberi-írói habitusa és irodalmi eszményei között van” – írja. Az előbbi „mélységesen konzervatív, ennek a szónak nem politikai, hanem lélektani tipológiai értelmében; stílusa, fogalmazása, egész érzékenysége közvetlenül a »magyar klasszicizmus« életformájában gyökerezik”. Ha a külső jegyek alapján ítélnénk, írja Fejtő, „Schöpflin működéséről könnyen képzelhetnénk, hogy a »hivatalos« irodalom rendjének és erkölcsének őre, tisztos cenzora lehetett volna, Gyulai Pál egyik folytatója” és Horváth János kritikustársa. Csakhogy Horváth – „aki ugyancsak legyőzve konzervatív beidegzettségének ellenállását, bár fenntartással és erkölcsi elítéléssel, mégiscsak vonzódott az új irodalomhoz” – Tisza „leintése” nyomán visszavonulót fűjt, addig Schöpflin csatlakozott a nyugatosokhoz. „Schöpflin Aladárt [...] irodalomtörténeti szerepe teszi jelentékennyé, s még inkább *érdekessé*. E szerep, a közvetítő szerep fontos akkor is, ha történetileg voltaképp teljesen hatástalan maradt is [...] nem sikerült kibékítenie a két összeférhetetlen princípiumot, az újat és a régít”. A hiba nem a közvetítőben volt, hanem abban, hogy „osztályának többsége egészen vak dühvel viseltetett Schöpflin irodalmi pártfogoltjai iránt, közvetítésről, békéről hallani sem akart, a higgadt érvekre, a józan okosság szavára az irodalomban sem hallgatott.”¹¹⁴⁷ Nemzedéki különbségük okán közvetlen

zsidótörvény életbelépéséből következő 1938:XVIII. sz. törvény életbe lépése, illetve a két munkaspárt erőszakos egyesítése magyarázza. Az érintett időben (1934 és 1938 között) Mónus Illés szerkesztette,

¹¹⁴⁵ Fejtő Ferenc (1909–2008), író, kritikus. József Attila értékeinek korai felismerője volt. 1932-ben börtönbüntetésre ítélték ugyanabban a perben, amelyben Schöpflin Aladár fiát, Schöpflin Gyulát is megvádolták. Kettejük barátsága ekkor kezdődött. 1936-os könyvében, a Babits által is szorgalmazott – *Érzelmes utazásban* fejtette ki polgári életfilozófiáját. 1938-ban, sajtóperrel fenyegetve, elhagyta hazáját és a *Népszava* tudósítójaként működött Párizsban. A háború után nem tért vissza. Éles antikommunista volt. Az AFP közép-kelet európai szakértőjeként, számos nyugati politikai lap elemzőjeként nemzetközi hírnévre tett szert. *** Vítázott Németh Lászlóval és a népi mozgalommal, ld. Magyar narodnikik. *Szocializmus*, XXV. évf. 1935/1. 10–14.

¹¹⁴⁶ Schöpflin Aladár Fejtő Ferencnek, Budapest, 1937 VI/13. – *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 341.

¹¹⁴⁷ Fejtő Ferenc, 278.

tapasztalata nem lehetett Fejtőnek Schöpflinnek az indulása után nem sokkal kialakuló, kettős mezőben – a *Vasárnapi Ujság*, illetve a *Nyugat* (és Ady) – való helytállásáról, ami egyre inkább a modern irodalomnak és a *Nyugat*nak értékrendjének képviselőjét jelentette a konzervatív szellemiségű családi hetilapban. Kiemeli Fejtő, hogy „irodalmunk Trockijának, az öreg Ignotusnak jelentőségét, szerepét, értékét és hatását egy irodalomtörténet keretében s érdeme szerint *elsőként* méltatta. A mű szerkezeti, műfajváltási problémáit a többi kritikussal egyszerűen látja és bírálja. A kritika hangja itt éles, mivel a portrékká fogyó, halottak és élők között különbséget tevő szerkezeti bizonytalanságában „az idegenvezető megzavarodik”, „közhelyek szalmaszála után kapkod, bágyadttá válik [...] felszínes, gyöngé eszközökkel ábrázolja alakjait”.¹¹⁴⁸ Fejtő szerint Schöpflin modern irodalomtörténet kiegészítő szempontjait (irodalom-lélektan, bölcsélet, életforma, képzőművészeti stílusok, zene, tudomány, nyugati irodalmak, műfaji változások, statisztika) nemhogy elhanyagolta, hanem elhagyta. (Az életforma elhanyagolását nem tartjuk helytállónak. Schöpflinnek *A város* című esszéje erről szól, s láttuk, hogy a címszó alá számos könyv ismertetését, méltatását besorolhatjuk a *Vasárnapi Ujság*-beli kritikák közül is. Erről bizonyosan nem volt tudomása Fejtőnek, mert egy időközben megszűnt hetilapban korábban megjelent írásokról volt szó. Ez nem menti Schöpflin irodalomtörténetének hiányát, de jelzi az érdeklődést és azt is egyben, hogy Schöpflin belefáradt irodalomtörténetébe annak írása közben.) Mások mellett kevesli Lukács György szerepeltetését és értékelését, sokallja a „nullius libri”-vel jellemezhető írók protokolláris elősorolását. (Érdekes a bírálatban, hogy Fejtő Németh Andor, Ignotus Pál mellett, álszerénységet nem mutatva, saját magát is közvetlenül hiányolja.)

A szociáldemokrata napilapban a *Népszavában*¹¹⁴⁹ Bresztovszky Ede írt Schöpflin könyvéről.¹¹⁵⁰ A *Nyugat*, mondja, valamikor harc volt, most irodalomtörténet. „A Nyugat óriási rész. De nem egész. A Nyugat folyam. De nem óceán. A Nyugat korszak. De nem egyetemes történelem.” A cím és a fókusz összhangtalanságát rója föl a könyv hibájának, egyébként „[k]itűnő ennek a könyvnek jóformán minden megírott sora”. A Nyugat íróit

¹¹⁴⁸ Fejtő Ferenc, 279.

¹¹⁴⁹ A *Népszava* 1905 áprilisától indított önálló kulturális rovatot, hogy a munkásírók újabb gárdáját a munkásosztályból, a szegényparasztságból, vagy a nincstelen kispolgári rétegekből verbuválja. Fellépésük a magyar szocialista irodalom kezdeteit jelzi, köztük látjuk Csizmadia Sándort, Farkas Antalt, Gyagyoszky Emilt. Az SzDP saját üzemeként létrehozott Világosság-nyomda révén megsokszorozódott a kiadott szépirodalmi művek száma, nemcsak magyar, hanem külföldi szerzők művei is eljutottak így a munkásokhoz. Mint Király István írja Ady-monográfiájában, „Olyan nevek tűntek fel rendre a lap hasábjain s újonnan indult *Olvasótárában* mint pl. Biró Lajosé, Kosztolányi Dezsőé, Juhász Gyuláé, Gellért Oszkáré, Csáth Gézáé, Hatvany Lajosé stb. Kitágult a lap művészi horizontja.” A *Nyugat* például 1908-ban helyt adott Kunfi Zsigmond írásának Marx Károly halálának 25. évfordulója alkalmából, ezt Schöpflin is megemlíti irodalomtörténetében (118.). Karinthy Frigyes Peterdi Andor munkásköltőről írt kritikát a folyóiratban.

¹¹⁵⁰ Bresztovszky Ede: A „Nyugat” és a magyar irodalom. *Népszava*, 1937. június 13. 132. sz. 10.

Schöpflinnél jobban nem ismeri senki, de a látszat az, hogy egyéb területeken hiányos az ismerete. „A »Nyugat« történetírója lehet a „Nyugat-süvölvények« bajvívója. De a magyar irodalom történetírója tudomást kell, hogy vegyen más süvölvényekről is. Ha – írók.” Schöpflin könyve egyediségének tartja Bresztovszky azt is, hogy „nem reked meg a miljö-elmélet megkopott, hagyományainál, hanem eljut a történelmi relativitásig. A magyar irodalom változásait a magyar társadalom struktúrájában végbement változásokból magyarázza s nem fél társadalmi osztályalakulásokról és- osztályellentétekről írni olyankor, amikor mások csak regényekről és versekről, jelzőkről és stílusvitákról írnak.” Említ aránybeli problémákat is, hozzátéve: „[d]e hát az irodalmi méterrendszer hiteles alapegységét még eddig nem őrzik semmilyen irodalomtörténeti mértékHITELESÍTŐ intézet pincéjében sem”. Végül eljut a hiányokig, listája korrekt, azaz igazságos. Az első hiányzó személy – érthető módon, de jelentőségét tekintve mégiscsak kevésbé indokolhatóan – Csizmadia Sándor. A *Népszava* és a *Nyugat* vitájára is kitér.¹¹⁵¹ A hiánylistából csak néhány, az irodalomtudomány révén ismert, ha nem is mind kanonikus író nevét emeljük ki: Thury Zoltánét, az „epésen keserű” Remenyik Zsigmondét, Palágyi Lajosét, s néhány folyóiratét, amelynek feldolgozásával a sajtótörténet még részben vagy egészben adós, a kilencvenes évek „első nyugatos” *Életét*, Bródy *Jövendőjét*, Kassák lapjait. Bresztovszky Ede írása védőbeszéd, kitér a könyvet érő támadások özönére. „Elképesztőnek tartom azt a hangzavart, amely a könyv körül – kritika címén – tombol. Egyes kritikusok idézetek meghamisításától sem riadnak vissza.” Konklúziója, hogy a könyv a maga nemében sikeres, de mára a *Nyugat* már inkább „vagyonőrzője tulajdon irodalmi hagyományainak”, ezért nem elégséges a vonal fölrajzolása. És – hogy Schöpflin igenis hivatott megírni a saját könyve címének megfelelő összefoglalást is.

A konzervatív kritika legkimerítőbben a *Budapesti Szemlé*ben jelentkezett. Schöpflin is vitába szállt vele, megszólalására ekkor másodízben viszonzó is született. Ezek a

¹¹⁵¹ A *Népszava* és a nyugatosok, elsősorban a napilap és Ady viszonya azonban megromlott, amikor Csizmadia Sándor támadást intézett Ady és a holnaposok ellen. „Polgári nyafogásnak”, írta, nincs helye a munkások lapjában, s az új líráját „tébolydaköltészetként” utasítja ki a munkásság orgánumból (Hadüzenet. *Népszava*, 1909. január 26.). Bresztovszky Ernő – B. Ede apja – Ady mellé állt. A támadásra született Ady *Küldöm a frigyládát* című verse. Újságcikkben is megerősítette Csizmadiával szemben az összetartozás gondolatát. „Örülök – írja –, hogy én írhatom meg véletlenül legelőször, de mindenesetre legnyíltabban, hogy ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. Gazdaságilag a legokosabb isten se tudná, mikor szabadít fel bennünket a szocializmus, de a lelkeinket kezdi már szabadokká tenni.” (Irodalmi háborgás és szocializmus. *Szocializmus*, 1909. január 16.). Elméleti szempontból bővebben ld. Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest, Balassi, 2011.

legerősebben ideologikus szövegek. Keményfy János¹¹⁵² írása fölött nem a mű címe, hanem saját írásának címe, a jelzésértékű *A „Nyugat” irodalomtörténete* fejléc fut végig.

Keményfy kiindulópontja, hogy az irodalomtörténet és a történettudomány „tiszte méltóságából adódóan” sem „vegyül a jelen perpatvarába”. Hivatása szerint „a tudomány az utókor érdektelen, tárgyilagos, hűs magaslatán várja be a jelen vitaanyagát, hogy *megfellebezhetetlen* [kiemelés – Sz. Á.] ítéljen róla”. Schöpflin túl sok szerepet vállalt magára, túl sok műfajt alkalmaz irodalomtörténetében, egyszerre „historikus, szociológus, arckép-festő, essay-író, kritikus és irodalompolitikus egy személyben, jelzi Keményfy, és Schöpflin tételmondatába – „a huszadik századi magyar irodalom szelleme a Nyugatban alakult ki és zajlott le” – belekötve propaganda célú könyvnek mondja a „Nyugat szolgálatában” harminc évet eltöltő Schöpflin munkáját.¹¹⁵³ Több ponton nem Schöpflint, hanem magát a *Nyugatot* veszi célba, olyan kérdésben például, mint az „erotika kedvelése”. Egyre érdesebb területekre vezeti az olvasót, amikor számon kéri Schöpflinen, hogy „elmulasztja számba venni a folyóirat előfizetőinek lakóhelyét, s így nem világítja meg az erotikai irodalom *társadalmi és kerületi* [kiemelés – Sz. Á.] gyökereit”.¹¹⁵⁴ Ez az alig burkolt vád a „zsidó *Nyugat*” ismert, sokak által visszhangzott címkéje.¹¹⁵⁵ Schöpflin állításába belekapaszkodva – „[a]z a merev ellenállás, mely a közvélemény túlnyomó többsége részéről ellenök [értsd: a *Nyugat* írói ellen – Sz.Á.] nyilatkozott, logikai kényszerűséggel közel hozta őket (a szocializmust, a radikalizmust és a Nyugatosokat” egymáshoz. S azt veti Schöpflin szemére Keményfy, hogy addig szépíti ezt a fajta baloldaliságot, ameddig ez a baloldali konglomerátum és a „nemzeti” össze nem ér. Schöpflin kipécézett mondata így hangzik: „az új irodalom adott Arany János óta újra nemzeti irodalmat a magyarságnak”.¹¹⁵⁶ Keményfy tagadja a *Nyugat* magyarságát, ironikusan megtagadja a nemzeti képviselőt: „[a]z ember tapsol örömeiben, hogy a »nemzeti« szó végre nem gúnyosan hangzik »Nyugat«on [...]»

¹¹⁵² Keményfy [1933-ig Hartmann] János (1875–1943), irodalomtörténész, Petőfi-kutató, középiskolai tanár (II. ker. Állami Főgimnázium; Budapest-Terézvárosi Állami Főreáltanoda, a későbbi Berzsenyi Gimnázium elődintézménye). 1938-tól levelező tagja az akadémiának. Schöpflin könyve iránti ellenszenvébe belejátszott Babits korai kritikája Petőfi-könyvéről. Többek között ezt a Babits-mondatot is sérelmezhetette Keményfy, amikor a *Nyugat* első korszakát elmarasztalta: „az előadás líraisága, mely minduntalan a kritikus érzelmeivel zavar; van-e pedig joga valakinek az igaz, nagy lírát kicsinyes próza-lírában feloldani, mint cukrot a vízben?”

¹¹⁵³ Keményfy János: *A Nyugat irodalomtörténete. Budapesti Szemle*, 1937. 247. kötet, 719. sz. [október] 86–106.

¹¹⁵⁴ Uo. 88–90.

¹¹⁵⁵ Ekkorra lefutott a *Nyugat* fokozatosan háttérbe fordító, de első publikációját ott közlő Németh Lászlónak az *Ember és szerep* című, a *Kalanyában* 1933–34-ben folytatásokban megjelent önéletrajza nyomán kialakult vitája. Németh még a *Nyugat* elhagyása előtt, 1926-tól dolgozott a *Protestáns Szemlébe*, 1927-től a *Napkeletbe* is, 1932-ben pedig megalapította saját folyóiratát, a *Tanut*. 1934-ben egyik megalapítója volt a *Válasznak*. A vitát a *Nyugattól* írt szakaszok, vádak robbantották ki. A vita alapszövegeit ld. Széchenyi Ágnes: *„Sznobok és parasztek. Válasz, 1934 – 1938. Elvek, utak, nemzedékek*. Budapest, Argumentum, 1997.

¹¹⁵⁶ *A magyar irodalom története a XX. században*, 153.

Látnivaló, mint magyarosodott meg a folyóiratnak és körének múltja és jelene, jövője már oly gyökeresen magyar lehet, hogy csak a hun-székely rovásírás talál majd hozzá. Az a baj azonban, hogy Ignotus, a *Nyugat* egykori esze és főszerkesztője sehogyszem érti a »nemzeti« szót.”

A kritika végén közvetlenül is szó kerül a zsidókérdésről. Ha Keményfy pontosan olvasta volna Schöpflint, ha a Schöpflin kimutatta történetiség alapját követi, nem vethette volna a szemére, hogy a zsidóság szerepét a modernségben túlságosnak tartja.¹¹⁵⁷ Schöpflin ugyanis a rendi társadalom megmerevedéséből vezeti le a zsidóság szerepének nagyságát. Árnnyaltan érvel, s kérdezi, miért a keresztényekben a „fogyatékosági érzés”, hogy „nem tudnak feltételezni keresztény emberről olyan ellenálló képességet, hogy ne hasonljon a zsidóhoz, ha érintkezésbe jut, vagy éppen együtt dolgozik vele. Az ilyen elfogultság voltaképp szellemi alsóbbrendűség jele, sajnos, egyébként kiválóan okos emberek is szuggesztíója és sokszor terrorja alatt állnak. Senki sem becsüli túl a zsidókat, csak az antiszemiták.”¹¹⁵⁸ Mint a *Nyugat* kötetlékében 1908-tól jelenlévő tagadja, hogy a folyóirat zsidó szerkesztői „bármiféle zsidó szellemhez való hasonulást kívántak volna”, s „még elképzelhetlenebbnek” tartja Schöpflin, hogy a *Nyugat* szerzői „erre hajlandók és képesek lettek volna”.¹¹⁵⁹ (S bár nem idézi Keményfy, Schöpflin kritikát is megfogalmaz a zsidók irányában. Mai szóhasználatunkban is félremagyarázhatatlanul bírálatot rejt az a szófordulat, hogy a zsidók általában „szeretik az eszüket játszani”.¹¹⁶⁰)

Keményfy idéz a Kisfaludy Társaság 1920 februárjában tartott – a forradalmak utáni első – ülésének elnöki megnyitójából, természetesen egyetértőleg. Beöthy Zsoltnak ezeket a mondatait: „A mi irodalmunk úgynevezett modernistái a bekövetkezett véres felfordulás lelkét ébresztgették [...] Ezt a mételyező irodalmat, szellemi mezőnknek ezt a nadragulyáját, amit még a nagy égi és földi háború ki nem pusztított, ki kell gyomlálnunk!”¹¹⁶¹ Úgy látszik, az 1920-as, zavarodott és össze-vissza hónapokban született agitatív, fenyegetődző beszédet aktuálisnak tartja 1937-ben is. Érvelését kiegészíti Horváth Jánostól vett idézettel is, amelyben Horváth a magyarság bírálatát nehezményezi. „Újabban mindennapos dolog, hogy a magyarságot szidják, kisebbitik, gúnyolják, s »kultúrembernek« csak az tartatik a magyarok közül, ki a szidalmazókhoz szegődik, vagy bárgyú udvariassággal tér napirendre gáncsaik

¹¹⁵⁷ Keményfy, 101–102.

¹¹⁵⁸ *A magyar irodalom története a XX. században*, 151.

¹¹⁵⁹ Uo. 150–151.

¹¹⁶⁰ Uo. 149.

¹¹⁶¹ Beöthy Zsolt: *Romemlékek, II. k. Beszédék*. Kisfaludy Társaság, Budapest, Franklin Társaság, 1923. 239.

fölött.”¹¹⁶² (Hartmann-Keményfy negligálta Horváth János és Schöpflin nyilvánosság előtti kapcsolatát. Idézhetett volna Horváth Jánosnak Schöpflin *Magyar írók* című 1917-es könyvéről írott kritikájának záró bekezdéséből: „Ő, aki nyilvánvalóan a Nyugathoz tartozik, szép tárgyilagossággal ír a Nyugat legnagyobb ellenfeleiről is”.¹¹⁶³ Arról nem tudhatott, hogy Schöpflin könyvküldeményét Horváth – legalábbis udvarias fordulattal – „kitűnő munká”-nak nevezte.¹¹⁶⁴) Érvelésében Keményfy tovább is erősen támaszkodik Horváth Jánosra: a „korváltások kergetősdíje” fordulatától eredezteti Schöpflinnek azt a gondolatát, hogy egységes szellemisége egyetlen kornak sincs, minden korban nagyjában az emberi életkorok szerint szemléltethető a fiatalok, középkorúak és öregek világnézetének rétegződése.¹¹⁶⁵ (1928-ban jelent meg az emigráns szociológus, Mannheim Károly nevezetes tanulmánya, *A nemzedékek problémája*, amely azonban akkor még nem kapott komoly visszhangot. De a gyors technikai és társadalmi változások, átrendeződések miatt a levegőben volt az élettapasztalatok különbözőségének hangsúlyozása.)

A továbbiakban csak a gondolatmenet vázát ismertetjük, a hangnem, a szándékos értetlenség, vagy érteni nem tudás már az eddigiekből is kiviláglik. Keményfy Jánosban nem volt meg a schöpflini – egyet hátralepő és távlatosan, a másik nézőszögébe belehelyezkedő – nyitottság. Ám mintha éket akarna verni a *Nyugat* induló korszaka és a Babits–Móricz szerkesztése alatt „irányt változtatott” időszak közé, a *Nyugat* folytonosságát megszakítva. A harmincas évek *Nyugatját* higgadtnak mondja, s ennek értékeit hajlandó (csak) akceptálni. Ekként próbál mégiscsak gesztust tenni a megszelídültek felé. Móricztól helyeslőleg említi a „nemzeti koncentráció” jelszó meghirdetését, Babitstól pedig azt, hogy a folyóirat „világnézeti programja »nem kerülhet összeütközésbe a haza vagy a nemzet szolgálatával« (Írástudók árulása)”.¹¹⁶⁶ Keményfy ellentmondást lát abban, hogy Schöpflin a Móricz és Babits szerkesztette új folyóirat főmunkatársa, ami szerinte a régi megtagadása. S ha Schöpflin mégis az »ellenforradalmi közhangulat« kiszolgálója, azaz igazodik a politikai légkörhöz, akkor miért idézi könyvében „diadallal” Ignotust, aki szerint: az „igazi művész: nem cigányprímás, aki azt a nótát muzsikálja, amit a vendég rendel...”.¹¹⁶⁷ S mivel itt a

¹¹⁶² Horváth János: *Ady s a legújabb magyar lyra* [1910]. Ld: Korompay H. János – Korompay Klára (szerk): *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Osiris klasszikusok. Budapest. Osiris, 2009. 307.

¹¹⁶³ Uo. 841.

¹¹⁶⁴ Budapest, 1937. május 31. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 339.

¹¹⁶⁵ Korváltások kergetősdíje: ld. Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása: magyar humanizmus.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935. 165.

¹¹⁶⁶ Móricz Zsigmond: Nemzeti koncentráció. *Nyugat*, 1930/1. 1–2; Babits Mihály: Írástudók árulása. *Nyugat*, 1928. 355–376. [A Julien Benda könyvére reflektáló írás körül támadt vita nem tárgya elemzésünknek. A folyóiratban Osvát Ernő és Szilasi Vilmos szóltak hozzá Babits írásához, Babits esetleges könyvterjedelmű választ sejtetett, de a terjedelmes írás nem készült el.]

¹¹⁶⁷ Keményfy, 93.

Nyugat egyik zsidó lapító szerkesztőjéről van szó, a szándék az, hogy leválassza róla Schöpflint. S mintegy mellékesen és hetykén odaveti Keményfy, hogy „ma sem érkezésünk, sem kedvünk nincs arra, hogy [a *Nyugat*] közel harminc évfolyamát végigolvassuk”.¹¹⁶⁸ Egy a *Nyugatból* származó Tolnai Lajos idézettel a filológiai alapot kéri számon Schöpflinen, azaz a szakértelmet.¹¹⁶⁹

Keményfy bírálatára ugyanott, a *Budapesti Szemle* következő számában válaszolt is Schöpflin, méghozzá a bevezetőjében jelzett „nyugodt és becsületes” megbeszélés ellenére erős és változó hangerejű nyomatékokkal.¹¹⁷⁰ Önbírálatot gyakorol, amikor belátja, „kár volt könyvem címébe felvenni a történet szót”, bár a *Nyugat* írói „máris benne vannak az irodalomtörténetben, még az iskolai könyvekben is”.¹¹⁷¹ Esszének nevezi könyve műfaját, könyve „középen áll tudomány és esszé között”. Az esszéíró „nincs kötelezve [a] teljességre [...] csak azt tartozik figyelembe venni, ami szempontja fénykévéjébe [ami a legújabbkori magyar irodalom és társadalom kapcsolatainak vizsgálata – Sz. Á.] esik”.¹¹⁷² Az egyre aprózódó portrék – noha a társadalmi problémaérzékenység alapján említ neveket és műcímeiket – nem felelnek meg az esszé igényének. Ezek – a metaforánál maradván – rövid villanófényekkel megvilágított alig-rajzok.

A legfájóbb pont Schöpflin számára, hogy Keményfy „ráakasztja az »irodalompolitikus« csúfnevet”. A fogalmat – Schöpflin emlékezete szerint – Hatvany „hozta forgalomba”.¹¹⁷³ Vitatja az összetétel jogosságát. A politika „kénytelen beérni az eszmének a lehetőségek által meghatározott részleges megvalósulásával”, ellenben az irodalom „független, szabad művészet, természete kizárja a megalkuvást, a taktikát, a külső lehetőségektől függést, és nem a jelen számára dolgozik, hanem sub speciae aeternitatis

¹¹⁶⁸ Uo.

¹¹⁶⁹ „A filológia előkészítője és megalapozója minden egyéb vizsgálatnak, mely nélkül, ha a helyes eredményt kockáztatni nem akarjuk, máshoz fogni nem lehet; mintegy megtisztítása, kiválogatása az anyagnak, melyből építeni akarunk. A filológia vizsgálat szó szerint *alapvető* művelete az irodalomtudománynak.” Idézi Előd Géza: Tolnai Vilmos (1870–1937). *Nyugat*, 1937/9. 156–159.

¹¹⁷⁰ Schöpflin Aladár: A *Nyugat* irodalomtörténete. Vitatkozás Keményfy János bírálatával. *Budapesti Szemle*, 1937. 720. szám, 243–254.

¹¹⁷¹ Uo. 252.

¹¹⁷² Uo.

¹¹⁷³ Utalás Hatvany Lajosnak a *Nyugatban* (1911/15.) megjelent *Irodalompolitika* című írására. A fogalom értelmezéséhez egy idézet az írásból: „Irodalompolitika. Úgy hangzik, mintha a világ két végletét, mintha Bismarck nevét gyúrnám össze Goethe nevével. Csúnya szó – valóságos szörnyeteg. De ez a monstrum meg ne ijesszen senkit, a fogalom friss és új és a mai életből elevenül elő. Irodalompolitika, nem a politikusnak kívülről való beavatkozása az irodalomba – ez az, aminek még sohse volt eredménye –, hanem az írónak, kritikusnak s általában az irodalom megértőjének vagy értékesítőjének (a lapszerkesztőnek és a könyvkiadónak!) az a természetes vágya, hogy ne bízza az irodalom sorsát a könyvből lassan kiható erőkre, de a könyveken kívül is tudatos és tervszerű beavatkozással irányítsa és siettesse a maga ízlése felé a közízlést.” Az írás végén hozzáteszi Hatvany, hogy nézetével a *Nyugat* szerkesztőségén belül is egyedül áll. Nincs tehát másról szó, mint az irodalom – vagy bármely művészeti ág – alkotásainak hatékony közönséghez juttatásáról, s ebben Hatvany nagy, talán a legnagyobb szerepet szánja a „zsurnalizmus”-nak.

minden kor számára. Ha a jelenkorban él és a jelenkorhoz szól is, tekintete messzire néz, minden időkbe. A politika lényegileg relatív, az irodalom az abszolútra tör. A kettő egymással össze nem egyeztethető, összekapcsolásuk nem ad egészséges fogalmat. Az irodalomba való beférkőzését ennek a fogalomnak egyenesen irodalom-ellenesnek tartom. (Mellesleg megjegyzem: a Nyugatnak és Hatvanynak szakítását annak idején nagy részben az »irodalompolitika« idézte elő. Hatvany követelte, a szerkesztők és munkatársak nem akarták e követelést teljesíteni.)” Schöpflin Hatvanynál erősebben érti a kifejezést, talán nem is olvasta újra Hatvany írását, aki nem értett mást a kifejezésen, mint az értékek tudatos közönséghez juttatását, egyfajta utógondozást, jó értelemben vett felhajtást a művek körül, s szembeszállt a „közönséget megvető”, a „csak önmaga számára dolgozó”, az érvényesüléssel nem törődő, álszeméremmel fedett művész-képpel. Schöpflin – Keményfy nyomán – arra a feltételezett értelmezésre utal inkább, hogy a *Nyugat* íróinak szemléletét, esztétikáját, mentalitását kizárólagossá akarta volna tenni. Ez nem lett volna helyes, de elismeri – könyve címével is már, s aztán azzal, hogy minden, ami érdemes, a *Nyugat*ban történt formulával –, valóban tett erre utaló félreérthető kezdeményezést. Majd újból érvel amellelt, hogy a *Nyugat* több mint a folyóirat, hogy a *Nyugat* mozgalom. Mélyen érintették a durvább kifejezések Keményfytől: „Könyvemben igyekeztem huszadik századi irodalmi életünk két rétegét felmutatni. Előbb azt a réteget, amely a múlt század végéről jött át a huszadik századba, tovább dolgozott, igyekezett a maga helyét biztosítani, s műveivel széles helyet foglalt el az új század irodalmában. Erről szóló fejtegetéseim, a bennük foglalt írói jellemrajzok egy részét Keményfy nagy elismeréssel tünteti ki, s ezek kapcsán olyan szépeket mond írói és kritikusai képességeimről, hogy szinte kényelmetlenül éreztem volna magam olvasásukkor, ha nem emlékeztem volna arra, hogy bírálata egy előbbi részében ezzel vádol: »Sch. úgy színezi a Nyugat jelentőségét, . . . hogy a tehetségtelenség, unalom és züllés posványából a Nyugat emelte ki a magyar irodalmat.« Kérem szeretettel, én úrias irodalmi hangon szeretek írni, ilyen alpári durva kifejezéseket, amilyeneket Keményfy nekem tulajdonít, soha sem használlok. Aki könyvemet elolvasta, az láthatja, hogy egy alantas szó nem csúszott ki tollam alól sem a Nyugat előtti, sem a Nyugattal egyidejű irodalomról”.¹¹⁷⁴

A *Nyugat* baloldalisága kérdésében nem kíván vitatkozni, mert nem akarja politikai térre szélesíteni. A *Nyugat*, mondja Schöpflin, nem politizált. Egyes írók politizáltak: Ady a szocialistákhoz és a radikálisokhoz húzott, Ignotus és Fenyő Andrásy Gyula politikáját védelmezték, de a legtöbben ennél kevesebb politikai kötődést árultak el. De általános volt,

¹¹⁷⁴ Schöpflin Aladár: A Nyugat irodalomtörténete. Vitatkozás Keményfy János bírálatával, 247.

hogy hittek „a szabadság-eszményben, kívántuk az alsóbb osztályok joghoz juttatását és hathatósabb szociális gondozását, gyűlöltük a háborút, ezek és ilyenek voltak politikai nézeteink, ezek értelmében voltunk s vagyunk ma is baloldaliak. Nem hittük, hogy a szocializmus vagy radikalizmus hitvallása kizár valakit a nemzet közösségéből, a szocialistát is, ha tehetséges és becsületes író volt, szívesen láttuk körünkben. Tudtuk, hogy az ellenünk irányított támadások legfőbb oka Ady szocializmusa és Tisza-ellenessége volt, s hogy ezekben a támadásokban nagyon kevés volt az irodalmi érv, nagyon sok a politikai harag. Mi Adyban a költőt becsültük, nem a politikust” – foglalja össze egykori álláspontjukat ismételtén. A „nemzeti” jelző folyton folyvást való emlegetését is hiábavalónak mondja, a másképp gondolkodás nem jelent nemzetietlenséget. Az uralkodó osztály irodalma helyett többhangú lett az irodalom, s ebbe „[t]ermészetesen beleértettem jobboldalt és baloldalt egyaránt, Beöthy Zsoltot és Rákosi Jenőt is. Senkit sem vagyok hajlandó, ha magyar ember, kizárni a nemzeti közösségből azért, mert más a nézete, mint az enyém” – írja Schöpflin. Kifejezetten rosszindulatúnak tartja Keményfy viszonyát a 30-as évek *Nyugatához*: hogy a folyóirat „közéleti állásfoglalása [...] csökkent élesség dolgában. Bírálómnak, aki a jobboldal páncélzatában és zászlós kopjájával ront nekem, örömet kellene éreznie e fölött, de csodálatosképpen bosszankodik és gúnyolódik miatta.”¹¹⁷⁵ S végül nyilvánosan elfogadja, hogy az ő irodalomtörténet-fogalma mást akart jelenteni, s hogy az ő szóhasználata félreérthető, s hogy munkája valójában *esszé*.¹¹⁷⁶ Keményfy viszonzását – mivel csak saját, már ismertetett érveit variálja – nem ismertetjük. Terjedelmében ez a támadás – válasz – viszontválasz hármassal a legnagyobb a megjelent kritikák között. Azért fájhatott Schöpflinnek különösen, mert ő volt személyében az, aki a konzervatív irodalmat soha nem akarta kirekeszteni. Az irodalom két, párhuzamosan futó rétegét mutatta meg, a kifutóban lévő és az újat hozót.

Egy meglepő és talán példa nélküli szerkesztői gesztust találunk a kifejezetten konzervatív *Irodalomtörténeti Közlemények* 1938-as éve 90. oldalán.¹¹⁷⁷ A „megjegyzés” annyit közöl, hogy Keményfy János bírálata „olyan alapos, olyan kimerítő, s megállapításai annyira egyeznek fölfogásunkkal, hogy fölöslegesnek láttuk kiadni a kért ismertetést”.

¹¹⁷⁵ Uo. 251.

¹¹⁷⁶ Uo.

¹¹⁷⁷ Az 1891-ben alapított *Irodalomtörténeti Közlemények* főszerkesztője a kérdéses évben – 1914-től 1939-ig – Császár Elemér. Mint a *Vasárnapi Ujság* fejezetben idéztük, Császár Elemér az impresszionista kritikától 1923-ban, akadémiai székfoglalójában is megtagadta a tudományos jelentőséget.

Tagoltabb volt azonban a konzervatív oldal is. A *Magyar Kultúra* oldalain a fiatal Rónay György értékelte Schöpflin Aladár könyvét.¹¹⁷⁸ Először is tiltakozott a könyvet ért, elsősorban napi szenzációt kereső bulvártámadások özöne ellen, amit „az irodalom alatti erők hajszájának” tart, és ami „csöppet sem jobb a pornográfiánál. (Ugyanakkor kifejtetlenül hagyva azt is mondja Rónay György, hogy a *Nyugat* nevének „politikai mellézköngéi vannak még ma is”.) Részben – az eddigi kritikáktól eltérően – fogja meg a könyv szerkezeti hibáját, azt, hogy egységes fejezetek után egyre inkább portré-törmelékekre hullik szét a könyv. Úgy véli, a szellemtörténeti távlat és az egyéniségek bemutatása így, a „mindent átfogó szempont hiánya” miatt kerül csapdába Schöpflin. Horváth Jánost és Szerb Antalt nevezi meg, mint akik a *Nyugat* lélek- és szellemtörténeti előzményeiből a legtöbbet tudták megvilágítani. Pedig, mondja, „a kor szinte csábít a motívumkutatásra”, s ha erre Schöpflin tekintettel lett volna, Reviczky, Komjáthy nyertek volna jelentőségük beállításában. Vagy felkerült volna a tablóra Palágyi Lajos és Rudnyánszky Gyula is. (Megint csak téved a kritikus – aki a saját életkora, szellemi fölnövekvése miatt nem olvasta a *Vasárnapi Ujság*ban Schöpflint –, amikor hiányolja Reviczky, Komjáthy és Palágyi Lajos részletesebb elemzését, s a kor álmokkultuszának előzményeit, s azt, hogy Schöpflin nem említi Gyulai erre adott kritikáját sem.¹¹⁷⁹ Ennek az „élet álm- és rege volta” melletti állásfoglalásnak részeként hiányolja Dóczi Lajos és Kiss József említését, mint akik „homlokegyenest ellenkezve a klasszicizmussal” (értsd Gyulaival – Sz. Á.) alkottak.¹¹⁸⁰ Ezt valóban nem teszi, de ha tette volna, akkor a majd mindenki által kielégítőnek vagy jónak mondott első nagy fejezet nőtt volna még nagyobbra. A mai olvasó úgy érzi, a fiatal kritikus itt inkább kétségkívül meglévő tudásával akarja felhívni magára a figyelmet, semmint érdemben és alaposan hozzászólni a könyv egészéhez. Kizárólag a motívum-problémát érinti, de azt néhány példával elvezeti Kiss Józsefen és Makai Emilen keresztül egészen Babitsig és Juhász Gyula keleti díszleteiig. Felhívja a figyelmet a pénz-motívumra, a „pénzlírá”-ra, amelyet ugyanígy végigkövethetőnek lát. Mintha egy doktori

¹¹⁷⁸ *Magyar Kultúra* (1913–1944): katolikus (jezsuita irányzatú) kétheti lap. Megalapítója, főszerkesztője és meghatározó szerzője Bangha Béla, aki egyben a Központi Sajtóvállalat egyik alapítója is volt. *** Rónay György: Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. *Magyar Kultúra*, 1937. szept. 5. XXIV. évf. 17. sz. 123–124. *** Csak jelezzük, hogy néhány számmal később (1937/ 19.) Fábíán István, magát mátyásföldi tanárként azonosító szerző ismét foglalkozott Schöpflin könyvével.

¹¹⁷⁹ Palágyi és Reviczky közös értékelését Schöpflintől ld. *Vasárnapi Ujság*, 1906/29.

¹¹⁸⁰ Érdekes, hogy ezt a tételét Kiss Józsefnek *László Fülöpnek* című versével illusztrálja. László Fülöp (1869–1937), festőművész, 1907-ben ír feleségével Londonban telepedett le, több mint 5000 portrét festett, nagy számban európai királyi udvarok tagjait és más előkelőségeket, s ezek nagy részben arról híresek, hogy erősen kiszolgálták megrendelőinek hiúságát. László Fülöppel példálózik Hatvany Lajos is 1911-ben a *Nyugat*ban megjelent *Irodalompolitika* című írásában: „A Magyar Figyelő szerkesztőségének és egyéb úri kluboknak szempontja szerint Sudermann »finomabb« úr, mint Wedekind, László Fülöp, mint a »Nyolcok« közül akárki és Herczeg Ferenc, mint... mondjuk maga Petőfi, akinek modorát, módját, akarását, sőt nyers tehetségét se bírta volna ki, ha elevenül ráront, a kezelhető irodalmi epigonok simaságához szokott Tisza István.” *Nyugat*, 1911/15.

disszertáció szellemes témavázlatát olvasnánk. A könyvnek „egyetlen *megdöbbenő* hiánya” van, kifejejtette Prohászka Ottokárt, aki „a legmagasabb irodalom”. Ez a kritikát lezáró mondat a *Magyar Kultúra* részéről nem meglepő, de az irodalomkritikusnak tudnia kellett Prohászka *Nyugat* elleni támadásairól és a numerus clausust támogató gesztusairól is. Abban, hogy mindez még csak virágnyelven sincs említve, irányítotttságot, külső elvárást érzékelünk. A konzervatív oldalról még egy írást kell röviden megemlítenünk, Kállay Miklósnak a *Képes Krónikában* megjelent ismertetését.¹¹⁸¹ Rendkívül méltányos hangon ír, elegánsan. Schöpflin munkáját kiemeli a könyvek közül – írja –, hogy „egyforma kíméletlenséggel porolt[a] ki a két oldal [jobb- és baloldal – Sz. Á.]”, úgy, hogy „nem hagytak rajta ép foltot”. Ugyanazokat a hibákat teszi szóvá, mint a többi megszólaló, csak mindvégig Schöpflinhez illő higgadtsággal. Az ismertető utolsó bekezdésében – talán a korszellem által is befolyásolva – felveti a zsidókérdést, amit szerinte az irodalomtörténet szerzője nem jól érint könyvében. „Schöpflin a *Nyugat* indulásánál tárgyalja az antiszemitizmus kérdését, amikor úgyszólván nem volt. És hallgat róla ma, amikor ugyancsak van. De rossz helyen is úgy tárgyalja, hogy a lényegét inkább hallgatólagosan mellőzi. [...] a néhány keresztény csak kirakatba helyezett díszes kivétel volt, amely inkább erősítette a többség szabályát. Ignotus és Osvát vezetése, a hangadó kritika zsidó volt a *Nyugatnál*” – Kállay szerint. Schöpflin nem teljesítette feladatát, nem beszélt „ennek a zsidó szellemnek irodalmi jelentőségéről és hatásáról”. Thibaudet-ra hivatkozik – *Nyugat*beli kritikájában Vas István is őt említette más összefüggésben –, akinek francia irodalomtörténeti könyve „sokkal bátrabban kezeli ezt a kérdést”. Condorcet „fiatal zsidósága”-nál „mennyivel erősebb volt nálunk ez az intellektuális zsidó nyomás, mint Franciaországban”. Állítást fogalmaz meg Kállay, de nem szolgál bizonyítékokkal. Egy ilyen, 1920-tól a politikai törvényhozásban is megjelenő probléma esetén Kállay levegőben maradó állítása inszINUÁCIÓVAL ÉRT FEL.

¹¹⁸¹ Kállay Miklós: Körutazás könyvorszámban. *Képes Krónika*, 1937/39–40. sz. 25. *** *Képes Krónika* (1919–1944. október 13.): a Központi Sajtóvállalat illusztrált hetilapja. Mintájául – szerkezetét tekintve – a képes hetilapok szolgáltak, ám itt sokkal több volt a nemzeti elem, hangsúly. *** Kállay Miklós (1885–1955), író, szerkesztő, műfordító. Pályája kezdetén az egeri szabadelvű újságot szerkesztette. 1917-től az *Alkotmány*, 1919-től az ebből alakuló *Nemzeti Újság* színikritikusa, utóbb szerkesztője. Tormay Cécile halála után a *Napkelet* szerkesztője annak megszűnéséig, 1940-ig. 1945 után kitelepítették. Kálnoky László költő nagybátyja.

A Baumgarten Alapítvány kurátora

Baumgarten Ferenc a budapesti tudományegyetem elvégzése után Berlinbe költözött, ahol a német és az egyetemes irodalommal foglalkozott.¹¹⁸² Nem tartozott szervesen a magyar irodalomba. Ezért keltett feltűnő meglepetést, hogy a magyar irodalom javára végrendelkezett, és az alapítványt irodalmi példaképe, Babits Mihály gondjaira bízta. 1927-ben jött létre az Alapítvány, s Babits megkapta az „irodalmi végrehajtó” címet, amit haláláig töltött be. Schöpflin a következő évben, 1928-ban a *Nyugat* főmunkatársként került az Alapítvány kuratóriumába mint a tanácsadó testület tagja. 1941-ben Babits végrendelete felbontásakor, két nappal a költő halála után mint a Babits által megnevezett utód lépett Babits örökébe irodalmi végrehajtonak, s haláláig – ami gyakorlatilag egybeesett az Alapítványnak a kommunistáktól kiinduló megsemmisítésével – töltötte be a pozíciót.

Babits Mihály a magyar PEN Clubon keresztül a Fiumei sírkertben díszsírhelyet igényelt Baumgarten Ferenc számára – és Schöpflin Aladárt kérte fel a búcsúztatásra. Részint, mert Babits mint érdekelt feszélyezve érezte magát, részint – ami a mi szempontunkból érdekesebb – Schöpflin volt az, aki a *Nyugat* első évfolyamában a köztudatba hozta a (fiatal) magyar írók megélhetésének gondjait: „Ma az a helyzet, hogy soha annyi tehetséges ember nem dolgozott az irodalomban, és soha akkora nyomor nem volt az irodalomban. Olyan emberek, akik csak egy kicsit jobb viszonyok között nagy dolgokat tudnának csinálni, kénytelenek a pusztá kenyeréért elfecsérelni képességeiket, s olyan emberek, akikre úgy nézünk, mint a jövő irodalmának megteremtőire, alig találnak helyet, ahol munkáikat nyilvánosságra hozzák. Nincs a világnak árvább teremtése, mint a fiatal író, aki azért küzd, hogy megszerezze magának a publicitást. Nem egy igazán tehetséges fiatal embert láttunk ebben a küzdelemben fizikailag és erkölcsileg elpusztulni. A boldogulás nem az írói értékeken, hanem mellékes dolgokon fordul meg: elég élelmes-e, hogy valamely jobban fizető szerkesztőségbe bejusson, van-e benne az írói vénán kívül újságírói véna is, meg tud-e alkudni a közönség többségének szájízével. Hány esetét látjuk annak, hogy valaki elpazarolja ambíciója, képessége javát az érvényesülésért való küzdelemben, s mire megtalálja a maga

¹¹⁸² Baumgarten Ferenc Ferdinand (1880–1927) leghíresebb munkái: *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers. Renaissance-Empfinden und Stilkunst*. München: Beck, 1917; *Zirkus Reinhardt*. Potsdam: Tillgner, 1920; *Die Mutter: Eine Erzählung*. Berlin: Rohwolt, 1921. Ld. Baumgarten, Franz Ferdinand. In: *Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*. Band 1: A–Benc. Hrsg. vom Archiv Bibliographia Judaica. München: Saur, 1992.

terét, ki van fáradva, ki van ábrándulva, s íróból irodalmi iparossá lesz! Semmiféle más kultúrában [nincsenek] oly sokan azok, akik harminc éves koruk előtt csinálták a legjobb dolgaikat, mint nálunk, és sehol annyi szép ígéret nem fülled meg bimbójában. [...] Hát ezeken az állapotokon lehet keseregni, el is lehet keseredni. De segíteni rajta? Aki segíteni tudna, a magyar kultúra jótevőjeként ünnepelnők. Egyelőre nincs egyebünk – hát panaszkodunk. És a panaszkodónak máris veszett ügye van, mert a szánakozás mögött, ami a legjobb esetben kijut neki, mindig ott van a káröröm örök emberi érzése.”¹¹⁸³ Annak megfogalmazására, hogy egy ilyen tekintélyes összeggel alapítványt tevő mit jelent az irodalom számára, a kérdésről már tanúságot tett Schöpflin volt hívatott beszélni.

A Baumgarten Alapítvány alapító okirata – sok nehézség után¹¹⁸⁴ – 1928. május 1-én kelt, aláírói Babits Mihály és Basch Lóránt voltak.¹¹⁸⁵ A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről Klebelsberg jóváhagyása 1928. július 7-én került a dokumentumra.¹¹⁸⁶

Az első igénybejelentő levél, amely a „pályázni óhajtatást” közli, Molnár Antal zenetörténésztől való. A kérés nem az első díjosztásra vonatkozik, jelzi Babitsnak, hogy az év eldöntését, amikor sor kerülhet rá, rábízza.¹¹⁸⁷ A levél felesleges volt, mert az alapító oklevél szerint pályázati kiírás nélkül történt a díjazottak és segélyezett kiválasztása. Ennek ellenére számos tárgyyszerű és érzelmekkel teli odaforduló levél érkezett a kuratóriumhoz. Ezek között ott volt – például – Osvát Ernő,¹¹⁸⁸ sőt Schöpflin Aladár is, aki az első díjosztáskor 1929-ben

¹¹⁸³ Schöpflin Aladár: A magyar író. *Nyugat*, 1908/21. 310–315.

¹¹⁸⁴ Az okirat első fogalmazványa 1927. február 11-én kelt, ld. Török Sophie naptárai. Az első nehézséget az örökösök támadása jelentette, hosszas jogi procedúrák után, többek között megpróbálták Baumgarten Ferencet beszámíthatatlannak nyilvánítani, a német ítélőtáblának kellett kimondania, hogy az örökösök „épelmeje” volt. Németország számos jeles írója szállt síkra Baumgarten Ferenc halála utáni jogi méltóságáért és az alapítvány támogatásáért. Schöpflin Aladár: A német írók a magyar írókért. *Nyugat*, 1927/19. 496–497. A német írók pártfogásáért a magyar írók köszönetet menesztettek, a Babits Mihály fogalmazta levelet a magyar PEN Club küldte el Thomas Mann címére. Téglás János (szerk.): *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből. Basch Lóránt cikkei és tanulmányai*. Budapest, Editio-Print, 2000. 146.

¹¹⁸⁵ Megjegyezzük, hogy figyelmesen tanulmányozva a Baumgarten Alapítvány közzétett dokumentumait, abban több ellentmondás mutatkozik, illetve nincsenek meg a kifizetésekről szóló bizonylatok. A Sas utca 1. számú ház lebombázásakor sok írásos nyom veszett el. Feltehetően a pénzkezeléssel megbízott Hermes Váltóüzlet Rt. – lényegében a Magyar Általános Hitelbank által 1893-ban alapított, német tőkével megtámogatott bank – irathagyatékában kellene keresni a hiányokat. A Hermes Váltóüzlet Rt 1905-ben épített székháza a Petőfi Sándor utca 5. sz. alatt működött, épülete ma is áll.

¹¹⁸⁶ Teljes terjedelmében közli Téglás János az általa szerkesztett *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I. c.* kötetben. Budapest, Argumentum, 2003. 308–321.

¹¹⁸⁷ Molnár Antal levele Babits Mihályhoz. 928.VI/8. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I.* 327.

¹¹⁸⁸ „[H]elyzetem olyan rossz, s a segítség forrásai úgy kikapadtak, hogy, ami utolsónak maradt, kénytelen vagyok a Baumgarten-segélyalapról kopogtatni. Kérlek, járj közbe, hogy kaphassak belőle. Azt hiszem, kéresemből, ha nem is volna teljesíthető, önként következnek, hogy most már nem maradhatok a tanács tagja.” Osvát Ernő levele Babits Mihályhoz, 1928. október 15. *Tessék színi vallani. Osvát Ernő levelezése II.* 1452–1453. *** A Téglás szerkesztette kötet jegyzete szerint az első díjosztást megelőzően, 1928. október 16-án Osvát 500 P segélyben részesült. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I.* 392.

évdíjat kapott,¹¹⁸⁹ de az év végén felmerült évdíjának meghosszabbítása vagy segélyformában való támogatása. Ezt illetően hosszú levelet írt Schöpflin Babitsnak, amelyben érezve a visszás helyzetet – hogy egy tanácsadót juttatnának ismét pénzhez – óvatosan fogalmazva elutasítja a lehetőséget. „A ti tervetek, Mihály, nagyon szép, és érzem, hogy irántam való jóindulat eredménye. [...] De, sajnos, nem tudom leküzdeni magamban azt az érzést, hogy nem lehet elfogadnom. Nem vehetem lelkiismeretemre, hogy részemre elvonassanak a segélyalapból olyan pénzek, amelyek a legnagyobb nyomorban szenvedő írókat illetik meg, és önbecsülésem szenvedné kárát, ha – akármi szép baráti csomagolásban is – szeretetadományt fogadnék el.” Ugyanez a levél feltárja Schöpflin anyagi helyzetét. „Anyagi helyzetemet [...] megfelelőnek tartottam. Nyomorban ugyan nem szenvedtem, de anyagiakban szűkölködtem. Van állásom a Frankin-társulatnál, az ez után járó havi 460 P. fizetés azonban, ezt nem kell magyaráznom, megközelítőleg nem elég családom fenntartására. Hogy ezt pótoljam, nagyon sok más munkát kellett végezniem, rossz regények fordítását, s ennél alantasabb munkákat is. [...] Úgy veszem észre, hogy egyes körökben túlbecsülik anyagi helyzetemet, aminek az az oka, hogy én soha senkinek nem panaszkodom, a szegénységnek a szemérme van bennem, nem az autentációja.”¹¹⁹⁰ Mindezek ellenére Schöpflin 1932-ben, Gyula fia bebörtönzésekor az ügyvédi kiadások miatt segélyért folyamodott az alapítványhoz.¹¹⁹¹ Ennek írásos nyoma az ő levele, az alapítvány történetét feldolgozó munkák azonban nem írnak arról, hogy ezt megkapta volt. Forrásokkal alátámasztott tudásunk az 1936-os 4000 Pengős díjról van.

Az Alapítványt az első pillanattól fogva érték támadások, s ezek ugyanarra a gondolati sémára jártak, ugyanazon érvkészlettel hadakoztak, mint a *Nyugatot* érő támadások. A rohamok dinamikája is szinte végig egybeesett. De ha a dokumentumkötetek¹¹⁹² alapján

¹¹⁸⁹ „Hogy [...] évdíjban részesültem, az a te [Babits – Sz. Á.] spontán elhatározásod volt. Én elfogadtam az évdíjat, mert úgy éreztem, hogy elhatározásod megfelel nemcsak az alapítólevélnek, hanem az alapítás szellemének is” Schöpflin Aladár levele Babits Mihálynak, Budapest, 1929 XII. 9. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 282–284, 283. *** A levél szerepel *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok II. c.* kötetben (44–46), ott a jegyzet azt állítja, Schöpflin megkapta a 3000 Pengő segélyt 1930-ban. Ugyanezen kötetfolyam az összesített listában csak a két díjat tartja számon.

¹¹⁹⁰ Uo. *** Balogh Béla *Havi 200 fix* című 1936-os filmjének dala szerint „havi 200 pengő fixszel, ma egy ember könnyen viccel”. A kétszáz pengős fizetés kimondottan jónak számított. Schöpflin Aladár ebből az összegből négy főből álló családját tartotta el, és segélyezte anyját és hűgát is. A korabeli pénz vásárlóértékéről ld: *Artörténet.hu* [Pénz és artörténeti szakportál]. *** Schöpflin Aladárné titokban Babitshoz fordult, s kérte 1934. november 19-én, hogy noha férje a tanácsadó testület elnöke, s ezért nem kaphat segélyt, megkaphassa a Basch által korábban megígért 2000 P-t. Kisebnek mondja férje jövedelmét a Franklinnél, nem éri el a 400 P-t, írja, az anyósát havi 40 P-vel segítik, a lakbér 150 P, és Schöpflint többféle betegség is kínozza. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok II.* 464–465. *** autentáció (lat): hitelesség

¹¹⁹¹ „A nagyon megszorult ember szemérmelensége adta fejembe azt a kétségbeesett gondolatot, hogy nem fordulhatnék-e az alapítványhoz pillanatnyi segélyért.” Schöpflin Aladár Babits Mihálynak. 1932 VII/9. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 311.

¹¹⁹² *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I – V.* Szerkesztette Téglás János. A Babits Könyvtár (szerk.: Sipos Lajos) 8–12. kötetei. Budapest, Argumentum, 2003–2007; Dokumentumokat és személyes emlékeket oszt

valaki majd megírja az Alapítvány történetét, nemcsak a külső támadásokat kell végiglemezni, hanem a belső, az irodalmi életből, illetve a folyóirat szerzőitől jövő elégedetlenségeket is. A sokfelől érkező bírálatok, utóbb, naplókából és levelezésekből kibomló ellenszenv, intrikák következetes végigkísérése roppant izgalmas eredményre vezethet.

Baumgarten Ferenc egy ízben volt szerzője a *Nyugatnak*.¹¹⁹³ Szellemi társai nem az alapító szerkesztők, hanem Babits Mihály volt, akivel 1917-től kezdődően maradtak fenn levélváltásaik. A vonzódás Baumgarten részéről volt erősebb, óriási tisztelettel nézett fel a költőre, személyesen mindössze kétszer (!) találkoztak. 1923-ban is levélben közölte Babits Mihállyal a befejezett tényt, hogy – „egy kissé a [Babits] feje fölött” – végrendelezett, hogy „egész vagy[on] [át] a magyar írók megsegítésére létesített alapítványra” hagyja, s mintegy elnézést kért, remélve, hogy Babits „nem fog emiatt neheztelni rá, és elfogadja a hivatalt, amit kigondolt” számára.¹¹⁹⁴ Kifejezett egyéni elfogódottság irányította az örökagyót, a Babits iránti kitüntetett rokonszenv. A család megtámadta a végrendeletet, ebből újsághír lett. A szélsőjobboldali Milotay lapjában, a *Magyarságban* „kozmpolita írók kitenyésztesére létesített alapítványnak” mondja a létrehozott szervezetet, amelynek célja „megvásárolni a magyar írók lelkét és lelkiismeretét”, és rombolni a „magyar nép történelmi értékeit, a fajiságának, előkelő úri erkölcsének legbájosabb és legszentebb megnyilatkozásait”.¹¹⁹⁵ Az egykori nyugatos Szabó Dezső – még a díjosztás előtt – a tőle szokásos harsány képzetársítások után azt javasolja, hogy a végrendelet „beteg feltételeit még az emlékezetünkben is töröljük ki. A díjak elosztásánál sohase figyeljünk egyébre: mint a magyar szellemi fejlődés mély imperatívuszaira, a magyar lélek orgánikus szükségére”.¹¹⁹⁶

Mindenképpen ki kell térnünk az első díjosztásra, mert Schöpflin (és Osvát is) megkapta az évdíjat, noha a díj körüli tanácsadó testület tagja volt. Elgondolkodhatunk a döntésen, hogy elegáns volt-e őket jutalmazni az első alkalommal. Az alapító dokumentum szerint a tanácsadó testület tagjai is díjazhatóak voltak, ha azzal mindkét kurátor, Babits és

meg az iménti l-j-ben idézett kötet: Téglás János (szerk.): *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből. Basch Lóránt cikkei és tanulmányai*. Budapest, Editio-Print, 2000.

¹¹⁹³ Baumgarten Ferenc: A renaissance-probléma. *Nyugat*, 1908/23. 418–424.

¹¹⁹⁴ *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I.* 63–64. *** Baumgarten Ferenc egy ízben a *Budapesti Szemlében* is publikált, egyidőben a *Nyugatban* megjelent írásával: A reformatio és ellenreformatio kora. 1909. 137. k. 385. sz. 38–46. Főként német nyelven és német nyelvterületen közölt.

¹¹⁹⁵ Meg akarják semmisíteni Baumgarten Ferenc végrendeletét, amely kozmpolita írók kitenyésztesére tízmilliárdos alapítványt létesített. *Magyarság*, 1927. szeptember 7. 3–4. Idézi: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I.* 6–7.

¹¹⁹⁶ Szabó Dezső: A Baumgarten curée [konc – Sz. Á.] *Előőrs*, 1928. július 29. 8 – 10. In: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I.* 6.

Basch is egyetért.¹¹⁹⁷ (Jelölési joga is a két kurátornak volt alapvetően, amit persze aztán megtárgyaltak a tanácsadókkal.) Minthogy ilyen volumenű díjazásra az akadémiai alapítványok, jutalmak sem voltak alkalmasak, érthető a közönség, íróársak és a sajtó nagy figyelme.¹¹⁹⁸ Rögtön érkezik támadás az ekkor a szélsőjobbhoz tartozó Lendvai Istvántól, hogy egyetlen csoport hitbizománnyá sajátította ki az örökséget.¹¹⁹⁹ A polgári radikális Zsolt Béla azt teszi szóvá, hogy „a jutalmazott aktív szépírók túlnyomórészt népies, sőt regionális irodalom követői közül kerültek ki, míg a városi polgárság és a proletariátus költői és írói babér és rente [járadék – Sz. Á.] nélkül maradtak.” A pályáját a *Nyugatban* kezdő, majd Kassák köréhez tartozó, kommunista Nádass József „az irodalom szégyene, gyása és szomorúsága” a döntés, s hogy Babits „sietve nyújtja kezét jobbfelé, hogy a szakadást betöltse, az író elárulja társainak legnagyobb részét”, s hogy „miért nem gondol Babits Mihály a magyar irodalom balfelé való kiszélesítésére.”¹²⁰⁰ A legsúlyosabb vád két egymástól távol álló megszólalótól, Kassáktól és Lendvai Istvántól érkezik: Cholnoky László öngyilkosságáért az alapítványt és kezelőit teszik felelőssé.¹²⁰¹

Nem igazán köztudomású, kik voltak a tanácsadó testület tagjai az első döntés évében. Babits Mihály volt az irodalmi végrehajtó, Ambrus Zoltán a tanácsadó testület elnöke, a tagok: Mikes Lajos,¹²⁰² Osvát Ernő, Rédey Tivadar, Réti István,¹²⁰³ Schöpflin Aladár, Szekfű Gyula, Thienemann Tivadar és Voinovich Géza.¹²⁰⁴ Az alapítvány nem volt egészen szabad, mert az ún. „kormányfőhatósági felügyeleti jogot felette a m. kir. vallás- és közoktatási

¹¹⁹⁷ Az első formális jelölőüléről beszámol Basch Lóránt. Úgy emlékezik, hogy a nyolc évdíjat december 12-én eldöntötték, de december 22-én közölték „bizalmas tanácsadóikkal”, Osváttal és Schöpflinnel, hogy a nyolc díjat „meg tudták toldani kettővel, és hogy „ezeket nekik szántuk”. *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből*, 53–54.

¹¹⁹⁸ Az első évi évdíjasok: Elek Artur, Erdélyi József, Farkas Zoltán, Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Szini Gyula, Tamási Áron és Tersánszky Józsi Jenő. Mindannyian egységesen 4000 Pengőt kaptak havi részletekben. Segélyben részesültek: Gulácsy Irén, Harsányi Kálmán és Horvát Henrik.

¹¹⁹⁹ Lendvai István: A Baumgarten-alap ügye. *Magyar Kultúra*, 1929/I. 124–126. In: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I*, 7.

¹²⁰⁰ Nádass József: Az írástudók árulása – Az írástudók kiárúsítása. *Korunk*, 1929/február, 147–150.

¹²⁰¹ Az alkoholfüggő, szüntelenül halál közeli hangoltságú Cholnoky László 1929. április 21-én egy fővárosi Duna-hídról vetette magát a folyóba. Előző nap szokatlan személyességgel búcsúzott el az évdíjas Tersánszkytól. Idézi *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I*, 8.

¹²⁰² Mikes Lajos beválasztását két motívum is támogatta. Az első kifejezetten személyes, mint *Az Est* irodalmi szerkesztője a fiatal tehetségek jó ismerője volt. Másrészt felettese, Az Est-konzern vezetője Miklós Andor szoros viszonyt ápolt Klebelsberg Kunóval, aki túlnyomó részt a *Pesti Naplóban* jelentette meg művelődéspolitikai írásait, könyveit pedig a konzern kiadója, az Athenaeum gondozta. Az alapítvány úgy tekintett *Az Estre*, mint az alapítvány sajtóorgánumára. Ezt csak erősítette, hogy Babits könyvei is az Athenaeumnál voltak lekötve.

¹²⁰³ Réti István (1872–1945), festő, a Képzőművészeti Főiskola rektora, a nagybányai művésztelep alapító tagja és első monográfusa.

¹²⁰⁴ Babits Mihály az alapítvány létrehozásakor kijelölte utódát, ha valami történne vele. Az első letétbe helyezett dokumentumban – az irodalmi rang és illendőség szerint – Ambrus Zoltán (sz: 1861) lépett volna a munkájában hátráltatott Babits helyébe. Ambrus halála után az első helyen Schöpflin Aladárt jelölte meg gondnokként, a második helyre hirtelenjében nem talált megfelelő személyt, s azzal a formulával élt, hogy „a kijelölendő személyt később nevezi meg”, a harmadik számú örököse a poszton Sárközi György lett volna. OSZK Fond 145/3/1.G.

miniszter” gyakorolta, s joga volt a döntés felülvizsgálatára, sőt, megsemmisítésére, főképpen ha „nemzetpolitikai és közkerkölcsi szempontból” aggályosnak találta a döntést.¹²⁰⁵ Ez a testületi névsor meglepetést kelthet, lévén hogy Szekfű és Voinovich, akik az irodalmi értékű tudományos művek elismertetése okán kerültek a „zsűribe”, a konzervatív akadémiai világot képviselték.¹²⁰⁶ (Voinovich Géza mérlegelvén kötelezettségeit, maga helyett esetlegesen Horváth Jánost ajánlotta, aki „szeme előtt látja felnőni az új tehetségeket, akiktől várni lehet valamit”.¹²⁰⁷ Cserére azonban nem került sor, Voinovich töltötte be a tisztséget.) Szekfű számára azért „szorítottak helyet” a testületben, mert az örökhatározó fiatal éveiben a történettudománnyal foglalkozott. S egyben annak kijátszására is, hogy kezdetben a minisztérium a jövedelem felét a klebelsbergi tudománypolitika számára próbálta kisajátítani. Kezdetől jelen volt tehát a konzervatív erő a grémiumban, de kedvezőtlen, belső vitát gerjesztő befolyásolásról a részükről nem tudunk.¹²⁰⁸ (Szekfű jelen volt a grémiumban, de felhívások, közeledést mutató levelek ellenére sem írt a *Nyugatba*.) Mindazonáltal a megüresedő helyek betöltésekor a háttérben mindig ott volt a gyanú – ezt Ambrus Zoltán képviselte Osvát halála után –, hogy pl. Rédey Tivadar, a *Napkelet* kritikusa személyében nem Tormay Cécile exponense jelenik-e meg a testületben. (Petrovics Eleket és Heltai Jenőt Ambrus vitte be a testületbe, élve tekintélyével.)¹²⁰⁹ S mindezekhez hozzátehetjük, ami csak utóbb vált ismertté: Tormay Cécile, illetve a *Napkelet* több lépést is tette Babits elhódítására a *Nyugattól*.¹²¹⁰

Rendelkezünk a tanácsadó testület első ülésének ülésrendjével, ezt Török Sophie skiccelte le,¹²¹¹ de ami ennél lényegesebb, az első ülés jegyzőkönyvével is. Ezen az ülésen Schöpflin Aladár a következő, a lehetségesnél bővebb javaslatot tette: Juhász Gyulát, Erdélyi Józsefet, Szini Gyulát, Tersánszky J. Jenőt, Horváth Henriket, Farkas Zoltánt, Elek Artúrt, Kárpáti Aurélt, Sárközi Györgyöt, Tamási Áront és Nagy Lajost ajánlotta elismerésre. A névsor nivós, nemzedéki értelemben is széles.

¹²⁰⁵ Ld. Alapító okirat 28§.

¹²⁰⁶ Szekfű Gyula 1925-től volt az akadémia levelező tagja, Voinovich Géza 1910-től levelező, 1923-tól rendes tag volt.

¹²⁰⁷ Voinovich Géza Basch Lórántnak, Felsőalap, 927. X. 27. OSZK Fond 145/260/2.K.

¹²⁰⁸ Szekfű irodalmi ízlését jelzi, hogy Harsányi Kálmánt, az *Új Idők* és a *Budapesti Hírlap* munkatársát, a *Magyarság* belső munkatársát ajánlotta. 1914-ben jelent meg *Kristálynézők* című regénye, melyben a gyökereit megtagadó hazai kultúra bírálata szólalt meg. A regény tekinthető az alkotóerőben, öntudatban és erkölceiben - újjászülető magyarság utópiájának is. A könyv egyben kulcsregény is, bemutatja a gödöllői művésztelép tagjainak (Körösfői Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Lechner Ödön) művészi tantételeken túlnyúló társadalomfilozófiájának bemutatása révén. A regényről Schöpflin Aladár írt kritikát, ld. *Vasárnapi Ujság*, 1914/16.

¹²⁰⁹ *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből*, 45–46.

¹²¹⁰ Kollarits Krisztina: A Híd túl messze volt. Babits Mihály és a konzervativizmus kapcsolata 1917–1939. *Új Forrás*, 2008/9. 40–56.

¹²¹¹ OSZK Fond 145/1.

Itt kizárólag Schöpflin dokumentált javaslatait és véleményeit idézzük föl, a Baumgarten Alapítvány nagyobb ívű áttekintésére nem vállalkozunk.

Elősoroljuk azokat a Schöpflintől származó jutalmazásra és főképp *segélyezésre* való ajánlásokat, amelyekről az évtizedek folyamán tudomásunk van. Tehetség és segély: egymással szorosan összefüggő érvek a levelekben. Ezek és az ehhez hasonló adatok nagyban tágítják a magyar írók szociális helyzetéről való tudásunkat, szociológiailag tovább árnyalja az írotársadalomról való képünket. A 1928 nyarán, tehát még az első díjak kiosztása előtt, Tersánszky érdekében fordult Babitshoz Schöpflin. „Az a szerencsétlen Tersánszky J. Jenő most rettenetes helyzetben van. Sehonnán, sehogya se tud pénzt előteremteni, kiadók elzárkóznak előle, lapoknál régebből annyi kézírata hever, hogy újat nem tud elhelyezni. A szó szoros értelmében éheznek [...] s attól kell tartani, hogy megismétli, most már alaposabban, pár év előtti öngyilkossági kísérletét. [...] Egy kiválóan tehetséges ember megmentéséről van szó, talán életének megmentéséről”.¹²¹² A következő évben Németh Lászlót ajánlotta Babits figyelmébe: „engedd meg, hogy újra felhívjam figyelmedet Németh Lászlóra. Hogy a fiatalok között a legkiválóbb tehetségek egyike, abban, tudom, egyetértesz velem, s most igazán arról van szó, hogy egy valódi tehetséget meg kell menteni az életnek. A fiú tüdőbaja most már abban a stádiumban van, hogy ha nem kereshet megfelelő gyógykezelést valami szanatóriumban, akkor minden valószínűség szerint elpusztul. [...] Fogorvosi praxisát nem tudja folytatni, iskolaorvosi állását is elveszti, ha szeptemberben nem tud munkába állni. [...] Ő maga túl önérzetes arra, hogy kérjen, s ez nekem, őszintén megvallva, tetszik.”¹²¹³ Újabb év múltán Komor András érdekében ragadott tollat: „Arra kérlek, ha módodban van, adjatok valami segítyt Komor Andrásnak. Ez a fiú már egy éve beteg, ősz óta kórházban volt mostanáig, össze-vissza operálták [...] Okvetlen szüksége volna jobb táplálkozásra, ha nem akar visszakerülni a kórházba, s talán még rosszabb helyre, viszont nincs egy garasa sem, a hosszas betegség anyagilag is tönkretette”.¹²¹⁴ Egy közvetett adatunk is van az alapítvány segélyezéséről és a magyar írók helyzetéről. 1929-ben Schöpflin értesíti Nagy Lajost, hogy a

¹²¹² Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, Budapest, 1928 VI/24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 269–270.

¹²¹³ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, Budapest, 1929 VI/5. Uo. 280. *** Németh László nem fogadta el a 600 (tátrai pihenésre szánt) plusz 400 P (kilátásba helyezett) segítyt. Elvi visszautasításából idézzük: „... amikor elhozták nekem, nem volt szívem visszautasítani. A pénz azonban azóta is éget, mindenáron szabadulni akarok tőle. Nem tudok egy világos okot felhozni, hogy miért nem tarthatom meg. Elveimhez akarok hű maradni, hiszen én mondtam: hogy a társaságok és alapítványok föltétlenül irodalomellenesek, s előbb-utóbb a friss íróerők ellen válnak sáncállássá.” Németh László Basch Lórántnak, 1929. augusztus. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok II.* 7–8.

¹²¹⁴ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, Budapest, 1930 VI/20. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 288. *** Komor András (1898–1944), író, Schöpflin Aladár mellett volt korrektor, majd lektor a Franklin Társulatnál és annak lapja, a *Tükör* filmkritikusa. Életéről és Schöpflinről ld. Thurzó Gábor előszavát in Komor András: *A varázsló*, Budapest, Magvető, 1970. 5–25. *Nászinduló* (1934) című regényét Komor András Schöpflin Aladárnak ajánlotta.

Baumgarten segélyt – ezt a szót nem írja le, de tudjuk, nem díjjal jutalmazták első alkalommal – az ő kezeihez utalták, ebből kifizeti az író Siesta szanatóriumi számláját, a különbözetet személyesen szeretné átadni az írónak.¹²¹⁵

1935 decemberében az alapítvány – Kosztolányi Dezső írásban tett javaslatára – Schöpflinnek 4000 P, egy összegben kifizetendő évdíjat szavazott meg. Erre Schöpflin azonnal lemond az elnöki tisztségről, mert összeférhetetlennek tartja a tisztséget és a jutalmazást. Minden bizonnyal anyagi segítséget is akartak nyújtani az időközben egyre betegbb (láncdohányos és kisebb agyérgörcsöket elszenvedő) Schöpflinnek, de elsősorban és kifejezetten 1934-es *Ady* könyve tette őt erre méltóvá.¹²¹⁶ Kosztolányi érvelt tehát Schöpflin mellett, aki köztudomásúan nem volt Schöpflin közeli barátja, s ez fontossá teszi a gesztust. Kosztolányi Babitsnak írt méltató leveléből idézünk: „Múltkor valamennyien egy tudományos írórt kerestünk, aki munkássága, egyéniség és erkölcsi magatartás folytán méltó a jutalomra. Nem találtuk meg. Pedig ott ült előttünk; a mi elnökünk az, Schöpflin Aladár. [...] Egy életen át magyar könyvekkel foglalkozott, akkor is, amikor divat volt ez, s most is, amikor már alig divat, és mindenkor vállalta a hivatásából származó áldozatot: a személyekre tekintettel nem lévő szókimondást, a csendes, elmélyülő munkát és a tisztas, büszkén viselt szegénységet. [...] Már a jelen távlatból is kitetszik, hogy *Ő a magyar kritika* [kiemelés – Sz. Á.]. Okos bátorsága, kemény mértéktartása, működésének évtizedekre visszanyúló folytonossága páratlan a mi irodalmunkban. [...] s ne zavarjon benneteket az a formaság sem, hogy ebben a pillanatban a *Tanácsadó Testület* elnöke. Buktassátok meg, rövid időre az elnököt, s tiszteljétek meg a kritikust, akit mindenki tisztel.”¹²¹⁷ Nagy elismerés Kosztolányitól a negyedik évtizede folyamatosan működő irodalom- és színikritikusnak, s a testület megfogadta javaslatát. Az év 3000 pengős díjazottjai a testület szerint Illyés Gyula, Kassák Lajos [lett volna, helyette] Kárpáti Aurél, Ortutay Gyula, Cs. Szabó László Weöres Sándor lettek, 1000 pengős „közzététendő támogatásban” részesítette a kuratórium Fodor Józsefet, József Attilát, Prahács Margitot és Vas Istvánt. A kultuszminisztérium államtitkára azonban – ekkor már Hóman a miniszter – magához kérte Babitsot, és élt vétőjogával, hogy Kassákot nem jutalmazhatják. Az *Egy ember élete* VIII. kötete miatt, amelynek címlapján is szerepelt a „Kommün” korjelzés, s ezért eljárás folyt Kassák ellen. Az érvet, hogy nincs elítélve, a

¹²¹⁵ Schöpflin Aladár Nagy Lajosnak, Budapest, 1929 III/20. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 279. *** Ebből az adatból is látszik, hogy *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.* kötetében közölt összesített adatok nem feltétlenül mindenütt megbízhatók.

¹²¹⁶ *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok II.* 575–575.

¹²¹⁷ Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak, Tátraszéplak, 1935 XII. 1. Uo. 578.

hatóság nem akceptálta.¹²¹⁸ Vas István elismerését a nyilvánosság kizárásával engedélyezték.¹²¹⁹ A jelenlévő Basch Lóránt szerint „bizalmas értesülés alapján” Illyés díját is gáncsolni akarták, de kellemetlen megjegyzéssel illették Schöpflin évdíját, fia – tegyük hozzá, három (!) évvel korábbi, de mégis számon tartott – „»kommunista bűncelekménye«” miatt.¹²²⁰

Bár díjazás és segélyezés gyakorta átfolyt egymásba, összehasonlíthatatlanul értékesebb volt évdíjat, díjat vagy jutalmat nyerni, mint pusztán segélyt.¹²²¹ József Attila egyszeri segélyezése (1935) és egyszeri évdíja (1936) nem a költő értékeinek fel nem ismerése csak, hiszen a korai néhány közlés után, 1933-ban a *Nyugat* a „nagy” versek közül az *Óda* közlésére vállalkozott, 1935-ben pedig a *Mint a gyermek...* és *A bűn* kezdetű, illetve című verseknek adott felületet. (Babits pedig a *Szép Szó* szerkesztőinek kérésére írta meg Széchenyiről szóló esszéjét a folyóirat *Mai magyarok régi magyarokról* című tematikus számába, melynek élén József Attila *A Dunánál* című verse állt.¹²²²) Belejátszott a kíméletlen, a Babits-verset javító-átíró bírálata Babits ellen 1930 januárjában.¹²²³ József Attila barátja, Németh Andor idézi, hogy „[e] tiszteletlen hangú förmedvényvel a Baumgarten-alap kurátor ellen kizárta magát a támogatást érdemlő tehetségek sorából. A hivatalos irodalom számára többé annyira nincs a világon, mintha máris a szárszói temetőben feküdne.”¹²²⁴ (A *hivatalos irodalom* formula itt a *Nyugat* kiemelt szerepére vonatkozik. A mondat önmagában nem enged további értelmezést, hogy leíró értelemben használta-e a jelzőt Németh Andor, vagy ironikus túlzásnak, mert kizárólagosnak tartotta a *Nyugat* helyét, önértékelését. Feltehetően persze az utóbbit.) Az 1937 elején díjazottak körébe már sokan várták József Attilát, de nem ítélték neki díjat.¹²²⁵ Nem tárgya figyelmünknek a József Attila és a Babits Mihály közötti jól feltárt konfliktus, csak azt jegyezzük meg, hogy az 1937-es díjazás alkalmával Schöpflin *nem*

¹²¹⁸ A Kassákat az ellene „a magyar állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás vétsége” miatt emelt vád alól a törvényszél felmentette. *Magyarország*, 1936. január 29. 9. Visszamenőlegesen a díjazás kihirdetése után nem kaphatta meg az elismerést, de következő évben sem jutalmazták.

¹²¹⁹ Ekkor írta Vas István a *Levél egy szocialistához* című sorozatát a *Válaszban*.

¹²²⁰ Basch Lóránt: *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből*, 115.

¹²²¹ Ennek részben ellentmond, amit Karinthy Frigyes írt: „Általában mégiscsak az a lényeg, hogy miként fogjuk fel az ilyen kitérítéseket – az érték megbecsülését látjuk benne, vagy az értékkel szemben tanúsított bizalmat. A Baumgarten-díjak odaítélésében mindig ezt az utóbbi tendenciát tapasztaltam, s ezért tartottam minden határozatukat, kivétel nélkül, szerencsésnek, jónak és emberségesnek.” *Az Est*, 1935. január 25. 15. *** Fodor József viszont egy évvel később az 1000 pengős jutalmat visszautasította, mint megindokolta: „[n]em vehetem tudomásul, hogy harmadrendű költő vagyok”. *Az Est*, 1936. január 21. 7.

¹²²² Babits Mihály: Széchenyi István. *Szép Szó*, 1936. június, 146–154.

¹²²³ József Attila: Az Istenek halnak, az Ember él. *A Toll*, 1930. január 10. 10–22.

¹²²⁴ Németh Andor: *József Attiláról*. S. a. r. Réz Pál. Budapest, Gondolat, 1989. 218. A Németh Andor szöveg 1944-ben jelent meg/ 1948-ban kibővítette, a *Csillag* közölte.

¹²²⁵ Ismert az 1937-es díj megszavazásakor a Babits által készített cédula, amelyen jelezte, ki mennyi szavazatot kapott. Facsimiléjét közli: Basch Lóránt: *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből*, 117.

javasolta József Attila elismerését. (1937 decemberében, a költő halála után meghozott szavazáson József Attila évdíjat kapott, ennek felét a családnak fizették ki.)

1938-ban Schöpflin Hont Ferenc, a Független Színpad vezetője¹²²⁶ segélyezése érdekében folyamodott Babitshoz levélben, mint írja, „nyomatékosan kérték az ügy felkarolására”. „Ez a fiú nagyon rá van szorulva az anyagi támogatásra. Törekvését nagyjából ismered a Tempefői előadásból, mely szép erkölcsi sikert hozott, de anyagilag deficittel járt.”¹²²⁷ Ebben a javaslatban a színikritikus Schöpflin is megszólal, elismerve Hont színházi írásait. 1940-ben ismételten szót emel Hont Ferencért, akinek megjelent könyve, *Az eltűnt magyar színjátszás*. Ugyanekkor Beczássy Juditot is – akiről annak pályakezdése óta számos elismerő írása jelent meg, s nőírók között a valódi tehetségek közé sorolta – Basch figyelmébe ajánlja. „Nem elsővonalbeli író, de mégis érdemes író. Évek óta üldözi a sors, anyagi helyzete elég súlyos. A múlt héten operálták ki az egyik szemét, több évi szembetegség után, s alighanem rá fog kerülni a sor a másik szemére is.”¹²²⁸ 1941-ben, egy hónappal halála előtt Babits „csatlakozik” Schöpflin véleményéhez, és közli, „*Tatay Sándornak juttatom a segélyt* [...] én is tehetségesnek találtam.”¹²²⁹

Babits halálát követően a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alapítvány ügyosztályán felbontották a Babits által letétbe helyezett „utódkijelölési irat”-ot. Ebben a sorrendben Schöpflin Aladár állt az élen, őt követte Illyés Gyula, majd Illés Endre.¹²³⁰ Ekkortól a döntések – az alapító dokumentum szerint – elsősorban Schöpflinen, „a magyar kritikusok nesztorán”¹²³¹ múltak. Mellette a tanácsadó testület tagjai Sík Sándor, Rédey Tivadar, Keresztury Dezső, Kerecsényi Dezső és Molter Károly voltak.

1942-ben, az első Babits nélküli díjkiosztón Schöpflin megemlékező beszédet tartott, majd átadták a díjakat. 3000 pengős évdíjat kapott Berde Mária, Bohuniczky Szeffi, Rónay György, Mátrai László, Ortutay Gyula és Szentimrei Jenő. 2000 pengős évdíjat Ember Győző

¹²²⁶ *Független Színpad* (1937–1938): Hont Ferenc 1937. január 10-én a Bethlen téri Színházban Korunk színháza című tudományos előadásán bejelentette a Független Színpad elnevezésű, a 'szórakoztató színház' ellenében létrehozott mozgalom létrejöttét. Azonos megnevezéssel két évig színháztudományi szemlét jelentettek meg, amelyben többek között Móricz Zsigmond, Remenyik Zsigmond, Féja Géza, Karinthy Frigyes, Schöpflin Aladár, Voinovich Géza, Márai Sándor és Veres Péter írása is megjelent, rendszeresen közöltek benne az ún. szegedi fiatalok. Galgovics Tamás: *A Független Színpad*. In: *Magyar színház történet 1920–1949*. Főszerkesztő Bécsy Tamás és Székely György. Szerkesztő Gajdó Tamás. Budapest, Magyar Könyvklub, [2005], 623–636.

¹²²⁷ Schöpflin Aladár Babits Mihálynak, 1938. VI/17. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 346. Hont Ferenc Babitsnak írt köszönőleveléből kiderül nehéz helyzete: „nehezen és restelkedve írom le, nincs mit ennem, és minden pillanatban várom, hogy lakásomból kitegyenek”. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, III*, 291.

¹²²⁸ Schöpflin Aladár Basch Lórántnak, [Budapest, 1940.] január 22. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, III*, 344.

¹²²⁹ Babits Mihály Schöpflin Aladárnak [Esztergom, 1914. július 5.] *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 369. Tatay Sándor segélyezésének nincs írásos nyoma.

¹²³⁰ Jegyzőkönyv [1937. április 21., felbontva 1941. augusztus 6.] *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, III*, 391.

¹²³¹ *Hétfő Reggel*, 1942. január 12. Idézi: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV*. 27.

történettudós, Szabédi László továbbá 1000 pengős díjat juttatott a kuratórium Vajda Endrének.

Érdekesek, s egyben kiélező hangúak a sajtókommentárok. Az imrédysta, vitéz Jaross Andor szerkesztésében megjelenő *Nemzetőr* szerint „[h]árom író¹²³² kapott az idén Baumgarten díjat. Berde Mária, Bohuniczky Szephi [sic!] és Virginia Woolf, akinek *Évek* című regényét Rónay György *Fák és gyümölcsöztette* [sic!].¹²³² A mondat többszörösen is tisztességtelen. A rosszindulat jele rögtön a három író¹²³² megjelölés, ami bizonyosan konzervatív nőíró ellenességet takar, s a számnév is pontatlan, a második elem a keresztnév figyelmetlen elírása, s végül tetézi egy célzással, Rónay György nemi identitásának kétségbe vonásával és lekezelően megvádolja epigonizmussal.¹²³³

Egy másik viszonyulás azt emeli ki, hogy három erdélyi író is kapott Baumgarten díjat. A hírek az is figyelmet kölcsönöztek, hogy 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntéssel Partium, Észak-Erdély és Székelyföld, 54 százalékos magyar lakossággal visszakerült Magyarországhoz. Az egykor a Wodianer Fülöp és fiai által teremtett *Kis Újság* 1941 és 1944. március 21-e között *Esti Kis Újság* címmel jelent meg. A lap azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy három erdélyi író kapott évjutalmat. A tudósítás csak az erdélyieket említi. Kifejezetten az anyagiakra összpontosít, arra hogy „ne restelljük kimondani, hogy *pénzről* van szó [...] Erdélyben az írásnak huszonkét esztendőn át közigazgatást, hadsereget, államot kellett helyettesíteni”, s az irodalomhoz is feltétlenül kell „*pénz, pénz és pénz!*” Elősorolja a beszámoló az erdélyi szükségét, hogy a díjazottak mindegyike szűkölködjék: Berde Mária szanatóriumi ápolásra szorul, hogy a tisztánlátó publicista, Szentimrei Jenő, a *Brassói Lapok* (1940) megszűnése óta kenyérkereset nélkül van, s a sokféle kisegyzisztencia, a szegénység fiatal írója Szabédi László elismerésével figyelem fordul a legfiatalabbak felé is. Az *Erdélyi Szemle*¹²³⁴ hangos örömmel veszi tudomásul a három díjazottat. Sajnálkozva állapítja meg, hogy a bírálatok „még mindig nem egyenjogúsították az erdélyi irodalmat”, Reményik Sándort még mindig „végvári” melléknévvel említik. Érzékelésük szerint

¹²³² 1937-ben jelent meg Virginia Woolf *Years* című regénye. Műveiből Rónay György is fordított, 1941-ben jelent meg regénye *Fák és gyümölcsök* címmel.

¹²³³ *Nemzetőr*, 1945. január 23. 5. Idézi: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 41.

¹²³⁴ *Erdélyi Szemle* (1915–1944): Kolozsvárott megjelenő szépirodalmi folyóirat. 1919-től az Erdélyi Szemle főszerkesztője volt Reményik Sándor, s megjelennek benne Áprily Lajos, Berde Mária, Franyó Zoltán, Kádár Imre, Kós Károly, Makkai Sándor, Nyirő József, Olosz Lajos, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István versei, elbeszélései. A lap úttörő módon könyvkiadásra is vállalkozik: megjelenteti Reményik Sándor Rilke-fordításait (1919), s Erdélyi Évkönyv címen szerény gyűjteményt ad ki szerzőinek munkáiból (1920). Részben munkatársi gárdájából verbuválódott, a lap évfolyamszámozását folytatva, a *Pásztortűz*, de 1921 januárjától Sütő Nagy László újrakezdett évfolyamjelzéssel, változó alcímmel, rendszertelen időközökben ismét megjelentette lapját. Ld. Sütő-Nagy László: Az Erdélyi Szemle történetéből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1971/4. 503–512.; Palotai Mária: A Pásztortűz elődje, az Erdélyi Szemle. *Kisebbségkutatás*, 2003/1. 182–185.

Erdélyben „általánosan nem ismerik még” a Baumgarten-díj jelentőségét, s ezért arra kérték Schöpflint, hogy ismertesse a „díj szellemét és kezelését”. Az általános tudnivalók mellett Schöpflin megemlíti, hogy a tanácsadó testületet kiegészítették Molter Károllyal,¹²³⁵ hogy „a felvetődő erdélyi kérdésekben egy tárgyilagos erdélyi író adhasson mindig megfelelő felvilágosítást, s ezzel mintegy erdélyi szakértője legyen a kuratóriumnak”. Az erdélyi irodalomról is nyilatkozatra kéri Schöpflint, aki ekkor úgy reméli, hogy „az erdélyi irodalom külön helyzete apránként elhalványul. Beleforr s beletartozik a magyar irodalomba. Az erdélyi sajátosságok és hagyományok azért megmaradnak, meg kell, hogy maradjanak, s azt folytatni, sőt, fokozni kell. A visszatéréssel a mérték némileg módosul, átalakul, s helyzetének megfelelően magyarországi mértékkel kell, hogy az értékeit mérjük ezután.”¹²³⁶ Hozzátehetjük, Schöpflin már az 1937-es irodalomtörténetében kiváló véleménnyel volt az erdélyi irodalomról, sőt, mint láttuk, az utódállamok irodalmi közül ennek tulajdonított csak komoly értéket.

1942-ben Sík Sándor is felhívta Schöpflin figyelmét a fiatal Végh Györgyre. Schöpflin ismerte már munkáit, személyesen is találkoztak, és jó benyomást tett rá a huszonhárom éves író.¹²³⁷ Végh György 1942 szeptemberében 300 pengős segílyt kapott. A tehetség-felfedezés öröme volt, de az alapítvány fölött viharfelhők gyülekeztek.

Az *Új Európa* című, Matolcsy Mátyás szerkesztette lap *Zsidó mecénás a magyar irodalomban* címmel közölt egy támadó cikket Dömötör Lászlótól.¹²³⁸ Az írás felütése egyértelmű: „ma, a nemzetiszocialista fiatal államok győzelmei idején zsidó irodalmi nagydíjról, a zsidók irodalmi szolidaritásáról bizonyosan utoljára beszélhetünk”. Ezután felidézi a zsidóság magyarországi térhódítását, ami szerinte Trianon következménye, mert „a távoli irodalmi gócpontok” leszakításával „a szellemi élet kizárólagos központja” Budapest lett. Ebben a kultúrát átható zsidó szellemiséget sugárzó levegőben jött létre a Baumgarten Alapítvány. De, írja Dömötör, a helyzet javult: „a zsidók, akiket a magyar irodalom és kultúra

¹²³⁵ Molter Károly (1890–1981) író, hírlapíró 1942 januárjától 1946. november 16-ig volt a tanácsadó testület tagja.

¹²³⁶ *Erdélyi Szemle*, 1942. január 5. Idézi: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 55–56.

¹²³⁷ Schöpflin Aladár Sík Sándornak, 1942. június 16. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 59. A *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei* c. kötet nem tud a levélről.

¹²³⁸ Dömötör László (1923–1974/76?), újságíró. 1945 előtt a kormánypárti *Pestnél* [1939–1944 között létezett lap, 47 ezres példányszámmal, Az Est örökébe lépett, diametrálisan eltérő világnézettel] dolgozott, 1945 után a kiscgazda *Kis Újságnál*, megfordult a Lapkiadó Vállalatnál, a film, a reklám és a propaganda világában és vállalati sajtóberkekben is. Parlamenti tudósító, bennfentes információit közvetlenül a politikusoktól és avatott kollégáitól szerezte, jól értesültségét tükröző írásait közölte – többek között – a *Hétfői Hírek*, a *Népszava*, a *Magyarország*, a *Budapester Rundschau* és 1968-tól a *Magyar Hírlap* is. 1956 előtt beszervezte az ÁVÓ. „Első felesége magas rangú ÁVH-s tiszt elvált felesége volt” – közli róla az ÁBTL dossziéja, melynek címe: A legtermékenyebb újságíró-ügynök jelentéseiből. Összesen 2500 oldal jelentés maradt fenn utána. Több adat alapján feltételezzük a személyazonosságot. <http://www.utolag.com/Ilkei/DomotorLaszlo/DomotorLaszlo.htm>. Letöltve: 2020. 11. 22.

örökké szégyellni fog, eltűntek; vagy egy távoli földrész fogadta be őket atyafiságos öleléssel vagy pedig a szívósabbak itthon rejtőzve még ideig-óráig rontják a közéletet. A zsidó irodalom már halkabb és csak csendben töri, zúzza, teszi tönkre a hiszékeny lelkeket.” Elősorolja, hogy „hány született, még ma is élő zsidó író élvezte az alapítvány összegét a magyarok rovására”. Basch Lóránt kinevezését is származásával magyarázza. Négy hónappal később a lap főszerkesztője, Matolcsy Mátyás¹²³⁹ is megszólalt – az országgyűlésben: „Egyenesen abszurdumnak tartom, hogy a magyar irodalom irányításában még ma is döntő szerepe lehessen a Baumgarten-díjnak”. A díj alapítását (1929-re datálja, tévesen) „a világháború utáni liberális kor csúcsá”-ra teszi, s a Nobel-díj után következő legnagyobb irodalmi és tudományos alapítványnak nevezi, amely számításai szerint 300.000 pengőt juttatott a díjazottaknak. Megismétli, amit Dömötör László cikke is kiemelt, hogy a két kurátor egyikének „zsidót jelölt meg”, és „ez az úr a díjak odaítélésében természetesen döntően szerepelt”. Számon tartotta, hogy évente hány zsidó író kapott díjat, adata ismét megegyezik Dömötör Lászlóéval. (Évi két-három-négy személyre utal, egy évben öt „zsidó” díjazottat említ.) Majd állít és kérdez: „Nem is tehetségesek az illetők. Hol vannak ezek a zsidó írók azoktól a magyar tehetségektől, akik sohasem jutottak díjazáshoz azért, mert fajiságukat megtagadni nem akarták”. Ezen a ponton Kállay Miklós miniszterelnök egyetértő közbekiabálását is említi a jegyzőkönyv. Erdélyi Józsefet jelenti ki „a legnagyobb magyar költő”-nek, aki kapott ugyan díjat,¹²⁴⁰ de nem elég sokszor. Ezek után felkéri Antal István nemzetvédelmi propaganda minisztert, hogy – akár a kultuskormányzattal együtt – vegye át a díj gondozását. Sőt, továbbmegy: alapítson egy Horthy Istvánról elnevezett, „a magyar fajta érdekét szolgáló” irodalmi díjat.¹²⁴¹ Parlamenti kísérlet történt tehát a díj megszüntetésére.¹²⁴²

¹²³⁹ Matolcsy Mátyás (1905–1953), agrárközgazdász, jobb-, majd szélsőjobboldali, szalásista politikus. Szakmai úton többször járt Angliában és másutt Európában, eljutott az Egyesült Államokba is. Az 1930-as évek elején a Magyar Gazdaságkutató Intézet mezőgazdasági szakelőadója volt. *Az új földreform felé* című könyvét (1934, 1935²) Szekfű Gyula vezette be. Komoly közgazdasági tudományos munkát végzett. (Ezt értékelte Romány Pál: Dr. Matolcsy Mátyás sorsa és könyve, és az akkor elmaradt földreform. *Magyar Tudomány*, 2008/1. 70–72.) Részt vett a falukutatók munkájában, több ízben publikált a népiek folyóiratában, a *Válaszban*. 1935-től országgyűlési képviselő. 1940-ben Matolcsy is belépett a Nyilaskeresztes Pártba, igaz, azzal az „engedménnyel”, hogy nem kell zöld inget viselnie, azaz az ún. „szalonnyilasok” körébe tartozott, ám zsidóellenessége közismert volt. A nyilaskeresztes párt kiadásában jelent meg a *Zsidók házvagyona Budapesten és a vidéki városokban* című összeállítás [kiadási éve bizonytalan], 1941-ben *A zsidók útja* című könyve, ugyancsak nyilaskeresztes kiadásban. 1942-ben átlépett az Imrédy vezette kormánypártba. Háborús bűnösnek elítélték, börtönben halt meg. Életútjáról fia, ifj. Matolcsy Mátyás, a műszaki tudományok akadémiai doktora írt igen részletes, dokumentált beszámolót. Ld. <http://www.csaladitemeto.hu/dok/sir17-13.pdf>. Letöltés: 2020. 11. 23.

¹²⁴⁰ Erdélyi József három ízben volt díjazott.

¹²⁴¹ A Horthy István Irodalmi és Tudományos Nagydíj alapítási munkálatai meg is kezdődtek, el is jutott az alapító dokumentum a kultuszminiszter asztalára, kiosztására azonban nem került sor. Évente 30.000 pengő kiosztását tervezték, anyagi alapját a gazdasági élet önkéntes adományai fedezték volna. A díj státútuma szerint sem a díjazott, sem annak felesége (sic!, női díjazotról ekként nem esett szó a feltűnően konzervatív fogalmazás szerint Sz. Á.) nem lehetett volna zsidó, sőt felmenői között sem lehetett volna ilyen származású. Amennyiben külföldi állampolgár lett volna a díjazott, feltétel lett volna a „magyar népiségű”-ség.

A következő évben a Soli Deo Gloria szövetség nevében a lazán népiekhez tartozó Gombos Gyula támogatta a zsidótlanítás tervét.¹²⁴³

Nem tudjuk, hogy ez a parlamenti vita milyen visszhangot kapott a kuratóriumban, csak sejtjük. De 1942-ben még nem reagáltak a támadásokra. Mindezen közben Schöpflin levelezett Sík Sándorral, aki ekkor általában nem tudott feljönni az ülésekre. (A háború utáni években ellenben aktív tagja volt a tanácsadó testületnek.) Sík ajánlotta Radnóti Miklóst a Baumgarten könyvtárba, akit Schöpflin is pártolt, több okból is. Legelőször is, mert tehetségét nagyra becsülte, ismerte személyesen, olvasta Radnótinak Kaffka Margitról szóló doktori disszertációját is. Másrészt Radnóti a fia, Schöpflin Gyula kifejezetten közeli barátja volt, s ezen a szalon is rendszeres volt köztük a személyes kapcsolat. Radnótit azonban 1942. július 1-től munkaszolgálatra szólították, ez nem tette lehetővé – nem pusztán mentő jellegű – foglalkoztatását.

Az 1943. évi díjak kiosztása alkalmával már nyilatkozott Schöpflin Aladár a „szélsőjobboldali támadásokról” a liberális *Esti Kurír*ban.¹²⁴⁴ A szerkesztőségi bevezetőben az utolsó öt-hat év jellemzőjeként említik a díjkiosztások alkalmával visszatérő szélsőjobboldali sajtótámadásokat,¹²⁴⁵ amelyeknek csak az előző, illetve ettől az évtől kezdődően kifejezett célszemélye Schöpflin. A támadások lényegét abban foglalja össze a *Kurír*, hogy „az alapítvány nem tart lépést az általuk képviselt politikai átalakulással és igényekkel”. Más kifejezéssel, az alapítvány eszmei önállósága a kifogás tárgya. „Irodalmi szempontokra nem is hivatkoznak, hacsak a »nép írók« fokozott támogatását nem követelik.” Az alapítvány kurátorai a zsidók iránti hűséggel sáfárkodnak a zsidó pénzen. Felidézi a szerkesztőségi cikk a sajtótámadásokat, a tervezett új Horthy-díjat, s azt a következtetést vonja le, hogy „Matolcsy hivatottnak érzi magát a magyar irodalom irányítására.” Végül megszólaltatja a lap Schöpflint, aki – a liberális közegben – röviden kifejti, mire vannak hivatva: „minden mellétekintet nélkül, tárgyilagosan azokat az írókat támogassuk akár évdíjjal, akár segéllyel, akik eszményi célok szolgálatában becsülettel és az írói jellemnek megfelelően végzik munkájukat. *Minket ebben a tekintetben nem vezet semmiféle elfogultság, sem személyek iránt, sem pedig irodalmi vagy másféle pártok érdeke.*”¹²⁴⁶ Nem volt

¹²⁴² Az országgyűlés képviselőházának 310. ülése 1942. november 20-án, pénteken. Témája az 1943. évre szóló költségvetés. *Képviselőházi napló, 1939. XVI. Kötet. 1942. november 20. – 1943. április 12.* Budapest, Athenaeum, 1942. 36–37.

¹²⁴³ (g) [Gombos Gyula]: Baumgarten ellen. *Magyar Út*, 1943/2. január 14. 1–2. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 79–83.

¹²⁴⁴ *Esti Kurír* (1923–1944. március 21.), a liberális ügyvéd, Rassay Károly alapította napilap. Ld. L. Nagy Zsuzsa: *Egy politikus polgár portréja - Rassay Károly*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.

¹²⁴⁵ Ld. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 90–91, 99–102, 105–106, 112–120.

¹²⁴⁶ *Esti Kurír*, 1943. január 18. 5. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 85–87.

hatástalan a szélsőjobb fenyegetése, az alapítvány és az 1943. évi díjazottak nevét közzétevő lapok bizonyítási kényszerűt érezték, és felsorolták, kit hányszor jutalmazott a 15 éves alapítvány. A számszerűsített felsorolás élén Erdélyi József és Juhász Gyula állt, mindketten háromszoros díjjal. (A segélyezettokról nem készült kimutatás.) Az 1943 januárjában lezajlott díjátadó ünnepségről a lehető legtaszítóbb módon számolt be a *Magyar Út*, érdemes felidézni a léggör jellemzésére.

A riportszerű beszámoló hangulatkeltő, antiszemita felütése a következő: „A Sas utca házai abban különböznek a Rumbach utcáétól, hogy itt a káposztaszag előkelőbb tónussá szublimálódott, a libamáj illata is csak elfinomodva húzódik ki az ajtórepedéseken.” A névtelen szerző később kiemeli, hogy „a jutalmazottak között ezúttal egy sincs zsidó. Mégis, ha szemügyre vesszük az ünnepségre összegyűlt intim társaságot: zsidó egy jó hányada. Pedig csak a jutalmazottak *hozzátartozói és a bennfentesek vannak itt.*” A szerző meg van lepve, hogy „az egész ünnepség nincs olyan, mint mondjuk egy kefégyár év végi közgyűlése”.¹²⁴⁷ Hangulatkeltő az újságcikk, a következő évben hatalomra jutó nyilasok és hungaristák valóságos szálláscsinálója.

Egy másik, hosszú, elemző írás az *Egyedül Vagyunk*¹²⁴⁸ oldalain jelent meg. A publicisztikai hangvételű írás áttekinti az alapítvány történetét, nem kímélve az alapító személyét, akiről fontosnak tartja kiemelni, hogy „*zsidó fajú elsőfokú unokatestvérek házasságából született, s „apja cipőpertli árus”.* A vagyon anyai ágról érkezett. Ebből a két (hamis) tényből pszichologizáló következtetéseket von le az újság, természetesen kedvezőtlen következtetésekkel. A díjakra térve a kurátorokat is osztályozza, Babitsot „keresztény baloldali”-nak, Basch Lórántot egy jelzővel, a zsidóval bélyegezve. A konklúzió, hogy „a vér nem válik vízzé”, Baumgarten bármennyi elhidegülhetett olykor „fajától”, az alapítvány mégis zsidó lett. Babitsot a „zsidó” alapítvány havi 500 pengővel díjazta.¹²⁴⁹ Eljátszik a szerző az általa nem látott alapító dokumentumokból a lapokban és az *Új Idők lexikonában* megjelent idézetekkel, amelyek számára nem fedik egymást. Ebből és a kitételből, hogy a díjazandó írók nem áldozzák fel elveiket, azt a következtetést vonja le, a megfogalmazás „a zsidó dialektika [...] jól sikerült alkotása”. A tanácsadó testület munkáját „diktatori rend”-nek nevezi, amit a „Baumgarten szellemé”-re való hivatkozás legitimál. A segélyek nem

¹²⁴⁷ *Magyar Út*, 1943/3. január 21. 5. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 106–199.

¹²⁴⁸ *Egyedül Vagyunk* (1938–1944): nemzetpolitikai folyóirat, Oláh György főszerkesztésében. A lap szerkesztőbizottságának tagja volt Imrédy Béla, Rátz Jenő, Jaross Andor, Milotay István és Rajniss Ferenc is. A lap publikálta a népi írók műveit is, így például Sinka István és Erdélyi József verseit. Oláh már korán Hitler híve lett, ld. könyvét: *Őrvezetéből diktátor: Hitler forradalma, 1920–1932.* Oláh György. Budapest, Stádium, 1935.

¹²⁴⁹ Az írás szerzője tudni véli, hogy Schöpflin Aladár ennek az összegnek csak a felét kapja havonként.

nyilvánosak, azok kapnak a „zsidó pénzből”, akiknek a kurátorok adni akarnak. Az 1943. évi díjazásra térve azt „olyasféle hébe-hóba alkalmazott megtévesztő mozdulatnak” tartja, mert erdélyi írókat fognak jutalmazni.¹²⁵⁰ Közben „olyan titkos pénzügyi műveleteket” bonyolítanak le, melyeket „egyszerűen a zsidó hitközségek belügyének volna szabad tekinteni”. „Hogy az új életre készülő magyar generációk útmutatói, a magyar tehetségek kegyként kiosztott zsidó perselyfillérekre legyenek utalva, méghozzá azzal a feltétellel, hogy »feleljenek meg«, vagyis jegyezzék el magukat Baumgarten szellemének?” A szerző nem érez ellentmondást abban, hogy más jobboldali orgánus – szégyenként említve ugyan, de – a legnagyobb, legtehetősebb alapítványként hivatkozik a Baumgarten Alapítványra. Nem tudunk itt nem emlékezni Németh László egykori önéletrajzának passzusaira, amelyben a következőket állította és kérdezte az induló *Nyugatra* vonatkozóan: „Ignotus érdemei nyilvánvalóak, de a helyén másnak kellett volna állnia, s neki más helyen kellett volna állnia. [...] Nem volt-e könnyelműség rábízni húsz éven át a magyar tehetségekbe szóló sors magyarázatát? [...] Egy helyére szorított és képességei és problémái irányában bontakozó magyar zsidó irodalom szerencse, egy ránk burjánzó, bennünket is elhamisító zsidó magyar irodalom: csapás.”¹²⁵¹ Németh László passzusa azért is ellenszenves, mert nem a sokak, pl. Illyés által is kipellengérezett és undorral emlegetett „körúti sajtóra” vonatkozott, hanem a minőséget, a magas kultúra számára ellenszenves képviselőjét vette célba. Nem vett tudomást arról, amit Ignotus már 1930-ban Budapesten mondott, publikált: „Küzdelmesen lett a Nyugat pártatlan hajlékává a legnemzetibb s legszociálisabb jónak: a tiszta irodalomnak, s ehhez [...] olyan szerkesztő kellett... aki írótól nem követelt egyebet, mint a sine qua nont-t: azt, hogy tudjon írni.”¹²⁵² Németh László önéletrajza az 1930-as, 4000 pengős jutalmazása után jelent meg, több alkalommal nem kapott díjat. De ez a vallomása volt a népi-urbánus vita elindítója. A *Nyugat*, illetve a Baumgarten Alapítvány indulását, működését ekként keretezi a tehetség antiszemitizmusa, illetve a szélsőjobboldal vére szomjas lázítása a háborús években.

A *Egyedül Vagyunk* írása további részében a szerző áttér az ügyvédek kezdeményezte ellendíj létrehozására, patetikus szómágiával ecseteli, hogy „[k]isemberek havi tíz pengőjével [...] igenis sikerült megmozgatni a magyar társadalmat a magyar írók és a magyar irodalom támogatására. A *Magyar Irodalompartoló Társaság* mögött nem áll semmiféle klikk vagy érdekszövetkezet, csupán a felismerés, hogy *a magyar író a nemzet lelkiismerete*, a magyar

¹²⁵⁰ Az erdélyi jutalmazottak: Tamási Áron, Asztalos István és Szemplér Ferenc. Mellettük Bóka László, Fodor József, Jankovich Ferenc, Révay József és Képes Géza kaptak díjat.

¹²⁵¹ Németh László: Ember és szerep. *Kalangya* [Újvidék] 1934. 45–46. [Az utóbb készült Magvető–Szépirodalmi kiadók gondozásában készült életműkiadásban nem szerepel ez a passzus.]

¹²⁵² Ignotus: A Nyugat útja [1930]. In: *Ignotus válogatott írásai*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Komlós Aladár. Budapest, Szépirodalmi, 1969. 691.

nép igényeinek és vágyinak megszólaltatója.” A létrehozandó szervezethez nem pusztán csatlakozott vitéz Endre László,¹²⁵³ hanem egész vármegyei apparátusa segítségét is felajánlotta. Endre ekkor Pest vármegye alispánja, egy évvel később a zsidó deportálások megszervezője. A *Magyar Út* szerzője, Orsy Gábor, végül arra szólítja fel a Baumgarten Alapítványt, „közérthető magyar nyelven” vezessék be az alapszabályokba, hogy „ez az alapítvány zsidó célokat szolgál, jutalmaz”.¹²⁵⁴

Ebben a közegben kellett józannak, az eredeti célhoz ragaszkodónak maradnia az alapítványnak. 1943 telén – a kuratóriumi jegyzőkönyv szerint Schöpflin Aladár a fiatal Kálnoky Lászlót is javasolta, akinek „személyi körülményeiről azonban nincs tájékozódva”.¹²⁵⁵

1944 januárjában a különlegesen nagy összegű, 8000 pengős fődíjat Szabó Lőrinc kapta. Kolozsvári Gradpierre Emil, Gulyás Pál és Benedek Marcell¹²⁵⁶ fejenként 6000, Berda József és a történész Csapodi Csaba kétezer pengős díjakban részesültek. (A kuratóriumi ülésen Szekfű Gyula is jelen volt, a „gyerekfiatal”, a díjkiosztáson „elfogultan” viselkedő történész Csapodi Csabát¹²⁵⁷ ő javasolta a kitüntetésre.) Milotay lapja, az *Új Magyarország*

¹²⁵³ Vitéz Endre László (1895–1946), fajvédő politikus, könyve a zsidóság világalraelmi törekvéseiről: „*A zsidókról*” – *a berni per tanulságai*. Budapest, Stádium [1942]. A megszállás után, 1944 áprilisától a németekkel együttműködő belügyi államtitkár. 1944 őszén Szálasi megbízta a hadműveleti területek felügyeletével, majd az ország kiürítésével. Háborús főbűnösnek végezték ki. Ld. *Az Endre – Baky – Jaross per*. Sajtó alá rend., szerk., jegyz. Karsai László és Molnár Judit, előszó Randolph L. Braham. Budapest, Cserépfalvi, 1994.

¹²⁵⁴ Orsy Gábor: A Baumgarten díj rejtelseiből. *Egyedül Vagyunk*, 1943. január 29. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 112–120. Orsy Gáborról kevés adatunk van, de egy publikációból tudjuk, hogy az *Új Magyarország* munkatársaként 1944-ben a színészkamara elnökével, Kiss Ferencsel készített interjút. Ebben olvashatjuk, hogy Kiss Ferenc szerint „a magyar színművészetet, a színházak művészi munkáját csakis az építő nemzetiszocializmus hathatja át», de tárgyilagosan hozzátette, hogy az írók erre a szellemi átállásra nem készültek fel.” Gajdó Tamás: Az utolsó színházi őrsváltás, 1944-ben. *Színház*, 2012/1. (45. évfolyam) 17. *** Baumgarten Arthur nyilatkozatban utasította vissza Orsy genealógiáját. Egy feljegyzésben megörökítette, hogy Orsy Gábornak a cikk megírása előtt tudomása volt róla, hogy Baumgarten Ferenc édesapja nem cipőpertli árus volt, hanem földbirtokos. Orsy azonban akkor érzékeltette, hogy „az adatok nem felelnek meg kellő módon az általa képviselt irányzat agitációs céljainak”, s ezért ragaszkodott a hamis adatok közléséhez. MNM Legújabbkori Főosztály, aprónyomtatvány tár, irattár, I. sz. 98.20. I.K. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 166–168.

¹²⁵⁵ Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1943. november 13-i üléséről. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 130. *** Kálnoky László (1912–1985), első kötete, az *Árnyak kertje* 1939-ben jelent meg. 1942-ben a – *Magyar Csillagban* megjelent – *Szanatóriumi elégia* című hosszúverse hívta fel rá a szakmai figyelmet. 1947-ban kapott 3000 Ft-os díjat.

¹²⁵⁶ Benedek Marcell a háború alatt visszatért szülőhelyére, Kisbaconba. Benedek Marcell közismert szabadkőműves volt, 1910 óta. 1948 elején, amikor visszatért Erdélyből, a Deák páholy főmesterének választották. Ekkor már a fia, Benedek István is a páholy tagja volt, avatásán Székely Mihály énekelte a Sarastro-áriát. Nagymesteri portréját Hermann Lipót festette meg. Supka Géza betegsége miatt 1949-ben megválasztották – az egy időre utolsó – magyar nagymesternek. A szabadkőművességet 1950 elején az ÁVO feloszlatta.

¹²⁵⁷ Csapodi Csaba (1910–2004), könyvtáros, könyvtörténész. 1942-től kezdve a Teleki Pál Tudományos Intézet Magyar Történettudományi Intézetének munkatársa. A Baumgarten-díj szempontjából releváns munkái. *A magyar barokk*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1942 (Kincsesvár. A Magyar Szemle Társaság könyvtára, 16.); *Eszterházy Miklós nádor, 1583–1645*. (Magyar életrajzok) Budapest. Franklin Társulat, 1942. Az idézőjeles bővítmények Vécsey Leó újságíró szavai a díjkiosztó leírásában.

1944-ben közölte a díjazott Berda József néhány versét a *Magyar Csillagból*, lejárató szándékkal. Az egyik Villonra hajazó önéletrajzi Berda-vers így végződik: „Eleget éltem. Ideje / már hogy felakasszanak.” Majd azt a kommentárt fűzi hozzá, hogy Illyés akkoriban azt mondta, „ők az egyedüliek, akik nem akarnak akasztani. Elég baj...”

1944 januárjában – egy ízben – kiosztották a Magyar Irodalompartoló Társaság összesen 46 ezer pengős „ellen” jutalmát 17 írónak. (A Horthy István-díj végül nem jött létre.) A 10.000 pengős nagydíjat Szabó Dezsőnek adták, valamint díjazták Erdélyi Józsefet, Kodolányi őskereső regényeit, Németh László *Kisebbségben* című esszéjét, Szabó Lőrincet életművéért, a közbeszédből leginkább a zsidókra mondottakat kiszűrő és azzal azonosuló „fekete bojtár”, azaz Sinka István *Vád* című verseskötetét, az ebben az időben több antiszemita kiszólást tevő Tatay Sándort,¹²⁵⁸ s többek között Wass Albert *Farkasverem* című regényét.¹²⁵⁹ A népieket, akik közel álltak a szélsőjobbhoz, vagy a szélsőjobb is tudta őket saját népi és egyben antiszemita kódjuk szerint olvasni.

Ilyen önszerveződésen alapuló illetve ideológiaiilag determinált díjosztásra csak egyszer került sor, s érdekesek az átfedések is.

Ezt követően hosszú cezúra következett. A díj egyik alapjául szolgáló ingatlan, a Sas utcai épület kigyulladt a gyújtóbombáktól, így a Baumgarten Alapítvány székhelye átmenetileg megszűnt létezni. S vele együtt Babits emlékszobája, beleértve könyvtárát, mely magában foglalta Tóth Árpád és Kosztolányi könyveit is. Basch Lóránt szerint „a károk helyreállítása nem ró aránytalanul súlyos terhet az alapítványra”, továbbá remélte, hogy „az alapítvány rövidesen visszanyeri jövedelmének 60%-át”.¹²⁶⁰ 1946 szeptemberében az alapítvány építkezésében valóban előre jutottak, a szükséges anyagokat leszállították,

¹²⁵⁸ Ld. pl. a *Magyar Életben* 1938 júliusában a *Válasz* c. folyóiratról közzétett írását, amelyben elmarasztalta a népi írókat, akik – úgymond – Sárközi zsákutcájába kerültek, mert Sárközi az Athenaeum alkalmazottja, és személyén keresztül a zsidó nagytőke érvényesült. „Sárközi villámló filozemita tekintete előtt” az írók „meghunyázkodtak”. Majd a következő számban a Sárközit védő Kodolányinak így válaszolt: „A lényeg: képtelenség »életes országépítő« munkát kifejtteni ott, »ahol akár egy (!) vagy két zsidó állandóan jelen van.»

¹²⁵⁹ Wass Albert 1934 után 1940-ben ismét 3000 pengős díjat kapott a Baumgarten Alapítványtól. Tekintettel Wass Albert megítéléséről szóló vitákra, felmerülhet a kérdés, miért kapott kétszer is Baumgarten-díjat. Az 1934-ben megjelent *Farkasverem* című regényéről írta Schöpflin: „Wass Albert témája a mezőségi régi főúri családok élete. Az író olyan realiztikus vonásokkal ábrázolja ezt a különleges életformát, hogy szinte kulcsregényre kell gondolni. Nyomasztóbb és lehangolóbb valamit alig olvastam hosszú idők óta, mint ez a regény. Egy társadalmi osztály pusztulását ábrázolja, nem a külső körülmények kényszere alatt, hanem belülről, belső energiáinak kihalása miatt. Ez az osztály, amelyet az író nyilván átéléséből ismer, önként, önmagától, csaknem tudatosan megy a végső romlásba. Egykori politikai hatalmának elvesztése, anyagi lehetőségeinek kénytelen megcsonkulása, a történelmi okokból eredő többi változás csak másod-harmadsorban oka ennek a romlásnak, elsősorban az egyes emberek minőségi leromlottsága, életenergiáik benuványa rothaszt el mindent.” Ld. még Pomogáts Béla: Erdélyi krónikás. Wass Albert munkásságáról. *Korunk*, 2018/5. 74–84. Wass Albert közírói-politikai munkásságáról ld. Papp László Tamás: „...álmában zsidózik egy picit”. Bálvány a tudatküszöb alatt. *Beszélő*, 2007/5. 22–28.

¹²⁶⁰ *Szabad Szó*, 1945. május 1. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 187–188.

próbálták a Sas utcai ház félemeletét „kiadni és újjáépíteni. A hirtelen beállott stabilizáció – [1946. augusztus 1-én vezették be a forintot – Sz. Á.] – megakasztott minden építkezést.”¹²⁶¹ Rendkívüli segélyeket osztottak, és szóba került, hogy a jövőben kizárólag fiatal tehetségeket segítsen az alapítvány. Ez többé-kevésbé így is lett, noha a „fiatal” jelző definíciójára nem került sor. Még egy előre vivő elhatározás született, nevezetesen hogy az alapítvány a magyar szerzők idegen nyelven való megjelenését is támogatja.¹²⁶² A tanácsadó testület 1945. november 17-én ülésezett, Schöpflin és Basch vezetésével. Elek Artúr helyzetének kilátástalansága miatt és félelmében a német megszállást követően öngyilkos lett, új taggal kellett kiegészíteni a testületet. Schöpflin Gellért Oszkárt javasolta a helyére, aki büszkén vallotta kommunistának magát, és kritizálta a testületben helyet foglaló „nem egy jobboldali író” jelenlétét.¹²⁶³

A háború utáni első díjkiosztás időpontja 1946. január 18. A hatalmas infláció miatt a díjat törtarany értékben adták ki. A díjakról hozott döntést Schöpflin Aladár hirdette ki.¹²⁶⁴ Támadások ekkor is érték a határozatot. Beszédében ugyanis Basch Lóránt felemlítette, hogy „a reakciós és fasiszta kormányok”, élve vétőjogukkal, megakadályozták Kassák és Zelk kitüntetését”. Ezek után a sajtó számon kérte, hogy az említettek nem kaptak díjat.¹²⁶⁵

A „demokratikus napilap”, a *Szabadság* tudósítás írója szerint „az alapítvány erkölcsi kötelezettsége továbbra is fennáll, azokkal szemben, akiket Hóman Bálinték terrorja száműzött a jutalmazottak közül”.¹²⁶⁶ A névtelen cikk azután feltűnő örömmel köszöntötte a – moszkvai emigrációból hazatért – filozófus, Lukács díjazását, hiányolta viszont a „súlyos anyagi gondokkal küzdő” Nagy Lajos, a „beteg” Tersánszky, a „mindig mellőzött” Déry, a

¹²⁶¹ Basch Lóránt Schöpflin Aladárnak, [Budapest] 46. szeptember 19. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 393.

¹²⁶² A fordítási kísérletekre vonatkozó adatok: Basch Lóránt Illyés Gyulának, 1947. november 27. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 302.

¹²⁶³ Gellért Oszkár személyében egy kommunista világnézetű tag került a tanácsadók közé. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 192. Visszaemlékezésében Gellért felveti, hogy első alkalommal alapszabály módosítást javasolt, hogy „a tanácsadó testület minden esetben beleszólhasson a díjak kiosztásába. [Ne csak a két kurátor egyet nem értése esetén – Sz. Á.] Ez volt az elvi álláspontom. Schöpflin helyeselte.” Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 236. *** Gellért ugyanitt hozzáfűzi, hogy Gábor Andor 65. születésnapján – ez 1949 januárjában volt – Révai József, ekkor az MDP Politikai Bizottságának tagja és a *Szabad Nép* főszerkesztője, megkérdezte Gellértet, hogy a Kossuth-díj mellett van-e értelme, hogy a Baumgarten Alapítvány tovább működjön. „[A]zt kellett rá felelnem, hogy csak addig, amíg Schöpflin él.” Ebben a véleményben árulás van, mert Schöpflin, mint Gellért megjegyzi, amellel érvelt, hogy a Kossuth-díjjal az állam becsüli meg az írókat, a Baumgarten-díjjal maguk az írók az írotársaikat becsülik meg.” *** Gellért Oszkár könyvét megjelenésekor Basch Lóránt is kritika tárgyává tette.

¹²⁶⁴ Díjazottak: 50 gramm törtarany értékben Füst Milán, Gyergyai Albert, Lukács György és Török Sophie részesültek elismerésben, 20 gramm értékben Devecseri Gábor, Hegedüs Zoltán, Kádár Erzsébet és Pogány Ö. Gábor. Ekkor a Baumgarten Ferencet nagyra becsülő Lukács György tartott emlékbeszédet. Lukács György: Baumgarten Ferenc. In uó: *Új magyar kultúráért*. Budapest, Szikra, 1948. 207–211.

¹²⁶⁵ Losonczi Ádám: Két évi szünet után... *Világosság*, 1946. január 20. 2. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 213–214.

¹²⁶⁶ Hóman Bálint 1932 és 1938, majd 1939 és 1942 között volt kultuszminiszter.

kolozsvári Nagy István, „az alapítvány által annak idején tapintatlanul megbántott” Fodor József, s többek között Kovai Lőrinc jutalmazását. (Kovai a kommunista *Szabad Nép* munkatársa volt.) Majd felhozta Basch Lóránt „hajdani, nagy visszatetszést keltő nyilatkozatát, melyben József Attilát a »Medvetánc« című kötetének megjelenése után még nem tartotta »méltónak« a nagydíjra.”¹²⁶⁷ Ugyanekkor az újonnan létrejött írószövetségben – már 1946 januárjában! – „legtöbbször a Baumgarten-díj kuratóriumának sürgős kicserélését követelték a haladó szellemű magyar írók érdekében”, egészen odáig menően, hogy a Magyar Írók Szövetségének „elnöki tanácsa” döntsön a jövőben a Baumgarten-díjakról.¹²⁶⁸

Schöpflin Aladár ezekben az időkben visszavonultabban élt.¹²⁶⁹ A háború utáni években kevesebb a közvetlen, tőle megjelent írás, nyilvános dokumentum, legfőképpen lektori jelentéseket találunk ezekből az évekből.¹²⁷⁰ Kijelölte viszont az irodalmi kurátor-utódlásban következő személyt, a Babits által megadott további személyeket kiegészítve. Illyés Gyula és Illés Endre után az harmadikként Keresztury Dezsőt javasolta.¹²⁷¹ A Baumgarten ügyekben inkább Basch Lóránt jár el, az ő levelei vannak többségben az alapítvány történetét feldolgozó, és itt többször hivatkozott dokumentumgyűjteményben. Igaz, az ügyek többsége materiális természetű.¹²⁷²

Schöpflint megromlott egészsége, súlyos érszükülete, kisebb agyérgörccsei, nagyothallása is akadályozta. S mindemellett ott volt a mindenkit sújtó háború utáni szűkösség. Ekkori feladatairól, véleményeiről levelezéséből van tudomásunk. 1946 szeptemberében – vidékről – Basch Lóránt levelére válaszol egyetértőleg. Ezek szerint Kálnoky Lászlót, Pilinszky Jánost és Ottlik Gézáat ajánlották a kurátorok figyelmébe, mint

¹²⁶⁷ Faragó László Pál: Felelős-e a Baumgarten kuratórium József Attila halálért? Basch Lóránt [...] felel az irodalmi vádakra. *Magyar Világ*, 1938. január 12. 3. *** Basch Lóránt a nyilatkozatban sem ismeri el József Attila tehetségét. Hozzá kell tennünk ismét, hogy – mint irodalomtörténetét elemezve rámutatunk – Schöpflin Aladárnak sem volt elég jó a hallása a József Attila formátumának felismeréséhez, vagy emellett még túlságosan azonosult a megbántott Babitscsal. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 214–215.

¹²⁶⁸ *Független Magyarország*, 1946. január 21. 3. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 214–215.

¹²⁶⁹ Legtöbbször és rendre hosszan Szigetszentmártonban tartózkodott (a helyi gyógyszerész felesége rokona volt). Ld pl. Basch Lóránt Schöpflin Aladárnak, [Budapest] 46. szeptember 19. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 393.

¹²⁷⁰ Lektori jelentések: PIM Analekta V. 3819/341/9; 3819/341/18; 3819/341/17; 3819/341/15; 3819/341/23; 3819/341/12; 3819/341/10; 3819/341/26; 3819/341/19. Jelzetlen: Nemes Nagy Ágnes: *Öt fenyő*; Ottlik Géza: *Továbbélők*.

¹²⁷¹ Babits Mihály utódkijelölő iratának kiegészítése, 1947. január 27. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 266.

¹²⁷² Ilyen például Fülep Lajos lakásügye. Fülep 1947 őszén költözött fel Zengővárkonyból. A lakásszerzés ekkor Basch segítségével sem sikerült, így költözött Fülep az Eötvös Collegiumba, ahonnan azonban 1950-ben kitérték. Ekkor Basch Lórántnak még volt olyan befolyása, hogy elintézte a legendás Széher úti lakásba költözést. Basch intézte továbbá a Baumgarten alapítvány megsemmisült könyvtárának újrászervezését is. Fülep ígért 4000 kötete azonban nem került az alapítvány tulajdonába. Basch próbálta intézni, hogy a fiatalok, pl. Pilinszky János ösztöndíjasként kijussanak Rómába. Bizonyos, hogy ezekről az ügyekről tudott Schöpflin is, de dokumentumunk nincs rá.

„támogatásra szorulókat”.¹²⁷³ A támogatások indokai változatosak, a magyar írók nehéz helyzetét rögzítik.¹²⁷⁴ (Még Schöpflin felesége is folyamodik Basch Lórántoz egyösszegű nagyobb kifizetésért, hogy tüzelőt tudjanak venni.¹²⁷⁵)

1946 novemberében Schöpflin lakásán tartott ülést a tanácsadó testület, mégpedig az alapító oklevél átalakítása, megújítása kérdéséről. Erdély újbóli elvesztésével Molter Károly helyére Mátrai Lászlót, az Egyetemi Könyvtár főigazgatóját választják meg, de ennél fontosabb volt Schöpflinnek a korábbi „főfelügyeleti hatóság vétőjogát” kivenni a szabályzatból. Annak idején a kuratórium ezt a paragrafust csak azért vette be az alapító oklevélbe, mert „az oklevél jóváhagyásának feltételét képezte [...] valahányszor az a kuratórium döntésével szemben gyakorolni kívánta. Különösen a »közrend« fogalma [...], valamint a nemzetellenesség ismérvének időnként változó megítélése teszi” aggályossá a vonatkozó paragrafust, illetve bekezdést. Schöpflin Aladár kifejtette, hogy „hite szerint igazi író nem lehet nemzetellenes”.¹²⁷⁶

Az 1947-es díjkiosztó alkalmával a pénzügyek felelőse, Basch Lóránt mondott beszédet, nem pedig Schöpflin, az irodalmi kurátor. „Csak” a díjakat adta át Schöpflin, 10-10 ezer forintos nagydíjat kapott Déry Tibor, Kassák Lajos és Szabolcsi Bence, 3 ezer forintos jutalmat pedig Csorba Győző, Hajnal Anna, Faragó László, Kálnoky László, Pilinszky János és Trencsényi-Waldapfel Imre. A *Haladás* című hetilap¹²⁷⁷ köszöntötte Pilinszkyt a díjazás alkalmából, s tudatta az olvasókkal, hogy Nemes Nagy Ágnes is a jelöltek között volt. „Nem tartjuk igazságtalannak sem a díjazottra, sem a díjazásból kimaradt költőre vonatkozó döntést, nagy örömmel és meglelégedéssel vesszük tudomásul, hogy a Baumgarten alapítvány kuratóriuma felfigyelt a legfiatalabbakra is.”¹²⁷⁸

¹²⁷³ Uo., ill. Schöpflin Aladár Basch Lórántnak [Szigetszentmárton, 1946.] szeptember 24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 394.

¹²⁷⁴ A jogvégzett Kálnoky László jóléti ügyekkel foglalkozó belügyminisztériumi tisztviselő volt 1940-től, ezt nem vette jó néven az új rendszer. Az amerikai fogságból szabaduló Pilinszky egykötetes költő (*Trapéz és korlát*, 1946), „igen nehéz körülmények között él, keresete nincs, de nem tartozik azok közé, akik kérn tudnak és szóltak”, írja Basch.

¹²⁷⁵ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 395.

¹²⁷⁶ Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1946. november 16-i üléséről. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 237–239.

¹²⁷⁷ *Haladás* (1945. október 1. – 1950. június 1.): a Magyar Radikális Párt hetilapja. Főszerkesztője kezdetben Csécsy Imre volt, a két főmunkatárs Zsolt Béla és Wesselényi Miklós. Zsolt vette át a szerkesztést, majd halála után felelős szerkesztőként Kende Zsigmond állt az élén.

¹²⁷⁸ Két fiatal költő. *Haladás*, 1947. január 30. 9. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 268. Nemes Nagy Ágnes első kötete, a *Kettős világban* volt az 1946 decemberében indult negyedéves periodicitású *Új Hold* első és egyben utolsó saját kiadású könyve (1946). Nemes Nagy Ágnes 1948-ban kapott Baumgarten-díjat. De kötete megjelenésekor, idézzük visszaemlékezését: „[m]eghallhattam még Schöpflin Aladár szájából a szédítő dicséret felső fokát, mert azt mondta, hogy Jó-ó. Ennél többet nem lehetett kapni a magyar irodalomban.” Kabdebó Lóránt (szerk.): *A háborúnak vége lett* [Interjúkötet]. Budapest, Kozmosz könyvek, 1983. 85.

Bár tervbe volt véve, Schöpflin nem tartott előadást az Elek Artúr halálának harmadik évfordulóján rendezett emlékestén sem.¹²⁷⁹ Nem válaszolt Rovó Aladár információ kérésére sem, aki könyvében¹²⁸⁰ meg akarta örökíteni a Baumgarten alapítvány működését. Csalódást okozott Hajnal Gábornak is, aki elküldte hozzá megjelent könyveit, de azokat a költő látogatásáig Schöpflin nem olvasta el.¹²⁸¹ Az 1947. november eleji tanácsadó testületi ülésen – itt felköszöntik a 75 éves Schöpflin Aladárt – a fennmaradt dokumentum szerint mindössze egyszer szólal meg, javaslatokat nem fogalmaz meg, csak megemlíti, hogy Török Sándor a múltban egyszer nem kaphatta meg a díjat, és „mértányos volna, ha ehhez hozzájutna”.¹²⁸² Az ülés helyszíne Schöpflin Aladár lakása volt, nyilván, hogy kíméljék az irodalmi kurátort. A néhány héttel későbbi ülést, november végét ismét Schöpflin Aladár lakásán tartják meg. Ezen Keresztury Dezső jelezte, hogy tájékozódott, és Németh László elfogadná a jutalmazást. Schöpflin erre azt mondja, „visszaemlékezve azokra az ellentétekre, amelyek Németh László és az alapítvány és különösen Babits Mihály között fennforogtak,¹²⁸³ nem szívesen tenné a díjazást magáévá. Mindenesetre olvasni kívánná Németh László új regényét [az *Iszonyt*, amely a Nyugat kiadó gondozásában jelent meg 1947/48 fordulóján, korábban részletekben a *Válasz* közölte – Sz. Á.] és csak azután óhajtana nyilatkozni.”¹²⁸⁴ A minőséghez ragaszkodó, az ellenérzésem felülemelkedni képes álláspont Schöpfliné. Decemberben döntöttek a díjazottakról, de Schöpflin betegsége miatt nem volt jelen. Schöpflin javaslatát Basch Lóránt terjesztette elő: évdíjat kapna Bölöni György, Vas István és Zelk Zoltán, illetve a negyedik helyen vagylagosan Devecseri Gábor vagy Weöres Sándor. Jutalomban részesíteni javasolta Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Ivánt és nagyobb jutalomban Lányi Saroltát és Vajda Endrét. A díjakat 1948. január 18-án a szokásos napon adták át.¹²⁸⁵

¹²⁷⁹ [?] – Fülep Lajosnak, 1947. április 8. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 280.

¹²⁸⁰ Rovó Aladár: *A könyv és írója*. Budapest, Fővárosi Könyvkiadó, 1947. Az összefoglalót végül szintén Basch Lóránt írta meg.

¹²⁸¹ Hajnal Gábor Basch Lórántnak, Budapest, 1947. október 16. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 294.

¹²⁸² Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1947. november 8-i üléséről. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 296–297.

¹²⁸³ Németh László érintette Osvát és Babits viszonyát, Osvát állítólagos kellemetlenkedését, amikor Babitstól átvette a neki járó díjat, saját díjának elfogadását, amit írói pályája „legesélyesebb botlásának” tart, Hatvany Lajos támadását, amiért díjazták, Babits állítólagos antiszemizmusa, s arról, hogyan adta végül vissza a díjat, s hogy [t]ulajdonképp ekkor esett ki az írók világából; itt vették észre, hogy »valami nincs rendben nála; az élet nagy alapingereire másképp reagál, mint ők«. Hogy éppen Babitsnál járt 1932-ben, amikor Gellért Oszkár megtelefonálta, mit írt neki Németh László, s Babits szembesítette a véleményével: a kurátorság „nagy hatalom a kézben, de Babitsék maguk is segítették ezt a hatalomképződést, mégpedig elég erélyesen; büntettek és jutalmaztak”. Németh László: *Ember és szerep* [1932], kötetben 1934-ben a Tanú kiadásában jelent meg Kecskeméten.

¹²⁸⁴ Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1947. november 29-i üléséről. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV.* 304–306.

¹²⁸⁵ A díjazottak: 10.000 forintos nagydíjas Kerényi Károly kultúrtörténeti tanulmányaiért, Bölöni György *Az igazi Ady* [1934, 1947?] című könyvéért. 5.000 forintos díjat kapott Vas István és Zelk Zoltán. 4.000 forintos

A díjkiosztás napján a kommunista *Szabad Népb*ben Keszi Imre¹²⁸⁶ nevezi lényegében túlhaladottnak a Baumgarten alapítvány működését, annak fényében, hogy rövidesen ki fogják osztani az első Kossuth-díjakat.¹²⁸⁷ Elismeri a díj progresszivitását a kiüresedő akadémiai díjakhoz viszonyítva, „hivatalos és hivatott irodalom” kettősségére hivatkozva, említve, hogy egykoron maga az Akadémia beszélt kettészakadt irodalomról.¹²⁸⁸ „A Baumgarten-díj feltételei és hagyományai a formális és mind a politikai rendszertől, mind az állítólagos tömegízléstől független írói szabadság őrzése, ma már nemes, de idejüket múlt hagyományoknak hatnak.” József Attila elismerésének hiányát súlyos mulasztásnak tartja, „a magyar munkásmozgalom legnagyobb költőjének konok mellőzése egyformán következménye volt e díj öncélúan irodalmi szellemének és a díjazás diktatórikus formájának”. Konklúziója egyértelműen fenyegetés: *[k]ívánatos volna, ha [...] a Kossuth-díj mihamarabb az őt megillető térre szorítaná vissza a Baumgarten-díj jelentőségét,* és minthogy a Nyugat körüli urbánus polgári irodalom feledésbe borította a feudális szellemű Akadémiát, úgy haladja meg [...] a szabad népi demokrácia nagy ajándéka íróinak, a Kossuth-díj, a polgári irodalom szánalmasan szegényes, de nálunk még eddig legnagyobb jelentőségű irodalmi díját, a Baumgarten díjat.”¹²⁸⁹

A díjkiosztáson Schöpflin ismét „csak” a díjazottak nevét olvasta föl, beszédet nem tartott. A díjkiosztó megkapta a szokásos sajtónyilvánosságot, ezekben még nem tükröződik a közelő, sőt már másutt érezhető irodalompolitikai változás. A *Hazánk*¹²⁹⁰ hosszabb interjút kért Schöpflin Aladártól és Basch Lórántól, a 75 éves Schöpflint mint a magyar irodalom „great old man”-jét szólították meg. A díj történetéről kérdezték, majd pedig a jelenben

díjat juttattak Lányi Saroltának, Vajda Endrének és Szentkuthy Miklósnak, 3.000 forintot kapott Mátyás Iván és Nemes Nagy Ágnes.

¹²⁸⁶ Keszi Imre (1910–1974), kritikus, író, zenetudós, műfordító. 1946 és 1949 között a *Szabad Népb* kritikusa. „A kommunista eszmetörténetben ez volt a legmerekvebb dogmatizmus kora, Keszi Imre pedig a neofiták elragadtatottságával azonosult a szemellenzős irodalompolitikával. Érvelő ereje és lényéből fakadó tapintatlansága harcias dühvel vette fel a küzdelmet a napi politika nevében még azokkal az elvtársakkal is, akik valami másról vagy csak másképpen írtak, mint ahogy az akkori szolgálati szabályzattá szűkült és merevedett esztétika előírta. A szovjet irodalomban ez volt a zsdanovi korszak, az egyéni tehetségek lesulykolásának ideje, és ennek hazai vezérszószóolója lett Keszi. [...] kritikai diktatúrája felmérte az élő irodalmat és az elmúlt évszázadokat, olyan irodalmi terrorhangulatot árasztva, hogy később már a legfegyelmeltebb elvtársai is túlzásnak tartották kritikai hangvételét, amely jobban emlékeztetett az ügyészi vádbeszédekre, mint az esztétikai elemzésekre.” Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*.
<http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm> Letöltve:2020. 12.01.

¹²⁸⁷ Az MKP Politikai Bizottsága 1947 szeptemberében tett javaslatot a Kossuth-díj létrehozására. A törvényjavaslatot 1948. február 5-én tárgyalta az országgyűlés Ortutay Gyula VKM miniszter előterjesztésében. Darvas Pálné–Klement Tamás–Terjék József: *Kossuth-díjasok és Állami díjasok almanachja 1848–1985*. Budapest, Akadémiai, 1988. 3–25.

¹²⁸⁸ Ld. az 526. l-j-et és környezetét.

¹²⁸⁹ Keszi Imre: Baumgarten-díj és Kossuth-díj. *Szabad Népb*, 1948. január 18. 8.

¹²⁹⁰ *Hazánk*: 1945 és 1949 között, a (kereszténydemokrata) Demokrata Néppárt égisze alatt működött hetilap, alapító főszerkesztője Barankovics István volt.

betöltött szerepéről, irányáról. Az alapítvány „[h]elyzete megváltozott, iránya változatlan” – mondta Schöpflin. Egyébiránt nyilatkozata nem megy túl az általánosságokon, vagy nem idézik pontosan.¹²⁹¹ Az adminisztratív ügyeket (banki pénzutasítás, pénzek esetleges nyugati valutában való kifizetése, ezek kijuttatása az ekkor Rómában ösztöndíjjal tartózkodó díjazottaknak, felügyelőbizottsági tagság stb.) és a díjazottakkal való levelezést Basch Lóránt bonyolította le. Ezek közül kiemelkedik egy érdekes ügy, ami sajnos, mindössze egy levél, amely a törekvést mutatja. 1948 áprilisában Basch Lóránt a sérelmet elszenvedő, mert díj nélkül maradt Sötér István minisztériumi főosztályvezető¹²⁹² közvetítését kéri az UNESCO-hoz, hogy könyvtárakat a „régikérekben” ismét felépíthessék. „[N]em kétlem, hogy egyetértesz velem abban, hogy Magyarországon kevés oly kulturális intézmény van, amely [a szervezet] feladatkörébe a miénknél inkább volna bevonható”.¹²⁹³ A levélben hivatkozik „Lukács [György] és mindazok helyeslésére, akik mai szellemi életünkben irányadóknak tekinthetők”. Lukács György¹²⁹⁴ első helyen és egyetlenként való kiemelése újabb erős jelzés a kulturális politika áthangolódására, az új, kizárólagos kommunista dominancia kialakulására.

Az alapítvány nehéz anyagi helyzetére, a forráshiányra utal Basch Lóránt levele a magyar származású amerikai egyetemi tanárnak, Reményi Józsefnek¹²⁹⁵, amelyben Reményi

¹²⁹¹ *Hazánk*, 1948. január 30. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, V.* 35–37.

¹²⁹² Sötér István (1913–1988), író, irodalomtörténész. Az érintett időben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium X. főosztályának vezetője, a magyar kultúra külföldi terjesztésének ügye is az ő felelőssége volt. „Sötér helyettese Szentmihályi János volt, s úgy emlékszem, ott dolgozott Klaniczay Tibor is és Martinkó András. Ügyszeretükénél csak a kultúrájuk volt nagyobb.” Ld. *Beszélgetés Hubay Miklós drámáiról. Élettörédek esszéiben elbeszélve*. In: Hovanyecz László (szerk.): *Értéktörédek 2007*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2007. 30–79. Ua. <https://books.google.hu/books> Letöltve: 2020. december 1.

¹²⁹³ [Basch Lóránt Sötér Istvánnak], 1948. április 23. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, V.* 55–56.

¹²⁹⁴ Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005, 279–308. A korszak kultúrpolitikai hátteréhez ld. Standeisky Éva, *A Magyar Kommunista Párt Irodalompolitikája 1944–1948*. Budapest, Kossuth, 1987; Uő. Alkotók közszerepben. A Magyar Művészeti Tanács; Autonómia és elkötelezettség. Művészetpolitikai elképzelések a Szociáldemokrata Pártban; A kígyó bőre. Politika és ideológia a fordulat éveiben; „Apukám házat épít...” Írószövetség, írócsoportok és a hatalom 1945–1948. Mind a négy tanulmányt ld. in. Uő: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet–ÁBTL, 2005, 73–96, 97–125, 126–144, 165–175. Lukács György *Új magyar kultúráért*. Budapest, Szikra, 1948. Lukács György szerepéről ld. Zoltai Dénes: *Egy írástudó visszatér – Lukács György 1945 utáni munkásságáról*. Budapest, Kossuth, 1985; Horváth Pál: *A Filozófiai Intézet története*. <https://www.yumpu.com/hu/document/read/13827468/a-filozofiai-intezet-tortenete-nyitott-egyetem> Letöltés: 2020. szeptember 1.

¹²⁹⁵ Reményi József (1891–1956), író, irodalomtörténész, egyetemi tanár. Első írásai *A Hétköz*ben jelentek meg. Az első világháború előtt és alatt az Amerikai Egyesült Államokban konzulátusi tisztviselő volt osztrák-magyar szolgálatban, ott is telepedett le. Később újságírással foglalkozott, ottani magyar és angol nyelvű lapok munkatársa volt. 1926-tól egyetemi tanszéket kapott, a clevelandi egyetemen az egyetemes irodalomtörténet tanáraként működött. Később a Cleveland Institute of Music és a Cleveland Institute of Art-on adott elő. A párizsi Nemzetközi Tudományos és Irodalmi Akadémia tagja. 1944-ben Babitsról közölt egy tanulmányt: Mihály Babits, Hungarian poeta doctus. *Slavonis and Eastern European Review* XXII. 1944/4. 111–123. 1947-ben Aladar Schöpflin Hungarian Critic címmel tanulmányt írt a 75 éves Schöpflinről. *Symposium: A Quarterly*

segítségét kéri, hogy amerikai támogatókat találjon a Baumgarten Alapítvány anyagi alapjának feltöltéséhez.¹²⁹⁶ Reményi címeket ad, azt kéri, angolul vagy franciául menjenek a levelek, de nem fűz sok reményt a támogatáshoz. A továbbiakról, eredményről, eredménytelenségről nincs tudomásunk.

Mintha az alapítvány vezetői – vagy személyesen Schöpflin – nem érezték volna olyan komolynak a fenyegetést, vagy nem akarták valóságnak elfogadni, amit tapasztaltak.¹²⁹⁷ De Schöpflin Aladárt a történések visszakényszerítették a küzdelembe. 1948. augusztus 31-én „Kedves Barátom” megszólítással, tegező formában fordul Révai Józsefhez, s mintha egy Révai számára is új problémát exponálna, számol be az alapítvány Sas utcai házának

Journal in Modern Literatures. Volume 1, 1947/2. 20–30. További nagy munkája: *Hungarian writers and literature. Modern novelists, critics, and poets*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1964. 512 p.

¹²⁹⁶ Reményi József Basch Lórántnak. Cleveland, 1948. július 8. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok*, V. 61.

¹²⁹⁷ Egy rövid történelmi kronológiát kell ideillesztenünk. Miként, milyen ritmusban zajlott az ország kulturális átalakítása, rövid ideig koalíciós támogatással, majd kizárólag kommunista meggondolásból, harcot hirdetve a polgári demokratikus rend ellen. 1945. április 19-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállította az Országos Köznevelési Tanácsot. Elnökévé Szent-Györgyi Albertet nevezték ki, de vezetőségében helyet kapott Kodály Zoltán, Bay Zoltán, Ferenczy Béni és Illyés Gyula is. A magyar társadalom tudományos és művészeti elitjéből álló testület feladata a demokratikus nevelés és oktatási élet alapelveinek a kidolgozása volt. A kormány 1945. augusztus 18-i 6650/1945. M. E. számú rendeletével a nyolc osztályos oktatást rendelte el, és az iskolaköteles korhatárt a tizenégy évben állapította meg. A szellemi elitváltás érdekében, a megbízhatatlan és tradicionálisan konzervatív polgári értelmiség lecserélésére szervezték meg a népi kollégiumokat, amelyek lehetőséget adtak a munkás és paraszti származású fiataloknak a felsőfokú szakképzettség, diploma megszerzésére. Ezek országos egyeztető és érdekvédelmi szerve a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) volt. A népi kollégiumokban tanuló diákoknak 30%-a szegényparaszti, 20%-a kisparaszti, 12%-a munkás, 18%-a kisiparos vagy kiskereskedő családból eredt. * 1948-ban az országgyűlés rendelkezett a felekezeti – és községi kezelésben lévő – iskolák államosításáról (1948: XXXIII. tc.). Ezzel a történelmi egyházak elvesztették lehetőségüket szellemiségük, morális és társadalmi nézeteik továbbítására, s a vallás és a valláshoz kötődő tanítások mindinkább a templom falai közé szorultak. Megelőzte az államosítást 1947-ben egy, a hitoktatás fakultatívvá tételére vonatkozó rendelet, amit azonban az egyházak, a kisgazdapárt – és nem utolsósorban az utcára vonuló tömegek – nyomására visszavont a kormányzat. * 1946-ban korlátozták a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) hagyományos autonómiáját. Személyi kérdések és egyéni sértettségek miatt a természettudósok – Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán vezetésével – létrehozták a Magyar Természettudományos Akadémiát, mintegy „ellenakadémiaként”. A tudományos élet egységének fontosságát a kultúrpolitika hamar felismerte, ezért az ellenszervezet nem akadémikus tagjait MTA-tagokká nevezte ki, az 1946. július 24-én elnökké választott Kodály Zoltán mellé pedig, másodelnökként tisztséghez juttatta Szent-Györgyit. 1947 nyarán Péter Gábor vezetésével az államvédelem munkatársai átvizsgálták az akadémiai könyvtár köteteit szélsőjobboldali, fasiszta, antiszemita és demokráciaellenes írások után kutatva. Tevékenységük végeztével 4 000 kötetet semmisítették meg, és a lexikonok és kézikönyvek némelyikéből is kivágták a nem kívánatos vagy ártalmasnak ítélt szócikkeket, passzusokat. Egy 1948-as kormányrendelet nyomán 1949. február 25-én – Gerő Ernő vezetésével – megalakult a Magyar Tudományos Tanács, amelynek célja a tudományos kutatások koordinálása, tervszerű irányítása és a gyakorlati élettel való összekapcsolása volt. * Az MTA 1949. november 14-én megszüntette a Széptudományi Osztályt. A Nyelv- és Széptudományi Osztály jegyzőkönyvei 1946–1949. MTAK Kéziratár, K 1518; Péteri György: Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez 1945–1949. *Századvég*, 1989/1–2. 18–35; A Tudományos Bizottság, illetve a Tudományos Tanács tevékenységéről lásd Potó János: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *Történelmi Szemle* 36. 1994/1–2. 79–110; Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949. Budapest, Akadémiai, 1995; Kónya Sándor: A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949). Budapest, MTA Könyvtára, 1998. *** Mindezek az intézkedések mutatják, hogy a Schöpflinnél tapasztalt nyelvi udvariassági fordulatok mögött nem állhatott és nem is állt már gyanútlanosság.

„közületi kezelésbe vétel”-ről. Az elvétel elrendelője – formálisan? – Vas Zoltán¹²⁹⁸ volt, de feltesszük, hogy a lépésről tudott a kommunista vezetés, sőt, talán onnan indult a kezdeményezés. Nehezményezi Schöpflin, hogy Basch Lórántot, akin évtizedek óta nyugszik az alapítványi ügyintézés, ezáltal ki akarják kapcsolni az alapítvány működéséből. Schöpflin érvelése gazdasági célszerűtlenségre összpontosít, amikor a következőket írja: „[a] közületi kezelés sokszoros költséggel járna”, azaz anyagilag nehezebb volna a díj alapjának megteremtése. Ez a levél nem szól az alapítvány felszámolási kísérletéről, Révait kéri, hogy szempontjait közvetítse Vas Zoltán felé. Határozottan kifejezi Schöpflin személyes célját: „az alapítvány ügye hanyatló életem legfontosabb feladata. Működésének további folytatásáért teljes lelkesemmel felelősnek érzem magamat.”¹²⁹⁹ Az első fogalmazvány elkészítő formulája így hangzott: „meleg baráti szeretettel üdvözlöl régi híved”. Ez az elküldött változatban szikárabban így hangzik: „őszinte tisztelőd és híved”. Révai, válasza szerint, beszélt Vas Zoltánnal, aki megígérte, hogy „az épületet felszabadítja a közületi kezelésbe vétel alól”.¹³⁰⁰

Ez időből, 1948-ból döntően Basch Lóránttól maradtak fenn alapítványi levelek, segélyek ügyében kizárólagosan ő levelezett, olyan írókkal, mint Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Szűcs László, Berda József, Kerényi Károly, Jánosy István.

1948 novemberében a következő évi díjazások ügyében ismét Schöpflin Aladár lakásán ülésezett a tanácsadó testület. Néhány személycserére került sor, s a testületi tagok megtették javaslataikat.¹³⁰¹ Egy fordulóval később – külső színhelyen – konkrét javaslatokat is megfogalmaz a testület, ekkor Komlós Aladárt javasolja évdíjra, Thurzó Gábort és Sötér Istvánt hozza szóba nagyobb jutalomra, kisebb jutalomra Jánosy Istvánt terjeszti elő. A végleges döntésre december 11-én került sor, ismét Schöpflin lakásán. Itt a viszonyok áthangolódására jellemző személyi döntés is születik: a kommunistákhoz húzó Gellért Oszkár

¹²⁹⁸ Vas Zoltán (1903–1983), 1919-ben belépett a KMP-be, fogolycsere egyezmény keretében került a Szovjetunióba, hazajött, újabb 13 évnyi fegyházra büntették, de visszakerült az emigrációba, ahonnan szovjet tisztként tért vissza 1944 őszén. Vas a levél születésekor az ún. gazdasági főtanács operatív főtitkára volt. Ez a szervezet 1945. november 24-e és 1949. november 2-a között működött. A kötött gazdálkodási rendszer bevezetésének eszközeivel, széles hatáskörben, önálló rendeletalkotási jogkörrel felruházva a nyersanyagtermelés, az energia- és élelmiszer-ellátás, a pénzgazdálkodás, az export-import szabályozása és a háborús jóvátétel területén hozhatott kormány szintű döntéseket. Elnöke a miniszterelnök volt, tagjai koalíciós alapon az iparügyi (Bán Antal) és a közlekedésügyi (Gerő Ernő) miniszter (1946-tól a közellátási és pénzügyminiszter is). Utóda az Országos Tervhivatal lett.

¹²⁹⁹ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek. Budapest, 1948. aug. 31. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 403. *** A levelezéskötet közli a Gazdasági Főtanács levelét is egy válaszváltozatot is közöl.

¹³⁰⁰ Révai József Schöpflin Aladárnak. Budapest, 1948. szeptember 10. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 405.

¹³⁰¹ Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1948. november 13-i üléséről. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok*, V. 75–77.

a történész tanácsadói státusra Andics Erzsébet¹³⁰² javasolta, amit a testület elfogadott. A testület döntése a díjazottakat illetően: két 10 ezer forintos évdíjat adtak Németh Lászlónak az *Iszony* című regényéért,¹³⁰³ valamint Ignotusnak, akit a közeli napokban vártak vissza amerikai emigrációjából. Ignotus díjazását Babits is kívánta, de mivel nem tartózkodott itthon, nem kaphatta meg az elismerést. 8 ezer forintos díjat juttattak Trencsényi-Waldapfel Imrének és „Devecseri Gábor és Képes Géza közül annak, akit a tanácsadó testület szavazással kijelöl”. A szavazás 4:1 arányban Devecseri Gábornak kedvezett. Az öt 4 ezer forintos Baumgarten jutalomra Benjámín Lászlót, Szabó Magdát és Szigeti Józsefet jelölték. (A negyedik helyen Schöpflin cserét javasolt, Nagy Sándort¹³⁰⁴ nem tartotta elég jó írónak, helyette Karinthy Ferencet jelölte, eredménytelenül.) A költők közül a testület Jánosy István, Rába György és Lakatos István teljesítményét tartotta jutalmazandónak. Irodalomtörténészként Kéry László – a szabad ország első irodalmi folyóiratának, a *Magyaroknak* szerkesztője¹³⁰⁵ – kapott támogatást. Schöpflin ezt bár korainak tartotta, elfogadta. Basch Lóránt is, Schöpflin Aladár is sokra értékelték Pilinszky költészetét. Pilinszky eljuttatta a kurátoroknak újabb versei gépeletét, s ők – saját hatáskörben 2.000

¹³⁰² Andics Erzsébet (1902–1986), történész, akadémikus. A vizsgált időszakban a kommunista Pártfőiskola vezetője volt. Történeti munkáit gyakorta a történelemhamisító nyílt politizálás jellemzi. Berei Andor (1900–1979) közigazdász, kommunista politikus felesége, lányuk, Berei Vera Farkas Vladimir, az ÁVH egyik vezetője felesége lett. Ld. Baráth Katalin: „Higgyék el nekem, nem a tapsaikra vágyom”. Jelenetek Andics Erzsébet életútjából. In: Szilágyi Adrienn (szerk.): *Hét társulati elnök*. Századok Könyvek. Budapest, MTT – MTA BTK, 2018. 175–206. Tágabb összefüggésben: Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19. és 20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris, 2011. 357–400.

¹³⁰³ A regény a rövid időre feléledő Nyugat kiadó gondozásában jelent meg 1947/48 fordulóján. Németh László díjazására érkezett elégedetlenség is, 1938-as nézeteit kritizáló, s azt a díjazás miatt ismét bíráló. Basch Lóránt Schöpflint idézve válaszolt az ismeretlennek: „A mi alapítványunk, irodalmi mindenekelőtt, és célkitűzéseink szerint az irodalom színvonalának emelésére törekszik. Ezt ez a mű par excellence szolgálja, ha vannak is hiányosságai, de nincsenek hibái. N. L. 1948-ban nem azonosítható a 10 év előttivel. Ő magát se azonosítja azzal. Ezek a szempontok, amelynél fogva Schöpflin Aladár az alapítvány részéről »elkerülhetetlennek« jelentette ki a díj kiadását, amihez valamennyien csatlakoztunk.” Basch Lóránt ismeretlennek, 1948. december 20. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, V.* 96–97.

¹³⁰⁴ Nagy Sándor (1922–1990), újságíró, író. 1949-ben Kossuth-díjat kapott, 1952-ben Sztálin-díjat. Sik Sándor biztatására kezdett el irodalmi témájú riportokat írni. 1948 tavaszán a Nemzeti Parasztpártból átlépett az MKP tagjai közé. Ettől kezdve gazdasági szervező lett a Népi Kollégiumok Országos Szövetségében (NÉKOSZ). Újságírói pályafutása 1949-ben indult el a *Délmagyarország* című napilapnál, Szegeden. 1949-ben Baumgarten-jutalmat kapott. 1949-től 1951-ig a *Szabad Nép* szerkesztőségében dolgozott. 1952 és 1955 között a *Tiszatáj* szerkesztője volt. 1955-ben a *Művelt Nép* szerkesztőségébe helyezték Budapestre. 1957 és 1959 között a *Hétfői Hírek* kulturális rovatvezetője volt. Külpolitikai kérdésben (kínai-albán viszony) szembekerült az MSZMP-vel, amiért börtönbüntetésre ítélték. Hátralévő életében fizikai munkát végzett. Nagy Sándort kétségtelenül pártbefolyásolásra jutalmazták.

¹³⁰⁵ Kéry László (1920–1992), szerkesztő, irodalomtörténész, műfordító, utóbb akadémikus. A javaslatig megjelent fontosabb könyvei: *Stílussajátosságok D. H. Lawrence regényeiben*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Angol Philológiai Intézete, 1944. Lefordította William Somerset Maugham *Borotvaélen* című regényét (1947). A *Magyarokban* még novellákkal szerepelt.

forintot szavaztak meg számára, Schöpflin ennél többet, ún. munkajutalmat is kilátásba helyezett, s megüzente, szívesen látja a költőt otthonában.¹³⁰⁶

Az 1949-es díjosztásból sok sérelem származott. Elsősorban is a minisztérium, illetve az MDP agitációs és propaganda bizottsága átírta a névsort. Németh László helyére Szabó Pált¹³⁰⁷ tették, Szabó Magda helyére Nagy Sándort, továbbá díjat adtak Kuczka Péternek¹³⁰⁸ is.¹³⁰⁹

A történeteket Basch Lóránt „szégyenletes fejleményeknek” nevezte egy Schöpflinnek írt levelében, amelyet kivételessége okán hosszabban idézünk. Sok szemrehányást adresszál benne Schöpflinnek, személyesen. Nem pusztán arról volt szó, hogy a külső helyzet „kényszerű volt”, hanem abban is, hogy nem cselekedtek – írja Schöpflinnek – „együttesen», mint azt az alapító levél előírja, hanem külön utakon jártunk, illetve Te, kedves Aladár, álláspontodnak velem való közlése nélkül foglaltál állást úgy a Szabó Pál, mint a Kuczka esetben pozitív irányban, eltérve az én negatív álláspontomtól, mindkét esetben. [...] Én tájékoztattalak mindig a nálam történekről, sőt, Fülepet is tájékoztattam. Rosszul esett, hogy a Te álláspontodat nemcsak hogy előzetesen nem beszéltük át, de utólag sem Tőled tudtam meg; így én nem tudtam érvényesíteni azt az álláspontot, amely felfogásom szerint a körülmények között lehetséges és az alapítvány szempontjából helyesebb is lett volna. [...] Azt hiszem, lojalitásom ellen semmi kifogásod, mindig háttérben kívántam maradni, és

¹³⁰⁶ Basch Lóránt Pilinszky Jánosnak, 1948. december 20. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, V.* 95–96.

¹³⁰⁷ Szabó Pál (1893–1970), író, politikus. Móríciz felfedezettjeként szerzője volt a *Nyugatnak* is, szerkesztette a *Kelet Népet*. 1948/49-ig közel 30 kötete jelent meg. Közülük a Püski Sándor kiadásában megjelent *Lakodalom, keresztelő, bölcso*. (1946) című trilógia a legjelentősebb, amelyből a *Talpalatnyi föld* című film készült (1948, Bán Frigyes). A filmet néhány hét alatt 300 ezren látták (*Szabad Szó*, 1949. február 3. 6.) 1930-ban a kisgazdapárt egyik megalapítója, majd onnan kilépve a parasztpárt első elnöke lett. Pártján belül mindig a balszárnyhoz tartozott, lapjaiban is mindig szimpatizált a szocializmussal, így a kommunista fordulatot elfogadta, bár az állampártba nem lépett be. Indult az 1949-es választáson is (és haláláig mindegyiken, pártönkívüliként rendre mandátumszerző helyet kapva), sőt, mikor Magyarország 1949. augusztus 20-i hatállyal Népköztársasággá lett, tagja lett az Elnöki Tanácsnak is (függetlenként). 1949-ben Baumgarten-díjat kapott, 1950-ben József Attila-díjat, a következő évben Kossuth-díjat, amit 1954-ben ismét neki ítéltek. Ezzel a sorozatos díjazással is üzent a kommunista kultúrpolitika, milyen irányhoz igazodjanak az írók.

¹³⁰⁸ Kuczka Péter (1923–1999), író, pályája kezdetén hithű kommunista költő. Kiábrándulásának dokumentuma a *Nyírségi napló* című költeménye, amelyben megrázó képet rajzolt a parasztság elnyomorodásáról, kiszolgáltatottságáról. Bár írását túlzottan pesszimista hangvétele miatt támadások érték, az író 1954-ben Kossuth-díjat kapott. A magyar sci-fi (*Galaktika*, 1972–1995) egyik meghonosítója. A rendszerváltás után néhány cikkben újból felszínre került Kuczka Péter propagandatevékenysége a Rákosi-korszakban, különös tekintettel a szerepre, amelyet Révai József fő bizalmasaként töltött be a kultúráirányítás gépezetében. Kuczka Péter olyannyira Révai József legbelső köréhez tartozott, hogy 1949-ben Révai megtiltotta, hogy a már odaitélt Baumgarten-díjat Szabó Magda megkaphassa, és helyette Kuczka Péternek adatta. Kuczka Péter sematizmusa a kortárs költőket is megdöbbentette: Benjámín László meglepő bátorsággal állt ki a típusversei ellen, mondván, hogy a recept túl könnyű: haza, párt, béke, terv és készen van a típusvers; Kuczka Péter a gyártója ezeknek. Sárközi Máttyás: „Ő mondja meg ki voltál...” Irodalmi élet a Rákosi-korszakban. *Századvég* 1987/4-5. 56.

¹³⁰⁹ Szabó Magda neve mint díjazotté meg is jelent a napilapokban. Néhány nappal az ünnepe előtt köszönő levelet írt Basch Lórántnak, köteteket küldött a tanácsadó testület tagjainak „hálás” köszönettel. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.* 115, 142.

mindenről híven beszámolni. Ez az oka múltkori felháborodásomnak; amit nagyon sajnálok, és különösen, hogy felizgattalak és idegen helyen átengedtem magam az indulataimnak, kérlek, felejtsd ezt el. Sajnos én magát az egész esetet soha nem fogom tudni elfelejteni. Az alapítvány presztízse kimondhatatlanul sokat veszített. Vajon mit lehet ebből még helyrehozni a külvilág előtt? És nem érdemesebb-e meghalni, semmint a dicstelen életet folytatni? Mert arra nem vagyok hajlandó, hogy Baumgarten Ferenc nevét pártpolitika zászlajára tűzsem. A párt szempontjait a legmesszebbmenőkben kívánom támogatni, de eszközül nem adom oda magamat. Ezzel az alapítvány értelmét és létjogosultságát vesztené.” A továbbiakban Basch értesüléseiről tájékoztatja Schöpflint, úgy tudja, hogy a parasztpárt fúrta meg Németh Lászlót, hogy a helyébe Szabó Pált hozhassák be. „Ha ilyesmi lehetséges nem szabad Baumgarten-díjat kiadni.” S végül jelzi Schöpflinnek, hogy a mellékelt papírokból, ill. utalványból kiderül, „hogy az MDP központjának tisztviselője, úgy mondják, jó fizetéssel”. S hogy ő, Basch Lóránt – feltehetően komoly malíciával írja – nem tartja szükséges külön kiértésíteni. „Én most már nyugodtan nézek minden fejlemény elé. Lukács hazajöttéig úgysem történik semmi. Csak szeretném, ha Oszkár sem foglalkoznék ezzel az ügyel. Ő a párt embere, és így nem védheti meg, aminthogy nem is védte eddig meg az alapítványt, amelynek szabályait egyébként csak felületesen ismeri” – jegyzi meg keserűen.¹³¹⁰ Világosan nyílnak szét a frontok. Basch és Schöpflin egy oldalon, de az itt idézett levélből az tűnik elő, félő, hogy Schöpflin is befolyásolhatóvá vált.¹³¹¹ Lukács Györgyben töretlen a bizalmuk, mint Basch írta Lukácsnak az 1949-es, a jutalmazottakat az utolsó pillanatban kicserélő jutalmazás követően „látni tetszik, hogy mennyire hiányzott nekünk a kritikus napokban. Mi pedig Schöpflinnel úgy láttuk, hogy a meg nem alkuvó Baumgarteni szellemet a jövőben csak akkor tudjuk érvényre juttatni, ha Ön bennünket részvételével támogat.”¹³¹² Ugyanekkor Bohuniczky Szeffi segélykérő (a fűtés hiányát panaszolja fel) levele, amiből viszont már az látszik, hogy a minisztérium, vagy az irodalompolitikai közhangulat célelvű elvárásokat támaszt: „most egy nagyobb regényen dolgozom. Ha a mai kor követelményeit ezek nem is érik el: bennem a hit,

¹³¹⁰ Basch Lóránt Schöpflin Aladárnak, [194]9 január 20 [30?]. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 408–409.

¹³¹¹ Utóbb a betegeskedő Schöpflin nagyothallása is szóba került, minthogy telefonon tárgyalt vele a felügyeleti hatóság képviselője.

¹³¹² Basch Lóránt Lukács Györgynek, 1949. február 9. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 138–139. *** Lukács munkásságáról ld. Bori Imre: Lukács György és a magyar irodalom, *Híd*, 1965/4. 441–463; Kenyeres Zoltán: Lukács György magyar tanulmányai 1945-ig. *Kritika*, 1970/12. 1–10. és 1971/3. 4–15. Lukács György és Babits, illetve az *Újhold* viszonyához ld. Nemes Nagy Ágnes Radnóti Sándornak, 1986. június 17. In: „láthatatlan selyemszál a számon”. Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből. Budapest, Gondolat, 2019. 191–192. Idetartozik, amikor Lengyel Balázs idézi fel Lukács György 1946-os (!) támogatását a Babitsot példának tekintő újholdak ellen: „Ha Lengyel Balázs ezt az individualista, elefántcsonttorony-tiltakozást ma akarja megújítani, úgy ez az ország demokratikus megindulásának ignorálását vagy tagadását jelenti, mint a »negyedik nemzedék« lírájának központi témáját.” *Fórum*, 1946/9. 112–115, 115. Kötetben: *Újhold*. Adalékok a magyar elefántcsonttorony történetéhez. *Új magyar kultúráért*, 230–234.

hogy író vagyok”.¹³¹³ Bárány Tamás¹³¹⁴ is segélyért fordul az alapítványhoz, regényét Schöpflin is, Basch is olvasták, jó véleménnyel voltak róla, de a segélykeret kimerülése folytán csak fél év múltán tudtak pénzt juttatni számára.¹³¹⁵

1949-ben, a második díjosztó alkalmával Schöpflin Aladár a Kossuth-díj arany fokozata Érdemrend II. osztályú [sic! – Sz. Á.] kitüntetésében részesült. Az alkalom is „második”, a fokozat is, amit a cifra elnevezés látványosan enyhített.¹³¹⁶ Schöpflin – ekkor már betegen – hálás volt az elismerésért. A *Független Magyarország* megszólaltatta, s ekkor ezeket a szavakat mondta, vagy adták a szájába: „Egyre világosabban látom, hogy az irány nem hajolhat el a magyar élet általános irányától, és mind irodalmilag, mind esztétikailag a szocialista realizmus felé kell mutatnia. Már fiatal koromban is a realista írók állottak legközelebb hozzám.” Az idézet első fele nem vall Schöpflinre, változatlan (!) személyi kapcsolatait sem jellemezhetjük ennek alapján. Hűséges maradt minden régi kortárshoz, élő szerzőhöz. Az utolsó mondatban lehet némi igazság, de inkább publicisztikus hatású, nem mély, átgondolt személyes vallomás. A ’realista’ fogalma reflektálatlan, nagyon általános is a szövegben. Az újhoidas fiatalok álltak legközelebb hozzá, ugyanebben az interjúban mondja: „az ifjúság iránti jóindulat különben tartozásom nekem, mint a Baumgarten Alapítvány egyik kurátorának. Feléjük tekintek nagy-nagy bizakodással”.¹³¹⁷

Az irodalmi tehetségről, az esztétikai minőségről szólt az interjú, ám két hét múltán ismét Révaihoz kellett fordulnia, mert megint államosítani akarták a Sas utcai épületet, „amelynek földszintjét és félemeletét a maguk erejéből” építettek újjá, s a további emeletek helyreállítására is elkészítették a terveket. Leveléhez csatolta Basch Lóránt egzakt és egyértelmű hangú feljegyzését a ház és az alapítvány ügyéről. Basch nyilvánvalóvá tette, hogy „ezúttal tehát az alapítvány jövedelmének *teljes* megszüntéről és *az alapítvány megsemmisüléséről* van már szó, ami a *Baumgarten-díj* megszüntét involválná”. Ugyancsak hangsúlyozta a levél, hogy a végrendelet szerint „csak az alapító által hagyott jövedelemből kerülhet sor a díjak kiosztására”, hogy a jelenben a gazdasági és a kultúrpolitikai célok nem esnek egybe, Basch leszögezte, hogy az állami szubvenció ellene mondana a

¹³¹³ Bohuniszky Szeffi Basch Lórántnak, Budapest, 1949. február 15. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 141.

¹³¹⁴ Bárány Tamás (1922–2004), író. 1941 és 1945 között fővárosi tisztviselő volt, állását elvesztette. Szerkesztőként dolgozott (a szociáldemokrata *Világosságnál*, az 1945 és 1947 között működött *Budapestnél*). Utóbb igen termékeny, szabadfoglalkozású író lett.

¹³¹⁵ Basch Lóránt Bárány Tamásnak, 1949. március 22. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 147.

¹³¹⁶ A díj értéke 20 ezer forint volt. *Kossuth-díjasok és Állami díjasok Almanachja*, 85.

¹³¹⁷ *Független Magyarország*, 1949. március 14. 5. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 146.*** A ~ 1946 és 1952 között működött politikai hetilap volt, főszerkesztője Gál György, az ellenállásban tevékenyen részt vevő újságíró, 1932-ben pályáját Az Est-lapoknál kezdte.

végrendeletnek.¹³¹⁸ Révai válaszelevele erős utalással felfedte a (kultúr)politikai szándékot. „[M]i volna a véleményed arról, ha a Baumgarten-díjat meghagynánk eredeti rendeltetésére – fiatal írók segélyezésére –, de megfosztanánk individualista jellegétől, és állami kezelésbe kerülne”.¹³¹⁹ Árukkodó az ’individualista’ jelző, ami nemsokára a korszak szitokszavává lett, de amely – láttuk – már 1946-ban megbélyegző szándékkal szerepelt Lukács György szóhasználatában is.¹³²⁰ Révai levelére csak két hónap múltán válaszolt Schöpflin, aki szanatóriumban volt, s el volt tiltva minden szellemi munkától. Révait közben népművelési miniszterre nevezték ki, ehhez gratulál levele első bekezdésében Schöpflin.¹³²¹ Elgondolkodó tónusban, alaposan érvelve, de határozottan jelenti ki, hogy Baumgarten Ferenc „végrendelete az alapítvány autonómiájára van felépítve”, s hogy bár nem tud egyértelmű választ adni Révai kérdésére, a támpont a kezében a „végrendeletben kifejezett szándék”. Bízik Révaiban, aki „annyi jóindulatot” mutatott „az ügy iránt eddig is”, hogy nála „jó helyen van az ügy”.¹³²² A levélre érkező válaszról nincs tudomásunk. A fennmaradt Schöpflin – Basch levelezésben már csak segélyezési ügyek (Csorba Győző, Kürti Pál, Rába György, Jánosy István, Thurzó Gábor, Dánielné Lengyel Anna, Galsai Pongrác, Kárpáti Aurél, Marconnay Tibor, Halmi Bódog, Molnár Kata, Török Sándor, Vidor Miklós, Hajnal Gábor, Nemes Nagy Ágnes, Fodor András, Tamási Áron) szerepelnek.

Rédey Tivadar 1950. január 18-i keltezésű levele kimondja, mivel nem volt testületi ülés, nem volt díjkiosztó, „ezek után azt sejtem: *megszűnt* az alapítvány. Valóban ezt kell megtudnom? Ha ez történt, szeretném is megtudni, hogy a múltammal való kapcsolatok felbomlásának végtelen sorozatában ezt is számon tarthassam. Kérek tehát egy-két szőnyi választ.”¹³²³ Válaszról nincs tudomásunk. 1950 pünkösdjén jelentették be a Baumgarten-díjat felváltó József Attila-díj megalapítását. A *Magyar Nemzet*ben Parragi György¹³²⁴ visszamenőleg – a korszak ugyancsak erős megbélyegző fordulatával: ’reakciós’ – megtámadta a Baumgarten alapítványt. Ezt írta a lap címlapján közölt vezércikkében: „[a]

¹³¹⁸ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek, Budapest, 1949. április 8. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 152–154.

¹³¹⁹ Révai József Schöpflin Aladárnak, Budapest, 1949. április 20. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 155.

¹³²⁰ Ld. a 1313 sz. lábjegyzetet.

¹³²¹ Révai József 1949. június 11-étől 1953. július 4-ig állt töltötte be ezt a posztot.

¹³²² Schöpflin Aladár Révai Józsefnek, Budapest, 1949. június 18. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 156–158.

¹³²³ Rédey Tivadar Basch Lórántnak, Bp., 1950. január 18. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 172–173.

¹³²⁴ A *Magyar Nemzet* főszerkesztője ekkor Mihályfi Ernő, újságíró, kispárti politikus, korábbi tájékoztatási miniszter (1947) volt. Parragi György (1902–1963), újságíró, politikus, képviselő, tevékeny antifasiszta publicista, akit a német megszállás után Mauthausenba hurcoltak. Az ott töltött egy évről könyvet írt.

régi rendszerben a magyar államtól, reakciós kormányzattól részben független, de azért kisebb mértékben ugyancsak reakciós Baumgarten-díjakon felül semmiféle támogatásban nem részesültek az írók”.¹³²⁵ Basch Lóránt és Schöpflin közösen tiltakoztak főszerkesztőnél és kértek helyreigazítást.

1950. augusztus 8-án Schöpflin Aladár meghalt.¹³²⁶ Halála az őt ismerők számára nem volt váratlan.¹³²⁷ Gyászjelentőjét a névleg még létező Baumgarten Alapítvány készítette el. Augusztus 12-én temették el a Kerepesi temetőben. A díszsírhelyet – a nyugatosok közelében, de jó húsz méterrel távolabb – a főváros adományozta.¹³²⁸ Az egyházi szertartást Szimonidesz Lajos vezérőrnagy, tábori püspök¹³²⁹ végezte. A temetésről beszámoló rövidhír szerint Waldapfel József (írószövetség, akadémia), Katona Jenő (újságíró-szövetség), Gellért Oszkár (barátok) „elvtársak” búcsúztatták. Schöpflin Aladár temetése nem volt méltó nagyságához, magán viselte az új korszak, a Rákosi-kor jegyeit.¹³³⁰ A méltó megemlékező Illyés Gyula

¹³²⁵ (P. Gy.): A munkakedv és életkedv ünnepe. *Magyar Nemzet*, 1950. május 28. 1.

¹³²⁶ Minden egyéb közölt dátum helytelen. Forrás: halotti anyakönyvi kivonat. A szerző birtokában.

¹³²⁷ Schöpflin Gyulát – összesen harminc fiatallal, köztük Fejtő Ferencsel és Rajk Lászlóval együtt – 1932-ben letartóztatták, mert Eötvös kollegistaként részt vett a kollégiumi kommunista röplap-terjesztésben. Schöpflin Aladár egy levélfogalmazványából idézünk. A címzett ismeretlen, a kézirat a szerző birtokában: „Természetesen a végsőkig le vagyunk sújtva, mi szülők, [s ez] ki fog hatni az egész további pályájára. Annyi örömünk és büszkeségünk volt benne, olyan pompás volt az indulása! A tanulmányaiba komolyan belemélyedt, vizsgáit ragyogó eredménnyel tette le, minden kilátás megvolt rá, hogy szép tudományos pálya áll előtte és most... De nem tudok erkölcsileg ítélni felette. Jó fiú, becsületes fiú, ha elkövetett valamit, ifjú idealizmusból, egy forrongó, tehetséges gyerek romantikájából tette. Ha az esze elcsúszott is élettapasztalat és ítélet hiánya miatt, a szíve, tudom, tiszta maradt. Csak azt mondhatom akár mennyire messze távolodott világfelfogása az enyémtől: jó gyerek az, becsületes gyerek az! Bizom benne, hogy ezt a kommunista infekciót kiheveri, ha csak most nem csinálnak belőle megátalkodott forradalmárt. Széchenyi Ágnes: Apa és fia. A liberális Schöpflin Aladár és a kommunista Schöpflin Gyula – Forrásközlés sűrű, rövid kontextusban. In: Balogh Magdolna – Kalavszky Zsófia (szerk.): Cseh ködképek fürkészője: Írások Berkes Tamás 60. születésnapjára. Budapest, Reciti Kiadó, 2014. 122–128. A szervezkedésről ld. Birki Ágnes – Széll Jenő: Vallomás. *Irodalomtörténet*, 1972/4. 935–941. Kolozsvári Grandpierre Emil: A gondolat regénye. *Új Írás*, 1974/4. 60–61. Schöpflin Gyula egészen 1949-ig kommunista maradt, káderként nevezték ki a Magyar Rádió műsorigazgatójának, majd Stockholmba követnek, megbízása kiterjedt Dániára és Norvégiára is. Rajk László 1949 májusi letartóztatása után családjával együtt az emigrációt választotta, s búcsúlevelben köszönt el édesapjától, tudva, hogy személyes találkozásra nem lesz már módjuk az életben. „Teljesen tisztában vagyok azzal is, milyen súlyos hátrányokat fog okozni lépésem maguknak társadalmi és anyagi téren is. Talán, ha Isten megsegít, ezen lesz módomban enyhíteni. De higgyék el, mindenekelőtt az fáj – és fájni fog egy életen át – hogy így kell búcsút vennünk egymástól. Bizom benne, hogy Apa korára és személyére való tekintettel nem fogják »bűnömet« hetediziglen büntetni. Nem tudom elfelejteni: mikor 1932-ben letartóztattak, Apa azt mondta nekem: Fiam, viselkedjél úriemberhez méltóan. E szavakat követem most is. Nem tudom tovább vállalni a szörnyűségekre, hazugságokra, terrorra és embertelen kegyetlenségekre azt a szövevényét, amelyért felelősnek kéne éreznem magam. Tízennyolc éves szocialista múlt után irtózatossá nehéz ez az elhatározás; de nem hagynak számomra más választást. Nem vagyok áruló. Nem vallok mást, mint amit mindig vallottam. Ők árultak el engem, mindnyájunkat.” Kéziratmásolat, a szerző birtokában. Ld. Széchenyi Ágnes: *Apa és fia*, 127.

¹³²⁸ A parcella ma is rendezetlen a művészparcella többi részéhez képest.

¹³²⁹ Szimonidesz Lajos (1884–1965), evangélikus lelkész, művelődéstörténész. 1919-es tevékenysége miatt eljárást indítottak ellene. Állásától megfosztották és „minden egyházi és iskolai hivatal viselésére képtelennek” nyilvánították. A 20-as évek végétől mint baloldali újságíró működött (*Népszava*, *A Toll*, *Századunk*, *Szabad Szó*, *Magyar Könyvszemle*, *Gondolat*). Tagja volt Jászi Oszkár itthon maradt szabadkőműves körének. Illyés Gyulával és József Attilával röpiratot írt a halálbüntetés ellen.

¹³³⁰ *Magyar Nemzet* [1950. augusztus 13.], újságkivágat, a szerző birtokában.

lehetett volna, akivel (társ)szerkesztők voltak Babits mellett, majd a *Magyar Csillag* kötelékében. Búcsúztathatták volna – ideális esetben, persze – fiatal felfedezettjei, az utolsó Baumgarten-díjasok, jutalmazottak, akik számára igazodási pont volt a véleménye.

Szabó Lőrincnek 1950. augusztus 15-én érkezett meg 2000 forint, az adományozó csekkszelvény szerint „beszerzésre”. A család felhívta Basch Lórántot, hogy megköszönje, aki azt mondta, nem az ő érdeme, „szegény Schöpflin bácsi utolsó akarata, cselekedete volt, halála előtt négy nappal. [...] Schöpflinnének azonnal írjon, én felhívom, és el is megyek hozzá...”¹³³¹ Sík Sándor így írt Schöpflinről Basch Lórántnak: „Gyulai Pál után, azt lehet mondani, egyetlen kritikusként volt, aki a leghatásosabban őrizte ellen a magyar írók [...] alkotásait. Éles értelem, finom érzék, a lényeg felismerése, világos előadásmód, a fejlődés bátor szolgálata annyira jellemezte őt, mint senki más kortársai közül.”¹³³²

A Baumgarten Ferenc Alapítványt 1950. október 24-én a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. évi 2. sz. törvényerejű rendelete 1.§-a 'b' pontja megszüntette, ingó és ingatlan vagyonát az államkincstár tulajdonába adta. A vagyon egyszer s mindenkorra eltűnt. És hosszú időre eltűnt sokféle esztétikai érték is, sok olyan, aminek elismertetésére Schöpflin Aladár mintegy fél évszázadot szánt.

¹³³¹ Szabó Lőrincné Szabó Lőrincnek, 1950. augusztus 15. *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése II.* [1945–1957] Sajtó alá rendezte Kabdebó Lóránt. Budapest, Magvető, 1993. 571.

¹³³² Sík Sándor levele Basch Lórántnak, 1950. augusztus 14. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V*, 188–189.

„Középhely és alapkö”

Schöpflin tükrökben

A perifériáról jutott Schöpflin középre. A *Babits-életrajz*-ban írja a kávéházi találkozások hangulatát felidézve Laczkó Géza: „... a Centrálban szoktunk volt találkozni. A legkülönösebb társaság gyűlt össze a Központi Kávéház kurtábbik végének belső sarokasztalánál. Ahányan voltunk, szinte annyi kor- és eszme-osztály, egyik végtől a másikig. Minden tekintetben *középhelyet* foglalt el Schöpflin Aladár. Korban, években sem erre, sem arra nem túlzott, talán ezért volt mintegy középpontja a változatos társaságnak. *Ismert minden új író, új könyvet, új eszmét személyesen, s bölcs pillantással, tömört bajusza alá morgott »hm«-el, sorozta őket széles körű tudása láthatatlan cédulakatalógusának megfelelő fiókjába* [kiemelés – Sz. Á.]. Kérdése már felelet volt, s felelete mindenképpen vitalézáró.[...] Schöpflin volt az *alapkő*, mondom, már csak azért is, mert szinte mindig ő volt az első az asztalnál, ahová munkája befejeztével jött át a szomszédos Franklinból. Uzsonnakávéja tűnt el épp apró kortyokban mozdulatlan bajusza alatt, amikor lassan-lassan összesereglettünk.”¹³³³ Kiegészíti ezt az értékelést Móricz Zsigmond születésnapjának köszöntőjében, melyben bámulattal adózik a Schöpflint jellemző gondolkodásmód és emlékezet előtt: „...a csodálatos memóriát később, két évtizedes barátságunk alatt eleget volt alkalmam csodálni, s csodálni különösen azt, hogy memóriája nemcsak külsőségekre irányult, hanem egyre inkább s egyre mélyebben az íróársak belső lelkiségének anyagára, a belső konvulziókra, a művészi, a költői psziché fejlődésének tényeire [...] Akinek valaha egy könyve a szeme elé került, annak egy telekkönyvi fölapot nyitott magában, s nem lehet úgy említeni ezek közül, hogy ha magába merül, fel ne tudja olvasni az illetőnek a telekkönyvi lapját, az egész vagyoni helyzetét s a teherlappal együtt...”¹³³⁴

A két értékelő mozzanat, a középhely és az alapkö Schöpflin életpályájának delére vonatkozik, a beérkezett, a mértéknek számító kritikusra. De milyen út vezetett idáig, milyen küzdelmek előzték meg a minősített nagyrabecsülést. Jean Cocteau írja, hogy életünk térképe

¹³³³ Laczkó Géza: Izzó lélek az enyészet üllőjén. In: *Babits emlékkönyv*, 142–143. Az idézetbeli két kiemelés a tanulmány szerzőjétől.

¹³³⁴ Móricz Zsigmond: Schöpflin Aladár. In: *Móricz Zsigmond hagyatékából*. (Új Magyar Múzeum 4.) S. a. r. Réz Pál. Budapest, Akadémiai – MTA Irodalomtudományi Intézete, 1960. 187. * A kötet jegyzetanyaga 1927-re datálja a szöveget, feltehetően tévesen, mert Schöpflin ötvenedik születésnapja 1922-ben volt. A köszöntő írói jubileumra és a Nemzeti Színházban ekkor bemutatott darabja (*A pirosruhás hölgy*) alkalmából született.

nem úgy van összehajtvva, hogy egy nagy főutat látunk rajta, hanem fokozatosan nyílik ki, mindig egy új kicsi szakasz mutatkozik meg.¹³³⁵

Ahhoz, hogy ezt az alapvetően 'élete és munkássága' típusú utat feltárhassuk, nem elég a szerző kritikai munkáit olvasni. Ez csak az alap. Hangsúlyozni kell, mert nem közismert, hogy Schöpflin regényeket is írt, váltakozó színvonalon, de ezekben is sok életrajzi vonatkozást rögzít.¹³³⁶ (Az élettörténet és az életmű magától értetődően összefügg, de nem egy kritikus esetében. Ellenben az életrajzi tér tapasztalatai és tervei mintázzák az írói életmű tematikáját, irányát.) További forrás levelezésének kötete,¹³³⁷ mások visszaemlékezései róla – mint például a már idézett Laczkó-leírás, a már szintén idézett Baumgarten Alapítvány dokumentumai, a kézirati hagyatékos anyag,¹³³⁸ benne iskolai okiratai, telefonos noteszei, továbbá a címtárak, s végül mindig marad néhány enigma. S van még egy angol nyelvű több mint száz oldalnyi interjú, amit az egyik dédunoka, Alison Mason készített Schöpflin Gyulával és feleségével, Balázs [Klein] Katalinnal.¹³³⁹

Schöpflin munkahelye 1898-tól a *Vasárnapi Ujság* szerkesztősége volt. A társtalanság, a kínos csalódások, a visszautasok magánya volt az itt eltöltött első évtized. Egy patinás szerkesztőségben ült, de a hetilap akkorra lemenő ágában volt, túlélte magát. Egy öreg szerkesztőségi kolléga, Kazár Emil hozta testközelbe az irodalmat a zöldfülű ifjú számára: „[m]int afféle fiatal emberke, vonzódtam hozzá, ezt igyekeztem is kimutatni. Néha elmentem vele egy pohár borra vacsora előtt valami kis korcsmába, ahol jó bort mértek, és olyankor a zárkózott és húzódozó ember a pohár mellett fölmelegedett és sokat, érdekeseket mesélt nekem fiatakoráról, a hetvenes évek irodalmi és sajtóviszonyairól, meghalt és élő nagyságokról. Ezekből az elbeszélésekből kaptam először bepillantást az irodalmi életbe. Addig csak könyvekből ismertem az írók életét, az irodalom mögött működő motívumokat, a magánügyeknek a közügyekbe való belejátszását, a pártok és klikkek áskálódásait egymás ellen. Kazár Emil bevezetett a kulisszák mögé és bizony sok patetikus hőst mutatott meg nekem, amint öltözőjében festi és preparálja magát, vagy a zsebében csörgő garasokat

¹³³⁵ Jean Cocteau: *A párisi fiú*. Ford. Szinnai Tivadar. Budapest, Génusz, 1925. Utóbb *A nagy mutatvány* címmel, Pór Judit fordításában. Budapest, Európa, 1991.

¹³³⁶ *A pirosruhás nő* (1921, Pozsonyt idézi fel), *Mossóczy Pál szép nyara* (1922, saját zalai házitanítószkodását kelti életre, egyfajta beavatási regény is, a nagykamasz első szerelmi élménye egy úriasszonnyal), *Kitli János szerencséje* (1924, a IX. kerületben, fiatalkora lakóhelyén játszódik), *Balaton tragédia* (1927, a főváros balatonkenesei üdülőjében töltött idő élménye), *Vihar az akváriumban* (1939, felesége testvérének szigetszentmártoni nyaralója vidékén játszódó történet).

¹³³⁷ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. S. a. r. Balogh Tamás. Pannónia könyvek. Pécs, 2004.

¹³³⁸ Az OSzK kézirattára és a Petőfi Irodalmi Múzeum rendelkezik nagyobb anyaggal, szórványok természetesen másutt is találhatóak.

¹³³⁹ A szerző birtokában.

számlálgatja.”¹³⁴⁰ Ez új tapasztalat volt, s hozzájárult ahhoz, hogy Schöpflinben kialakítsa és megerősítse saját irodalom-fogalmát. Őt az irodalomnak nemcsak az esztétikai, de társadalmi és lélektani összetevői is érdekelték. Mondhatta volna akár azt is, úgy is, ahogy Gérard Genette, hogy a mű nem azonos a szövegével.¹³⁴¹ A mű keletkezéstörténeti és befogadói kontextust feltételez. A – mai kifejezéssel – szövegimmanens vizsgálatból mindig kitekintő Schöpflint érdekelte a korszakváltás, aminek eminens részese volt, a szerzők helyzete is, s az a tágabb viszonyrendszer is, amelyet irodalmi életnek nevezünk. Íróportréi a teljes embert nézték, írói arcképeinek szereplői dinamikus közegben, rokon és ellenszenvek hálójában is mozogtak, nemcsak az esztétikai felfogások tekintetében. Talán meglepő, hogy erre Schöpflin olyan korán jött rá. Talán részben Gyulai egyetemi hatása volt ez, aztán az öreg munkatársak hasonították magukhoz, és rokonszenves lényük kisugárzása, ahogy a nemzeti klasszicizmus irodalmát kolportálták. És a megrázkódtatás, tapasztalatok egymásra halmozódása, ahogyan Manigáról Pozsonyba, majd Pozsonyból az egészen más léptékű Budapestre érkezett. A fókusznak ez a kinyílása tette egyre fogékonyabbá egyszerre a *portréra* és a *tablóra*. De Schöpflin szemlélete szinte betűről betűre egyezik Taine felfogásával is, aki szerint „az okiratok csupán jelek, melyekből össze kell állítani az élő, cselekvő embert, a szenvedélyekkel felruházott embert, a szokásokkal bíró embert, hangjával, arculatával”.¹³⁴²

1898-tól haláláig a Franklin-Társulat kötelékében dolgozott, egy óriási kiadóvállalatban, egy *üzemrendszerben*, amelynek folyamatát, azt, hogyan lesz egy benyújtott kéziratból elfogadott hetilap-publikáció vagy könyv, közelről ismerte. Ennek személyes, ízlésbeli komponensei is vannak, először emberi (szerkesztői, főszerkesztői) szűrőn kellett keresztülmenjenek, s ez az első akadály bizonyulhatott sokszor a legnehezebbnek. A *Vasárnapi Ujság* ekkori konzervatívizmusa nehéz akadályok elé állította. Nagyon távol volt ekkor attól, amit *Bevezetőnkben* mondtunk, attól, hogy *az igazán nagy formátumú kritikus sohasem csak regisztrálója, hanem alakítója is az irodalomnak*. Schöpflin két világ határán állt, s ösztönösen megérezte, amit Gadamer utóbb így fogalmazott meg: „„ami változik, az összehasonlíthatatlanul szembetűnőbb, mint az, ami marad a régiben. [...] Ezért azokat a perspektívákat, melyek a történeti változások tapasztalata felől tárnak fel, mindig az a veszély fenyegeti, hogy torzítások, mert elfeledkeznek a rejtett

¹³⁴⁰ Schöpflin Aladár: Kazár Emil. *Nyugat*, 1922/11. 717–719.

¹³⁴¹ Angyalosi Gergely: *Idea és funkció. Gérard Genette esztétikájáról*.

Ld. <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/18-19/fraangyal.html> Letöltés ideje: 2018. 06. 17.

¹³⁴² Hippolyte Taine: *A környezet módszere. Helikon*, 1966/4. 438–439.

maradandókról.”¹³⁴³ Az Argumentum Kiadónál megjelent, Schöpflin Aladár *Vasárnapi Ujság*-beli majd minden cikkét tartalmazó kötetünk jól bizonyítja a múltnak és jelennek azt az egyszerre lehetséges elismerését és tiszteletét, amelyben valószerű a túlélő korszak kritikája és a lassan születő, az újra fogékony közönség sürgetése.

Egy alkotó társadalmi megbecsülését, hivatásának kiteljesedését sok esetben jól mutatják a címtárak. Schöpflin Aladár lakhelyei kiválóan, szinte a tankönyvi példa szemléletességével mutatják, hogyan jutott szakmailag és családirag többre, magasabbra. Az egykorú cím- és névtárakat, illetve levelezéskötetét használva forrásul, a következő térbeli rajzolatot kapjuk: 1900: IX. kerület, Üllői út 53/b (albérlet), 1905: IX. Rákos utca 2. [erre az időre esik Schöpflin Aladár eljegyzésének kihirdetése], 1910: IX. Lónyay utca 43., 1914: IX. Ráday utca 59. [ott született az első fiú, a későbbi író-fordító, Schöpflin Gyula], ez még mind a főváros külső köre. De a környezetben – érdekes módon – osztozik az akkor még alig ismert Babitscsal (1913/14: X. Szabóky utca 54., a 1916: Reviczky utca 7.) és Kosztolányival (1905: IX. Üllői út 21., 1906: IX. Ferenc krt. 42., 1908/09: VIII. Baross u. 4.). A következő fokozat Schöpflin életében – s erre felesége, Maderspach Irén családja is nagy erővel készítette, az I. kerületi Nagy Sándor [1921-től és ma is Lovas] úti lakás, 1920-tól 1929-ig bizonyosan.¹³⁴⁴ (Schöpflin Aladár feleségének szülei eleve az Úri utcában laktak, s a külvárosból érkező vejüket jóideig lenézték.) A nehezen megközelíthető, a vár alatti helyről Schöpflinék idővel leköltöztek az Attila út és Mikó utca sarkán álló nagy bérházba (I. Attila u. 39., a mai házszám 79.), végül onnan – szerencsésen még a világháború magyarországi eseményei előtt, de Schöpflin Aladár egyre gyakoribbá váló apró szélütései miatt – az V. kerület Királyi Pál utca 9. III. emelet 6. szám alá, amely lakás igen közel esett a Franklin-Társulat székhelyéhez, az Egyetem utca 4-hez.¹³⁴⁵ Az olcsó külváros – a Vár környéke, egyben a régi kisvárosi miliőhöz való visszatérés – a régi városfalon belül eső városrész. Önmagában egyfajta fejlődéstörténet térben és időben megrajzolható vonala.

¹³⁴³ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat, 1984. 23.

¹³⁴⁴ Maderspach Irén (1887–1977) a múltját az 1200-as évekig visszavezető Maderspach-család egyik tagjának, az 1844-ben katiburgi előnevet kapott Maderspach Ferenc leszármazottja. Maderspach Károlyné 1849-es megvesszőzése mint szabadságharcos élő legenda volt. A családtörténetet és ennek facsimile dokumentumait ld. Maderspach Kinga: *Hidakat épített. Maderspach Károly hídépítő mester élete*. https://drive.google.com/file/d/0B8TEJZ_F3pXvWkU4UXQ5ekhDUjQ/view Letöltés ideje 2015. 05. 30. A nemesi címer eredeti példánya a Schöpflin-örökösök birtokában van.

¹³⁴⁵ A Baumgarten Alapítvány jegyzőkönyvei szerint 1941. augusztus 6-án még az Attila úton lakott, ezen a házon van 1997-ben elhelyezett emléktáblája is. Jegyzőkönyv másolat 1941-ből, Babits végrendelete a Baumgarten Alapítvány kurátori tisztjére vonatkozóan. Téglás Ferenc (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, 1917–1941*, III. k. 391.

A *Nyugatot* létrehozó szerkesztők közül senkivel nem volt ismeretségben az induló 1908-as év 7. száma előtt. Egy kávéházban a kezébe került egy valamikor nagy garral indult, de hamar levitézlett hetilap, a *Magyar Génius* egy száma – 1902 júniusában –, azt látta benne, hogy a lap szerkesztését egy Osvát Ernő nevű fiatalember vette át, akiről már hallott valakitől mint a fiatalság szerkesztőjelöltjéről. Ettől fogva figyelemmel kísérte ezt a csekély anyagi eszközeit már formájával is eláruló lapocskát, de találkozott benne néhány névvel, amelyeket megjegyzett magának. Ezek közül utóbb Fenyő Miksa, Kaffka Margit, Szini Gyula, Gellért Oszkár nevére emlékszik; Gellért később mint szerkesztő-társ került a lapra, Osvát mellé. A Schöpflin Aladár nevű fiatalember akkor még nem érezte meg, hogy ez a szerény kis lap az első kísérlet egy később nagy jelentőségre jutott irodalmi mozgalom integrálására. (Később tudta meg Fenyőtől, hogy a *Magyar Génius* volt a *Nyugat* „nagyanyja”.)

A beérkezett Schöpflint alig tudjuk máshol elképzelni, mint a nyugatosok körében. És egyfajta – irodalomtörténeti – nézőpontból ez igaz is. Láttuk, Babits mellett milyen lényegi szerepet töltött be a mindig kiegyenlítő, ugyanakkor határozott állásfoglalásokat közzétevő Schöpflin. Szoros összejáró kapcsolat is volt köztük: délutáni kávé, vacsora, kirándulások Esztergomba. Alátámasztják ezt a folyóiratszámok mellett a Babits-kronológia¹³⁴⁶, Török Sophie naptárai¹³⁴⁷, Babits Mihály beszélgetőfüzeteinek¹³⁴⁸ megfelelő oldalai és a rengeteg közös, illetve csoportos fénykép. (A beszélgetőfüzetekből az derül ki, a Babitsot rendszeresen látogatók közül szokásosan együtt ment hozzá Gellért Oszkár, Schöpflin Aladár és utóbb, amikor a szerkesztés terhei Babitsnak is soknak mutatkoztak, Illyés Gyula. Ez egyfajta belső viszonyrendszert is tükröz: a szerkesztők és társszerkesztők gyakorta együtt érkeztek, ha munkáról, a lapszámok összeállításáról volt szó.)

Dokumentumok a bizalomról

Ez a páros elemző módszer végigvihető más nyugatosok esetében is. Schöpflin és Móricz kapcsolatára vonatkozóan szintén bő dokumentáció áll rendelkezésünkre. Ezek közül a viszonyukat elemezve első helyre a már idézett Schöpflin levelezéskötet tesszük. Nem kell hozzá nagy képzelőerő, hogy belássuk, Schöpflin sokszorta több levelet írt, mint amit ez a

¹³⁴⁶ Róna Judit: *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája* [1., 2., 3.a, 3.b kötetek] (1883–1908, 1909–1914, 1915–1918, 1919–1920). Balassi Kiadó, 2011, 2013, 2015.

¹³⁴⁷ Papp Zoltán János (szerk.): *Török Sophie naptárai 1921–1941*. I–II. k. Budapest, Argumentum, 2012.

¹³⁴⁸ Belia György (szerk.): *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*. Budapest, Szépirodalmi, 1980.

kötet tartalmaz. Ez esetben azonban elég a kötet szolgáltatotta anyag. Láthatjuk: Móricz tegező formában gratulál Schöpflin eljegyzéséhez. Intim az alkalom, s a tegezés feltételezi a korábbi ismeretséget, a kapcsolat fejlődését.¹³⁴⁹ A következő fennmaradt Móricz-levél ennél is árulkodóbb, Schöpflin Aladár elsőszülött fiához való, feleségével közös bátorító, gratuláló levél, mely közeli közös, azaz családi látogatást ígér.¹³⁵⁰ Irodalmi témát érint a következő levél, amely Schöpflin Móriczról szóló írására reagál. Tartalmi levél, Móricz megköszöni a cikket (valójában tanulmányt), „bölc”-nek és „szeretettel teli”-nek mondja, „amely az első cikk a munkáimról. Az *első!* Az egyes! A jeles!”¹³⁵¹ A vonatkozó bibliográfiák elárulják Móricz lelkesedésének az okát: valóban Schöpfliné volt az *első* átfogó írás, s nem alkalmi kritika munkáiról. Fontosnak tartjuk kiemelni a Móricz-levél egy önéletrajzi mondatát, mert nemcsak őt, de Schöpflin mentalitását és társadalomszemléletét is jellemzi, rá ugyanolyan érvényes – kivéve az utolsó mondatot, a gorombáskodást –, „Az én vérszerinti őseim között ott vannak a kapásjobbágyoktól a zászlósurakig minden áthidaló társadalmi rétegből valakik. Nekem azért ebben az országban senki sem imponál és semmi rang és osztály, mert én ennek az országnak a népét úgy tekintem, mint atyafi, vérrokonokat. Azért is érzek jussot rá, hogy a Károlyiaktól az utolsó paraszttal mindenkivel gorombáskodhassak: mert az embernek szabad a véreit, önmagát szidni.”¹³⁵² Közismert, hogy a *Huszedik Században* megjelent tanulmányában Schöpflin Ady prózaíró párjaként emeli az első sorba Móriczot. Olyan sokat és jelentőset írt Schöpflin Móriczról, hogy az utókor érdemesnek tartotta önálló kötetbe gyűjteni Schöpflin majdnem valamennyi Móricz Zsigmondról szóló írását.¹³⁵³ A kötet bevezetőjében a sajtó alá rendező Réz Pál egyedülálló jelenségnek mondja, hogy Schöpflin személyében van egy „józan, fogékony, becsületes, bátor ember, aki [Móricz] minden művét elolvassa, vagy megnézi színpadon, mérlegre teszi, elemzi, megmutatja helyüket egy nagy rendszerben, a magyar irodalom egyetemességében”. Ezt a kiemelő gesztust Ady, Kaffka Margit, Molnár Ferenc, Biró Lajos és sokan mások esetében meg lehetne ismételni, mert Schöpflin egyik megkülönböztető gesztusa volt a *pályakövető* olvasás és értékelés.

¹³⁴⁹ Móricz Zsigmond Schöpflin Aladárnak, Bp., 1909. júl. 9. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 66.

¹³⁵⁰ Móricz Zsigmond Schöpflin Aladárnak, Bp., 1910. aug. 29. Uo., 88–89.

¹³⁵¹ Móricz Zsigmond Schöpflin Aladárnak, Bp., 1911. dec. 4. Uo., 107.

¹³⁵² Uo. *** Itt mondom el egy apróságot, ami Schöpflin Aladár örökségként jelent meg többünk előtt. 2000-ben Schöpflin Gyula kitüntetését kapott a parlamentben, s a kitüntetés végén a miniszterelnökség „ajándékaént” megjelent egy idegenvezető, aki az ünnepeltnek akarta megmutatni az akkor újonnan oda átvitt rekvizitumokat, a koronát, a jogart és az országalmát. Schöpflin Gyula azonban elpárolgott, a kirendelt kalauz először az ünnepségre meghívottak maradékának a kevéssé illékonyaknak (Mérei Vera, Litván György és a szerző) akart vezetést tartani, de a „rebellis” szavak hallatán, hogy a tárgyakat már többször láttuk a Nemzeti Múzeumban, végül távozott. Schöpflin Gyula ezalatt egy pikoló világossal ünnepelt a nem túl távoli Gerbeaud teraszán. Amikor felleltük annyit mondott, ezek nem szakrális emlékek, apja sem tartaná azoknak.

¹³⁵³ *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról*. Válogatta és az előszót írta Réz Pál. Budapest, Szépirodalmi, 1978.

(Megemlítjük: Schöpflin Aladár első fiának, Schöpflin Gyulának Móricz, második fiának, Schöpflin Endrének Ady Endre volt a keresztaapja.)

Kosztolányi

A Kosztolányival való kapcsolat jóval problematikusabb. Nem az irodalomkritikusról alkotott véleményeire gondolunk, arról Kosztolányinak véleménye is elsőrangú volt. Mint már idéztük, Kosztolányitól való az abszolút minőségjelző mondat: „ő a magyar kritika.”¹³⁵⁴

Schöpflinről szóló írását Kosztolányi – akivel az első nyugatos nemzedékből talán a legtávolságtartóbb viszonyban volt, aki csúnyán, és megörökítetten ki is gúnyolta őt egyszer – tízszoros lendületes intonációval kezdte. A retorizált szöveg csupa infinitívusszal dolgozik, felsorolván, mit jelent a Schöpflin név az irodalomban: „hinni, föltétlenül hinni a leírt igében, szolgálni ezt egy életen át, következetesen és biztos ösztönnel, sokat tudni és nem fitogtatni, csak éreztetni a sorok mögött, észrevenni a jó szándékot és messzire elébe sietni, éjjel-nappal dolgozni, megvetni a könnyű sikert s egy országban, mely még mindig nem ismeri a szó becsületét és csip-csup csetepaték közepette politikai jelszavak nyomán tájékozódik, a tiszta művészetet hirdetni, korholni a beszéddel és dicsérni a hallgatással, deres halántékkal a megújuló literatúra mellé szegődni, mikor a hivatalos világ ellene sorakozik, békésen harcolni és harcosan pihenni, újítani és őrizni, sohase személyeskedni és mindig kimondani az igazságot.”¹³⁵⁵ A felsorolásból láthatóan ellentétekből szövődő egyéniség további minősítő jelzőket kap, érdekes, megnyugtató alaknak nevezi. Schöpflin számúzta a kritikából a regényességet, minden a mű volt számára, ami előtte feküdt. S megidézi a regényíró is, mondván, ha „kritikus alkot valamit, egy verset vagy egy regényt, akkor közvetve kritikájáról tesz vallomást. S valóban, Kosztolányi megleli Schöpflin művészhajlamokat dédelgető rajztanár hősében a kulcsot Schöpflin lelkéhez, egyéniségéhez. S akként dicséri Schöpflint, hogy hadat üzen a hamis regényességnek, leleplezi a vidéki irodalmi kávéházat.

De tartozik kettejük kapcsolatához egy anekdota is. Kosztolányi és Schöpflin Aladár közel laktak egymáshoz, Schöpflin – mint már említettük az Attila út sarkán, Kosztolányi alig száz méterrel feljebb, a Lógodi és a Tábor utca hegyesszögében. Egyszer, összetalákozván a lenti főutcán, a szél lesodorta Schöpflin kalapját, s azt nem sikerült időben elkapni. A kalap csak repült, görgött az Attila úton, hiába szaladtak utána, mígnem a 4-es (a mai 5-ös) autóbusz is átment rajta. A keménykalapot felvevén Schöpflin formázta, igazgatta, s ekkor Kosztolányi

¹³⁵⁴ Rédey Tivadar: Schöpflin szerepe irodalmi kritikánkban. *Magyar Csillag*, 1942/11. 257.

¹³⁵⁵ Kosztolányi Dezső: Schöpflin. *Nyugat*, 1921. április 16.

a történet szerint így szólt: ne tedd, most legalább van valami fazonja.¹³⁵⁶ Ez a megjegyzés az adott szituációban Schöpflin egyéniségére is utalt. Schöpflin többek képe szerint halk volt, és inkább egy számvevő szenvtelensége jellemezte, mint a társasági szereplés. A kritikai életmű fontosabb volt a kritikusknál.

Kosztolányin kívül a már idézett Hatvany Lajos is utal a kritikus önéletrajziségára. Schöpflin első kritikusi-irodalomtörténeti kötete megjelenésekor azt jövendőli, „[l]egérdekesebb cikke az lesz, melyben a maga krízises fejlődésmenetét megírja”.¹³⁵⁷ Erre közvetlenül nem került sor.

Az indulatos Schöpflin

Fodor József idéz fel egy esetet, amikor önmaga személyiségjegyeit meghazudtoló indulattal szólalt föl 1944-ben. Azt írja Fodor, hogy a Kisfaludy Társaságban „pirosan és mérgesen állott fel a számadásra, és máskor monoton szava úgy zengett, mint a kürt. Schöpflin Aladár körülbelül olyanokat mondott, hogy irodalmunkban kriminális jelenségek vannak: véleménybeli becstelenség, gonoszság és hazudozás; a legolcsóbb napi politika pecsenyesütőinek asztmás, eltussoló vagy gáncsot lihegő hangja; talmi értékelés, efemer szempontok; az örökkévalóság perspektívája helyett a pillanatnyi érdek, barátsági tekintetek, az egyedül fontos szellemi szempontok semmibevevése.”¹³⁵⁸ Lám, amikor szükségét látta, a felolvasásait szürkén abszolváló Schöpflin hangos is tudott lenni. Olyankor felemelte a szavát, s voltak nagyon határozott, jelzésszerűen egyértelműsítő gesztusai, vállalásai.¹³⁵⁹

Különben „okos diplomáciával” működött, a „külső érintkezésben ridegnek látszó egyéniségnek” látszott, akinek „nincsenek előítéletei, rapszodikus hangulatai”. „Száraznak, színtelennek, hidegnek” bélyegzik sokan, holott Schöpflin a „pontosságnak, a világosságnak hozta meg azt az áldozatot, hogy kerülve minden szóvirágot, minden impresszionista jelzöt, a meghatottságnak, a haragnak, lekicsinylésnek vagy az iróniának hatásos kifejezésformáit, tartózkodva a fiatal magyar esztétikus gárda erősségeinek, Turóczi-Trostler Józsefnek, Németh Lászlónak, Halász Gábornak bizonyos kultúrparvenüség nyomait mutató

¹³⁵⁶ Schöpflin Gyula szíves közlése, 2000. június 16.

¹³⁵⁷ Hatvany: *Irodalmi tanulmányok*, 227.

¹³⁵⁸ Fodor József: Vád és viszontvád. In: *A történelem sodrában*. Budapest, Magvető, 1961. 121.

¹³⁵⁹ Ld. pl. az 1938-as zsidótörvény elleni tiltakozás aláírása.

sznobizmusától, kizárólag a lényegnél marad, az írásmű elemzésének kereteiből sohasem lép ki” – írja Halmi Bódog.¹³⁶⁰

Kolozsvári Grandpierre Emil annak idején friss diplomával kereste fel Schöpflint, annak barátja, Tolnai Vilmos biztatására. Emlékeit a kritikus 75. születésnapján elevenítette fel, és mérte meg Schöpflin irodalmi súlyát. „Szikár, napbarnított, kemény tartású, sötéthajú, marcona bajszú öregúr”-ként írja le, aki „[n]em írónak látszott, inkább katonának, nyugalmazott búr ezredesnek, vagy angol őrnagynak”.¹³⁶¹ Egyszerű viselkedése azért is szembe szökött, mert akkor „jóformán minden író pózolt. Volt bátorsága egyszerűen írni, amikor körülötte mindenki eredetieskedett, s ereje javát modorosságokra tékozolta. Sem az életben, sem az irodalomban nem mutatott újjal önmagára, [...] nem terelte a szemlélők vagy az olvasók figyelmét „saját jelentőségére”. Elősorolta Schöpflin alig ismert érdemeit, hogy Kaffka Margitot ő beszélte rá a prózára, hogy Tóth Árpád is a *Vasárnapi Ujság* révén talált utat magának, hogy Móricz első regényét, *A galamb papnét* a Franklinban ő adta ki, s hogy amikor sem Osvát, sem Ignotus nem találta közlésre érdemesnek Babits verseit, ő teret adott nekik hetilapjában. És ott van a kezdetben nehezen befogadott Nagy Lajos, akiről első megjelenésétől fogva rendszeresen írt. „[E]gyetemes kritikus fogékonyságot” tulajdonít neki, s elfogulatlanságának árát azzal fizette meg, hogy „kritikus arcéle nem olyan éles, mint Gyulai Pálé és Boileau-é”.¹³⁶² Csakhogy míg az ő szellemük „élesen megrajzolt, de szűk körben mozgott”, addig „Schöpflin szellemének köre áttekinthetetlenül tágas”.

Hatvany Lajos – a *Nyugat* körében ismerkedtek meg – „[h]alk és nyugodt mondatok”-kal jellemzi Schöpflint, „melyek erősen és logikusan, szoros, okos, olajos egymásutánban, szakadás nélkül, zökkenő nélkül, nesztelenül kapcsolódnak egymásba. Határozott beszéd, bár nem nyomatékos; átlátszó, bár éppen nem fényes, sőt ellenkezőleg, inkább szürkésen világló. Sehol egy szenvedélyes kiáltás, sehol egy paradox, sehol egy rikító színfolt, sehol egy hibbanás.”¹³⁶³ Hatvany a *Magyar írók* kapcsán írt Schöpflinről, s megfogja a portréból kiszóló *önéletrajziség*. S valóban, Móricz kapcsán a kisdíák Schöpflin is megszólal: „Töltöttem én is zajos estéket olyan füsttől, kályhagóztól vastag levegőjű diákszobában, mint a Móricz Zsigmond diákjai, [...] állottam én is vacogó fogakkal, csukladozó térddel, konok, sápadt félelemmel a vallató tanár előtt, láttam, s a magam bőrén tapasztaltam én is a

¹³⁶⁰ Halmi Bódog: *Fejek*. Schöpflin Aladár. Budapest, Szerző kiadása, 1937. 88–89. Halmi Bódog (1879–1957), számos „X. Y. az író és az ember” című kötet szerzője.

¹³⁶¹ Kolozsvári Grandpierre Emil: Schöpflin Aladár [1947]. In: *Legendák nyomában. Tanulmányok*. Szépirodalmi, 1959. 76.

¹³⁶² Nicolas Boileau (1636–1711), francia költő, esztéta, kritikus.

¹³⁶³ Hatvany Lajos: Schöpflin Aladár. *Pesti Napló*, 1917. július 26. 1–3. In: Hatvany Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. Második kötet. Budapest, Szépirodalmi, 1960. 226.

rosszindulatnak, a gyermeklélekről fogalommal sem bíró korlátoltságnak, a lelkiismeretlenségnek kiáltó példáit” – idézi Hatvany Schöpflintől. Hatvany azért említi ezt az élményt, mert nem következett belőle semmiféle lázadó kitörés. A konzervativizmusra beállított Schöpflin egyszer csak szembetalálta magát Adyval, s ekkor történt a fordulat. „Schöpflin belső életéből és [...] a külső beleélésből, a kettőnek ellentétéből született meg a paradoxon, a fából vaskarika, az akadémikus újtó, a hideg forrongó, a szenttelen úttörő, harag nélküli támadó, a legönmegtartóztatóbb, nyugodt és szemérmes bíráló, ki a legidegesebb exhibicionizmus költészetét magyarázza.”¹³⁶⁴

A Franklin legendás szobája

S milyen keretben, milyen valóságos díszletek között magyarázott Schöpflin? Hol dolgozott? Egy sokak által megörökített kis hivatali szobában, ami „olyan volt, mintha vasúti szerencsétlenségkor egy félfülke még keskenyebbé préselődne”.¹³⁶⁵ Zádor Anna csak szimplán keskeny, egyablakos szobát mond, ahol Schöpflin Aladár rengeteg könyv és kézirat közt székel. Egyszerre volt gentleman és [...] kissé kopottas külsejű köztisztviselő” – a 30-as évek derekán.¹³⁶⁶ Rédey Tivadar szerint Schöpflin az ifjú írók vezérkarában a „legszerényebb és legcsöndesebb” helyet foglalta el, viszont „magától adódóan lett tekintéllyé „tapintatával és tapasztalatával az önértetesebb, hangosabb főemberek mellett”. „[F]egyverzaj és löporfüst nélkül” vívta meg küzdelmeit, „békés, indulattalan, lelkiismerettől is ellenőrzött meggyőződés” vezette.¹³⁶⁷ Elek Artúr emlékezése szerint Osvát figyelmeztette az ifjú titánokat elsőnek, hogy „a konzervatív »Vasárnap Ujság«-ban egy bajtársunk rejtőzik. Bajtársunk, bár nem ismerjük, és ő sem bennünket, de hogy hozzánk tartozó, nyilvánvaló névtelen kis bírálataiból.” Osvát utána is nézett az ismeretlennek, megtudta a nevét, és azt, hogy tanári diplomával került újságírósorba.¹³⁶⁸

Végül lássuk, hogy a legfiatalabb nemzedék, az *újholdas évjárat* tagjai miként emlékeznek meg róla. Lakatos István írja, hogy a *Válaszban* megjelent *A Pokol tornácán* című modern háborús eposza keltette fel Basch Lóránt figyelmét, aki „méltónak” (!) találta rá, hogy „magához hívasson Schöpflin Aladár is”.¹³⁶⁹ A látogatáskor Schöpflin sokadik szélhűdése

¹³⁶⁴ Hatvany: *Irodalmi tanulmányok*, 231.

¹³⁶⁵ Illés Endre: Egy szikár öregúr. Schöpflin Aladár. In: *Krétarajzok*. Budapest, magvető, 1970. 36.

¹³⁶⁶ Zádor Anna: Schöpflin Aladár, 1872–1950. Kézirat, OSzK Kézirattár, Fond 436.

¹³⁶⁷ Rédey Tivadar: Schöpflin szerepe irodalmi kritikánkban. *Magyar Csillag*, II. évf. 11. sz. 1942. november 1. 254.

¹³⁶⁸ Elek Artúr: Schöpflin Aladár és a Nyugat. *Magyar Csillag*, II. évf. 11. sz. 1942. november 1. 265.

¹³⁶⁹ Lakatos István: *A sötétség virágai. Vers és próza*. Budapest, Szépirodalmi, 1987. 201–205.

után egy már „félíg béna, nagyothalló, csontra fogyott altestű ember volt, aki dörmögő rekedtes hangon beszélt. Körülötte halmokban álltak az új könyvek, folyóiratok.” „Alaposabban ismerte kortársaimat, mint én. Nemes Nagy Ágneszt emelte ki, Pilinszkyt és Rábát, őtőlük várta a legtöbbet. Erre azért emlékszem igen élesen, mert verseiből idézni is tudott” – írja Lakatos. Nem kerül szóba a Lakatos-émlékezésben Ottlik Géza, akihez talán az egyik legtalányosabb és legfontosabb Schöpflin-történet fűződik.

Ottlik a 30-as évek közepétől többször járt a Franklin „kis lektori szobácskájában”, ahol „kéziratok lavinája öntötte el a falhoz lapított íróasztalát, polcait, padlót, székeket, mennyezetet. Hogyan tudta ebből tévedhetetlenül mindig kitapintani az egyetlenegy, ami ért valamit? Hogyan tudott a színtelen, száraz szavai helyett egy hümmögéssel vagy csak a szemöldöke mozdulatlanságával, a komolyságában bujkáló huncutsággal, mit tudom én mivel, többet elárulni az irodalomról, mint a British Museum könyvtára?”¹³⁷⁰ Schöpflinhez vitte az *Iskola a határon* első, „sokkal rövidebb és nyersebb” változatát. Barátaitól már hallotta Ottlik, hogy Schöpflin áradozik a kéziratról, hogy el van ragadtatva. Ottlik aztán felment hozzá, hogy meghallgassa, milyennek találta Schöpflin a kéziratot. „Jó” – mondta Schöpflin. „Nem túl vázlatos?” – kérdezte Ottlik. „Nem – mondta Schöpflin határozottan. Többet egy szót nem lehetett kiszedni belőle.” A barátok, köztük a Schöpflin mellett dolgozó Zádor Anna sem hitték ezt a „lefokozó” viszonyulást. Azzal magyarázták, hogy Schöpflin már nincs jól. „De nem volt Schöpflinnek semmi baja. Öregségében, testi hanyatlásában is kritikai lángelme maradt. Ha fűnek-fának, fontos helyeken agyondicsérte a kéziratomat, az a jóságából, az irántam való szeretetéből fakadt. De hogy nekem az – egyébként őszinte – két egytagú szón kívül mást is mondott – a szemöldöke, valamije, a tenyere a keze fején – ebben a hozzám való még igazabb szeretete, a magyar irodalomhoz való legmélyebb keménységi fokú hűsége, lelke gyémántszerkezete vezérelte. Szerencsére értettem a közlési rejtjeleit. Harminchét éves voltam, és még nem jelent meg könyvem. Ebben az állapotban az író a lelkét is eladná az ördögnek, legalábbis én így voltam vele, hogy végre kinyomtassák a regényét. Az akkori cenzúraféle, talán Könyvhivatalnak hívták, jóváhagyta, ráütötte a pecsétjét a kéziratomra. Mégis visszavettem, a nyomdából szinte. [...] a Schöpflinnel töltött délután döntött; abban pedig, hogy tíz év múlva újraírtam, már egyedül az ő keze volt.”¹³⁷¹ Így van tehát, hogy a személyes ismeretség láncában személyesen van köze hozzá sorban Gyulai Páltól egészen az ő számára szó szorosán posztumusz *Iskola a határon*ig tart Schöpflin Aladár

¹³⁷⁰ Ottlik Géza: A Nyugatról. In: *Próza*. Budapest, Magvető, 1980. 221.

¹³⁷¹ Ottlik Géza: *Próza*, 224.

pályája. 1894-től, amikor először találkozott Gyulai Pállal az egyetemen, Ottlik nagyregényének megjelenéséig. 1894-től 1959-ig.

Nemes Nagy Ágnes is köznapiságot hangsúlyozta. „...megismertem a Nyugat mindennapi arcát. Ezt a mindennapi arcot Schöpflin Aladár hordozta. Vele a Nyugatnak mintegy a régebbi állapotát ismertem meg, nem a lázasat, nem a háborúst. [...] Mindenestre Schöpflinben nem volt egy mákszemnyi ünnepélyesség sem. Olyan volt, mint egy régimódi táblabíró, házikabátban. Tudom, ezt már sokan mondták. De mit tegyek: olyan volt. [...] És megtanulhattam tőle nem azt, ami legendás és nagyszabású, hanem ami egyszerű, természetes, cifrázatlan: az irodalom fogásának biztos, mesteremberi mozdulatát.”¹³⁷²

Egy igazán rejtőzködő író is megvallotta egyszer, hogy Schöpflin ütötte íróvá, és hogyan. Mándy Iván kétheti rendszerességgel, nagy-nagy köröket írt le a Károlyi-kert körül, ahol Schöpflin Aladár szokott volt üldögélni, míg aztán közel merészkedett a középponthoz, s letett egy novellát a félelmetes hírű kritikus kezébe. Schöpflin rendszerint hazaküldte. Néha azt mondta, „kedves fiam, én ilyen rossz novellát még nem is olvastam.” Máskor meg azt: „nem szabad erőltetni.” Végül annál az elbeszélésnél, amelytől Mándy saját írását eredezteti, kibökte: „korrekt írás, itt tartom...”¹³⁷³

Komlós Aladár az első tudományos kanonizáló

A személyesség útján – a tudományosság felé – haladva idézzük fel Komlós Aladárt. 1910-ben Schöpflin a Vasárnapi *Ujságban* szemlézett egy *Bontakozó szárnyak* című kollektív kötetet. A kötethez Bodor Aladár írt előszót, a fiatal poéták költőtanára. Az induló, nagy álmokat dédelgető ifjak kötete Losoncon jelent meg. Schöpflin Aladár egyiküknek jósol jövőt, s ez – az akkor még versíró – tizennyolc esztendő Komlós Aladár.¹³⁷⁴ Nos, ez a Komlós Aladár jelölte ki elsőként a magyar irodalomtudományban Schöpflin Aladár helyét a *Gyulaitól a marxista kritikáig* című munkájában.¹³⁷⁵ Az egyéniség zászlója alatt című, a *liberalizmus* szellemében működő kritikusok fejezetében kap helyet Schöpflin Aladár. A fejezet és alfejezet-beosztás önmagában mintha lefokozná. Az első alfejezetben – „Csinálj, amit akarsz, ha meg tudod csinálni” a címe – csak ketten vannak, Ignotus és Osvát. A másodikba Schöpflin, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Fenyő Miksa és Kárpáti Aurél

¹³⁷² Nemes Nagy Ágnes: A Nyugatról. In: Rónay László (szerk.): *Vallomások a Nyugatról*. PIM – Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1971. 128.

¹³⁷³ Uo.

¹³⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910. 676–677.

¹³⁷⁵ Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede*. Irodalomtörténet Könyvtár, 18. Budapest, Akadémiai, 1966.

kerülnek, a harmadikba elsősorban nyugatos alkotók, akik maguk is írtak kritikákat, Ady, Babits, Móricz, Hatvany, Karinthy, valamint Halasi Andor és Dóczy Jenő. Komlós értékelő fejezte pontos: pályaképet rajzol és jellemez, és bizonyos pontokon korrigálja Schöpflin tévedéseit, elsősorban is József Attila értékeinek fel nem ismerését.¹³⁷⁶ Külön hangsúlyt kap Schöpflin értékelésében, hogy ő maga a „megtestesült folytonosság”, és szövegszerűen idézi azokat a helyeket Schöpflin könyveiből, ahol egyenesen felajánlja a békét a konzervatívoknak.¹³⁷⁷ (Részletesen szoltunk erről a *Schöpflin Aladár és a konzervatívok* című fejezetben.)

Hozzunk ide egy kifejezetten másfajta, a magyar irodalmat származás alapján jobban méregető, kritikusabban szemlélő álláspontot, Farkas Gyuláét. *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* című könyvében – amiről Schöpflin határozott bírálatát már ideztük – elismerő mondatot, bekezdést olvasunk Schöpflin Aladáról. Kifejezetten érdekes gondolat kísérlete Schöpflin korabeli szerepéről és az 1900-as évek elején játszott szerepéről, a modern irodalom útjának egyengetéséről. „Jólesik elgondolni, hogyha egy Schöpflinszerű megértő egyéniség nagyobb hatalommal, pl. Rákosiéval [Rákosi Jenőével – Sz. Á.] rendelkezett volna, talán így is mehetett volna: természetes őrségváltással, erőpazarló harc nélkül.”¹³⁷⁸ (Idéztük, hogy a Szekfűt ért támadások körül is volt hasonló vélekedés: a konzervatív fiatal tudósok elgondolkodtak volna a Nyugathoz való közeledésen, ha Schöpflin a főszerkesztő.)

A közeli

A nyugatos kapcsolatok sokasága, folyamatossága mellett volt Schöpflinnek egy intimebb *magántársasága*, ahol felszabadultabbnak érezte magát, mint „nagy barátai” körében. A Pauler utcai Kéményseprő vendéglő, a krisztinavárosi Zöldfa, a belvárosi Apostolok és a zugligeti, hűvösvölgyi kirándulások jelentették a kikapcsolódást, amely alkalmakkor Rippl Rónai Józseffel és Zorkával, a Móricz-házaspárral (még Jankával), Bohuniczky Szeffivel, Farkas Zoltánnal, Elek Artúrral, Bodor Aladárral, Márffy Ödönnel és Bajcsy-Zsilinszky Endrével¹³⁷⁹ töltötték az időt, többnyire családosan, a feleségével

¹³⁷⁶ Uo. 144.

¹³⁷⁷ Schöpflin Aladár: *Magyar írók*, 224. és uő. Kettészakadt magyar irodalom. *Nyugat*, 1927. 605–610.

¹³⁷⁸ Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, 1867–1914*. A M. Történelmi Társulat kiadása, h. n., é. n. [Budapest, 1938], 233.

¹³⁷⁹A Bajcsy-Zsilinszky Endrével való kapcsolata tüzetesebb kapcsolattörténeti forráskutatást kíván. Schöpflin Aladár a *Szózat*ba annak megindulásától fogva írt, itt jelent meg Tormay Cécile Bujdosókönyvéről írt kritikája is (1920. január 1.). Bajcsy-Zsilinszky csak később került a napilaphoz.

együtt.¹³⁸⁰A későbbiekben Zádor Anna került a Franklin-Társulathoz, s vele alakult ki személyesebb munkakapcsolat, barátság.¹³⁸¹

Schöpflin evangélikus volt, vallását gyakorolta, de nem járt rendszeresen templomba, s ha tette, azt sem családi körben. Schöpflin Gyula emlékezése szerint a szentestei éjféli mise volt csak „kötelező”. Vallási előítélet nem volt Schöpflin Aladárban, a legszigorúbb magánügynek tekintette, de arra felfigyelt, ha a szépirodalomban ez valamiképpen szerepet játszott. Kivétel volt a zsidókérdés, a korszakban előtörekedő asszimilációs probléma és az zsidók állampolgári jogainak törvényi kétségbevonása. Farkas Zoltán – a *Vasárnapi Ujságnál* és a későbbiekben is kolléga – írja: „Sokat beszéltünk erről a kérdéstről, hiszen fontos problémája volt a magyar közéletnek. Aladár teljesen tisztában volt a zsidóság nagy értékeivel, de éppen úgy kétségtelen hibáival is. Voltak meghitt zsidó barátai, de általában Mikszáth híres mondásának álláspontján állott. De eleve elítélt mindennemű brutalitást a zsidókkal szemben. Éppen olyan mély érzésű humanista volt, mint Babits Mihály, ebben a vonatkozásban éppen úgy, mint minden egyéb tekintetben is. Emberi felfogása a liberalizmusé volt, individualista volt egész életében, a szabadság híve volt mindig, melyet a szegény[ek] érdekében mégis korlátozni kell.”¹³⁸² Ugyancsak Farkas Zoltán idézi fel Schöpflin egyéni „filoszemitizmusát” a vegyes házasságokkal kapcsolatban. „Schöpflin Aladárral beszélgettünk egyszer arról, hogy mi is az oka a gyakori keresztény író, művész és zsidónő közti házasságnak, amely az akkori viszonyok között néha feszélyezetté tette a helyzetet. A vén bölcs úgy magyarázta a dolgot, hogy a zsidó nő több és mélyebb megértéssel volt a férj jelentőségével szemben, mint Ali tréfásan mondta, jobban aláfekszik férje tehetségének, jobban tűri szeszélyeit. Alighanem igaza is volt, bár nem mindig volt ez igaz, például Tóth Árpád esetében...”¹³⁸³ A menyje is zsidó származású volt, Klein, utóbb Balázs Katalin Prágában végezte az orvosi egyetemet. Itt sikamlósabb területre érünk, mert több

¹³⁸⁰ Bohuniczky Szeffi: *Otthonok és vendégek*. Összeállította, a szöveget gondozta és az előszót írta Petrányi Ilona. Budapest, Szépirodalmi, 1989. 227, 237, 260, 298, 305, 340, 344, 346–352.

¹³⁸¹ Zádor Anna interjúja. Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István. Forráskiadvány négy kötetben. *Enigma*, 54, 55, 57. és 58. számai.

¹³⁸² Farkas Zoltán: Emlékeim I. [1948] *Új Forrás*, 2008/3. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00133/080318.htm> Letöltés: 2015. 02.03. * Mikszáth nevezetes mondása: feltehetően arra a Mikszáthhoz kapcsolt állításra utal Farkas Zoltán, hogy antiszemita az, aki a kellesénél jobban utálja a zsidókat.

¹³⁸³ Farkas Zoltán: Emlékeim II. [1948] *Új Forrás*, 2008/4. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00134/080419.htm> Letöltés: 2015. 02. 03. * Azt, hogy ez a kérdés valamiképpen a korszak sajátja volt, egy érdekes idézettel támasztjuk alá: „A zsidó – nem zsidó vegyes házasságok számát Kovács Lajos statisztikus 50 ezerre becsülte az 1868-as emancipációs törvény és a II. világháború között. [...] Publikálatlan önéletrajzában Zilahy érdekes szempontokat fűzött e jelenséghez: »a keresztény értelmiségi merev, szinte ellenséges reakciókkal találkozott családjában és rokonságában. Ez magyarázza, hogy mintegy 70%-uk kezdve Jókaitól [...], a legfiatalabb irodalmi nemzedékig, a zeneszerző Bartók Béláig és Kodály Zoltánig, kiváló színészekig és festőművészekig – zsidó lányokat vettek feleségül, nem pénzért, hanem a melegebb megértésért, amelyet a zsidó lélek mutatott foglalkozásuk iránt.«” Idézi: Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York 1919–1945*. Budapest, Gondolat, 2015. 39–40.

olyan dokumentum, visszaemlékezés van birtokunkban, amely Maderspach Irén salon-antiszemizmusról utal. Ehhez azonban be kell vonnunk fia, Schöpflin Gyula (írói nevén Nagypál István) kortársi közegét is.

Schöpflin Gyulát – annak ellenére, hogy budapesti születésű és lakhelyű volt – felvették az Eötvös Collegiumba. Kollégistaként részt vett az 1931-es kommunista röplapozásban, amiért eltávolították az egyetemről, és tanári diplomáját sosem szerezhette meg.¹³⁸⁴ A korabeli ifjúság iránykereső történetét rövidre zárjuk, csak annyit jelzünk, hogy Schöpflin Gyula Bálint György Szent István parki lakásában lett otthonos tagja annak a baloldali, sőt részben kommunista baráti körnek, amelyhez Radnóti Miklós is tartozott. (Későbbi feleségét is itt ismerte meg.) A fiatalokkal – így a Radnóttal való kapcsolatba – belekapcsolódott Schöpflin Aladár és felesége is. (Radnóti és Schöpflin Aladár között szoros szellemi közösséget jelentett az előbbinek Kaffka Margitról írott disszertációja, s az, hogy barátságuk idejére esett Kaffka Margit síremlékének leleplezése is. Ez utóbbi felemlegetése Schöpflin Aladár nagyszámú Kaffka tanulmánya miatt is fontos, nem véletlenül avatta ő a húsz éven át (!) készült síremléket. S Kaffka hiányát a kánonból jól mutatja, hogy a nyugatosok első nemzedékén kívül a fiatalok közül csak a Radnóti-házaspár, Vas István és az ifjú Schöpflinék voltak jelen az avatáson.¹³⁸⁵ Azt is tudjuk, hogy a zsidó származása miatt álláshoz nem jutó Radnótit 1942-ben Schöpflin is szerette volna besegíteni a Baumgarten Alapítvány könyvtárába.¹³⁸⁶) Radnótiné visszaemlékezése jelzi az idő múlását, amikor kortársuk édesapjáról beszél. 1937-ben járunk, mozi után a Spolarich kávéházba mennek Budára: „Schöpflin bácsi vár bennünket [...] olcsó hely és valamit vacsorázunk.” S másutt ugyanez a megnevezés – *Schöpflin néni* – jut Schöpflinné Maderspach Irénnek is. A Schöpflin-házaspár Párizsban járt a PEN-kongresszuson, s ez egybeesett a fiatalok franciaországi utazásával. „Este várjuk az öreg Schöpflinét”, vagy „Idegesít a Schöpflin néni is eléggé, de benne sok kedvesség van, és ő mégiscsak Schöpflin néni.”¹³⁸⁷ Aztán fordult a kocka Schöpflinné megítélését illetően – Radnótiné naponkénti bőséges lejegyzéseiben sok a pillanatnyi hangulat rögzítése –, de most nagyot és véglegesen. Radnótiné Gyarmati Fanni megtudta, hogy Schöpflin Gyula menyasszonya milyen bántódásoknak volt kitéve jövőendő anyósától. „... kiutálja valósággal. Nem hívja meg, lebeszéli a fiúkat, hogy hozzá menjenek,

¹³⁸⁴ Tombor András: Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban. In *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995.* (Szerk.: Kósa László). Budapest, Eötvös Collegium – GIFT Kft., 1995.127–137; Schöpflin Gyula: A magasból a mélybe. Az irodalom peremén II. *Irodalomtörténet*, 1978. 383–407. Schöpflin Gyula levéltári anyaga a kollégium levéltárában: ECL 18. doboz 18. dosszié.

¹³⁸⁵ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014. I. kötet 416.

¹³⁸⁶ Schöpflin Aladár Sík Sándornak, Budapest, 1942. december 1. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 432.

¹³⁸⁷ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946*, 157, 197, 199.

zsidózik, csúf megjegyzéseket tesz. [...] egész utolsó módon viselkedik. Ali bácsi helyes, jó, kedves, de nem tudja ellensúlyozni.”¹³⁸⁸ A kapcsolat fokozatai rekonstruálhatók a *Naplóból*, csak egy olyan részt emelünk ki, amely a Schöpflin-házaspár nőtagjával való viszony rejtett, de Radnótiékban kétségtelen elmérgesedésére utal: „[e]lmentünk a Mátyás pincébe, öreg Schöpflinnel ott találkozunk. Tudniillik hozzánk kellett volna jönniük, de hát lehetetlenség befűteni¹³⁸⁹ [1940 februárjában járunk – Sz. Á.], Pista [Koroknay – Sz. Á.] volt még ott és Bálinték, meg a Tolnai Gábor és a Vas Pista, akit a Mutti [Schöpflinné Maderspach Irén – Sz. Á.] fanyalogva fogadott. Mondtam Miklósnak, ne hívja meg, mert túl sok lesz a zsidó a Mutti számára, aki azért nem egészen tiszta ember, és minket is épp csak a régi ismeretség miatt tűr el, azt hiszem. [...] Ali bácsi fiatal és kemény, akármelyiknél különb még mindig.”¹³⁹⁰

Feleségével szembeni független véleményalkotását egy ízben nem tudta tartani Schöpflin, erről Gellért Oszkár emlékezik meg *Kortársaim* című kötetében. 1940-ben járunk, ugyancsak, mint az előbbi történetekben. Megjelent a Babits emlékkönyv, amelyben Illyés Gyula 70-nél több íróat szólaltatott meg, „akik közt a fele nem volt »árja«. Egy fasiszta lap megírta, hogy az *Emlékkönyv* írói között Schöpflin is, Kádár Erzsébet is [...], Rónay György is, Bernáth Aurél is zsidó. Ketten nem cáfolták: Rónay György és Bernáth Aurél, pedig minden ősük »árja« volt. Ketten helyreigazítottak. Kádár Erzsébet – az ő dédapja Damjanich volt [...] és Schöpflin. Akkor maga Schöpflin szabadkozott előttem: – A feleségem akarta a helyreigazítást.”¹³⁹¹ Az értekezés szerzőjének Schöpflin Gyulától származó értesülése szerint az 1977-ben elhunyt id. Schöpflinnével való kapcsolatukat mindvégig beárnyékolta anyjának felesége iránt érzett és éreztetett ellenszenvé.

1944. május 1-én Schöpflin levelet kényszerült írni Babits Mihálynénak, melyben értesíti, hogy a Baumgarten Alapítványra is vonatkozik egy új kultuszminiszteri rendelet, nevezetesen hogy a könyvtárakban őrzött könyveket listázni kell szerzőik származása szerint, s a zsidó szerzők könyveiről készült jegyzéket a sajtóügyek kormánybiztosán keresztül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba továbbítják. Kérése, hogy Babitsné mint tulajdonos döntsön, elviszi-e a rendelet értelmében szóba jöhető, egykor Babits tulajdonát képező könyveket. A levél másolatának szélén autográf sorok Schöpflintől: „Nem adtam be zsidó jegyzéket, M. könyveihez nem nyúlt senki, csak az oroszok gyújtóbombája!”¹³⁹² De ez a levél számol be Elek Artúr öngyilkosságának híreről is, s egy újabb Babitsnéhoz intézett levél

¹³⁸⁸ Uo. 337.

¹³⁸⁹ Uo. 487. [1940. február 24.]

¹³⁹⁰ Uo. 488.

¹³⁹¹ Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 230.

¹³⁹² *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 388–389.

kéri az ígért temetési hozzájárulás – 100 P – megküldését az ugyancsak öngyilkos Komor András családja számára.¹³⁹³

Schöpflin Aladár életének utolsó éveire, a háború alatt és 1945 után alapos, sőt, gyökeresen megváltozott a kapcsolatvilága. Babits, Móricz meghaltak, 1941-től a német megszállásig működött *Magyar Csillagot* a nálánál éppen harminc évvel fiatalabb Illyés Gyulával szerkesztették, ha ugyan az ő közreműködése nem csak névleges volt, amire sok jel vall.¹³⁹⁴ 1945-ben fiát, Schöpflin Gyulát a kommunisták közreműködésével a Magyar Rádió műsorigazgatójává nevezték ki, majd 1949–50-ben stockholmi, oslói és koppenhágai követ volt.

1945 – a radikális változás első éve

Míg fia szekere futott, az apa irodalmi vállalkozásai fizikai értelemben elpusztultak,¹³⁹⁵ megszűntek vagy erős kommunista kontroll alá kerültek.

Schöpflin Gyula 1950. január 14-én – a Rajk-per hatására – kilépett állásából és egy megrázó levélben köszönt el apjától. Rajk Lászlót az ifjúkori kommunista kirándulásokról ismerte Schöpflin Gyula, és több mint rokonszenvezett vele. Nem tudta elképzelni, hogy ügynök lenne, hogy valamikor is hazája ellen fordulna. Rajk letartóztatása azonban megértette vele, ő maga is lehetne egy koncepció per célszemélye.¹³⁹⁶ (Ahogy az lett Ignotus Pál, aki apját kísérte haza amerikai emigrációjából, majd itthon volt temetésekor. A következő nap tartóztatták le. 15 évre ítélték, 1956-ban szabadul.) Schöpflin Gyula meghozta döntését, hogy nem tér vissza Magyarországra, a Baumgarten Alapítványról szóló fejezet jegyzetében idéztük is a levelet. Schöpflin Aladár bő fél év múltán, 1950. augusztus 8-án halt meg. Schöpflin Gyula 1950-től haláláig Angliában élt, másik fia, Schöpflin Endre 1956-ban hagyta el a családjával Magyarországot.

¹³⁹³ Uo. 389.

¹³⁹⁴ Nem perdöntő, hogy a Schöpflin-levelezéskötetben csak két, a beküldött kéziratokra vonatkozó levél van, az egyik Kovács Endrének szól közvetlenül, a másikban Illyés értesíti arról, hogy Gulyás Pál kéziratát „halandzsának” tartja. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 372–373.

¹³⁹⁵ „A Franklin épülete csakugyan teljesen összeomlott, a romok maguk alá temettek mindent, kéziratokat, szedéseket, szóval mindent, köztük [Babits] Mihály dolgait is. [...] Az alapítványi ház is kiégett teljesen, csak falai vannak meg, elpusztult a Babits szoba is a könyvekkel együtt.” Schöpflin Aladár Babits Mihálynénak, 1944 áprilisában. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 391.

¹³⁹⁶ Saját maga megszerkesztette virtuális vádiratát. Ld. Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*. Magvető–Pontus, Budapest, 1991. 299–300.

Schöpflin Aladár egyetlen leszármazottja sem él Magyarországon. Életműve – mint látjuk a sokasodó róla szóló írásokból és a várható publikációkból¹³⁹⁷ – végre élesztés alatt.

¹³⁹⁷ Megszerkesztettünk egy újabb kötetet, mely Schöpflin Aladár összes *Nyugat-* és *Magyar Csillag*-beli színikritikáját tartalmazza. A gyűjtemény kiadására az Argumentum Kiadó nyújtott be pályázatot.

Irodalom

Levéltári és kéziratári források [pontos jelzetek a lábjegyzetekben]

- Eötvös Loránd Tudomány Egyetem (ELTE) Egyetemi Könyvtár kéziratára (Szekfü Gyula és Horváth János levelezése)
- ELTE Levéltára (Schöpflin Aladár tanulmányai, évkönyvek és jegyzőkönyvek)
- Eötvös Collegium Levéltára (Schöpflin Gyula levéltári anyaga: ECL 18. doboz 18. dosszié)
- Magyar Nemzeti Levéltár (Schöpflin Aladár szabaddkőműves felvételének iratai; tagfelvételi kérelem, személyes adatok, vizsgálati lap, ajánló dokumentumok, sajátkezű válasza a feltett kérdésekre)
- Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) kéziratára (Fond 436) és levelestára
- Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára (PIM) (A Franklin Társulat megmaradt anyaga, Schöpflin Aladár lektori jelentései, Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Ottlik Géza, Lakatos István hagyatéka)
- Pozsonyi Evangélikus Teológia Levéltára (líceumi és teológiai értesítők)

Könyvek, tanulmányok¹³⁹⁸

- Acsády Judit: A magyarországi feminizmus a századelőn. In Püski Levente–Timár Lajos–Valuch Tibor (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben, I.*, Debrecen, KLTE Történelmi Intézet, 1999. 295–311.
- Ady Endre : Városos Magyarország. *Világ*, 1911. feb. 7. 4–5.
- Aixinger László: *Pozsony*. Bev. [id.] Jankovics Marcell. Magyar kisebbségi könyvek, II. sor., Budapest, Révai, 1938.
- Akadémiai Értesítő*, 1950. 57. k. 98. [Névtelen megemlékezés Schöpflin Aladáról]
- Ambrus Zoltán, *Irodalom és újságírás*. In: Kenyeres Zoltán (szerk.): *Esszépanoráma 1900–1944*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I. k. 5–25.
- Angyalosi Gergely – E. Csorba Csilla – Kulcsár Szabó Ernő – Tverdota Görgy (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest, PIM, 2009.
- Angyalosi Gergely: Egy hamvába holt vita. *Irodalomtörténet*, 2004/1. 99–113.
- Angyalosi Gergely: *Ignotus-tanulmányok. Közelítések az impresszionista kritika problémájához*. Klasszikusok. Budapest, Universitas, 2007.
- Angyalosi Gergely: Kritikai törekvések a Nyugat vonzaskörében. Előzetes töprengések egy kritikátörténeti munka nehézségeiről. In uő: *A költő hét bordája*. Debrecen, Latin Betűk, 1996. 233–248.
- Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris, 2017.
- Babejová, Eleonóra: *Fin-de Siècle Pressburg. Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914*. East European Monographs No. DCXVII., Boulder, 2003.
- Babits – Juhász – Kosztolányi levelezése*. S. a. r. Belia György. Új Magyar Múzeum 3. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézete, 1959.
- Babits emlékkönyv*. Szerkesztette Illyés Gyula. Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1941.
- Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek. *Nyugat*, 1927/7. 527–539.

¹³⁹⁸ A jegyzék nem tartalmazza Schöpflin Aladár kötetait, folyóirat- és hírlapi cikkeiket.

- Babits Mihály: *Az európai irodalom olvasókönyve. Töredék és vázlat. A függelékben Halász Gábor levelei.* Szerk.: Fábri Anna. Budapest, Magvető, 1978.
- Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig.* Várostarténeti tanulmányok. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2000.
- Bácskai Vera: *A pesti zsidóság a 19. század első felében.* *Budapesti Negyed*, 1995 nyár.
- Bakcsi György: *Dosztojevszkij.* Budapest, Gondolat, 1970.
- Balázs Imre József: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok. Tanulmányok, esszék, kritikák.* Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2015.
- Bányai János: *A magyar irodalmi modernség története (Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században)* In: Szabó B. István (szerk.): *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban.* Budapest, ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtudományi Intézet, 1994. 199–207.
- Basch Lóránt: *Két literátor. Osvát és Babits. Irodalomtörténet*, 1958/2. 233–236.
- Belia György (szerk.): *Babits Mihály beszélgetőfüzetek I–II.* Budapest, Szépirodalmi, 1980.
- Benedek Marcell: *Naplómat olvasom.* Budapest, Szépirodalmi, 1965.
- Benedek Szabolcs: *A szabadkőműves Benedek Marcell. Új Forrás*, 2007/6.
- Bengi László: *Irodalmi nyilvánosság és kanonizációs törekvések a közelmúlt magyar irodalmában.* In: *Kánon és kanonizáció.* Szerk.: Dobos István és Szegedy-Maszák Mihály. Debrecen, Csokonai, 2003. 23–34.
- Beöthy Zsolt: *Romemlékek. Tanulmányok, eszék, cikkek I–II.* Budapest, Franklin, 1923.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: *Budapest és a szabadkőművesség.* Budapest, Argumentum. 2005.
- Berman, Marshall: *All That Is Solid Melts into Air. The experience of Modernity.* London – New York: Verso, 2010.
- Berzeviczy Albert: *Irodalmunk és a Kisfaludy Társaság. Budapesti Szemle*, 1927. 205. k. 595. sz. 321–328.
- Bezeczy Gábor: *Krúdy Gyula: Szindbád.* Talentum műelemzések. Budapest, Akkord Kiadó, 2003.
- Birki Ágnes – Széll Jenő: *Vallomás. Irodalomtörténet*, 1972/4. 935–941.
- Bíró Ferenc: *Nyelv, „tudományok”, nemzet, Holmi*, 2005/május, 580–594.
- Bíró Lajos: *A sajtó.* Modern Könyvtár 45. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1911.
- Bodnár György: *Schöpflin Aladár.* In: *A magyar irodalom története V.* Szerk.: Szabolcsi Miklós. Budapest, Akadémiai, 1965.
- Bodnár György: *Vitriol lelkek és az Igen kategorikusai. A Nyugat szemlélete.* In uő: *Törvénykeresők.* Budapest, Szépirodalmi, 1976.
- Bohuniczky Szefi: *Otthonok és vendégek.* Budapest, Szépirodalmi, 1989.
- Boka László – Rózsafalvi Zsuzsanna (szerk.): *„Valaki útravált...” Az úton levő és kiutkereső Ady Endre.* Budapest, OSZK–MMA Kiadó, 2019.
- Boka László: *Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák.* Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2013.
- Boka László: *Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20. század első felének irodalmáról.* Budapest, Balassi, 2018.
- Bolemant Lilla (szerk.): *Nőképek kisebbségben: tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről.* Pozsony, Phoenix PT, 2014.
- Borbély Sándor: *Gellért Oszkár.* Kortársaink. Akadémiai, Budapest, 1976.
- Borgos Anna (szerk.): *A te színed előtt. Kaffka Margit szerelmei.* Budapest, Holnap, 2006.
- Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről.* Fordította Berkovits Balázs. Budapest, Napvilág, 2002.
- Bourdieu, Pierre: *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához.* In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiájához.* Budapest, Láthatatlan Kollégium – Osiris, 2003. 174–185.

- Bödeker, Hans Erich (Hg.): *Biographie schreiben*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2003.
- Bölöni József: *Az igaz Ady*. Paris, Atelier, 1934; Budapest, Szikra, 1947².
- Bradford, Richard: The Elephant in the Academic Sitting Room. In Richard Bradford (ed.): *Life Writing. Essays on the Autobiography, Biography and Literature*. Palgrave – Macmillan, 2010.
- Bresztovszky Ede: A „Nyugat” és a magyar irodalom. *Népszava*, 1937. június 13. 10.
- Brooker, Peter – Gąsiorek, Andrzej – Longworth, Deborah – Thacker, Deborah (eds.): *Oxford Handbook of Modernisms*. Oxford University Press, 2010.
- Büchmann, Georg: *Geflügelte Worte – Der Citatenschatz des deutschen Volken gesammelt und erläutert von ~*. Neunzehnte vermehrte und verbesserte Auflage. Berlin Haude & Spener'sche Buchhandlung (F. Weidling) 1998.
- Buda Attila: A levelezések őszintesége avagy a filológus kategorikus imperatívusza. In: *A Nyugat jelenség*. Szerk. Szabó B. István. Budapest, Anonymus, 1998. 40–82.
- Buda Attila: *A Nyugat Kiadó története*. Budapest, Borda Antikvárium, 2000.
- Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest története IV. Szerk.: Vörös Károly. Budapest, Akadémiai, 1978.
- Buzinkay Géza: A budapesti sajtónegyed kialakulása. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 28. sz. [Urbanizáció a dualizmus korában: konferencia Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a BTM-ben; 1999] 285–294.
- Compagnon, Antoine: *Les Cinq paradoxes de la modernité*. Seuil, Paris, 1990.
- Czoch Gábor, Kocsis Aranka, Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történelméből magyar és szlovák szemmel*. Kalligram, Pozsony, 2005.
- Császár Elemér: *Az irodalmi kritika*. Budapest, Palls, 1923.
- Csoportdinamika*. Válogatás Kurt Lewin műveiből. Vál. Mérei Ferenc, Szakács Ferenc, ford. Illyés Sándor, Mérei Ferenc, bev. Mérei Ferenc. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.
- Dávidházi Péter: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Budapest, Akadémiai–Universitas, 2004.
- Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Budapest, Argumentum, 1992.
- Dávidházi Péter: Kritika és kritikátörténet. *Irodalomtörténet*, 1985/4. 775–810.
- Dávidházi Péter: *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest, Argumentum, 1998.
- Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfü Gyula a történetíró és ideológus*. Pozsony, Kalligram, 2015.
- Dérczy Péter: Sors és mű. Oláh Gábor prózájához. *Alföld*, 2011/10. 77–80.
- Dobos István – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Kánon és kanonizáció*. Tanulmányok az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus [Jyväsckylä, 2001] kánon-szimpóziumának anyagából. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003.
- Dobos István: „állni látszék az idő, bár...” Irodalomtörténet-írásunk időszerű elméleti kérdései a modernség kontextusában. *Irodalomtörténet*, 2011/1. 235–253.
- Dobos István: Észrevételek Kappanyos András A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz című vitaindítójához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019) 232–245.
- Dóczy Jenő: Igen ismeretlen irodalomtörténeti szerepe és jelentősége. *Nyugat*, 1924/23. 672–696.
- Domokos Mátyás: Schöpflin Aladár lektori jelentése Mándy Iván: A huszonharmadik [sic] utcáról. *Holmi*, 1997/7. 986.
- Egy magyar könyvkiadó regénye*. Összeállították Révay József és Schöpflin Aladár. Budapest, Franklin-társulat, é.n. [1938]

- Eisemann György (szerk.): *A kánon peremén. Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában.* Budapest, ELTE XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1998.
- Ellmann, Richard – Feidelson Jr., Charles: *The Modern Tradition. Backgrounds of Modern Literature.* New York: Oxford University Press, 1965.
- estermann, Alfred: *Inhaltsanalytische Bibliographien deutscher Kulturzeitschriften des 19. Jahrhunderts* – IBDK. Band 3: Die Gartenlaube 1854–1880 [–1944]. Teil 1. De Gruyter, 1995.
- Fabó Irma: A radikális sajtó kialakulása: Világ, 1910–1914. *Magyar Könyvszemle*, 1966/4. 317–330.
- Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.): *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*, Budapest, Kortárs Kiadó, 2006.
- Fábri Anna: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írónők története két századforduló között 1795–1905.* Budapest, Kortárs Kiadó, 1996.
- Farkas Lujza: *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló.* Budapest, Gyarmati Ny., 1935.
- Farkas Zoltán: Emlékeimből. *Új Forrás*, 2008/3, ill. 2008/4.
- Fehér Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai.* S. a. r.: Kurta Zsuzsanna. Budapest, Ulpius-Ház, 2007
- Fehér Katalin: Egy reformkori egyházi lap történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 2004/4. 388–392.
- Fejtő Ferenc (szerk.): *Mai magyarok – régi magyarokról.* Budapest, Cserépfalvi, 1936.
- Fekete Gézáné (összeáll.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973.* Budapest, MTA Könyvtára, 1975.
- Fenyő Miksa: *Feljegyzések és levelek a Nyugatról.* S. a. r. Vezér Erzsébet. Új magyar múzeum: irodalmi dokumentumok gyűjteménye. Budapest, Akadémiai, 1975.
- Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete.* Osiris monográfiák. Budapest, Osiris, 2005.
- Finta Gábor – Horváth Zsuzsa – Sipos Lajos – Szénási Zoltán (szerk.): *A Nyugat párbeszédei.* Budapest, Argumentum, 2011.
- Fitzgerald, Percy Hetherington: *Memories of Charles Dickens, with an account of 'Household Words' and 'All the year round' and of the contributors thereto.* Bristol J. W. Arrowsmith, 1913.
- Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában.* Nagyvárad, Charta Könyvkiadó, 1997.
- Frank Tibor: A magyar külpolitika angolszász orientációja a második világháború előtt és alatt. *Külgügyi Szemle*, 2006/1–2. 253–265.
- Frank Tibor: A patrisztikától a politikáig: Balogh József 1893–1944. In: Erdei Gyöngyi és Nagy Balázs (szerk.): *A történelem szövedéke. Történelmi tanulmányok Székely György tiszteletére* (Monumenta historica Budapestinensia, XIV.) Budapest, Budapesti Történeti Múzeum és az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2004, 391–404.
- Frank Tibor: A revíziós politika „elméleti alapvetése”: az angol nyelvű Magyar Történet terve. *Filozófiai Szemle*, 1980/6. 931–943.
- Frank Tibor: Bethlen István, Balogh József és a magyar külpropaganda 1933 és 1944 között. In: Papp Gábor (szerk.): *Konzervatív gondolkodók a két világháború között. Egy akadémiai ülészak előadásai.* Budapest, Kossuth, 2016, 99–146.
- Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York 1919–1945.* Budapest, Gondolat, 2015.
- Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála.* Budapest, Magvető, 1987.
- Fried István: Babits Mihály és a konzervatív kritika. *Tiszatáj*, 2008/11. 60–73.

- Fukári Valéria: *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923)*, Pozsony, Kalligram, 2003.
- Fukári Valéria: Fejezetek a pozsonyi evangélikus líceum szellemi örökségéből. *Kalligram*, 2002/3. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2002/XI.-evf.-2002.-marcius/Fejezetek-a-pozsonyi-evangelikus-liceum-szellemi-oeroeksegebol>
- Fukári Valéria: Képes riport a 18. századból. Schöpflin Aladár ősei nyomában, *Nap*, 1995. I. 11. 2. szám, VII. évf. 298.,
- Fukári Valéria: Schöpflin Aladár magyarországi apai ősei, családtörténete. Fórum. *Társadalomtudományi Szemle* [Somorja], XIV. évf. 2012/1. 71–92.
- Futaky András – Kesztyűs Tibor (szerk.): *A hazatérő Farkas Gyula. Dokumentumgyűjtemény*. Budapest, Universitas, 2003.
- Fülöp László: *Schöpflin Aladár pályaképe*. Studia Litteraria, Tomus XXXI. Debrecen: KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, 1993.
- G. Merva Mária: Ottlik-mozaik [Schöpflin Aladár és Czibor László lektori jelentései Ottlik Gáza Továbbélők című regényéről]. *Holmi*, 1995/10. 1362–1376.
- Galambos Ferenc: *A Magyar Géniusz írói és írásai, 1892–1903*. [Gépirat, 1956]
- Galambos Ferenc: *A Vasárnapi Ujság repertórium* [kézirat]. <http://mek.oszk.hu/12900/12941/#>
- Geflügelte Worte – Der Citatenschatz des deutschen Volken gesammelt und erläutert von Georg Büchmann*. Neunzehnte vermehrte und verbesserte Auflage. Berlin Haude & Spener'sche Buchhandlung (F. Weidling)1998.
- Gellért Oszkár – Vidor Miklós (szerk.): *A hetvenöt éves Schöpflin Aladár*. Budapest, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1947.
- Gellért Oszkár: *Egy író élete I. 1902–1925*. Budapest, Bibliotheca, 1958.
- Gellért Oszkár: *Egy író élete II. A Nyugat szerkesztőségében 1926–1941*. Budapest, Gondolat, 1962.
- Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954.
- Gellért Oszkár: *Levelezésem a kortársaimmal*. Budapest, Művelt Nép, 1955.
- Gellner, Ernst: *Nations and Nationalism*. Oxford, Basil Blackwell, 1983.
- Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris tankönyvek. Budapest, Osiris, 2003. 427.
- Gintli Tibor: A Babits-líra viszonya a modernséghez. In uő: *Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2013. 82–91.
- Gintli Tibor: Kosztolányi és Ady költészetértelmezésének összefüggései. *Studia Litteraria*, 2018/1–2.
- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 1998.
- Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*. Budapest, Új Mandátum, 1998.
- Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram, 2018.
- György Péter: *Az ismeretlen nyelv. A hatalom színrevitele*. Budapest, Magvető, 2016.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001.
- H. Lukács Borbála: A „faji erők fejlődésrajzáról”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967/5. 563–581.
- Halmi Bódog: Schöpflin Aladár. In uő: *Fejek*. Budapest, szerzői kiadás, 1937. 87–90.
- Hanák Péter: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle*, 1974/4.
- Hansági Ágnes: *Az ixion-szindróma. Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*. Budapest, Ráció Kiadó, 2006.
- Harmath Lujza: *Magyar írók albumai*. Budapest, Légrády testvérek, 1890.

- Harmos Ilona: Írófeleségek. In Forgács Zsuzsa Bruria – Gordon Agáta – Bódis Kriszta (szerk.): *Éjszakai állatkert. Antológia a női szexualitásról*. Budapest, Jonathan Miller Kiadó és az Artizánok közös kiadása, 2005. 510–527.
- Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje*. Budapest, Nyugat-kiadás [1911].
- Hatvany Lajos: Schöpflin Aladár [1917] *Pesti Napló*, 1917. július 26. 1–3.
- Heinrich Gusztáv: Gyulai Pál védelme? *Irodalomtörténet*, 1912. 535–536.
- Heiszler Vilmos: Soknyelvű ország multikulturális központja, Németek és szlovákok a reformkori Pest-Budán, *Budapesti Negyed*, 4 (1992) 5–22.
- Holmes, Deborah – Silvermann, Lisa (eds): *Interwar Vienne. Culture between Tradition and Modernity*. Rochester, N. Y., Camden House, 2009.
- Horváth István (szerk.): *Szerkesztő a vészkorszakban. Illyés Gyula és a Magyar Csillag*. Múlt é Jövő, Budapest, 2014.
- Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V. k. szerk. Korompay H. János, Korompay Klára. Osiris Klasszikusok. Budapest, Osiris, 2009.
- Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, Pallas, 1921.
- Horváth János: Kiadatlan írások a *Két korszak határán* című kötetből. Közreadja Korompay H. János, *Literatura*, 1993/1. 6–23.
- Ignotus válogatott írásai*. (Vál., szerk., előszó: Komlós Aladár) Budapest, Szépirodalmi, 1969.
- Ignotus: A kettészakadt magyar irodalom. *Magyar Hírlap*, 1927. április 27. 5.
- Illés Endre: Egy szikár öregúr. Schöpflin Aladár. In uő: *Krétarajzok*. Budapest, Magvető, 1970.
- Illés Endre: *Mestereim, szerelmeim, barátaim*, 1–2. Budapest, Magvető, 1979.
- Jazbinsek, Dietmar: *Die Großstädte und das Geistesleben von Georg Simmel. Zur Geschichte einer Anthipatie*. Berlin: Schriftenreihe der Forschungsgruppe „Metropolenforschung“ des Forschungsschwerpunkts Technik–Arbeit–Umwelt am Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. o. Z.
- Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*. Pont fordítva 7. Budapest, Balassi, 2008.
- József Attila Összes Művei III. Szerkesztette Szabolcsi Miklós. Budapest, Akadémiai, 1958.
- József Attila: *Tanulmányok és cikkek, 1923–1930*. Szerkesztette Tverdota György. Budapest, Osiris, 1995.
- József Farkas (szerk.): „Mindenki ujkra készül...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény, I–IV. kötet. A tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 1959–1967.
- József Farkas: A Nyugat és a magyar forradalmak. *Magyar Könyvszemle*, 1979/3. 266–271.
- Kabdebó Lóránt (szerk.): *Vita Nyugatról. Az 1972. április 27-i Nyugat-konferencia alapján*. Budapest, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, 1973.
- Kabdebó Lóránt: *A háborúnak vége lett*. Budapest, Kozmosz [Móra], 1983.
- Kabdebó Lóránt: A Nyugattal való párbeszéd egy pillanata: a Pandora. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2011/5. 505–549.
- Kafka Margit válogatott levelezése. A lélek stációi*. S. a. r. Simon Zsuzsa. Budapest, Nap Kiadó, 2010.
- Kálmán C. György: A modern konzervativizmus hagyományának kialakulása – Babits vitája az avantgárdal. *Danubius Noster*, [Baja, EJF] 2014/1–2. 85–96.
- Kálmán C. György: Dísz-funkciók: irodalmi társaságok a XX. század elején. *Partitúra* [Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem] 2014/2. 39–50.
- Kántor Lajos – Láng Gusztáv – [Dávid Gyula (szerk.)]: *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról 1918–2017*. Csíkszereda, Bookart, 2018.

- Kappanyos András: A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténet kézikönyvhöz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019) 33–87.
- Kappanyos András: Egy romantikus főmű késedelmes kanonizációja. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 341–354.
- Karády Viktor: Egyenlőtlen polgárosodás. A zsidóság modernizációjának különleges tényezői Magyarországon. In: *Változás és állandóság. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról*. Szerk.: Karátson Endre és Várdy Péter. Amszterdam, Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1989. 141–167.
- Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, asszimiláció. Tanulmányok*. Kontextus könyvek. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1997.
- Kárpáti Aurél: *A kételkedő kritikus*. Budapest, Franklin, 1928.
- Karsai László - Molnár Judit (szerk.): *Az Endre–Baky–Jaross-per*. Előszó Randolph L. Braham. Budapest, Cserépfalvi, 1994.
- Kéky Lajos (szerk. és a társaság történetét írta): *A százéves Kisfaludy-társaság 1836–1936*. Budapest, Franklin Társulat, 1936.
- Kelevéz Ágnes: A Nyugat jubileumi és emlékszámainak üzenete. In: Angyalosi Gergely – E. Csorba Csilla – Kulcsár Szabó Ernő – Tverdota Görgy (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest, PIM, 2009. 60–73.
- Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918*. Documenta Danubiana 1. Budapest, Gergely R. R.-T. kiadása, 1946.
- Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom*. Szerk.: Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi, 1971.
- Kenyeres Zoltán: *Ady*. Budapest, Hungarovox, 2019.
- Kenyeres Zoltán: Előadás az Akadémia közgyűlése keretében az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Nyugat-tematikájú centenáriumi megemlékezésén. 2008. május 9.
- Kenyeres Zoltán: *Korok – pályák – művek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 2004.
- Keszi Imre: Schöpflin Aladár. In uő: *A sziget ostroma*. Budapest, Dante, 1948.
- Klein, Christian (Hrsg.): *Handbuch Biographie. Methoden, Traditionen, Theorien*. Stuttgart – Weimar, J. B. Metzler, 2009.
- Kókay György – Oltványi Ambrus – Vargha Kálmán (szerk.): *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye*. Budapest, Gondolat, 1977.
- Kollarits Krisztina: „A híd túl messze volt”. Babits és a konzervativizmus kapcsolata 1917–1939. *Új Forrás*, 2008/9.
- Kolozsvári Grandpierre Emil: Schöpflin Aladár [1947]. In: *Legendák nyomában. Tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi, 1959.
- Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede*. Budapest, Akadémiai, 1966.
- Komlós Aladár: *Kritika és kritikusok*. Budapest, Nap Kiadó, 2004.
- Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig, I–II*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1997.
- Komlós Aladár: *Vereckétől Dévényig*. Budapest, Szépirodalmi, 1972.
- Komoróczy Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. *Források és dokumentumok (956–2012). Szöveggyűjtemény A zsidók története Magyarországon I-II. kötetéhez*. Pozsony, Kalligram, 2013.
- Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I–II*. Budapest, Pesti Kalligram, 2012.
- Korbinsky, Johann Matthias, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*. Preßburg, zu finden im Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786.

- Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*. Közreadja Széchenyi Ágnes. Budapest, Corvina, 2005.
- Korompay H. János: *A nemzeti klasszicizmus jegyében. Horváth János élete és hagyatéka*. Budapest, Universitas, 2020.
- Korompay János: Kéziratok és Ady levelek. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1968/3. 352–364.
- Korompay János: *Műfordítás és líraszemlélet, Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései*. Irodalomtörténeti füzetek. Budapest. Akadémiai, 1988.
- Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1*. Budapest, Akadémiai, 1985.
- Kosztolánczy Tibor „Rajongj érte, vagy szidd le a sárga földig – jámbor embertársam –, az nekem mindegy.” – Az „Új versek” fogadtatásáról. *Iskolakultúra*, 2006/7–8.
- Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika (szerk.): *Tessék színt vallani. Osvát Ernő levelezése I–II*. Budapest, Gondolat – OSZK, 2019. Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Szerk. Veres András. Kosztolányi Dezső Összes Művei. Pozsony, Kalligram, 2010.
- Kosztolánczy Tibor: *A fiatal Osvát Ernő*. Ráció Kiadó, Budapest, 2009.
- Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szerk. Réz Pál. Budapest, Szépirodalmi, 1977.
- Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. Szerk. Czifra Júlia – Veres András. Kosztolányi Dezső Összes Művei. Pozsony, Kalligram, 2011.
- Kosztolányi Dezső: *Levelek, naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Budapest, Osiris, 1996.
- Kosztolányi Dezső: *Levelek, naplók*. Osiris klasszikusok. Egybegyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta Réz Pál. Az 1933–1934-es naplót sajtó alá rendezte Kelevéz Ágnes és Kovács Ida. Osiris klasszikusok. Budapest, Osiris, 1996.
- Kovács Ákos: Hajdani eszelősök, Egy régi Ady-írás turulról és Pusztaszerről. In uő: *Kitalált hagyomány*, Pozsony, Kalligram 2006.
- Kovács Krisztina: „Lélek és forma” Kaffka Margit művészi fejlődése. Radnóti Miklós doktori disszertációjáról. *Tiszatáj*, 2009/5. 74–85.
- Kőhalmi Béla (szerk.): *Könyvek könyve: 173 író, művész, tudós vallomása olvasmányairól*. Budapest, Gergely, 1937.
- Kőhalmi Béla (szerk.): *Könyvek könyve: 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól*. Budapest, Lantos, 1918.
- Könyv, kontextus, medialitás*. Szerk. Martin József és Buzinkay Géza. Eger: Líceum Kiadó–EKE, 2017.
- Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, Osiris, 2014.
- Krajko András: Schöpflin Aladár Ady-képének változásai. *Acta Historiae Litterarum Hungaricum*, XIX. kötet. (Acta Universitatis Szegediensis – Sectio Philologica, Irodalomtörténeti dolgozatok 152). Szeged, 1983.
- Kulcsár Szabó Ernő: Hogyan s mivégre tanulmányozzuk az irodalomértés hagyományát? Az esztétikai hatásfunkciók és a történeti irodalomértelmezés. In uő: *Történetiség – megértés – irodalom*. Budapest, Universitas, 1995.
- Lackó Miklós: *Az ifjúkonzervatívok és az ellenkultúra, Világosság*, 1999/3. 40–46.
- Lackó Miklós: Osvát Ernő. In: uő.: *Szerep és mű*. Budapest, Gondolat, 1976. 7–41.
- Lakatos István: *Ugyan miféle kutya ez? Fejezetek egy önéletrajzból*. Békéscsaba, Megyei Könyvtár, 1984.
- Láng Gusztáv: Kánon- és hagyományváltások a Nyugatban. In: *Hagyomány és kánon. A Nyugat első száz éve*. Szerk. Czetter Ibolya – Juhász Andrea – Kovács Ágnes. Szombathely: Savaria University Press, 2009. 11–16.

- Lengyel András: A magyar „írói rend” összetétele 1922-ben. Kísérlet egy forrástípus irodalomszociológiai értelmezésére. In uő.: Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, Magvető, 1990. 13–33.
- Lengyel András: A Nyugat „iskolájának” elvetélt terve (1918). *Magyar Könyvszemle*, 2013/4. 489–493.
- Lengyel András: A Nyugat munkatársi gárdájának összetétele (1908–1910). In uő.: *Irodalom és modernizáció kollíziós szerkezetben*. Szeged, Quintus, 2017.
- Lengyel András: Az író-életrajz: egy ősi forma mai lehetőségei. In uő.: *Képzelet, írás hatalom*. Szeged, Quintus, 2010. 37–60.
- Lengyel András: *Ignotus Hugó – tanulmányok. Modernizáció a pallérozódás és a barbarizálódás sodrában*. Budapest, Múlt és Jövő, 2020.
- Lengyel Géza: *Magyar újságmánások*. Irodalomtörténeti füzetek 41. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1963.
- Lewin, Kurt: *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. Vál. Mérei Ferenc, Szakács Ferenc, ford. Illyés Sándor, Mérei Ferenc, bev. Mérei Ferenc. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975.
- Lewin, Kurt: *Mezőelmélet a társadalomtudományban*. Szerk. Bnerd T. Iván – Huszár Tibor – Kulcsár Kálmán. Budapest, Gondolat, 1972.
- Lipták Dorottya (szerk.): *A vállalkozó és a kultúra*. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó. Budapest–Eger, Kossuth – Eszterházy Károly Főiskola, 2012.
- lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Bécs – Budapest – Prága. Budapest, L’Harmattan, 2002.
- Lukács György: Ady a magyar tragédia nagy énekesese. In uő.: *Írástudók felelőssége*. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 1944; Budapest, Szikra, 1945². A tanulmány első megjelenése: *Új Hang* [Moszkva], 1939/1. 5–19.
- Lukacs, John: *Budapest, 1990. A város és kultúrája*. Budapest, Európa, 1991.
- Magyar zsidó lexikon*. Szerk.: Ujvári Péter. [1929] Budapest, Makkabi Kiadó, 2000.
- Mándy Iván válogatott levelezése. „Szeretve tisztelt főcsatár”. Vál., s.a.r., jegyzetek Darvasi Ferenc. Budapest, Magvető, 2018.
- Mándy Iván: *A pálya szélén*. Szerk.: Domokos Mátyás és Lengyel Balázs. In memoriam. Budapest, Nap Kiadó, 1997.
- Mándy Iván: *Novellák I–III*. Budapest, Palatinus, 2003. I. k. 518–520; III. k. 460–462.
- Maróthy Szilvia: *Digitális bölcsészet: A szövegtől az adatig*. Akadémiai Kiadó, 2020.
- Mészáros András: A magyar nyelv és irodalom oktatása a Pozsonyi Királyi Akadémián és a Pozsonyi Evangélikus Líceumban a XIX. században. *Fórum*. Társadalomtudományi Szemle [Somorja], 2004/2.
- Mitgutsch, Anna: Mi az, hogy „női irodalom”? *Magyar Lettre Internationale*, 1997/tavaszi, 24. sz.
- Móricz Zsigmond: *Naplójegyzetek, 1919*. Szerk.: Cséve Anna. Századok legendái. Budapest, Noran, 2006.
- Móricz Zsigmond hagyatékából. (Új Magyar Múzeum 4.) S. a. r. Réz Pál. Budapest, Akadémiai – MTA Irodalomtudományi Intézete, 1960.
- N. Szegvári Katalin: *Numerus Clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1988.
- Nádass József: Az írástudók árulása – Az írástudók kiárúsítása. *Korunk*, 1929/február, 147–150.
- Nádasdy Ádám: A „modern” és a belőle képzett fogalmak és jelentések használattörténete. *Replika*, 1998/június, 33–40.
- Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Kortársaink. Balassi, Budapest, 1993

- Nagyné Szegvári Katalin: *A női választójog külföldön és hazánkban*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001.
- nelson, Harland S.: *Charles Dickens*. Boston, Twayne Publishers, 1981.
- Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből. „láthatatlan selyemszál a számon”. Összegejtötte Buda Attila, Pataky Adrienn és Tüskés Anna. Budapest, Gondolat, 2019.
- Nemes Nagy Ágnes: *A magasság vágya. Összegejtötte esszék II*. Budapest, Magvető, 1992.
- Nemeskéri Erika: Osvát Ernő testamentuma. In: *Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*. (Szerk.: Kenyeres Zoltán, Gintli Tibor) Budapest, Anonymus, 2002.
- Németh Andor: A könyvnap mérlege I. Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. *Újság*, 1937. június 6. 31.
- Németh G. Béla: A fölkészülés folyóirata. A Magyar Csillag. A szerkesztő Illés. *Kortárs*, 1994/2. 5–13.
- Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig*. Budapest, Akadémiai, 1981.
- Németh G. Béla: *Hét folyóirat*. Alföld Könyvek. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2000.
- Németh G. Béla: *Századutóról – századelőről. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1985.
- Németh G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Budapest,
- Németh István: Schöpflin Aladár ismeretlen ifjúsága. [Újságkivágot Schöpflin Gyula hagyatékában]
- Németh István: Schöpflin Aladár. *Élet és Tudomány*, XXXVIII. évf. 31. sz., 1982. július 3. 978–980.
- Németh László élete levelekben I–III*. Összegejtötte és szerkesztette Németh Ágnes. A jegyzeteket és az utószót írta Domokos Mátyás. Osiris klasszikusok. Budapest, Osiris, 2000.
- Németh László: *Ember és szerep*. Kecskemét, Tanu-kiadás, 1934.
- Németh Sándor: Polgárosodás és szabadkőművesség. In: *Változás és állandóság. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról*. Szerk.: Karátson Endre és Várdy Péter. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1989. 128–140.
- Nemzetgyűlési napló*, 1922. XLVI. kötet • 1926. október 27. – 1926. november 16.
- Oláh Gábor: *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum – DE Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.
- Ortvay Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. A város története utca és térnevekben*. Pozsony, Wigand F. K. könyvnyomdája, 1905.
- Osvát Ernő a kortársak között* (Szerk.: Kőszeg Ferenc és Márványi Judit) Gondolat Kiadó, 1985.
- Ottlik Géza a Nyugatról. In *Vallomások a Nyugatról*. S. a. r. Rónay László. Budapest, PIM – NPI, 1971.
- Ottlik Géza: *Próza*. Budapest, Magvető, 1980.
- Papp, Claudia: „Die Kraft der weiblichen Seele”. *Feminismus in Ungarn 1918–1941*. Münster, LIT Verlag, 2002.
- Papp László Tamás: „...álmában zsidózik egy picit”. Bálvány a tudatküszöb alatt. [Wass Albert] *Beszélő*, 2007/5. 22–28.
- Pintér Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából*. Közrebocsátotta A Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Budapest, 1931.
- Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye*. Szerk.: Kókay György, Oltványi Ambrus, Vargha Kálmán. Budapest, Gondolat, 1977.

- R. Takács Olga (szerk.): *Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulóján.* (Irodalomtörténeti Füzetek 100.) Budapest, Akadémiai, 1980.
- Radnóti Miklós: *Kaffka Margit művészi fejlődése.* Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1934.
- Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946. I – II.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.
- Rákai Orsolya (szerk.): *A háló, a halászok és a halak. Tanulmányok a mezőelmélet, a diskurzusanalízis, a rendszerelmélet és az irodalomtörténet-írás néhány találkozási pontjáról.* Budapest – Szeged: Osiris – Pompeji, 2001.
- Rákai Orsolya: *A teljes zenekar. Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi szerepe.* Klasszikusok: az Irodalomtudomány és kritika társsorozata. Budapest, Editio princeps, 2013.
- Rákai Orsolya: Medrek és árterek. Horváth János és az irodalmi modernség. In. *Könyv, kontextus, medialitás.* Szerk. Martin József – Buzinkay Géza. Eger, Líceum Kiadó–EKE, 2017. 219–228.
- Révai József: *Ady.* [Budapest], Szikra, 1945.
- Révay József – Schöpflin Aladár (összeáll.): *Egy magyar könyvkiadó regénye.* Budapest, Franklin Társulat, [1938].
- Rohonyi Zoltán (vál., szerk., előszó): *Irodalmi kánon és kanonizáció.* Budapest, Osiris – Láthatatlan kollégium, 2001.
- Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1915–1920.* A és B kötet. Budapest, Balassi, 2015.
- Rónay László (szerk.): *Vallomások a Nyugatról.* Budapest, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, 1971.
- Rónay László: A Magyar Csillag. In uő. *Hűséges sáfárok.* Budapest, Szépirodalmi, 1975. 11–38.
- Rónay László: Követségben a szellem fejedelme. Kosztolányi és Európa. *Kortárs*, 2002/8. <http://www.epa.oszk.hu/00300/00381/00060/ronay.htm> Letöltés: 2021.02.28.
- Rózsafalvi Zsuzsanna: *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében.* Budapest, Ráció, 2013.
- S. Varga Pál: Horváth János fejlődéstörténetének örökségéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009/2. 196–206.
- Saad József (szerk.): *Magyar Szemle: repertórium és tartalomelemzés, I–II.* Magyar szociológiatörténeti füzetek 3. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár–ELTE Szociológiai Intézete, 1989.
- Sándor Klára: Kosztolányi nyelvszemléletéről. *Üzenet*, 2001/1. 197–205.
- Schein Gábor: Egy történet jele: A határ és a határolt. Töprengések a magyar–zsidó irodalom létformáiról. *BUKSZ*, 1998/4.
- Schein Gábor–Szűcs Teri (szerk.): *„Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban.* Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2013.
- Schiller Erzsébet: *„Szimat és ízlés”. A Nyugat magyar irodalomtörténeti hagyományképe (1908–1914).* Budapest, Ister, 2005.
- Schiller Erzsébet: Schöpflin Aladár városa. *Holmi*, 2005/9. 1177–1182.
- Schöpflin Aladár a *Vasárnapi Ujságban* 1898–1921. Kiadja és feldolgozta Széchenyi Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018.
- Schöpflin Aladár irodalmi munkássága.* Hetvenedik születésnapjára kiadják barátai. Bibliográfiai Füzetek 6. Szerk. Kampisné Dedinszky Izabella. Budapest, 1943.
- Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei.* (Szerk. Balogh Tamás) Pécs: Pannónia könyvek. 2004.
- Schöpflin Aladár: *Egy apolitikus elmélkedései.* (Vál. és utószó Schöpflin Gyula) Ars scribendi. Budapest, Századvég–Nyilvánosság Klub, 1994.

- Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. (Szerk. Komlós Aladár) Budapest, Szépirodalmi, 1967.
- Scull, Andrew: *A hisztéria felkavaró története*. Ford.: Pléh Csaba. Budapest, Holnap, 2013.
- Simmel, Georg: A nagyváros és a szellemi élet. In uő.: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Összeállította és bevezette Somlai Péter. Budapest, Gondolat, 1973.
- Sós Endre: Schöpflin Aladár ébresztése. *Magyar Hírlap*, 1982. október 4.
- Strachey, Lytton: *A francia irodalom főirányai*. Átdolgozta Schöpflin Aladár. Kultúra és Tudomány. Budapest, Franklin, 1914.
- Szabó B. István (szerk.): *A Nyugat-jelenség 1908–1998*. (Nyugat Könyvtár 2.) Budapest, Anonymus, 1998.
- Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története V*. Budapest, Akadémiai, 1965.
- Szajbély Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon kialakulásában Világos után*. Budapest, Universitas, 2005.
- Szajbély Mihály: Az irodalmi kritika helyzete a 19. században. *Alföld*, 2014/3. 29–37.
- Szajbélyi Mihály: Irodalom és zsurnalizmus. Karl Kraus és Schöpflin Aladár írásai mint az irodalom médiatörténeti forrásai. *Tiszatáj*, 2005/2. 66–74.
- Szalai Miklós: *Iffabb Andrassy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2003.
- Széchenyi Ágnes: Kérdések a *Válaszról*. Beszélgetés Szentkuthy Miklóssal. *Kortárs*, 1984/1. 1770–1880.
- Széchenyi Ágnes: Kérdések a *Válaszról*. Beszélgetés Vas Istvánnal. *Kortárs*, 1985/6. 87–101.
- Széchenyi Ágnes: „*Sznobok és parasztok*” – *Válasz 1934–1938*. Budapest, Argumentum, 1997.
- Széchenyi Ágnes: Az asszimiláció kérdései a dualizmus (1867–1918) korában a magyar irodalomban. In Balogh Magdolna (szerk.): *Választások és kényszerek. Zsidó önkép és közösségtudat Közép-Európában*. Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok. Budapest, Reciti, 2015. 29–52.
- Széchenyi Ágnes: Apa és fia. A liberális Schöpflin Aladár és a kommunista Schöpflin Gyula – Forrásközlés sűrű, rövid kontextusban. In: Balogh Magdolna – Kalavszky Zsófia (szerk.): *Cseh ködképek fürkészője: Írások Berkes Tamás 60. születésnapjára*. Budapest, Reciti Kiadó, 2014. 122–128.
- Széchenyi Ágnes: Fejtő Ferenc Érzelmes utazása – nemzedéki keretben. In: Franciska Čurković-Major – Kristina Katalinič – Jolán Mann (szerk.): *Zagrebe, ti si moj rodni grand... – Szülővárosom vagy, Zágráb...* Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019. 57–79.
- Széchenyi Ágnes: *Lélegzétvétel – Válasz 1946–1949*. Budapest, Argumentum, 2009.
- Szegedy-Maszák Mihály és Veres András *A magyar irodalom története II–III*. Főszerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, Gondolat kiadó, 2007.
- Szegedy-Maszák Mihály, A keresztény hagyomány jelentősége a modern magyar irodalomban. *Protestáns Szemle*, 1996/4. 279–285.
- Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010.
- Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi nyelvszemlélete. *Alföld*, 1994/8. 46–59.
- Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939.
- Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Harmadik, bővített kiadás. Budapest, Királyi Nyomda, 1934.
- Szelényi Ödön: *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig: különös tekintettel a középiskolákra*. Pozsony, Wigand, 1917.
- Szénási Zoltán: „Újíts: de ne rombolj!” Megjegyzések Babits és az irodalmi konzervativizmus kérdéséhez. In: „Ki mit lát belőle”. MIT-konferenciák (4.). Szerk.: KELEVÉZ Ágnes és LENGYEL Imre Zsolt. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2017. 89–99.

- Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*. Budapest, Univesitas, 2018.
- Szénási Zoltán: Új nevezés az irodalom praeusi fáklyaversenyében. Megjegyzések Babits és az irodalmi konzervativizmus kérdéséhez. *Vigilia*, 2017/4. 288–293.
- Szentpétery Imre: *A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története IV. kötet, A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.
- Szép Ernő: *Lila ákác*. Budapest, Athenaeum, 1919.
- Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet I–II*. Budapest, Révai, 1935².
- Szerb Antal: Tormay Cécile. *Nyugat*, 1937/5. 350–351.
- Szigeti József: *Intellektuális önéletrajzom. A szellemi ébredéstől a társadalmi hivatásra ébredésig 1921–1948*. Budapest, Eötvös József Kiadó, 2000.
- Szilágyi Márton: Irodalomtörténet és társadalomtörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest, 2003.
- Szilágyi Márton: Összeköt vagy elválaszt? A generáció mint irodalomtörténeti magyarázóelv. *Híd*, 2007/11. 53–65.
- Szili Katalin: Kosztolányi a nyelvről. Kosztolányi nyelvszemléletének kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr*, 2010/2. 14–28.
- Szini Gula: Irodalom és újságírás. *Figyelő*, 1905. 3–6.
- Szőcs Zoltán: *Szabó Dezső-enciklopédia*. Budapest, Kairosz, 2011.
- Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest, Balassi, 2011.
- T. Szabó Levente: A magyartanárság „születése”. Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásosodása. In: uő: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, Kom-Press – Korunk, 2008.
- Takács József: Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett. In: uő: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Budapest, Kijárat, 2007. 78–91.
- Takáts József (szerk.): *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2003.
- Takáts József: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Budapest, Kijárat, 2007.
- Takáts József: Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról. (Jyvaskylä Studies in Humanities 65.) Jyvaskylä, University of Jyvaskylä, 2006.
- Téglás János (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I–V*. Babits Könyvtár. Budapest, Argumentum, 2003–2007.
- Téglás János: Babits és a Petőfi Társaság. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1997/5-6. 587–603.
- Tessék színt vallani. Osvát Ernő szerkesztői levelezése I–II*. (Szerk. Kosztolánczy Tibor – Nemeskéri Erika) Budapest, Gondolat–OSzK, 2019.
- Tombor András: Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban. In: *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Szerk.: Kósa László. Budapest, Gift. Kft., 1995. 127–137.
- Tóth Benedek: Élet és/vagy irodalom: a heti csevegés (tárca) a 19. század második felének elkülönülő sajtórendszerében. In: Dajkó Pál – Labádi Gergely (szerk.): *klasszikus – magyar – irodalom – történet*. Tiszatáj Könyvek. Szeged, 2003. 215–233.
- Török Petra (szerk.): *A határ és a határolt. Töprengések a magyar–zsidó irodalom létformáiról*. Yahalom, 1997.
- Török Sophie naptárai 1921–1941. I – II. k.* Szerk. Papp Zoltán János. Babits Könyvtár. Budapest, Argumentum, 2010.

- Török Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról.* Budapest, reciti, 2016.
- Török Zsuzsa (szerk.): *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok.* Reciti Konferenciakötetek 4). Budapest, reciti, 2019.
- Tverdota György: *Hagyomány és lelemény. A magyar irodalmi modernség első hulláma.* Budapest, Kalligram, 2018.
- Ujváry Gábor (szerk.): *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfü Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében.* Budapest, Ráció Kiadó, 2011.
- Varga József: Schöpflin Aladáról. Válogatott tanulmányai megjelenése alkalmából. *Kortárs*, 1968/2. 315–318.
- Vásárhelyi Miklós: „Olvassa el a Magyar Nemzet minden sorát!” Fejezetek a lap múltjából, 1938–1944. In: *A bilincsbe vert beszéd. Vásárhelyi Miklós sajtótörténeti tanulmányai.* Budapest, Élet és Irodalom, 2002. 143–227.
- Veres András: A *Huszedik Század* irodalomszemlélete. *Literatura*, XXXIV. évf. 2008/2. 151–190.
- Veres András: Az értelmező közösség: fikció vagy realitás? In: Kálmán C. György (szerk.): *Az értelmező közösségek elmélete.* Budapest, Balassi, 2001.
- Veres András: *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény.* Budapest, Balassi, 2012.
- Veres András: *Lukács György irodalomszociológiája.* Budapest, Balassi, 2000.
- Vermes Gábor: *Tisza István.* (Millenniumi magyar történelem – életrajzok.) Budapest, Osiris, 2001.
- Vidor Miklós: A megélt Mándy-novella. *Liget*, 2000/1. 3–13.
- Vita a Nyugatról.* Szerk. Kabdebó Lóránt. Budapest, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, 1973.
- Voss, Jürgen: *Universität, Geschichtswissenschaft und Diplomatie im Zeitalter der Aufklärung. Johann Daniel Schöpflin (1694–1771).* Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Mannheim 4. München: Fink, 1979.
- Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Budapest, Akadémiai, 1979.
- White, Hayden: *Auch Klio dichtet, oder die Fiktion des Faktischen. Studien zur Tropologie des historischen Diskurses.* Stuttgart, Klett-Cotta Verlag, 1986.
- Wiegand, Wilhelm: *Johann Daniel Schöpflin.* Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig: Duncker und Humblot, 1891. Vol. 32. 359–368.
- Wilson, Ben: *Metropolis. A History of Humankind’s Greatest Invention.* London, Jonathan Cape, 2020.
- Zádor Anna: Schöpflin Aladáról. *Holmi*, 1992/10. 1408–1413.
- Zádor Anna: Úgy döntöttem, művészettörténész akarok lenni. Zádor Annával Beke László és Tímár Árpád beszélget. *Enigma*, XV. évf. 2008/54. 133–170. *** Zádor Anna interjúi. Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István. Forráskiadvány négy kötetben. *Enigma*, 54–58.
- Zimmermann, Susan: *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1915.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1999.
- Zoltványi Irén: *Erotika és irodalom.* Budapest, Szent István Társulat, 1924.
- Zsolt Béla: Árjegyzék. *A Toll*, 1937/157–179.

Köszönetnyilvánítás

Ez a munka nem biztos, hogy létrejött volna, ha nem ismerem meg a 80-as évek közepén először Fejtő Ferencet, majd Schöpflin Gyulát, s rajtuk keresztül egy sor olyan kiváló embert, akik a két világháború közötti nemzeti liberális, polgári világkép képviselői voltak, vagy ha fiatalabbak lévén is, de otthonosan mozogtak ebben az átörökített közegben. Schöpflin Aladár szellemiségéből egy lehetséges út a szociáldemokrácia, egy másik az átmeneti radikális kommunistaságig és – szinteszükségszerűen a börtönig, az emigrációig vezetett a „szocializmus” korszakaiban. Felsorolom mindazokat, akik így az értekezés háttérében talán láthatatlanul húzódnak meg, de akik a magam tervei kiérlelésében és iránytűm beállításában feltétlen közrejátszottak, s akiknek ezért hálával tartozom: Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni, Kun Miklós (a pszichiáter), Schöpflin Gyuláné Balázs Katalin, Mérei Vera, Litván György és Gál Éva, Kende Péter és Kende B. Hanna, Bródy András és Balla Katalin, Schöpflin Endre.

Köszönet illeti a munka ösztönzésében, segítésében különböző mértékben, de fontos szerepet játszó szakembereket, barátokat: Frank Tibort, Hegedős Máriát, Szále László, Tverdota Györgyöt, Veres Andrást, Lengyel Andrást, Angyalosi Gergelyt, Borbás Andreát, Boka Lászlót, Szilágyi N. Zsuzsát, Várady Évát, Schmelzer-Pohánka Évát, Hős Jánost, Virág Balázst. S végül, de valóban nem utolsó sorban az Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalmi Osztálya alkotó közösségét, akiktől több mint egy évtizede, még mindig tanulok.

Tartalomjegyzék

Bevezető	2
A fölfedezéstől a kánonalkotóig	2
Kérdőpontok élet és mű „életszerű kapcsolatáról	7
Eredet, pályakezdés	13
Badentől Nyitra megyéig	14
Iskolák Pozsonyban	19
A fiatal újságíró	32
A vidéki és a pozsonyi élmények Schöpflin szépirodalmi munkáiban	37
A budapesti tudományegyetemen	40
„Támpontjai egy majdani összefoglalásnak” – a <i>Vasárnapi Ujság</i> kritikusa	44
„Abszolút érvényűnek hitt közvélemény”	50
Ady Endre a szemnyitó	57
A kritika, ahogy Schöpflin látta és gyakorolta	62
Támpontjai egy majdani összefoglalásnak	64
Az irodalom szociológiai szemlélete	70
Kitekintés a világirodalomra, a műfordító próbálkozásai	73
Schöpflin és saját írónemzedéke	78
Írónok hada	95
A Vasárnapi Ujság sorsa a háború és forradalom viharáiban	116
Ady Endre és az Ady-könyv	121
Kultusz és revízió	132
„Azt az Adyt kell adnom, aki volt és úgy, ahogy volt”	144
Műfaja: nagyesszé	145
A város	173
Schöpflin Aladár és a konzervatív vitapartnerek	191
Horváth János	191
Szekfü Gyula	207
Nem csillapodó szembenállások, tiltakozás a zsidótörvény ellen	229

Schöpflin otthona: a Nyugat	236
Kapcsolattörténet	236
Osvát Ernő	240
Ignotus	247
Szövetség Babits Mihállyal	258
A magyar irodalom története a XX. Században	278
„Hatása legyen a magyar irodalomra”	278
A mű keletkezéstörténete	280
Kritikusból történész?	282
Szerkezet, fejezetek, tagolás	286
Háború, forradalmak, Trianon	305
Tabló és mozaik	307
Recepció – a méltatástól a felháborodásig	309
A Baumgarten Alapítvány kurátora	333
„Középhely és alapkö”	366
Schöpflin tükrökben	366
Dokumentumok a bizalomról	370
Kosztolányi	372
Az indulatos Schöpflin	373
A Franklin legendás szobája	375
Komlós Aladár az első tudományos kanonizáló	377
A közeliak	378
1945 – a radikális változás első éve	382
Irodalom	384
Köszönetnyilvánítás	398